ილია ჭავჭავაძე

რჩეული ნაწარმოებები ხუთ ტომად

გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“
თბილისი, 1986

ილია ჭავჭავაძე

ტომი III

წერილები ლიტერატურასა და ხელოვნებაზე

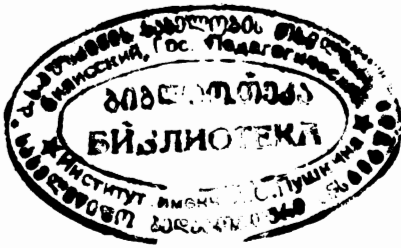

გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“
თბილისი, 1986

83.3Гр 1
ჭ 152

ᲮᲐᲠᲔᲓᲐᲥᲪᲘᲝ ᲙᲝᲚᲔᲒᲘᲐ:

Გ. ᲒᲕᲔᲠᲓᲬᲘᲗᲔᲚᲘ, Რ. ᲘᲜᲐᲜᲘᲨᲕᲘᲚᲘ
Გ. ᲨᲐᲜᲯᲘᲙᲘᲫᲔ, Ი. ᲥᲔᲛᲔᲠᲢᲔᲚᲘᲫᲔ
Ს. ᲪᲐᲘᲨᲕᲘᲚᲘ, Ვ. ᲯᲐᲕᲐᲮᲐᲫᲔ

ტომი შეადგინეს და შენიშვნები დაურთეს
სარგის ცაიშვილმა და გურამ გვერდწითელმა.

Чавчавадзе Илья Григорьевич
ИЗБРАННЫЕ СОЧИНЕНИЯ В ПЯТИ ТОМАХ
Том III
(На грузинском языке)
Издательство «Сабчота Сакартвело»
Тбилиси, Марджанишвили, 5. 1986

рედაქტორი **ნ. აბესაძე**, მხატვარი **ზ. ფორჩხიძე**, მხატვრული რედაქტორი **დ. დუნდუა**, ტექნიკური რედაქტორი **ე. ციხელაშვილი**, კორექტორი **ე. ჟვანია**, გამომშვები **ა. საყაძე**

ს. ბ. 5037

გადაეცა წარმოებას 05.03.86. ხელმოწერილია დასაბეჭდად 24.11.86. საბეჭდი ქაღალდი № 1. 84×108 1/32. გარნიტური ვენა. ბეჭდვის ხერხი მაღალი. პირობითი ნაბეჭდი თაბახი 26,04. პირ. სალ. გატ. 26,04. სააღრ.-საგამომც. თაბახი 23,61. ტირაჟი 100.000. შეკვეთა № 747.
ფასი 2 მან. 30 კაპ.

თბილისის ი. ჭავჭავაძის სახ. წიგნის ფაბრიკა, მეგობრობის გამზირი № 7.
Тбилисская книжная фабрика им. И. Чавчавадзе пр. Дружбы № 7.

И 4603010202—233 / М 601 (08) 86 191—86

ლიტერატურასა და ხელოვნებაზე

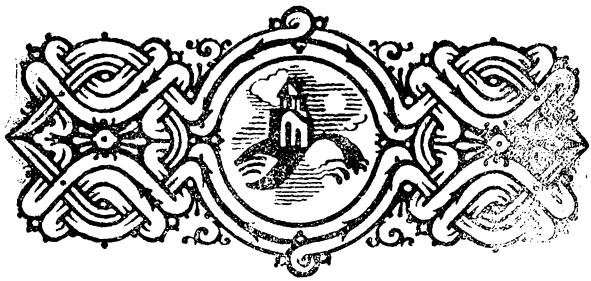

ორიოლე სიტყვა

თავად რევაზ შალვას ძის ერისთავის

კაზლოვის-მიერ „ჟეშლილი“-ს თარგმანზედა

როცა გაგვახსენდება კაზლოვი და მისი პოეზია, თუკი არის პოეზია მის დაძალებულ ცრემლიან ლექსებში, როცა გაგვახსენდება, მაშინვე ენაზედ მოგვადგებიან ჩვენ სასიქადულო რუსთაველის სიტყვები, მხოლოდ ჩვენებურად კი დავიწყებთ ხოლმე:

„კაზლოვის ლექსი ცოტაი, ნაწილი მოშაირეთა,
ვამსგავსე შვილდი ბედითი ყმაწვილთა მონადირეთა, —
არ ძალუძს სრულ-ქმნა სიტყვათა გულისა გასაგმირეთა;
და დიდსა ვერ მოჰკვლენ, ხელად აქვს* ხოცვა ნადირთა მცირეთა“.

ეს ლექსები, თუ არ ამაღლებენ კაზლოვს, სრულიად არ ამცირებენ: კაზლოვის ნიჭი სწორედ იმ ყრმა მონადირეების შვილდია, რომელიც ტოროლის და ჩიტის მეტს ვერას განგმირავს. თუმცა ზოგიერთნი რუსნი ხედვენ კაზლოვში რაღაც პატარა ტალანტსა, მაგრამ ჩვენ სრულიად არაფერს არა ვხედავთ; და თუ ვხედავთ, პატარას კი არა, ძალიან უპატარესსა,

---

* უ, უ̈, ი, ჳ, ჴ, ეს ასოები არ გვიხმარია ჩვენ სტატიაში; თუ, ვინიცობაა, ეს ენის წინააღმდეგ მიაჩნდეს ვისმეს, ჩვენ ყოველთვის მზად ვართ გავსცეთ პასუხი და გამოუცხადოთ, რა მიზეზითაც არა ვხმარობთ.

ბეწვის ოდენას, ისიც იმისთვის, რომ ორიოდე ლექსი აქვს, მართლა-და ცოტა სიამოვნებით წასაკითხავნი და გრძნობით გამთბარნი. აი ის ლექსები, რომელნიც ჩვენ საუკეთესოდ მიგვაჩნია: „Вечерний звон“, რომელიც ერთ დროს დიდ პატივში იყო, ასე რომ ყოველ რუსის ცოტაოდენ განათლებულს სახლში მღეროდნენ ხოლმე; „На погребение Английского генерала Сира Джона Мура“, ესეც თავისი არ არის, ნათარგმნია; მაგრამ კარგი თარგმანიც სასარგებლოა; „Роман Дездемоны,“ შექსპირიდგან თარგმნილია. ამათ გარდა, იქნება ორი, თუ სამი ლექსი კიდევ გვაჩვენოთ მთელი კაზლოვის თხზულებაში სასიამოვნონი, თორემ დანარჩენ ლექსებში, სუყველგან თითქმის, დაძაბული, ე. ი. ძალად მოყვანილი გრძნობაა. ძალად მოყვანილი ცრემლი სასაცილოა, საზიზღარი და არა სამწუხარო დასანახავად.

კაზლოვი იყო კარამზინის სხოლის მწერალი. არამც თუ მარტო თავის ლექსებს კაზლოვმა შეჰყარა ჭირი იმ წირპლიან სხოლისა, არამედ სხვადასხვა პოეტებსაც, რომელთაცა სთარგმნიდა და რომელთაცა სულ არ სცვიოდათ ძალად გაჭიმულ პაწაწინა გრძნობის უმარილო ცრემლი კარამზინისავით და მის მიმყოლ კაზლოვისავით. მიიღეთ შრომა, გადაშალეთ კაზლოვის გაბერილი წიგნი და ყურადღებით განიხილეთ ლექსები ანდრე შენიესი, ფრანციის პოეტისა; ძლივს-ღა იცნობთ კაზლოვის ლექსებში იმ შენიეს, რომელმაც წარსულ საუკუნეში თითქმის პირველად დაანახვა ფრანციას, და მის გამო ევროპასაც, ჭეშმარიტი, ნამდვილი პლასტიკა საბერძნეთის მშვენიერებისა. და ამით, თუ არ დასცა ზარი, შეარყია მაინც თვის საფუძველში ცრუ-კლასიკური მიმართულება ფრანციის ლიტერატურისა. კაზლოვის თარგმანში ისე ცხადად არ ისმის ის ნაზი და წრფელი სიტკბოება მშვენიერებისა, ის უმანკო, უცოდვილო და ნამდვილი ბგერა გულისა, ის ქროლა პოეზიისა, რომლითაც ანდრე შენიე ჯადოსავით მოჰხიბლავს ხოლმე კაცსა. მაგრამ ანდრე შენიეს ლექსები კაზლოვის თარგმანში ისე ბევრნი არ არიან და არც ისე უფერულნი, როგორც სახელოვანი მიცკევიჩის „ყირიმის სონეტები.“ ეგ სონეტები, ეგ უკეთესნი ყვავილნი პოეზიისანი, — რა-რიგ უსულდგმულო, უსურნელო ყვავილებად შეიცვალნენ კაზლოვის თარგმანში! არამც თუ კაზლოვმა [არ] შეარჩინა

მიცკევიჩის სონეტებს ფორმა სონეტისა, არამედ არ შეარჩინა თითქმის არც ის მშვენიერნი სურათნი, რომელშიაც ისე ნათლად გამოეხატვნენ წუთის გრძნობანი იმ სახელოვან პოლშელ პოეტს. დასარწმუნებლად, შეადარეთ თარგმანი კაზლოვისა უფ. ლუგოვსკის იმავ სონეტების თარგმანთანა, (რომელიც გამოიცა ოდესაში 1859 წელსა, როგორც გვახსოვს). თუმც არც უფ. ლუგოვსკის თარგმანია ძალიან მოსაწონი და საქებელი, მაგარამ მაინც ეს უფრო განუზომელად უკეთესია კაზლოვის თარგმანზედა. ამათ გარდა, სხვა ბევრი პოეტები ალაგ-ალაგ გადმოთარგმნილი ჰყავს, და სხვათა შორის ლორდი ბაირონიცა. ბაირონი უთარგმნია კაზლოვს ნაწყვეტ-ნაწყვეტად და ერთი მთელი პოემაც ამისი, წოდებული „Абидосская Невеста", მაგრამ სად არის კაზლოვის თარგმანში ის მეხი სიტყვა, ის საკვირველი ძლიერი სული ბაირონის გენიისა!

ბაირონმა ბევრი ტალანტები გაიტაცა: არა პოეტს თითქმის არ დაუბადნია მბაძავნი იმოდენა, რამოდენაც დაჰბადა ბაირონმა ევროპაში და ნამეტნავად რუსეთში. თუმცა კი სატანის სხოლის თავადად უხმობდნენ თანამედროვენი ბაირონსა. რასაკვირველია, მისი მბაძავნი — ზოგნი სულ უნიჭონი იყვნენ, ზოგნი კი კარგა დიდ ტალანტებისანი, რომელთათანაც კაზლოვი ბუზად გამოჩნდება. თითონ პუშკინიც მთელ თავის გენიით ვერ გადურჩა ემაგ ჭირსა; მთელი ერთი პერიოდი პუშკინის წერისა, „კავკასიის ტყვიდგან" დაწყებული „ევგენი ონეგინამდინ", და თვით „ევგენი ონეგინიც", თითქმის იყო ბაირონის გავლენის ქვეშა. ლერმონტოვიც ჰბაძავდა ბაირონსა; მთელ მის პოეზიას ეტყობა, როგორც ზემოხსენებულს პერიოდს პუშკინისას, ბეჭედი მომხიბლავ ბაირონის გენიისა, თუმცა კი ლერმონტოვი, როგორც მბაძავი ბაირონისა, მაღლა დგას თვით პუშკინზედაც. აი ეს უპირატესნი ვარსკვლავები რუსის ლიტერატურისა და, ამათ გარდა, რამდენი სხვა პაწაწკინტელა პოეტები იყვნენ ბაირონის გავლენის ქვეშა!.. ეს საზოგადო ჭირი იმ დროებისა ჩვენ კაზლოვსაც შეეყარა. მართლა-და კაზლოვი არადროს არა ყოფილა თავისუფალი მწერალი, ის არამც თუ იყო მარტო ბაირონის გავლენის ქვეშა, არამედ ბრმადა ჰბაძავდა ასე, რომ თავის საკუთარს ლექსებში ბაირონის თითქმის სიტყვებს და სურა-

თებსა ჰხმარობდა. გაშინჯეთ, მაგალითად, მეცხრე გვერდი კაზლოვის „Чернец“-ისა, ჩაიკითხეთ ცამეტი სტრიქონი და შეადარეთ ბაირონის „მანფრედის“ სიტყვებთანა, როცა იგი ელაპარაკება წყლის ფეიასა. როგორც „Чернец“, ისე „Наталия Долгорукая“ — ეს ორივ პოემა კაზლოვისა — ბაირონის გავლენისანი არიან; ამ პოემებზედ ეტყობა, რომ კაზლოვი ცდილა ბაირონის გმირებისავით რიღაცის გამოხატვასა, მაგრამ სად შეეძლო კაზლოვის პაწაწა ნიჭსა შთაებერნა კაზლოვის გმირებისათვის ის მორჭმული, მოუდრეკელი სული ბაირონის ხასიათებისა! განა მარტო სიბნელე მოთხრობისა, მწუხარება, წყევლა და აი! უი! ოხ! უხ! და ამაზედ უფრო უძლიერესნი შორისდებულნი შეჰქმნიან ბაირონსა? ბაირონის გმირები კაზლოვის ბერისავით არ კნავიან და ჩივიან, რათა ნუგეში სცეს ვინმე; ისინი ისეთი აგებულებისანი არიან, რომ თავის ტანჯვების წვაში, ეჭვის ღრღნაში, თავის სულის წყურვილში ჰხედვენ უკვდავების ღირსს ცხოვრებასა. ისინი არ შეეკედლებიან მონასტრის კედლებსა მოსასვენებლად, იმათ სულ მოძრაობა უნდათ; ისინი არ მირბიან გულის გაუთავებელ წყლულთა მოსარჩენად კაცთან, არამედ თავიანთავე გულის სიღრმეში და სულის უკვდავებაში ეძებენ სასოწარკვეთილების წამალსა. ბაირონის ნაცვლად, რომელსაცა ცრემლის მაგიერ მდუღარე ტყვია სცვივა თვალთაგან და კალმის მაგიერ ხელთ ეპყრა მეხი, იმ ბაირონის ნაცვლად, კაზლოვი შეიქმნა ერთ კარამზინის სხოლის მტირალ და ღრეჭია აშუღადა. მაგრამ ეს კი უნდა ვსთქვათ, რომ ერთ დროს კაზლოვი მიიზიდავდა რუსებსა. მისმა „Чернец“-მა დაუგდო ხმა შუათანა მწერლისა რუსეთში; ეგ საზოგადოების მიღება ყოველთვის არ ნიშნავს, რომ მწერალი ტალანტიანია; აი, მაგალითად, ჩვენში, ქართველებში, დიდი მწერლის ხმა აქვს დაგდებული ჩახრუხაძესა, მაგრამ არამც თუ დიდი, პატარაც არა ბრძანდება ის კურთხეული. მისი თამარის ქება მთელ მოთხრობის ოდენაა, ზედმესრულით დაიწყობა და თითქმის ზედმესრულით თავდება. რა ვაი-ვაგლახით და კისრის მტვრევით მოგოგავს დავარდნილ ცხენსავით მისი ოც-მარცვლოვანი ტყვიასავით მძიმე ლექსები!.. არც აზრი, არც სურათი, არც მშვენიერება, არც ჭკუა, არც გული, არაფრისთანა არაფერი, გარდა ზედმესრულების რა-

ხა-რუხისა! აბა ეხლა ნახეთ, რა სახელი აქვს ჩვენში! სადაც რუსთაველს, მაგ თითქმის გენიასა ახსენებენ, იქ, გინდათ თუ არა, წამოაკუნკულებენ ჩახრუხაძესაც, რომელსაც, გვგონია, ფიქრადაც არა ჰქონია ამისთანა დიდების იმედი. ეგ რად გინდათ, აიღეთ რუსეთში ხერასკოვი, სუმაროკოვი და სხვა მათებრ გაბერილები თავიდან ფეხებამდინ უნიჭობითა, რამდენ მკითხველსა და ტაშის-მკვრელსა შოულობდნენ გაუნათლებელ რუსეთშია! ეხლა რათ უნდა გვიკვირდეს, რომ კაზლოვსაცა ერთ დროს ჰყვანდა მკითხველიც და მაქებარიც. ამას კაცური სიტყვა მაინც ჰქონდა, რო სხვა არაფერი იყოს. ჩვენ გვინდა ამით ვსთქვათ, რო მაშინ რუსეთის საზოგადოება არ იყო ისე ესტეტიკურად გახსნილი და განვითარებული, როგორც პუშკინის შემდეგ და ნამეტნავად ეხლა; იმათთვის ძალიან საკმაყოფილონი იყვნენ ის სენტიმენტალური, ყალბი გრძნობიანი, მტირალა და წოწოპლიანი მწერლები, რომლების თავი და თავი, პირველი ბაირახტარი იყო თვით სახელოვანი კარამზინი. ამის „უბედურ ლიზას“, რომელიც გადმოთარგმნილი იყო ჭართულზედ და დაბეჭდილი ჩვენ „ცისკარში“, კითხულობდნენ თვით პუშკინის დროსაც, თუმცა ეხლა კარგ რუსსა სატანჯავად მიაჩნია მისი წაკითხვა. სწორედ ამისთანა ხვედრი ჰქონდათ კაზლოვის პოემებსაც, თუმცა ესენი მაღლა დგანან კარამზინის „უბედურ ლიზაზედ“. კაზლოვის მოსათმენი ენა, შუათანა შეუკვეცავი რითმა, ზოგიერთგან გრძნობიანი სიტყვა და უფრო ის ბნელი და მწუხარე საგანი მის „Чернец“-ისა და „Наталия Долгорукая“-სი არ იყვნენ უკანასკნელნი მიზეზნი, რომ მაშინ რუსები მაგ პოემებს კითხულობდნენ. კაზლოვის „შეშლილის“ ქება-კი ჩვენ არსად შეგვიტყვია, და თუ უქია ვისმეს, უთუოდ კაზლოვის თხზულების გამომცემს უქია. იმ გამომცემს, რასაკვირველია, სხვა, შიგნიტიკური, მისატევებელი მიზეზი ექნებოდა ქებისა, რადგანაც მარტივნი ამა ქვეყნისა მალე დაიტაცებდნენ გამოცემულ წიგნსა და მით გაახარებდნენ გამომცემის მგლოვიარე ჯიბესა. ამას გარდა, ჩვენ ვფიქრობთ კიდეც, რომ სწორედ იმ გამომცემის სიტყვებს უმოქმედნია, რომ თ. რევაზ შალვას ძეს ერისთავს აუღია ეგ უშვერი და გამოუსადეგი პოემა ქართულს ენაზედ გადმოსაღებელად, თორემ თქვენვე გაშინჯეთ, ჩვენო მკითხვე-

ლო, რა საჭიროა ეხლა ან ჩვენ ლიტერატურისათვის, ან ხალხისათვის სენტიმენტალურ სხოლის მწერლების გაცნობა? რამდენიმე წლის წინათ უფ. სარდიონ ალექსი-მესხიშვილმა გადმოთარგმნა სენტიმენტალურ სხოლის მწერალი მარმონტელი და ეხლა იმავე სხოლის მწერალი კაზლოვი გადუთარგმნია თავად ერისთავს. იქნება ფიქრობენ, რომ ჩვენი ლიტერატურა არ აღსდგება, თუ არ განიმეორა თავის განვითარებაში წარსულ დროთა სიცრუე და ცთომილება?! თუ ამას ფიქრობენ, მაშ ისტორიას აღარ აქვს თავისი დიდი მნიშვნელობა. ისტორია იმითია დიდი, რომ გვაჩვენებს ჩვენ წინაპართა ცთომილებას, მასთანავე გვასწავლის ჭკვასა, როგორ უნდა მოვიქცეთ. წინა-კაცსა უკან მომდევარი იმისთვის უყურებს, რომ, ვინიცობაა, წინამ ფეხი წამოჰკრას და ყირაზე გადაიაროს, უკანამ ნახოს და იმ გზას შორს მოუაროს. მთელი კაცობრიობის უწინდელი ცხოვრება სულ უსარგებლო იქნება, თუ იმათ ცხოვრებიდამ ჩვენ სასარგებლოს არას გამოვიტანთ. რაც მამა-პაპას უქნია, ის ჩვენ უნდა ვქნათო, — ეგ ჩინეთის ფილოსოფია არის; თუ მაგას მივყევით, ჩვენც ჩინებსავით შევსდგებით ერთ ალაგზედ და წინ ფეხს ვეღარ წავსდგამთ.

მართლა-და საკვირველია! თუ კაცს რუსულიდგან თარგმნა უნდა რისამე, პუშკინი, ლერმონტოვი, გოგოლი როგორ უნდა დაავიწყდეს და მივარდეს წირპლიანს კაზლოვსა, მერე ნეტავ იმის ცუდ პოემებში უცუდესი მაინც არ ამოერჩივა თავად ერისთავს. ეს „შეშლილი“ — მართლა, რომ შეშლილი — რა სათარგმნელია? მაგრამ ერთის მხრით თავად ერისთავს კარგი უნებებია, რომ ღონის გასაშინჯავად და გამოსაცდელად კაზლოვი ამოურჩევია. ეხლა თვითვე, გვგონია, დარწმუნდეს, რომ არამც თუ პუშკინის და ლერმონტოვის თარგმნა შეეძლოს, არამედ კაზლოვისაცა და სხვათა უფრო მდარეთა რითმების მბეჭველთა პოეტთა, რომელნიც რუსეთში ქვიშაზედ უმრავლესნი არიან. დიახ, ძალიან კარგად მოქცეულა თავადი ერისთავი, რომ პუშკინის და ლერმონტოვისათვის ხელი არ უხლია, თორემ ამათი ქმნულებაც ისე წაეხდინა, როგორც წაუხდენია კაზლოვის „შეშლილი“, სწორედ ღვთის გმობა იქნებოდა.

ეხლა მიუბრუნდეთ და მოკლედ განვიხილოთ თითონ კაზლოვის პოემა „შეშლილი“, რა წითელი კოჭი ბრძანდება რუ-

სულს ენაზედ, მერე ვახსენოთ ღმერთი და შეუდგეთ თარგმანს; მაგრამ, ჩვენო მკითხველო, ჩვენ სტატიაში ნუ ელოდებით ესტეტიკურ კრიტიკასა; ვინ ჩვენ და ვინ ესტეტიკური კრიტიკა! ჩვენ ერთი უბრალო სიკვდილის შვილი ვართ, სად შეგვიძლიან? და თუნდ დიდი, დიდი ბობოლაც რომ ვიყოთ და შეგვეძლოს, ამ „შეშლილში“ მცირედი საზრდოც არ არის ესტეტიკურ კრიტიკისათვის. ეგ პოემა არის ჩვენ „ეო-მეოსავით“ რაღაცა უბრალოდ აღსრულებული, რაღაც ბნელი სუჟეტი. აქ ისმის რაღაც უიმედო სიყვარულის ტანჯვა, რაღაც უგემური ჩივილი, კვნესა და ოხვრა რუსის გოგოსი, როგორც კაზლოვი ამბობს. ტანჯვა და რაღაც ჩივილის მსგავსად კნავილი არც ტანჯვასა ჰგავს, არც ჩივილსა; აქ არ ისმის ის გულის განმგმირავი კვნესა მოტყუებულ გულისა, აქ არა სჩანს ის უნებური სიუგუნურე მარტივ სოფლის გოგოს სიყვარულისა, რომლის მუხთლობამაც შეშალა ჭკვიდამ იგი. მერე რა მოგახსენოთ! ის გოგო რუსის მუჟიკისა ხომ სრულიად შეშლილი არ არი, თუმცა კაზლოვი გვეფიცება, რომ შეშლილიაო; ძალიან კარგ გონებაზედ გახლავსთ, კარგად ლაპარაკობს, კარგადა სჯის. მართალია, ლაპარაკში თვალები ერევა და სახე ეშლება, მაგრამ განა მარტო თვალების და სახის ამღვრევაში სჩანს ადამიანის შეშლილობა ჭკვიდამა? აბა შექსპირის ოფელია აიღეთ, ან კოროლი ლირი და გაშინჯეთ! იქ, თუმცა შექსპირი არ ამბობს, რომ ჭკვიდამ შეშლილები არიანო, მაგრამ მიაყოლეთ გონება იმათ სიტყვებს და მაშინვე გაიგებთ შესაბრალებელს შეშლილ ადამიანის სულის მდგომარეობას; აქ წინასიტყვაობა საჭირო არ არის, რომ შეშლილიაო, საქმიდამა სჩანს ყველაფერი; სიტყვა არის პირდაპირი გამომთქმელი სულის მდგომარეობისა. აბა კაზლოვის თხზულებიდამ ამოფხიკეთ ზედშესრული „შეშლილი“ და მერე გაშინჯეთ სიტყვები შეშლილისა, თუ ჭკვიანად არ გეჩვენოთ. თუმცა „შეშლილს“ ქვეშ აწერია რუსული მოთხრობაო, მაგრამ ამ მოთხრობაში მარტო ენა, ზარი, მარხილი და იემშჩიკი თუ არის რუსული, თორემ სხვა არაფერი. ქართველმა ბევრიც რომ იკითხოს, არამც თუ ეს საშინელი თარგმანი თავად ერისთავისა, არამედ ათი-ათასჯერ უკეთესი, მაინც იქნება არა გამოვიდეს-რა: ათი-ათასჯერ არაფერი მაინც არაფერია: ბევრიც რომ წაიკითხოთ. მაინც ქართველი ვერ გაიცნობს ფრჩხი-

ლის ოდენასაც რუსის სოფლის გოგოსა, იმიტომ რომ ეს შეშლილი გოგო, თუმცა კაზლოვი ამბობს რუსისააო, მაგრამ რუსის სარაფანიც არ აცვია ზედა; ეგ რაღაც ურუსო რუსია, კაზლოვის ფანტაზიის შვილი, და არა რუსის ცხოვრებისა. მაგას ვინ ჩივის, რომ პოემის გმირი არ არის რუსი, ერთი ბეწო დრამატიზმი და ხელოვნება მაინც იყოს.

ეს გრძელი შესავალი იმიტომ გაუკეთეთ ჩვენს სტატიასა, რომ თუ ვინიცობაა, „ცისკრის“ მკითხველი ბევრს რასმე ელოდა თავად ერისთავის „შეშლილის“ თარგმანისაგან და ვერა ჰპოვა, მაგის მიზეზი თითონ კაზლოვი იყო; მეორე იმისთვის, რომ გვეცნობებინა ჩვენ მკითხველთათვის, რომ მთელი კაზლოვიც რომ გადმოეთარგმნა ვისმე, არა თავად ერისთავსავით უხერხოდ, არამედ უფრო ბევრად უკეთესად, მაინც არაფერი არ გამოვიდოდა, უსარგებლო შრომა იქნებოდა, იმიტომ რომ კაზლოვის ლექსები თვით რუსეთში ჩაჰბარდნენ პატრონს და ქართველებს რად გვინდა?

ეხლა მიუბრუნდეთ თარგმანსა. თავად ერისთავის „შეშლილის“ თარგმანი, როგორც ხელოვნება, არ შეიძლება გახიხილოს კაცმა, რადგანაც თვით ნამდვილი უხელოვნოა. თუ სათავე მღვრიეა, ბოლოში ამაო იქნება წმინდა წყლის ძებნა. თუ ჩვენ გვკითხავს ვინმე, ჰგავს თუ არა კაზლოვის „შეშლილს“ თავად ერისთავის „შეშლილი“, ჩვენ მიუგებთ, რომ სრულიად არა. კაზლოვის „შეშლილი“, რაც უნდა ცუდი იყოს, მაინც თუ კაცმა იკისრა მისი გადათარგმნა, გულმოდგინედ და მსგავსად უნდა გადმოეთარგმნა და არა ისე უწყალოდ გაეფუჭებინა, როგორც თავად ერისთავს გაუფუჭებია. მისი თარგმანი ასეთი რამ არის, რომ შთამომავლობას უნდა გადასცეს კაცმა, რათა გამოუთქმელ სიცუდის მაგალითად სახეში ჰქონდეთ მომავალს მწერლებს. თარგმანი — როგორც თარგმანი ხომ არ ვარგა, ენა უფრო უვარგისი აქვს თავად ერისთავს. ჩვენ გულდაჯერებით უწინასწარმეტყველებთ თავად ერისთავს, რომ დრო მოვა, როცა მის თარგმანის ლექსებითა დასჯიან წარმართთა, როგორც დიდ ეკატერინეს დროს ტრედიაკოვსკის ლექსებითა სჯიდნენ. როცა ვკითხულობდით თარგმნილ „შეშლილსა“, სწორედ უნდა მოგახსენოთ, ხან გვეცინებოდა და ხან გვეწუხებოდა, რომ ეგრეთ უენო ენახეთ ჩვენი საყვარელი ენა, ის ენა, რომელზედაც დაიღიღინა ჩვენმა უკვდავმა

რუსთაველმა თავისი უკვდავი „ვეფხის-ტყაოსანი“. ის ენა, რომელზედაც დაიგალობა თავისი ღვთიური სიმღერები თავად ალექსანდრე ჭავჭავაძემ, ის ენა, რომელზედაც თავად ნ. ბარათაშვილმა, მაგ უდროოდ დამარხულმა ჩვენმა იმედმა, ჰარმონიულად და ნაღვლიანად დაიმღერა „ქართლის ბედი“ და თავისი მართლა-და ზეგარდამო შთაგონებული წვრილი ლექსები!.. გვიკვირს, კაცმა როგორ უნდა გამოიმეტოს თავის დედ-მამის ენა ისე, როგორც თავად ერისთავს გამოუმეტნია! სწორედ უნდა მოგახსენოთ, ამისთანა წერაში არამც თუ იყოს ენის სიყვარული, არამედ ენის სრული უპატიობაა და სიძულვილი. რომ არა გვყვანდნენ რუსთაველი, ალ. ჭავჭავაძე, ნიკოლოზ ბარათაშვილი, გრიგოლ ორბელიანი, კიდევ ჰო, რომ გვყვანან, რატომ არა ვსწავლობთ იმათ მშვენიერს ლექსებში მშვენიერს ენას? დაუდევნელები ვართ ქართველები და კიდეც ეგ მოგვიღებს ბოლოს, თუ ჩვენ საუბედუროდ არ გავსწორდებით როდისმე. არა, არა, ღმერთმა დაგვიფაროს თავად ერისთავის თარგმანისავით თარგმანის წაკითხვასა. იმისთანა ცოდვა ძნელად ექნება კაცსა, რომ ეგ სასჯელი მისი შესაფერი იყოს. თუმცა უწინაც „ცისკარში“ შეგვხვედრია ქართულ სტატიაში რაღაც გარმიანული სიტყვები. მაგ. ზადაჩა, ოსტროვები, ლინიები, მაგრამ ეს სიტყვები ისე სასაცილონი იყვნენ თავის უშვერობითა, როგორც თვით მათემატიკური სტატია იყო სასაცილო ჟურნალში თავის განუზომელ ღრმა აზრითა. ჩვენ გვიკვირს, უფ. რედაქტორი როგორ ბეჭდავს „შეშლილსავით“ და უფრო შეშლილ „ზადაჩებსავით“ გამოუსადეგ სტატიებსა? მაგრამ უფ. კერესელიძე გასამტყუნარი არ არი. აბა ნუ დაბეჭდავს და ნახავს, რამდენი ხელის-მომწერი მოაკლდება გულნატკენ ვიღაც „მოზადაჩების“ მეცადინეობით. თუ ხელის-მომწერი არ ეყოლება ჟურნალსა, როგორ იცოცხლებს იგი? ეგრეთ ჯოჯოხეთში არის ხოლმე ყოველი რედაქტორი, რომლის ჟურნალსაც საკუთარი კაპიტალი, ანუ თანხა არა აქვს. გინდა თუ არა, უნდა დამოკიდებული იყო იმ კაცებზედ, რომელნიც წინდაუხედავად, უთავბოლოდ, რაც მოხვდებათ და როგორც მოხვდებათ, ჰბეჭდნიან, რადგანაც იმედი აქვსთ, რომ საბრალო „ცისკარი“ მათგან ფულით დავალებული, ნებით, თუ არა ნებით, ალაგს მისცემს თავის ფურცლებში იმათ გამოუსადეგ სტატიასა. რათ უნდა ვემდუროდეთ უფ. რე-

დაქტორს, რომ ჟურნალი არ უვარგა? აბა რა თანხები გაუმართეთ, რომ თავისუფლად ამოერჩია სტატიები და არ ჰშინებოდა წყენისა, როცა იძულებული იქნებოდა ჩაებარებინა უკანვე გამოსადეგ პატრონისათვის მისი გამოუსადეგი სტატია. კიდევ, მადლობა ღმერთს, რომ „ცისკარი“ მაგ ყოფაშია, ორიოდე თავად ალ. ჭავჭავაძის, თავად ნ. ბარათაშვილის და გრ. ორბელიანის ლექსებთან მაინც გაგვაცნო, რომ სხვა არა იყოს-რა. სხვა ახალი პროზაიკები და მოლექსეები, ზოგიერთის გარდა, ღმერთმა შეინახოს. პუშკინისა არ იყოს, ამათი ცოდვები ისე მალე დაივიწყეს, როგორც იმათი ლექსები დაბეჭდვის უმალვე დაივიწყებიან ხოლმე. მაგრამ, უნდა მოგახსენოთ, რომ ამ ახალ რითმების მორახუნებლებს არავის ისეთი ენა არ ჰქონია, როგორც თავად ერისთავს აქვს; აი, მაგალითებრ, ყველაზედ უმდარესი მწერალი უფ. ბერიევი, რომელიც გუთნისდედას აძინებს ხოლმე და ანუგეშებს, რომ ძილზედ უკეთესი არა არის ქვეყანაშიო. — ის კი არ აგონდება უფ. ბერიევს, რომ სულ მაგ ტკბილმა მამა-პაპურმა ძილმა დაგვღუპა ჩვენ, — აი, უფ. ბერიევი, თუმც პოეზიაზედ უკაცრაოდ ბრძანდება, მაგრამ ენა მაინც უვარგა, თუმც კი ესეც გამოაპარებს ამგვარ კონსტრუქციას, რითმის ტრფიალობისა გამო: „ფეხი გავიქნიე ხელი“ — ფეხი და ხელი გავიქნიეს მაგიერად; მაგრამ ერთი ალილო მღვდელსაც წასცდებაო, ნათქვამია. ჩვენ მთარგმნელის თავად ერისთავის ენა კი სწორედ ნაღველას გაუხეთქავს კაცს; ძალიან მოთმინება უნდა ჰქონდეს ადამიანს, რომ „შეშლილი“ თავიდამ ბოლომდი წაიკითხოს. ვისაც არ წაგიკითხავთ „შეშლილი“, ჩვენ, ვითარცა კაცთ-მოყვარენი, არ გირჩევთ წაკითხვასა: პირველი, რომ უწყალოდ დაიტანჯებით, მეორე, რომ ჩვენ გაგვამართლებთ და ეგ, იქნება, თავად ერისთავს ეწყინოს. — ასეთ-ნაირად ჭრიჭინებენ თავად ერისთავის ლექსები, როგორც გაუსაპნავი საპალნის ურმის თვლები; ასეთ ჟრჟოლას დაგმართებთ, რომ „ჟამი მოგვათ ვაცეებისა“, თავად რაფ. ერისთავისა არ იყოს. ნამეტნავად [illegible] ულების ქალს მოარიდეთ ეგ თარგმანი, თორემ ჭლექად ჩავარდება. რაგორ მოგწონთ ეს რახარუხიანი ჰარმონია ამ გაუგებარ ლექსებისა:

„დედავ ბუნებავ! მშვენიერებით
შენ ყოველგან ხარ თავისუფლებით;
თუ გინდ რომ იყო საშიშროებით,
მაინცა სუნთქავ ღვთაებრივობით!“

აქ ორ პირველ სტრიქონში სწორედ იმისთანა კონსტრუქციაა, როგორც ზემოხსენებულ მაგალითში „ხელი გავიქნიე ფეხი“ და სწორედ იმისთანაც აუარებელი სიღრმეა ცარიელობისა. თუნდ ეგ არ იყოს, სულ ერთად გაშინჯეთ, მკითხველო, რა მწყობრი ხმოვანი ბრახაბრუხია რითმებისა! სად ალ. ჭავჭავაძე და ნ. ბარათაშვილი და სად „შეშლილის“ მთარგმნელი! ანუ ესა:

„ესე ყოველი სახელოვნება
არს საიდუმლოს აღსაარება,*
რომელ არს ერთი ერთისა სულით
ყველასა მართავს ერთისა ძალით
ამა ქვეყნისა მშვენიერებას
და აგრეთვეცა საშიშროებას
ზღვათა და ცათა, ქვეყნიერებას —
რომელსაც უწოდთ ერთსა ღვთაებას“ და სხვანი.

ამ რვა გარმიანულ ლექსში რაღაც ღრმა აზრი უნდა იყოს, მაგრამ ჩვენი სუსტი გონება ვერ მიწვდება და ვგონებთ, თვით უ. მთარგმნელსაც არ ესმის, აქ რა არის. თუნდ რომ აზრიც იყოს, ამგვარი გამოთქმა მისი კაცს გულს გაუხეთქავს. აი, უბრალო სიტყვების და რითმების რახარუხი! ამას იქით, ვისაც არ უწერია ლექსი, თავად რ. ბარათაშვილისა არ იყოს, მართლა უნდა უხაროდეთ, რომ ლექსებს არა სწერენ, თორემ ამისთანა ორიოდე ლექსი რომ წასცდენოდა ვისმეს, აპოლონი, როგორც მარსიაზსა, ფეხებიდამ თავამდი ტყავს ააძრობდა და პირდაპირ ტრედიაკოვსკისთან ახტუნებდა ფერხულში. აი, კიდევ სამაგალითო განსახოვნება აზრისა:

„ეგრეთ ჩაფლული ოცნებაშია“ და სხვანი.

კაი ტლაპო ყოფილა, თქვენმა მზემ! აბა, თქვენი ჭირიმე, ოცნება რა ტლაპოა, რომ ჩაფლობა შეიძლებოდეს! დანთქმული ეთქო, კიდევ ჰო, ტლაპო მაინც არ მოაგონებს [illegible]

* ა აღსარებაში მოუმატნია, რადგანაც [illegible] გამოდიოდა. მაგრამ ეგ პოეტიკური სილაღეა, მიეტევება!

[illegible] ბიბლიოთეკა [illegible] А.С. Пушкина

და გაახსენდებოდა ან ზღვა, ანუ სხვა წყალი რამე, რომელზედაც მაინც კიდევ ათასჯერ ფაქიზია ოცნება.

„მეც დავინახე ცა, როგორც სისხლი,
ზღვებრივ ღელვიდა, ღრუბლიდგან ცეცხლი,
თითქო ცა ღრუბლად გადაქცეული
დანთქმას გვიპირებს...“ და სხვანი.

აბა, მოდი და ამ უთავბოლოდ აშენებულ სიტყვის ყორეში პოეზიის ვარდი მონახე! ჭინჭარიც არ არის, თორემ ვარდს ვინა ჩივის? „ღრუბლიდგან ცეცხლი!“ პირველი, რომ ქართული ენა ბრძანებს, რომ ღრუბლიდგან ცეცხლი უნდა იყოსო, მეორე — გონება გვეუბნება, რომ თუ ქვემდებარეა, ზმნაც აქვე უნდა იყოსო. „ღრუბლიდგან ცეცხლი“ სადაა ზმნა? თუ „ღელვიდა“ არის „ღრუბლიდგან ცეცხლის“ ზმნა, ნიშანი რადად უზის განყოფისა? მაგრამ, თუ ნიშნებს გავყვებით ჩვენ, ათასი სხვა შეცდომებია ნიშნის ხმარების შესახები. ვინ ამოსწერს სუყველასა?

„თოვლიან მინდორს, ახლორეს ტყესა,
ზედ დაჰნათოდენ ბნელსა ხევებსა,
ყურთუკის მსგავსად ჭირხლი ჰრტოებსა
გარემორტყმოდა ფიქვის ხეებსა...“ და სხვ.

თუ აქ გაიგება რამე, ხელს მოვიჭრით! აქ რომ აზრის გაგება უნდოდეს კაცს, უნდა თავთავის ალაგას დასვას გადარეული რითმის გულისათვის სიტყვები. აი, აქ როგორი სიტყვის მოწყობილობაა, ანუ კონსტრუქცია: „ხელი გავიქნიე ფეხი“. იქნება ჩვენ „შეშლილის“ მთარგმნელს ჰგონია, რომ „ხელი და ფეხი გავიქნიე“ და „ხელი გავიქნიე ფეხი“ ერთი და იგივე იყოს? არა, ერთნი არ არიან. ამ ორ მაგალითში, მართალია, ერთი და იგივე სიტყვებია, მაგრამ ეს სიტყვები ერთგან თავის ალაგას არიან, მაგ. „ფეხი და ხელი გავიქნიე“ და მეორეში კი არა, იმისთვისაც „ფეხი და ხელი გავიქნიე“ მეც მესმის და თქვენც და „ხელი გავიქნიე ფეხი“ არც თქვენ გესმით, არც მე.

„ჩემი ცხენები როგორც შეშლილნი“ და სხვანი.

ჭკვიდამ ხომ არა? ძალიან ახალი ამბავი იქნებოდა, მართლა დასაბეჭდი. სწორედ უნდა თქოს კაცმა, რომ ეს IV მუხლი, თუ თავი, კაზლოვს ლამაზად აქვს გამოყვანილი, ასე, რომ მთელ

კაზლოვის თხზულებაში ძნელად იპოვნით ამისთანას. აბა ეხლა გაშინჯეთ თავად ერისთავის თარგმანი, რა საკოდაობაა! თუ კაზლოვი შეგძულდეთ, ჩვენო მკითხველო, თავისი ბრალი ისე არ იქნება, როგორც მის უწყალო მთარგმნელისა. თუმცა კაზლოვი, მართალია, იმისთანა მწერალია, რომ არაფერი დაეწერა, რუსეთს იმითი არა დააკლდებოდა-რა, და რადგანაც დაუწერია, იმითაც არა მოჰმატებია-რა, მაგრამ, რაც უნდა იყოს, მაინც შებრალება უნდოდა და არა ეგრეთ გაწირვა.

„ძველი საყდარი, ვგონებ, ფიცრისა
დგას, საფლავები გარემო მისსა,
ძველ კარის-ბჭეში კანდელი ბჟუტავს...“ და სხვ.

კიდევ ქვემდებარეა და ზმნა ოცნებაებში ჩაფლულა და ჩაჰბარებია პატრონსა: „საფლავები გარემო მისსა“ უზმნოდ ბრძანდება. არა, არა. ეგრეთ წერას ვერ აიტანს კაცი; ასე ჰგონია კაცსა, ახალ მოსწავლეს გარმიანელს უცოდვილებია კალამი ენის გასავარჯიშებლად და არა ჟურნალში დასაბეჭდავად. უზმნოდ არა ენა, ფრინველის ენის მეტი, არ იხმარება და უფრო ჩვენი დალოცვილი ენა; რუსეთში თუმცა ზოგიერთგან არსებითი ზმნა არ იხმარება, მაგრამ ქართული რუსული ხომ არ არი? ქართულში ყოველთვის ზმნა უნდა, — ეგ მეორე კლასის მოწაფემაც იცის.

„ძველ კარის-ბჭეში კანდელი ბჟუტავს,
მის სიახლოვეს ვიღაცა სუნთქავს...“ და სხვ.

გესმით, მკითხველო! მთარგმნელი ამა პოემისა (თუნდ თვით დამწერი კაზლოვი, სულ ერთია), ზის მარხილში, ნაბადში შეხვეული და მიაქროლებს, „ზარი წკრიალებს“, „მარხილი ჭყრიალებს“, როგორც თავადი ერისთავი გვარწმუნებს, გზის იქიდამ მდინარის პირზედ ერთი ფიცრის საყდარია, იმ საყდრის ბჭეში კანდელია, იმ კანდლის ახლო ვიღაცა სუნთქავს და ის სუნთქვა ესმის მარხილში მიმაქროლებელს, ნაბადში შეხვეულს „ზარის წკრიალში“ და „მარხილის ჭყრიალში“!!! აგანგალა განგალა, გამოუცვნია! კაი ყურები არ უნდა ჰქონდეს იმ კაცს, რომელსაც ის სუნთქვა გააგებინა თ. ერისთავმა?! გვიხარიან, ტელეგრაფები აღარ მოუნდება საქართველოს, თუ შაგისთანა ყურების პატრონები სცხოვრობენ, რომ ისე ლამა-

ზად შორიდამ ესმით ვიღაცის სუნთქვა. გამოიყვანეთ ის ბედნიერი კაცი, დააყენეთ მოედანზედ და დააგდებინეთ ყური; ქვეყანაზედ რა ამბავია, ის მოედნიდამ ყველაფერს გაიგებს. მერე თითონ ის ვიღაცა საშინელი მსუნთქავიც კარგი ცხრა-თავიანი მდევი უნდა ყოფილიყო, რომ ისე ესუნთქა, რომ გზაზედ მიმაქროლებელს მარხილითა, ზარის წკრიალში და მარხილის ჭყრიალში გაეგო. არა, თავადო ერისთავო! ბევრიც რომ გვიფიცოთ, რომ ეგ მართალია, მაინც შეუძლებელს არ დაგიჯერებთ და თქვენც, არა გვგონია, მაგის დამტკიცება მოინდომოთ. ეს უშესაბამო, შეუძლებელი სუნთქვის გაგება კაზლოვისა ნუ გგონიათ, ჩვენო მკითხველო, ეგ თავად ერისთავის მოგონილი გახლავთ პოემის გასამშვენიერებლად. კარგად უხერხნია! თავად ერისთავს უხმარია ეს უშესაბამობა იმისთვის, რომ სიტყვაზედ „ბჟუტავს“ რითმა ვერ მოუწყვია, ამისდა გამო გაუფიქრია: „მოდი, მიუწერ „ვიღაცა სუნთქავს“, რითმა ხომ გამოვა, უაზრო იქნება, თუ აზრიანი, ღვთის მადლით, მოდავე არავინ მეყოლება; არავის არა ჰყოლია და მე რა ღმერთი გამიწყრება!“ ჩვენ კი მოულოდნელად გამოგიჩნდით, თავადო ერისთავო!

„თეთრი მკერდი, ბუნებით ქმნული“.

ესრე ნაწყვეტ-ნაწყვეტად რომ ვიღებთ ლექსებს თავად ერისთავისას, ნუ გეგონებათ, რომ ძალადა ვშვრებოდეთ, რათა დაუკარგოთ აზრი. არა, ამოწერა გვეზარება. თქვენვე შიგ ჩართვით წაიკითხეთ და მაშინ უფრო უაზროდ გეჩვენებათ ეგ ლექსები.

„ბუნებითი ქმნული“ რომ არ დაეტანა უფ. მთარგმნელსა, პირველი — რომ რითმა არ გამოვიდოდა, მეორე — რომ მკითხველი იფიქრებდა, არა-ბუნებითი ქმნული მკერდიც არისო. პირველზედ თუ გაგიფიქრიათ, მართალი ხართ, უფ. მთარგმნელო, მეორეზედ-კი, უკაცრაოდ არ ვიყოთ, შემცდარხართ. მაგას არავინ არ იფიქრებდა. — აი, რითმის გულისათვის ორი სიტყვა სულ გამოუსადეგნი ჩაგიტანიათ, განა მარტო ამ ზემოხსენებულს ლექსებში, ბევრგან სხვაგანაცა. განა რითმა რომ არ იყოს, პოეზიაც არ იქნება? აბა, აიღეთ ურითმო ლექსები თავად გრ. ორბელიანისა, თუნდ ბოლონდელი ოქტომბრის „ცისკრის“ „ო... დარდები“; აბა, ყურადღებით წაიკითხეთ, რა

პოეზიაა მაგ ურითმო ლექსებშია! თვალწინ წარმოგიდგებათ ის ჩათუქესანი თბილისის ქართველი, რომლის ნატვრა და სამოთხე კახური ღვინოა, სიყვარული და ორთაჭალის ბაღები. აბა, ნახეთ ის ქართველი პაჟარნი, ნაბად-წამოსხმული, ლოთურად ჩითმერდინით ყელზედ, როგორ გულმოდგინედ შეჰყურებს თავის საყვარლის ფანჯრებს. ვინც კი დაუშლის, აღრინდება და ეუბნება: „მოდი, ამ ვირს ეშხზედ ელაპარაკე!“ რამდენი ნამდვილობა და ჭეშმარიტებაა მის წმინდა ქართულ პოეტურ დარდებში, კვნესაში და ნატვრაში! პოეზია განსახოვნებაა ჭეშმარიტობისა, ცხოვრებისა და არა ჯაჭვი უთავბოლოდ გადაბმულ რითმებისა. არა, როგორც ვხედავთ, თქვენ ძალიან სულწასულად გყვარებიათ რითმების რახარუხი, იმისთვის შეგიწირავთ: აზრიც, ფიქრიც, ის ცოტაოდენი გულის სითბოც, რომელიც ალაგ-ალაგ ჩანან ორიგინალშია. სულ ხელაღებით მოგითხრიათ კაზლოვი.

„იმ მშვენიერსა, თოვლებრივ თეთრსა,
ხუჭუჭნი თმანი ჰფარვენ მის შუბლსა...“ და სხვანი.

ჩვენ მივხვდით, რის თქმაც გინდათ თქვენა, — იმ მშვენიერ, თოვლებრივ თეთრსა შუბლსა ხუჭუჭნი თმანი ჰფარვენო, მაგრამ ისევ ის გაუთავებელი „ხელი გავიქნიე ფეხი“ გამოგივიდათ. ათასი კიდევ სხვა ამისთანა მაშრიყ-მაღრიბულ ენის კონსტრუქცია აქვს თავად ერისთავს თითქმის ყოველგან, მაგრამ ჩვენ აღარ ამოვსწერთ.

„გასწი, გაჰკურცხლე! იმის ანბავი
შენ მომიტანე, რომ სატრფო თავი
ჩემზედ რას ჰფიქრობს...“ და სხვანი.

სასაცილოა, რომ რითმის ტრფიალების გამო კაცმა სთქვას: „სატრფოს თავი ჩემზედ რას ფიქრობსო“. თავი იფიქრებდა, თუ იფიქრებდა, ფეხები ხომ არა?! რაღა თქმა უნდა მაგას? როგორც ვხედავ, თავადი ერისთავი ფეხებსაც-კი აფიქრებინებდა, რომ რითმას მოეთხოვნა. მერე პოეტი, რა ლაპარაკობს შეშლილზედ, ათავებს ეგრე მშვენივრად:

„...გულს აწუხებენ
ძველი საყდარი, ის საფლავები,
თითქოს ბნელაში დგებიან მკვდრები,
დაყრუებული ის არე-მარე

საშიშარია ეგრეთი ღამე,
ჩემ ფიქრთ აღელვებს ეს მოსაუბრე...“ და სხვა.

წადი და ეძებე, ვინ მოსაუბრე? დაყრუებული ღამე, თუ ის არე-მარე? აი ამათ კი სწორედ უზმნო ენა აქვთ, თუ ეგენი არიან მოსაუბრედა.

„არა, რა მესმის გაუგებრადა:..“

გაუგებრად ვის რა ესმის, რომ თქვენ გაგეგოთ? სულ ამაო ჩივილია. მაგრამ თუ მარხილით მიმაქროლებელმა, ზარის წკრიალში და მარხილის ჭყრიალში გაიგო ის სახელოვანი ზემოხსენებული სუნთქვა საყდრიდამ, თქვენ, გვიკვირს, გაუგებრად რატომ არ გაგიგიათ?

„თითებითა თვლის კიდეცა თვეებს“ და სხვანი.

ახალი თვლა შამოუღიათ საქართველოში — თითებითა და არა ჭკვითა. ჩვენ მარტო ის ვიცით, რომ თითებზედ შეიძლება თვლა და არა თითებითა.

„ვხედავ საოცართ მე სანახავთა,
თითქოს რაღასაც მოჩვენებათა;
იქნება არის მხოლოდ ოცნება,
მაგრამ ბუნება თვით რომ იცვლება!“ და სხვ.

ამ ორ პირველ სტრიქონში კიდევ იგივე „ფეხი გავიქნიე ხელია“. ჩვენ ამისათვის კი არ ამოვწერეთ ეს ლექსი, რომ ეს გვეჩვენებინა, არამედ იმისთვის, რომ უალაგო ალაგას „მაგრამ“ კუნტია; მაგრამ ეგ ისეთი პატარა შეცოდებაა სხვა ახოვან შეცოდებაებთან, რომ თითქმის ღირსებად მიეწერება თავად ერისთავს და არა ცოდვად.

აი, ამ ქვემო-მოხსენებულ ლექსში გაშინჯეთ, რა აუარებელი ტანჯვაა გამოთქმული და იქავე ცოტაოდენი ნუგეში, რომელიც სურვებია შეშლილსა და არ მოსცემია, მაგალითად:

„დილით, თუ ღამე ვფიქრობ მასზედა,
ცრემლი არ შრება არც ერთ თვალზედა“ და სხვ.

ერთ-ერთ თვალზედ მაინც შეშრობოდა, რა უღვთოობაა! მითამ რა ნუგეშია, რომ ერთ-ერთ თვალზედ შეშრეს, მეორიდამ კი სცვიოდეს ცრემლი?

„მის საშინელსა ჩემსა ტანჯვასა“ და სხვ.

ეს რა არის, ნეტავი გვითხრათ? თუ ის საშინელი ტანჯვა მისია, თქვენი რაღად იქნება, თავადო ერისთავო, და თუ თქვენია, იმისი რაღად იქნება? მაგრამ მაინც კიდევ და-ძმურად გაგიყვიათ: სახელი არსებითი თქვენ აგიღიათ და იმ არსებითი სახელის ზედშესრული შეშლილისათვის დაგითმიათ. კიდევ კარგი, რომ ხელცარიელი არ დაგიგდიათ.

„ბნელი ტუტუნი...“ და სხვანი.

მითამ ნათელი ტუტუნიც არის ქვეყანაში, არა გვგონია!

„იცი რა მითხრა, ღამე მთვარეში...“ და სხვ.

ეს სულ ახალი გამოჩენაა ასტრონომიაში! რომელ ტელესკოპით დაუნახავს თავად ერისთავს ღამე მთვარეში?

„ან სვინიდისის მე ყვედრებაში
რისთვის ჩავარდი ვფიქრობ ჩემ თავში... და სხვანი.

რა ჩაუვარდა საწყალს შეშლილს თავშია, რომ ეგრე ჩივის? არაფერი არ ჩავარდნია თავში, მხოლოდ თავად ერისთავს ვერ მოუხმარია ზმნა. პირველი პირი ამ ზმნისა ჩავვარდი არის და არა ჩავარდი. თუნდ რომ ეგრე იყოს, რომ „მე ყვედრებაში რისთვის ჩავვარდი, ვფიქრობ ჩემ თავში“ რაღა არის? რატომ „ვფიქრობ“ ამის წინ ნიშანი არა ხის? მერე ვფიქრობ ჩემ თავში რაღა სათქმელია? ვინ არ იცის, რომ ფეხებში ფიქრობა არ შეიძლება? მაგრამ ვინ იცის? თუ ღამე მთვარეშია, რატომ ფიქრობა ფეხებში არ იქნება!.. და სხვანი და სხვანი, ჩვენო კეთილო მკითხველო!

თავიდამ იქამდი, სადამდინაც მე წავიკითხე ეს „შეშლილი“, სულ ამისთანა შეცდომებია, მაგრამ ჩვენ სულ ყველა იგი რომ ამოგვეწერა, ხელახლად დაბეჭდა მოუნდებოდა თითქმის. ის არ ეყოფა ამ საშინელს თარგმანს, რომ ერთხელ ეღირსა დაბეჭდვა, რომ მეორედაც არ დაბეჭდილიყო? ჩვენც თითონ ისე დავიღალენით, დავიქანცენით, დავყრუვდით რითმების უთავბოლო რახარუხით, რომ ვერ შევძელით „შეშლილის“ ბოლომდი წაკითხვა. სწორედ მეოცდა-მეერთე თავის, თუ მუხლის, მეხუთე სტრიქონზედ შევდექით! კიდევ ბარაქალა ჩვენს ბიჭობას, რომ იქამდი მივსულვართ!..

ეს რაცა ვთქვით ჩვენა, მგონია სამყოფი იყოს, თითონ მკითხველი დაგვემოწმოს, რომ სწორედ მიწასთან გაუსწორებია ისეც არც ძალიან მაღლა მდგომარე კაზლოვი. საწყალი კაზლოვი! იფიქრებდა, რომ იმისი „შეშლილი, რომელზედაც იქნება უტირნია, ესრეთი სასაცილო იქნებოდა თავად ერისთავის თარგმანში? მართლა, რომ კაზლოვის „შეშლილი“ სრულად შეშლილა ქართულ ენაზედ; ერთი ბეწო შებრალება და სიყვარული არა ჰქონია იმის მთარგმნელს — არც იმისი, რაც უთარგმნია, არც თავისივე ამორჩეულ პოეტისა, არც ხელოვნებისა, არც თავის მშობლიურ ენისა. მარტო ჩანს, რომ საკვირველად ჰყვარებია თ. ერისთავს რითმების რახარუხი.

მთელს თავის თარგმანში თავად ერისთავს აქვს ექვსი სტრიქონი ლექსი ისეთი ლამაზი და მსუბუქი, რომ ჩვენ არც კი გვჯერა, რომ იმისი დაწერილი იყოს. აი, ლექსები, რარიგად ხატვენ შეშლილის მდგომარეობას:

„ხან მიიხედავს, ხან მოიხედავს,
გარემოს ჩვენსა საფლავს შეხედავს...
ამოიოხრებს, იწყებს ლოცვასა...
ხან ათრთოლდება, შეხედავს ცასა,
შეშინებული მე მომეკვრება
და ხან უეცრად კრეჭას მოჰყვება...“

აი აქ ჩანს ენაც, მხატვრობაც, აზრიც და ის სურათი, რომლის წარმოდგენაც ცხადად შეიძლება. ეს ლექსები ისე შვენიან დანარჩენ ლექსებში, როგორც ვარდი ჭინჭრებში. სწორედ უნდა ვსთქვათ, რომ ეს ლექსები ისეთი ლამაზები არიან, რომ ჩვენ გვიკვირს, ამისთანა ლექსები როგორ შესძლო იმან, ვინც, მაგალითებრ, ეს დასწერა:

„ესე ყოველი სახელოვნება
არს საიდუმლოს აღსაარება,
რომელ არს ერთი ერთისა სულით
ყველასა მართავს ერთისა ძალით
ამა ქვეყნისა მშვენიერებას
და აგრეთვეცა საშიშროებას
ზღვათა და ცათა, ქვეყნიერებას —
რომელსაც უწოდთ ერთსა ღვთაებას!“ და სხვანი.

ეხლა, როცა გვინდა კალამი თავის ალაგას დავსდვათ, ფიქრად მოგვივიდა: იქნება თავად ერისთავმა გვიწყინოს ეს

პირმოუფერებელი სტატია. არა გვგონია. ჩვენ ყველანი ქართულ ენის ხმარებაში ცოდვილნი ვართ და ჩვეულება ურთიერთის ცოდვების ჩვენებისა არ იქნება მომატებული. მაშ, როგორ უნდა გავსწორდეთ, თუ ჩვენი სიმრუდე არ გვეცოდინება? ნეტავი ორიოდე კაცი იყოს საქართველოში, რომ ჩვენი ბოროტობა ერთიანად ასწეროს და დაგვანახოს... აბა, ის იქნება ნამდვილი საქებარი მამულის-მოყვარე, და არა ის, ვინც მეტის-მეტად დამჟავებული სიყვარულისა გამო, ანგელოზივით ასახელებს საქართველოსა. ბოროტების აღვიარება ნახევარი გასწორებაა. თუნდ რომ იწყინოს თავად რ. შ. ერისთავმა ჩვენი პირ-მოუფერებელი სტატია, რა უყოთ? მისი ნებაა! სამი ღვთაებრივი საუნჯე დაგვრჩა ჩვენ მამა-პაპათაგან: მამული, ენა და სარწმუნოება. თუ ამათაც არ უპატრონეთ, რა კაცები ვიქნებით, რა პასუხს გავსცემთ შთამომავლობას? სხვისა არ ვიცით და ჩვენ-კი მშობელ მამასაც არ დაუთმობდით ჩვენ მშობლიურ ენის მიწასთან გასწორებას. ენა საღვთო რამ არის, საზოგადო საკუთრებაა, მაგას კაცი ცოდვილის ხელით არ უნდა შეეხოს. იქნება ჩვენც ამ სტატიაში ბევრი შევსცოდეთ ჩვენს საყვარელს ენასა, მაგრამ ჩვენ არა ვხედავთ. მაგის განხილვა მკითხველის ნებაა. ჩვენის მხრით ამას კი ვიტყვით, რომ ჩვენი ქართული ენა ისე გვიყვარს, რომ ჯერ ვეცდებით, რომ მის წინააღმდეგად არ მოვიქცეთ და, თუ ღმერთი გაგვიწყრება და უხერხოდ მოგვივა რამე, მის შენიშვნას სიხარულით და მადლობით მივიღებთ.

დასასრულ, თუ მკითხველი ეყოლება ჩვენ სტატიას, მასთან ბოდიშს ვითხოვთ ჩვენ: იქნება იგი ჩვენს სტატიაში ერთს ჭკვიანურს განხილვას ელოდა და ვერა ჰპოვა. რა უყოთ? როგორიც მღვდელია, ისეთიც ერიაო, ამბობს ქართული ანდაზა. როგორიც პოემა იყო ნათარგმნი, იმისთანაც, ღვთის წყალობა თქვენა გაქვთ, გამხილავიც შეხვდა. ჩვენ ჩვენის ენის დამცირებამ დაგვაწერინა ეს სტატია, თორემ ჩვენ ვინა და კალამი ვინა?

1860 წელსა, ნოემბრის 5-სა დღესა.

პასუხი

(ვუძღვნი თ. ალ. ვახტანგის ძეს ჯ. ორბელიანს და იმ პირთა, ვინც ყურადღებას აღირსებს ამ სტატიასა.)

> «Из нашей литературы хотят устроить бальную залу, и уже зазывают в нее дам; из наших литераторов ходят сделать светских людей в модных фраках и белых перчатках, энергию хотят заменить вежливостью, чувство — приличием, мысль — модною фразою, изящество — щеголеватостью, критику — комплиментами».
>
> Белинский.

ბარაქალა, ჩემო სტატიავ, ბარაქალა! ვისაც თავის დღეში კალამი ხელში არ აუღია, იმასაც ააღებინე; ვისაც მართალი სიტყვა პირდაპირ ნათქვამი თავის დღეში არ გაუგია, იმას მართლის თქმით გული აუმღვრიე; ვისაც „შინიდამ ფეხი კარში არ გამოუდგამს“ და რაღაც ანბანის თეორეტიკის მეტი არა უკითხავს-რა, ისიც-კი აალაპარაკე თეორეტიკის გარე საგანზედ. ბარაქალა, ბარაქალა! სამი სტატია ერთ სტატიაზე, რა ამბავია? ეს ის ამბავია, ჩემო კეთილო მკითხველო, რომ ამ ჩემ მოპირდაპირეთ რიცხვით ჯობნა სურვებიათ და არა თავის სტატიების ღირსებითა; იმ ზღაპრისა არ იყოს: „ასმა კაცმა ვერ შეჭამაო, ერთი კაცის ლუკმა იყოო“, ეს სიტყვები სწორედ ჩემს აპრილის სტატიას უხდება. ეგ არაფერი კიდევა, სხვა კრიტიკებიც კიდევ მზადდება თურმე ჩემზედ. სხვანიც რომ ამ სამს კრიტიკაზედ დაჰმატოდნენ, კარგი იქნებოდა; პირველი — რომ პასუხს ერთად გავსცემდი, მეორე — რომ ეს რამდენიმე კრიტიკა ერთად კაი ზომიერი ლუკმა მაიხც გამოვიდოდა, რომ ღირებულიყო ჩასაყლაპავად.

ეჰ, თავი დავანებოთ უბრალო ყბედობას და, მინამ პასუხს გავსცემდეთ თვითეულს მათგანს, ვსთქვათ ცოტაოდენი რამე კაცის ბუნების სისუსტეზედ: საკვირველია, რომ ზოგი, ვისაც ღონე და ძალა აქვს, გაიქცევა ხოლმე მოედნიდამ და იმალება ხალხში; ზოგი-კი, ვისაც არც ღონე აქვს და არც ძალა, გამოვა და შეუპოვრად დადგება შუა მოედანზედ. რათ არის ამისთანა წინააღმდეგობა კაცის ბუნებაში? ამას ყოველი გონიერი კაცი მიხვდება, თუ გონება დააკვირვა მაგ

ორგვარ ქცევასა. სულელის უბედურება ის კი არ არის, რომ სულელია, ის არის, რომ თავისთავს ვერ იცნობს და თავისი თავი დიდი რამა ჰგონია. მე ადამიანის წვრილმანობით თუ გავამართლებ ამ სიტყვებს: „მე ქვეყნიერებისა არა მესმისრაო, ცოდნის გლახა ვარო, მისწავლიაო ორიოდე სიტყვები, რომელნიც ხან საჭმელად მგონიაო და ხან სასმელად, მაგრამ მაინც-კი გამოვდივარ მოედანზეო, რათა კენჭებით მაინც ქვეყანა დავანგრიოო.“ ჭიდილი რომ იქნება, იქაც-კი იმ კაცს, რომელიც ეგრე გულწრფელობით აღიარებს: არაფერი შემიძლიანო, მოედანს ჩამოაცლიან.

ხშირად შემხვდება ხოლმე სიტყვები: ლიტერატურა, კრიტიკა, ხელოვნება, სიტყვიერება და სხვანი, მაგრამ მხმარებელთ ხმარებულის გაგება არა ჰქონიათ; რომ ჰქონოდათ, დარწმუნებული ვარ, რომ, არამც თუ ლიტერატორობას მოჰყვებოდნენ, კალამსაც ხელში არ აიღებდნენ და, თუ აიღებდნენ, მარტო მოკითხვის წიგნების დასაწერად. ამის დასამტკიცებელს მაგალითს შორს არ დაუწყებთ ძებნასა, აი თვით კნ. ბ. ჯორჯაძის სიტყვები: „ჩვენ, როგორც შეგვიტყვია, ილია ჭავჭავაძე, ბატონებო, გაზრდილი გახლავს უნივერსიტეტში (ვის უთქომს?) სადაც ასწავლიან მრავალ საგნებსა (ესეცა სცოდნია!) და, რასაკვირველია, სწავლას მიიღებდა. მაგრამ აი საკვირველი (მართლა რომ აი!!!): უპირველესი საგანი არ შეუძინებია, ესე იგი თეორეტიკა (?) ანუ ხელოვნებითის სიტყვიერების სწავლა“. მე, სწორედ მოგახსენოთ, ეგ თეორეტიკა არ ვიცოდი რა არი, მაგრამ თეორეტიკით დახელოვნებული ჩემი მოპირდაპირე ისეთი კეთილი ვულიხა ყოფილა, რომ განსაზღვრავს იმ თეორეტიკას, ანუ სწავლას ხელოვნებითის სიტყვიერებისას, ამ-რიგად: თეორეტიკა გვასწავლისო ა, ბ, გ, დ და სხვანი რა-რიგად იხმარებიან სიტყვებშიაო, რა-რიგად შეადგენენ მარცვალსაო, — და ამ სწავლასა ხელოვნებითის სიტყვიერების სწავლას ეძახის ჩვენი მწერალი ქალი!!! რა ძნელი ყოფილა შინიდან გამოუსვლელობა და უნივერსიტეტის დაცინება. აქედამა სჩანს, რომ არც ხელოვნება ესმის ჩვენს მწერალს ქალს და არც სიტყვიერება. ასოს ხმარების გამსაზღვრელი საგანი ტყუილადა სჩემობს ხელოვნების სწავლის სახელსა. ასოს ხმარებას სწავლა არ უნდა; თითონ სიტყვა გვასწავლის, სად უნდა ვიხმაროთ

რომელი ასო. მერე თვით ასოს ხმარება გარეგანი საგანია, — ეგ მეხანიკური მიკერ-მოკერებაა ენაში, როგორც კნ. ბ. ჯორჯაძის ლექსები; ეგ ხელოსნობაა და არა ხელოვნება. ხელოვნება არის განხორციელება სახეში იდეისა, აზრისა: მუსიკა, მხატვრობა, პოეზია — ესენი სულ სახეში გამოსთქვამენ იდეას, მხოლოდ იმით განიყოფებიან, რომ თავის იდეის გამოსათქმელად სხვადასხვა მასალებსა ხმარობენ, როგორც მუსიკა — ხმასა, მხატვრობა — ხაზსა, პოეზია — სიტყვასა. სიტყვიერებითი ხელოვნება პოეზიასა ჰქვიან, რადგანაც სიტყვის საშუალებით და შემწეობით აღასრულებს ხელოვნების მნიშვნელობასა. მაშასადამე, ანბანის განსაზღვრა ხელოვნება არ არის, მაშასადამე, კნ. ჯორჯაძისას არ უნებებია გაგება მისი, რაც წაუკითხავს და რაც თავის გულწრფელობით უხმარია. მიგვილოცნია! ხელოვნების სწავლებისათვის საკვირველი წიგნების ამორჩევა სცოდნია! თითონ, თეორეტიკა, — ეგ სხოლასტიკობის ნაშთი — რა არის, რო მასზედ აშენებული გავითარება რა იყოს? ყოვლის მწერლისათვის საჭირო და აუცილებელიაო იცოდეს თეორეტიკა, ანუ სწავლა ხელოვნებითის სიტყვიერებისა, ესე იგი ანბანის განსაზღვრაო, ბრძანებს ჩვენი მწერალი ქალი. იქნება ეგ საჭირო იყოს, როგორც მწერლისათვის მელანი და კალამი საჭიროა, ანუ მათემატიკისთვის ნუმერაცია: ვისაც წერა უნდა, ანბანი უთუოდ უნდა იცოდეს, მაგას თქმა არ უნდა, რომ, როგორც მარტო ნუმერაციის ცოდნა არ შეიქმს მათემატიკს, ისე მარტო ანბანის ცოდნა არ შეიქმს მწერალსა. ამას ძალიან ცხადად ამტკიცებენ კნ. ბ. ჯორჯაძის ლექსები და მისი სტატია, რომელზედაც ჩვენ, საუბედუროდ, უნდა ვილაპარაკოთ.

„ნუ განიკითხავთ, რათა არ იყვნეთ განკითხულნი.“ მრწამს საღვთო წერილიც და ის აზრიც, რაც შეპყრობილია ამ სიტყვებში. ეგ იმაზედ-კი არ არის ნათქვამი, რომ კაცი წყალში რო იხრჩობოდეს, ნუ მაარჩენო, თორემ შენც რომ იხრჩობოდე, გადაგარჩენენო! მაგას კაცთმოყვარე, კაცის დახსნისათვის ჯვარცმული ღმერთი ჩვენი მაგ აზრით არა ბრძანებს, რა აზრითაც კნ. ბ. ჯორჯაძისას უნებებია გაგება. ვისაც საქმე ესე ესმის, იმას ანბანის თეორეტიკაც ვერას უშველის, როგორც წყალწაღებულს ხავსი; იმას არაფრის განხილვაც არ შეეძლება; მაშ რისთვის გამობრძანდებიან ხოლმე

ამგვარნი პირნი სცენაზედ? რა დაჰკარგვიათ და რას ეძებენ? უბედურება ჩვენი ეს არის, რომ შევბეჭავთ თუ არა ანბანის თეორეტიკის კანონით უაზრო ლექსებს, გვგონია, რომ ხელოვნებას დიდი რამ შევძინეთო; იმიტომ გვგონია, რომ ჩვენს ლექსში „ა“ თავის ალაგს ხმარებულია, „ბ“ თავის ალაგსა. თუ „ცისკარი“ უვარგისია, კიდევ თქვენგან, ყვავებო ფარშავანგის ფრთებითა, ბულბულებო ყორნის ჩხავილითა! ეხლა ცარიელი ანბანის თეორეტიკით და ჩხავილით ტყუილად ნუ ცდილობენ იყოს ის ბედნიერი დრო, როცა ეს ლექსი თურმე მოსწონდათ მაგ თეორეტიკებზედ თვალებგაწყალებულ პირთა:

არჩილ კახიებრ, ბალასანკინა მოებრ,
ყარანფილ ვარდებრ, იაკოსტ ყაყაჩოებრ,
რტო კიპაროსებრ, ია შამპა-სოსანებრ* და სხვ.

იქნება ეხლაც მოეწონოს ვისმე ეს ლექსი, და სწორედ, მოეწონებათ კიდეც, თუ ანბანის თეორეტიკა, კნ. ბ. ჯორჯაძის გარდა, სხვასაც ვისმე ხელოვნების სწავლადა სწამს და გალახვის ქრესტომატიის სხოლიოები უფ. გ. ბარათოვსავით კრიტიკად მიაჩნიათ. ეხლა რომ კაცმა სწეროს, ცოდნის და განათლების გარდა, ნიჭიც უნდა ჰქონდეს. ცოდნა და განათლება ისე აუცილებელი და საჭირონი არ არიან პოეტისათვის, როგორც ნიჭია საჭირო და აუცილებელი.** ამის დასამტკიცებლად შორს არ გავგზავნი მკითხველს. აი, რუსეთში, გაუნათლებელ და უცოდინარმა კალცოვმა თავის ნიჭით ასეთი სახელი დაიგდო, რომ, როგორც სახალხო პოეტი, კალცოვი პუშკინზედაც მაღლა დასვეს რუსებმა. ეს უბრალო აზრი არ ესმის ჩვენ მწერალს ქალს, რადგანაც ჩვეულებრივ გულწრფელობით ბრძანებს: შვიდასს ყმაწვილსა ზრდისო ხელმწიფე და, აბა, თუ ერთი რამ კარგი დასწეროწო; ასე ჰგონია, მწერლობა ლილახანა იყოს.

---

* ამ ლექსს, ამბობენ, გორის სასწავლებელში ასწავლიდნენო ერთ დროს. თუ ეს მართალია, ბარაქალა მასწავლებელთ გემოვნებასა!

** იქნება ზოგიერთს, და სხვათა შორის კნ. ბ. ჯორჯაძისას, ეს ჩემი სიტყვები ძალიან იამოს. სხვისა არ ვიცი და ჩვენს მწერალს ქალს-კი მოვახსენებ პირდაპირ, რომ სწორედ ეგ საჭირო და აუცილებელი ღირსება აკლია სხვათა შორის.

სხვათა შორის ჩემს კრიტიკოსებს არ ესმით, რა არის კრიტიკა, არავის არ ესმის, გარდა თ. ერისთავისა; რომ ჩვენ მწერალ ქალს არ ესმის, — ეგ საკვირველი არ არი, რადგანაც ბევრიც სხვა არ ესმის და ანბანის თეორეტიკაზედ აუშენებია თავის ხელოვნება და შინიდგან ფეხი არ გამოუდგამს. არც უფ. გ. ბარათოვისა მიკვირს, რადგანაც ძალიან მკვირცხლი გონება ჰქონია, რომ ჩემ ამ ორ ლექსებში:

მამულო საყვარელო,
შენ როსღა აყვავდები?

მწვანე ბალახის ნატვრა დაუნახავს თავის სამ განსაცვიფრებელ ნიშნებითა. იქნება მკითხველი არ იჯერებდეს ამგვარ ამ ლექსის გაგებას, რადგანაც მართლა ძნელი დასაჯერებელია, მაგრამ აი უფ. ბარათოვის სიტყვებიც: „გაზაფხულში პოეტი სულით ნატრობს საყვარელ მამულის აღყვავებას. ნეტავი დაანახვა ეხლა საქართველო, როგორ მწვანე ხავერდივით ბიბინებს!!!“ მართლა-და უფ. გ. ბარათოვის ლაღი ფანტაზია და ნიჭიერება უნდა ჰქონდეს, რომ ეგრეთ გაიგოს უბრალო აზრი, უბრალოდ გამოთქმული. აკი მოგახსენეთ, რომ მწვანე ბალახის ნატვრა დაუნახავს მეთქი, მაგრამ მელას რაც აგოხდებოდა, ის ეზმანებოდაო, ნათქვამია. სტატიაში, აპრილის ბოლოს, მოვიხსენიე სხვათა შორის: „თუ მკითხველი ეყოლება ჩვენს სტატიას, მასთან ბოდიშს ვითხოვთ ჩვენ, იქნება იგი ჩვენს სტატიაში ერთს ჭკვიანურს განხილვას ელოდა და ვერა ჰპოვა; რა უყოთ? როგორიც მღვდელიაო, ისეთიც ერიაო, ამბობს ქართველი ანდაზად; როგორიც პოემა იყო ნათარგმნი, ისეთიც, ღვთის წყალობა თქვენა გქონდესთ, გამხილავიც შეხვდა“. ამ სიტყვებს უფ. ბარათოვი კვეხნად მიწერს. სხვა მაქებარი რომ არა ჰყავდა, თავის-თავი თითონ აქოვო. ეხლა ვკითხავ უფ. ბარათოვსა: როგორი იყო პოემა ნათარგმნი ჩემის კრიტიკის აზრით! — ძალიან ცუდი. მაშასადამე, მისი მსგავსი კრიტიკა რალა იქნება? თუ ეს ვერ გაუგია უფ. გ. ბარათოვს, დარწმუნებული ვარ, რომ არც იმ სიტყვებს გაიგებდა, რაც ამოუწერია, მაგას თქმა აღარ უნდა. ბატონებო, თუ ორჯერ ორი არ გესმით რა არის, რის იმედით გამობრძანებულხართ მოედანზედ? რვა წელიწადი, როგორც თითონვე ამბობს, მჯდარა უ. გ. ბარათოვი ღიმნაზიაში და

ნაცვალსახელამდინ მისულა. ძალიან შორს წასულა, თქვენმა მზემ, თუ ამ-რიგად გაუგია, რაც მასწავლებელთ უთქვამსთ; კიდევ ბარაქალა იმ ოსტატების ხელოვნებას, რომ მაგისთანა მსმენელი ნაცვალსახელამდინ მიუყვანიათ. ეჰ, ამ უფ. ბარათოვის აზრზედ არ ღირს ლაპარაკი; თავი დავანებოთ, ეგ თითონ თავისთავსვე უწერს კრიტიკას. უფ. ბარათოვი სწორედ იმ მოკრივესა ჰგავს, რომელსაც ერთი ხელი მოკლე აქვს და ერთი გრძელი, ისიც მარცხენა; გრძელის ხელით მტერსა სცემს და მეორე, მოკლე ხელით — თავის-თავსა; მაგაზედ, ესე იგი ბარათოვის სტატიაზედ, ლაპარაკი უბრალო ყბედობა იქნება და ამისათვისაც თავს ვანებებ. ეს ზემოხსენებული სიტყვები კნ. ბ. ჯორჯაძისასაც უფ. გ. ბარათოვის ნიჭიერებით გაუგია და აზრის დასამტკიცებლად, როგორც შეშვენის მაგ-გვარს ლიტერატორს, კეთილ-სინდისიერად ამოუწერია ჩემს სტატიიდამ თავის სტატიაში მარტო ეს სიტყვები: „ღვთის წყალობა თქვენა გქონდესთ, იმისთანა გამხილავიც შეხვდა.“ მე მოვახსენებ კნ. ბ. ჯორჯაძისას, რომ უფ. გ. ბარათოვის გონება არ ესესხნა და თავის გონებით გაესინჯა ეგ სიტყვები არა ცალკე შიგ ჩართვით, არც ეგ ამოწერა მოუნდებოდა და არც ულოღიკობას დამწამებდა. ეხლა თითონვე განიხილოს თავის შინ-აღზრდილი ლოღიკა, დამყარებული ანბანის თეორეტიკაზედ და მერე ბრძანოს, ეს ასრე უნდაო.

„კრიტიკა“ — ამის თანასწორ მნიშვნელობის სიტყვა არ არის ქართულს ენაზედ და არც ძალიან საჭიროა რომ იყოს, თუმცა უკეთესი იქნებოდა — რომ ყოფილიყო, რადგანაც ეგ დაგვიმტკიცებდა, რომ ჩვენი მამა-პაპანი მაგ მხრით განვითარებულნი ყოფილან. სადაც სახელია, იქ უთუოდ საგანიც უნდა იყოს. ეგ სიტყვა ეხლა მთელ კაცობრიობას ეკუთვნის და ყოველი ხალხი, ცოტაოდენად განათლებული, ხმარობს თავის ენაში; მაშასადამე, არც ჩვენთვის არის დასაძრახისი, რომ ეგ სიტყვა ჩვენში იხმარებოდეს. „კრიტიკა“ არის განხილვაც, განჩხრეკაც, გარკვევაც, გარჩევაც და დაფასებაც ერთად. როცა რომელსამე საგანს ფასს სდებს კაცი, ჯერ იმის ღირსებას იტყვის (თუ აქვს ღირსება) და დაამტკიცებს, მერე ამბობს, ამოდენად ღირსო, ესე იგი, შინჯავს შიგნიდამ და გარედამ საგანსა, ყოველს მის თვისებასა, არჩევს ცუდსა

და კარგსა და მერე სწორავს მართალ სასწორზედ.* ამ ორ-გვარ თვისებებს საგნისას ზოგიერთი კრიტიკოსი, რა განა-რჩევს ცუდსა და კარგსა, სასწორს დაუთმობს ხოლმე თითონ მკითხველს, ზოგიერთიც თითონვე ასწორავს ხოლმე. მეც ამ მეორე-გვარ გამხილავებს მივბაძე ჩემს აპრილის სტატიაში, რომელსაც მაინც კიდევ ვერ გაუბედე კრიტიკის დარქმევა. მეც სწორედ ეგრე მოვიქეც: ჯერ კაზლოვის ნიჭიერება გან-ვიხილე, მერე მისი პოეზიის მიმართულება, მერე მისი „შეშ-ლილი", შემდეგ თარგმანი და ბოლოსა ვსთქვი, რომ არც კა-ზლოვი ვარგა მეთქი, არც მისი „შეშლილი" და არც ამ „შეშ-ლილის" თარგმანი. მე კაზლოვზედ ახალი არა მითქვამს-რა. მე ისა ვსთქვი, რასაც მთელი განათლებული რუსეთი ამ-ბობს. ეგრე არ მოქცეულან ჩემი კრიტიკოსები. მე მეგონა, რომ ან ჩემს აზრებს დაარღვევდნენ, ან თითონ სტატიის მიმართულებას დამიწუნებდნენ და შემდეგ დაამტკიცებდნენ, ცუდია თუ კარგი. მარტო თ. ერისთავი ცდილა ჩემი აზრე-ბის დარღვევას, მიმართულების დაწუნებას (ლანძღვა არისო) და სხვათა შორის, როგორც შეშვენის ლიტერატურულ სტა-ტიის განხილვას, გაუკენწლივარ სიტყვების ხმარებაში; სხვა-ნი-კი — რამდენიმე აზროვანნი და ანბანთ თეორეტიკოსნი — მისცივნიან მარტო ჩემ სიტყვებს; ის-კი არ იციან, რომ სიტყ-ვა გარეგანი სამოსელია აზრისა, და კრიტიკაც, მარტო მაგა-ზედ აშენებული, სამასხაროდ ხდის კრიტიკის წმინდა მნიშვნელობასა. ამას ამტკიცებს, როგორც კნ. ბ. ჯორჯაძის სტატია, ისე უფ. გ. ბარათოვისა თავის რამდენიმე მაგარ აზრითა; სამასხაროდ არა ხდის თავის-თავსა ის კაცი, რომე-ლიც ამბობს, რომ ეს კაცი არ ვარგაო იმისთვისაო, რომ მტვრიანი ტანისამოსი აცვიაო? მე მინდა ამითა ვსთქვა, რომ ვინც ამ-გვარად შინჯავს საქმეს და ამ-გვარ დამტკიცებაზედ ამყარებს თავის აზრსა, იმას თვალებში ჰქონია ჭკუა. მაგ-რი-გად გასინჯვა რისამე — თვალის საქმეა და არა სწავლისა, რომელიც ანბანთ თეორეტიკაზედ უფრო აუცილებელია მწერლისათვის. როგორც სჩანს, კნ. ბ. ჯორჯაძისას და უფ. გ. ბარათოვს მარტო სიტყვები უძებნიათ ჩემს სტატიაში და

---

* იქნება აქ პურის მოედნის სასწორი მოაგონდეს უფ. გ. ბარათოვს; ეგ ჩვენი ბრალი არ იქნება.

არა აზრი. კიდევ იმიტომ ამათ სტატიაში მარტო სიტყვებია და სხვა არაფერი. ეხლა ყურადღება მივაქციოთ კნ. ბ. ჯორჯაძის სტატიასა, განვიხილოთ თ. ერისთავის პასუხიც, უფ. გ. ბარათოვს კი თავს ვანებებთ, რადგანაც თავის-თავს თითონვე სცემს იმ ხელმოკლე მოკრივესავით.

ძალიან გულნატკენი ბრძანდება ჩვენი მწერალი ქალი ჩემს სტატიისაგან, რატომ არ მაქოვო? იმიტომ არ ვაქე, რომ არ იყო საქებელი, — და როცა მაგ აპრილის სტატიასა ვწერდი, თქვენმა მზემ, არც-კი მომგონებია არც მათი ლექსები, არც მათი მარხვების ტრაკტაცია.* მე ისინი მაგონდებოდნენ, ვისაც ცოტაოდენი სახელი აქვსთ დავარდნილი ჩვენში; ვინც საქებელი იყო, ჩემის ფიქრით, მე ისინი ვაქე, და ვინც არა — რითმების მბეჭველთა რაზმში ჩაყაყენე. ჩემი სიტყვები მოუყვანია კნ. ჯორჯაძისას, რომელთაც ძალიან დაუჩაგრავთ: სხვა ახალი მოლექსენი და პროზაიკები, ზოგიერთის გარდა, ღმერთმა შეინახოს მეთქი. „ზოგიერთი“ რომ ვსთქვი, იმიტომა ვსთქვი, რომა მართლა-და სახეში მყვანდნენ ზოგიერთნი ნიჭიერნი მწერლები. სახელდობრივ იმიტომ არ ვახსენე, რომ ნუგეშადა ჰქონოდათ ეგ სიტყვები იმათ, ვინც უსაფუძვლოდ თავიანთ თავზედ ბევრს რასმე ფიქრობენ, როგორც კნ. ბ. ჯორჯაძისა, რომელთაც თითონვე უგრძვნიათ, რომ არ არიან იმ „ზოგიერთში“ შესარევნი, თორემ რაღა მაგათ იწყინეს ეგ სიტყვები და თავის ანბანთ თეორეტიკის ხელოვნებით გამობრძანდნენ სცენაზედ? სჩანს თვითვე, უჩემოდ, მიმხვდარან თავიანთ თავის ღირსებას და ამისთვისაც რითმების მბეჭველთა რაზმში ჩამდგარან. მე აქ არა მეთქმისრა, გარდა იმისა, რომ გავამართლო ეგრეთი გონიერი ქცევა, მხოლოდ ამას-კი დაუმატებ, რომ ეგ ადრე უნდა გაეფიქრებინათ; ეგ იქნებოდა სასარგებლო ჩვენთვისაც და თავიანთ თავისაც.

---

* 1860 წ. ნოემბრის ნომერში გახლავსთ კნ. ბ. ჯორჯაძის სტატია, სახელად: „რამდენიმე აზრი ახლანდელს მდგომარეობაზედ“. ამ სახელმა არ მოგატყუოთ, ჩვენო მკითხველნო. ცუდი მაღაზინი მაგ-გვარ წარწერილობით შეიტყუებს ხოლმე მსყიდველთა. მაგ სტატიის სახელს რომ დაუჯეროს კაცმა, იფიქრებს: ან პოლიტიკურ მდგომარეობაზედ. იქნება რამდენიმე აზრიო, ან ეკონომიურ მდგომარეობაზედ, ან კიდევ განათლებაზედ. არა, ბატონო, მაგ სტატიაში კნეინა ბრძანებს, მარხვებს არ ინახავენო.

ერთს ალაგს კნ. ბ. ჯორჯაძისა ბრძანებს, რომ ჩვენ პასუხს აღარ გავსცემთო, თორემაო, ეხლავ რომ კრიტიკები გავმართოთო, სხვა გონიერ და სასარგებლო სტატიებს ალაგს წაართმევსო „ცისკარში“. ეგ მართალია, ამის შემდეგ არც თქვენ და არც უფ. ბარათოვს პასუხს არც მე გავსცემ; მაგრამ ნება მომეცით გკითხოთ, რომელ სტატიებს? თქვენ ლექსებსა თუ? ეგ უბედურობა თქვენთვის და ბედნიერება ჩვენთვის ეხლაც მომხდარა მაისის „ცისკარში“: თქვენი ლექსი ჩვეულებისამებრ არა ბრწყინავს სხვათა შორის ამ ნომერში. ეგ ძალიან გვიხარიან ჩვენ და ძალიან გწყენიათ თქვენ; ადვილი მისახვდომიც არის რა მიზეზითაც... მადლობელი იყავით „ცისკრის“ რედაქციისა, რომ თქვენი ლექსები იბეჭდებიან; მადლობელი იყავით, რომ „ცისკარი“ ეგრე ცუდია, რომ ყველაფერსა ჰბეჭდავს, თორემ თქვენს ლექსებს დაბეჭდვა არ ეღირსებოდა თავის-დღეშია. კიდეც იმიტომ იბრძვით განათლების წინააღმდეგ, კიდეც იმიტომ დასცინით უნივერსიტეტსა, კიდევ იმიტომ ებრძვით იმ კაცს, რომელსაც სულით და გულით სურს „ცისკრის“ კეთილდღეობა! ლიტერატურა — ხალხის ჭკვა, ხალხის გონება, გრძნობა, ფიქრი, ჩვეულება და განათლების ხარისხია. ლიტერატურის წარმომადგენელი ჩვენში მარტო „ცისკარია“ ამჟამად. ნუთუ ძართლა, რაც „ცისკარში“ იწერება, საქართველოს ხალხის ფიქრია, ჭკუაა, გონებაა, ჩვეულებაა? ნუთუ მართლა „ცისკარში“ ჩვენი განვითარებაა, ჩვენი განათლების ხარისხია გამოთქმული? ნუთუ მართლა ეგრე დაეცა რუსთაველის ხალხი, რომ ეგრე ფიქრობს, ეგრე ჰგრძნობს? მეც მაგასა ვჩივი და ვსტირი, რომ არა, ათასჯერ არა; მეც იმიტომ ესე პირდაპირ ვლაპარაკობ, რომ ვინც წინდაუხედავად ბღაჯნის, აღარა ბღაჯნოს; რადგანაც იგინი თავის ბღაჯნითა ამდაბლებენ ჩვენს ენას. მე იმისთვის ვლაპარაკობ ეგრე სასტიკად, პირმოუფერებლად, რომ უნიჭონი და ამასთან უსწავლელნიც თავის ოთახიდგან ფეხს ნუ გამოდგამენ გარეთ, ლიტერატურაში; ამას ვთხოვთ ხალხის სახელითა, ხალხისავე სახელის დაცვისათვის!..

ერთგან ჩვენი მწერალი ქალი ბრძანებს, რომ რითმების „ბარახუნებლები“, ეს უშვერი ლექსი ლიტერატორს არ შეშვენისო. თუ ღმერთი გწამსთ, ლიტერატორებს და ლიტერა-

ტორობას თავი დაანებეთ. მე და თქვენ, რომელთაც ანბანთ თეორეტიკის მეტი არა გვისწავლია-რა (მე ეგეც არ მისწავლია და არც ვიცი, რა საგანია, მხოლოდ ჩვენი მწერალი ქალი ბრძანებს, ასოების განსაზღვრის სწავლა არისო, ესე იგი სწავლა ხელოვნებითის სიტყვიერებისაო!!!) და ლექსების ბღაჯვნის მეტი არა გვიკეთებია-რა, როგორ უნდა ვახსენოთ, ლიტერატორი და ლიტერატურა? ვისაც არ ესმის, რა არის ლიტერატურა, ან ლიტერატურობა, იმას არ უნდა ესმოდეს, ლიტერატორს რა შვენის და რა არა შვენის. მე და თქვენ აქ ხმა არა გვაქვს.

ჩვენი მწერალი ქალი ბრძანებს, ვითომც მე ვამბობდე, რომ ეგენი ქართულს ახდენენ. ტყუილია თუ? სადაც აზრი არ არი, იქ ენა, რაც უნდა კარგი იყოს, სულ უქმია; მერე მე არსად არ გამიგია, რომ უაზრო ენა იყოს სადმე, აზრი და მხოლოდ ერთი აზრი აძლევს ენას ენის მნიშვნელობას, — ყველანი, ვისაც რამ ესმის, ამას ამბობენ, და თქვენის ანბანთ თეორეტიკისა-კი არ ვიცი, რას იტყვის. უთუოდ წინააღმდეგს ამბობს, რომ თქვენი ლექსები სწორედ მის გაკვალებულ გზაზედ მიდიან. უნიჭო და ამასთან უცოდინარი მწერალი არა მარტო ენას ახდენს, ამასთან გონებას, გემოვნებას, გულს და სულს მკითხველისას. ამას ჩვენ მწერალ ქალს არ მივაწერთ, რადგანაც მაგათ არც წახდენა შეუძლიანთ რისამე და არც გაკეთება.

ჩვენი მწერალი ქალი დასცინის ქცევას, რომ მე ჭ, ჱ, ჯ, ვ, ჲ, ჭ, ტ არა ვხმარობ. იმის მაგიერად, რომ მწერალმა ქალმა დაამტკიცოს ჩემი შეცდომა მაგაში, მოჰყოლია და თეორეტიკის ზღაპრებს გვიამბობს. ეგენი ბრძანებენ, რომ ბუნებას მოუციაო ხმა სიტყვის გამოსახატავად; ხმა მხეცისათვის მიუცია ბუნებას, მაგრამ არა მხეცი არა მგონია ლაპარაკობდეს, თუმცა ბევრი მაგალითები ზოოლოგიაში გვიმტკიცებენ, რომ, კაცის გარდა, სხვა ცხოველნიც ამცნებენ ურთიერთს თავის სურვილს, განზრახვას, ერთის სიტყვით, აზრსა; მაგრამ ესეც ყველამ კარგად ვიცით, რომ ისინი ამცნებენ აზრსა ურთიერთს არა სიტყვის საშვალობით: მაშასადამე, ბუნებას, ხმის გარდა, სხვა ნიჭიც მოუცია კაცისათვის; ეს ნიჭი არის ნიჭი სიტყვიერებისა. მაგ ნიჭს შეუდგენია ენაცა, სიტყვაცა და მხოლოდ სიტყვას შეუდგენია ხმოვანიც და უხმო ასოცა.

აბა, ერთი მიბრძანეთ, რომელ ბუნების კუნჭულში სცხოვრობს ასო: ა, ბ, გ, დ, ე, ვ? ეგენი მხოლოდ სიტყვებში სცხოვრობენ, სიტყვის მიხედვით არიან შემდგარნი და მხოლოდ სიტყვის ძალით არსებობენ ქვეყანაში. სიტყვა რომ არ იყოს ქვეყანაზედ, არც ასოები იქნებოდნენ. ძალიან ვწუხვარ, რომ ჩვენ მწერალ ქალს შინიდგან კარში ფეხი არ გამოუდგამს და, ანბანთ თეორეტიკის გარდა, არა უკითხავს-რა, თორემ გაიგებდა, რომ მაგას ამბობენ უკეთესი ფილოლოგები. ჩვენი მწერალი ქალი მოჰყოლია და, დამტკიცების მაგივრად, ზღაპრებს გვიბრძანებს თეორეტიკის სახელითა.

რისთვისაც არა ვხმარობ — ჳ, ჱ, ჯ, ჴ, ჲ, ჭ, ჶ — ეხლავ მოგახსენებთ, ჩემო მკითხველნო! „უ“-ზედ ბევრჯელ მქონია ლაპარაკი სხვა-და-სხვა პირთან. ზოგს უთქვამს, უნდა გადაიგდოსო, ზოგს — უნდა დარჩესო, თუმცა არც ერთს მათგანს ცხადად არ დაუმტკიცებია თავისი აზრი, მაგრამ მე იმათ ლაპარაკიდგან ეს სარგებლობა გამოვიტანე, რომ ეგ ასო, მართლა თუ უვარგისია, გადიგდოს, როგორც უსაჭირო, რადგანაც ჩვენი ანბანი უფრო განმარტივდებოდა და მართლწერა გაადვილდებოდა. ჩემის ფიქრით, მაგის თანასწორ ხმოვანი ასო გვაქვს ჩვენ: „ვ“. თუმცა ამბობენ, რომ სადაც „ვ“ იხმარებაო, იქ „უ“ არაო, იმიტომ, რომ „უ“ ნახევარ „უ“-ით გამოითქმისო, ესე იგი უ-ს და ვ-ს რაღაც შუა-ხმადაო: მაგრამ, მე ვფიქრობ, რომ როგორც „უ“, ისე „ვ“ გამოთქმაში ერთი-ერთმანეთსა ჰგვანან და არაფრით არ განსხვავდებიან, იმიტომ რომ, სადაც „უ-თია ხმარებული, იქ უ ვ-ათ ისმის და, სადაც ვ-ნია ხმარებული, იქ ვ-ნი უ-თად ისმის. მაგალითებრ: „ვითარი“, სადაც „უ-ს არა ხმარობენ, სწორედ რომ გამოსთქვას კაცმა და არა დაძალებით, „ვ“ უ-სავით გამოვა; თუ ვინმე მაგრად და მტკიცედ გამოსთქვამს, ის ორს „ვ“-სა ხმარობს და არა ერთსა; აქედამა, ჩემის ფიქრითა, სჩანს, რომ ამ თანასწორ ხმოვან ასოთა შორის ან ერთია მეტი და ან მეორეა: მე უფრო „უ“ მგონია მეტი, რადგანაც როგორც უ-ის ხმარებაში, ისე „ვ“-ს ხმარებაში — უფრო ვ-ნი ისმის, ვიდრე რაიმე ხმა. მერე უ-თი იქ იხმარება, სადაც „ვ“-ს უხმო ასო შეხვდება ხოლმე და ეგ ორი უხმო ასო ერთადაა გამოსათქმელი. უ-უთაც არ აძლევს კაცს ენა ნებას, რო „ვ“ მტკიცედ გამოი-

თქვას. ამ მიზეზით არა ვხმარობ „უ“-ს. დამიმტკიცეთ წინააღმდეგი და მე სიხარულით დაგეთანხმებით. მე ხომ იმისთვის არ გაუკეთე ჩემ აპრილის სტატიას ეგ სხოლიო, რომ მართლა არ ვიცოდე მაგ ასოს ხმარება; მაგ ასოს საჭიროებაზედ ეჭვი მქონდა და იმისთვისა ვსთქვი, რომ ან მე დამეთანხმოს ვინმე, ან კიდევ წინააღმდეგი დამიმტკიცოს. კაცის ენა კერძო პირსავით იზრდება და ვითარდება; ამ ზრდაში იცვლება, როგორც ჩვენ კაცნი ზრდაში ვიცვლებით ხოლმე; ხშირად იქნება, რომ კანონები, ერთს დროს საჭირონი, სხვა დროს უვარგისნი არიან ხოლმე; იმიტომაც ახალი ენა ძველს ენას არა ჰგავს, როგორც ახალი კაცი არა ჰგავს ძველ კაცსა. მაშასადამე, თუ მიბრძანებთ, რომ რადგანაც ძველ წიგნებში ხმარებულა, იმიტომ ეხლაც უნდა ვიხმაროთ ეგ ასო, — ეგ უსაფუძვლო ბრძანება იქნება, როგორც უსაფუძვლოა თქვენი რჩევა, რომ ანბანის თეორეტიკა უნდა ისწავლოთო ხელოვნებისათვისაო. იქნება მართლა-და „უ“-ს და „ვ“-ს შორის უწინ რაიმე განსხვავება ყოფილა გამოთქმაში, მაგრამ ეხლა, ჩემის ფიქრით, არ არის განსხვავება. ეს „უ-თი“ კიდევ გადასაწყვეტი საქმეა, მაგრამ ჲ, ჰ, ჯ, ჳ, ჱ, ფ? ამ ასოებზედ კი თქმა აღარ უნდა, ეს ასოები სულ აღარ ისმიან ეხლანდელს ენაში. მარტო „ჯ“ და „ხ“-ზედ ამბობენ, სხვა-და-სხვანაირად გამოითქმისო: გლეხი კაცი ქიზიყში ისე გამოსთქვამსო „ხოხობი“, თითქო „გხოგხობი“. თუ ეს მართალია, დამიმტკიცონ და მაგ ასოების საჭიროებაზედ დავეთანხმები. სრულიად არ მესმის, რა განსხვავება არის ამ ასოთა შორის: „ჱ“ და „იე“, „ჲ“ და „ი“, „ჳ“ და „ვი“, „ჰ“ და „ჰოი“. იქნება ჩვენს უწინდელს ენაში იყო განსხვავება მაგ ასოთა შორის (და სწორედაც უნდა ყოფილიყო, რადგანაც შემოუღიათ), მაგრამ ეხლანდელ ჩვენს ენაში არა ვხედავ, — და თუ ხედავს ვინმე, ის ანბანთ თეორეტიკით-კი ნუ ცდილობს დამტკიცებას, არამედ ყურადღება მიაქციოს დაკვირვებით ხალხის სიტყვის გამოთქმასა, ხალხის ენაში მონახოს ფაქტი, დამანახოს და მაშინ დავეთანხმები. ენას კანონსა თვითვე ენა აძლევს და არა რაიმე თეორეტიკა. თქვენ უნდა დაგენახვებინათ განსხვავება ამ ასოთა შორის და ენიდამ ამოღებულ ფაქტით დაგემტკიცებინათ; მაშინ მე არა მეთქმოდა-რა. თქვენი თეორეტიკა თქვენთვის შეინახეთ, ეგ ამ-

გვარ საქმეს პასუხს ვერ გასცემს, სხვა უნდა მოინახოს; მეორე, ვგონებ, თქვენი სახელოვანი თეორეტიკაც არა ხმარობს ასოსა ფ. ეგ ასო ახალი შემოღებულია, არ ვიცი-კი რისთვის. ეგ ასო ქართულს ენაზედ „ფ“-ად იცვლებოდა ხოლმე, მაგ. ფილოსოფია. ამას გარდა ქართველ გლეხკაცს (თუ ბატონთან არ არის ნამყოფი) მაგ ასოს ხმას ვერც-კი გამოათქმევინებთ, „ჶ“-ს მაგივრად სულ „ფ“-ს გამოსთქვამს, მინამდინ ბევრჯელ არ გაამეორებინებთ. სჩანს, ეგ ასო ჩვენის ენის თვისებისა არ არის და რაღადა ხმარობთ?

ეს ასოები, რომლების ხმაც გამოითქმება სხვა ასოებითაც, ეგ ასოები სულ ტყუილად არიან ჩვენს ანბანში, თუ სულ არა, უფროსთაგანი მაინც; ტყუილად აგრძელებენ ანბანსა, აძნელებენ მარლთწერასა და სხვა არაფერს არ შეგვძინებენ. თუ მართლა ეგ ასოები არ ისმის ეხლანდელ ენაში, რატომ არ უნდა გადაიგდონ? შესუბუქება და გაადვილება მართლწერისა და ანბანისა განა ცოტა საქმეა? და თუ ისმის, მაგ ასოების ხმარების კანონს რატომ არ ვეძებთ ენაში, რომ ყველამ ერთნაირად ვიხმაროთ? ვისაც შინიდგან ფეხი კარში გამოუდგამს და, ანბანთ თეორეტიკის გარდა, სხვა რამეც უკითხავს, იმას, რასაკვირველია, გაეგება, რომ ეხლა მთელი ევროპა ცდილობს ყველაფრის განმარტივებას, გაადვილებას და, სხვათა შორის, ანბანისასაც და მართლწერისასაც. შორს არ წავალ: აი, თითონ რუსეთში ცდილობენ і, ѣ, ъ-ს ამოშლას თავის ანბანიდგან, რადგანაც ეხლანდელ იმათ ენაში აღარ ისმის ეგ ასოები. მე შემხვედრია წიგნი 1859 წელში, თუ 1860 დაბეჭდილი, სახელდობრივ: „Сказание об языческих богах“ (ამ მართლწერითა), სადაც і, ѣ, ъ არ არიან ხმარებულნი. როგორ გადაწყდება ეს დავა, მე მაგას არ დავეძებ; მე მომყავს ეს, როგორც ფაქტი, რომელიც ამტკიცებს სურვილს, რომ განმარტივდეს ანბანიც და მართლწერაც. ჩვენთვისაც ურიგო არ იქნება, რომ მაგ ასოებზედ კარგად მოვიფიქროთ და, თუ უსაფუძვლოდ არიან ხმარებულნი, ამოიშალონ, როგორც უხმარნი; ეგ მოაშორებდა ახალ მოსწავლეს რამდენიმე უსარგებლო ასოს სწავლასა და მწერალსაც გაუადვილებდა წერასა.

ჩვენი მწერალი ქალი, დასცინის რა უნივერსიტეტს და მეც, იქ გაზრდილს, ბრძანებს, მოჰყავს რა ჩემი ლექსები:

„თვალ დაკვირვებით“ რომ გავსინჯოთ, ვერ გავიგებთ, ამ ლექსში რის თქმა უნდაო? სიტყვა ესე „სუბუქ“ ქართული არ არიო, „სუბუქი“-კი არის ქართულიო. ღმერთო! ნეტავი თითონვე მაგ გამოჩენილს მწერალს არ ეხმაროს სიტყვა სწორედ მაგ ფორმაში ჩემ ლექსების ზემოთ, მაგალითებრ, „თვალ დაკვირვებით“. ბატონო! რაც არ იცით ღა, პირდაპირ გეტყვით, რაც არ გესმით, რათ ამბობთ, ეს ასე უნდაო? მართლა-და ძალიან დაუსუსხავს ჩემს კრიტიკას, რომ მარტო თვალი დაუკვირვებია ჩემს ლექსისათვის ჩვენს თეორეტიკოსსა და გონება კი არ მიუყოლებია, რომ ჩემი „სუბუქ ფრთითა“ და თქვენი „თვალ დაკვირვებით“ სწორე ქართულია. ამის დასამტკიცებლად ვიტყვი, რომ ეგ ფორმა თქვენვე გიხმარიათ. თუ თქვენ თავს არ უჯერებთ, თეორეტიკას ჰკითხეთ და, თუ თეორეტიკასაც არ უჯერებთ, აი, თქვენი ნაქები ჩახრუხაძეც: „თამარ წყნარი, პირ მცინარი“. თქვენის აზრით, „პირ“ ქართული არ არი? აი, რუსთაველიც: „მოდგა თეთრ ტაიჭოსანი“. „თეთრ“ ქართული არ არი? აი, თ. ორბელიანიც: „უმწედ, უნუგეშ“, ქართული არ არი განა? აი, უფ. გ. ბარათოვიც „საყვარელ მამულს“. სუყველგან ერთი და იგივე ფორმაა. ხომ ხედავთ, რომ ნიჭიანებს და უნიჭოსაც კი უხმარია ეგ ფორმა. აქედამა სჩანს, რომ ხალხიცა ხმარობს, რომ ენაში არის ეგ ფორმა, რომელსაც ანბანთ თეორეტიკოსები ვერას-დროს ვერ შეარყეევენ მაგ ძვირფას თვისებას ჩვენის ენისას. ვისაც ღვთისაგან განაჩენისა არა ესმის-რა, ის თუ წაართმევს, თორემ სხვა არავინა! სახელი არსებითი რომ ბრუნვაშია, მის ზემოთ მდგარი, მის ზედშესრული და ნაცვალსახელი შეიძლება რომ ბრუნვაში არ იყვნენ, რადგანაც ერთი და იგივე მარცვლის განმეორება ზედიზედ არ არი სასიამოვნო სასმენი, მაგ. „ჩემმა ბედნიერმა ხვედრმა“. აქ მარცვალი „მა“ სამჯერ ზედიზედ განიმეორება და ამით უკარგავს კეთილხმოვნებას ენასა; რომ ამბობენ, ეს და ეს ენა პოეტიურიაო, სხვათა შორის, იმ საფუძვლითაც ამბობენ, რომ ენას მაგისთანა ფორმები და თვისებაები აქვს; მაგ-გვარებში, ესე იგი, მარცვლების და ხმოვან ასოების მოკლებაში და დამატებაში ჩვენი

ენა არა ენას არ დაუვარდება ქვეყანაზედ. ნიჭიერი მწერალიც იმისთვის არის სასარგებლო ენისათვის, რომ თავის თხზულებაში ენის სიმდიდრე გამოაჩინოს ხოლმე. ეს ძვირფასი თვისება ჩვენის ენისა როგორ უნდა დაიძრახოს წინდაუხედავად თეორეტიკის ზღაპრებით! როგორ უნდა დაუკარგოთ ეგ უკეთესი თვისება ჩვენს ენასა! ცოდვაა, სასიკვდინო ცოდვაა მაგ-გვარი წინდაუხედავი მასხარაობა ლიტერატურაში ენაზედა და ენის უკეთეს თვისებაზედ! მაგრამ თავის მოყვანილ სიტყვებითვე გავამართლებ მაგ-გვარ ქცევასა: „მიუტევე, მამაო, რამეთუ არ იციან, რას იტყვიან“.

მერე ჩვენი მწერალი ბრძანებს, „ერთის ფრთით ვინა ფრინავსო“? თქვენ თითონ, ჩემო ბატონო, ესე იგი, მარტო ანბანის თეორეტიკით დაფრინავთ ჩვენ სალიტერატურო ჟურნალში. როცა ამბობენ: „ჩემის თვალით ვნახეო“, „ჩემის ფეხით მივედიო“, ნუთუ მართლა ერთის „ფეხით“ მიხტოდნენ და ერთის „თვალით“ ხედავდნენ! სულაც არა, მაგრამ ამბობენ კი. მაშასადამე, ჯერ ხალხს მოაშლევინეთ ეგრეთი ულოღიკო ლაპარაკი და მერე მე. წინათვე მოგახსენეთ, ხალხია ენის კანონის დამდები და არა ანბანთ თეორეტიკა.

„და ემდურის ყარიბ მღერით...
ან შენ გიქმა რა იცოდა...“

ამაებზედაც ის ანბანთ თეორეტიკის შენიშვნაა, რაც სუბუქზედა. ეგ იმისთვის უხმარიაო, რომ ლექსში მარცვალი ემატებოდაო; ძალიან კარგად გამოუცვნია!..

ერთგან კიდევ ჰკვირობს წარჩინებული და ანბანით დახელოვნებული ჩვენი მწერალი: „ღრუბლიანი დაჰყურებს“ რა არისო? ორჯერ ორი რა არი? ვგონებ ოთხი იყოს. თქვენ რას იტყვით მაგაზედ? „მოღრუბლული“ უნდა ეთქვაო, კარგი იქნებოდაო. არ ვიცი, იმ ანბანთ თეორეტიკაში სწერია, რას ნიშნავს თანდებული „მო“? თუ არა სწერია, მოგახსენებთ: „მო“ ნიშნავს რისამე მიმართულებას, მაგ. „მოფრინდი, მოდი, მოღრუბლვა.“ ამ სიტყვებში სჩანს, საიდამ საით არის მიქცეული მიმართულება. მე ეგ ღრუბლების მიმართულება არა მქონია ჩემს აზრად, თორემ უთქვენოდაც ეგრე ვიტყოდი. სადღაც შორს დარჩენილა თქვენი ღრამატიკა.

მთელს სტატიაში ერთი ნამდვილი შენიშვნა აქვს ჩვენ მწერალ ქალსა, — ეგ მერცხლის ჭყივილზედა. მართალიც არის, სწორედ უხერხოდ არის მანდ ეგ ზმნა ხმარებული; მაგრამ ეგ ლექსის აზრს არ აბნელებს, რადგანაც „მერცხალიც აგერ ჭყივის“-მეთქი, მოვიყვანე „გაზაფხულის“ ნიშნად და ამისთვის ჭიკჭიკი მეთქო, თუ ჭყივილი, მაინც ის აზრი არ მოიშლებოდა. მე რომ ჩემის ლექსისათვის დამერქვა „მერცხალი“, მაშინ სხვა იქნებოდა. მაშინ რომ მეთქო „მერცხალი ჭყივის“, მკითხველი იფიქრებდა: ან ცუდი მერცხალი იქნებოდაო, ან მწერალს ზმნა ვერ უხმარიაო; ეხლა კი, რადგანაც „გაზაფხული“ ჰქვიან, ეგ ზმნა აზრს არ აფუჭებს, მაგრამ მაინც ამით არ ვიმართლებ თავს, იმიტომ, რომ მაგ ლექსს ღორი გამოუხატავს ჩემს კრიტიკოსების მოგონებაში. თუმცა სწორედ რომ თქვას კაცმა, მარტო ღორი არ მოაგონდება მაგ ზმნით კაცს: რამდენჯერ გაგვიგია: „ფრინველი ჭყივისო, ყმაწვილს ნუ აჭყივლებთო“, „ობოლი ვაზი“ კი, უკაცრავად არ ვიყო, თავის ალაგს კარგად არის. თქვენ რომ „შინდამ კარში ფეხი გამოგედგათ“, გაიგებდით, რომ ხმარობენ: „ობოლი მარგალიტი, ობოლი ხე, ობოლი შტო“, მაგრამ თეორეტიკას ძალიან შეუპყრიხართ და სულ შინა ზიხართ, იმიტომაც არა გაგიგიათ-რა, ჩემი რა ბრალია? ერთგან ჩვენი მწერალი ქალი მთხოვს „შევასმინო მის გაუნათლებელ გონებას განათლებულმა სტუდენტმა“ რა მნიშვნელობა აქვს სიტყვებს: ესტეტიკური, სენტიმენტალური, დრამატიზმი და სხვანი; ეს სიტყვები საჭმელად მიუღია ამ მწერალ ქალსა. მე აქ არა მეთქმის-რა ამის გარდა, რომ ეგ სიტყვები სუსტ არსებისათვის ძალიან ძნელი მოსანელებელია. აშ სიტყვებს რაც შეეხება, იმის პასუხს მოვახსენებ თ. ერისთავს, როცა იმის სტატიაზედ ვიტყვი რასმეს.

ერთგან კიდევ ბრძანებს ჩვენი მწერალი ქალი, რომ „ჰავჰავაძეს ძალიან საკვირველად მიაჩნია, რომ არა გვყვანან შექსპირსავით, ბაირონსავით და სხვათა ევროპის გამოჩენილ პოეტთა მსგავსნი“. სულაც არა, თქვენმა მზემა! ეგ იმას უნდა მიაჩნდეს, ვინც ანბანის თეორეტიკის სწავლას ხელოვნების სწავლას ეძახის. ჩვენ ძალიან კარგად გვესმის დამოკიდებულება ხელოვნებისა, პოეზიისა ხალხთა ცხოვრება-

ზედ; ეგეც კარგად ვიცით, რომ მაგისთანა ობოლ მარგალიტებს ძალიან იშვიათად მოჰყრის ხოლმე მდინარე ცხოვრებისა. პოეტსა ხალხი დაჰბადავს და ხალხის ცხოვრება ძუძუს აწოვებს; ამ საფუძველით ამბობენ, პოეზია ხალხის ცხოვრების გამომთქმელიაო. ჯერ უნდა ხალხმა დაიმუშაოს თავისი სულიერი ბუნება, შეანძრიოს თავის უკვდავების ძარღვი, მოამზადოს მასალა თავის ცხოვრებითა და მერე თავისთავად, უთქვენ-ბრძანებლოდ ძლიერი სული გენიისა ძლიერად გამოსცემს პასუხს ხალხის განვითარებასა. თუნდა რომ იყვნენ ეხლა ჩვენში ბაირონის თანასწორნი ნიჭნი, ის ნიჭნი ბაირონის ოდენას თავისდღეში ვერ იქმოდნენ; ის ნიჭნი საზრდოს ვერ იპოვნიან ჩვენს ცხოვრებაში; დევს დევის ძუძუ გამოზრდის და, თუ ჩვეულებრივ ადამიანის ძუძუთი გაიზარდა, ის დევი აღარ იქნება, თუმცა კი არც ჩვეულებრივ ადამიანს ეგვანება. დიდს გენიას დიდი საზრდოც უნდა მისცეს ჩვენმა ცხოვრებამა; იმ დრომდინ, დროთა ბრუნვის ძალითა, ჩვენ უნდა დავსჯერდეთ მას, რაც ეხლანდელ ჩვენ ცხოვრების კითხვაზედ აძლევენ პასუხს ნიჭიერნი ჩვენი მწერლები. ბაირონამდინ და შექსპირამდინ მე და თქვენ ბევრჯელ დავიქანცებით რითმების ბეჭვაში და მარხვების ტრაკტაციების ბღაჯნაში, მაგრამ მაინც კი ერთს ბეწვს სარგებლობას არ მივცემთ მაგითი ჩვენს ლიტერატურას.

ჩვენი მწერალი ბრძანებს, რომ ისინი სწერენ არა დიდებისათვის, არა ილია ჭავჭავაძის მოსაწონებლად, არამედ „ცისკრისათვის“ უანგაროდა. დიდების უსიყვარულობა ძალიან საქებელია, მაგრამ მე და თქვენისთანა თანამშრომლებმაც რომ ხელი და კალამი შეასვენონ, „ცისკარი“ უფრო უკეთესს დღეებსა ნახავს. ეს არის ჩვენი უბედურობა, ჩვენისთანა თანამშრომლები ჰყავს „ცისკარსა“, თანამშრომლები კი არა, „бездельники деловые“, პუშკინის არ იყოს, ესე იგი, უსაქმო საქმიანები, რომელნიც უფრო ახდენენ საქმეს. ვიდრე აკეთებენ. ძალიან გვიხარიან, რომ ჩვენი მწერალი ქალი აღარ აპირობს ჩემზედ პასუხის დაწერას და, თუ პოეტობაზედაც ხელს აიღებს, — ღმერთი, რჯული — დიდ ღვაწლს მხოლოდ მაშინ დასდებს ჩვენს „ცისკარსა“.

ერთგან ბრძანებს: „იქნება, როგორც უსწავლელში, მრავალი ნაკლულოვანება ნახოს ჩემს ლექსებში (იქნება კი

არა, სწორედ ნამდვილად), მაგრამ, რასაკვირველია მეც რომ იმისავით სასწავლებელში გავზრდილიყავ (ძალიან ვწუხვარ, რომ არ გაზრდილხართ და, თუ გაზრდილიყავით, ძაინც კიდევ პოეტი ვერ შეიქმნებოდით. გეტე ამბობს: „მხოლოდ ბუნება ჰქმნის პოეტსაო“), შეცდომებს მორიდებული ვიქნებოდი“. მწერალი ქალი უსაფუძვლოდ, ჩვეულებისამებრ, შიშობს, რომ მე ვითომც ლექსებს გაურჩევდი. თუ თ. ერისთავის თარგმანი გავარჩიე, აქედან არა სჩანს, რომ კნ. ბ. ჯორჯაძის ლექსებსაც გავარჩევ. თუ არ მოცლილი კაცი, რომელი ადამიანი დაიწყებს გამარგვლას იმ კვლებისას, რომლიდგანაც არაფერს არ ელის იმავ ბალახის აღმოსვლის მეტს; იმ კაცს ზღაპრებში ნაცარქექიას ეძახიან და მე როგორღაც არ მამწონს ეგ სახელი.

დასასრულ, ჩვენი მწერალი ქალი ეპატიჟება თავის მოძმეთა მწერალთა(?) და სხვათა შორის თ. რევაზ ერისთავსაც, რომ არ მოაკლონ თავიანთ ნიჭის სხივები დამზრალს „ცისკარს“. მიბრძანდით, მიბრძანდით, ჩვენი მწერალი ქალის მოძმენო მწერალნო, და შეადგინეთ კვარტეტი კრილოვისა, თორემ ჩვენ მწერალ ქალს ეშინიან, რომ მარტოკა დარჩება რითმების მბეჭველთა რაზმში. მიბრძანდით, მიბრძანდით, ამ მწერალ ქალის მოძმენო მწერალნო! თუ ნიჭი არა გაქვსთ წერისა, ნუ გეშინიანთ, უნიჭოდაც გამოსჩნდებით, როგორც გამოსჩნდა თითონ ჩვენი მწერალი ქალი. თუ ცოდნა არა გაქვსთ, ნურც ძაგისი გეშინიანთ, უცოდინარობითაც სახელს დაიგდებთ: ხომ ხედავთ, სწავლასაც დასცინიან, უნივერსიტეტსაც და შინიდგან გამოუსვლელობით და უსწავლელობით მოჰკვეხენ! თუ ხელოვნება არ იცით, მაგის წამალიც ხელთა აქვს ჩვენ მწერალ ქალს — ანბანთ თეორეტიკა. გზა მშვიდობისა, ჩვენ მწერალ ქალის მოძმენო მწერალნო! გზა მშვიდობისა! მოვა დღე კრიტიკის განკითხვისა და მართალთ მარჯვნივ დააყენებენ და ცოდვილთ მარცხნივ, მაშინ ბევრიც რომ იძახოთ, დაპატიჟებულები ვიყავითო და ანბანთ თეორეტიკაც ვიცითო, მაინც კიდევ დაუნდობელი სიმართლე კრიტიკისა გაგგზავნით თავის დაუნდობელ ჯოჯოხეთში. აბა, იქ იქნება „ღრჭენა კბილთა და ხორცის გლეჯა“!

თ. ერისთავის პასუხის აზრი ის არის, რომ მე ვითომც, განხილვის მაგიერად, ლანძღვა დამეწეროს. ამას ჩემს აპრი-

ლის სტატიაზედ მარტო ისინი იტყვიან, ვისაც თავის დღეში კომპლიმენტების მეტი არა გაუგონია-რა. მე ყიზილბაშობა არც მყვარებია და არც მიყვარს, მე როგორც მესმის, ისე ვლაპარაკობ და პირდაპირ ვეუბნები კაცს: ეს ცუდია და ეს კარგია-მეთქი. ჩემს განხილვას ლანძღვას ისინი დაარქმევენ, ვისაც ანბანის თეორეტიკის მეტი არა წიგნი არ უნახავს თვალით და ვისაც მართალი სიტყვა, პირდაპირ ნათქვამი, არ გაუგია თავის-დღეში. აბა, წაიკითხეთ გრაფ პლატენის ლექსების გარჩევა სახელოვან ჰეინესი, აბა, განიხილეთ ბელინსკის სტატიები, სადაც უნიჭო მწერლებზედ ლაპარაკობს და სხვათა შორის ბულგარინზედ და ბარონ ბრამბეუსზედ. ლანძღვა ის არის, რომ იტყვი და არას დაამტკიცებ: დაუმტკიცებელი და უსაფუძვლო ქებაც კი ლანძღვაზედ საწყენია პატიოსან კაცისათვის. მე რაც ვსთქვი, ის დავამტკიცე კიდეცა, როგორც შემეძლო; რომ დავამტკიცე, ამის მოწმად მომყავს ის ფაქტი, რომ არც ერთი ჩემი კრიტიკოსები არ არღვევენ არც ერთს ჩემს აზრსა. რაც დამტკიცებულია, ის მართალია; რაც მართალია, ის ლანძღვა არ არის. ლანძღვა ის არის, რომ დარბაისელ კაცს კუკის ჩუქება გაუბედო სახსოვრად, ესე იგი, როგორც ჩვენს „ცისკარს“ კნ. ბ. ჯორჯაძისამ მიართვა თავის სახსოვრად „რამოდენიმე აზრი“, ანბანის თეორეტიკაზედ დამყარებული. თ. ერისთავი, მართალია, ცდილა ჩემი აზრების დარღვევასა, მაგრამ ჩემის ფიქრით, ვერ დაურღვევია. მე არ მინდა სამასხარაოდ გავხადო ეს სტატია, თორემ ზოგიერთს უმანკო აზრს თ. ერისთავისას გამოვეკიდებოდი და თ. ერისთავის სტატიის მერვე სტრიქონიდგანვე დავიწყებდი გარჩევას. ეგ მარტო თეორეტიკოსებსა ჰშვენით; იმათ შეუძლიანთ თბილისიდამ უბერონ პეტერბურღის უნივერსიტეტსა, რათა გადააქციონ, რომ ანბანთ თეორეტიკას გასავალი ჰქონდეს ხალხში; იმათ და მარტო იმათ შეუძლიანთ დასძრახონ სტუდენტის სახელით მაგ სახელის მქონებელი. ეგ იმათ შეშვენისთ, რადგანაც იმათთვის ანბანის თეორეტიკას სხვა საგანი არ მიუცია სალაპარაკოდა. თუნდ ეგ არ იყოს, სულ შინ მჯდომელს, სხვა რა საქმე უნდა ჰქონდეს, თუ არ მაგისთანა კეთილგონიერი მასხარაობა განათლებაზედ. მაღალ სასწავლებელს დაბალი გონება ვერ მისწვდება, ტყუილია!

თ. ერისთავი ბრძანებს: „ჩაფლვა ოცნებაში“ დიდ ჩირჩიანად მიაჩნია ჭავჭავაძესაო; ვგონებ „წირპლიანობა და ბრახაბრუხი“ უფრო უვარგისი ლექსები იყვნენო. „ოცნებაში ჩაფლვა“ შეუძლებელია, ჩემის ფიქრით, თორემ ძალიან კადნიერია. თუ ჩემი ლექსები, თქვენის სიტყვით, უფრო უვარგისნი და უკადრისნი არიან თქვენს „ოცნებაში ჩაფლვაზედა“, მაშასადამე, თქვენი ოცნებებში ჩაფლვაც უვარგისი ყოფილა; მეც უნდა ეგ მეთქო და სხვა არაფერი. ამასაც მოგახსენებთ, რომ უკადრისი სიტყვები ქვეყანაზედ არ არიან, მხოლოდ აზრი იქნება უკადრისად გამოთქმული სიტყვებთაგან. უვარგისი სიტყვაც არ არის ქვეყანაზედ. თუ ხალხი ხმარობს, მაშასადამე ვარგისიანია. მე რომ სხვის გემოვნებითა ვსცხოვრობდე, როგორც უფ. ბარათოვი ანტონ კათალიკოზის გემოვნებითა,* მე თქვენ მოგიწონებდით მაგ-გვარ აზრის განსახოვნებასა, რადგანაც თვით ალექსანდრე ჭავჭავაძეს აქვს ხმარებული თითქმის სწორედ ეგრე: „ფიქრებში ჩაფლული“, მაგრამ ეგ ჩაფლვა არც იქ მომწონს და არც აქა. „ჩაფლვა“ მხოლოდ იმაზედ ითქმის, სადაც საფლობი საგანი აგრძნობინებს მას, რაც იფლვება, რაიმე სიმაგრესა (плотность). წყალშიაც არ ითქმის ჩაფლვა, თორემ ოცნებაში ხომ უფრო არა. მწერალს აქვს უფლება თქვას ისრე, როგორც მოსწონს, როგორც ეხერხება, კრიტიკოსსა — შენიშნოს, და ხალხსა — მიიღოს მწერლის ნათქვამი: ხოლოდ ეს უფლება ხალხს ეკუთვნის. თუ ხალხმა მოიწონა ეგ ოცნებებში ჩაფლვა, ხომ მიიღებს კიდეცა, თუ არ მოიწონა, ბევრიც რომ იყვიროს უფ. გ. ბარათოვმა, რომ თ. ერისთავი ცუდად არას

---

* ნურავინ ნუ გაიფიქრებს, რომ არ მესმოდეს დიდი მნიშვნელობა ანტონ კათალიკოზისა. ანტონი დიდს ალაგს დაიჭერს ჩვენს ლიტერატურაში, როგორც წარმომადგენელი იმ დროის საქართველოს განათლებისა, მაგრამ ეხლა რომ პოეზიის განხილვა იმ დროის კანონებით მოვინდომოთ, ძალიან შევცდებით. მაშინ სხვა-რიგად ესმოდათ, ეხლა სხვა-რიგად. მე ეგ უფ. ბარათოვის სტატიაზედ მომყავს, რადგანაც იმას ჩახრუხაძის პოეტობის დასამტკიცებლად ანტონ კათალიკოზის სიტყვები მოჰყავს, ის კი არ იცის უფ. ბარათოვმა, რომ ეგ სიტყვები პოეტისა ძალიან მართალნი არიან:

«Гармонии стиха божественныя тайны
Не думай разгадать по книгам мудрецов».

А. Майков.

ამბობსო, მაინც კიდევ ხალხი არ მიიღებს. შემდეგ ერისთავი ამტკიცებს იმ სახელოვანის სულთქმის გაგების შეძლებას, ვითომ ჯერ ორთქლი დავინახეო, რადგანაც ზამთარი იყოვო. ეს დამტკიცება თავისთავსვე არღვევს, ჩვენ მაგაზედ არა გვეთქმის-რა. მერე ეგეც თუნდა შესაძლებელი იყოს, მე რა უფლება მქონდა, რომ ამ ლექსებში:

ძველ კარის-ბჭეში კანდელი ბჟუტავს,
მის სიახლოვეს ვიღაცა სუნთქავს,

დამემატებინა, რომ უთუოდ ჯერ ორთქლი დაუნახავს და აქედამ გამოუყვანია, რომ კიდეც სუნთქავს. მაგ-გვარი დამატების უფლება მარტო უფალ გ. ბარათოვსა ჰქონია, ეგ იმასა შვენის. იქნება თ. ერისთავის გულში ბევრიც სხვა რამ იყოს, მე საიდამ უნდა ვიცოდე? ეგ სწორედ იმასა ჰგავს: „ამირან გულში მღეროდაო, ყმებო, ბანი მითხარითო!“ თუ ეგ ორთქლი დაგინახავთ და მაგას თქმა გინდოდათ, ბატონო, იქავ უნდა გეთქვათ და არა შვიდ თვეს შემდეგ.

მე ჩემ აპრილის სტატიაში, სხვათა შორის, ვსთქვი ამ ლექსებზედ:

„დილით თუ ღამე ვფიქრობ მაზედა,
ცრემლი არ მშრება არც ერთს თვალზედა“,

რა ნუგეშია მეთქი, რომ ერთს თვალზედ შეშრეს ცრემლი და მეორიდამ კი სცვიოდეს. ამაზედ ამბობს თ. ერისთავი: „ხან იმასა წყრება დალოცვილი ჭავჭავაძე თავისის მეხის სიტყვით, შეშლილი ჭკვიანურად რათ ლაპარაკობსო, და ეხლა ამაზედა ჯავრობსო, რატომ რიგიანად არ უთქვამსო“. ხომ კაზლოვს არა აქვს ეგ აზრი ხმარებული, თუნდ რომ მართლა ეგრე იყოს? თუ არა აქვს, თქვენ რა უფლება გაქვსთ, რომ სთარგმნით და აზრებსა სცვლით? კიდეც მაგ საფუძვლითა ვსთქვი, რომ თქვენი თარგმანი არა ჰგავს კაზლოვის „შეშლილსა“-მეთქი. ეხლა თქვენვე მამართლებთ და მე აქ არა მეთქმის-რა, მადლობის მეტი. მე ჭკვიანობა კაზლოვის შეშლილს შევსწამე და მართალიც არის; თქვენ რა უფლება გქონდათ, რომ ეგრე უწყალოდ შეშალეთ კაზლოვის შეშლილი, როცა თითონ მწერალს ვერ შეუშლია? კაზლოვს მაგ ლექსის აზრი არსად არა აქვს, მაშასადამე, თქვენ დაგიმატებიათ და ამ დამატებით შეგიცვლიათ. მეც მაგასა ვჩიოდი ჩემ

აპრილის სტატიაში, სხვათა შორის. თუნდ ეგ არ იყოს, სწორედა ბრძანეთ, ხელოვნებაა მაგ-გვარ ლექსის თქმა? აქაო და გიჟიაო, ხომ არ ვათქმევინებთ, რომ ჩემი თმები ტირიანო? ეგ ხელოვნებაა, რომელიც დაგვითმია კნ. ბ. ჯორჯაძისათვის, ეგ იმათ მიეტევებათ, რომელთაც მარტო ანბანის თეორეტიკა და გალახოვის ქრესტომატია უკითხავთ და თქვენ კი არა. თქვენ, როგორც გვახსოვს თქვენი წვრილი ლექსები, ლერმონტოვი, ჟუკოვსკი და კალცოვიც გიკითხავთ, მაშასადამე, კაცმა თქვენგან არ უნდა მოიწონოს მაგ-გვარი ანბანთ-თეორეტიკული ხელოვნება.

„მის საშინელსა ჩემსა ტანჯვასა...“

სწორედ უ და ე ამრევია, რომ ეგრეთ ამოვწერე. საქვეყნოდ თქვენ წინ ბოდიშს ვიხდი! მართლა-და, თქვენი არ იყოს, ძალიან ზაფრა მომრევია, რომ სიცხარით „უ“ და „ე“ ვერ გამირჩევია და ამოდენა არ მომიფიქრებია, რომ მაგისთანა შეცდომა კორექტურის ბრალი იქნებოდა, თუ იქნებოდა, და არა მწერლისა. საქვეყნოდ ბოდიშს ვიხდი თქვენთანა! სხვა რაც შეეხება „უ“ და „ე“-ს გარჩევაზედ მასხარაობას, თქვენ არაფერი არ უნდა გეთქვათ, ეგ უნდა უფ. გ. ბარათოვისათვის დაგეთმოთ, რადგანაც იმას უფრო კაი ღრეჭა სცოდნია და ასეთი მკვირცხლი ფანტაზია ჰქონია, რომ ეგ დაიწახედა უცოდინარობას. აი, მაგალითიც: ჩემ აპრილის სტატიაში რედაქციას შეცდომით მოუწერია ბოლოს, 1860 წ. ნოემბრის 5 მაგიერად, 1861 წელი, ნოემბრის ხუთი, როგორც მაისის ნომერში თ. რაფიელ ერისთავის „მოხუცის ნაამბობის“ წინასიტყვაობის ბოლოს მოუწერია: 1867 წელი. ამასზედ ძალიან მასხარაობს გულწრფელი თ. გ. ბარათოვი. 1861 წ. ნოემბრის თვემდინ აპრილიდგან ჯერ კიდევ შვიდი თვე იყო და ის ვერ მოუფიქრებია, რომ, რაც უნდა შვიდი თვის შემდეგ დაიწეროს, ის შვიდ თვის წინათ ვერ დაიბეჭდება, როგორც შვიდ თვეს შემდეგ დასაბადებელი შვიდ თვეს წინად არ ინათლება. ოხ, მარტივო კაცის სიმარტივევ! ოხ, მარტივო მახვილგონიერებავ! ეგ ამ-გვარ კრიტიკოსებს დაანებეთ, ეგ იმათი საქმეა: „წყალწაღებული ხავსს ეჭიდებოდაო“, ნათქვამია; დაე, მოეჭიდოს, მე და თქვენ კარგად ვიცით, რომ ხავსი ვერას უშველის, მაინც წყალი წაიღებს.

ჩემს „ჰაჯი-აბრეკზედ“ ბრძანებთ, როგორც „შეშლილიო“, ისე თქვენი „ჰაჯი-აბრეკიო“, დიდი შესაძინებელი არა არისრაო ჩვენი ლიტერატურისათვის. რომ თქვენი „შეშლილი“ არ არის შესაძინებელი, ეს, ვგონებ, დაგიმტკიცეთ, ეხლა რიგი თქვენზეა.

თ. ერისთავი იმართლებს თავს „შეშლილის“ უვარგისობაში იმით, რომ ათის წლის წინად ვთარგმნეო. თუნდ რომ ოც-დაათის წლის წინათ გეთარგმნოთ, მაინც კიდევ იმას გეტყოდით, რასაც ეხლა მოგახსენებთ: არც მაშინ ვარგებულა ეგ „შეშლილი“ და არც ეხლა ვარგა; თქვენი ყმაწვილობა ვერ გაამართლებს მაგ თარგმნის სიცუდესა და ვერც ვერარაა ღირსებას მისცემს. მერე თ. ერისთავი ბრძანებს ამ ჩემ სიტყვებზედ: „ჩვენ სულ მაგ მამა-პაპურმა ძილმა დაგვღუპაო“. ეს აზრი ჩვენს მამა-პაპებზედ ხოლოდ იმათ ექნებათო, რომელთაც ჩვენის მამა-პაპების ცხოვრების ინჩიც არ იციანო. ეგ მამაპაპებზედ კი არ არის ნათქვამი, ეგ იმ ძილზედ არის, რომელიც, მაგალითებრ, უფ. გ. ბარათოვს ჩემს ამ ლექსში:

მამულო საყვარელო,
შენ როსღა აყვავდები!

მწვანე ბალახის ნატვრას აზმანებს ხოლმე.

არსებითი ზმნის დაკლებაზედ კი ნურასა ბრძანებთ, ეგ გადაწყვეტილად არ შეიძლება ჩვენს ენაში. თუნდ თეორეტიკასა ჰკითხეთ. იქ აზრი არამც თუ ცხადია, სადაც ზმნა აკლია, იქ თვით აზრიც არ არის, იმიტომ რომ სხვათა სიტყვის ნაწილებ შორის მარტო ზმნა არის აზრის გამომეტყველი. სადაც ზმნა არ არი, იქ ხომ წინადადებაც არ არი, მაშასადამე, არც აზრია, რადგანაც წინადადება გამოთქმაა აზრისა. რუსული ენა არსებითი ზმნაზედ სულ სხვა კანონებსა სდებს. ეგ ჩვენი საქმე არ არი.

ორიგინალი, სენტიმენტალური და სხვანი მაგ-გვარი სიტყვები, ხმარებული ჩემს აპრილის სტატიაში, თქვენ უცხო სიტყვებად მიგიღიათ. ეგ, მართალია, ქართული სიტყვები არ არი, მთელი კაცობრიობა კი ხმარობს. ყოველ ხალხსა, ცოტაოდენ განვითარებულს და ფეხშედგმულს ევროპის განათლებაში, შემოუტანია და მიუღია ეგ სიტყვები, როგორც

თავის ღვიძლი ენის ლექსნი; მაშასადამე, არც ჩვენთვის არის დასაძრახისი, რომ ჩვენც ვიხმაროთ. თუ კნ. ბ. ჯორჯაძისას არ ესმის ეგ სიტყვები, ჩემი რა ბრალია. მიბრძანებს, აგვიხსენიო: მე არაფრის მასწავლებელი არა ვარ და ნამეტნავად ანბანისა, რომ ეგენი აგიხსნათ. თუ ამას იტყვით, რომ ვერ შესძლო ახსნაო, ეგ თქვენი ნებაა. უსაფუძვლო ლაპარაკი საშიში არ არი. თუ ვერ შევძელ, რუსული Объяснительный словарь иностранных слов ხომ ხელთა მაქვს, იქიდამ მაინც გადმოგითარგმნიდით, რომ სხვა არა იყოს-რა. მე „ოსტროვები“, „ლინიები“ და სხვა გარმიანული სიტყვები (და არა გარმონიული, როგორც რედაქციას გადაუსხვაფერებია) ამისთვის დავძრახე, რომ მაგის თანასწორ მნიშვნელობის სიტყვები არიან ჩვენს ენაში და ისინი, რომელნიც ჩემს აპრილის სტატიაში მე მიხმარია, ვერ იპოვიან თავიანთ მნიშვნელობის სიტყვებს. მე რომ ახალი სიტყვები მომეგონა და შემედგინა მაგ სიტყვების მნიშვნელობისათვის, ისინიც ისე გაუგებარნი იქნებოდნენ ყველასათვის, როგორც ეხლა ეგენი არიან გაუგებარნი ზოგიერთისთვის: განათლებულს კაცს მაინც ესმის ეგ სიტყვები და იმ ქართულსა, რომელსაც მე შევადგენდი, ვერც განათლებული გაიგებდა და ვერც გაუნათლებელი. თუნდ რომ მე არ ვიხმარო ეგ სიტყვები, მაინც კიდევ უთუოდ შემოგვეპარებიან, როგორც შემოგვეპარნენ: პოემა, პოეზია, ფილოსოფია, კრიტიკა, სტატია, ლოღიკა და სხვანი მრავალნი. ეგ არა ხალხს არ დაეძრახება, ის სცრუობს, — რომელიცა ძრახავს მაგ-გვარ სიტყვების შემოტანას ენაში.

თ. ერისთავი მძრახავს, რომ ცუდ მწერლად ვახსენე კარამზინი, ამ სიტყვებითა: „კარამზინს ისრე უპატიოდ ხსენება არ შეესაბამება, იმას იმისთანა უსაფუძვლო სიტყვებით ვერავინ მიიღებს, თავის შრომით, ჭკუით და განათლებით მოპოებულს და დამკვიდრებულს ღირსებას გამოჩენილის მწერლისას რუსეთში, იმის ღვაწლის შერხევას უბრალოდ ნურავინ ეცდება“. თ. ერისთავი სულ ამაოდ ჰფანტავს თავის რიტორულს აღფრთოვანებას და სიტყვიერებას ამაზედა. ვინ შეარყია ღვაწლი კარამზინისა რუსეთზედა? მე მარტო კარამზინზედ ისა ვსთქვი, რასაც თითონ რუსები ამბობენ. ეს უნდა კარგად იცოდეთ, რომ ლიტერატორს სხვა-და-სხვა მნიშვნელობა ექნება: აზრით, მიმართულებით და ენის წარმატე-

ბით: ესეც კარგად უნდა იცოდეთ, რომ ერთის ხალხის ლიტერატორს მეორე სხვა ხალხისათვის ერთი-და-იგივე მნიშვნელობა არა აქვს. მწერალს თავის ხალხისათვის ექმნება მნიშვნელობა: აზრით, მიმართულებით, ენის წარმატებით და მოქმედებით, როგორცა ვსთქვი. სხვა, უცხო ხალხისათვის კი მარტო თავის აზრით და თავის მიმართულებით. კარამზინი, როგორც პოეტი, არ არის პატივცემული რუსეთში, უნიჭოს ეძახიან; მის თხზულების მიმართულებაც დაწუნებულია და მხოლოდ იმისთვის სიამაყით ახსენებენ მაგის სახელსა, რომ რუსული ენის აღდგინება მაგან დაიწყო რუსეთში და პირველად მაგან დაიმუშავა თავის ქვეყნის ისტორია. აი, რა მნიშვნელობა აქვს კარამზინსა რუსეთისათვის. სულ ეგ ორი დიდი საქმე რუსეთისათვის — უქმია ქართველებისათვის. კარამზინმა რუსეთის ენა აღადგინა და რუსეთის ისტორია დაიმუშავა, მაგითი ქართველებს რა შეგვემატა? კარამზინს მარტო ხელოვნებითის სიტყვების მნიშვნელობა აქვს ჩვენთვისა და ეგ მნიშვნელობა რუსეთშიაც დაცინებულია. მე კარამზინი ჩემს აპრილის სტატიაში ხოლოდ მაგ მხრით გავსინჯე, ესე იგი, ხელოვნების მხრით, რომელსაც ჩვენს პოეზიაზედ გავლენა შეუძლიან, თუ ავყევით კარამზინის მიმართულებას, სხვა, მეორე მხარე კარამზინის მოქმედებისა, არ შეეხებოდა ჩემს აპრილის სტატიას, იმიტომ, რომ მე კარამზინს არა ვსინჯავდი, მე ვსინჯავდი მარტო კაზლოვს, რომელიც იყო კარამზინის ცდომილ მიმართულების გავლენის ქვეშა.

როცა ცრუ-კლასიკური მიმართულება ეცემოდა ევროპაში და იბადებოდა ნელ-ნელა რომანტიკული მიმართულება, რომლის წარმომადგენელი შეიქმნა ბოლოს დიდი შილლერი; როცა გამოსჩნდა გეტე თავის „ვერტერით“, ბერნარდენ დე-სენ-პიერი თავის „პოლ და ვირგინიით“, ჟან-ჟაკ რუსო თავის „ელოიზით“, მაშინ ევროპას პირველად ეცა დამატკბობელი სხივი პოეზიისა; მაშინ ცრუ-კლასიკურ მიმართულებით დათრგუნვილნი მწერალნი მივარდნენ მშიერსავით ახალშობილს პოეზიის მიმართულებასა; მაგრამ პირველად ვერ იცნეს ვერც გეტეს „ვერტერი“, ვერც „ელოიზა“ ჟან-ჟაკ რუსოსი და ვერც „პოლ და ვირგინია“ ბერნარდენ დე-სენ-პიერისა: იმათში სენტიმენტალური სული მოესმათ, ეგ სული მიმდგართა მისთა განავითარეს და დაჰბადეს სენტიმენტალური სხოლა, რომლის წარმომადგენელი რუსეთში შეიქმნა კარამზი-

ნი. როგორც პოეტიო კარამზინი უნიჭო იყოო, ამბობენ რუსები, და მიმართულებითაც სენტიმენტალურის სხოლისა იყო. ამ თვისებაების პატრონი არ იქნება თავის-დღეში სახელოვანი მწერალი, ეგ დამტკიცებულია ეხლანდელ მიხედვით. რომ სენტიმენტალური მიმართულება არავისთვის არ არის საჭირო და, სხვათა შორის, ჩვენთვისაც, ამას თქმა აღარ უნდა. მაშასადამე, კარამზინი მაგ მხრით ჩვენთვისაც და რუსებისთვისაც უვარგისია; მეც ეგა ვსთქვი ჩემს აპრილის სტატიაში.

უმაგისოდაც სენტიმენტალურ მიმართულების მაგალითები გვაქვს ჩვენს ლიტერატურაში, მაგალითებრ, „ვარდ-ბულბულიანი“ და „შაში-ფარვანიანი“; რომანტიკულის მიმართულებისაც გვქონია ჩვენ მაგალითი ჩვენს ლიტერატურაში, მაგალითებრ, „ვეფხის-ტყაოსანი“; ცრუ-კლასიკურისაც, მაგალითებრ, სულ იმ მწერლების მიმართულება, რომელთაც მიბაძეს მარტო გარეგან ფორმასა ჩვენ უკვდავის რუსთაველის „ვეფხვის-ტყაოსნისას“ და ვერ გაიგეს კი, რომ „ვეფხვის-ტყაოსანი“ თუ არის უკვდავი, არა მარტო თავის ფორმით, არამედ თავის შინაგან ღირსებებით. მაგრამ ამაზედ მერე მოვილაპარაკებთ, მაშინ, როცა ლიტერატურა წარმოადგენს სხვა მაგალითებსაც ჩვენ წინადადებულ აზრის დასამტკიცებლად.

14 მაისსა, 1861 წ.
თბილისი.

საქართველოს მოამბეზედ

ყოველი კაცი, რომელსაც კი თვალებზედ ჩამოფარებული არა აქვს რა, ხედავს, რომ ცხოვრება რაც გუშინ იყო, ის დღეს აღარ არის, რომ იგი იცვლება. მიდის წინ და მოაქვს განახლება ყოველისფერისა. წესი, ჩვეულება, აზრი, გრძნობა, ენა, რომელიც მაგათი გამომეტყველია, ყოველიფერი იცვლება მის ძლიერ გავლენისაგან. რაც გუშინ კაცს ჰგონებია დაურღვეველ ჭეშმარიტებად, რისთვისაც უცია პატივი, როგორც მიუცილებელ საჭიროებისათვის, ხშირად მოხდება ხოლმე, რომ ის დღეს გაუთლელ შეცდომად მიგვაჩნია, ასე რომ კიდეც გვიკვირს, ადრინდელს კაცს როგორა სწამდა ამისთანა ცხადი სისულელე დაურღვეველ ჭეშმარი-

ტებად, როგორ არა ჰქონია იმოდენა გონიერება და მხედველობა, რომ გაერჩია თეთრი და შავი, შავისათვის შავი დაერქმია, თეთრისათვის — თეთრი. ეს ასე მოხდება ხოლმე განა იმისაგან, რომ ჩვენ ადრინდელებზედ ჭკვიანები ვართ, „სხვა სხვის ომში ბრძენიაო“, ამბობს რუსთაველი. ჩვენ რომ ამ თავმოწონებულის გონიერებითაც ვყოფილიყავით და იმ ადრინდელის კაცის ვითარება და გარემოება გარს შემოგვრტყმოდა, არა მგონია, ავსცდენოდით საზოგადო ცდომილებას, რომელსაც დღეს ეგრე თავმოწონებით დავსცინით. დიდი გენიოსი უნდოდა და იმისი მახვილის ჭკვის თამამი გამჭვრეტელობა, რომ მსჯელობით დროებაზედ მაღლა ავმართულვიყავით, საზოგადო ცხოვრების წრის გარეთ გამდგარვიყავით და გარემოების თვალთ-დამაბნელებელ ხაოსშია შეუმცდარად, წმინდა აზრით დაგვენახა საგანი ისე, როგორც არის და უნდა იყოს. რუსთაველმა ძალიან ადრე სთქვა, რომ მარტო ბრძენი საწუთროს ეურჩებაო, სხვანი კი იმის მონები არიან. იმ დროების გარემოების მოწყობილობა, აზრი, გამსჯელობა, — ერთობ ცხოვრების მდინარეობა ჩვენისთანა ჩვეულებრივ კაცსა ჩააყენებდა საზოგადო რუსხმულში და წაიღებდა თან, რაც უნდა ძლიერ ცდილიყო თავის შემაგრებასა. ცხოვრების ტალღა მეტად ძლიერია და ჩვეულებრივი კაცი მეტად სუსტი, რომ თან არ წაიყოლიოს იმ ტალღამ. მარტო გენიოსის მკერდი თუ გააპობს და შემუსრავს მას, თორემ სხვისთვის ძნელია. შორმხედველობა, დროებაზედ უფლობა მარტო გენიოსის საქმეა. ის თავის თამამს სვლაში შემოიბღერტავს ხოლმე დროების მტვერსა, რომელიც ჩვენისთანა კაცსა უფარავს საგნის მნიშვნებლობასა, გულ-უშიშრად მიდის წინ, როგორც ბელადი წინ მიუძღვის ხალხსა და უნათებს თავის ჭკუის სხივებით გზასა. ნურავინ ნუ იფიქრებს, რომ ჩვენ ამითი ვამბობდეთ, ვითომც გენიოსი ციდამ იყოს ჩამოსული. ისიც ისეთივე ნაყოფია თავის დროებისა, როგორც სხვანი, მხოლოდ ეგ ნაყოფი სრულია, დამწიფებულია. ის თავის ძლიერ მხრებით ამოიტანს, ამოზიდავს ხოლმე მას, რაც თითონ ცხოვრებაშია, ე. ი. ცხოვრების შიგ-მდებარებასა; მასში არის მთელი აწმყო თავის დროებისა და თესლიც მომავალისა. არც ერთი გენიოსი ჩვენ ახალს არას გვეტყვის, ის მხოლოდ გვიხსნის მას,

რაც თითონ ცხოვრებას ამოურიყავს თავის მდინარეობაში, რაც თავის დაუდგრომელ დუღილშია მოუგდია ზედაპირზედა,— ამიტომაც ხანდისხან ამას უფრო იქნება დაეტყოს თავისი დროების ნიშანი ყველაფრისა: ცუდისა, თუ კარგისა, ვიდრე მას, ვინც დაიბადება ხოლმე მარტო იმისათვის, რომ უხეიროდ მოკვდეს.

ცხოვრება, როგორც ყოველი მოზარდი, იზრდება, ჰყვავის, მოაქვს ნაყოფი და მერე ჭკნება — იმისათვის კი არა, რომ მოკვდეს და საუკუნოდ დაიმარხოს, არამედ იმისათვის, რომ თავისაგან მოყვანილის ნაყოფისავე თესლზედ ამოიყვანოს სხვა ახალი, ნედლი ცხოვრება, რომელიც ისევ-ისე უნდა წავიდეს ცხოვრების გზაზედ, როგორც პირველი, თუ უკვდავება უნდა. ცხოვრებასაცა აქვს თავისი შემოდგომა და გაზაფხული, როგორათაც ბუნებასა. მაცხოვნებელია პირველი ქროლა გაზაფხულის პირველის დილისა, მაშინ ცა და ქვეყანა ერთი-ერთმანეთს შეჰხარიან; უფრო მაცხოვნებელია პირველი ქროლა ახალის ცხოვრებისა — ეგ ახლად დაბადებულის ყრმისა, რომელსაც ძველი ცხოვრება ისე უნდა შეჰხაროდეს, როგორც ძუძუმძლეველი დედა შეჰხარის ახალგაღვიძებულს ბავშსა. გული სხვა-რიგად სცემს, როცა დედამიწაზედ ზამთრის შემდეგ მზე ამოხეთქავს მწვანე ბალახსა და უფრო სხვა-რიგადა სცემს მაშინ, როცა ცხოვრებაზედ ამოვა, თავს ამოჰყოფს ბრწყინვალე ყვავილი ახალის აზრისა... მით უფრო მშვენიერია ეგ ყვავილი, რომ ჭკნება, თუ ცხოვრობს, მაინც ისე არ გაძუნწდება, რომ სხვა არ აღმოშობოს, ამ სხვამ კიდევ სხვა და ეგრეთ არ შეადგინოს ისტორიული ყვავილთა გრეხილი, რომელშიაც მომდევარი წინადმსვლელზედ ყოველთვის უფრო სრულია, უკეთესი და მშვენიერი, თუ რომ ცხოვრების ვითარების და გარემოების გავლენა ადრე და მალე არ დაუხლართავს გზასა და ზრდას არ დაუშლის. მაგრამ ესეც კია სანუგეშო, რომ როგორი დარიც უნდა დაუდგეს მაგ ყვავილსა, თუკი ძირი ღონიერი აქვს, რაც უნდა ფეხი დააჭირო და სრესო, მაინც გაარღვევს დღესა თუ ხვალ დედამიწასა, ამოხეთქავს და გამოვა სინათლეზედ უფრო დაშვენებული და ძლიერი. ყველაფრის სიკვდილი შეიძლება,— აზრისა კი თავის-დღეში არა; მის აღმოშობის დრო შეიძლება შეაყენონ, მაგრამ სრულიად განადგურება კი ძნელად.

ამ აზრის უკვდავებაში არის მთელი იმედი კაცობრიობის უკვდავებისა, იმიტომ, რომ გრეხილი აზრისა გაუწყვეტელია: ერთს ზედ მოსდევს მეორე, უფრო ახალი, ჯანმრთელი და ღონიერი, — ამასთანაც დაუქცეველი, მარად მყოფი სალაროცა აქვს — მეცნიერება და ხელოვნება, სადაც ისინი ინახებიან. მაგ ცხოველს იმედს, რომელიც განგებას მოუვლენია კაცობრიობისათვის, რომ ზედ დაერთოს ადამიანის გაუთავებელი ნდომა უკეთესობისა — შედგება ის ძალა, ის იდუმალი ხმა, რომელიც ყოველთვის ეძახის ადამიანს: წინ წადეგ! წინ წადეგ!.. ნეტავი იმ ხალხს, რომელსაც არ დაუკარგავს ეგ იმედი განახლებისა და არ გაჰქრობია უკეთესობის ნდომაი.. ის ხალხი, ის ცხოვრება, რომელიც არ იზრდება, რომელსაც არა აქვს თავისი გაზაფხული და ნაყოფიერი შემოდგომა; რომელიცა ბერდება კი, მაგრამ იმ სიბერის ნაყოფზედ ისევ არ ამოვა განახლებული, განათლებული, სიახლის მშვენიერ გვირგვინითა — ის ხალხი, ის ცხოვრება მიჩანჩალებს სამარისაკენ, ბოლოს მივა და აღიგვება, როგორც მტვერი დედამიწის ზურგიდამ.

რა აახლებს, რა სცვლის და — თუ ცხოვრება ჯანმრთელია — რას მიჰყავს წინ? ცოდნასა, მეცნიერებასა, რომელნიც თვითვე ცხოვრების ნაყოფნი არიან. „ხე ცხოვრებისა — ამბობს ერთი ჩვენის დროის ფილოსოფოსი — და ხე ცნობადისა ერთს ძირზედ ამოდიან; მხოლოდ იმათი აღყვავება სხვადა-სხვა დროს მოდის. როცა ცხოვრების ხეზედ ყვავილი ჰკნება, მაშინ ცნობადის ხეზედ მწიფდება ნაყოფი, და ამ ნაყოფის თესლი აღმოშობავს ხოლმე ცხოვრების ხეზედ ახალ ყვავილებსა.“

ამ მოსწრობილს და, ჩვენის ფიქრით, ძლიერ მართალ შედარებაში მშვენივრად არის გამოთქმული დამოკიდებულება ცხოვრებისა ცნობიერებაზედ და მეცნიერებაზედ. ჩვენ ვეცდებით უფრო გავაადვილოთ ამ დამოკიდებულების გაგება.

თუ ცხოვრება, როგორცა ვსთქვით, ჯანმრთელია, თუ მასში არის უკეთესობის ნდომა და განახლების ცხოველი იმედი, ეგ თვით დავრდომილის აღმადგინებელი იმედი — მისნი ძალანი, მისნი ძარღვნი მარად დაუძინარნი არიან. იგინი დაუღალავად, დაუყოვნებლივ მოქმედობენ, მოძრაობენ, წარ-

მოებენ, როგორც ყოველიფერი, რასაც კი სიცოცხლე აქვს მინიჭებული. თუ გარედამ აბრკოლებენ, უშლიან იმათ მოძრაობასა, მაშინ ისინი მაინც კიდევ თავისას არ მოიშლიან, მიწაში დაიფლებიან და იმ მიწის სიბნელეშიაც მოქმედებენ იმ დრომდე, ვიდრე დარი არ დაუდგებათ, რომ გარეთ მზის სინათლეზედ გამოვიდნენ და უფრო ფართოდ გაშალონ ფრთები. ყოველს მათს მოძრაობას, ყოველს მათ მოქმედებას თავისი ნაყოფი ამოჰყავს ცხოვრების ხეზედა და ყოველს ამ ნაყოფს აქვს თავისი აზრი და მნიშვნელობა, იმიტომ, რომ იმათი ძირი ცხოვრებაშია გამოკვანძილი, — ცხოვრება კი ძნელად თუ რასმეს ჰქმნის უაზროდ. დღე-და-დღე ეგ ნაყოფი ემატება, დღე-და-დღე სხვა-და-სხვა ყვავილებით იმოსება ხე ცხოვრებისა. ეგ ნაყოფი, ეგ ყვავილები ერთად შეკრეფილი შეადგენს ცხოვრების ვითარებასა, მოსავალსა. ხალხი, უფრო მეტი მაინც, ვერ გამოიკვლევს მაგ ვითარების აზრსა, მნიშვნელობასა, ხშირად კი ბუნდად მიხვდება, ჰგრძნობს, მაგრამ ხშირადაც მოხდება ხოლმე, რომ ხალხი რასაცა ჰგრძნობს, იმას ვერა სცნობს და ვერ არჩევს სხვათა შორის.

მეცნიერება და ხელოვნება, რომელნიც დღე-მუდამ ზედ დასტრიალებენ ცხოვრებასა, რომ ყოველი ცვლილება მისი ცნობიერად გადმოიღონ, რომ ყოველი ყვავილი მისი მოჰკრიფონ, შეიტყონ, რისთვის არიან იგინი და რანი არიან, — მეცნიერება და ხელოვნება სხვა-და-სხვა გზით იკისრებენ ახალის ვითარების ახსნასა, ცნობაში მოყვანასა. ამათი უკეთესი მიმდევარი, ხალხის დაწინაურებული თავობა, მაშინვე მიხვდება, — რომ დრო იცვლება, ჰგრძნობს, რომ ეცა სული ახალის გაზაფხულისა, განახლებისა, ჰგრძნობს, რომ ძველი ცხოვრება აივსო, დამწიფდა, რაც დათესილი იყო, იმის ნაყოფი მოიტანა და ეხლა ამ ნაყოფიდამ უნდა გამოიკრიფოს ახალი თესლი ახალის ცხოვრების გამოსაკვანძავად, რათა მადლობით გაისტუმროს ძველი და სიხარულით მიეგებოს და გზა გაუხსნას ახალსა. მართალია, ეს დაწინაურებული თავობა ხშირად თავგადადებით ცდილობს აღასრულოს დროების მოთხოვნილება, შეაგროვოს მოსავალი, მეცნიერების და ხელოვნების შემწეობით მოიყვანოს ცნობაში თვითეული მარცვალი, ყოველს მათგანს დაუნიშნოს შესაფერი ადგილი, რათა თავის დროზედ, შვილებისათვის მაინც ყოველმა მარცვალმა მოიტანოს ნაყოფი და იმ ნაყოფმა ახალი

თესლი ახალის ცხოვრებისათვის, — მართალია, ხშირად თავგანწირულად ჯაფასა სწევენ, ებრძვიან ძველსა ახალის სიყვარულისაგან და შეჰხარიან ფაქტსა, რომელსაც აზრი უნდა გამაატანინონ, მაგრამ უფრო ხშირად მოხდება ხოლმე, რომ ვერ სძლევენ მოსავლის სიმრავლესა; ხშირად თვით მეცნიერებაც და ხელოვნებაც უღონონი არიან ერთობ ცხოვრების მოსავლის ცნობაში მოყვანისათვის. თუმცა ზოგიერთს ახსნიან, ზოგიერთს გაგვაგებინებენ, მაგრამ უფრო ბევრს ვერ დასდებენ ღირებულს ფასსა, ვერ დაუნიშვნენ შესახვედრს და შესაფერს ადგილსა. მაშინ ეგ თავგამოდებულნი მოჭირნახულენი რჩებიან, როგორც მუშაკნი, რომელთაც ზოგიერთი მასალა მოუმზადებიათ ახალის შენობისათვის, მაგრამ გამგებელი არა ჰყავთ; არ არის ძლიერი ხელი, რომ დასძრას პირველი ქვა ძველის შენობისა, და გაამაგროს პირველივე ქვა ახალის საძირკველშია. საძირკველის ამოყვანაა ძნელი, თორემ სხვას ისინიც გააკეთებენ. საძირკველის ამომყვანელიც არ დაიგვიანებს ხოლმე მოსვლას. მაშინ გამოჩნდება გენიოსი.

ჩვენ არ გვინდა ამითი ვსთქვათ, ვითომც სწორედ იმ წამს იბადებოდეს გენიოსი. ის იქნება აქამდინაც იყო, და უთუოდაც უნდა ყოფილიყო, რომ ცხოვრებას თავის ძუძუთი გამოეზარდა, თავისთან გამოეცადა, მოემზადებინა თავის ვითარებისვე აღსახსნელად. თუ აქამდინ არ გამოჩნდა იგი, იმიტომ, რომ იმისი ძლიერი სულის შესაფერი საქმე არსად იყო; გამოჩნდა თუ არა საქმე, იმანაც გაშალა თავისი ძლიერი ფრთა და როგორც მზე გამობრწყინდა ცხოვრების გასანათებლად. ეს გოლიათი გონიერებისა და თავის ძლიერის მკლავით გადასწვდება მთელს ცხოვრების ნამუშავარსა; შემოაგროვებს ერთად, რაც ცხოვრებას გამოუჩენია; თავის გამჭრიახ თვალით თავიდამ ბოლომდინ განსჭვრიტავს, გაანათლებს იმ შემოგროვილსა, და ყოველს ცხოვრების კითხვას მისცემს შესაფერს პასუხს, ყოველს ფაქტსა — ჭეშმარიტ მნიშვნელობას, ყოველს მიმართულებას — კუთვნილს გზასა და ღონისძიებასა, — ერთის სიტყვით, ახსნის, ცნობაში მოიყვანს მას, რაც ჩვენს შორისვე იყო და არ გვესმოდა. მაშინ იგი გამოანგრევს ძველის საძირკველსა და, ახალის საძირკველში რაკი ქვას დაამკვიდრებს, მიანებებს საქმეს უმცროსთა მუშაკთა.

მეცნიერება და ხელოვნება — ეგ საკვირველნი სალარონი კაცის გონიერებისა — არიან კანონიერნი მემკვიდრენი გენიოსისა. იგინი თავის უკეთეს წარმომადგენლების ხელით გენიოსისაგან ნაჩვენებ საძირკველზედ განაგრძელებენ ხოლმე მუშაობასა, გენიოსის ახალს აზრზედა, ახსნაზედა დაამყარებენ ხოლმე შემდგომსა გამოკვლევასა და ცნობიერების წინ წაწევასა. მაგ წარმომადგენელთაგან ცხოვრებისაგან დაბადებულნი ფაქტები, გენიოსის ჭკვისგან ახსნილნი და ცნობაში მოყვანილნი, მეცნიერებისაგან მიღებულნი, როგორც კანონნი და ხელთმძღვანებელი მომავლისათვის, გადადიან დანარჩენ ხალხშიაცა. რამოდენადაც ეგ ახალი ცნობაები, აზრები ადვილად გასაგებნი არიან ხალხისათვის, იმოდენად ადვილად გასდევნიან უწინდელებსა, რომ ცხოვრებაში იმათი ადგილი თითონ დაიჭირონ და იწარმოვონ შემდგომში. ეგრე, ცხოვრებისავე მოღებულსა, ცხოვრებავე მიიღებს ხოლმე; ეგრე, ცხოვრებისაგან აღმოსულნი, მეცნიერების სიცხოვლით ნაყოფად მოწეულნი, ისევ ცხოვრებასვე დაუბრუნდება ხოლმე წარმატებისათვის. რასაკვირველია, მინამ ეს ასე მოხდება და ხალხი, თუ არ სრულიად, უფრო მომეტებული მაინც მიიღებს განახლებასა, დიდი დრო გადის. ცხოვრება ამ ახალ აზრებით განახლებული, ისევ იზრდება, ჰყვავის, მოამწიფებს სხვა ახალ სათესლე ნაყოფსა და მერე ისევ ჭკნება, როგორც ზემოთა ვსთქვით. ის არ მოუცდის ხოლმე ხალხსა — „აცა ჯერ რაც მოვამზადეთ ამას წინად და რაც მეცნიერებამ და ხელოვნებამ გენიოსის შემწეობით ცხობაში მოიყვანა და კანონად დასდვა, ჯერ ისინი ხალხმა მიიღოსო და დაისაკუთროსო“. არა, ცხოვრება ამას არ მოუცდის ხოლმე, ეგ დაუყოვნებლივ გასწევს თავის წარმატების და განვითარების გზაზედ. ასე, რომ მინამ ხალხი მიიღებს დიდიდამ პატარამდე მის უწინდელ ჭირნახულსა, იგი ხელ-ახლად მოასწრობს ხოლმე ახალ მოსავლის მოყვანასა, სხვა ახალ ფაქტების და საჭიროების შემუშავებას და შემოჯგუფებას. კიდევ მოვა დრო განახლებისა. კიდევ ამ-რიგად მეცნიერება და ხელოვნება ახსნის ცხოვრების მოთხოვნილებასა, ცნობაში მოიყვანს „ახალსა“ და ამათ შემწეობით გადადის ეს „ახალი“ ისევ ცხოვრებაში და სცვლის ცხოვრებასა. აი, როგორც შევიძელით, ვაჩვენეთ, რომ ცხოვრება ძირია. ხელოვნება და მეცნიერება მასზედ ამოსული შტოები არიან. როგორც მიწიდგან ამოხეთქილი შტოები ისხამენ ნა-

ყოფსა და როცა სათესლეს მოჰსწევენ, ისევ მიწას გადმოსცემენ, რომ ახალი ძირი გაიკეთონ და ამ ძირმა სხვა ახალი შტოები ამოხეთქოს, აგრეთვე ცხოვრებაზედ ამოსულნი შტოები — მეცნიერება და ხელოვნება — ისხმენ ზედ ცხოვრების ნაყოფსა და როცა მოასწევენ სათესლოდ, ისევ ცხოვრებასვე გადმოსცემენ ახალის ცხოვრების გამოსაკვანძავად. ამისთანა დამოკიდებულება აქვს ცნობიერებას ცხოვრებაზედ და ცხოვრებასა თავის რიგზედ — ცნობიერებაზედ. მართალიც არის: რაც ცნობაში მოყვანილი, რაც დამტკიცებულია, მხოლოდ ის გადადის ხალხში, მხოლოდ ის მიიღება ხალხისაგან. და რაც მიიღება, მხოლოდ იგი სცვლის ხალხის მდგომარეობასა, ცხოვრებასა. ცნობაში მოყვანილი და დამტკიცებული, როგორცა ვსთქვით, მეცნიერებაა და ხელოვნება — ეს ორნივ ერთ და იგივეს მსახურებენ: აზრის მოძრაობას; ერთ და იგივეს გამოსთქვამენ: ხალხის აზრსა, და თუ რაშიმე განირჩევიან, მხოლოდ იმაში, რომ სხვადასხვა გზით და სხვადასხვანაირად მოქმედობენ და გამოსთქვამენ. მაგრამ ყველამ კარგად იცის, რომ მეცნიერება და ხელოვნება, ეგ უდიდესნი სალარონი, სადაც კაცობრიობის გენია აწყობს ხოლმე გონიერების საუნჯესა — არ არიან ყველასათვის მისაწვდომნი. მაგ სალაროში შედიან ხოლმე მხოლოდ აღმორჩეულნი პირნი, რომელნიც ყველგან ცოტანი არიან, მხოლოდ მაგათა აქვსთ იმათი კარის გასაღები, მხოლოდ იგინი სარგებლობენ, დაისაკუთრებენ იმათ საუნჯესა მაშინ, როდესაც იმათი განმანათლებელი სხივები ყველასათვის საჭირონი არიან, როგორც არსებითი პური. რომელ ხალხშიაც ეგ არის, იქ მომეტებული ნაწილი სიბნელეში დადის: უნდა, საჭიროა, რომ იხელთოს მეცნიერების და ხელოვნების ნაყოფნი, მაგრამ ვერ მისწვდომია, განა იმის გამო, რომ უღირსნი და უღონონი არიან, არამედ ათასი სხვა-და-სხვა ნაირ მიზეზებისა გამო, რომელთაც აქ ჩვენ არ მოვიხსენიებთ.

მართალია, ყოველ ცოტაოდენ განათლებულ ხალხში არის ღონისძიება, საშუალობა, რომ მეცნიერების ნაყოფი გადიტანოს ხალხშია; მართალია, არიან სკოლები, სხვა-და-სხვა სასწავლებლები, რომელნიცა ავრცელებენ ხალხში, მის გამო ცხოვრებაშიაც, სასარგებლო და გამოსაყენ სწავლასა და ცოდნასა, და მით შველიან ხალხსა. მაგრამ იმათამდინ ისე

ცოტას მიუწვდება ფეხი, რომ დანარჩენ ხალხის რიცხვთან რომ შევადაროთ ის ცოტა — წვეთი იქნება ზღვაში. ბევრნი რჩებიან სასწავლებლების გარეთ, ბევრს მათგანს უნდა, სურვილი აქვს გაიგონ რამე, შეივსონ სწავლა, გაიხსნან გონება, მაგრამ ზოგი შეუძლებლობის გამო, ზოგი სიშორისა გამო, ზოგი მოუცლელობისა გამო, ზოგი კიდევ სხვა-და-სხვა დაბრკოლებისაგან მაგ მიუცილებელ ღონისძიებასაც მოკლებულხი არიან. საჭიროა სკოლების გარდა ისეთი ღონისძიებაც, ისეთი საშუალობაც, რომელმაც იმისთანა თვისება უნდა იქონიოს, რომ ყველგან მისწვდეს, გამოფინოს საქვეყნოდ კაცის ჭკვის ძვირფასნი მარგალიტები საყოველთაო მოსახმარებლად, რომ მრავალთათვის მისაწვდომი გახადოს ის, რაც დასაკუთრებული აქვს ცოტასა. ის საშუალობა, ის ღონისძიება უნდა ცდილობდეს, თუ არ სრულიად ხალხთან, მოძეტებულ ნაწილთან მაინც დაიჭიროს საქმე, შეიქმნას შუამავლად მეცნიერებისა ერთის მხრით და ხალხისა და ცხოვრებისა მეორის მხრით. მაგ ძნელ საქმეს ასრულებს ყველგან ლიტერატურა.

ბოლოს დროს, თითქმის ჩვენ საუკუნის პირველ ნახევრის დასასრულში, შეატყეს, რომ თვით ეს ლიტერატურაც ისე სწრაფად არ ავრცელებს მეცნიერებასა ხალხშია, შეამჩნივეს, რომ ლიტერატურა თუმცა დღე-და-დღე მდიდრდება, ივსება ახალის ნაყოფითა, ახალის იდეაებითა და აზრებითა, მაგრამ ცხოვრებაში ისე ადვილად არ გადადიან იგინი, როგორც საჭიროა. უმთავრესი მიზეზი ის იყო, რომ თვით ლიტერატურის ენა დაუშორდა ხალხის ენასა, ხალხს ისე ადვილად არ შეეძლო გაგება მისი, რასაც კითხულობდა — და ჩვენ ზემოთა ვსთქვით, რომ თუ ხალხი ვერ გაიგებს, არც ცხოვრებაში შეიტანს. რა წამსაც მიხვდნენ, რომ ლიტერატურა თუმცა უფრო ვრცლად მოქმედობს ბეჭდის შემწეობითა, მაგრამ მაინც კიდევ ხალხს იმისი გაგება ეძნელება, მაშინვე გამოჩნდა საჭიროება იმ-გვარ ლიტერატურისა, რომელიც, როგორც ენით, ისე აზრის გამოთქმით, უფრო ადვილად უნდა ასრულებდეს ზემოთქმულს შუამავლობასა მეცნიერების და ცხოვრების შორის. მაგ-გვარ ლიტერატურას ჰქვიან: „პოპულიარული ლიტერატურა“, ხან კიდევ ადვილი ლიტერატურა, იმიტომ რომ იგი დანიშნულია მხოლოდ იმისათვის, რომ უფრო, რამოდენადაც

შეიძლება, გააადვილოს მეცნიერების და ხელოვნების ნაყოფის მოკრეფა ყველასათვის; მათგან დამუშავებულნი ძნელი მისახვედრი ცნობაები საყოველთაო გასაგებად გაამარტივოს, გააადვილოს და ამით განავრცელოს საჭირო სწავლა და ცნობაები ხალხშია. ამ-გვარ ლიტერატურას ეკუთვნის ჟურნალიცა, ნამეტნავად ის ჟურნალი, რომელსაც ეძახიან: „საზოგადო ჟურნალი“. აი, რა-რიგ სამსახურისათვის ვნიშნავთ ჩვენს „საქართველოს მოამბესაცა“.

რომ ჟურნალი საჭიროა, ამას თქმა აღარ უნდა. ჟურნალი, როგორც სხვა, ისე ჩვენიცა, არ არის ერთის კაცის სურვილის ნაყოფი: მოუვიდა ჟინი წერისა და გამოსცა. არა, მაგისთანა ჟურნალი თავს დიდხანს არ დაიჭერს. ჩვენა ვსთქვით, რომ ყოველი საჭიროება ცხოვრებიდგან წარმოდგება. თუ ცხოვრებას არ უნდა, ვერაფერს ვერ მიამყნობთ ისე, რომ იმ ნამყნობმა იხეიროს და ნაყოფი მოიტანოს. მარტო ის საქმეა მკვიდრი და მტკიცე, რომლის ფესვიც შიგ ცხოვრებაშია გამოკვანძილი; უამისოდ ვერა საქმე ვერ გასძლებს, ვერ მოიტანს ნაყოფსა. როგორც თესლი უდედამიწოდ. როცა ცხოვრებას უმოქმედნია და იმ მოქმედებით მოუყვანია როგორიმე მოსავალი, რომლის გაგება და გარჩევა უძნელდება ხალხს და რჩება ის მოსავალი მოუხმარებლად; როცა ხალხში ისმის სურვილი, ძლიერი ნდომა იმ ნაჭირნახულევის გაგებისა, ცნობაში მოყვანისა; როცა ხალხს უნდა და ვერ მისწვდომია მეცნიერების ნაყოფსა, მაშინ ხალხის საშველად სხვათა შორის გამოვა ჟურნალიცა. რასაკვირველია, რამოდენადაც ცხოვრება — ეგ დედა ყოველ საქმისა — ძლიერია და ღონიერი, იმოდენად მოსავალი და ნაჭირნახულევი დიდია და უხვი.

რამოდენადაც მოსავალი მრავალია, ასე რომ ერთი ჟურნალის თვალი ვერ გადასწვდება, ერთი ჟურნალის ღონე ვერ შესძლებს იმის ზიდვასა, იმოდენადაც მომეტებული ჟურნალები გამოდიან ხალხში. ეს ჟურნალები სხვადასხვა მხრით მოექცევიან იმ ცხოვრების მოსავალსა, სხვადასხვა მხრით სინჯავენ, სხვადასხვა მხრით ცნობაში მოჰყავთ, — და ამ სხვადასხვაობითაც ურთიერთ შორის განირჩევიან. ამის გამო ჟურნალების სიმრავლე არამც თუ უნდა იყოს საწყენი, არამედ სასიხარულო იმისათვის, ვისაც უანგაროდ უყვარს თავისი ხალხი და იმისი ბედნიერება. ჟურნალების სიმრავლე ცხა-

დად აჩვენებს, რომ ხალხს არ სძინავს, ფიქრობს, სჯის; რომ ხალხში ტრიალებს, მოძრაობს სხვადასხვა-ნაირი აზრი, რომლის გამომეტყველადაც არიან სხვადასხვა-ნაირი ჟურნალები.

ჯერ ჩვენი საწყალი „მოამბე“ არც კი დაბადებულიყო, რომ ზოგიერთ პირმა მტრობაც შესწამა. ჩვენ რა გვეთქმის ამაზედ ამის მეტი, რომ ვინც ლაფში თავიდამ ფეხამდე ამოსვრილია, არ შეიძლება ისე შეეხოს სხვას, რომ თავისი ლაფი იმასაც არ მოაცხოს. „მოამბის“ უფროსი ძმა „ცისკარიც“, რომელსაც ყველაზედ უფრო უნდა გახარებოდა, რომ მოძმე ებადება, ძმველელი უჩნდება, „ცისკარიც“ კი წინადვე აშინებდა ჩვენ „მოამბეს“, რომ მკითხველებს ვერ იშოვისო. ჩვენ, რასაკვირველია, ამ წინდაუხედავ და უგემურ წინასწარმეტყველობას ყურსაც არ ვათხოვებდით, რომ მხდალ „ცისკარსა“ რამდენჯერმე არ გამოეთქვა საქვეყნოდ თავისი დაფარული შიში და სამარცხვინო აზრი.

დაე რაც უნდა თქვას შიშისაგან ზარდაცემულ და გონებაგამოცლილ „ცისკარმა“, ჩვენ კი ამას ვეტყვით, რომ ამ შემთხვევაში იგი ჰგავს იმ ანგარების მოყვარე ძმასა, რომელსაცა ძმის დაბადება იმიტომ სწყინს და გულს უხეთქს, რომ შიშობს, ვაი თუ საცხოვრებელი შუაზედ გამიყოსო. ტყუილად შიშობს „ცისკარი“. ჩვენ ფიქრადაც არა გვაქვს არავის საცხოვრებლის შუა-გაყოფა და არც არავის მტრობა. ჩვენი საქმე საქართველოს ხალხის ცხოვრებაა; მისი გამჯობინება ჩვენი პირველი და უკანასკნელი სურვილია. ღმერთმა გვიხსნას იმ სულელურ თამამობისაგან, რომელიცა ფიქრობს გადაასხვაფეროს ცხოვრება თავისებურად. ჩვენ ისე არ გავბრიყვდებით, რომ ჩვენ საკუთარ წესზედ მოვინდომოთ ცხოვრების გატარება. თითონ ცხოვრება აღმოშობავს ხოლმე თავისათვის წესსა, განსაზღვრავს ხოლმე თავის რჯულსა და კანონსა, — მხოლოდ ამ კანონსა გაგება უნდა, გამოფენა საქვეყნოდ და შეძლებისამებრ გზის გახსნა, რომ მისი წარმოება არაფერმა არ შეაყენოს. ამიტომაც ჩვენი „მოამბის“ უმთავრესი საგანი აწიხდელი ცხოვრება იქნება თავის სრულის წარმოებითა, სრულის ვითარებითა. რამოდენად შეიძლებს ჩვენი ჟურნალი ამის აღსრულებას — მაგას დრო და ჩვენი შეძლება გამოაჩენს: საქმეა ყოველისფრის გამომცდელი. ჩვენ წინადვე ვერას ვიტყვით ამის მეტსა, რომ აწინდელის ცხოვრების წრეში ჩადგომა

გვინდა, მისგან ყრუდ ჩაძახილის ამოძახნა, მისის ვითარების ცნობაში მოყვანა, მოძრაობისათვის გზის გახსნა. ამით იმის თქმა არ გვინდა, რომ ჟურნალი უნდა იყოს უთუოდ დღევანდელ ცხოვრების წრეში მოჯადოებულსავით გაჩერებული,— არა, ყოველ გონიერ ჟურნალის თვალი ხშირად არის მიმართული მომავლისაკენა. „აწმყო, შობილი წარსულისაგან, არის მშობელი მომავალისა“, ამბობს ერთი ფილოსოფოსი. აი, აწინდელ ცხოვრებას რა მნიშვნელობა ექნება ჩვენის ჟურნალისათვის. აწინდელ ცხოვრების ვითარება არა მარტო სადღეისო მოსავალია, რომელიც დღესვე უნდა დაიხარჯოს, არამედ მასში მომავლისათვისაც თესლი ურევია, როგორც წარსულში ერივა აწყმოსათვის. თუ ჩვენი ჟურნალი დაჰყურებს დღევანდელ ცხოვრების მოქმედებას, უფრო მაგ თესლისათვის დაჰყურებს, რომ ეგ გამოჰკრიფოს ხვალისათვისა. რაც შორსა სცემს ჟურნალის თვალი, მით უფრო კარგია, ჩვენის ფიქრით, ჟურნალი და დღეგრძელი.

ამ საზით, თუ ჟურნალს უნდა კეთილ-სინდისიანად აღასრულოს თავისი ძნელი საქმე, უნდა თვალგაფაციცებით თან აჰყვეს აწინდელ ცხოვრებასა, რათა ყოველ აღმოშობილ ფაქტსა თვალი და გონება ადევნოს; ყოველ აზრის საკეთილო მოძრაობას გზა მისცეს, ყოველიფერი შენიშნოს და ყოველიფერს პასუხი გასცეს, ერთი სიტყვით, უშველოს ცხოვრების წინ ფეხის გადადგმასა გასამჯობინებლად, გასაკეთებლად. ამ ძნელ საქმეში ჟურნალმა უნდა წაიმძღვაროს წინ მეცნიერების სინათლე და ხელოვნების კალამი. ჩვენ ზემოთა ვსთქვით, რომ ამ ორ ძლიერ მომქმედთა ღონისძიებათა მოჰყავთ ყოველიფერი ცნობაში და რაც ცნობაშია მოყვანილი, მხოლოდ ისა სცვლის ცხოვრებასა და აკეთებს. მეცნიერებას და ხელოვნებას ჩვენ ვუყურებთ, როგორც ცხოვრების გასამჯობინებელ ღონისძიებათა. დაე ზოგიერთმა მწიგნობარმა მეცნიერების სახელითა გაიწყალოს თვალი და გონება იმის გამოძიებაში, რომ ამა და ამ ეგვიპტის პირამიდაზედ ეს იეროგლიფი ისე არ უნდა იყოსო, ან წარტოლვილ ჰეშმარიტების ძებნაში ავარჯიშოს თავისი გონიერება; ან ზოგიერთმა უნაყოფო პოეტმა ხელოვნების სახელითა უკუარიდოს პირი თავის ხალხის ცხოვრებასა, მეშვიდე ცას შეაჩეროს გაბეცებული თვალები და ბულბულსავით უაზრო შტვენა დაიწყოს და აღარ გაათავოს.

ჩვენ იმათთან საერთო გზა არა გვაქვს. ისინი მარცხნივ მიდიან გატკეპნილ გზაზედ და ჩვენ კი მარჯვნივ გავწევთ. ჩვენ მეცნიერებას და ხელოვნებას მოვსთხოვთ არსებითსა პურსა ცხოვრებაში გამომცხვარსა და მშიერთათვის მოსახმარესა და გამოსადეგსა. მეცნიერებამ უნდა გვიშველოს თავის გამოცნობილ ჭეშმარიტებაებით ცხოვრების ახსნა და გაგება; მან უნდა მოგვცეს პირდაპირი პასუხი ყოველ საჭირო კითხვაზედა. რაც კი პირდაპირ მოედგმება ცხოვრების ვითარებასა, რაც კი გადმოიღება ცხოვრებისათვის — ის იქნება უფრო საჭირო ჩვენის ჟურნალისათვის. სხვა რაღაც წარტოლვილ ცნობაებში გაბმა და ტრიალი ჩვენთვის სრულიად უფასო იქნება და გამოუსადეგი. ეგ იმან ინდომოს, ვინც სიტკბოებას ხედავს უქმის ჭკვის ვარჯიშობაში და ფრენაში. ხელოვნებასაც იმას მოვსთხოვთ, რომ სარკესავით ცხოვრება გარდმოიცეს, რათა ჩვენი თავი მის ძრძხიბლავის კალმით ცხოვლად იყოს წარმომდგარი ჩვენ წინა, რათა სიცუდეც და სიკეთეც ჩვენი დავინახოთ. დროა ხელოვნებამ თავი დაანებოს „ღრუბლების ცურვასა“, „გაფაღარათებულ ვარსკვლავების ცაში ბოლთის ცემასა“, მთვარის ხვეწნასა, რომ ჩემ საყვარელს უთხარიო: ცხრა მთას იქით ერთი უბედური პოეტია, რომელსაც შენგამო „ოხვრის ქვაბლი“ თვალებსა სწვავს და ცრემლს ადენსო; დროა ხელოვნებამ თავი დაანებოს უგემურ ღმეჭასა და თვალების სრესასა, ეგება ცრემლი მამივიდესო; დროა ჩავიდეს ცხოვრების მდინარის ძირშია, იქ მონახოს შიგ-მდებარე აზრი თავის ცხოველ სურათებისათვის. იქ, ცხოვრების ძირში, ის იპოვის ბევრ მარგალიტსა და უფრო ბევრ ლექსა და ლაფსა; არც ერთის გამოხატვა არ უნდა აშინებდეს ხელოვნებასა და არც მეორისა, არც ერთის გამოთქმა და არც მეორისა არ უნდა აშინებდეს ჟურნალსა. როდი უნდა იწყინოს ქართველმა, როცა ჩვენი „მოამბე“ სხვათა შორის ხელოვნების შემწეობით დაუნდობელად გამოჰფენს ჩვენის ცხოვრების ჭუჭყსაცა. ქართველის უსიყვარულობაში ნუ ჩამოგვართმევენ, როცა ჩვენი ჟურნალი მკაფიოდ საქვეყნოდ გამოსთქვამს მას, რაც ქართველში ცუდია და საზიზღარი. საქართველოში თუ სადმე ორსა და სამს უყვარს ქართველი, ჩვენ იმათში უკანასკნელი არა ვართ. ეს კი უნდა ვსთქვათ, რომ ჩვენ ქართველში გვიყვარს ძხოლოდ მისი სიკეთე, სიცუდე კი ყველგან საზიზღარია, ქარ-

თველი იქნება მისი მექონი, თუ ანგლიელი, სულ ერთია ჩვენთვის, ორივ წყალში გადასაყარნი იქნებიან. ბევრნი არიან ჩვენში იმისთანანი, რომელნიც ცდილობენ ჩვენის ცხოვრების სიბოროტის დამალვასა, ეგ იმათ მოსდით ქართველების უმეცარ სიყვარულისა გამო, ის კი არ იციან, რომ დიდი ხანია არის ჩვენში გლეხური ანდაზა: მოყვარეს პირში უძრახე, მტერს პირს უკანაო. ისინი, უმეცარნი მოყვარენი ჩვენნი, ზედ დაასმენ ხოლმე შეჩვენების და განგდების ბეჭედსა მას, ვინც კი ვეღარ მოითმენს ცხოვრების საძაგელ გუბეში დგომასა, ამოჰყოფს თავს, რომ სხვას მაინც უთხრას, ამ გუბეში არ ჩაიგდო თავიო, თორემ დალპებიო მის წარმწყმენდელ ოხშივარის ზედ-მოქმედებისაგან. ჩვენ საბედნიეროდ არიან ჩვენში იმისთანა პირნიც, რომელთაც ჩვენზედ უკეთ იციან, რომ ვინც შენიშნავს მართლად სხვის ნაკლულოვანებას, შეიძლება მასვე უნდოდეს გასწორება და სიკეთე მისი. რაც უფრო მკაფიოდ და დაუნდობლად არის გამოთქმული ბოროტება და ნაკლულოვანება ცხოვრებისა, ზოგჯერ მით უფრო სჩანს გამომთქმელის გულის სიმხურვალე, მოუთმენელი, ცხარი წადილი გასწორებისა. ვისაც ძალიან სძულს ბოროტება, მას ძალიან ეყვარება კეთილი — ეგ აშკარაა. ტყუილად კი არ არის ნათქვამი ეს ლექსი:

ჩემზედ ამბობენ: „ის ქართვლისას სიცუდეს ამბობს,
ჩვენ ჭუჭყს არ მალავს — ეგ ხომ ცხადი სიძულვილია!“
ბრიყვნი ამბობენ; კარგი გული კი მაშინვე ჰგრძნობს
ამ სიძულვილში რაოდენიც სიყვარულია.

ოდინდ ხელოვნება არ გადასცდეს თავის საკუთარ კანონებსა და მეცნიერება — ჭეშმარიტებასა, და დაე, არც ერთი და არც მეორე ნუ მოერიდება იმის გამოაშკარავებას, განკიცხვას, რაც ჩვენში საკიცხავია და ცუდი. დაე ორივემ იაროს ცხოვრების მდინარეში, მონახონ მარგალიტები და თუ იმათ ამოკრეფაში ლაფი და ლექი თან ამოჰყვება, რა უყოთ? ლაფი ჩამოვირეცხოთ, ჭუჭყი მოვიშოროთ, რომ მხოლოდ მარგალიტები დაგვრჩეს ჩვენის ცხოვრების სასახელოდ.

მოგვიტევოს მკითხველმა, რომ მეცნიერება და ხელოვნება — ეგ უდიდესნი საგანნი — ისე, გაკვრით მოვიხსენიეთ ამ სტატიაში. ჩვენი სურვილი ის იყო, რომ გვეჩვენებინა არა

მათი სრული არსებითი ვითარება, რომელზედაც ჩვენს „მოამბეს“ კიდევაც ბევრჯერ შეხვდება შემდეგშიაც ლაპარაკი, არამედ მარტო მათი დანიშულება, ე. ი. რომ იგინი, ჩვენის ფიქრით, არიან მხოლოდ ღონისძიებანი, რომელნიც გვიშველიან ცხოვრების სიბნელიდამ სინათლეში გამოყვანასა. ცხოვრება, მეცნიერება და ხელოვნება, რომელნიც ყოველ ჟურნალისა შიგ-მდებარედ არიან, იმოდენად მოვიხსენიეთ, რამოდენაც საჭირონი იყვნენ იმისათვის, რომ მკითხველთათვის გვეჩვენებინა მხოლოდ ის გზა, რომელზედაც გაივლის ჩვენი „მოამბე“. კიდევ ვიხდით ბოდიშსა, თუ ეს სტატია მეტაფორებით სავსე ეჩვენოს მკითხველსა. ჩვენი ცდა მარტო ის იყო, რომ ჩვენი აზრი გაგვეგონებინა მკითხველთათვის, იმიტომაც ყოველი ღონისძიება მოვიხმარეთ, რომ ეგ აგვესრულებინა. თუ ამ სტატიამ მაგოდენი შესძლოს, ჩვენ კმაყოფილნი ვიქნებით.

მეტი არ იქნება მოკლედ განვიმეოროთ ის, რაცა ვსთქვით ამ სტატიაში. ჩვენ გვინდოდა გვეჩვენებინა მკითხველთათვის, რომ ცხოვრება თვითრჯულია, იგი არ გამოიჭრება ხოლმე კაცისაგან მოგონილ რიკრიკაზედ; რომ თუმცა იგი ბერდება, მაგრამ იმ სიბერის გამოცდილებით ისევ თავის-თავად ახლდება და ჰყვავის; რომ მეცნიერება და ხელოვნება არ არიან მოგონილნი კაცის ჭკვის და გამოხატულების არც ვარჯიშობისაგან და არც ვარჯიშობისათვის; რომ იგინი იბადებიან ცხოვრებისაგან და არსებობენ ცხოვრებისათვის; რომ იგინი წინ მიდიან ცხოვრების ვითარებისა გამო და მერე თავის რიგზედ თვითვე წინ მიჰყავთ ცხოვრება; რომ რაც მაგათგან არის მოყვანილი ცნობაში და დამტკიცებული, ის გადადის ხალხში და იგი სცვლის ხალხის მდგომარეობასა და ცხოვრებასა; მაგ დამტკიცებულ აზრების და ცნობაების გადასვლის გაადვილება ჩვენის „მოამბის“ საქმეა. რამოდენადაც ცნობიერად და ვრცლად მოეკიდება „მოამბე“ თავის ძნელ საქმეს, რამოდენადაც მიაგნობს და შეატყობს ცხოვრების მაჯის ცემასა და შენიშნავს იმ მაჯის მცირედსა ცვლილებასა, რამოდენადაც ნათლად განარჩევს ცხოვრებისაგან მოგუბებულ მასალასა და თვითეულ მის შემადგენელს ნივთსა საყოველთაოდ განაბრწყინებს მეცნიერების შუქით და ხელოვნების წარმოდგენითა, იმოდენად იგი პატივცემული იქნება საზოგადოებაში და ნა-

ყოფიერი ცხოვრებისათვის. გზა დანიშნული აქვს და არჩეული ჩვენს „მოამბესა“. ვნახოთ, როგორ გაივლის! ღმერთმა კი მშვიდობის და სიკეთის მგზავრობა მისცეს, ღმერთმა მოაპოვებინოს მრავალი თანამშრომელი, რომ ჩვენის ქვეყნის და ხალხის სიყვარულის სახელითა ძმურად ურთიერთს მხარი მისცენ და არ დაივიწყონ, რომ ხალხი დაბალი, თუ მაღალი — ყველა მოყვასია ჩვენი, შეძლებისამებრ ყველამ უნდა ვუშველოთ... თუ ხალხი მართლა მოყვასია, რუსთაველი გვასწავლის, მოყვასს როგორ უნდა მოექცეს კაცი:

„ხამს მოყვასი მოყვასისთვის სიცოცხლისა არ დამრიდად,
გული მისცეს გულისათვის, სიყვარული გზად და ხიდად“.

[1862 წ.]

ზოგიერთი რამ

„თქმით ჰმუნვა მაინც შემცირდებისა“.

თ. გრ. ორბელიანი.

I

რაკი ჩვენს ღარიბს ლიტერატურაზედ და ეხლანდელს მწერლობაზედ დაიწყებ სადმე ლაპარაკსა, მაშინვე რაღაც მოდუნებულის პირის მთქნარებითა და, თითქო რაღაც სიმზაკვრით სავსე სიხარულითა, მოგახლიან ხოლმე: ეხლანდელს მწერლებს ენა არ უვარგათო.

მეც, ცოტათ თუ ბევრად, ამაზედ თანახმა ვარ, მაგრამ ერთი ეს მინდა ვიკითხო: გვაქვს კი ენა, რომ ვიწუნებთ კიდეც?..

ვიცი, ამ ჩემს, პირველ შეხედვით უსაფუძვლო, კითხვაზედ მე ბევრი თქვენგანი, მკითხველო, მასხარად ამიგდებს; მაგრამ აბა, მკითხველო, შენ მე ყური მომიგდე: მე გეტყვი და შენ დალაგებით და აუჩქარებლივ მისმინე. მე წინათვე ვიცი, რომ მასზედ, რასაც მე ვიტყვი, გული დაგეთანაღრება, აიტ-

ვიცეზი და შესწუხდებო, მაგრამ შენ კი, მკითხველო, იქნება ის არ იცოდე, რომ თითო სიტყვას, რასაც ეს წერილი ქვევით მოგახსენებს, იქნება თითო კოშტი სისხლიც თან ამოჰყოლოდეს. რაზედ გაიჭირე საქმეო, მეტყვი შენ. იმისთვის, ჩემო ძმაო, თუ დაო, რომ „თქმით ჭმუნვა მაინც შემცირდებისა“-ო, ჩვენის პოეტის არ იყოს.

II

აიღებს ბეჩავი ქართველი მწერალი ხელში კალამს თუ არა, მაშინვე გულამოსკვნით შედგება ხოლმე და თავის თავსა ჰკითხავს: ვის უნდა ველაპარაკოო, და სისხლი ძარღვში გაუშრება ხოლმე. მართლა-და, ვის უნდა ელაპარაკოს? მეტყვიან: ყველასაო. დიაღ, კარგი და პატიოსანი, მაგრამ ჩვენ, ქართველებს, საყოველთაო რა გვაქვს, რომ მწერალმა ფრთა გაშალოს და იმაზედ განაღვლოს საყოველთაო ნაღვლითა, ანუ გალხინოს საყოველთაო ლხინითა? ქართველობა ხომ არა გვგონია საყოველთაო სალხინებელი და სანაღვლებული? დიაღაც ეგ უნდა იყოს, მაგრამ სად არის ქართველი და ქართველობა? ერთი ეს მინდა გკითხო: ვართ-და სადმე? როგორ თუ ვართ-ღაო, შეიმოიტევ წყრომით. თუ შენ, ჩემო მკითხველო, ადამიანობა, კაცური-კაცობა ხელში მჭვრად არ გადაგიქცევია, ვიცი, რომ ამ კითხვაზედ ძარღვი ჩაგწყდება; ისიც ვიცი, რა ტკივილიც ამოგაკვნესებს; მაგრამ ესეც უნდა იცოდე, რომ ბალღამში ამოვლებულს ჭეშმარიტებასაც ვაჟკაცური მოსმენა უნდა. რით ვერ გაიგე, რომ ჩვენ უბედურნი ვართ!.. ყური მომიგდე.

III

პატარა დალაგებით რომ დაუფიქრდე იმ ხავსმოკიდებულს გუბეს, რომელსაც ჩვენ, ქვეყნის სამასხარაოდ, ცხოვრებას ვეძახით, რომელშიაც ჩვენ, რაღაც დაუდეგარის კმაყოფილებით, ვჭყუპალაობთ, და რომლიდაშაც ათასი სხვადასხვა-ფერი ნაკადული იწრიტება ცალ-ცალკე და სხვადასხვა გზით მიდის, და „რაოდენადაც ერთმანეთზედ შორსა ვალს, უგოდენ დაუძლურდების“, — ამ გუბეს რომ თვალღია და აუჩქარებ-

ლივ დააკვირდე, მაშინ შენც ჩემთან ამოიკვნესებ და იტყვი: „ვართ-ღაო!“

აჩქარებული კაცი, ის კაცი, რომელსაც უნდა შავი ფიქრები თავიდამ მალე მოიშოროს, ადვილად გვიპასუხებს ჩვენ და გვეტყვის: ბრმანი ყოფილხართო. ეს ჩვენი დედაქალაქი და ეს შავის ზღვიდამ კასპიის ზღვამდე გუნდ-გუნდად მორიგებული მისი შვილი — სოფლები, ქართველები არ არიანო, მაშ ვინ არიანო. ქალაქი იქნება დედა იყოს, სოფლებიც იქნება მისი შვილები იყვნენ, მაგრამ საქმე იმაშია, რომ დედის ძუძუ გაშრა და დედის ძუძუს შვილი აღარა სწოვს.

IV

ქართველები არ არიან, მაშ რა არიანო? არიან თავადნი, აზნაურნი, მღვდელნი, ვაჭარნი, გლეხნი, ჩინიანი და უჩინონი — ყველანი არიან, და ქართველი კი არსად არის, თავადს აზნაური სძულს, აზნაურსა — თავადი, გლეხსა — ორივე, ნუთუ ესენი ქართველნი არიან, ერთის დედის საქართველოს ოჯახის შვილნი? თავადის აზრი — სათავადოა, აზნაურის — სააზნაურო, გლეხის — საგლეხო, ვაჭრისა — სავაჭრო, ნუთუ ესენი ქართველნი არიან, ერთს თესლზედ ამოსულნი? თავადის აზრი აზნაურს არ უხდება, აზნაურისა — თავადსა, ორივესი — გლეხსა, ნუთუ ესენი ქართველნი არიან, ერთისა და იგივე ხორცისა და სულისა ნაყოფნი და ერთის დედის საქართველოს ძუძუთი გაზრდილნი? ეს ასომთავრული რომ ასომხედრულს გზას ულობავს, ეს თავადი რომ აზნაურს ზურგს უქცევს, აზნაური — თავადსა, ორივენი — გლეხსა; ეს ვაჭარი რომ სამივეს ერთნაირის სიხარბითა სწოვს, ნუთუ ესენი თვითეულად ცალკე და ყოველნივე ერთად ქართველი ჰგონია ვისმე! ქართველი საყოველთაო სახელია და ამათში რა არის საყოველთაო. ეგ თითო-თითოდ, ერთის გადაწყვეტილის ჯაჭვის რგოლებივით რომ ცალ-ცალკე და თავ-თავად დავგორავთ, ზოგი აქეთ, ზოგი იქით, ნუთუ ეგ თვითეული ქართველი ჰგონია ვისმე!

თქვენ მე მიჩვენეთ ის ადგილი, საცა მაგ თვითეულის გზები ერთად იყრება საყოველთაო საქართველოს სიკეთისათვის, მაშინ მეც ვიტყვი: ქართველი აგერ იქ არის-მეთქი. ის სა-

ერთო ნიშანი მიჩვენეთ, საითკენაც თვითეულის ჩვენგანის ჰკვა, გონება, ფიქრი, გრძნობა, სურვილი ერთად, ხალისიანად და შეუპოვრად მიიწევდეს საყოველთაო საქართველოს კეთილდღეობისათვის, მაშინ მეც ვიტყვი: ქართველი აგერ იქ არის-მეთქი. საერთო ლხინი მიჩვენეთ, საერთო ჭირი მაინცა, მაგრამ სად არის: ჩემი ლხინი შენი ლხინი არ არის, შენი ჭირი ჩემი ჭირი არ არის. ქართველი საყოველთაო სახელია და კიდევ ამას გკითხავ: საყოველთაო რა გვაქვს? ჩვენში არის: „მე თუ შენ, შენ თუ მე“, და ორივენი ერთად კი არაო.

აბა დაიძახე: ქართველო-თქო, თუ შავის ზღვიდამ მოყოლებული კასპიის ზღვამდე მარტო ღიპ-გადმოგდებულის ქართველის მეტმა (ე.ი. გორის მაზრაში მცხოვრებელმა) შემოგხედოს ვინმემ, და თუ გაჭირდა, იქნება კახელმაც თავისი სხვილი კისერი შენკენ მოიღრიჯოს, სხვანი კი ყურსაც არ გათხოვებენ, თითქო ამათ არ ეძახიო, თითქო ისინი კი ქართველები არ არიანო.

ის შემკრებლობითი, დიდებული ერთიანი აზრი, რომელსაც ყოველი ჩვენგანი ქართველობაში უნდა ხედავდეს, ის სახელი, რომელიც ყველას გვერქვა, დაირღვა, ჩვენის გონებიდამ ამოშრა, და ქართველი ეხლა ერთის კუნჭულის მცხოვრებთა საკუთარი კერძოობითი სახელი-ღა გახდა და არა საერთო, საყოველთაო მთელის იმ ხალხისა, რომელიც ერთად ტანჯულა, რომელსაც ქართველთა შესისხლულის ისტორიის მძიმე უღელი ჭირში, თუ ლხინში, ერთად ძმურად უწევნია, რომელსაც ერთისა და იგივე ენით ჭირში უგლოვნია, ლხინში უმხიარულნია, და რომელიც დღესაც ერთისა და იგივე ენით — თუ არაფერს აკეთებს — თავის მოძმეს მაინც აბეზღებს ღმერთთანაცა და კაცთანაცა.

V

იმერელი, გურული, მეგრელი, ქართლელი, კახელი — ეს ცალ-ცალკედ მითვისებული, კერძოობითაც მიღებული, განმაყოფელი სახელები, ჩემის ზემოხსენებულის სიტყვის ცხადი მაგალითებია. მაგრამ მეტყვიან: ეგ ყველა ხალხში არისო. მართალია, მაგრამ არა ეგრე გულსაკლავად, როგორც ჩვენ-

შია. იქ, სხვა ხალხში, საცა თვითეულს პირს თავის დამოკიდებულება თავის ხალხთან არ შეუწყვეტია და სისხლში და ხორცში გამჯდარი აქვს, იქ მაგისთანა სახელები შინაურობაში იხმარება ურთიერთის გასარჩევად და არა საქვეყნოდ, საგარეოდ. მარსელში მცხოვრებელი ფრანციელი, რასაკვირველია, ფრანციელსვე ეტყვის, მარსელი ვარო, მაგრამ უცხო ქვეყნელს კი ეტყვის, ფრანციელი ვარო. ეგ იმას ნიშნავს, რომ იგი შინაურობაში მარსელელია და გარეობაში — ფრანციელი. უცხოსათვის ერთი იმათგანია, საცა ყველანი ამისათვის ცხოვრობენ და ყველასათვის თითონა ცხოვრობს. ეგ იმას ნიშნავს, რომ ჩემი ძალა — ჩემი ხალხის ძალაა, ჩემი სიკეთე — ჩემი ხალხის სიკეთეა, რომ ჩემი სისხლი ყოველს ფრანციელთან ერთად დუღსო, ყოველის ფრანციელის ცხოვრების ძარღვი ჩემის ცხოვრების ძარღვიაო, და თუ გინდაო, ყოვლის ფრანციელის ავად და კარგად მყოფობას ჩემს მაჯაზედ შეატყობო. ეგ იმას ნიშნავს, რომ ჩემი წყენა უცხოსაგან — ჩემი ხალხის წყენაა, და ჩემი ხალხის წყენა — ჩემი საკუთარი წყენააო.

ჩვენში? ეჰ, რაღა გითხრა, მკითხველო! შენც კარგად იცი, რომ ქართველი ჩვენის ტომის საერთო სახელი აღარ არის, აღარც შინა და აღარც გარეთ, არც მახლობლებისათვის და არც უცხოსთვის. იმერელი — იმერელია, გურული — გურულია, მეგრელი — მეგრელია, ქართლელი — ქართლელია, და სულ ყველანი კი ერთად ქართველები არ არიან.

ვაი იმ ხალხს, რომელსაც საერთო ძარღვი გაუწყდა; ვაი იმ ქვეყანას, საცა საერთო ძარღვში სისხლი გაშრა, საცა ყველაში თითო არ არის და თითოში — ყველა, საცა თვითეული ყველასათვის არ ჰფიქრობს და ყველა თვითეულისათვის, საცა „მე“ ხშირია, და „ჩვენ“ — იშვიათი!

VI

განვთვითეულდით, ცალ-ცალკე დავიშალენით, ასო-ასოდ დავიჭერით, და მაგ განთვითეულებამ, ცალ-ცალკეობამ ყოველგან და ყოველს-ფერში ის საქმე გვიყო, რაც ეზოპეს ზღაპარში თვითეულს წკეპლას მოუვიდა, ერთად ძნელად გადა-

სამტვრევს. ამის შემდეგ, რასაკვირველია, საერთო სახელი აღარ შეგვრჩებოდა, და აკი აღარ შეგვრჩა.

რაკი ის დიდებული ქართველობის აზრი, ის საყოველთაო სახელი გონებიდან გამოგვეცალა, ჩვენი გონება დაიფუყა, სულით და ხორცით დავკუწმაწდით. გონება ჩვენი, როგორც ყოველივე საგანი, რომელიც დაიფუყება, შეგვივიწროვდა, დაგვისუსტდა და, რასაკვირველია, ველარაფერს ფართოსა და დიდს აზრს ველარ დაიტევდა, და ვერ ზიდავდა... ამ მიზეზით ყოველივე აზრი, ფიქრი, სურვილი, გრძნობა დაგვინამცეცდა, გონებითად, ზნეობითად დავპატარავდით. მას აქეთ, რასაც კი ხელი მოვკიდეთ, ველარ მოვერივენით, რასაც კი გონების თვალით დავაკვირდით, გონებაში ვერ დავიტიეთ; ავიღეთ ყოველი იგი და დავანაკუწეთ, იმოდენა ნამცეცებად ვაქციეთ, რამოდენის ზიდვასაც თვითეულის ჩვენგანის ღონე შესძლებდა, რადგანაც მთელის ზიდვისათვის საერთო მხარი აღარა გვქონდა. ზემოთ ვსთქვი, რომ ერთიანი სახელი მთელის ჩვენის ხალხობისა ხუთ, ექვს ნაჭრად დავყავით-მეთქი! გონებამ ჩვენმა ერთიანი, მთლიანი აზრი იმ სახელისა ველარ დაიტივა, ვერ ზიდა, აიღო და ის სახელი და მისი აზრი ხალხის მცირე ნაწილს დაარქვა. ამ-რიგად სიტყვას: ქართველს, რომელსაც საზოგადო მნიშვნელობა ჰქონდა, კერძოობითი მნიშვნელობა მიეცა. სიტყვას: მამულსაც — ეგ საქმე დაემართა.

VII

მამული!.. ამ სიტყვის ყოვლად-მპყრობელი მნიშვნელობა ვრცელია და ფართო. იქ, საცა ხალხობა დარღვეული არ არის და განთვითეულება — ეგ ჭირთაჭირი არა მეფობს, იქ მაგ სიტყვის აზრი ცხოვრების მიმნიჭებელი სულია, მთელის ხალხის ერთიანი მაჯის ერთიანი ძარღვია. იქ მაგ სიტყვის ხსენებაზედ თვითეულსა — მთელის ხალხისა და მთელს ხალხს — თვითეულისა ჭირი და ლხინი წარმოუდგება ხოლმე. იქ მაგ სიტყვის ხსენებაზედ დიდი და პატარა, ქალი და კაცი თავის ქვეყნის ნაღვლითა ნაღვლობს, ლხენითა ლხინობს, დღეობითა და დიდებითა — დღესასწაულობს. იქ მაგ სიტყვაში ყოველია და ყოველში ყველა არის.

ჩვენში? ჩვენშიაც მაგ სიტყვას მაგეთი მნიშვნელობა ჰქო-

ნია თურმე. იცი როდის? როცა ჩემი „მე“ და შენი „მე“ ჩვენის ერთიანის ხალხის ცხოვრების საყევარში ერთად ბმულა.

ახლაო, მკითხავ, მკითხველო? ნუთუ მაგას კითხვა-ღა უნდა? განა შენ თითონ არ იცი, რომ ეხლა ეგ დიდებული სიტყვა თვითეულის ჩვენგანის გათავთავებულს უძრავს ქონებასა ნიშნავს და არა მთელის ხალხის სამშობლოს, — ბინასა, რომელიც ქვისა და კირის მაგიერ ჩვენის მამა-პაპის სისხლითა და ძვლებით დამყარებულია. სადღაა მამული? ხორცის დაუძლურებას სულის დაუძლურებაც ზედ მოსდევს: განვთვითეულდით, და რამოდენადაც თვითეული ჩვენგანი მთელს ქართველობაზედ უძლურია და პატარა, იმოდენად თვითეულის ჩვენგანის აზრი საყოველთაო საგანზედ დაუძლურდა, დაპატარავდა. ჩვენს დაფუყებულს და შევიწროებულს გონებას სადღა შეეძლო ექონია ის ვრცელი და დიდებული აზრი დიდებული სიტყვისა? მამულის ხსენებაზედ ეხლანდელს ქონდრის-კაცს თავისი ნეხვდაყრილი სახნავი მიწა წარმოუდგება ხოლმე; მამულისათვის ბრძოლა ეხლა სასამართლოში შეტანილი ღერბიან ქაღალდზედ სადავო საჩივარია; მამულისათვის ძლევამოსილობა — მოგებულის საქმის განაჩენის პირია, ჯეროვანად შემოწმებული; მამულის სიმაგრე — ტყრუშული ღობეა, ვენახ გარეშემო შემორტყმული; მამულის პატივი — ნეხვია, სახნავ მიწაზედ სასუქად დაყრილი; მამულის-შვილობა — მხვნელისა და მთესველის სახელიღაა.

VIII

ზღვა კოვზით არ დაილევაო, ნათქვამია, აი თუ არ დაილევა, სად არის მამულის ყოვლად-მპყრობელი, ვრცელი, ფრთა-გასაშლელი მნიშვნელობა?

განვიმეორებ, განვთვითეულდით, და თვითეულის ზურგმა ვეღარ ზიდა ის დიდი აზრი მამულისა, რომელიც ყველასათვის ადვილად საზიდია. თვითეულობით ტვინი ამოშრა, შევიწროვდა და მაგ სიტყვის დიდი მნიშვნელობა ვეღარ იტვირთა. რაღა უნდა გვექნა ამის შემდეგ? ავიღეთ და მთელი მამული, ერთიანი ჩვენი ბინა დავყავით, გავინამცეცეთ თვითეულის ღონის კვალობაზედ ასე, რომ ზიდვაც შესაძლო ყოფილიყო ჩვენის ქონდრის-კაცობისათვის და დაპატარავებულს ტვინ-

შიაც მოთავსებულიყო. დავაქციეთ ჩვენი დიდი ერთიანი სამშობლოს ოჯახი, რომლის ბოძად იყო ერთიანი მხარი მთელის ქართველობისა, და მის ნაშთის ნამტვრევებისაგან პატარა-პატარა ხუხულები ავაშენეთ, რომელსაც საზოგადო სახელი „მამული“ დავარქვით და რომელშიაც ჩვენც დაფეტივენით, და ჩვენი ამომშრალის ტვინის და გონების აზრიც დავტივეთ; დავაქციეთ მამათა ჩვენთა სამარე, შვილთა ჩვენთა აკვანი; დიდი „მამული“ დავშალეთ, პატარები გავიკეთეთ, და აქაც გავამართლეთ ჩვენის რუსთაველის სიტყვა: ყოველი მსგავსი მსგავსსა შობსო.

თვითეულმან ჩვენგანმან თავისი ხვედრი, დიდის „მამულის“ ნაშთი, თავთავად შემოიღობა; იმ შემოღობილში თვითეულმან ჩვენგანმან თავისი საკუთარი ქვეყანა აიშენა და საზოგადო სახელი „მამული“ თავის კერძო მამულს დაარქვა და თქვა: თუ მე არ ვიქნებიო, ქვა-ქვაზედაც ნუ იქნებაო. ამ სახით თვითეული ჩვენგანი თავის შემოღობილში შეიკეტა, თავისი საკუთარი ჭირი და ლხინი აიჩინა; და რომ თვითეულმან ჩვენგანმან საერთო საქმეს თვალი მოაშორა და გონება თავისი საერთო საგანზედ აღარ ავარჯიშა, ის გონებაც ისე დაუბრმავდა, რომ იგი თავის ქონების ღობის იქით ვეღარ გადაუცილებია, რომ თავის მოძმეს გაეხმაუროს მაინცა.

IX

ეხლა, ჩემო მკითხველო, შენ შენს კერძო მამულზედ სწუხხარ და სტირი, მე ჩემს კერძო მამულზედა, ყველას გაცალკევებული, საკუთარი და კერძო ნაღველი გვაქვს, როგორღა მივუყენებთ ერთმანეთს აზრსა? რადგანაც ვიცით, რომ ვეღარ მივუყენებთ ერთმანეთს აზრსა, ამიტომაც სალაპარაკოდაც აღარ შევყრილვართ. ან სალაპარაკოდ რიღასთვის უნდა შევყრილიყავით? ლაპარაკი აზრის აღებ-მიცემობაა. მე რა მაქვს შენთან საერთო, რომ ერთად გვეაზრნა, საერთო აზრის აღებ-მიცემობა გაგვეწია. რაკი შენ იმერლობა დაირქვი და მე კახელობა, მე შენთან სალაპარაკო აღარა მაქვს-რა და შენ — ჩემთან; რაკი შენ შენს სახნავს მიწას და ერთობ შენს უძრავს ქონებას შენი მამული დაარქვი და მე ჩემსას — ჩემი, მე შენთან საერთო მოსაფიქრებელი აღარა მაქვს-რა, და

შენ — ჩემთანა. ამიტომაც დავშორდით ჩვენ ერთმანეთსა, შენ იქით წახვედი და მე აქეთ წამოველი, და მას აქეთ მე და შენ ურთად აღარ გვილაპარაკნია. დიდის ხნის ულაპარაკობამ, როგორც აზრით, ისე სიტყვითაც, ერთმანეთს დაგვაშორა. ერთი-ერთმანეთის სიტყვას ყური გადავაჩვიეთ: შენ ჩემი სიტყვა ან სულ არ გესმის, და თუ გესმის, შენებურად გესმის, მე კიდევ შენი სიტყვა ჩემებურად მესმის. ამიტომაც ქართველი გულარავის გვიცვნია, თუმცა კი ყველანი ქართულად ვლაპარაკობთ. რათ მოხდა ესე? იმიტომ მოხდა, რომ ჩვენ ყოველსფერში გავთავ-თავდით. აზრი და ყოველი საგანი გავითავთავეთ და სიტყვაც, რომელიც მარტო აზრისა და საგნის ნიშანია, გათავ-თავდა. ამიტომაც ჩვენი ენა კილოიანი გახდა, იგავიანი, ორპირი შეიქმნა ასე, რომ ერთ და იგივე სიტყვას მრავალგვარი აზრი მიეცა. აბა რა გითხრა იმისთანა, რომ შენ კილო არ გამოაბა? მ ი ი რ თ ვ ი ც რომ გითხრა, ამ კარგს დაარბაისლურს სიტყვას, თუ მოინდომებ, ცუდად ჩამოაყალიბებ, თუ ნამუტნავად ზოგიერთა ყაცის გულის გარყვნილებაში შენც წილი ჩაგიდგია. შ ე მ ო ბ რ ძ ა ნ დ ი რომ მითხრა, რომ ყაი სიტყვაა, ეგ ჩემზედ ჰკიდია, საწყენად მივილო, თუ სალხენად. აი აქ „ჰ კ ი დ ი ა“ ვიხმარე და შენც ითასჯერ ხმარობ, მაგრამ ვშიშობ, რომ მაგ სიტყვას ერთმა ბრიყვმა ვინმე თავისის წამხდარისა და გარყვნილის გონების აზრი არ მიაწეროს.

X

სადღა არის ეხლა ქართული ენა? ან გვინდაღა ქართული, როცა ჩვენ თითონ ჩვენდა დასაღუპავად ქართველობაზედ ხელი ავიღეთ? გონებით რომ აღარ ვსცხოვრობთ, ქართულს ენას აზრს როგორღა გამოათქმევინებთ? ერთობისათვის რომ აღარა ვართ, ერთნაირს სიტყვის მნიშვნელობას როგორ მოვსთხოვთ ჩვენს ენასა? თუნდ რომ ჩვენს ენას და სიტყვას აზრიც გამოათქმევინოთ, ვის რად გინდათ, ენას აზრს ვინღა სთხოვს? ჩვენ თვითონ დავცალიერდით გუდაფშუტასავით, ცალიერი სიტყვებიღა გვინდა, ცალიერი ხმები, რომ ენამ პირში იშტვინოს და ყურმა ძარღვი იფხანოს. სხვა რისთვის გვინდა ენა? საერთო სახელი ქ ა რ თ ვ ე ლ ი კერძოობითად გავხადეთ, მ ა მ უ ლ ი დანეხვილ ნაფუძვრად გარდავაქციეთ, პ ა ტ ი ვ ი — ნეხვად, თ ა ვ ი — გოგრად, და ჩვენი

უადამიანობა იქამდინ მივიყვანეთ, რომ კაცი კაცს აღარ ნიშნავს, თუ ზედ კაცური არ დავუმატეთ, და მის შემდეგ კიდევ გინდათ, რომ ენა გვქონდეს?

XI

ჩვენ რომ ერთი-ერთმანეთს გადუდექით, თავი შევიკეტეთ ჩვენს პატარა ხუხულაებში და ერთი-ერთმანეთს აღარ გავუღაპარაკენით, რასაკვირველია ენაც დაგვიმუნჯდებოდა და დაგვიკოჭლდებოდა. მეტყველების ნიჭს ისეთი ვარჯიშობა უნდა, როგორც ყველაფერს სხვას. მეტყველების წყარო აზრია და აზრის წყარო გონებითი ცხოვრებაა. ჩვენ განკერძოვების შემდეგ გონებითად აღარ გვიცხოვრია და რადგანაც ენას მაინც პირში ტოკვა უნდოდა ჩვეულებისამებრ, ავიღეთ და უაზრო ხმები, რომელიც ჩვენი ხუხულაების გარეშემო პირუტყვის ბუნებაში ისმოდა, ენის სალაქლაქო ქართულ სიტყვებად ვაქციეთ, და მადლობა ღმერთსა, დღევანდელამდე ამ-გვარის სიტყვებით იოლად მივდივართ. ამიტომაც პირუტყვ-ბუნების ხმის მსგავსის სიტყვებით აივსო ჩვენი ენა. და დახე, თუ ერთი გონებითი აზრის მცველი სიტყვა ემატნა. მაგალითები ათასია: ფრიალი, კრიალი, ბრიალი, პრიალი, გრიალი, ქრიალი, ღრიალი, ჭრიალი, ხრუტუნი, ღრუტუნი, სრუტუნი, წრუტუნი, ჟრუტუნი, ფრუტუნი, და ათასი ამისთანით აივსო აზრმოკლებული, უნიადაგო ჩვენი უბედური ენა. სადღაა ქართული ენა? ქართველობა გათავ-თავდა, მამული — აგრეთვე, სადღა გაიბას ქართულმა ენამ თავისი ფესვი საერთო აზრიანობისათვის? კიდევ იმას ვიტყვი, რაც ზემოთა ვსთქვი: მე რა მაქვს შენთან საერთო, რომ ერთად გვეაზრნა, რომ ერთმანეთის აზრის აღებ-მიცემობისათვის საერთო მნიშვნელობის სიტყვა და ენა შეგვექმნა? შენ შენთვისო, მე ჩემთვისო, ძმებმა ერთმანეთს ვუთხარით, ცივად ერთმანეთს თავი დავუკარით, უცრემლოდ ძმა ძმას გამოვესალმენით, უკანასკნელი საერთო სიტყვა „მშვიდობით“ უკანასკნელადღა ვახსენეთ, შენ იქით წახველ და მე აქეთ, თვითეულად, თავთავად, და ვინ იცის, როდისღა შევხვდებით ერთმანეთს, რომ კიდევ ძმური, ერთიანი, განუყოფელი ქართული „გამარჯვება“ მითხრა შენ — მე, და მე — შენ, ჩემო დაკარგულო ძმაო, თუ დაო!..

[1866—1876 წ.]

ჩვენი ლიტერატურის დღევანდელი ყოფა

გუშინდელ და დღევანდელს „ივერიის“ ფელეტონში ორმა სულ სხვადასხვა ავტორმა ერთი და იგივე საგანი დაგვიყენა თვალ-წინ განსაჩხრეკად და განსაკითხად. უნდა ვსთქვათ, რომ ეგ საგანი მწვავი ტკივილია დღევანდელის დღისა, დღევანდელის დღის ვარამია. ორივე ავტორი ერთნაირის გულწრფელობით ერთნაირის გონება-დამჯდარობით, საგნის ღირსებისამებრ მართებულობით გველაპარაკებიან ჩვენის ლიტერატურის დღევანდელს ყოფაზედ; რიგიანის დაკვირვებით და დინჯად ჰსინჯავენ ამ ყოფას საზოგადოების მიმართ და თვით საზოგადოებას ამ ყოფის მიმართ. ორივე თითქმის იმ აზრზედ სდგანან, რომ ჩვენის ლიტერატურის დღევანდელი უღონობა იმაზეა დამოკიდებული, რომ ლიტერატურა ჩვენში ლუკმა-პურს არ იძლევინებაო და ამიტომ მწერლობა ჩვენში შემთხვევითია და არა დაჩემებული, გამოსაკუთრებული მოღვაწეობაო. ამ დადგინებას სიტყვა არ შეებრუნება. ვინ არ იცის, რომ ვინც ჩვენში ლუკმა-პურის შოვნის ზრუნვას დროს გადაარჩენს და მოიცლის, მარტო იგი იღებს ხელში კალამსა და სწერს და ისიც მარტო მაშინ, როცა მოცლილია. ლიტერატურული მოღვაწეობა ბუნებითად იმისთანა რამ არის, რომ დღე-მუდამ უკან დევნა უნდა, დღე-მუდამ მის სფერაში ტრიალი, დღე-მუდამ ფიქრსა და ტკივინის მოძრაობაში უნდა იყოს მისი მიმდევარი კაცი. ამისთანა გარემოება აიძულებს კაცს მთლად ამ მოღვაწეობაზედ იყოს გადაგებული, გადადებული და მაშინ იგი მოიმოქმედებს მას, რის შემძლეც არის თავისის ნიჭითა და მომზადებულობითა. დღევანდელი ჩვენი ყოფა-ცხოვრება ამის ნებას არ იძლევა. ამისთანა გარემოებას კიდევ სხვა ზარალიც მოაქვს. რადგანაც არავის არ ეგულება, რომ ლიტერატურული შრომა და ჯაფა ცხოვრების საღსარს მომცემსო, არც არავინ ჰბედავს ამ-გვარის მოღვაწეობისათვის რიგიანად და საფუძვლიანად მოემზადოს, ქვეყნიერობაზედ არ არის, ჩვენის ფიქრით, სხვა იმისთანა საგანი და მოღვაწეობა, რომ ასეთი ხანგრძლივი და საფუძვლიანი მომზადება უნდოდეს წინათვე, როგორც ლიტერატურა და ლიტერატურობაა. ცარიელი, მოუმზადებელი, უწურთვნელი ნიჭი არ-გადახალისებული მადანია და ამი-

ტომაც ბევრს ვერას შესძლებს ლიტერატურის სარბიელზედ.

ჩვენ ყოველივე ეს სამართლიანს საბუთს გვაძლევს, რომ პატივცემულთ ავტორებს განვუზიაროთ აზრი შესახებ იმა უმთავრესის მიზეზისა, რომლის მეოხებითაც ჩვენ არც თავგადადებული მუშაკი გვყავს ლიტერატურისათვის და არც საკმაოდ ამისათვის მომზადებული. აქ გასამტყუნარი არავინ არ არის, გარდა გარემოებისა.

ყველამ ვიცით, რომ ლიტერატურას ასაზრდოებს საზოგადოება. ჩვენდა სამწუხაროდ, უნდა აღვიაროთ, რომ ჩვენს ლიტერატურას დღე-და-დღე საზოგადოება აკლდება. დღეს თუ ჩვენს ლიტერატურას მკითხველი და გულშემატკივარი ჰყავს, ერთი ეგრეთ-წოდებული ინტელიგენციაა, რომელსაც თითონაც არა აქვს საზრდო ცხოვრებისა, და მეორე — ძველნი ქართველნი, კაცნი თუ ქალნი. ყოველი კი ახლად მომავალი, ნამეტნავად ქალები, ჰთაკილობენ ქართულს ლიტერატურას და იკვებებიან იმ წვრილად ფშხვნილ ნამცეცებითა, რომელიც აქაურს წვრილმან გაზეთებს ყოველდღე ტომრებით მოაქვთ. თუმცა ეს ასეა დღეს, მაგრამ იმედია, რომ ქართული ლიტერატურა გავრცელდება ჩვენში და მაშინ ჩვენი ეგრეთ-წოდებული მაღალის წოდების ხალხი, თუნდა სრულიად დაეთხოვოს კიდეც ჩვენს ლიტერატურას, დიდი არაფრისაა. საქმე ის არის, ჩვენი ერი მომზადდეს, გონების გახსნის გზაზედ იმოდენად წარიმართოს, რომ როგორც პურის საჭიროებას ჰგრძნობს ხორცისათვის, ისეც ლიტერატურა მიიჩნიოს სულისა და გულისათვის. თუ, ღვთის მადლით, ჩვენი სასოფლო სკოლები და ერთობ ის სასწავლებელნი, რომელთაც კარი მუდამ და დაუბრკოლებლივ ღია აქვთ ყველასათვის, რიგიანად მოიმართნენ და თავის უწმინდაესს დანიშნულებას გვერდი არ აუქციეს, უეჭველია გამრავლდება როგორც მუშაკი ლიტერატურისა, ისეც მუშტარი და მაშინ ლიტერატურა და საზოგადოება უკეთ მოეწყობა, უკეთ მორიგდება და მოთავსდება ერთმანეთში.

ამ იმედით აღფრთოვანებული და გატაცებული იბრძვის და იღვწის დღეს მშიერ-მწყურვალი უანგარო მუშაკი დღევანდელის ჩვენის ლიტერატურისა. ეს მართალია, თავგანწირვაა, მსხვერპლია, და თუმცა ამ მსხვერპლს ქართველთა დღევანდე-

ლი უშადურება აორკეცებს და წამებად ჰხდის, მით უფრო უმშვენიერესია ის ბრწყინვალე სახსოვარი, რომელიც აღიმართება ძეგლად მერმისის გულში.

[1886 წ.]

გოგოლის «რევიზორის» საშვებლეოდ

...ექვს მაისს ჩვენის დრამატიულის საზოგადოების გამგეობამ იდღესასწაულა გამოჩენილის კომედიის „რევიზორის“ მეორმოცდაათე წელიწადი იმ დღიდამ, როცა იგი პირველად წარმოდგენილ იყო პეტერბურგში. მისი დამწერი, აწ განსვენებული გოგოლი, ყოველის რუსისათვის დიდად სასიქადულო და თავმოსაწონებელი კაცია. თითქმის მთელმა რუსეთმა ეს დღე საქვეყნოდ იდღესასწაულა და თავის სახელოვანის კაცის სახელს თვისი გულითადი და სამართლიანი პატივისცემა გამოუცხადა. რუსეთმა ამ ბოლოს ხანებში არა ერთხელ დაუმტკიცა ქვეყნიერობას, რომ იმასაც იცის თვისთა უკეთესთა კაცთა დაფასება; რომ იმასაც ესმის, რა სახელია ერისათვის, როცა მის კალთაში დახმადებული, მისის ძუძუთი აღზრდილი კაცი, მისი სისხლი და ხორცი, შთულობს და იხვეჭს მას, რაც, ჩვენის რუსთაველის სიტყვით, „სჯობს ყოველსა მოსახვეჭელსა“.

ამ ბოლოს ხანობამდე რუსეთს თითქმის ჩვეულებად არა ჰქონია, რომ თვისთა დიდებულებითა კაცთა მეთაურის ღვაწლი გაეხსენოს რაიმე საჯარო მოქმედებითა და პატივისცემითა. ეხლა კი განათლებული ნაწილი რუსეთისა არა შემთხვევას არა ჰკარგავს ხოლმე, რომ სახელოვანი კაცნი თავისის ქვეყნისანი რაიმე დიდებით და დღესასწაულობით არ მოიხსენიოს. ეს ცხადი საბუთია, რომ გონებითად, ზნეობითად რუსეთმა იმატა, და ცოტად თუ ბევრად დღეს ეგ აღმატება იმ სიმაღლეს მიუახლოვდა, რომელზედაც იწვევდნენ მას მისნი უკეთესნი შვილნი. პუშკინი, ლერმონტოვი, გოგოლი, ტურგენიევი, ტოლსტოი და სხვანი ამგვარნი მოღვაწენი რუსეთის დიდებად, სახელად ცნობილ არიან უკეთესთა რუსთაგან. მათის წყალობით და მეოხებით ევროპამ დღეს სხვა

თვალით შემოხედა რუსეთის სულიერს ძალ-ღონეს, რომლის გამომეტყველნიც იყვნენ ხსენებულნი დიდებულებიანნი კაცნი რუსეთისანი. ამისთანა კაცნი მით არიან სახელოვანნი, რომ თუმცა სისხლით და ხორცით ერთს რომელსამე გვარტომობას ეკუთვნიან, მაგრამ თვისის ღვაწლით ამასთანავე გვაჩვენებენ ხოლმე, რით არის მათი გვარტომი თანამოზიარე მთელის კაცობრიობისა და რაგვარი ნაკადული შეაქვს იმ დიდ ზღვაში, რომელსაც კაცობრიობას ეძახიან და განძსა და საუნჯესა სდებს იმ მეცნიერებისა და ხელოვნების ტაძარში, რომელიც ყველას ეკუთვნის და რომლის კარი მუდამ ღიაა ყველასათვის ერთნაირად და თანასწორად, მიუხედავად რჯულისა, გვარტომობისა და დიდ-პატარაობისა.

ეს საყოველთაო მნიშვნელობა დიდებულებიანთა კაცთა ჩვენს დრამატიულს საზოგადოებას ჩვენზედ უკეთ სცოდნია თვისდა სასახელოდ და ამიტომაც 6 მაისს გამართა დღეობა გოგოლის სახსოვრად. ჩვენმა პოეტმა აკაკიმ ქართველის ერის სახელით დაადგა გვირგვინი გოგოლის სურათს და მშვენიერი ლექსიც წარმოსთქვა. ჩვენ აქ არ გვინდა შევეხოთ არც იმ საღამოს მოწყობილობას, მორთულობას, არც თვით „რევიზორის“ წარმოდგენასა. ეგე ყოველი ამ შემთხვევაში სიტყვაში მოსატანი არ არის. მხოლოდ ერთი სამწუხაროთ ამბავი უნდა შევნიშნოთ. იმ დროს, როცა ქართველი დრამატიული საზოგადოება დღესასწაულობდა რუსეთის სახელოვანის მწერალის თხზულებების დიდებასა, როცა ამ დღესასწაულობამ თეატრში მიიწვია საკმაოდ ბლომა ხალხი ქართველთა საზოგადოებისა, ჩვენდა სამწუხაროდ დამსწრეთა შორის თითქმის არც ერთი იგი ვერა ვნახეთ, რომლისთვისაც გოგოლი, და ყოველივე მცირეც რამ ამ სახელოვანის კაცის შესახებ, საკუთარი გულის და სულის საქმე უნდა ყოფილიყო. რას დავემდუროთ გონებაგაუხსნელს კაცს, როცა თვით რუსულის მწერლობის წარმომადგენელნიც კი არა სჩანდნენ დარბაზში!.. ცარიელს ცნობისმოყვარეობას მაინც უნდა მოეზიდა იგინი, რომ სხვა არა იყოსრა. გარეგანს წესსა მართებულობისას მაინც უნდა მოეწვია, თუ თვით სახელმა გოგოლისამ ეგ ვერ შესძლო და ვერ გასჭრა!..

[1886 წ.]

პოეზიის ახალგაზრდა მოყვარულთ

ჩვენ აუარებელი ლექსები მოგვდის დიდის თხოვნითა, რომ დაგვიბეჭდეთო. ჩვენდა სამწუხაროდ და დამწერთა არასასიქადულოდ, ათასში ერთი ძლივს გამოდგება ისეთი, რომელზედაც შესაძლო არ იყოს სამართლიანად თქმა: რაზედ მომცდარა დამწერიო. ჩვენ ჩვენის მოვალეობისამებრ, რასაკვირველია, იძულებულ ვართ გადავიკითხოთ ხოლმე ყოველივე ეს წარამარად კუდ-გადაბმული მწყობრსიტყვაობა, რომელიც გაუსაძლისად ურემსავით ჭრიჭინებს ყურისათვისაც და გულისათვისაც. ვკითხულობთ და ვნანობთ, — რაზედ დავკარგეთ დრო და რაზედ წავიხდინეთ, გავიუგემურეთ გუნება. ჩვენ კიდევ იმედი მინც გვანუგეშებს, როცა ამისთანა უმადურს, მაგრამ ჩვენთვის აუცილებელს შრომას ხელსა ვკიდებთ. ვფიქრობთ, იქნება ათასში ერთს კარგსა და მარილიან რასმეს შევხვდეთ, და თუ ეს იშვიათი, ძლიერ იშვიათი ბედი გვეწვევა, სიხარულით წავავლებთ ხოლმე ხელსა, როგორც ობოლს მარგალიტსა, აუარებელ ლექსში ნაპოვნსა. მაშინ ჩვენც ვსიამოვნობთ და ვსტკბებით და ჩვენს მკითხველსაც ვასიამოვნებთ და ვატკბობთ.

ვამბობთ, ეს ბედი იშვიათად გვეწვევა ხოლმე. ხშირად მთელ დასტა ქაღალდს გადიკითხავთ და ერთს სტრიქონსაც ვერა ნახავთ, „ღვთაებურის ცეცხლით“ გამთბარსა. სანანური მხოლო ეს ჩვენი ამ გადაკითხვაში დაკარგული დრო არ არის: ეგ ჩვენი მოვალეობაა, მართალია, მეტად უსიამოვნო და შემაწუხებელი, მაგრამ მაინც მოვალეობაა. ხოლო საკვირველი ეს არის, — დამწერი რათა სცდება, რათა ჰკარგავს დროს, ხარჯავს ქაღალდს, მელანს, მაშინ როდესაც არავისაგან დავალებული არ არის? უსაქმურს კაცს, რა თქმა უნდა, ამისთანა უხეიროდ საქმიანობა არ ეკიჟინება, ცუდად ჯდომას ცუდად შრომა სჯობიაო, ნათქვამია. ჩვენ ამისთანა კაცის არც დრო გვეწანება, არც ჯაფა, იმიტომ რომ არც ერთია მისთვის გამოსაყენებელი და არც მეორე, დეე ისევ ლექსებში სიტყვები აჭრიჭინოს თვისდა სასიამოვნოდ და რედაქტორის შესაწუხებლად. ხოლო სამწუხარო და სანანური ის არის, რომ ამაზედ სცდებიან თითქმის უსუსური ყმაწვილები, რომელთაც

მძიმე მოვალეობა სწავლისა ჯერ კიდევ წინ მიუძღვით და, მაშასადამე, დროსა და ჯაფას მათთვის თავისი საფასური აქვს.

დღე არ გავა — არ მოგვივიდეს ლექსი და ქვეშ არ ეწეროს „მოსწავლე ამა და ამ სკოლისა“. დღევანდელი ჩვენი სიტყვა ამათ გვინდა მივმართოთ; ვშიშობთ კი, რომ ჩვენი სიტყვა ისე არ იქნას მიღებული ზოგიერთ ჩვენთა მოკეთეთაგან, ვითომც ჩვენ ხალისის დახშვა და გაცუდება [illegible]ნდოდეს. ღმერთმა ნუ ქმნას!.. ხალისი კარგი საქონელია, ხ[illegible]ო მაშინ კი, როცა იგი იმოდენად ფრთაშესხმულია, რომ სიმაღლეს საგნისას, რომელზედაც მიმართულია, შესწვდეს. ვიდრე ამისი ძალ-ღონე კაცს არ შეუძენია, ნუ ჰფიქრობს ცარიელის ხალისით გახდეს რასმე.

ამიტომაც ჩვენი პატარა მეგობრები ნუ გვიწყენენ პირდაპირს სიტყვას. პირდაპირი სიტყვა სჯობია ტყუილ-უბრალო წაქეზებას. ქართულად ლექსად მოწყობა სიტყვისა მეტად ადვილია. არა გვგონია, სხვა რომელიმე ენა წარმოადგენდეს ამისთანა სიადვილეს. ხოლო ლექსი იმით არა ლექსობს, რომ სიტყვების ბოლოები ერთმანეთისათვის შეუწყვიათ. ლექსი პოეზიის შვილია. რა არის პოეზია, ამას ვერა კაცი ვერ აგიხსნით, მთქმელიც ტყუილად მოსცდება და გამგონიცა. პოეზია საგრძნობელია და არა საცნობელი. ჩვენ მხოლოდ მისი ზედმოქმედება ვიცით. ვიცით, რომ იგი გვატკბობს და გვასიამოვნებს ჭირსა და ლხინშიაც. ვიცით, რომ იგი ხატებაა ჩვენთა გრძნობათა, გულის-თქმათა, ფიქრთა, ნაღველთა, ლხინთა, ერთის სიტყვით ხილულთა და არა ხილულთა. ვიცით, რომ მისგან მოხიბლულს კაცს „ავიწყდება საწუთროება“, მის მიერ გატაცებული „გულის-თქმა კაცის ცისა იქით ეძიებს სადგურს, ზენა არსთ სამყოფთ“, როგორც ამბობს ჩვენი გამოჩენილი პოეტი ნ. ბარათაშვილი. ყოველივე ეს ვიცით, და თითონ პოეზია რა არის — ეს კი არავინ იცის, პოეზია უცნაური მადლია და პოეტი ამ მადლით მოსილი კაცია.

მადლი ხომ მადლია, მაგრამ ამასაც მოვლა უნდა, უნდა პატრონობა, ხელის შეწყობა, გაზრდა და დავაჟკაცება, თუ ესე ითქმის. ეგ ისეთი აზიზი, მზეთუნახავი ყვავილია, რომ მალე ჭკნება, თავის სუნნელებას ჰკარგავს, თუ მეცნიერების შუქი არ ადგია, თუ მეცნიერება თავის უკვდავების წყაროს

არ ასხურებს და სიბრძნის ხელი კიდევ დღე-მუდამ არა ჰფურჩქნის.

თუ ღმერთს პოეტობის ნიჭი მოუმადლებია თქვენთვის, ჩვენო პატარა მეგობრებო, ნუ ჩქარობთ მაგის გამოჩენასა. ნუ გეშინიათ, იგი არ მიგემალებათ არსად. იგი თავის დროზედ გამოიხეთქებს, როგორც ანკარა წყარო კლდის გულიდამა, ოღონდ პირველ ხანშივე ნუ მოაკლებთ მაგ უსუსურს მადლს — მეცნიერების ნოყიერს ძუძუსა. ჯერ თქვენ სწავლობთ და ღმერთმაც მოგიმართოთ ხელი მაგ საკეთილო გზაზედ. ჯერ ისწავლეთ, ჯერ თქვენ შეიძინეთ, რომ მერე სხვასაც შესძინოთ რამე. კიდევ გეტყვით: პოეზია ღვთაებური ღონეა, გულის სიღრმიდამ ადამიანის გრძნობათა მარგალიტების ამომტანელი, მხატვარია ცხოველმყოფელი და ხორცთშემსხმელი უსხეულო აზრისა, ფიქრისა, გრძნობისა, ერთის სიტყვით ადამიანის და მსოფლიოს სულის მოძრაობისა. ეს მსოფლიო სული — ზღვაა უძირო, არამც თუ თვალ, ფიქრიც ვერ წვდომელიცა. ამ ზღვისათვის კაცი გემია, ნიჭი — აფრა და მეცნიერება — საჭე, გემის მიმმართველი. ადამიანი ამ ზღვაზედ სიარულს გამარჯვებით შესძლებს მხოლოდ მაშინ, როცა სწავლითა და ცოდნით განსწმენდია „თვალნი ზე ზეცისა და ქვეყნისა საიდუმლოთა მხედველად, ყურნი ზესკნელისა და ქვესკნელისა უცნაურთა ხმათა მსმენელად“, ხელნი ცისა და ქვეყნის მაჯისცემის შემტყობად და ენა ყოველ ამის აღმომთქმელად და მთარგმნელად.

ადამიანი, ბუნება, ცა, ქვეყანა, მსოფლიო, — ერთი დიდებული წიგნია, უცნაურს ენაზედ დაწერილი. მეცნიერება ამას სთარგმნის უხატებო, უსურათო სიტყვითა. პოეზია კი ხატებითა და სურათითა. მეცნიერების ნათარგმნი ჯერ უნდა, რაც შეიძლება ბლომად, მოგროვდეს გულის საგანძურში, რომ მერე პოეტის მხატვრობითმა სიტყვამ აღბეჭდოს, სული ჩაუდგას, ხორცით შემოსოს ადამიანის გასატაცებლად, აღსაფრთოვანებლად და გასაოცებლად. თუ პოეტი მეცნიერებას არ მოიწვევს, მარტო ცარიელი ნიჭი ვერ უთარგმნის ამ წიგნსა. საცა არ არის მეცნიერება, იქ მკითხველიც ამ წიგნისა არ არის. „უკეთუ მთარგმნელი არ იყოს, მკითხველნი დუმენო“, ნათქვამია ერთის ძველის ბრძნისაგან. ჯერ თქვენ ვითარცა მოსწავლე ყრმათა, ეგ მთარგმნელობა არ შეგიძლი-

ათ, ვიდრე საქმაოდ არ შეისრულებთ სწავლასა. ამიტომაც მოგახსენებთ: სდუმენ იმ დრომდე. ამას გირჩევთ ყველას, ვისაც ხალისი ლექსის წერისა ადრეულად გაგღვიძებიათ. ვცდებით ამაში, თუ არ ვცდებით, ეს კი გვერწმუნეთ, რომ რჩევა ჩვენი გულწრფელია ორსავე შემთხვევაში. გვერწმუნეთ, რომ ამ რჩევას იძლევა თქვენი გულითადი მეგობარი, თქვენი კეთილის მოსურნე.

[1886 წ.]

ქართული თეატრი

წერილი პირველი

ჩვენ შევიტყვეთ, რომ ქართულს დრამატიულს საზოგადოებას შუდმივ თამაშობისათვის მოუწვევია ბ-ნი კონსტანტინე ყიფიანი და ამას ვულოცავთ როგორც დრამატიულს საზოგადოებას, ისეც თეატრის მოყვარეთა. ბ-ნი ყიფიანი საქმაოდ ღონიერი ნიჭია და ნიჭს გარდა დახელოვნებული არტისტიც არის. ნიჭი და დახელოვნება განუყრელი და-ძმანი არიან და აუცილებელი საჭიროებაც არის კარგის არტისტისათვის. ნიჭი არ-დახელოვნებული, არ გაწურთვნილი, ხელოვნება ნიჭით შუქ-არშესხმული და არ გაბრწყინვალებული, გვერდჩამოთლილი სიკეთეა არტისტისა, ცალკერძია, და ერთის მქონებელი კაცი უმეოროდ ნახევარ-არტისტია. ბ-ნს ყიფიანს კი უტყობა, რომ ორივე სიკეთე სჭირს და ამიტომაც ძნელად შეხვდება კაცი, რომ მან თავისი სათამაშო ოდესმე გააფუჭოს, რაც უნდა არ უხდებოდეს, არ შეესაბამებოდეს იგი სათამაშო ბ-ნ ყიფიანის ნიჭსა და მიდრეკილებასა. ხოლო საცა კი ბ-ნი ყიფიანი შეხვდება ხოლმე თავის ნიჭის და მიდრეკილების სათამაშოსა, მაშინ იგი სრულიად დაატყვევებს მაყურებელთა ყურადღებას და ამ დატყვევების სამაგიეროს იმითი გადაგვიხდის ხოლმე, რომ ჭეშმარიტის გრძნობის სიმებს ააჟღერებს ადამიანის გულში და ესტეტიურს სიამოვნებას აგრძნობინებს.

ამ ორ სიკეთეს, ერთად ბედნიერად შეერთებულს, უნდა

მიეწეროს ის მუდმივი ღირსება ბ-ნ ყიფიანის თამაშობისა, რომ თავიდამ ბოლომდე მწყობრად, დალაგებულად, თანაბრად გაჰყავს თავისი სათამაშო მაყურებელთა წინაშე. ნიჭი ხელოვნებას ეკითხება თავის საზღვარს და ხელოვნება ნიჭსა სთხოვს სითბოს და ბრწყინვალებასა. ერთი მეორესა ჰშველის იმოდენად, რამოდენადაც საჭიროა. არც ერთი ნამეტანობს და კლებულობს და არც მეორე, ორივე ერთმანეთს ემორჩილებიან ერთისა და იმავე ზედმოქმედების მოსახდენად. სამართალი ითხოვს ვსთქვათ, რომ ძალიან იშვიათად შეგვხვედრია ბ-ნს ყიფიანს ეგ ერთიანი მთელი ზედმოქმედება არ მოეხდინოს მსმენელებზედ თვისდა სასახელოდ და ჩვენდა სასიამოვნოდ. თუ ოდესმე ამაში ბრალი რამ შესწამებია, ნიჭისა და ხელოვნების ღალატს ეს ბრალი არ უნდა მიეწეროს. მიზეზი ყოფილა როლის არცოდნა და ორი სხვა გარემოებაც, რომელსაც ქვევით მოვიხსენიებთ. როლის არცოდნა მაგისთანა არტისტისათვის შეუნდობელი ცოდვაა. ეგ თავის საკუთარის ღირსების გამომეტებაც არის, გარდა იმისა, რომ უკადრისობაა მაყურებელთა საზოგადოების წინაშე, რომელსაც არტისტი თითქო არარად აგდებს, რადგანაც არ ცოდნით გამოდის სცენაზედ.

ბევრს უშლის ბ-ნს ყიფიანს, რომ ზოგჯერ ენა ებმის და სიტყვების ბოლოებს ჰყლაპავს. ჩვენის ფიქრით, ეს ისეთი ზადი არ არის, რომ ბ-ნმა ყიფიანმა, თუ ყური ათხოვა, არ აიცილოს. ერთი ნაკლულოვანება კიდევ აქვს ბ-ნს ყიფიანს, რომელზედაც გვსურს მისი ყურადღება მივაქციოთ: მეტად ხშირად და უადგილო ადგილას იცის ხელებისა და თითების უთავბოლო მოძრაობა. ეგრეთწოდებული „მიმიკა“ სახსარია მხოლოდ სიტყვით გამოთქმულის აზრის შესავსებელი, ანუ ცალკე აზრის მოძრაობით გამოხატვისა, იმისთანა აზრისა, რომლის გამოთქმაც „მიმიკით“ უფრო მკაფიო და მჭრელია, ვიდრე სიტყვითა. თუ „მიმიკა“ ან სიტყვიერის აზრის სამაგიეროდ არ არის ხმარებული, ან ცალკესი და თვით-მყოფის აზრის გამოსახატავად, იგი მაყურებელთათვის მეტი ბარგია და ადამიანს ეხამუშება, სიამოვნებას უფრთხობს, უკარგავს. გარდა ამისა, უადგილო ადგილას ხელებისა და თითების მოძრაობა არტისტისა, მაყურებლის თვალს უნებლიედ უქმად და ტყუილუბრალოდ აიყოლიებს ხოლმე, და ხომ ყველამ

იცის, ბუნებითად ასეა, რომ საცა თვალია, ყურიც, თუ არ სრულად, ნახევარზედ მეტად მაინც არ არის. ამ გზით მაყურებლის ყურადღება ორად იბნევა, იფანტება და ერთიანი, მთელი ზედ-მოქმედება აღარა აქვს თამაშობას მაყურებელზედ.

-ჩვენდა სასიამოვნოდ უნდა აღვიაროთ, რომ კვირას, როცა „ხათაბალას“ ადგენდა ჩვენი დრამატიული დასი და ბ-ნ ყიფიანმა ითამაშა ზამბახოვის როლი, არც ერთი ხსენებული ნაკლულოვანება ვეღარ შევნიშნეთ. როლი საკმაოდ კარგად იცოდა, თუმცა სასაცილო კია, რომ მაგისთანა გამოჩენილს არტისტს ეს ამბავი ღირსებად უნდა ჩაეთვალოს და არა აუცილებელ კუთვნილებად, არა იმისთანა ამბავად, როგორც ისა, რომ კაცს ცხვირი აქვს, თვალი, ყური... ენასაც ხერხიანად ჰხმარობდა, იმოდენად ხერხიანად, რომ არც ერთხელ წაუბორძიკნია. სწორედ გითხრათ, ეს ამბავი ძალიან გვიამა, მით უფრო, რომ მან უფრო დაგვარწმუნა მასზედ, რასაც დიდი ხანია ვამბობდით, — სახელდობრ მასზედ, რომ ენის დაბმა და სიტყვების ყლაპვა ჩვეულებაა ბ-ნის ყიფიანისა და არა ბუნებითი ზადი და, მაშასადამე, ადვილი მოსაშორებელია. არც ხელების და არც თითების უადგილო ადგილას მოძრაობამ იჩინა თავი. ამ შემთხვევაში „მიმიკა“ აზრისა და სიტყვის შესაბამი და შესაფერი იყო და მაყურებელთა ყურადღების ერთად მოკრებას არ უშლიდა. როლი შეასრულა საკმაოდ კარგად, კილო ლაპარაკისა მშვენივრად შეეწყო დ თავიდამ ბოლომდე ამ კილოსათვის არ უღალატნია: ეს მარტო დახელოვნებულმა არტისტმა იცის. მხოლოდ ის ადგილი, საცა ბ-ნი ყიფიანი ამბობს: „მე გერასიმ იაკულიჩ ზამბახოვს მეძახიანო“ — კვირას ვერ მოუვიდა. ჩვენ გვინახავს ბ-ნი ყიფიანი კვლავაც მაგ როლში და გაგვიგონია, რა არტისტულად წარმოუთქვამს ეს სიტყვები!.. ეხლა ისე ვეღარ მოუვიდა, ჩვენდა სამწუხაროდ. ერთი მცირეოდენი შენიშვნაც. ბ-ნი ყიფიანი თუმცა ხანში შესულს კაცს ადგენდა, მაგრამ ჯერ კიდევ ჯანმრთელსა, მუხლ-მაგარს და მხნე კაცსა, სწორედ ესეც წარმოადგინა, მხოლოდ ზოგიერთგან ისე მოიდუნებდა ხოლმე მუხლსა, თითქო გადაყრუებულ ბებერსავით ფამფალებსო. ამან, ცოტა არ იყო, ილუზია სურათისა შეშალა. ჩვენ ყოველს ამას მოვახსენებთ ბ-ნს ყიფიანს, იმიტომ რომ ვიცით კეთილგონიერი

არტისტია და თუ ჩვენი შენიშვნა მართალია და ჭკუაში დაუჯდა, უეჭველია გამოიყენებს. ჩვენ გვინდა ბ-ნი ყოფიანი ყოველად უნაკლულოდ დაგვენახვებოდეს ხოლმე სცენაზედ. ეს მეტის-მეტი სურვილი არ არის ჩვენ მიერ, რადგანაც ღმერთს საკმაოდ ნიჭი მიუცია და შრომას საკმაო ხელოვნება.

ბ-ნი აწყურელი ჰთამაშობდა ისაიას როლსა. არ იყო ურიგო, თუმცა კარგა მანძილზე ჩამოჰრჩა ბ-ნს აბაშიძეს, რომელიც ამ როლს უწინ დიდი ხელოვნებით და საგანგებოდ ასრულებდა. ბ-ნი აწყურელი უეჭველი ნიჭია. მას იმოდენა ნიჭი აქვს, ჩვენის ფიქრით, რომ შეუძლიან თავისებურობა გამოიჩინოს, თვით-მყოფი არტისტობა გასწიოს. სამწუხაროდ ჩვენდა, იგი თვის ნიჭსა ბაძვაზედ ჰხარჯავს; იგი მარტო იმასა სცდილობს, რომ სხვას ემსგავსოს და არა თავის თავსა. ბ-ნ აწყურელს რომ უყურებთ, გეგონებათ ბ-ნ აბაშიძის ტყუბსა ხედავთო. ეს მით უფრო სამწუხაროა, რომ ბ-ნს აწყურელს სათავისთავო ნიჭი აქვს, შეუძლიან თვით შეიქმნას სხვისათვის მაგალითად და საბაძავად და ის კი თვითონ ჰბაძავს სხვასა!.. რომ ეს მართალია, ცხადად დაგვანახვა მან უკანასკნელ მოქმედებაში. მთელი ეს მოქმედება მას შემდეგ, რაკი ჩაის სმას მოჰყვა, ბოლომდე თავისებურად, მიუბაძავად გაატარა და ძალიან კარგი რამაც იყო. ნამეტნავად მაშინ, როცა გაიგო, რომ მისი ცოლი ენახა და მოსწონებოდა გიორგისა და გულზედ ცეცხლმოკიდებულსავით წამოიძახა: ვაი! ეს ხომ ჩემი ცოლია!.. ამ ძახილში მთელი დრამა იყო იმ გულუბრყვილო კაცისა, რომელსაც ჰგონია, რომ უცხო კაცისაგან ქალის დანახვა და ქალის ნამუსის ახდა ერთია. აი ჭეშმარიტი არტისტობა ეს არის, რომ ერთს აღმოკვნესას, ერთს ძახილს კაცმა მთელი თავისი გული ამოაყოლოს, მთელი დრამა დასტიოს ორიოდ სიტყვაში!.. ბ-ნ აწყურელმა ეს შესძლო და ამიტომაც გაბედვით ვიტყვით, რომ თუ თავის უეჭველს ნიჭს რიგიანად და გულდადებით მოეპყრა, თუ მიბაძვას თავი დაანება და თავისით დაწყო თამაშობა, ჩვენი დასი ერთს სახელოვან არტისტს კიდევ შეიძენს.

ბ-ნმა მესხიევმა ჭკვიანურად და ლაზათით აასრულა თავისი როლი. ეგ მაინც-და-მაინც რიგიანი და წინდახედული არტისტია. ყოველს როლში იგი სასიამოვნო სანახავია, ხოლო მეტად უყურადღებოდ ექცევა ქართულს ენას, ზო-

გიერთგან გრამატიკული შეცდომაც კი მოსდის და კილო ლაპარაკისა ყოველთვის ქართული არა აქვს. ვწუხვართ, რომ მაგისთანა არტისტს ამისთანა უსიამოვნო ნაკლულოვანება აქვს. ნუთუ არ შეიძლება ენა მოიტეხოს და ქართულს მართლსიტყვიერებას ყური ათხოვოს! ჩვენის ფიქრით, ორივე შესაძლებელია, თუ გული ჰგულობს.

ბ-ნი საფაროვისა ჰთამაშობდა ისაიას ცოლის როლსა. დიდი არაფერი როლია იმისთანა არტისტის ქალისათვის, როგორც ბ-ნი საფაროვისაა. ამ კომედიაში, რომელსაც კვირას ჰთამაშობდნენ, მაინც ქალების როლები სუსტი და უღონოა. არც ერთს ქალს ფრთაგასაშლელი როლი არა აქვს. ამისდა მიუხედავად, ბ-ნ საფაროვისამ კარგად ითამაშა და სიმღერაც ისე კარგად მოუვიდა, რომ მთელმა თეატრმა, რომელიც ამ ჟამად საკმაოდ სავსე იყო, ტაშით დაიგრიალა.

ბ-ნი ლეონიძისა მარგარიტას როლში ვერ იყო კარგად. მაინც-და-მაინც უნდა ვსთქვათ, რომ ევ როლი თვითონ ავტორსაც ვერა აქვს კარგად გამოყვანილი და რაც არის, ისიც კი წახდა ბ-ნ ლეონიძისაგან. აქაო და ერთხელ გაიცინა „სამოთხემ“, რომ მაღალ ქუსლიან წუღების გამო წაიბორძიკა, ბ-ნმა ლეონიძისამ კიდევ განმეორა და ამით გადაამძლაშა უამისოდაც უგემური როლი მარგალიტასი. დიდი შეცდომაა არტისტის ქალის მხრით, თუ ჰგონია, რომ მარგალიტას როლი სასაცილო როლია მაყურებელთათვის. ჩვენის აზრით, ამ როლის მოთამაშე ქალმა გულშემატკივრობა უნდა აღუძრას მაყურებელს და არა სიცილი და სასაცილოდ აგდება. სასაცილოდ აგდება იმისთანა ადამიანისა, რომლის უბედურობა მარტო ის არის, რომ მახინჯად არის დაბადებული, ავ-ზნეობის ნიშანია და ჭკუაგახსნილს და გულგანათლებულ მაყურებელს უნდა ეზიზღებოდეს. აქ ბ-ნს ლეონიძისას უფრო დრამატიული როლი ჰქონდა, დამაფიქრებელი, გულის სატკენი და იმან კი ზნე-მოკლებულ სავოდევილოდ გახადა. გვეწყინა ეს ბ-ნ ლეონიძისაგან, იმიტომ რომ მან „ცოლი შეუღლეში“ ნამდვილ დრამამდე მიაღწია და გვეგონა აქაც, მარგარიტას როლში, არტისტიული გრძნობა ჩააგონებდა, რომ მარგარიტა სასაცილო კი არ არის, შესაბრალისია, გულ-შესატკივარია მაყურებელთაგან. სიბრალული, გულშემატკივრობა, მეტად პატიოსანი გრძნობაა და

არა არტისტს არ მიეტევება, თუ შემთხვევა აძლევს და ამ მშვენიერ გრძნობამდე არ აღზიდავს დღიურ ბოროტით მოქანცულს მაყურებელსა. დედის როლში იგივე ბ-ნი ლეონიძისა არ იყო ურიგო.

ბ-ნი გაბუნია ჰთამაშობდა გიორგის დეიდის როლსა. როცა იგი პირველად შემოვარდა ჩადრით სცენაზედ და სხაპა-სხუპით დაიწყო ლაპარაკი, — მარტო ეს ერთის წუთის სცენა ჰღირდა ერთ მთელ წარმოდგენად. საოცარი რამ იყო!.. მთელმა თეატრმა გრიალი მოიღო ტაშის-ცემითა და კარგა ხანს აღარ დააყენა ტაში. ეგეთის უხვის შუქით და სხივით გამოკაშკაშებული ნიჭი ბევრჯერ არ ენახა ადამიანს!.. მართლა საოცარი რამ იყო!.. მაგრამ... მაგრამ ისა, რომ ბ-ნი გაბუნია ხშირად თავიდამ ბოლომდე თავის როლს ვერ გაატარებს ხოლმე ისე, როგორც ზოგიერთგან მოსდის. აქაც ისე მოუხდა, ხოლო ამ უკანასკნელ შემთხვევაში ეს ან იმას უნდა დავაბრალოთ, რომ მისი შემოსვლა ისეთი ბრწყინვალე იყო, რომ დანარჩენი ბნელად გვეჩვენება, როგორც მზის სხივთაგან დაჩაგრულს თვალს ეჩვენება ხოლმე, ან თვითონ არტისტი ქალია ამაში ბრალი. იქნება ერთიც იყოს ბრალი და მეორეც, მაგრამ მესამეც არ უნდა დავივიწყოთ. თვითონ ავტორსაც აქ ცოტა წუნი ედება. გარეშემონი, მახლობელნი, რისხვით, ჭოქილით და წყევლით მისეულნი არიან პიესაში გიორგის დეიდაზედ და გიორგის დეიდა კი უტყვად და უქმად დაუგდია ავტორს, მერე რამდენ ხანს!.. რა ქნას აქ არტისტმა? მერე იმისთანა როლში, რომელიც თავიდამ ისეა მოწყობილი, რომ არამც თუ ყურის გდების უნარი აქვს, როგორც დამჯდარს, დარბაისელს ვისმე, არამედ ისეთი აშაქარია, რომ მაშინაც კი უნდა იჭაჭებოდეს ლაპარაკით, როცა სხვანი ლაპარაკობენ, არამც თუ სწყევლიდნენ, ჭოჭოლას აყრიდნენ, და ის კი ხმა ამოუღებლივ იჯდეს და მოთმინებით ისმენდეს ყოველს ამასა.

ჩვენ ეს, რაცა ვსთქვით ჩვენს არტისტებზედ, ზოგიერთში მეტის-მეტი გამოკიდებაა, მარტო კარგად ნაწურთვნს არტისტებს მოეთხოვება. ჩვენ ის გვიხარიან, რომ ჩვენი არტისტები კარგნი არიან და ამით საბუთს გვაძლევენ ბევრი მოვსთხოვოთ და დავავალოთ. საერთოდ კი უნდა ვსთქვათ, რომ წარსულს კვირას „ხათაბალა“ საკმაოდ და რიგიანად

წარმოდგენილ იქმნა. რაც რეჟისორს მოეთხოვებოდა, ყო-
ველიფერი ისე მშვენივრად იყო, რომ მადლობელმა საზო-
გადოებამ გამოიწვია რეჟისორი თ. თუმანიშვილი და ტაშის-
ცემით გადუხადა მადლობა. ავტორიც დიდის ყოფით და
ამბით გამოიწვია საზოგადოებამ და დიდხანს ტაშისცემა
და ბრავო არ შეწყვეტილა.

წერილი მეორე

ჩვენის ქართულის თეატრის საქმე თანდათან უფროდა-
უფრო კეთდება და ეს სასიამოვნო ამბავი არ იქნება არ შევ-
ნიშნოთ. კვირას, 16 ნოემბერს, წარმოდგენილი იქმნა თარგმ-
ნილი მელოდრამა „შეშლილია“ და „ჯერ დაიხოცნენ, მერე
დაქორწილდნენ“ — ვოდევილი, ქართულად გადმოკეთებული
თ. რაფ. ერისთავისაგან. შინაარსი მელოდრამისა ის არის,
რომ ერთი მდიდარი, თავის ქვეყანაში საკმაოდ გამოჩენილი
ინგლისელი ყმაწვილი კაცი ჯვარდაწერილია ერთს გამოჩე-
ნილ ოჯახის ქალზედ და ცოლი გაგიჟებით უყვარს. ცოლი
ყოვლისფრით პატიოსანი ქალია და დიდად მოყვარული
ქმრისა, რომელსაც ამისათვის არც სიტურფე-სილამაზე აკ-
ლია, არც ზრდილობა და განათლება, არც სიმდიდრე და
არც ყმაწვილკაცობა, ერთის სიტყვით, ყოვლისფრით შემ-
კულია. ამათა ჰყავთ აყვანილი საპატრონებლად ერთი ნა-
თესავი გასათხოვარი ქალი, ერთი ცუგრუმელა, გულუბრ-
ყვილო და ტრედივით უგუნური, როგორც ჩვენი გლეხები
იტყვიან ხოლმე ქვეყნის ბოროტებისა და ბიწისაგან ჯერ
ხელუხლებელ ქალზედ და ამ ბოროტების და ბიწის ყოვლად
უცოდინარზედ. ამ ქალს სახელად ნელი ჰქვიან. ერთს ყმაწ-
ვილ კაცს, ყრმობის მეგობარს და ამხანაგს ქმრისას, შეუყ-
ვარდება ნელი, და ამიტომ ხშირად დაიარება ამ ოჯახში.
პატიოსანმა ყმაწვილმა კაცმა შეამჩნია, რომ ქმარმა
აითვალწუნა მისი ხშირად სიარული, შეატყო, რომ
მის ძველს მეგობარს არ მოსწონს და დაეთხოვა ამ
ოჯახს. ხოლო ამ ოჯახს გარეთ, საცა კი ცოლ-ქმარნი
თეატრსა, ბალსა და წვეულებაში სადმე მიდიოდნენ
და ნელი თანა ჰყვანდათ, ის ყმაწვილი კაციც იქ გაჩნდებო-
და. ქმარს, ამის მნახველს, გულზედ ცეცხლი ეკიდებოდა,

ეგონა, რომ იგი, მისი ყრმობის მეგობარი, მის ცოლს დასდევს, მის ცოლს ეარშიყება. ეჭვმა ქმარი სრულად დაატყვევა და სრულად დაიმორჩილა. დაუწყო ქმარმა თვალყურის დევნა თავის ცოლსა და მეგობარსა, რომ რაიმე საბუთი ხელში ჩაეგდო და ეჭვით ტანჯული გული ერთს საბუთიანს საგანს რაზედმე დაეყენებინა. ერთხელ ცოლი სასეირნოდ წავიდა მარტოდ: უეცრად და მოულოდნელად, საიდამაც არ იყო, გაჩნდა მის წინ იგი ყმაწვილი კაცი. ყმაწვილმა კაცმა ხვეწნა დაუწყო, მომისმინე, გევედრებიო... არ დასცალდა ყმაწვილ კაცს სიტყვის დასრულება, რადგანაც ამ დროს ბუჩქებში რაღაცამ გაიხმაურა, თითქო კაცი ვინმე დაიძრაო. შეშინებული ცოლი მყისვე გამოიქცა. თურმე ბუჩქებში დამალულია ქმარი და რაკი ეს ამბავი დაენახა, მთლად არეოდა გონება და გამოჰკიდებოდა მოსაკლავად თავის მეგობარს, რომელსაც ეხლა კი დარწმუნებით შესწამა ღალატი. რა მოხდა ქმარსა და მეგობარს შორის — ეგ ძალიან საჭიროც არ არის სათხრობლად. ხოლო ქმარი ამაზედ ჭკუიდამ შეიშალა, თავის საყვარელის ცოლის ღალატს ველარ გაუძლო მისმა გონებამ და გულმა. ეს ჭკუიდამ შეშლილობა ხანდაზმობით მოსდიოდა, სახელდობრ მაშინ, როცა მახლობელნი ამის მსგავსად რაზედმე ჩამოაგდებდნენ ლაპარაკს და ან ამისთანა საგანს რასმე გაიხსენებდა, ან ჰნახავდა, რომელიც ასე თუ ისე მოაგონებდა ხოლმე ზემოხსენებულს ამბავს. საყურადღებო და სადრამო ის არის, რომ ჭკუიდამ შეშლილს ქმარს თავისი თავი ჭკვათამყოფელად ჰგონია და ჭკვათამყოფელი ცოლი კი შეშლილად. ქმარს არ უნდა, სცხვენიან, რომ ცოლის ჭკუიდამ შეშლა შეუტყოს ვინმემ და ამიტომაც ლონდონიდამ, რომლის მაღალ საზოგადოებაში ბევრი ნაცნობები ჰყავს, იყრება და ერთს მიყრუებულ ადგილას ჰბინავდება ლონდონს გარეთ. ცოლი ატყობს ჭკუიდამ შეშლილობას ქმარსა და იგიც იმის მეცადინეობაშია, რომ ეს ამბავი ქვეყანას დაუმალოს და ამიტომაც სიხარულით მისდევს თავის ქმარსა და ნელიც თან მიჰყავთ. ქმარს თანდათან უფრო ერევა სიგიჟე და ამ გაძლიერებულ სიგიჟეში თანდათან ჰმატულობს მისი ცდუნებაც ცოლის ჭკუიდამ შეშლილობაზედ. ბოლოს ამ ცდუნებით სრულად შეპყრობილი და მოტყუებული იბარებს ლონდონიდამ თავის დიდი ხნის სახლის ექიმს, რომელიც

მკურნალობაში სახელგანთქმულია. ექიმმა სრულიად არაფერი იცის, რა ამბავია ამ ოჯახში. ექიმი მოდის და ჭკუიდამ შეშლილი ქმარი ყველაზედ უწინარეს ჰნახავს ექიმსა. ქმარი იმ წუთს სრულს ჭკუაზედ არის, იმოდენად სრულს ჭკუაზედ, რომ გამოცდილი ექიმიც კი ვერას ატყობს. ქმარი გაენდობა ექიმს, როგორც თავის ოჯახის ძველს მეგობარსა, ევედრება ჩემი უბედურება არსად არ გასცეო და აჯერებს, რომ ჩემი ცოლი ჭკუიდამ შეიშალა და მის მოსარჩენად მოგიწვიეო. ექიმი პირველ ხანად მოსტყუვდა და მართლა ცოლს დაუწყო გამოკითხვა იმ აზრით, რომ როგორმე მიაგნოს საგანს და მიზეზს ცოლის გაგიჟებისას. მერე, რასაკვირველია, გამომჟღავნდა ვინ არის მართლა ჭკუიდამ შეშლილი და ექიმმა ქმარს დაუწყო მკურნალობა.

ქმარს უტყუარი საბუთით დაუმტკიცეს, რომ მისი ცოლი ამ საქმეში ყოვლად წმინდა და უბრალოა და ყოველი უბედურობა იქიდამ მოხდა, რომ ნელისა და მის მეგობარს ყმაწვილკაცს ერთმანეთი ჰყვარებიათ და უყვართ და ჩუმადაც ჯვარდაწერილები არიან. ამ ამბავმა ჭკუიდამ შეშლილი კაცი ისევ გონებაზედ მოიყვანა ყოველთა სასიამოვნოდ და ამით თავდება მელოდრამაცა.

ქმრის როლსა ჰთამაშობდა ბ-ნი მესხიევი. პირველ ორ მოქმედებაში ყოვლად უნაკლულო იყო მისი თამაშობა. ყოველისფერი, მიხვრა-მოხვრა, ლაპარაკი, ხმა, სიტყვის გამოთქმა და ქართული კილოც კი, რომელიც წინათ ხშირად უმტყუნებდა ხოლმე ამ ნიჭიერს და ჭკუით სავსე არტისტს, — ეხლა ყოველივე ეს ბედნიერად შეუერთდნენ ერთმანეთს, რომ სავსებით და მთელი ზემოქმედება ექონიათ მსმენელზედა. მისი თამაშობით გატაცებულმა საზოგადოებამ არა ერთხელ და ორჯერ გამოიწვია არტისტი ტაშის-ცემით და ბრავოს ძახილითა. ჩვენ განსაკუთრებით გაგვაოცა ამ არტისტმა პირველ მოქმედებაში. ავტორი ერთის სიტყვითაც, ერთის ნიშნითაც არ ამჟღავნებს მსმენელთა წინაშე, რომ ქმარია შეშლილი. პირიქით, თითქო ყველა ღონისძიებასა ჰხმარობსო, რომ აცდიხოს მაყურებელი და ქმრის სიტყვით შეშლილად ცოლი აგულისხმოს მსმენელსა. ბ-ნ მესხიევმა, ამ ჭკვიანმა და ნიჭიერმა არტისტმა, აქ სწორედ მთელი დრამა შეჰქმნა და ამით მეტად ძლიერ შესძრა მაყურებელთა გული, როცა იგი

უამბობს ექიმს თავისის ცოლის შეშლილობის ამბავს. აკი მოგახსენეთ, ავტორი არც სიტყვით, არც რაიმე ნიშნით ნებას არ აძლევს არტისტს თავისი ჭკუიდამ შეშლილობა გამოამჟღავნოს. მთხრობელის შეშლილობას იმოდენად ჰმალავს ჯერ კიდევ ავტორი, რომ თვით გამოცდილ ექიმსაც კი გუმანი ვერ შეუტახია, რომ მართალს შეშლილს უგდებს ყურსა და მართალს შეშლილს ელაპარაკება. ჩვენის ფიქრით, არტისტული, ჭეშმარიტად არტისტული თამაშობა კი ჰთხოულობს ამ სცენაში ქმარმა ეჭვი შეაპაროს მაყურებელს და გულში ათქმევინოს: რა ვქნა, თვითონ ეს ხომ არ არის ჭკუიდამ შეშლილიო. ეს ეჭვი ბოლოს გამართლდება თუ გამტყუვნდება, სულ ერთია, ხოლო ეგ ეჭვი ატყვევებს მაყურებლის გულსა და გონებას და ინტერესს უჩენს, რომ თვალგაფაციცებით და გულის-ლევით თვალი და გონება აადევნოს მოქმედებასა და თვითონ პიესასა.

ასეც მოახდინა ბ-ნმა მესხიევმა და მოახდინა საოცარის ხელოვნებითა. ეს მეტის-მეტად ძნელია, ნამეტანად თუ გავიხსენებთ, რომ ავტორმა არავითარი ხორციელი ღონისძიება არ მისცა და განგებაც არ მისცა, რომ ეს ენიშნებინა მაყურებელთათვის. ჩვენ ვამბობთ, განგებ არ მისცაო, იმიტომ კი არა, რომ ავტორს ეგ ფიქრად არა ჰქონია; პირიქით, ხელოვანი ავტორი თავის დღეში შემთხვევას არ დაჰკარგავს, რომ ამისთანა გულის დამტყვევებელი და წამღებელი საგანი, ამისთანა საყურადღებო სულის მოძრაობა და ხალისი არ აუჩინოს მაყურებელსა. კვანძი მელოდრამისა აქ უნდა შეიკრას ავტორის აზრით და ეს სრულიად მიანდო მან არტისტის ნიჭს, არტისტის ჭკუასა, არტისტის მიხვედრილობას და გამოცდილებასა, და თვითონ ავტორი კი უკან მიდგა. მით უფრო ღრმად აღსაბეჭდია ადამიანის გულზედ იგი სულის მოძრაობა, რომელიც არც სიტყვით, არც მოქმედებით განგებ არა თქმულა და უნდა კი ითქვას იმოდენად, რამოდენადაც შესაძლოა კაცმა უთქმელი საგულებელად გაჰხადოს მაყურებელისათვის. ეს შეუძლიან მარტო ჭკვიანს, გონებაგახსნილს და ღრმად გამკითხავს არტისტს და სწორედ ამისთანა არტისტად გვეჩვენა ბ-ნი მესხიევი კვირა დღეს იმ სცენაში, როცა ექიმს ჭკვიანად უამბობს თავის ცოლის ჭკუიდამ შეშლილობას, მაშინ, როდესაც თვითონ არის შეშლილი, და ავტო-

რი კი ამასა ჰმალავს, თითქო არტისტს ეუბნებოდეს, შენ იცი და შენმა ნიჭმაო, მე თქმაც მინდა და არა თქმაცაო. და ეს თუ არტისტი ხარ, შენ მოახერხეო. გულწრფელად ვიტყვით, რომ ბ-ნმა მესხიევმა მოახერხა. არა ერთი და ორი მაყურებელი ჰლაპარაკობდა ამ სცენის შემდეგ: აი ვნახოთ, თუ თვითონ ქმარი არ გამოდგეს ჭკუიდამ შეშლილადაო და ისეთის კილოთი ამბობდა ამასა, რომ თავისივე სიტყვა სჯეროდა კიდეც და არცა სჯეროდა. ჩვენ დიდხანს შევდექით ამ ერთს სცენაზედ, იმიტომ კი არა, რომ სხვა სცენები არა ჰქონდა კარგი და საყურადღებო ბ-ნს მესხიევს. აკი ვსთქვით, პირველი ორი მოქმედება ყოვლად უნაკლულოდ გაატარა. ხოლო ეს სცენა, ჩვენის ფიქრით, ერთი იმისთანა სცენაა, რომელსაც მარტო ნიჭი და ცოდნა არტისტისა შესწვდება ხოლმე და სხვა ყოველივე ამისათვის უღონოა. ბურთი და მოედანი არტისტისა მაგისთანა სცენებია ხოლმე და ამიტომაც ასე გრძლად მოგვივიდა სიტყვა მაგ სცენის თაობაზედ.

მესამე მოქმედებაში ვერ იყო ისე ბ-ნი მესხიევი, როგორც სასურველია. შეშლილობიდამ გონება-მოსვლაზედ მეტად სწრაფად გადავიდა ასე, რომ მომხიბლავი ცდუნება სცენისა, რომელსაც ილუზიას ეძახიან, სრულად დაეკარგა მაყურებელსა. ჩვენ მით უფრო გვწყინს ესა, რომ ბ-ნს მესხიევს აქაც შეეძლო თავი ეჩინა, მაგრამ მესამე მოქმედებაში რაღაც დაღალულობა, დაქანცულობა ეტყობოდა და ეს სცენა ააჩქარა. გულიც იმისთანა მხურვალებით ვეღარ ააყოლა, როგორც პირველ ორ მოქმედებაში. საკვირველიც არ არის. ადვილად დასაჯერებელია, რომ ორმა პირველმა მოქმედებამ დაჰღალა. ხორცის მოძრაობა ისე როგორ დაჰღლის კაცსა, როგორც სულისა, და პირველი ორი მოქმედება ხომ თითქმის სულის მოძრაობა იყო.

ჩვენდა სამწუხაროდ ესეც უნდა შევნიშნოთ, რომ ეგრეთწოდებული დრამატებური ყელში ლაპარაკი* ვერ მოსდის ბ-ნს მესხიევსა, თუმცა ისე კი მშვენიერის ხმის პატრონია. არ ვიცით, ეს ხმის გაუწვრთნელობის ბრალია. თუ ორგანებური ნაკლულოვანებაა. ეგ დრამატებური ყელში ლაპა-

---

* Драматический шопот.

რაც დიდი ღირსებაა სადრამო არტისტისათვის და დიდი ზარიცა აქვს მსმენელთათვის, თუ კაცსა მაგის უნარი აქვს. საკურველია, რომ ამ მხრით ყურადღება მიაქციოს ბ-ნმა მესხიევმა თავის ხმასა და, თუ შეიძლება, ხმა შეაჩვიოს და გაიწურთნოს.

ჩვენა გვგონია, რომ დიდი წეცდომაა რეჟისორისაგან, რომ ცოტად თუ ბევრად სადრამო როლს აკისრებინებს ხოლმე იმისთანა არტისტს, რომელსაც საზოგადოებამ თვალი შეაჩვია როგორც კომიკსა. მაგალითებრ, ბ-ნს აბაშიძეს, რომელსაც ისე შევეჩვიენით, რომ ყოველს მის ფეხის გადადგმაზეც სიცილი აგვიტყდება ხოლმე, არ უნდა აკისრონ იმისთანა როლები, საცა სიცილი მეტია და საჭიროა არტისტმა გულშემატკივარის ნაღვლიანობით მოიზიდოს ყურადღება მაყურებლისა. მაყურებელი, ჩვეული სიცილს, როცა კი ბ-ნს აბაშიძეს თვალს მოჰკრავს ხოლმე, იქაც კი უნებურად იცინის, საცა ბ-ნი აბაშიძე უნდა ჰნაღვლიანობდეს როლის მიხედვითა. კვირას ბ-ნი აბაშიძე ჰთამაშობდა ექიმის როლსა, და ეს კაცი, რომელიც, ავტორის აზრით, ჰკუადამჯდარი, ჰეშმარიტი გულშემატკივარი, სხვის უბედურების მგრძნობელი და თანამგრძნობი უნდა ყოფილიყო და მაშასადამე, მაყურებულთათვისაც საყვარელი და პატივსაცემი, ჰკუა ცურცუტა, სასაცილო კაცად წარმოგვიდგა. აქ, რასაკვირველია, ბევრში ის არის დამნაშავე, რომ ჩვეული ვართ ბ-ნ აბაშიძისაგან გულწრფელის სიცილის ატეხას და ბევრშიც თვითონ ბ-ნი აბაშიძეა ბრალი. ჯერ ისა, რომ არც სახე გაეკეთებინა ისე, როგორც დამჯდარს, მეცნიერს, სხვის უბედურების მგრძნობელს და გულშემატკივარს კაცს შეეფერება და არც მოხვრა-მოხვრა ჰქონდა იმისთანა კაცისა, რომელიც სწუხს სხვისის მწუხარებითა და ყოველთვის მზად არის ხელი შველოსა გაუწოდოს უბედურსა. ამისთანა კაცი სასაცილო კი არ არის, პატივსაცემია და ამნაირ კაცად ჰყავს გამოყვანილი ავტორს. ბ-ნმა აბაშიძემ კი ბევრგან თვითონ გახადა ეს საყვარელი კაცი სასაცილოდ. ნამეტნავად უკანასკნელ სცენაში, საცა მამობრივის გრძნობით აღელვებული პატიოსანი და გულკეთილი ექიმი ჰლოცავს მთელს ოჯახს, რომელიც უბედურებისაგან თვითონვე დაიხსნა, ბ-ნმა აბაშიძემ ისე სასაცილოდ გადიგდო თავი, ისე სასაცილოდ დაიღმიჭა თავისი საოცრად მოძრავი სა-

ხე, რომ ხარხარი ასტეხა თეატრში და არა იგი ტკბილი და თბილი გრძნობა მოჰფინა ადამიანის გულს, რომელსაც ჰბადავს ხოლმე მადლი კეთილ-მოქმედებისა და უკუვ-მოქცეულის წელის ბედნიერებისა. ეს სიამოვნების და კმაყოფილების ცრემლ-მოსარევი სცენაა და არა სიცილის მომგვრელი და ხარხარის ამტეხი. გარდა ამისა, წაღმა-უკუღმა ზემოქმედება იქონია იმ სცენამაც, საცა ბ-ნი აბაშიძე თავისთავად უნდა ჰლაპარაკობდეს და ამის სამაგიეროდ მიაშტერა თვალები შეშლილს, თითქოს იმას ელაპარაკებაო, — მაშინ როდესაც ის, რასაც ჰლაპარაკობდა, არამც-და-არამც არ უნდა გაეგონა შეშლილს, თორემ ყოველივე განზრახვა, დაწყობილობა და მეცადინეობა ექიმისა შეშლილის მოსარჩენად უქმად ჩაივლიდა. ამ სახით სიტყვა ერთს გვანიშნებდა, თვალი კი სულ სხვასა, და მაყურებელი გაოცებული შეჰყურებდა არტისტსა გულწრფელის ლოდინით, რომ აცა ეხლა გაისწორებს შეცდომასა და აცა ეხლაო, მაგრამ ბოლომდე ეს სცენა ასე გაატარა.

ეს ხომ ესე იყო მელოდრამაში, მაგრამ აბა გენახათ იგივ ბ-ნი აბაშიძე ვოდევილში „ჯერ დაიხოცნენ და მერე დაქორწილდნენ!“, დაჰღალა მაყურებელნი სიცილითა, არ გაგონილა ამისთანა კომიკი, როგორიც ბ-ნი აბაშიძეა, როცა თავის როლშია და გუნებაზედაც არის. ნამდვილი არტისტია. ბ-ნს აბაშიძეს ერთი ისეთი შემოქმედელობის ნიჭი აქვს, რომელიც იშვიათად ექნება ხოლმე დიდს გამოჩენილს არტისტსაც და რომელიც ჩვენს არტისტებში არ შეგვინიშნავს: ყოველს მომქმედ პირს, თუ კი მისის შესაფერის როლისაა, იგი განასახოვნებს ხოლმე და „ტიპად“ გარდააქცევს, რაც უნდა ცოტა სახსარი ჰქონდეს მიცემული ავტორისაგან არტისტს ამისათვის. უყურებთ ბ-ნს აბაშიძეს სცენაზედ და ჰფიქრობთ, რა ვქნა, ამისთანა კაცი სადღაც მინახავსო და არ მაგონდება კი სადა და ვინ არისო. სწორედ ასეთი კაცი წარმოგვიდგინა კვირას ბ-ნმა აბაშიძემ ხსენებულ ვოდევილში. სახის მეტყველება, ჩაცმა-დახურვა, მიხვრა-მოხვრა, ყოველი გადადგმა ფეხისა, ყოველი სიტყვა ისე შეზავებული და შეწყობილი იყო და შემოქმედელობის ნიჭით ისე გარდაქმნილი, რომ გულში კაცი იტყოდა: აი, აი ეხლა კი მომაგონდა ვინც არისო და მოგონებისვე უმალ თვალთაგან უჩრებოდა, როგორც

აჩრდილი, მოჩვენება. როცა სცენაზე წარმოდგენილ სახეს კაცისას იცნობ კიდეც და არც იცნობ, ეს უტყუარი ნიშანია, რომ იგი სახე „ტიპია,“ ზოგადი სახეა ერთ გვარის კაცებისა, რომელთაგანაც თვითეულად ცალკე თვალსაჩინო ნიშნებია მოგროვილი და ერთად შექსოვილი, ერთ ადამიანად ქცეული. ამიტომაც „ტიპი“ ყველასაც ჰგავს ზოგადად და არც ერთსაცა ცალკე. ამიტომაც „ტიპად“ გარდაქმნილი სახე გეცნობათ კიდეც და არც გეცნობათ ერთსა და იმავე დროს. ჩვენის ფიქრით ამ იშვიათის, ძალიან იშვიათის ნიჭით მიმადლებულია ბ-ნი აბაშიძე და ერთი ამისი უტყუარი საბუთი და მაგალითი კვირანდელი მისი თამაშობა იყო ვოდევილში.

მელოდრამაში ცოლის როლს ჰთამაშობდა ბ-ნი ავალოვისა. ბ-ნ ავალოვისას მშვენივრად უჭირავს თავი სცენაზედ. მიხვრა-მოხვრა, ქცევა, სცენაზედ სწორედ დიდკაცური ჰქონდა, ესე იგი იმისთანა, როგორც შეჰფეროდა მის როლსა. არც ერთმა ჩვენმა არტისტ ქალმა არ იცის, როცა საჭიროა დიდკაცურად თავის დაჭერა იმოდენად, რამოდენადაც ბ-ნ ავალოვისამ. რაც შეეხება თამაშობას, როგორც გამომსახველს გულის მოძრაობისას, რაც შეეხება სიტყვა-პასუხს, ლაპარაკს, როგორც გამომეტყველს იმავე გულის მღელვარებისას — ყოველს ამაში გულგრილობა ეტყობა, ნამეტნავად ლაპარაკში. აქ თითქო ბ-ნ ავალოვისას ხმა არ მოსდევს, არ უჯერებს, რომ სიტყვას ის სითბო და სიტკბო მიანიჭოს, რაც სიტყვას თვით ბუნებითად აკლია და რაშიაც სიტყვა ყოვლად უღონოა, ერთის სიტყვით, ის კილო არა აქვს, რაც მუსიკასა ჰქმნის ხოლმე ანდაზისამებრ. როლის ცოდნამაც ცოტა არ იყოს უღალატა ბ-ნ ავალოვისას კვირა დღეს. ხშირად გვესმოდა „რომელიც, რომელზედა, რომელიცა რომ“ უადგილო ადგილას და სმენას გვიუგემურებდა. ბ-ნ ავალოვისას ყვავილების კონა მიართვეს, ლამაზად მორთული, უსათუოდ იმისათვის, რომ ამ სეზონში პირველად ეჩვენა საზოგადოებას სცენაზედ.

ბ-ნი საფაროვისა თავის როლში იყო, ნელის თამაშობდა: რა თქმა უნდა, კარგი იქმნებოდა: ამისთანა როლებში იგი შეუდარებელი რამ არის. ბ-ნ საფაროვისასაც ერთი იმისთანა სცენა ჰქონდა, რომელიც, როგორც ზემოდა ვსთქვით, ბურთი და მოედანია არტისტის ნიჭისა და ცოდნის საცდელი. როცა შე-

შლილი ნათესავი ჰკითხავს ნელის, — განა გიყვარს ვინმეო? გულუბრყვილო ნელის შეუტყობდა გული: ცალკე მორცხვობა, რომ როგორ გაამჟღავნოს, ცალკე სიხარული, რომ თქმის შემთხვევა მიეცა, ცალკე ჰოს თქმა და ცალკე არასი, ერთად აეშალა პაწაწა, ტრედივით უბიწო გულში. ეს მორცხვობა და სიხარული, ეს ჰოს თქმის წყურვილი და იმავე დროს არასიცა, ეს ტოკვა, ჭოჭმახობა, გაბედვა და გაუბედველობა, ისე მშვენივრად მოათავსა ორიოდე სიტყვის ხმაში და გამოთქმაში ბ-ნმა საფაროვისამ, რომ კაცს მარტო ეს ერთი სცენა ენახა, იტყოდა: თუ მართლა არტისტია სადმე, ეს ქალი ყოფილაო.

ვოდევილმა მშვენივრად და წყობილად ჩაიარა. უმთავრესი როლები ბ-ნ აბაშიძესა და ბ-ნს გაბუნია-ცაგარლისას ჰქონდა. ბ-ნ აბაშიძის თამაშობაზედ ხომ ზემოდა ვსთქვით. ბ-ნმა გაბუნია-ცაგარლისამ დაჰხოცა მაყურებელნი სიცილითა. მაყურებელთა სიცილისა და ხარხარისაგან აღარ ისმოდა, რას ამბობდნენ სცენაზედ; ასეთი მხიარულობა ასტეხა ბ-ნმა გაბუნია-ცაგარლის თამაშობამა. მის თამაშობას წუნი არ ჰქონდა. ეგრე კარგად და მშვენივრად ასრულებული როლი სშირად არ გვინახავს. საქებარი ეს არის, რომ თავიდან ბოლომდე ბ-ნმა გაბუნია-ცაგარელმა ერთგვარის ხელოვნებით და ნიჭიერებით გაატარა თავისი როლი. არსად არც გადაუმეტებია, არც არა დაუკლია რა. ბრავოს ძახილს და ტაშის-ცემას ბოლო არ ჰქონდა. თვითონ ავტორიც კი თ. რაფ. ერისთავი გვეუბნებოდა, რომ ეგრეთ ნათამაშევი ეს პიესა თავის დღეში არ მინახავსო: ჩვენ მოწმენი ვართ, რომ სიცილისაგან თვითონ ავტორს ცრემლი მოჰრეოდა თვალებში. კმაყოფილმა საზოგადოებამ დიდის ტაშისცემით გამოიწვია ავტორი. ერთობ უნდა ვსთქვათ, რომ კვირანდელი საღამო სასიამოვნო საღამოდ დაგვახსოვდა და ჩაგვრჩა გულში.

ესეც კი გულში ჩასარჩენია, რომ ჩვენი დრამატიული დასი უფრო და უფრო კეთდება და ეს სიკეთე უფრო და უფრო იზიდავს თეატრის მოყვარეს საზოგადოებას, რომელიც ეხლა ცოტა არ იყოს, ხალისიანად დადის თეატრში. ღმერთმა ჰქმნას, რომ საზოგადოებამ არტისტებს არ უღალატოს და არტისტებმა საზოგადოებას.

წერილი მესამე

ვერაფერი ხელობაა თეატრის რეცენზენტობა. ბევრი ავი და კარგია ეგრეთწოდებულ სასცენო ხელოვნების მიმავლობაში და პატიოსნება და სინიდისი ავალებს რეცენზენტსა ერთიც შეჰნიშნოს და მეორეცა გულწრფელად, მიუდგომელად და დაუმალავად. სხვაგვარს რეცენზენტს საქმე ერთ კაცთანა აქვს და ამიტომაც ადვილია გაუთამამდეს იმის წყრომასაც, თუ სიმართლე აიძულებს დაუწუნოს რამ, და გაუძლოს იმის ყბად-აღებასაც, თუ წყრომამ მძულვარებამდე მიაღწია და აღვირი წამოჰყარა ენამჭევრობას, შურისძიებით გააფთრებულსა. სულ სხვა ყოფაშია თეატრის რეცენზენტი. აქ ბევრი კაცია ხელშესახები და სიმართლის სასწორზედ ასაწონი: პიესის ავტორი, რეჟისორი, არტისტები, ქალი თუ კაცი, ერთის სიტყვით, მთელი ჯგუფი. თუ კარგი რამ არის ამათზედ სათქმელი, ღვთის წყალობა თქვენა გქონდეთ, რეცენზენტი სიხარულით და სიამოვნებით ჰკისრულობს კარგის თქმასა, მაგრამ ვაი უბედურს მაშინ, როცა სიმართლე ავალებს შენიშნულის ავის თქმასაცა. არა სთქვას, ცოდვაა საზოგადოების წინაშე და სთქვას, ვინ იცის როგორ ჩამოართმევენ ისინი, ვისზედ ცუდია ნათქვამი, თუნდაც ეგ ნათქვამი მართალზედ უფრო მართალი იყოს და ცხადზედ ცხადი. დასაფიქრებელი ის არის, რომ ერთზედ თქმული ბევრს სხვასაც შეეხება ხოლმე ერთსა და იმავე დროს, — სასცენო ხელოვნება ამისთანა რამ არის, — და ბევრის ერთად წყენა ჰხუთავს ადამიანის გამბედაობასა ცოტად თუ ბევრად. ამას კიდევ შეიძლება არ შეუშინდეს რეცენზენტი, მაგრამ ამაო წარამარა ლაპარაკს, სულმოკლედ ჩხრეკას რეცენზენტის სინიდისისას, — როგორ ღა გაუძღვეს კაცი დღე-მუდამ? არც ერთს ადამიანს ქვეყნიერებაზედ გრძნობა თაკილობისა ისე გაძლიერებული არა აქვს, როგორც, მაგალითებრ, ავტორსა, არტისტსა და სხვა ამათთანა ხალხსა, რომელთაც საქმე კაცის გონებასა და სულთანა აქვთ. ყველაფერს შეგინდობთ ავტორი, არტისტი, ოღონდ ავტორობას, არტისტობას კი ნუ დაუწუნებთ, რაც გინდა სიმართლე გაიძულებდეთ, რაც გინდა გულწრფელად და სიკეთის სურვილით გამოთქმული იყოს თქვენ მიერ წუნი.

თქმა არ უნდა, რომ რეცენზენტს ავისა და კარგის საზომად და საწყაოდ სხვათა შორის თავისი საკუთარი გრძნობა

აქვს. და აი სწორედ ეს გარემოება უხსნის კაცს ფართო გზას ათასნაირ მითქმა-მოთქმისა და ბრალდებისათვის. თუ ჩემი ჯავრი არა სჭირს, განა თავის გრძნობას ჩემ საქებრად ვერ მოუვლიდა თავსაო! განა მისი გრძნობა მის ხელთ არ არისო? რაკი ასეა და მე მაინც წუხს მდებს, სჩანს ჩემი ჯავრი სჭირებია და ჯავრს იყრისო, ამბობენ ხოლმე წუხდებულნი ბატონები იმისდა მიუხედავად, შენიშნული წუხი მართალია, თუ ტყუილი.

მართალია, რეცენზენტს ავისა და კარგის საწყაოდ, სხვათა შორის თავისი საკუთარი გრძნობა აქვს, მაგრამ რამოდენადაც ეს გრძნობა აქვს გაწვრთნილი, რომ ზოგადს გრძნობას კაცობრიობისას ასწვდეს და არ უმტყუვნოს, იმოდენად იგი ახლოა მართალსა და ჭეშმარიტებაზედ და იმოდენად მორჩილია ამ მართლისა და ჭეშმარიტებისა და არა თავისუფალი. მეცნიერებას ხელოვნებისას, რომელსაც ესტეტიკას ეძახიან, შენიშნული აქვს ზოგიერთი ზოგადი თვისებანი ხელოვნებისა, რომელნიც ყოველს გრძნობაგახსნილს კაცს უნდა ერთნაირად ესიამოვნებოდეს და ურომლისობა კი უნდა უსათუოდ სწყინდეს და უუგემურებდეს გუნებასა. ამ სახით წუხი ყველასათვის წუხი უნდა იყოს და მოსაწონი — მოსაწონი. აი, როცა რეცენზენტი თავის წუხსა სდებს რომელსამე ნამოქმედარს ხელოვნებისას, მისი სიტყვა და წუხისდება ამ მხრით უნდა აიწონ-დაიწონოს სიმართლის სასწორზედა. სწორედ მოგახსენოთ, ქების თქმაშიაც ამავე გზით უნდა დაჰფასდეს რეცენზენტის სიტყვა. ჩვენის ფიქრით, წუხი თუ ქება რეცენზენტისა, ამ წრეს გადაცილებული, ორივე სათაკილოა და ტყუილად ქებულმა კაცმაც ისე უნდა იწყინოს, როგორც ტყუილად დაწუხებულმაცა. გარნა კაცი ყოველთვის კაცია და ქება, თუნდაც ტყუილი, სასიამოვნოა, და წუხი, თუნდაც მართალი, საწყენია. რასაკვირველია, ეს ერთში ტყუილის შეწყნარება და მეორეში მართალის განდევნა ადამიანის სულმოკლეობის ბრალია: სულგრძელი კაცი არც ერთს იკადრებს და არც მეორესა. განა ამისთანა სულგრძელი ბევრნი არიან!.. ყველაზედ ნაკლებ მოიპოვებიან იქ, საცა უფრო მოსალოდნელი უნდა იყოს, ავტორებსა და არტისტებს შორის, ესე იგი იმათ შორის, ვინც სულიერს ღონეს ადამიანისას ასე თუ ისე ხელსა სჭიდებენ და ამოქმედებენ.

სამწუხარო ის არის, რომ საწყენად და საფიქრებლად ის კი არა აქვთ — საწუნარი რადა გვაქვსო და შემდეგისათვის როგორ მოვიშოროთო, არამედ ის, თუ რად შეგვნიშნეს, რად გამოგვიმჟღავნეს იგი წუნიო. წუნი კი ამის გამო ისევ წუნად ჰრჩება, თითქო ბოროტი თვითონ წუნში კი არ იყოს, არამედ იმაში, რომ რად შეგვამჩნიესო. კიდევ ვიტყვით, რომ გონება და გრძნობაგაუხსნელი კაცი ამაში უფრო სცოდავს, ვიდრე განათლებული და მიხვედრილი. განათლებულს, მაღალზნეობის კაცს მართლად შენიშნული წუნი უფრო ნაკლებ ეთაკილება, ვიდრე ტყუილი ქება-დიდება; გაუნათლებელს სულმოკლეობას კი პირიქით სულ სხვა მადა აქვს ამაებისათვის.

ჩვენ ასე გავაგრძელეთ სიტყვა, იმიტომ რომ სიმართლე გვაიძულებს ზოგიერთი წუნი დავსდვათ კვირინდელს წარმოდგენას. კვირას ბ-ნის საფაროვის ბენეფისი იყო. ჰთამაშობდნენ „დავიდარაბას“, რომელსაც უწინ „ორღანო და ლეკვი“ ერქვა, და ახალს ვოდევილს, „ბარაქალა, მასწავლებელო“-სა, თვით მებენეფისეს მიერ თარგმნილსა და გადმოკეთებულს. არ ვიცით, ეს პიესები ვინ ამოარჩია. ჩვეულებად მიღებულია, რომ თვითონ მებენეფისემ უნდა ამოარჩიოს თავისის ბენეფისისათვის წარმოსადგენი. თუ ამ შემთხვევაშიაც ასეა, ბ-ნ საფაროვისას ვერ მოვუწონებთ გემოვნებას. ჯერ იმიტომ, რომ მაგისთანა შესანიშნავს არტისტს ქალსა თავის ბენეფისისათვის იმისთანა პიესა უნდა ამოერჩია, რომელიც მისის ნიჭისათვის ფართოდ ფრთაგასაშლელი ყოფილიყო, რომელსაც ღონისძიება უნდა მიეცა მებენეფისესათვის შესაძლებელ სავსებით და სხივოსნობით გამოეჩინა მაყურებელთა წინაშე ის საოცარი ხელოვნება, რომელითაც ბ-ნ საფაროვისას არა ერთხელ მოუხიბლავს მაყურებელნი. ბ-ნ საფაროვისას კარგა დიდი რეპერტუარი აქვს და ძნელი არ იყო ამ მხრით ესიამოვნებინა ჩვენის თეატრის მოყვარეთათვის. „დავიდარაბა“ კი ერთი უაზრო, უგემური რაღაც რამ არის და აზრიანს და მარილიანს ხელოვნებას ბ-ნ საფაროვისას არავითარს სახსარს არ აძლევს ფრთები გაშალოს. მართალია, სასაცილო პიესაა და მაყურებელთა ბევრი იცინეს, მაგრამ სამმოქმედებიან პიესაში ერთი გულში ჩასარჩენი, ერთი გულში დასაჭდევი არც სიტყვაა, არც მოძრაობა სულისა, არც ერთი სურათი, არც ერთი ხასიათი, რომ ღირებულიყო კაცს გული აეყოლები-

ნა, — და სად უნდა გაეშალა ფრთა მებენეფისეს ნიჭსა, რომელსაც ხშირად აუძგერებია მაყურებელთა გული იმ წმინდა გრძნობით, რომელსაც ესტეტიურ სიამოვნებას ეძახიან.

მართალია, სასაცილო პიესაა, მაგრამ მარტო ეგ განა ღირსებაა, მაშინ, როდესაც მაგ სიცილის შემდეგ რაღაც მჭვარტლი ეკიდება კაცის გულს? იგი სიცილი მაშხალასა ჰგავს, რომელიც მინამ ანთია, კიდევ ჰო, როცა კი დაიწვის და ჩაქრება, დამწვარი მჩვარი-ღა დარჩება და ცხვირის მოსარიდებელი ნატისუსალი. იქნება იგი პიესა საფრანგეთის ზნესა და ყოფა-ცხოვრებას უხდებოდეს, და ჩვენთვის კი, სწორედ მოგახსენოთ, შემაზრზენია. ჩვენ ჯერ საბულვაროო ცივილიზაციისაგან იმოდენად ხელუხლებელნი ვართ, — ვიტყვით, ჩვენდა სასიხარულოდ, — რომ გარყვნილება და ნამუსახდილობა ჯერ კიდევ საზიზღარია ჩვენთვის და არა გასართობი და სახუმარი. იგი პიესა ზიზღით კი არ ამღვრევს ადამიანის გულს, ავზნეობის დანახვითა გაწბილებულს, გულის წყრომას კი არ ააფთრებს და ამგელებს ბოროტის შესამუსრველად, არამედ აგრილებს გულს სიცილითა და ამ რიგად ბოროტს სახუმარ საგნადა ჰხდის და არა საზიზღრისად. რომ სიცილი პიესისა ხუმრობის და მხიარულების სიცილი არ იყოს, და იყოს იგი გამკითხავი, გამკიცხავი და ბასრ ხმალზედ უფრო მჭრელი სიცილი, რომელიც „ზოგჯერ ცრემლზედ მწარეა“ და ბოროტის საკლავად შხამზედ უარესი, პიესას ამ მხრით წუნი არ დაედებოდა. მაგრამ, ჩვენდა სამწუხაროდ, ეგ ეგრე არ არის. ჩვენ ვამბობთ იმ — უკაცრავად არ ვიყვნეთ — უშვერ და შეუწყნარებელ სცენაზედ, საცა ზნეობადაცემული დედა და არა ნაკლებ ზნეობაწამხდარი ქალიშვილი მოქმედებენ მაყურებელთა სახარხაროდ, ადამიანის გრძნობას როგორღაც ეთაკილება, ეზიზღება ხუმრობა და გასართობი სიცილი იქ, საცა ზრზენამ და ზიზღმა თავისი მრისხანე და სამართლიანი განაჩენი უნდა წარმოსთქვას და მახვილმა შეგინებულის ზნეობისამ თავი უნდა იჩინოს.

რაც შეეხება თვითონ თამაშობასა, საკმაოდ კარგად ითამაშეს. აბა რა თქმა უნდა, საცა ბ-ნი გაბუნია, ბ-ნი საფაროვისა და ბ-ნი აბაშიძე ერთად შეიყრებიან, იქ თამაშობა კარგი იქნება! ნამეტნავად ბ-ნმა გაბუნიამ თავი იჩინა, და ერთმა ნაცნობმა ესეც გვითხრა: ამ არტისტების უბედურობა ის არის,

რომ ქართულებად არიან დაბადებულნიო. ეგენი რომ ან რუსეთში იყვნენ ან სხვაგან სადმე და რომელიმე გაურკვეველი ენა ჰკოდნოდათ და ისე ეთამაშნათ, აუარებელს სიმდიდრეს და დიდს სახელს შეიძენდნენო. მართალიც არის: ჩვენ მეტისმეტის ქების სურვილით არ მოგვდის, რომ ესე გაოცებულნი ვართ ხსენებულ არტისტების ნიჭისაგან. ერთნი და იგივენი კვირაში ერთხელ სულ სხვადასხვა პიესებს ამზადებენ, ხანდის-ხან კვირაში ორჯელაც, და მერე რა რიგად ჰთამაშობენ!.. ეს რომ უთხრათ ვისმეს ევროპიელს, არ დაიჯერებს. იქ რომელი არტისტი გაჰბედავს სცენაზედ გამოვიდეს, რომ ათი და ოცი რეპეტიცია მაინც არ გამოიაროს, სულ ცოტა ორი და სამი თვე არ ემზადოს. ჩვენები კი ორ და სამ რეპეტიციით, ზოგჯერ ამაზედ ნაკლებითაც ახერხებენ თამაშობასა და მერე ისე, რომ თქვენი მოწონებულია. ცოდვაც არის შევნიშნოთ ხოლმე როლების უცოდინარობა, რაკი საქმე ასეა, მაგრამ მაინც ამ ცოდვას ვკისრულობთ და ვიტყვით, რომ ბ-ნ საფაროვისამ და ბ-ნ აბაშიძემ როლები საკმაოდ არ იცოდნენ კვირა დღეს. ბ-ნ საფაროვის როლის უცოდინარობამ ძალიან გაგვაკვირვა მით, რომ თავის დღეში ეგ ნაკლი არა ჰქონია. ვგონებთ, ამ უცოდინარობას უნდა მივაწეროთ, რომ ბ-ნი საფაროვისა და აბაშიძე ისე სხაპასხუპით ელაპარაკებოდნენ ერთმანეთს, რომ არა ისმოდა-რა, და არა ისმოდა-რა თითქო იმიტომ, რომ როლის უცოდინარობა როგორმე ჩაეფუჩეჩებინათო. დიქცია, სიტყვის მკაფიოდ გამოთქმა, ბ-ნი საფაროვისა შეუდარებელია და ყოვლად უწუნარი. კვირას კი „დავიდარაბაში“ ეს წუნი შევამჩნიეთ და ჩვენ უფრო როლის უცოდინარობას მივაწერთ ამ წუნსა, ვიდრე ენის ნაკლულოვანებას. ამ ნაკლულოვანებისაგან იგი სრულიად თავისუფალია. სწორედ მოგახსენოთ, როლიც ისეთს სხაპასხუპით ლაპარაკს ჰთხოულობდა, რომ როლის უცოდინარობის ამ გზით გადაფუჩეჩება მეტად ადვილად მოსახერხებელი იყო და ბევრი ზიანი არ მისცა თვით თამაშობასა. ბ-ნს გაბუნიასაც, რომელმაც საოცრად და მშვენივრად აასრულა თავისი უმადური საათამაშო, ეტყობოდა სიტყვების ყლაპვა ზოგიერთგან.

ერთობ გრძელის სიტყვისა და ფრაზის მკაფიოდ და გარკვევით გამოთქმას, ენის და ხმის მორჩილების გარდა, ცოდნაც ეჭირება. ამაში ჩვენი არტისტები ყველანი ცოტად უკაც-

რაოდ არიან. ხოლო ეს არ ცოდნა მარტო ბ-ნ საფაროვისას და ბ-ნ მესხიევს სრულებით არ ეჭირვებათ, რადგანაც ის წუნი, რომლის გამოც ჩვენ ვლაპარაკობთ, ამათზედ შორს არის. გრძელის სიტყვისა და ფრაზის სათქმელად საჭიროა კაცმა სული, ესე იგი, ჰაერი იმოდენად ჩაიბრუნოს, იმოდენად ჩაიგუბოს, რომ მთელს ფრაზას გასწვდეს და ეყოს გამოსათქმელად. ჟამიხად, გინდათ თუ არ გინდათ, ხმა უალაგო ალაგას გაწყდება და ფრაზა წახდება. ამრიგად ხმის საგუბალის მოპოებას თავისი კანონი და წესები აქვს. ურიგო არ იქნება, ამ კანონს და წესს ყური ათხოვონ ჩვენმა არტისტებმა და შეისწავლონ, თორემ თუ, ჩვენის სიტყვისამებრ, თამაშობის დროს სულის შეგუბებას მოჰყვნენ და ლოყები მეზურნეებსავით გამოიბერეს, — თქვენი მტერი, ჩვენ საქმე დაგვემართება!.. ჩვენ თუ აქ ამაზედ სიტყვა ჩამოვაგდეთ, მარტო იმისათვის, რომ გვენიშნებინა სახსარი შველისა. ამ საგანზედ მთელი სწავლაა და ამ სწავლას დასწავლა უნდა იმის მჭრით, ვინც საკუთარის გამოცდილებით და ვარჯიშობით ვერ შესჩვევია ფრაზის სიგრძეს შეუფეროს აღმოსუნთქვის და, მაშასადამე, ხმის გაწვდენა. თქმა არ უნდა, რომ გულმოდგინებით ვარჯიშობა და წვრთნა ხმისა უთეორიოდაც ასწავლის ადამიანს ხმისა და ფრაზის შეზომვასა. ამისათვის სურვილია მარტო საჭირო და ბეჯითობა.

„დავიდარაბაში“ არ იყო ურიგო ბ-ნი აწყურელი. თუმცა თვითონ როლი მაგდენი არა იყო-რა, მაგრამ, ჩვენდა სასიამოვნოდ, აქ პირველად გვაჩვენა ბ-ნმა აწყურელმა თავისით, მიუბაძველად თამაშობა და ამით გაგვიძლიერა იმედი, რომ ეს ნიჭიერი არტისტი თავისებურებას, თვითმყოფელობას გამოიჩენს და საკუთარი ნიჭის შთაგონებას აჰყვება და არა სხვის განმეორებას და გადმოღებას სარკესავით.

შესანიშნავი იყო ამავე პიესაში „სტოროჟი“ სასამართლოსი. სცენაზედ ბევრი სალაპარაკო და სამოქმედარო არა ჰქონდა რა, მაგრამ იმოდენად ხერხიანად იყო, ისე თავის დროზედ და გარემოების შერჩევით გაივლ-გამოივლიდა ხოლმე, ან შეაღებდა და გამოაღებდა კარებს, ან ისე სასაცილოდ ათუზებოდა, არც არავის უშლიდა, არავის ეჩხირებოდა წინ, ისე სასაცილოდ გაჭიმული იქ, სადღაც კუთხეში მიიპარებოდა და ორ ბიჯზედ უკუმოტრიალდებოდა, რომ იმ სიცილში, რო-

მელიც სცენაზედ დავიდარაბამ ასტეხა, თავისი წვლილი ამ „სტოროჟმაც“ შეიტანა. სასაცილო რამ იყო და, ჩვენის ფიქრით, სწორედ ზედგამოჭრილი „სტოროჟიცა“: ყოველივე ასო, ყოველი მიხვრა-მოხვრა, წარბშეკრული სახის მეტყველება და ამასთანავე რაღაც სულელური გულზვიადობა ტყუილის მედიდურობით გაბრიყვებულ კაცისა — ყოველივე ეს ერთად უთქმელად გვეუბნებოდა: ეგრე კი ნუ მიყურებთ... მეც ნახირ-ნახირიო. ძალიან მოგვეწონა იგი „სტოროჟი“ და ეს გვაბედვინებს ვურჩიოთ დრამატიულს საზოგადოებას ერთი კარგი წარმოსადგენი რამ შეურჩიოს და გამოსცადოს, ვინ იცის, იქნება თავი იჩინოს. ჩვენ, მის მნახველს, ზოგიერთი იმედი გვაქვს, რომ სწორედ თავს გამოიჩენს.

ვოდევილი „ბარაქალა, მასწავლებელო“ არაფერი შვილია. ერთად-ერთი ღირსება მისი ის არის, რომ მოკლეა, და ღვთისა და თქვენის წყალობით, მალე გათავდა. უგემური, უშნო, უმარილო რამ არის. პასუხისაგებელი როლი მარტო ბ-ნ საფაროვისასა ჰქონდა. მართალია, ბევრნაირად სათამაშოა იგი როლი, ტირილიც უნდა, გულის შემოყრაცა, ყმაწვილური სიყვარულიცა, ყმაწვილური უგუნურობაც, ყმაწვილური ნაღველი, ყმაწვილური სიხარული, სიცილიც, მხიარულობაც, და ყოველ ამ მრავალგვარობას საკმაოდ კარგად გაუძღვა ბ-ნი საფაროვისა, მაგრამ ჩვენ რომ მის თამაშობას ვუყურებდით, გულში ვიძახდით: აფსუს, ნიჭო და ხელოვნებავ, რომ ამაზედ სცდებიო! სწორედ გვენანებოდა ბ-ნი საფაროვისა, რომელმაც ყველა თავისი ხელოვნება კარგად მოიხმარა, მთელი თავისი ნიჭი უხვად მოჰფინა, მაგრამ უშნო პიესას შნო მაინც ვერ მისცა. „არარაისგან არ იქნების არარაიცა“, თუნდა რა ძალღონის ნიჭიც შეეჭიდოს.

თეატრი თითქმის სავსე იყო და მებენეფისემ რამოდენიმე საჩუქარი მიიღო. სასიამოვნოდ ჩასათვლელია, რომ ჩვენმა საზოგადოებამ არ დაივიწყა სამსახური და ღვაწლი ბ-ნ საფაროვისა და, ნიშნად პატივისცემისა ბლომად დაესწრო რა მის ბენეფისზედ, საჩუქარით გადაუხადა სამაგიერო იმ სულიერის სიტკბოებისა, რომელიც ბ-ნ საფაროვისას არა ერთხელ მოუვლენია თვისის მშვენიერის თამაშობით მაყურებელთათვის.

წერილი მეოთხე

ჩვენის თეატრის ერთი დიდი ნაკლი ის არის, რომ სათეატრო თხზულებანი არა გვაქვს. რომ ჩვენი საკუთარი, ჩვენ მიერ ქმნილი, ჩვენის ცხოვრებიდამ ამოღებული თხზულებანი არა გვაქვს — ეგ ადვილად მისახვედრელია. ამას ბევრი საპატრო და შესაწყნარებელი მიზეზი აქვს და იმ ბევრში ერთი ისეთი რამ შეგვიძლიან დავასახელოთ, რომ იმის გაგონებაზედ კაცი თუმცა გულის ტკივილით, მაგრამ მაინც კი იტყვის: რაკი ესრეა, აქ კისრად უნდა ვიდოთ იგი მიზეზი და დავდუმდეთო. ის „ერთი ისეთი რამ“ ის გახლავთ, რომ მწერალი არა გვყავს. ამ არ-ყოლას ყოლად ვერავინ გარდაჰქმნის, ღვთისა და ჩვენის წარმატების მეტი, და ამიტომაც იგი სამდურავი, რომელიც ამ მხრით ისმის ჩვენს დრამატიულს საზოგადოებაზედ, სულ ცოტა რომ ვსთქვათ, მოშლილის წისქვილის რახუნია და მოკლე ჰკუის უჯიათობა და ჭირვეულობა. ამაზე ჩვენ ადრევაც გვილაპარაკნია და ეხლა კვლავ იმისი განმეორება მეტის-მეტი დაბრიყვება იქნება კალამისა და მკითხველის გულკეთილობისა.

ჩვენ დღეს გვსურს ყურადღება მივაქციოთ სხვაგვარს თხზულებას ჩვენის რეპერტუარისას, ესე იგი, თარგმნილსა და გადმოკეთებულს სხვა ენებიდამ. ამ მხრით არ ითქმის, რომ ჩვენი რეპერტუარი მეტად ღარიბი იყოს: ამგვარი თხზულებანი საკმაოდ ბევრი აქვს ჩვენს თეატრსა. მაგრამ გონება კი რომ ააყოლოთ, დაინახავთ, რომ ამ რიცხვით ბევრს, ძალიან ცოტა სიკეთე სჭირს ღირსებისა. იქნება ორიოდე ამგვარი თხზულება ამ საზომში არ მოვიდეს, რადგანაც ზოგიერთს ნათარგმნს და გადმოკეთებულს თხზულებას ღირსების მხრითაც შეიწყნარებს ადამიანის გაწრთვნილი გემოვნება, მაგრამ უმრავლესობა კი თითქმის ყოვლად უღირსია; ამაზედ არა გვგონია აგვიხირდეს ვინმე. ჩვენ ამ უღირსთა თხზულებათა ჩამოთვლას არ მოვუნდებით; ჩვენ ერთი რამ გვაქვს სათქმელი.

რაკი კაცი იცლის სხვა ენიდამ თხზულების გადმოღებისა და გადმოკეთებისათვის, რაკი ამაზედ მიიზიდა მისი ხალისი და რაკი ამისათვის უბრომა და ჯაფა იტვირთა, რატომ იმისთანა სათარგმნელს, თუ გადმოსაკეთებელს არ ჰკიდებს ხელს, რომელიც სულის მარგებელიც იყოს და ხორცისაც. აი რა გვაკვირვებს ჩვენა. ამ-ს მიზეზს გამორკვევა უნდა. რომ

ვსთქვათ, — სხვა ენებზედ კარგი თხზულებანი არ არის და ამას დავაბრალოთ უხეირობა ნათარგმნებისა, აშკარა ტყუილი იქნება. ასარჩევად ამ შემთხვევაში მეტად დიდი და გადაშლილი მოედანია. რუსული, ფრანგული, გერმანული, იტალიური და ინგლისური სათეატრო თხზულებანი იმდენია, რამდენიც კი შესაძლოა ადამიანის ხარბმა გულმა ინატროს და დაიტივოს. თქმა არ უნდა, რომ ამ უზარმაზარ თხზულებათა ხვავში ბევრი კარგია და ბევრი ცუდი. ჩვენი მთარგმნელი სათოფე ნადირსავით გაისისწვრივებს ხოლმე, ივლის, ივლის და ზედ კი წააწყდება მარტო ცუდსა, უფერულსა, რომელიც არც საქაოსია და არც საიქიოსი. თავის გასამართლებლად დაუჟინიათ, სასაცილოა და იმიტომ ვსთარგმნეთო. განა თავი და ბოლო სათეატრო თხზულებისა მარტო სიცილია და სხვა არაფერი?!.

არ ვიცით რა საბუთით და ამბობენ კი: ჩვენს საზოგადოებას სასაცილო წარმოდგენანი უფრო იზიდავს, ვიდრე ნაღვლიანი და ჩამაფიქრებელნიო. ჩვენ არ გვესმის ამისთანა ლაპარაკი. ქართველიც იმისთანა კაცია, როგორც სხვა, და ამიტომაც არა რა კაცებური არ უნდა ეუცხოებოდეს. ბუნება ცრემლისა და სიცილისა, ჩვენის ფიქრით, ერთსა და იმავე სათავიდამ მოდის. იგი შეკუმშვა ადამიანის ძარღვისა, რომელსაც სიცილი და ცრემლი მოსდევს, მწუხარებისაგანაც მოივლინება და მხიარულებისაგანაც. ამიტომაც ხშირად ცრემლსა ჰხედავს იქაც, საცა დიდი სიხარულია და სიცილს იქაც, საცა დიდი სატირალია. ხოლო პირველ შემთხვევაში ცრემლს სიტკბო აქვს სიცილისა და სიხარულისა, და მეორეში სიცილს — სიმწარე ტირილისა და მწუხარებისა. როცა ადამიანის სული და გული ძლიერ არის აღძრული, მაშინ ერთი მეორის ადგილს იჭერს და მთელი დრამა სიცილისა და ცრემლისა სწორედ ამაშია. საშინელია, როცა გული სტირის და კაცი ტირილის მაგიერ სიცილით ქვითინებს; მეტის-მეტად მომხიბლავია და დამატკბობელი, როცა გული სიხარულით უმღერს კაცს და ცრემლით კი იცინის და მხიარულობს. უდიდესი გამოცხადება, უდიდესი ზემოქმედება ადამიანის გულზედ, თავით-ფეხებამდე ზარდამცემი ძლიერება ცრემლისა და სიცილისა სწორედ მაშინ არის, როცა ერთს მეორის ადგილას ჰხედავთ, თუმცა მიზეზი მოვლინებისა ერთისაა და არა მეორისა.

კიდევ ვიტყვით, არა გვგონია, იმ ცრემლზედ უტკბესი რამ იყოს ქვეყანაზედ, როცა იგი ჰკონავს ბედნიერებისა და სიხარულის ნამეტანობისაგან, და იმ სიცილზედ უმწარესი რამ, როცა კაცი ტირილით ჰხარხარებს უბედურობისა და მწუხარების სავსებისაგან. აი ეს ცრემლიანი სიცილი და სიცილიანი ტირილი არის იგი უზენაესი სიტკბოება, რომლის ფრთებითაც ჰეშმარიტი და უდიდესი ხელოვნება ადამიანისა თავის უმწვერვალეს სიმაღლეზედ აზიდავს ხოლმე კაცსა, და გონებამიუწვდენელის თილისმითა დიდს ბოროტსაც, დიდს მწუხარებასაც, როგორც დიდს კეთილსა და დიდს ბედნიერებას, ადამიანის ვულში ჩააფენინებს ხოლმე მაღლის მაცხოვარს შუქს სათნოების კვირტის გამოსაკვანძავად და მერე მშვენიერ ყვავილის გარდასაშლელად. ამაშია მომხიბლავი ძალა და არსებობის მიზეზი ხელოვნებისა საზოგადოდ და სათეატროსი საკუთრივ. იგი გრძნობა, იგი ღონე, რომელსაც ეს შუქი ჩააქვს ადამიანის გულში, ესთეტიური გრძნობაა. ეს გრძნობა უზენაესს სიტკბოებას ეძებს ყველგან, სიცილი იქნება, თუ ტირილი, ბოროტი იქნება თუ კეთილი. ამ გრძნობისათვის ზარდამცემი ბოროტებაც ისეთივე მშვენიერებაა, როგორც გულწამტაცი კეთილი, იმიტომ რომ ხელოვნება თვით ბოროტს აბოროტებს კეთილისათვის და კეთილი ხომ კეთილია. სისხლისმსმელი, კაცის-მკვლელი მაკბეტის აფთარი ცოლი ისეთივე მშვენიერებაა ხელოვნების თვალით და ესტეტიურის გრძნობის შეხედულობით, როგორც გულკეთილი, გულწრფელი და კეთილმომქმედი კორდელია. თუმცა ერთი გძულს და მეორე გიყვარს, მაგრამ აქ ძულებაც და სიყვარულიც ერთსა და იმავე საგანზეა მიმართული, ერთსა და იმავე ძარღვს ადამიანის გულისას სძრავს ერთი ბოროტის უარყოფის გზით და მეორე სათნოების დამტკიცებითა. ერთიც და მეორეც, მართლად მიმავალი, ესტეტიურს გრძნობას საამურად მიაჩნია, და იქნება პირველს შემთხვევაში სიტკბოება უფრო მეტიც იყოს ესტეტიურ გრძნობისათვის, ვიდრე მეორეში, იმიტომ რომ პირველ შემთხვევაში უფრო ძლიერ იძვრის ადამიანის გული, უფრო დიდს ჭრილობას და ტკივილს ადამიანის გულისას აყუჩებს იგი დიადი ძულება, რომელიც იბადება დიდის ბოროტის დანახვაზედ. ხორცის ტკივილიც განა ამავე კანონს არ ექვემდებარება? რამოდენადაც დიდია ტკივილი ხორცისა, იმოდენად

საამურია მისი დაყუჩება და დაამება. ეს ყველას ექნება გამოცდილი თავის თავზედ.

ამ სახით, კაცმა რომ სთქვას, ამა-და-ამას ჭეშმარიტი ხელოვნება სიცილით, მხიარულებით, სალხენით უფრო იზიდავს, ვიდრე ცრემლით, ნაღველით და მწუხარებითო, იგი სცდება. ჩვენის ფიქრით, აქ მარტო ესტეტიურს გრძნობაზედ უნდა იყოს ლაპარაკი და სხვა არარაზედ, და თუ ეს გრძნობა სიცილის აღსაბეჭდად გაღვიძებულია, არ არის მიზეზი, რომ ნაღვლის აღსაბეჭდად მძინარე იყოს. ცალის თვალით ღვიძილი მარტო კურდღელმა იცის და ესტეტიურს გრძნობას კი ერთის თვალით გაღვიძება არ შეუძლიან, ისე რომ მეორეც არ მღვიძარეობდეს. საქმე ის არის, რომ ჭეშმარიტი ხელოვნება სიცილისა, თუ ტირილისა, თავისის თილისმითა ჰქმნიდეს ხატს ესტეტიურის გრძნობის გამოსაწვევად. აქ სხვა არაფერია საჭირო და კაცი ყოველთვის ერთნაირად მოზიდულ იქმნება.

თუნდ ამას ყველაფერს თავი დავანებოთ, და ეს ვიკითხოთ: განა ყველა სიცილი საგანია ხელოვნებისა! სიცილიც არის და სიცილიცა. უაზრო, უმიზეზო სიცილი ლაზღანდარობაა და მთელი სამი-ოთხი საათი, რომელსაც ჩვენ თეატრში ვატარებთ, რომ მარტო ლანზღანდარობას მოვახმაროთ, ჯერ ერთი რომ მოსაწყენია და მერმე ტვინის გამოლაყებაა. კაცმა სამი და ოთხი საათი სულ იცინოს სალაზღანდარო სიცილითა და ერთადერთი სულის მაცხონებელი აზრი მაინც არ ჩაიყოლიოს გულში, სწორედ მოგახსენოთ, მეტის-მეტი ჭირია. მხიარულობა, სიცილი კარგია, მაგრამ ვერც მხიარულება, ვერც სიცილი, ვერც ვერაფერი სხვა სიამოვნება ვერ გაუძლებს მომაბეზრებელს თვისებას ხანგრძლივობისას, ერთნაირობისას და უაზრობისას. ხანგრძლივი და ერთნაირი ლხინი ბოლოს ჭირად გარდექმნება ხოლმე კაცსა. ეგ იმიტომ, რომ ისე მალე არა ჰლალავს რა კაცს და, მაშასადამე, ისე არა უხდენს რა გუნებასა, როგორც გრძელი, გაუთავებელი უაზრო ლხინი და სიცილი. ყველას თავისი საზღვარი აქვს და თავისი მიზეზი. მოკლე ვოდევილის მხიარულს უაზრობას სიამოვნებით აიტანს მაყურებელი, მაგრამ სამ და ოთხ მოქმედებიანს სიცილის გუდას არა გვგონია გაუძლოს ადამიანის გულმა. ამაოდ სცდებიან, ვისაც ჰგონია, რომ რაკი ამ სიცილის გუდას პირს

მოვუხსნი, მაყურებელს თავს მოვაწონებ და თეატრსაც სამსახურს გავუწევო.

მარილიანს, ჯანიანს და მარგებელს სიცილს აზრი უნდა, მომავლინებელად საბუთი უნდა, ადამიანის გულის ძარღვთა განმოქსოვილი იმ მრავალფერობით, რითაც ასე მდიდარია ცხოვრება და ადამიანის გული, ეს უტყუარი სარკე ცხოვრებისა. როგორც უმიზეზოდ მტირალა კაცი საზიზღარია, ისეც უმიზეზოდ, უაზროდ მოცინარიცა. დაუფიქრიათ, სასაცილოაო. ბევრი რამ არის ქვეყანაზედ სასაცილო, მაგრამ ესტეტიური გრძნობა ყველა სიცილს ვერ შეიწყნარებს, თავის შვილად ვერ გაიხდის. სიცილი თავის დღეში არ უნდა გარდიქმნას ლაზღანდარობად და ტირილი კიდევ უგემურ კნავილად.

ეს ხშირად ავიწყდებათ ჩვენს საკუთარს ავტორებსაც, მთარგმნელებსაც და ზოგჯერ ზოგ-ზოგ ნიჭიერ არტისტებსაც. საცა ჭეშმარიტს სიცილს, ან ჭეშმარიტს ცრემლს ვერ აჭრევინებენ, იქ სიცილი ლაზღანდარობაზედ გადააქვთ და ცრემლი უმარილო ვნავილზედ.

ერთი ამისთანა პიესა, რომელიც, — სწორედ უნდა სთქვას ვაცმა, — ამგვარებში ზოგს სხვებსა სჯობია და მაინც კი ვერაფრად მოსაწონია, ქვირას, 30-ს ნოემბერს, წარმოადგინეს ჩვენს ქართულ თეატრში. ამ პიესას სახელად „ალერსთა ბადე“ ეწოდება და რუსულიდამ არის გადმოკეთებული. ქარგა, რომელზედაც ამოქსოვილია ხლართი (ინტრიგა) პიესისა, ერთი უფერული რამ არის. ერთს კარგად შეძლებულს სახლობას, რომელსაც შეჰკედლებია ახლო ნათესავი, სამსახურიდამ გამოსული ვაცი თავისი ცოლითა. ერთად-ერთი გასათხოვარი ქალი ჰყავს. ამ ქალთან ერთად შეზრდილა ერთი ყმაწვილი კაცი, რომელსაც სწავლა შეუსრულებია და მოსულა თავის გამზრდელების სანახავად. დედ-მამას ქალისას ძალიან უნდათ, რომ ამ ყმაწვილმა კაცმა შეირთოს მათი ქალი, რომელსაც ერთი მეზობლად მყოფელი მემამულე ყმაწვილივე კაცი უყვარს და უკვე ცოლ-ქმრობის პირობა აქვს მიცემული. დედ-მამა თანშეზრდილის მოყვრობას უფრო ჰრჩეობს და გულის მოსაგებად დიდს პატივში ჰყავთ და ულოლიავებენ. გამდელი, რომლის ხელშიაც ეს ყმაწვილი თითქმის გაზრდილა, და ის სამსახურიდან დათხოვნილი ნათესავი. თავისის ალერსით, — დაჯე, შენი ჭირიმე, ადიგ, შენი ჭირიმე, დაიძინე, გაიღვიძე,

ეს იგემე, ანუ ისა, ხომ არავინ შეგაწუხა, ხომ თავი არ გტკივა, და ათასი ამისთანა გულმტკივნეულობით — დღე-მუდამ აბეზრებდნენ თავს. აქ თვითონ გასათხოვარი ქალიც ჩაერია და ცდილობს ისე აჩვენოს თავი, რომ მითამ ძალიან უყვარს იგი, მაგრამ დიდად იჭვიანია, ანჩხლი, დაჟინებული და ჯიუტი. რაკი ამ ხასიათებს შემამჩნევსო, თვითონვე ადგება და ჩამომეცლება. რადგანაც კლდეზედ გადასაჩეხებს უფრო ირჩევს, ვიდრე ჩემს ცოლობასა, და მაშინ ვისაც პირობა მივეც, იმას შევირთამო.

ეს აბეზარი ალერსი და ლოლოება გამდლისა და ქალის ნათესავ კაცისა და ზედ ახირებული ჭირვეულობა საცოლესი იქამდე მიიყვანს, რომ საწყალი ყმაწვილი კაცი ქალის სანდომს საქმროს გამოუტყდება და ეხვეწება, ერთი ამ ჯოჯოხეთს გადამარჩინეო, არც ამათი ქალი მინდა და არც ამათი ალერსიო. ქალის საქმრო გააპარებს იმ ყმაწვილ კაცს, და თუმცა გამდელი სადღაც მოასწრობს და უკანვე მოიყვანს, მაგრამ ქალი მაინც თავის სასურველს შეირთავს და პიესა ამით თავდება.

ბ-ნი საფაროვისა გასათხოვარ ქალსა ჰთამაშობდა და, უნდა მოგახსენოთ, თავიდამ ბოლომდე კარგი იყო და ნამეტნავად მეორე და მესამე მოქმედებაში. არტისტიულად სასაცილო რამ იყო ბ-ნი გაბუნია გამდლის როლში. თვალ-წინ წარმოგვიდგა იგი ცოცხალი სახე ძველებურის გამდლისა, რომელსაც დღეს ძალიან იშვიათად სადმე-ღა შეხვდებით და რომელიც თან გადიყოლია ჩვენმა ძველმა დრომ. ხოლო საცინალის სალაზღანდაროდ გარდაქმნამ ბევრად წაუხდინა თმაშობა უკანასკნელს მოქმედებაში. ზედ დაეხურა გაპარულის ყმაწვილის კაცის შლიაპა, პალტო წამოესხა, უშველებელი ქოლგა გადეშალა და ისე შემოიყვანა ჭურდულად წასული ყმაწვილი კაცი. ამის დანახვაზედ, მართალია, თვითონ სცენაზედ არტისტებსაც ყველას სიცილი აუტყდათ და თეატრმაც ხარხარი დაიწყო, მაგრამ ეს ის სიცილი არ იყო, რომელსაც ესტეტიური გრძნობა იწყნარებს და ითხოვს. არტისტი ამგვარად სიცილის ატეხას უნდა ძლიერ ერიდოს, თორემ არტისტობა, ბერიკაობად გარდაქმნილი, მეტის-მეტად სამწუხაროა და დიდ ცოდვად უნდა ჩაეთვალოს ბ-ნს გაბუნიას, რომლისათვისაც ღმერთს

დიდი სიუხვით მიუმადლებია შეუდარებელი ნიჭი არტისტობისა.

ბ-ნ აბაშიძის თამაშობა ძალიან მოგვეწონა. იგი ჰთამაშობდა ალერსით მობეზრებულ ყმაწვილ კაცსა. თვითონ სათამაშო მისი სასაცილო არ არის არც სიტყვის ქცევითა, არც მიმიკითა; თვითონ მისი ყოფა და მდგომარეობაა სასაცილო და, ჩვენის ფიქრით, ღირსება მისის თამაშობისა ის იყო, რომ ამ მხრით თავის როლს არც ერთხელ არ უღალატა, თუმცა კი ზოგან, მაგალითებრ იქ, საცა ბ-ნი აწყურელი, ნათესავის კაცის მოთამაშე, თავისის უადგილო-ადგილას გულმტკივნეულობით და დაშაქრებულის ალერსით თავს აბეზრებს, — იქ შესაძლო იყო ბ-ნ აბაშიძეს მეტის სიცხოვლით თვისი აბეზარად მოსვლა გამოეხატა.

ბ-ნი აწყურელიც არ იყო ურიგო, მაგრამ ერთგან როლი დაავიწყდა და ძალიან გვიან მოაგონდა. რაწამსაც შემოვიდა ბ-ნ აბაშიძესთან და ბ-ნი აბაშიძე ფეხზედ წამოუდგა, აწყურელს მაშინვე უნდა ეთქვა, დაბრძანდი, შენი ჭირიმე, ნუ ირჯებიო, და ეს ასე გვიანა სთქვა, რომ ვიღაცამ ჩვენს გვერდით წამოიძახა: ვა, აქამდე სად იყო, ეხლა დაინახაო?..

ბ-ნი მესხიევი ვერ იყო, ჩვენის ფიქრით, ისე კარგი, როგორსაც მოველოდებოდით. გულსწრაფობა და სიფიცხე, მკვახე სიტყვები, მოურიდებლობა, პირში თქმა მართლისა, ვერ მოსდიოდა ისე, როგორც მოსდის ხოლმე პატიოსანს კაცს, რომელიც ვერ იშვნებს პირფერობას და მართლის გამოსათქმელად არ არის ჩვეული სიტყვის კმაზვაზედ ტყუილ-უბრალოდ მოსცდეს.

დასასრულ, წაკითხულ იქმნა რამდენიმე ლექსი და გლეხური სცენები. რამოდენადაც პირველი ცოტად თუ ბევრად იყო მოსაწონი, იმოდენად დასაწუნი იყო მეორე. ლექსი კარგად და გარკვევით გვესმოდა. ხოლო სხვადასხვა აზრს თავთავისი კილო ყველგან ვერ შეუწყო ლექსის მთქმელმა და ამიტომაც უფრო ერთნაირობა კილოსი აწუხებდა სმენას, ვიდრე საჭირო მრავალგვარობა ატკბობდა. გლეხურმა სცენებმა ხომ სულ უგემურად ჩაიარეს.

7-ს დეკემბერს ქართულს თეატრში წარმოადგინეს პირველად ახალი პიესა „გავიყარნეთ“. ეს პიესა თავდაპირველად ეკუთვნის სახელგანთქმულს მწერალს საფრანგეთისას სარდუს და ფრანგულად ჰქვიან: „Divorçons.“ არ ვიცით, ბ-ნი სარდუ იცნობდა-ღა თავის შვილს, რომ იგი ენახა ჩვენს სცენაზედ? ჩვენ ამას იმიტომ ვამბობთ, რომ მისი „დივორსონი“ ჯერ აუღია ვიღაცას და რუსულად გადაუკეთებია, მერე რუსულად გადაკეთებულიდამ ქართულად გადმოუკეთებია ბ-ნ აბაშიძეს, და ამ გადაკეთებ-გადმოკეთებაში თავისი შნო და მარილი სრულად შერჩენია თუ არა, — ეს თუნდა კოდელ ნინოსა ვკითხოთ.

რომ რუსულიდან ქართულად გადმოკეთებაში ბევრი არაფერი დაჰკლებია ამ პიესას, ამას კი გულდაჯერებით ვიტყვით, იმიტომ რომ ქართულში გადმოკეთებულია მარტო სახელი და გვარები მომქმედ პირებისა, მოსკოვის სასტუმრო „Славянский Базар“-ი ტფილისის სასტუმროდ „ლონდონად“ არის გადაქცეული, მოსკოვის ქუჩა, ვგონებთ „Мясницкая“, ავლაბრად მონათლულია, და სხვა ყოველისფერი კი ისეა, როგორც რუსულად გადაკეთებულში. როგორც ვატყობთ, ჩვენში ჯერ გამორკვეული არ არის: რას უნდა დაერქვას გადმოკეთება? ამას განმარტება სდომებია, როგორცა სჩანს, და ჩვენც ნუ გვიკიჟინებენ, რომ ამ განმარტებას ორიოდე სიტყვა მოვანდომოთ.

სამართლიანად ჰნატრულობენ ბევრნი ჩვენგანნი, რომ ჩვენმა ქართულმა სცენამ რაც შეიძლება ხშირად გაგვიტაროს თვალწინ ჩვენის ცხოვრების ხატი და ამ ხატში გაგვიხორციელოს აზრი და საგანი ასე თუ ისე მიმავალ წუთისოფლისა. ხატი ცხოვრებისა ადამიანის ხასიათშიაც გამოითქმის და ზნეშიაც. ამიტომაც სასცენო ხელოვნებაში უფრო ორგვარი კომედიაა, ერთი კომედია ხასიათთა და მეორე ჩვეულებათა. არ არის ქვეყანაზე არც ერთი იმისთანა კომედია, რომ ან ერთის ამ გვარისაკენ არ იყოს მიხრილი, ან მეორესაკენ, ან ერთს ამ გვარს ეკუთვნოდეს, ან მეორესა. ხასიათი და ზნე-ჩვეულება ყველგან არის, მაგრამ ყოველის თესლის ერს თავისი განსხვავებული ხასიათი აქვს და ზნე-ჩვეულება, იმიტომ რომ ხასიათის და ზნე-ჩვეულების ასე თუ ისე აგებაზედ მოქმედებს

მთელი კრებული იმ გარემოებათა, რომელთ წრეშიაც სული და ხორცი დიდი ხანია უტრიალებია ერს და დღესაც ატრიალებს. შორს რომ არ წავიდეთ, ჯერ თუნდ ადგილმდებარეობა ვიქონიოთ სახეში, მიწა-წყალი, ერთობ კაცთ-გარეთი ბუნება, — ესეც კი ძლიერ მოქმედებს ადამიანის ხასიათისა და ზნე-ჩვეულების სხვადასხვაობის შესაქმნელად. ჯერ ერთისა და იმავე თესლის კაცი მთიული და ბარელი აიღეთ და ამათშიაც ხასიათს მიხედავთ თუ ზნეს, თვალსაჩინო განსხვავებას იპოვით, და რაღა ითქმის იმ კაცებზედ, რომელნიც სულ სხვადასხვა თესლისანი არიან და სხვადასხვა ქვეყნის შვილნი. თუ ესეა, რაღა გვეთქმის ერის ისტორიასა, საოჯახო და საზოგადოებრივს წყობილებაზედ, და ერთობ, იმ რთულ და მრავალგვართა ხილულთა და არა-ხილულთა ძალთა ყოვლად ძლიერ ზედმოქმედებაზედ, რომელნიც შიგნიდამვე ჰქმნიან ხასიათსა და ზნე-ჩვეულებასა ერთისა თუ მეორე ერისას.

ამიტომაც, როცა სასცენო ხელოვნება სხვისის ცხოვრების ხატსა ჰკიდებს ხელს ჩვენს სცენაზედ გადმოსატანად, ორში ერთი უნდა იქონიოს სახეში: ან იგი, რომ სხვისი ცხოვრება, ხასიათს თუ ზნე-ჩვეულებაში გამოთქმული, გვაცოდინოს ისე, როგორც არის, უტყუარად და შეუცვლელად, ან იგი, რომ მარტო აზრი, საგანი აიღოს, თუნდა მთელი ავებულებაც პიესისა, ოღონდ იქ კი, საცა სხვისა ხასიათი, ზნე-ჩვეულება და ვითარება ცხოვრებისა არ შეგვეფერება, არ გვიხდება, გვეუცხოება, — იქ ჩვენი ხასიათი, ჩვენი ზნე-ჩვეულება, ჩვენის ცხოვრების ვითარება ჩააყენოს. ამით უცხო ხატი სხვისის ცხოვრებისა ცოტად თუ ბევრად ჩვენის ცხოვრების ხატად გარდიქმნება, და რამოდენადაც ეს გარდაქმნა დიდია, იმოდენად ნაშრომი კარგია და მოსაწონი. პირველ შემთხვევაში ნაშრომს თარგმანი ჰქვიან და მეორეში — „გადმოკეთებული“. გადმოკეთებას სხვა აზრი არა აქვს, სხვა არავითარი საბუთი არა აქვს, თუ არ იგი, რაც ჩვენა ვსთქვით ამის შესახებ.

გადმომკეთებელს უფრო დიდი საგზალი უნდა, უფრო მეტი ღონე სჭირია, უფრო მეტი ცოდნა, უფრო მეტი ნიჭი, გიდრე მთარგმნელსა. გადმომკეთებელს ის ღონეც უნდა ჰქონდეს, რაც მთარგმნელს, და ამას გარდა თვითმოქმედი ძალიც შემოქმედობისა. იმიტომ რომ საგნადა აქვს იგი ხატი კი არა,

რომელიც მზად გამოსახულია პიესაში და რომელსაც მარტო გადაღება-ღა უნდა, არამედ იგი, რომელიც პიესაში არ არის და ახლად შექმნა სჭირდება, რომ ჩვენის ცხოვრების ხატად გვეჩვენოს. აქ ხორცუსხმელნი შთაბეჭდილებანი სულ ახალის, თუმცა კი შინადვე განცდილის, ნათვალიერების და ნახულის ცხოვრებისა ხორცშესხმას ჰთხოულობენ და ამისათვის ცოტად თუ ბევრად საჭირო ცხოველმყოფელი ფანტაზია და ძალი შემოქმედებისა, როგორცა ვსთქვით. ამ სახით, გადმომკეთებელი უფრო თვითმომქმედია, ვიდრე მთარგმნელი, რომელიც, რაც უნდა ვსთქვათ, მაინც ცოტად თუ ბევრად მონაა მისი, ვისაც სთარგმნის. გადმომკეთებელს კი შეუძლიან თავი მოიწონოს იმით, რომ ქარგა სხვისაა, იქნება ფერადიც სხვისა იყოს, მაგრამ სახე კი ჩემია და ჩემი ნაქსოვიაო. ეს „ჩემი“ დიდი სამაცდურო რამ არის და ამით თუ აიხსნება ივი, რომ პირდაპირ ნათარგმნი ხშირად „გადმოკეთებულის“ სახელით აგვეტუზება ხოლმე თვალწინ. გადმოკეთებას უფრო დიდი აბრუ აქვს და ამ აბრუს დაკუთვნებაზედ ბევრი უსაბუთოდ ხელს იწვდის ხოლმე.

გადმოკეთება პიესისა, ისე როგორც ჩვენ ჩვენის შეძლებისამებრ აღვნიშნეთ, დიდად საპატიო შრომაა, ვისაც კი შეუძლიან. რა თქმა უნდა, ჩვენი საკუთარი პიესები რომ გვქონდეს, იმას არა ემჯობინება-რა, მაგრამ როცა ეგ არის, მაშინ გადმოკეთება რიგიანის პიესისა ორს კურდღელს ერთად დაგვაჭერინებს: ერთი, რომ ყოველი რიგიანი პიესა საყურებლად სასიამოვნოა და ჩვენს საკუთარს ურიგო პიესაზედ ბევრად სამჯობინარია, და მეორე — თუ კარგად გადმოკეთებულია ჩვენს ხასიათსა და ზნე-ჩვეულებაზედ, ნატვრას ჩვენის საკუთარისას ცოტად თუ ბევრად აკმაყოფილებს. ჩვენ თუ დღეს ამ გადმოკეთებაზედ სიტყვა ჩამოვაგდეთ, აზრად ისა გვქონდა, რომ ეს ორკეცი კმაყოფილება სახეში იქონიონ მათ, ვინც საპატიო შრომას სხვის პიესის გადმოკეთებისას ხელსა ჰკიდებს.

წარსულ კვირას წარმოდგენილი „გავიყარნეთ“ პირველს საჭიროებას გადმოკეთებულის პიესისას საკმაოდ აკმაყოფილებს. პიესა რიგიანია ყოველისფრით, სასიამოვნო საყურებელია და არა ნაკლებ სასიამოვნოა სასმენადაც, რადგანაც აზრიანია, მერე მეტის-მეტად თანასაგრძნობი აზრიანი, და კაცი ხალისიანად ადევნებს გულისყურს ბოლომდინ. ვერ ვიტყვით,

რომ ნასკვი* პიესისა ღრმად ჩასაფიქრებელს რასმეს მოასწავებდეს, ან ისე რთულად შეკრული იყოს, რომ მისი გამოხსნა ატყუვებდეს ადამიანის ყურადღებას და იზიდავდეს ჭკუა-გონებასა. პიესა აგებულია ერთს სადა აზრზედ, რომელსაც მით არა ნაკლები ადგილი უჭირავს ადამიანის ყოველდღიურ ცხოვრებაში, ხან ერთის სახით, ხან მეორის სახით, და რომელიც ხშირად დიდ უბედურების სათავედ და მიზეზად შეექმნება ხოლმე ადამიანს, თუ კაცმა მართალი, ბუნებრივი ძარღვი ვერ უპოვა, თავის ცხოვრებაში განუკითხველად უადგილო ადგილი დააჭერინა და სადავე მიანება, ერთის სიტყვით თუ რიგიანად არ მოუარა და არ გაუძღვა.

თუმცა ამ პიესაში მიზეზი ცოლ-ქმართა აშლისა, რომელმაც გაყრის სურვილამდე და გადაწყვეტილებამდე მიაღწია, ჩვენს ცხოვრებაზედ მეტად შორს არის, ასე, რომ სრულებით არ უხდება არც ჩვენს ზნე-ჩვეულებასა, არც ჩვენს ხასიათსა, არც ჩვენებურის კაცის თუ ქალის გულის ტკივილსა, მაგრამ იგივე სხვა გულის მოძრაობიდამ, სხვა გულის ნადებთაგან მოივლინება ხოლმე ხშირად ჩვენს შორისაც, და რადგანაც კაცმა მისი ჯეროვანი გაძღოლა არ იცის, თვითონაც იმწარებს ცხოვრებასა და სხვასაც უმწარებს. საქმე ის არის, რომ გულუბრყვილო, გულწმინდა შეცდომილებას, უგუნურს და უცოდველს გატაცებას, თუნდ ბიწისა და ბოროტისაკენ, ახირება და ბორკილი უფრო გამოადგება წამლად და გამოსაკეთებლად, თუ ტკბილად და დაყვავებით მოქცევა? ავტორი გვასწავლის, რომ ტკბილად მოქცევა ამ შემთხვევაში უებარი წამალია ცდომილის მორჯულებისათვის. ჩვენა ვსთქვით, რომ იგი ნასკვი, საიდამაც ამ პიესაში ცდომილება წარმოსდგა და ცოლ-ქმრობა შეარყია, ჩვენს ცხოვრებაში სრულებით იმ ძაფთაგან არ გამოინასკვება, მაგრამ თვითონ მაგალითი და გზა გამოკეთებისა ისე ზოგადია, ისე მშვენივრად და ნათლად არის გარკვეული, ისე ცოცხლად არის გატარებული, ისეთის ხერხით და ჭკუითა, რომ მაყურებელს, ვინც უნდა იყოს, ერთნაირად გული ბოლომდის ინტერესით უცემს, ვნახოთ ერთი რა გამოვაო. სიმართლე ამ გზისა საყოველთაოა, კაცობრიულია და ყველასათვის მეტისმეტად საგულისყურო.

---

* Завязка.

სვიმონ ლომინაძეს, კარგა მდიდარს და ამასთანაც ჭკუადამჯდარს და გამოცდილს ყმაწვილ კაცს, ცოლად ჰყავს ყმაწვილი ქალი ნინო. ქალი არ არის უჭკუო, მაგრამ ცოტად თუ ბევრად ჭკუა შელახული აქვს წინდაუხედავის სწავლითა და ურიგო, გულდაუდებელ წვრთნითა და გაზდილობითა. მაგრამ არც კი ისე წარამარად მოუბარია, როგორც თითქმის ყველა ეხლანდელი ზეზეურა და ნასწავლი ქალი, რომელიც ქალის საზოგადოდ დაჩაგრულს ყოფას თითქმის მარტო იმაში ჰხედავს, რომ მამაკაცსავით თავისუფალი არ არის გაუკიცხავად გულის-წადილს აჰყვეს და ტრფიალების ეშხით დაითროს ჟინი გულისა.

„თქვენ მამაკაცთა რა გიჭირთ, — ეუბნება ერთგან ცოლი ქმარსა: თქვენ თქვენი საქმე ლამაზად მოგიწყვიათ. მინამ უცოლონი ხართ და ყმაწვილ-კაცობაზედ თავს სდებთ, ჰცელქობთ, ჰსჭექთ და ჰქუხთ, თავს ირთობთ ათასნაირის სიამოვნებით და სიტკბოებით. იმხიარულე, შეეჭეც, ჩემო კარგოო, გეუბნებათ დედა, დეე იქეიფოს, ჟიწი მოიკლას, დრო მოვა და დადუღდებაო, იძახის მამა. ყმაწვილი კაცი ხტის, დარბის, ჭეიფობს ხან ქერათმიან ქალთან, ხან შავთვალწარბასთან. გაუმარჯოს ყმაწვილკაცობას!.. ასე ატარებს დროს, ვიდრე ჭანცგაწყვეტილი, ღონემიხდილი, გაქელილი, გაცვეთილი არ იტყვის: ეხლა კი დროა ცოლი შევირთოო. აიღებენ და ამისთანას მისცემენ ხოლმე ნაზს, ყმაწვილს, გამოუცდელს და უმწეო ქალს, ის-ის არის დედის უბისაგან მოშორებულს. საბრალო ქალმა არა იცის-რა ამ წუთისოფლისა, გარდა იმისა, რომ ყველაფერს უმალავენ, არა იცის-რა ბუნებისა, გარდა იმისა, რომ ყველაფერს უკრძალავენ, არა იცის-რა ტრფიალებისა, გარდა იმისა, რასაც თვითონ მიაგნებს ხოლმე. ჭანჭგალეული ქმარი უგულოდ დაისაკუთრებს ხოლმე ცოლსა, თითქო რაიმე ნივთიაო და ეუბნება: რა ბედნიერი ხარ, ჩემო კარგო, რომ ჩემისთანა ქმარი შეგხვდაო... ჩემზედ მეტად ვერავის ეცოდინება შენი სიყვარულიო. საბრალო ყმაწვილი ქალი, ჰგრძნობს რა ამაში ცოტაოდენ სისაძაგლეს და სიაუგეს, ოხრავს და ჰფიქრობს: „ეს რა ამბავია!.. ნუ თუ მარტო ეს არის და სხვა არა-რა!.. მე კი რას არ მოველოდებოდი! რა არ მეგონა!..“ უგუნური ბატკანი ყოველს ამას ემორჩილება და იჯერებს; გულგრილი დედაკაცი — აინუნშიაც არ იტარებს და იტანს. ხოლო ცოლი-კი, ჭეშმარიტი ცოლი-კი ამბობს თავის გულში: რაო? სულ ტყუილია!.. სულელობაა!.. უკეთესიც არის ხოლმე. განა ამ დაშაქრებულ პირწყლიანობისაგან აინთება ხოლმე გულთა-ვნება სიშმაგემდე... დანაშაულობამდე... ცოდვამდე!.. განა ამისთანა უმარილო ბედნიერებისათვის რომეო სასიკვდილოდ თავს გაიწირავდა, მოაჯრიდამ რომ ყირამალა წამოვიდა!.. ლეანდრი ზღვას შეეჭიდებოდა და გავიდოდა!.. ეღირებოდა კი იგი ბედნიერება ამ თავგაწირვად!.. ტყუილია!.. ცხოვრება სხვაგვარის არის და ეფრო მშვენიერია... და იგი ცოლი ეძებს, აქეთ-იქით თვალს აცეცებს, ჰტყო-

ბილობს, სწავლობს წუთისოფელს და ბოლოს იმოდენად მაინც გაისწავლება ხოლმე, რომ შეუძლიან ქმარს თვალი გაუსწოროს და პირდაპირ უთხრას: თქვენ მე მომატყუეთო... თქვენთვის ქორწინება, ჯვარის წერა რა არის? თქვენთვის უკანასკნელი საფეხურია ცხოვრების კიბისა, ჩვენთვის კი პირველი. ქმრისათვის დასასრულია ის, რაც ცოლისათვის დასაწყისია. ღმერთო, რა მშვენიერი ნატვრა და ოცნება მჭონდა ინსტიტუტში... რასაც კი წადილი გულისა ნეტარებას ჰლამობდა, ყოველს იმას მოველოდი ცოლ-ქმრობაში. ქმარი გმირი და მოტრფიალე,—აი რა იყო ჩემი ნატვრა! მე წარმოდგნილი მყვანდა იგი მშვენიერ, ბუნდოვან და მოხდენილ ყმაწვილ კაცად: ხან თავდაჭერილი და მორჩილი, ხან ჟინიანი, შეუპოვარი და თავის ნებისა; ხან ფეხ-ქვეშ ფიანდაზად მეშლებოდა, ხან მეცემოდა, კითარცა ვეფხვი, რომ ხვევნითა დავერჩვი... ერთის სიტყვით, მშვენიერს სიზმრებში ვიყავი და მათთა სამაგიეროდ რას ვხედავ? ღმერთო ჩემო! ერთნაირს ტაკა-ტუკს კედლის საათის ენისას.. ერთსა და იმავე უგემურს შიშინს მწვადისას გაღუებულს მაყალზედ... არც მარილი, არც პილპილი... არაფერი იმისთანა, რაც ახალისებს და აძლევს გემოსა. მე თქვენს გაცვეთილს გულს, თქვენს საქებურს გამოცდილებას ვეუბნები: მე ყმაწვილი ქალი ვარ, ჩემს ძარღვებში საღი და მხურვალე სისხლი ჰტრიალებს, მე ვგრძნობ რაღაც ჩემთვისაც კი გამოურკვეველს წყურვილს დატკბობისას... ღვთის გულისათვის გემუდარებით, გეხვეწებით, ცოტა „ტრუფელები“, ცოტა შამპანური ღვინო!.. და თქვენ კი მეუბნებით: „არა, უკეთესია და უფრო ნოყიერია დაკეპილი ხორცი კართოფილითაო“. მადლობელი გახლავართ, მადლობელი მაგ წყალობისათვის!“

სიტყვა გაგვიგრძელდა და ამაზედ შევწყვიტავთ ლაპარაკსა შემდეგამდე. რაკი გაზეთში უადგილობის გამო წერილის შეწყვეტა მოგვიხდა, ჩვენ ვარჩიეთ ამ უადგილო-ადგილას შეგვეწყვიტა. იმიტომ რომ ჯერ ნასკვი პიესისა ჩვენის ფიქრით, ამ სიტყვებშია, და მერე, — ჩვენა გვსურს მკითხველს დრო მიეცეს ამ ქალის საგულისხმიერო სიტყვებს ღრმად ჩაუფიქრდეს და ვიდრე ჩვენ ჩვენსას ვიტყოდეთ, მკითხველსაც წინადვე შედგენილი ჰქონდეს თავისი საკუთარი აზრი ჩვენის აზრის შესამოწმებლად.

ჩვენ წინათ მოვიყვანეთ ლომინაძის ცოლის სიტყვები და, თუ კაცი დააკვირდება პიესას, ჰნახავს, რომ მიზეზი ცოლ-ქმრობის აშლილობისა პიესაში „გავიყარნეთ“ ამ სიტყვებით გამოთქმულ აზრებშია გამონასკვული. ესეც ვიცით, რომ ამისი მთქმელი ქალი ინსტიტუტშია გაზრდილი, მაშასადამე, ცოტად თუ ბევრად სწავლამიღებულია და განათლებული. ეხლა ვიკითხოთ, შესაძლოა ამისთანა მიზეზი წარმოსდგეს იმ ქალის გულისნადებთაგან, რომელიც ჩვენებურს ინსტიტუტშია გა-

ზრდილი? პირფერობა რა საჭიროა და პირდაპირ ვიკითხოთ: შეგხვედრიათ, მკითხველო, ჩვენს ეხლანდელს, ევრეთწოდებულ, განათლებულთა ქალთა შორის ერთი იმისთანა მაინც, რომ გონების თვალწინ გამოხატული ჰქონდეს რაიმე სასულიერო სასიამოვნო საგანი, რომლის მისაღწევად მართლა ან გული ერჩოდეს, ან ჭკუა-გონება!.. ნუ არევთ იმაში ხორცის თვალთა წინ გამოხატულს საგანსა, — ამის უნარი ყველასა აქვს, — და იქონიეთ სახეში მარტო გონების თვალი და ისე გვიპასუხეთ.

სჯობს საყვარელსა უჩვენო
საქმენი საგმირონია, —

დიდი ხანია სთქვა გულთამხილავმა რუსთაველმა და აი გულაღფრთოვანებული ნინო ამ „საქმეთა საგმიროთა“ ელოდა თავის ქმრისაგან. ქმარი გმირი და მოტრფიალე — აი ჩემი ნატვრა რა იყო, — ეუბნება იგი ქმარსა. განა რომეო, რომელმაც თავი გაიწირა სიყვარულისათვის და მოაჯრიდამ თავდაყირა წამოვიდა, ან ლეანდრი, რომელიც იმავე სიყვარულისათვის ზღვას არ შეეპოვა და გააპო, ესე მოიქცეოდაო, — ჰკითხავს იგი თავის თავს და სრულის რწმენის ძალით მოსილი იძახის: არა, არაო! ყოველ ამაში სჩანს, რომ აქ მოძრაობს სული, რომელიც თავის თავა შეხუთულად გრძნობს. ყოველ ამაში სჩანს, ნინოს ის მწვავი წყურვილი და ხალისი აქვს, რომ ყველაფერი საკუთარის ჭკუით გამოსწლას, გამოშიგნოს, ბუნება შეუტყოს და თავის სახელი დაარქვას. ეგ არაფერია, თუ ამაებში სცდება, საქმე გამორკვევის წყურვილი და ხალისია, რომელიც ჭკუადახშულს ან გულს, სულიერი სიტკბოებისათვის მკვდარს, თავის დღეში არ მოევლინება. ამიტომაც რომეოსი და ლეანდრის ამბავი ზღაპარსავით კი არ დახსომებია — რომეომ ესა ჰქმნა, ლეანდრმა ესაო, როგორც ჭკუაგაუხსნელთ, ტყუილ-განათლებულთ მოსდით ხოლმე; იგი ჰცდილა და თვით ხორცთუსხმელის აზრისათვის ასე თუ ისე მიუგნია და ატაცებულა გულწრფელად იმ სიყვარულის ყოვლად ძლიერებითა, რომელსაც ადამიანი თავისთავის გაწირვამდე მიჰყავს უანგარიშოდ, უანგაროდ და უნანებლად.

რაკი თავისი ქმარი ამ სურვილით გაღვიძებულმა ქალმა თავის ნატვრას შეუწონა და ცოლ-ქმრული მშვიდობიანი

სიყვარული — განსაცდელიანს სიყვარულსა, ჰნახა, რომ ნატვრა გაუმტყუნდა. მისმა პატიოსნებამ ვერ აიტანა გაცუდება ნატვრისა, ეგ გულის ადრე და მალე სიკვდილი, და განქორწინებალა დარჩა თავისის ნატვრის აღდგენისა და განხორციელებისათვის. ვსთქვათ, ყოველ ამაში სცდება ნინო, მაგრამ რა გულის შესატკივარი, რა ლამაზი, თუ ეგრე ითქმის, რა მარილიანი და მომხიბლავი შეცდომაა!.. აქ გული კი არ გვემღვრევა ცდომილზედ, არამედ გვიდა ამ გულუბრყვილო ცდომილს ცდომის კარამდე სიყვარულით და სიტკბოებით მიჰყვე, რომ თვითვე დაინახოს თავისი შეცდომა და გამოკეთდეს. იმიტომ — რომ გულუბრყვილო, გულწმინდა ცდომილისათვის — დანახვა ცდომისა და ერთბაშად გამოკეთება ერთია. განა ჩვენებური ეხლანდელი, ეგრეთწოდებული, განათლებული ქალი იმოდენად სულით გაღვიძებულია, რომ გონება და გული ატრიალოს იმისთანა აზრებში, რომელიც მიჰსევია ნინოს? ჩვენში არ გვგონია, ეხლანდებურად განათლებული ცოლი ქმარს აეშალოს იმის მიზეზით, რომ გაღვიძებულის სულისაგან შექმნილი ნატვრა გაუმტყუვნდა და გაუცუდდა. იმიტომ რომ ჯერ სულის ღირსის ნატვრის ღონე და უნარი უნდა იყოს. მერე, თვითონ ნატვრა და მერე მისი გამტყუვნება. სად არის?

ჩვენს ეხლანდელებრ განათლებულს ქალს განა „საქმენი საგმირონი“ გულს სიყვარულით აუფეთქებენ? გმირს კი ეძებს ვინმე და არა ფერ-უმარილით გაგლესილს თოჯასა, ანუ ოქროთი გატენილ ტომარასა?

ჩვენში უფრო ადვილია ეხლანდებურად განათლებული ცოლი ქმარს აეშალოს, რატომ ატლას-ბაბთის კაბა არ მიყიდეო, ვიდრე იმის გამო, რომ რატომ რომეოს და ლეანდრს არა ჰგვეხარო. ჩვენში უფრო ადვილად წარმოსადგენია „შლიაპიანი“ და „ტურნურიანი“ ქალი ქმარს შემოსწყრეს და კიდეც გაეყაროს, — ჩოხა რად გაცვია და ყალმუხის ქუდი რადა გხურავსო, ვიდრე იმის გამო, რომ გმირი არ ხარო.

შესაძლებელია განა ჩვენებურმა ეხლანდელებრ, მითამდა განათლებულმა ქალმა შავი ზანგი ოტელო შეიყვაროს მარტო მისთა „საგმიროთა საქმეთა“ გამო, როგორც იგი შეიყვარა მშვენიერმა დეზდემონამ და როგორც უსათუოდ შეიყვარებდა იმისთანა ქალი, როგორიც ნინოა? გმირობა, რა სახისაც უნდა

იყოს, სულის ღონეა და არა ხორციისა, და ამიტომაც გმირის სიყვარული მარტო სულითვე ღონიერს შეუძლიან. აქ ხორციელს თვალს ვერას გააჭრევინებთ, სულიერი თვალი უნდა და ამ სულიერის თვალის ახილება მარტო ცოტად-თუ-ბევრად რიგიანს განათლებას შეუძლიან და სხვას არასფერს. ჯერ ჩვენში ამისთანანი არ არიან მამაკაცთ შორისაც, რომელთაც ჭეშმარიტის განათლებისათვის კარი ყველგან ღია აქვთ, და ქალები სად მოიპოვებიან.

აი ამიტომაც ვსთქვით დასაწყისში, რომ იგი მიზეზი ცოლ-ქმრობის აშლისა ადვილად ჰკვადმისაღებია საფრანგეთში და ჩვენში კი ციდამ ჩამოსული ამბავია. ჩვენებურთა მითამდა განათლებულთა ქალთა გულისნადები, გულისტკივილი, ნატვრა-სურვილი სულ სხვაა, ჩვენდა სამწუხაროდ. ჩვენში ხორციელი თვალი უფრო მოქმედებს, ვიდრე თვალი სულისა. ჩვენში შესაძლოა ხორცის თვალით წარმოდგენილი საგანი ნატვრისა გამტყუნდეს და ამან აშალოს მშვიდობიანი მდინარეობა ცოლ-ქმრობისა. ამისი არა ერთი და ორი მაგალითია. მაგრამ რომ ვიგულოთ სულიერის ღონით აგებული საგანი ნატვრისა და ცხოვრების აშლილობა ამისთანა ნატვრის გამტყუნებას დავაბრალოთ, — ეგ ჯერ კიდევ სანატრელი სიზმარია. ამიტომაც, რაკი ხსნებულის პიესის გადმომკეთებელს მართლა გადმოკეთება მოჰსურვებია, სხვა, ჩვენებური მიზეზი აშლილობისა უნდა გამოენასკვა პიესის ნასკვად. სხვისა არ ვიცით და ჩვენ კი გვეოცებოდა, რომ პიესის მსვლელობას ვუყურებდით: სად ჩვენებური მითამდა განათლებული ქალი და სად სულიერად სასიამოვნო ნატვრა და ამ ნატვრის გაცუდება!.. გონებას არა სჯეროდა, რაც ყურს სცენიდან ესმოდა. ისიც კი გვეხამუშა და გვეხამა ყურში, რომ ქმარმა, ესე იგი მითამდა ქართველმა ლომინაძემ, ათი-ათასი თუმანი აღუთქვა თავის ცოლს მზითვად, რაკი მეყრები და სხვას ირთავო. რომ ეს ცოტაოდნად მართალსა ჰგვანებოდა, ეს ათი-ათასი თუმანი ხუთას თუმანზე მაინც გადმოეკეთა გადმომკეთებელს, რომ აღთქმა მაინც ქართველების ჯიბის შესაფერი ყოფილიყო. ეს წუნი ცოტა რამ არია, მაგრამ სასცენო ხელოვნებაში ამისთანა ცოტა რამაც მაყურებელს ცოტად თუ ბევრად უფუჭებს გუნებასა.

მართალია, — ნინო იმოდენად სხვაზედ წარმატებულია და

გონებაგახსნილი, რომ წყურვილი და სურვილი სულიერად სასიამოვნო ნატვრისა არა აქვს მოკლული და ასე თუ ისე იგი საგანი ნატვრისა შეუქმნია თავის საკუთარის, თვითმომქმედის სულიერის ძალღონითა. ესეც, როგორცა ვსთქვით, დიდი საქმეა, იმისადა მიუხედავად, თუ რა სიკეთისაა თვით საგანი ნატვრისა, იმოდენად დიდი საქმეა, რომ ჩვენს მითამდა განათლებულ ქალებში ძნელად იგულისხმება. ნინო ჯერ ყმაწვილი ქალია. მართალია, — გამორკვევის წყურვილი იმოდენად გაღვიძებული აქვს, რომ რაც კი ყმაწვილობის მოკლე ხანში უნახავს, გაუგონია, გამოუცდია, — ყოველ აქედამ ზოგიერთი ჰკუა უსწავლია. და თავისი აზრი შეუდგენია. ამ საგნებზედ მისი ნათქვამი სიტყვები მეტისმეტად არიან გამსჭვალულნი რწმენის ძლიერებითა და ზოგან ძლიერ მართალნიც, ასე, რომ სიმწკავე და სუსხი უფერუმარილო მართლისა გულში მოსახვედრია და საგრძნობელი. კაცი ყურს უგდებს და სასიამოვნო გულის ტკივილით თანაუგრძნობს ქალს, რომელსაც გული გაჰდაშლია პატიოსანის, წმინდის, მაგრამ მჭექავ-მქუხავის სიყვარულისათვის და იგი მჭექავ-მქუხავი სიყვარული ცოლ-ქმრობაში ვერ უპოვია. ყოველივე ეს მართალია, მაგრამ ნინო ამასთან იმოდენად უცოდინარია წუთისოფლისა, რომ ადამიანის ცხოვრება რომანი ჰგონია და ცოლ-ქმრობა კი — სარბიელი ამ რომანისა. ის კი არ იცოდა, რომ ჭეშმარიტი სიტკბოება ცოლ-ქმრობისა ნელსა, წყნარსა და მშვიდობიან სიყვარულშია და ცოლ-ქმრობას ამის მეტის მოტანა არ შეუძლიან. ესეთი სიყვარული ჰქონდა ქმარს ნინოსი, მაგრამ ნინომ სიყვარულად არ იცნა. „თქვენ მე მომატყუეთო“, ეუბნება სიმწარით ქმარსა, რადგანაც განსაცდელიანი, რომანებში ამოკითხული მოუსვენარი სიყვარული ვერ იპოვა და მშვიდობიანი კი ვერ იცნა. აი გულწმინდა, პატიოსანი ბავშვი, აქ კი წარამარა სწავლისა, გაწვრთნისა და კითხვისაგან წარამარად თვალ-ახილებული! სწავლისაგან საკმაოდ არ-განათლებული გონება, გაუწურთნავი ამ მხრით გული, ვერ მისწვდა ამისთანა სიყვარულსა. ეს კიდევ არაფერია, კაცი ამისთანა გულწრფელს ცდომას, როგორც იქნება, შეიწყნარებს. წარამარად სწავლასა და გაწვრთნასა სხვა არა ნაკლებ მძიმე საგანი ცხოვრებისა მისთვის ბნელში გაუგდია. ნინოსა ჰშურს მამაკაცის თავისუფლება. მერე რაში ჰშურს? იქნება გეგონოთ იმაში,

რომ მამაკაცს ყველგან გზა გახსნილი აქვს საქვეყნო მოქმედებისათვის და ქალს კი დახშული? ეს ხომ სავართლიანი და პატივსადები შური იქნებოდა. ქალს საბუთი აქვს ამ მხრით გულის წყრომისა და საყვედურისა, იმიტომ რომ დღეს საქმე ასეა მოწყობილი, ეხლანდელი საზოგადოება ასეა აგებული. არა, ნინოს თავისუფლება მამაკაცისა ჰშურს მარტო იმაში, რაც ვასაკიცხავია და დასაძრახისი თვით კაცისათვის. „თანასწორობა გვინდაო“, ეუბნება ერთგან ცოლი ქმარს პასუხად: „თქვენა ჰქეიფობთ, ჩვენც მოგვეცით ნება ვიქეიფოთო, და თუ ჩვენ მოწყენილი ვართ, თქვენც მოიწყინეთო.“ თქვენ მამაკაცებს რა გიჭირთო, ეუბნება ისევ ქმარს სხვა ადგილას: მინამ უცოლოები ხართ, ხან ერთ ქალთან ქეიფობთ და სტკბებით, ხან მეორესთან, და როცა მოიქანცებით და მოგწყინდებათ, მხოლოდ მაშინ იტყვითო: ახლა კი დროა ცოლი შევირთოო. ნინო, ამისი მთქმელი გულწმინდა და პატიოსანი ქალია, მაგრამ იმოდენად წინ დაუხედავად ნასწავლია და გულდაუდებლად ნაწურთვნი, რომ მარტო ესა ჰშურს მამაკაცის თავისუფლებისა და გონება ვერ მიუწვდენია იმ ჭეშმარიტ განათლებულ თავისუფლებამდე, რომელიც მარტო მაღალ ზნეობას გზას უხსნის და ამისთანებში კი ადამიანს ჰხუთავს და ჰხლუდავს რკინის ბორკილზედ უარესად. რა არის იგი სწავლა, განათლება, ზნეობა-გაწრთვნილობა, რომ თავისუფლების ჭეშმარიტი მნიშვნელობაც ვერ გამოარკვევინოს ადამიანსა, იმოდენა ღონე არ მისცეს სულისა, რომ ადამიანი მის მაღალ მნიშვნელობას ასწვდეს და ბოროტის ქმნის თავისუფლებას სიკეთის ყრმობა არ არჩევინოს! ამაში კი, სწორედ მოგახსენოთ, არც ჩვენებური განათლებული ქალები ჩამოუვარდებიან ნინოსა.

*

ჩვენ წინა წერილში ვსთქვით, რომ ლომინაძის ახალგაზრდა ცოლი ნინო ჰკუაგალვიძებული და გრძნობაწარმატებული ქალია. მისი გონება და გული ჰტრიალებს იმისთანა სფეროში, რომელიც ჰკუა-გაუხსნელ და გრძნობა-დახშულ ადამიანისათვის ძნელი საფიქრებელია და მიუწდომელიც. მაგრამ ესეცა ვსთქვით, რომ არც იმოდენად განათლებული, გაწრთვნილი,

და თვალ-ახილულია, რომ ამ სფეროში გზა-კვალი გამოეგნო. ყოველივე მისი ცდომილება აქედან არის წარმომდგარი. მაღალი სიყვარული უნდოდა, შეჰხედა ამ სიყვარულს და ვერ იცნა; თავისუფლება უნდოდა და არა იგი ჰეშმარიტი თავისუფლება, რომელიც ბოროტისათვის რკინის ბორკილია; გმირი უნდოდა ქმრად და საყვარლად და ერთს ვიღაც მჩვარს კაცს კი გადაეკიდა, — იმისთანა ყმაწვილ კაცს, რომელიც მისის ქმრის ფეხის მტვრადაც საკადრისი არ იყო. იგი ყმაწვილი კაცი, რომელსაც პიესაში ჰქვიან ანაპოდისტე და რომელსაც ნინომ თავისი, ქმარზედ აყრილი, გული მითამდა დააკუთნა, ერთი იმისთანა გულამოჭვარტლული, ჭკუადაბინდებული და ზნეწამხდარი კაცია, რომელსაც ქვეყანაზედ არა გააჩნია რა გარდა იმისა, რომ ყოვლად უსირცხვილოა და მეტისმეტად კადნიერი ქალებთან. აი, ეს გაგლესილი თოჯა, ჭკუით მკვდარი, გულით წაბილწებული ყმაწვილი კაცი შეიყვარა მითამ ნინომ და ამაში იპოვა იგი გმირი და მოტრფიალე საქმრო, რომელსაც ინსტიტუტში ჰნატრობდა და რომელიც ქმარში ვერ იპოვა. რადგანაც ნინო ამასთანავე პატიოსანი ქალია, ჰზიზღობს ცოლ-ქმრობის გარეთ სიყვარულსა და ამიტომაც გადაჰკიდებია ქმარს, გამეყარე კანონიერად, რომ ჩემი საყვარელი კაცი შევირთოო.

ჭკვიანი ქმარი მიუხვდა, რომ ნინოს ყოველივე ეს მოსდის გულუბრყვილო უმეცრებითა, რომ ნინო ამ შემთხვევაში გულწმინდად არის გატაცებული. ამასთან ეჭვაღებული ქმარი უტყუარის საბუთებით დარწმუნდა, რომ ნინო ყოვლად უცოდველია, თუმცა მიზიდული კია იმ მჩვარ ყმაწვილ კაცისაკენ და ერთმანეთისათვის გული კიდეც აუხდიათ და სიყვარული გამოუცხადებიათ. ქმარი სწუხს, იმიტომ რომ ნინო უყვარს სულითა და გულით, მაგრამ მწუხარებას არ ეჩაგვრინება და გონიერებას არ ჰკარგავს. თვისდა საბედნიეროდ, ჰხედავს, რომ ამისთანა საქმეში ახირება, ტუქსვა, წყრომა, რისხვა, ყვედრება უფრო გააჭირვეულებს, გააძლიერებს, გააჯიუტებს მცდარის სიყვარულის გრძნობას და ნინო სამუდამოდ ხელიდამ გამოეცლება. ამასთან დარწმუნებულია, რომ ცდომის დანახვა და ერთბაშად გამობრუნება ერთი იქნება, თუკი ნინოს ამ ცდომას მისისავე თვალით როგორმე აჩვენებს. როგორ მოახერხოს ეს ძნელი საქმე? გულდინჯად ავყვები ნინოს და ვაჩვენებ

თავს ისე, ვითომც მეც ვხედავ, რომ მართლა მე გადავეღობე წინ მის ბედნიერებას და ზნეობა ნებას არ მაძლევს ჩემს საკუთარს ბედნიერებას სხვისი ბედნიერება შევწირო და მტლად დავუდგო. ამასაც მიხვდა ჭკვიანი ქმარი ნინოსი, რომ ამასთანა პატიოსანი ქალი, როგორც ნინოა, მართლის სიყვარულით ვერ შეიყვარებდა იმისთანა ყოვლად უხეირო კაცს, როგორც ანაპოდისტეა, და თუ აქ თვისი გრძნობა მასდამი სიყვრული ჰგონია ნინოს, — ეგ შეცდომაა. რაც უნდა იყოს, ნინო სულიერს სიამოვნებას ეძებდა სიყვარულში და სწორედ ამ მხრით ყოვლად უვარგისი იყო ის ჩიტირეკია ანაპოდისტე. ყოველივე ეს გულდინჯად მოისაზრა ლომინაძემ და ცოლს აჰყვა და ახირებით არ გააკაპასა და არ გააჯიუტა. ბატონი ხარ, გაგეყრებიო, ეუბნება ცოლს, და კანონიერს განქორწინებას მე თვითონ მოვახერხებო. მაშინ თავისუფალი იქნები, შეირთე შენი ანაპოდისტე, და რადგანაც შენი ახალი საქმრო ღარიბია, ათი-ათას თუმანს მზითევსაც მოგცემთო.

ამისთანა სულგრძელობას, რასაკვირველია, არ მოელოდა ნინო, მისმა შემცდარმა და არა-გაფუჭებულმა გულმა მაშინვე აღიბეჭდა ეს ამბავი, რაკი ეს ნინომ თავის ყურით გაიგონა და თავის თვალით დაინახა. სულგრძელება თვისებაა გმირისა და ყველაზედ უწინარეს ამ სულგრძელებამ იმოქმედა ნინოზედ მით უფრო, რომ არ ეგონა ამისი უნარი ჰქონოდა მის ქმარსა. ქმარზედ ნინოს ეხლა სხვაფრივ აეხილა თვალი და ამან აჩქარებული ფეხი ცდომისა, ცოტა არ იყო, შეუფერხა. ხომ გადაწყვეტილი ჰქონდა, ქმარს უნდა გავეყაროო, მაგრამ ამ სულგრძელებამ მაინც ამოათქმევინა გულიდამ ნინოს თავისი მართალი განაჩენი: რა კარგი ხარო, ეუბნება ნინო გულიდამ ამოღებულს ქმარსა. ეს პირველი ისარი იყო, რომელიც თუმცა სასიკვდინოდ არ მოხვდა ცდომასა, მაგრამ კარგად საგრძნობელად — კი გაჰკინწლა. შემდეგ ქმარი ეუბნება, მე ეხლა ამ სახლში მეტი ვარო, ჩემი აქ ყოფნა თვალში ჩხირად გექნებათ შენა და ანაპოდისტესა და ამიტომ გიტოვებთ აქ ყველაფერს და მე სასტუმროში გადავდივარო. ნინოს პირველ ხანში თითქო იამა ესა, მაგრამ მერე კი ჩაუფიქრდა. ესეც სულგრძელება იყო ქმრისაგან, რადგანაც იმის მაგიერ, რომ ცოლი გააგდოს სახლიდამ, წადი რაც გინდა ჰქენიო, იგი თვითონ გადის

თავის სახლიდამ და სახლ-კარს უთმობს ცოლს, რომელიც ეყრება, და ყმაწვილ კაცს, რომელიც ცოლს ართმევს. ეს ამისთანა სულგრძელება ვერ აუხსნია ნინოსა. მე თავისუფლებას დღესვე მაძლევსო, — ჰფიქრობს ნინო, — სჩანს იგი თავისუფლება თვითონაც თავისთვისაც ჰსურვებია, რომ თავის გულის წადილს მიეცეს შორს ჩემგანაო. ნინოს ეხლა-კი თითქო ეზიზღა ამისთანა თავისუფლება. რაო? რად გადადიხარ სასტუმროში? რას ეჩქარებიო? — ეუბნება თავის ქმარს: ჰო, ვიცი, ვიცი, შენ გინდა თავიდამ მე მომიშორო, რომ თავისუფლად ისიამოვნო სხვა ქალთან, რომელიც შენ გიყვარს და რომელსაც ეხლა არაფრის რიდი აღარ ექნება შენ ყოველდღე გინახულოსო. ამ სახით პატიოსანმა თავმოყვარეობამ ქალისამ ხმა ამოიღო; იჭვიანობამ თავისი ადგილი დაიჭირა. არაო, — ეფიცება ქმარი. მაშ თუ არა, დღეს ჩვენთან დარჩი, სადილი ერთად ვჭამოთო, — ეუბნება ცოლი: ანაპოდისტეც ხომ შენგან მოწვეულია დღეს სადილად, დარჩი, ერთად ვისადილოთო. ანაპოდისტე მე შენთან მოვიპატიჟე და არა ჩემთანაო, — უპასუხებს ქმარი: მე მეტი ვიქნებიო და ამიტომ დღეს სადილი ჩემს ოთახში სასტუმროში უნდა ვჭამოო. ჰო, ვიცი, ვიცი, — ეუბნება ცოლი: შენი საყვარელი ქალი გეყოლება დღეს სადილად მიპატიჟებულიო. ქმარი ეფიცება, არაო, ცოლს არა სჯერა. მაშინ, თუ ეგრეა, მეც შენთან წამოვალ სადილადაო, — ამბობს ნინო. ბატონი ხარო, — უპასუხებს ქმარი: მაგრამ ანაპოდისტე რას იტყვისო. — ეჰ, რაც უნდა სთქვასო, დაჯდეს მარტოკა და ისადილოს, სადილი ხომ მზად არისო, — ეუბნება ცოლი. მაშ კარგი, დღეს ჩემი სტუმარი ბრძანდები, წავიდეთ სასტუმროში და რაცა გნებავთ, მოიკითხეო, — უთხრა ქმარმა.

ნინო სიხარულით ფეხზე ვერა დგება. ეჰ, რა კარგია, რა კარგი!.. იძახის სიხარულით აღტაცებული ნინო: მარტოკანი მე და შენ სასტუმროში ვიქნებით ცალკე ოთახში და ვინ იცის რას არ მოაჭორებენ. იმისთანა საყვარლები ვეგონებით, რომელთაც საქვეყნოდ სიყვარული აკრძალული აქვთ და იმიტომაც ჰშიშობენ და ჰრიდობენო. ის ერთნაირი მდინარეობა ცოლ-ქმრობის სიყვარულისა, რომელიც ნინომ შეადარა საათის ენის ერთნაირს ტაკა-ტუკსა, და რომელსაც ამ მიზეზით უჩივოდა, ეხლა როგორღაც განსაცდელიან სიყვარულად იწყ-

სება იმის თვალში, იმ სიყვარულად, რომელიც ცოლ-ქმრულს პატიოსნებას არ არის მოკლებული, მაგრამ გარეგნობით კი ჰგავს იმისთანას, რომელიც საზოგადო აზრით აკრძალულია და, მაშასადამე, რომელიც თავს იმალავს, ჰშიშობს, ჰკრთის და ყოველ ამით ჰფხიზლობს. ერთნაირი მდინარეობა მათის ცოლ-ქმრულის ცხოვრებისა რომ ამნაირად დაირღვა და ფერი იცვალა, ეს მოეწონა ბავშვს ნინოსა და აი მისის სიხარულის სათავე სად უნდა ეძიოს კაცმა. სიტყვა რომ აღარ გავაგრძელოთ, მოკლედ მოვსჭრით.

მოხერხებული ავტორი პიესისა ამ სასტუმროში, როცა ქმარი და ცოლი მარტოკანი არიან ოთახში და სადილს შეექცევიან, ჰხსნის თავის პიესის ნასკვსა. ეს უკანასკნელი მოქმედებაა პიესისა და აქ ყველა მომქმედნი პირნი ხელ-ახლად წარმომდგარნი არიან მაყურებელთა წინაშე. ნინო ჰხედავს, რომ იგი მჩვარი კაცი, რომელზედაც ჰცვლიდა თავის სულგრძელს და ნამუსიან ქმარსა, მართლა მჩვარია და უღირსი. ქმარმა ისე მოაწყო საქმე, რომ ნინოს საკუთარის თვალით დაანახვა ვის ვისზედ სცვლიდა. მაყურებელიც აშკარადა ჰხედავს, რომ ნინოს გრძნობა ანაპოდისტეს მიმართ სიყვარული არ არის. ეს ის გულწმინდა, მაგრამ ბრმა გრძნობაა, რომელსაც ფეხი აუდგამს, მაგრამ საკმაოდ კი თვალი არ აუხილებია. ეს ის გრძნობაა, რომელსაც თავისი მოწადინებული ბინა და სადგური ჯერ ვერ უპოვია და აქეთ-იქით დააქვს აფორიაქებულს გულს, როგორც აღელვებულ წყალს შტოდამ მოწყვეტილი ფოთოლი. როგორც წყალმა არ იცის, სად გააჩერებს ფოთოლს სამუდამოდ, ისეც ამისთანა შემთხვევაში გულმა, — სად აუჩენს სამუდამო სადგურს ბრმად მოარულს, თუნდაც წმინდა გრძნობასა. ყმაწვილი კაცი, თუ ქალი, გამოუცდელი, გამოურკვეველი, თვით ამ გრძნობის უგზო-უკვლოდ ტრიალში ჰხედავს ხოლმე თავის სიამოვნებას, და რაკი ტრფობისათვის მწყურვალე გრძნობას თავს ვეღარ დაუჭერს, მთელის ძალღონით მიეცემა ხოლმე მის „მშვენიერს, აღტაცებულს, გიჟურსა ლტოლვას“. ბავშვი რომ გარბის, განა იმიტომ, რომ ბინამდე მისვლა ეჩქარება. ბავშვს რა საქმე ესწრაფება!.. ბავშვს თვით სირბილი მოსწონს, იმიტომ რომ მოძრაობაა უდიდესი სიამოვნება ახლად ფეხადგმულის სიცოცხლისა. როგორც სიცოცხლეს ხორცისას ეს მოსდევს, ისიც სიცოცხლეს სულისას, როცა

სულს დრო მოუვა ფეხის-ადგმისა, ნამეტნავად პირველ ხანში. „გაჰკვეთე ქარი, გააპე წყალი, გარდაიარე კლდენი და ღრენი!“ იძახის სული, რომელსაც სიცოცხლის მომნიჭებელმა სხივმა დაჰკრა და ამოაყვავა. აი ეს ქარის გაჰკვეთა, გაპობა წყლისა, გარდავლა კლდეთა და ღრეთა თავისთავად მომხიბლავია, თავისთავად გამტაცებელია სულღონიერ ჭაბუკისა, ქალი იქნება თუ კაცი.

ნინოს ანაპოდისტე შეხვდა და მისმა სიკეთემ კი არ მოჰხიბლა ტრფიალების სიტკბოებითა, არამედ ამ შეხვედრამ შემთხვევა აპოვნინა ნინოს გაჰკვეთოს იგი ქარი, გააპოს იგი წყალი, გარდაიაროს იგი კლდე და ღრე, რომელიც კანონიერმა ცოლ-ქმრობამ ვითამ თვალწინ გადაუღობა და რომელმაც მითამ შეჰხუთა მისი სული მოძრაობისათვის ფეხადგმული და ამაების მწყურვალე. ნინოს ანაპოდისტე კი არ უყვარს, უყვარს მარტო ეს განსაცდელიანი გზა, სადაც სული ჰფხიზლობს და ომობს, და არა ისე უგემურად ჰხმაურობს, როგორც ერთნაირი ტაკა-ტუკი კედლის საათის ენისა. ნინოს ჯერ პირველში არც ქმარი უყვარს და ამ სახით მისი გული ჯერ დაუბინავებელია. ნინო ჯერ კიდევ საყვარელის არჩევანშია, და როცა ჰნახა კი, რომ მისი ქმარი სულგრძელია და, მაშასადამე, ცოტად თუ ბევრად გმირი; როცა ამასთან გული დააჯერა, რომ ჩემი პატიოსნება და ნამუსი იმოდენად სწამს, რომ გაჰბედა და, თუნდ ერთი წამით, ჩემს ნებაზედ გამიშვა და არავითარს შიშს ჩემს გამო გულში ადგილი არ მისცაო, — მაშინვე იგრძნო, რა საუნჯე იყო მისი ქმარი; მაშინვე იგრძნო, რომ გმირიც ეს არის და ჭეშმარიტი მოტრფიალეცა. მაშინვე მისი მოუსვენარი გული დაწყნარდა და სთქვა: აი ჩემი სადგური, აი ჩემი სამუდამო ბინა სად არისო. გადაეხვია ქმარს და ცდომილი ცოლი კვლავ დაუბრუნდა ჭკვიან კაცს, ეხლა-კი იმ სიყვარულით, რომელსაც წინათ აქეთ-იქით ეძებდა ნინო და რომელიც ერთადერთი თავდებია ცოლ-ქმრობის ბედნიერებისა. ყოველ ამაში მარტო ჭკუაგახსნილმა ქმარმა გააგებინა დახლართული გზა, თორემ თავის გაუწრვთნელ ჭკუას და გულს რომ აჰყოლოდა, ვინ იცის სად გადიჩეხებოდა. ამით თავდება იგი პიესა, რომელსაც „გავიყარნეთ“ ჰქვიან და რომლის გამო ასე გრძლად მოგვივიდა ლაპარაკი.

თუ ჩვენ რამდენადმე მართლად მივუხვდით ნინოს ხასიათის ნასკვსა, მის სულისა და გულის მოძრაობასა, მკითხველი ცხადად დაინახავს, რა ძნელი სათამაშოა ნინო სცენაზედ. ბ-ნმა საფაროვისამ, ჩვენდა სასიამოვნოდ, საქებურად სძლია ამ ძნელსა. მრავალგვარი მოძრაობა სულისა და გულისა უნდა გამოესახა მაყურებელთა წინაშე და ერთის კილოდამ გადასვლა მეორე კილოზედ ისე ლამაზად მოსდიოდა, რომ ბევრგან თვითონ ჟინიანი, ახირებული და მოწადინებული წუნიც კი წუნს ვერ დასდებდა. ხან გულისწყომით წარბშეკრული და მრისხანე გრძნობით გულამღვრეული, ხან ადამიანის გულის უკეთესთა სიმებზედ მომჟღერალი; ხან პირქუში, როგორც წყრომა, ხან ტკბილი, როგორც ბედნიერების ღიმილი, ხან „ვარდის ყნოსვით მთვრალი, ხან ეკლით განფხიზლებული"; ხან ნაზის, ნებიერის და აზიზის გრძნობით შუქფენილი, ხან ამაყი, თავმომწონე, შეუპოვარი და წინდაუხედავი მეომარი, რომელიც იბრძვის დარღვეულის უფლების აღსადგენად, ყოველივე ეს საოცარის ზედმიწევნით და გულის სითბოთი გაგვიტარა ბ-ნ საფაროვისამ თვალწინ. მარტო ის არ მოგვეწონა, რომ ზოგან სხაპასხუპით მოსდიოდა ლაპარაკი და სიტყვებს ვერ ვარჩევდით. ცუდი ჩვეულებაა, თუ არტისტს ეს დასჩემდა. მართალია, ზოგან აჩქარება გრძნობისა ლაპარაკის აჩქარებასა ჰთხოულობს, მგრამ აქ გადაჭარბება არ ვარგა და სიტყვა უსათუოდ უნდა ისმოდეს თვითეულად და გარკვევით. ამ ნაკლს ვერა თამაშობა ვერ შეავსებს.

ბ-ნი აბაშიძე ვერ იყო ისე, როგორც საჭიროა. ცოტა არ იყოს, ქვეითობდა და ის ჭკვადამჯდარობა აზრთა-მკვლევის კაცისა არ ეტყობოდა, რომელიც, ჩვენის ფიქრით, ლომინაძის სათამაშოს მოსახდენია. უკანასკნელ მოქმედებაში, როცა გამოკეთებული ნინო სიყვარულით გულზე მივარდება და სთხოვს, — ყველაფერი დავივიწყოთ, მე შენი ვარო, აქ ისე უგემურად უთხრა პასუხი გახარებულს ნინოსა, თითქო ეხუმრებოდაო და თვითონ არავითარ სიხარულს არა ჰგრძნობს, რომ ასე მარჯვედ მოუვიდა თავისი დაწყობილი საქმე და საყვარელი ცოლი ცნობიერის და მართლის სიყვარულით უკან დაუბრუნდა. ეს სწორედ ტკბილის ცრემლის მოსაგვრელი სცენაა, რომ ბ-ნ აბაშიძეს არ ეღალატნა ხელოვნებისათვის და იმ სითბოთი და სიტკბოთი მოქცეულიყო, როგორც ბ-ნი საფაროვი-

სა. ბ-ნს მესხიევს ვერაფერი სათამაშო ჰქონდა და უგულოდ, უგემურად ითამაშა. არც ბ-ნი აწყურელი იყო კარგად. მეტის-მეტად, შეუფერებლად ეცვა ასე, რომ უყურებდით და გიკვირდათ, — ეს როგორი იმისთანა ყმაწვილი კაცია, რომელსაც ქალების უკან დევნის მეტი სხვა ღვთისაგან განაჩენი არა უღირსებია-რა ბედსა. გვესიამოვნება, რომ საბუთი გვაქვს შევნიშნოთ, რომ ბ-ნი მაქსიმიძე არ იყო ურიგო, ძალიან რიგიანად ითამაშა. სჩანს, ამ არტისტსაც შეუძლიან კარგად თამაშობა და რას მივაწეროთ, რომ ხშირად ესე არ არის? ნუ თუ რუსულს „авось, вывезет"-ს? ბ-ნ თამაროვისაზე ჯერ ვერას ვიტყვით, — თუ არა ვცდებით, მისი გამოსვლა სცენაზედ პირველი შემთხვევაა და ჯერ საკმაო დრო არა ჰქონია თავისი ნიჭი დაგვანახვოს. ერთობ უნდა შევნიშნოთ, რომ როცა დანიშნულს საღამოზედ სტუმრები თავს იყრიან ლომინაძის სახლში, ჩვენს არტისტებს ვერაფრად მოუვიდათ თამაშობა. რაღაც უგემურად და ზლაზვნით მიდიოდა მოქმედება, თითქო არტისტები ეხლა ემზადებიან სათამაშოების გასაკვეთადაო.

*

14-ს დეკემბერს ითამაშეს ყველასაგან ცნობილი და არა ერთხელ ნათამაშები „ხანუმა" ბ-ნ ას. ცაგარელისა ბ-ნ აწყურელის საბენეფისოდ. თეატრი სავსე იყო.

თვითონ პიესის შინაარსზედ არას ვიტყვით, იმიტომ — რომ ვინ არ იცის ეგ შინაარსი და, სწორედ რომ ვსთქვათ, არც მეტი სახარბიელოა და ვერც თვითონ პიესაა რიგიანად აგებული. ეს ხომ ასეა, მაგრამ ჩვენს სასცენო ლიტერატურაში მაგგვარს პიესას, ნამეტნავად ახლებში, არა სჯობია-რა. იგი, ნამეტნავად პირველი ორი მოქმედება, ცოცხალი სურათია ჩვენის ცხოვრებისა, სურათი მარტო თვალად სახილველი და მეტისმეტად მართლად გადმოღებული და ჩვენს ცხოვრებამდე ზედგამოჭრილი. ჭეშმარიტად „სანაკვესო" სიტყვებით ბრწყინავს და ელვარებს თითქმის ყოველი სათქმელი ყოველის მომქმედისა. თეატრი ამის თამაშობაზე ერთს განუწყვეტელს გულითადს ხარხარად გარდაიქცა. რომ გენახათ, ხარხარებდა ყველა, დიდი თუ პატარა, იმ სასიამოვნო ხარხარითა, რომელ-

საც მართლა-და მხიარულების სიცილი ჰქვიან. არა ერთსა და ორს შემოუჩივლია ჩვენთვის, რომ დავიხოცენით სიცილითაო. მართალიც არის: უბოროტო სიცილით ყველა იცინოდა იმოდენად, რომ ზოგჯერ სცენაზედ არტისტები იძულებულ იყვნენ გაჩერებულიყვნენ, მინამ ხმამაღალი სიცილი დაწყნარდებოდა. მკვდარსაც კი გაეცინებოდა 14-ს დეკემბერს „ხანუმას“ წარმოდგენაზედ. ვერა სიტყვით ვერ გამოიხატება იგი თითქმის სასწაულმოქმედება ხელოვნებისა, როგორც გამოხატა ბ-ნმა გაბუნიამ, რომელიც ხანუმას თამაშობდა. უკეთესი თამაშობა აღარ შეიძლება, ამას ზევით ხელოვნება ვერ წავა. ვისაც ოდესმე მოსწყურებია საკუთარის თვალით ნახვა მისი, თუ სად არის საზღვარი სასცენო ხელოვნების ძლევამოსილებისა, იმას უნდა ენახა ბ-ნი გაბუნია; ხანუმას რომ ჰთამაშობდა 14 დეკემბერს, ნამეტნავად იმ სცენაში, როცა აკოფას დიდის ხნის შემდეგ პირველად ჰხედავს. საშინაოროდ ჩვენდა, ერთი სასაცილო სცენა წაიხდა. როცა ორი მაჭანკალი ხანუმა და ქაბატუა შეეძიძგილებიან ერთმანეთს, ეს სცენა ვერ მოუვიდათ კარგად. ქაბატუას ჰთამაშობდა ბ-ნი საფაროვისა და პირველი შემთხვევაა ეს, სხვა არ გვახსოვს, რომ ბ-ნმა საფაროვისამ თავის სათამაშოს გადააჭარბა და სასაცილო ძიძგილაობა დასანახავადაც კი სანანურად და შესაწუხებლად გაუხადა მაყურებელსა. ბ-ნ ყიფიანზედ არას ვიტყვით, მაგრამ ეს დუმილი ის დუმილი კი არ არის, რომელიც დაემართა შავთელსა თამარ მეფის დიდებით გაკვირვებულსა და რომელმაც ამ გაკვირვებით ენაშეკრულს პოეტს წარმოათქმევინა ალტაცებით: მაშა დუმილიც მიითვალე შენდამი ქებადაო. ბევრჯელ მივუყვანივართ ბ-ნს ყიფიანს იმ გაოცებამდე, რომ დუმილი-ღა დაგვრჩენია მისდამი ქებად, მაგრამ 14-ს დეკემბერს, როცა იგი ვანო ფანტიაშვილს ჰთამაშობდა, იმ „ბევრჯელში“ ადგილი არა აქვს.

ბ-ნი აწყურელი კარგი იქნებოდა, თუ რომ თვალწინ წარმოდგენილი არა გვყვანდეს ჩვენი შეუდარებელი ამისთანა სათამაშოებში ბ-ნი აბაშიძე, რომელსაც ეს სათამაშო არა ერთხელ უთამაშნია. ჩვენ ამას იმიტომ კი არ ვამბობთ, რომ ბ-ნი აწყურელი თავისთავად კარგა საკმაო ნიჭის მჭვრნებელი არ იყოს: ბ-ნი აწყურელი იმოდენად კარგი რამ არის საზოგადოდ და იმოდენად კარგი იყო 14 დეკემბერსაც აკოფას სათა-

მაშოში, რომ მართლა მოსაწონია. მაგრამ ვისაც უნახავს ბ-ნი აბაშიძე, მარტო იმას ეჩვენება ხოლმე ბ-ნი აწყურელი მკრთალად და შუქმიბინდულად. ბ-ნის აწყურელის წუნი, — თუკი ეს წუნად ჩაითვლება, — მარტო ის არის, რომ შესადარებლად იმ სიდიდე ნიჭი თვალწინ გვიდგა, როგორიც ბ-ნი აბაშიძეა. აქ კი ადგილი უნდა დაუთმოს ბ-ნმა აწყურელმა ბ-ნს აბაშიძეს. ბ-ნი აწყურელი მთვარეა და ბ-ნი აბაშიძე მზე და ამიტომაც მისი შუქი აბინდებს. ტყუილად კი არ არის ნათქვამი:

„მთვარე მზესა მოეშოროს,
მოშორება გაანათლებს;
რა უახლოს, შუქი დასწვას,
გაყრების, ვერ იახლებს“.

[1886 წ.]

ქართული სალხური მუსიკა

I

შაბათს, 15 ნოემბერს, ერთი ფრიად სასიამოვნო და ახალი ამბავი მოხდა. ქართულს თეატრში გამართული იყო ქართული კონცერტი. ქართულმა ხორომ იგალობა ჩვენი საეროსიმღერები. ჩვენ მუსიკობაში თავს არა ვსდებთ, იმიტომ რომ ამ ხელოვნებისა ჩვენ არა ვიცით-რა. ჩვენ ამ კონცერტის გამო ზოგიერთი ფიქრები აგვეშალა და, ვიდრე თვით კონცერტის თაობაზედ ვიტყოდეთ რასმე, გვსურს ზოგიერთი ჩვენი ფიქრი გამოვსთქვათ, რამოდენადაც შესაძლოა.

მთელს ქვეყანაში სახელგანთქმულმა გერმანელმა ლესსინგმა ერთს თავის სახელოვანს თხზულებაში, რომელსაც „ლაოკოონი“ ჰქვია, სთქვა: „მუსიკა არის უტყვი პოეზია და პოეზია — მეტყველი მუსიკაო“. ჩვენ კიდევ ამას ვიტყვით, რომ სიმღერა, გალობა, სხვა არა არის-რა, გარდა ზედნიერად შექსოვილს პოეზისა და მუსიკისა. აჰ, სიმღერაში, გალობაში, მწყობრი ხმა ჰმველის წყობილ-სიტყვაობას და წყობილ-სიტყვაობა მწყობრს ხმასა, რათა მთლად და საესებით ადამიანმა

გამოსთქვას თვისის სულის მოძრაობა და თვისის გულის ძარღვის ცემა. ხმა და სიტყვა ცალკ-ცალკე ბევრს შემთხვევაში უღონონი არიან ადამიანის გულის სიღრმიდამ ამოზიდონ იგი სხვილი და წვრილი მარგალიტები, რომლითაც სავსეა ადამიანის გული და რომელნიც აიშლებიან ყოველთვის, როცა ან სევდა-მწუხარება, ან სიხარული შესძრავს ხოლმე ღვთაებურს სიმებს ადამიანის სულიერებისას. სიმღერა ამ მხრით იგივე ცრემლია, რომელიც მაშინაც მოდის, როცა გულს მწუხარება ჰკუმშავს, და მაშინაც, როცა დიდი სიხარული ეწვევა. ჩვენებური „ზარი", ეგ გლოვის მუსიკა, პოეზიასთან და-ძმასავით შეთვისხორცებული, იგივე სიმღერაა სევდა-მწუხარებისა, როგორც მაგალითებრ „მაყრული" — სიხარულისა და ბედნიერებისა, როგორც „ორ-პირი" — ვაჟკაცობისა, მედგრობისა და მხნეობისა. გალობა ისეთივე მოთხოვნილებაა, ისეთივე საჭიროებაა, ისეთივე განუყრელი თვისებაა ადამიანის ბუნებისა, როგორც ცრემლი — როცა კაცი ან ჰხარობს, ან ჰგოდებს, როგორც კვნესა — როცა გული შეხუთულია, როგორც ძახილი, თქმა — როცა გული მხიარული და ბედნიერია.

ხოლო რადგანაც ქვეყანაზედ გულსა ადამიანისას სძრავს ხოლმე არა მარტო სიხარული და მწუხარება, არამედ სხვა ათას-გვარი მიზეზიცა, ამიტომაც სამწუხარო და სასიხარულო სიმღერას შუა კიდევ მრავალი გვარი სიმღერა და გალობაა. ამ მხრით ადამიანის გული იგივე ზღვაა, რომელიც კოვზით არ დაილევა თავის-დღეში. მინამ გული სძგერს, გულივე ათასნაირს სიმთ ააჟღერებს ხოლმე ათასნაირის მიზეზითა, და რადგანაც მიზეზი გულის-თქმისა ულეველი და დაუსრულებელია, თვით სიმღერას, რომელიც მარტო გულის-თქმაა და სხვა არარა, ბოლო და დასასრული არ ექნება თავის-დღეში, ვიდრე ეს დედამიწის ზურგი ატარებს და იშვნევს ადამიანსა. კაცთ გარე, ქვეყნიერობაში სიმღერა არ არის*. ეგ მხოლოდ კაცის კუთვნილებაა, ვითა ღვთის კერძოისა. ეგ ღვთაებური ნიჭი ბუნებამ მარტო ადამიანს მოჰმადლა და იგი ნიჭი იმოდენად ძვირფასად მიაჩნია კაცობრიობას, რომ არ არის ცას ქვეშეთში იმისთანა კაცი, იმისთანა ერი, რომ ეგ ნიჭი არ ემოქმედებინოს და ეგ მშვენიერი ნერგი, ადამიანის სულში ბუნებისაგან ჩარ-

* ჩვენ აქ სახეში გვაქვს სიმღერა, როგორც მწყობრი ხმა — მწყობრ-სიტყვასთან შეერთებული.

გული, არ ეხეირებინოს და ცოტა თუ ბევრი ყვავილები არ გამოესხმევინებინოს.

ჩვენა ვსთქვით, რომ სიმღერა გულის-თქმაა. როგორც ცალკე კაცის გული, ისე გული ერისა ბევრში სხვა ცალკე ერის გულს არა ჰგავს... ამის გამო გულის-თქმაც, გულის გამომეტყველებაც სულ სხვა არის ხოლმე და ყოველს ერს თავისი კილო, თავისი ჰანგი აქვს ამ სხვადასხვაობისათვის. იგი უტყვი პოეზია, რომელსაც ლესსინგი მუსიკას ეძახის, იგივე ენაა, მხოლოდ ხორცთ-შეუსხმელი, სიტყვით არ-განსაზღვრული, სიტყვით არ-გამორკვეული, — იგი მარტო ხმაა, კვნესაა, ხარებაა, იგი ძახილია აღფრთოვანებულის სულისა. ეს კვნესა, ეს ძახილი ქართველისა სულ სხვაა, სხვა ერისა სულ სხვა, როგორც სხვადასხვა ენა-მეტყველობა. ქართველი, როცა ჰკვნესის, სხვა-რიგად, სხვა ხმით, სხვა კილოთი ჰკვნესის, ვიდრე ფრანგი, ანუ გერმანელი: ქართველი, როცა ჰხარობს, სულ სხვა-რიგადა ჰხარობს და სიხარულის გამოთქმაც სულ სხვა-რიგია. რა არის, მაგალითებრ, ქართველის: „ვაი“, „კიწ-ვიშ“, „ვაშა-ვაშა“ თუ არ თქმა, თუ არ ძახილი, თუ არ ყეფა ასე თუ ისე ნაძგერის გულისა!.. ეგ ხომ ცარიელი ხმაა, ხომ იგი უტყვი ბგერაა ხმისა, რომელიც უტყვს პოეზიაზედ უფრო ახლოა, ვიდრე მეტყველ მუსიკაზედ, ესე იგი უფრო მუსიკაა, ვიდრე სიტყვიერება! როცა ქართველი იძახის: „ვაი, ვიშ“, ჩვენ, ქართველებს, მთლად და სავსებით გვესმის ეს ბგერა ქართველის გულის ძარღვისა, ასე თუ ისე ძლიერად ნატკენისა და განწირულისა. სხვა ერის კაცი ვერ გაიგებს: ამას ამავე შემთხვევისათვის სხვა მწყობრი აქვს ხმებისა, რომელიც ჩვენ, ქართველებისათვის ისევე გაუგებარია, როგორც მისთვის ჩვენია გაუგებარი, თუ ან იმას ჩვენთვის ყური არ შეუჩვევია, ან ჩვენ მისთვის. ამიტომაც ერთის ერის სიმღერა რომ მეორეს მოეწონოს, უნდა მისთვის გასაგები იყოს, და რომ გასაგები იყოს, ისე უნდა შეაჩვიოს ყური, როგორც ენა — მეტყველობას. შეიყვანეთ ჩვენი გლეხკაცი, ანუ იმისთანა ვინმე, თუნდა თავადიც იყოს, რომელსაც ევროპიული მუსიკა თავის დღეში არ გაუგონია, შეიყვანეთ და თუნდა ბახისა, მოცარტისა და ბეტჰოვენის სიმფონიები მოასმენინეთ, იმას არ მოეწონება, თუმცა კი მთელი ევროპა აღტაცებაში მოდის ხოლმე. ეგ იმიტომ კი არ მოსდის, როგორც ზოგიერთნი ბრიყვნი ამბობენ,

რომ იგი გლეხკაცი ანუ თავადი კაცობრიულ ნიჭს მუსიკის სიამოვნებისას მოკლებულია. ეგ იმას ეგვანებოდა, რომ კაცს კაცმა მეტყველების ნიჭის უქონლობა შესწამოს, როცა, ვსთქვათ, ბაირონის ლექსს ინგლისურად უკითხავდნენ ამ ენის არ-მცოდნე კაცს და ამის გამო არ-მცოდნე კაცი კითხვის დროს თვლემაში იყოს, როცა სხვანი აღტაცებულნი არიან. იგინიც, რომელნიც მოცარტისა და ბეტჰოვენის მუსიკით აღტაცებაში მოდიან, იგინიც ცხვირ-ზევით აიცილებენ ხოლმე ჩვენს სიმღერასა, ჩვენს მუსიკასა, მაშინ როდესაც ჩვენ აღტაცებაში მოვდივართ ხოლმე. აქ მიზეზი მარტო გაუგებრობაა, არ-ცოდნაა, და არა გრძნობა-მოკლებულობა, გრძნობა-დახშულობა. სიმღერის, პოეზიის სიამოვნების ნიჭი საყოველთაო კუთვნილებაა ადამიანისა. არ არის ქვეყანაზედ ადამიანი ამ ნიჭს მოკლებული, ყრუისა და მუნჯის მეტი, ისიც იმიტომ — რომ აქ ხორცის ნაკლულევანებაა მიზეზი ამ ნიჭის უქონლობისა და არა სულისა.

რასაკვირველია, ყველა ერს ერთს ხარისხამდე არა აქვს აყვანილი თავისი მუსიკა, როგორც თვით ენა-შეტყველობაც. ამ მხრით ზოგი ერი ძალიან წინ წასულია, ზოგი ჯერ მიდის. ევროპამ ამ მხრით დიდად შორს დააგდო აზია და დღეს ევროპიული მუსიკა დიდად გაბრწყინვებულია, განწმენდილია, დახელოვნებულია, და რა თქმა უნდა, ქვეყნიერობაზედ უპირატესობს. ხოლო ვინც დააკვირდება აზიურს მუსიკასა და შეაფარდებს ევროპისას, იგი ადვილად ჰგრძნობს, რომ ამ ორთა მუსიკათა შორის ბუნებითი, არსებითი სხვადასხვაობა არის, სულ სხვა ძარღვი აქვს ერთს და სულ სხვა ძარღვი მეორეს, და თუმცა ერთი ისე განკარგებული, შეკეთებული და დახელოვნებული არ არის, როგორც მეორე, მაგრამ არა გვგონია — ერთმა მეორეს ოდესმე სძლიოს და გზა დაათმობინოს; აზიური მუსიკაც იმ-რიგადვე თავის გზაზედ იდგება და ივლის, როგორც ევროპიული თავის გზაზედ მდგარა და უვლია...

II

რომ ქართული სიმღერა და გალობა ევროპიულს არა ჰგავს, ეგ აშკარაა და ამას არავითარი დამტკიცება არ სჭირია, როგორც გვარწმუნებენ მცოდნე კაცები. ჩვენ მუსიკისა, რო-

გორც წინათაც მოგახსენეთ, სულ არა გვესმის-რა და მის გამო ვშიშობთ და სითამამედ მიგვაჩნია წარმოვსთქვათ ერთი აზრი, რომელიც დიდიხანია მოსვენებას არ გვაძლევს და რომელზედაც პასუხი ჩუნთვის არაფის მოუცია, თუმცა ბევრჯერ და ბევრგან ჩამოგვიგდია ამაზედ ლაპარაკი მუსიკის მცოდნე კაცთა შორის. ქართული სიმღერა ხომ ევროპიულს სრულებით არა ჰგავს, ჰგავს კი აზიურსა? ჩვენ აქ საბუში გვაქვს ქართული საერო, თუ საეკლესიო, ბანით საგალობელნი და არა მარტოდ სათქმელნი. ყოველისფრით უნდა იგულისხმებოდეს, რომ უნდა აზიურსა რაშიმე ჰგვანდეს: საქართველო უფრო აზიაა, მისი ისტორია უფრო აზიის კულტურისა და ცივილიზაციის გავლენის ქვეშ იყო უკანასკნელ საუკუნემდე. მისი ლა-მისწვლა, ისტორიული დამოკიდებულება, ისტორიული მეზობლობა უფრო აზიის ერთა თანა ჰქონია და რა საფიქრებელია, რომ ყოველს აშას არ ემოქმედნა აქაურს სიმღერათა მწყობრობასა და აგებულებაზედ. ვსთქვათ, რომ საეკლესიო გალობაზედ ზედმოქმედება იქონია საბერძნეთის გალობამ მას შემდეგ, რაკი ჩვენში ქრისტიანობა შემოვიდა, რადგანაც ყოველისფერი საეკლესიო იქიდამ მივიღეთ. ეს საერო სიმღერა თვით-ნაჩენია თავით, თავისით-მყოფია, თვით-მოარული, — თუ საერო რამა აქვს აზიის სხვა ერთა სიმღერებთანა. მაგალითებრ, საფრანგეთის მუსიკას, გერმანიისას, იტალიისას — ბეური მსგავსება აქვთ ერთმანეთში, ისეთი მსგავსება, რომ გაუჭირებლად, სრულიად თავისუფლად — ერთის ერის მუსიკა მეორესათვის პირდაპირ გასაგებია, პირდაპირ მოსაწონია, თუმცა ამასთანავე ყოველის ამა ერის მუსიკას თავისი საკუთარი ფერი აქვს ზედ დაჩნეული. ეგევე განა ითქმის, მაგალითებრ, აქაურს ბანით სათქმელს სიმღერებზედ და სპარსულებზედ? არა გვგონია. სულ სხვადასხვა არის: სპარსელს ჩვენი ბანით სათქმელი სიმღერა სულ არ მოსწონს, იმიტომ რომ არ ესმის. რომ ესმოდეს, ეგ იმის ნიშანი იქნებოდა, რომ ძირი ან ფერი ერთი აქვთ აქაურს და იმათ სიმღერებს. ან თუნდა აზიის სხვა ერი აიღეთ, — განა აქაური სიმღერები ჰგვანან რომელისამე ერის სიმღერას აზიაში?

არ ვიცით, თეორია ამაზედ რას იტყვის, ხოლო რამოღენადაც ეს შეუვალობა გასარჩევია ყურისათვის, იმოდენად

მართალი ვიქნებით ვსთქვათ, რომ აზიის არა-რომელისამე ერის სიმღერას არა ჰგავს აქაური ბანით სათქმელი სიმღერა. აქ საკუთარი, თვით-ნაჩენი, თვით-მყოფი სიმიღერაა და ამ მხრით მუსიკის მცოდნე კაცთა თვალში ქართული სიმღერები სრულს ახალს ამბავს უნდა წარმოადგენდეს მუსიკის ისტორიისა და თეორიისათვის. არიან ჩვენში მუსიკის მცოდნე უცხო ქვეყნის ორიოდე კაცნი, რომელნიც ამ მხრით დაჰკვირვებიან ჩვენს სიმღერებს, სცდილან მისი ვითარება, თვისება, ხასიათი ზედმიწევნით და ღრმად ემცნოთ და იმათაც ფიქრად მოსდით იგივე, რაც ჩვენა ვსთქვით ქართულის სიმღერების თვით-ნაჩენობასა და თვით-მყოფობაზედ. ესენი მეტად შორს არიან იმ უმადურობაზედ, თუ გნებავთ — სიბრიყვეზედაც, რომელიც ასე კადნიერად უარჰყოფს მუსიკობას ჩვენის სიმღერებისას და ამბობს, რაღაც ველურის, ნადირ-კაცის ბღავილიაო და არა იგი მწყობრი ხმა-ტკბილი გალობა, რომელიც კაცს ესიამოვნებაო.

ის მუსიკის მცოდნე კაცნი, რომელნიც დღეს მიუზიდნია ქართულის სიმღერების სიკეთეს და სიტკბოებას, ბევრს ღირსებას ჰპოულობენ და ბევრსაც მეცადინეობენ გადაიღონ ნოტებზედ საყოველთაო საცნობელად. ამ მხრით თითონ ჩვენი ყმაწვილი კაცებიც ჰშრომობენ და აი ამ შრომის ნაყოფი დიდის სიამოვნებით გავიგონეთ ჩვენის ყურით შაბათს, 15-ს ნოემბერს. ქართულმა ხორომ, — თუ არ ვცდებით, ოცი, ოცდა-ათი კაცი იქნებოდა — ბ-ნ რატილის ლოტბარობით იგალობა თეატრში თერთმეტამდე სხვათა შორის ქართული საერო სიმღერები, ნოტებზედ გადაღებული. ხალხი საკმაოდ ბლომად დაესწრო და სიამოვნებით კი არა, აღტაცებით დაჰხვდა და მიეგება ამ ახალს და სასიამოვნო ამბავს. თუმცა ვერ ვიტყვით, რომ ყველა ქართული ხმები კარგად იყო გადაღებული, მაგრამ მაინც კიდევ ჩვენ მიერ ქება და დიდება ეკუთვნით ამ საქმის დამწყებთა. იგი ნაკლულევანება, რომელიც ყოველს ახალს საქმეს აუცილებლად მოსდევს ხოლმე, და რომელიც აქ ვახსენეთ, უკეთესის სურვილით მოგვივიდა და არა წუნის დასადებად. ამისთანა საქმეში თითონ წუნიც-კი უნდა ჰმდუმარებდეს, იმიტომ რომ თითონ საქმე ქველმოქმედებაა თავით თვისით. სწორედ ამ გრძნობითაც დაჰხვდა ჩვენი საზოგადოება ამ მშვენიერს საქმეს და ამ გრძნობითვე გამოვი-

და თეატრიდამ. დიდი მადლობა გვმართებს ბ-ნ აღნიაშვილისა, რომელმაც ეს მართლა სახელოვანი საქმე იკისრა, შეჰყარა ხორო, გაგვიმართა ქართული კონცერტი და დაგვატკბო იმ მივიწყებულის ხმებით, რომლითაც მღეროდნენ ჩვენი წინაპარნი და რომელსაც ისეთის აღტაცებით ისმენდა იმ ღამეს თეატრში შეყრილი საზოგადოება... არა ნაკლებ მადლობის ღირსია ბ-ნი რატილი, ეგ უცხო კაცი, რომელმაც მოამზადა და გასწურთნა იგი ხორო. მადლობელმა საზოგადოებამ იქავ თეატრში მოაგროვა ფული და საჩუქარი მიართვა ბ-ნ რატილს. ძახილს და ტაშის ცემას ბოლო არა ჰქონდა. სასურველია, რომ ამ დიდად სასიამოვნო საქმემ ხშირად გვასიამოვნოს ხოლმე ისე, როგორც შაბათს საღამოს გვასიამოვნა.

ნუთუ კარგი არ იქნებოდა, რომ ჩვენმა დრამატიულმა დასმა ეს ახალი საქმე, ხოროთი გალობა ქართულის ხმებისა, ზედ გადააბას წარმოდგენებსა! ეს აზრი და სურვილი ბევრმა გამოსთქვა თვით თეატრშივე და ჩვენც სხვასთან ერთად გვგონია, რომ ეს ორი საქმე ერთმანეთს შეავსებს და ერთმანეთს უშველის ამრავალფეროს სიამოვნება და, მაშასადამე, თეატრში მოსიარულე საზოგადოებაც ამრავლოს და ბლომად მოიწვიოს. ეს გაერთება ორის ერთ-გვარად სასურველ და სანატრელ სიამოვნებისა ერთსაც ახეირებს და მეორესაც, როცა ორივე და-ძმურად ერთად მოწვეულ იქნებიან ჩვენდა გასართობად.

[1886 წ.]

რა მიზეზია, რომ კრიტიკა არა გვაქვს

ჩვენს განათლებულს საზოგადოებაში ხშირად ისმის გულისტკივილი, რომ ჩვენს ლიტერატურას კრიტიკა აკლიაო. მართალიც არის, — ეს დიდი და ფრიად დიდი დანაკლისია. ლიტერატურა თავისის ფართო მნიშვნელობით, გონების ნაჭირნახულევი ხვავია, საცა წმინდა ხორბალიც არის და ბალახ-ბულახის თესლიცა. რაც ცხავია ხვავისათვის, ისიც კრიტიკა ლიტერატურისათვის. ამ ნაკლის მიზეზად ზოგი იმას ამბობს,

რომ ჩვენი ლიტერატურა კრიტიკისათვის მეტად ცოტას საზრდოს იძლევაო; ჯერ ხვავი ჩვენის ლიტერატურისა იმოდენა არ არის, რომ ღირდეს კაცმა კრიტიკის ცხავში გაატაროს და წმინდა ხორბალი ბალახ-ბულახისაგან გამოარკვიოსო. ამ თქმას დიდი საბუთი არ მიუძღვის: ცოტაა, თუ ბევრი, მაინც გარჩევა უნდა და გარკვევა. ამიტომაც სხვები ამბობენ, მართო სიცოტავე ლიტერატურისა ჯერ კიდევ მიზეზი არ არის, რომ კრიტიკა თავს არ იჩენსო; აქ რიცხვს იმოდენად მნიშვნელობა არა აქვს, რამოდენადაც თვით ღირსებას, ესე იგი ლიტერატურის შინაარსსაო, და აი ამ მხრით მეტად ხელმოკლეა ჩვენი ლიტერატურა და კრიტიკას ამიტომაც ჩვენს ლიტერატურაში ჯერ არავითარი საქმე და სარბიელი არა აქვსო.

არც ამისთანა თქმა იმართლებს თავს იმ კაცის წინაშე, ვინც პარიზის ყავახანის სიბრძნით კი არ დაჰკვირვებია ჩვენს ლიტერატურას, არამედ გამჭრიახის გონების თვალითა, რომელიც ცოდნითა, სწავლით და მეცნიერებით გაწურთვნილია და გაწმენდილი ხედვისა და ჩხრეკისათვის. ჩვენ არას ვიტყვით ჩვენს ძველს ლიტერატურაზედ, რომელსაც ასეთის სიუხვით ახსიათებს „ვეფხის-ტყაოსანი“, — ეს უძირო შთირევი, ზღვა აზრისა და გრძნობისა; ჩვენ არას ვიტყვით არც დავით გურამიშვილზედ, რომლის დიდაქტიური პოეზია პირს არ შეირცხვენს თუნდ ლუკრეციის, ვირგილის და ჰორაციოს დიდაქტიურ პოეზიას დაუყენეთ პირის-პირ, და რომლის სარწმუნოებრივი ღაღადება დავით წინასწარმეტყველის ფსალმუნების სიმაღლემდეა ასული. არას ვიტყვით მეფე ვახტანგ VI-ზე, არჩილ მეფეზე, თეიმურაზ I-სა და II-ზედ, რომელთაც, ნამეტნავად პირველ ორს, ვერავინ ვერ დასწამებს სიმჩატეს აზრებისას და გრძნობისას და რომელნიც მოელიან გონება-მახვილს კრიტიკოსს, რომ თავისი მიუწყონ და სამართლიანის შარავანდედით მოჰკრთონ მათი ღირს-შესანიშნავი გონებრივი ღვაწლი.

საკმაოა გავიხსენოთ ამ მეცხრამეტე საუკუნის ჩვენი პოეზია და მისნი წარჩინებულნი წარმომადგენელნი, თ. ალ. ჭავჭავაძედამ დაწყებული დღევანდელ შწერლებამდე, და მაშინ აშკარად დავინახავთ, რომ კრიტიკის უქონლობა ჩვენის ლიტერატურის უშინაარსობას კი არ უნდა დაჰბრალდეს, არამედ ჩვენს ჭონდრის-კაცობას, რომელიც იმოდენად უძლურია, იმოდენად ულონოა, რომ ვერც ჩვენის ლიტერატურის სიღრმისა-

თვის გონების თვალი ჩაუწვდენია და ვერც ჩვენის პოეზიის სიმაღლისათვის თვალი გაუსწორებია. ამ საგანზედ არა ერთხელ დაგვჭირდება კიდევ ლაპარაკი, და ვეცდებით, ჩვენის შეძლებისამებრ, ეს მიზეზი ჩვენის უძლურობისა და უღონობისა უფრო ვრცლად გამოვიძიოთ.

კრიტიკის უქონლობა ჩვენში არ უნდა მიეწეროს უშინაარსობას ჩვენის ლიტერატურისას საერთოდ და პოეზიისას საკუთრად. უშინაარსობა ჩვენის ლიტერატურისა აშკარა ტყუილია. ვინც ამ ბრალს სდებს, იგი უმართლოდ ექცევა ჩვენს ნაწარმოებს და ნაღვაწლს გონებისას და გულისას, და ეს მოსდის ან უგიცობით, ან განზე, რომ კრიტიკის უქონლობის სირცხვილი თავის-თავს მოაშოროს და სხვას გადააბრალოს. ჩვენ, რასაკვირველია, ვერ ვიტყვით, რომ ბევრი რამ ჯერ კიდევ სანატრელი არ იყოს ჩვენის ლიტერატურისათვის საზოგადოდ და პოეზიისათვის ცალკედ, მაგრამ ისიც, რაცა გვაქვს ჩვენ დღეს, ლირს-შესანიშნავი განძია და მრავალგვარად გამოსაყენი და სახმარი ჰეშმარიტის კრიტიკისათვის. ამას ყველა გვიმოწმებს, ვისაც კი საკუთარის თვალით ჩაუხედნია ჩვენს ლიტერატურაში და არა სხვის შთაგონებით, სხვის ჩაძახვით. მაშასადამე, თუ კრიტიკას დღეს ჩვენში ფეხი არ აუდგამს, ამისი მიზეზი სულ სხვა უნდა იყოს და არა იგი, რასაც იძახიან ზოგნი იმისათვის, რომ ჩვენს ლიტერატურას ამაო თავმოწონებით უკადრისობენ და ჰთაყვილობენ. როგორც მითამ და ბალღებისათვის საათამაშოს ჰთაყვილობს დავაჟკაცებული კაცი, და ზოგნი იმისათვის, რომ საკუთარს უღონობას ნიღაბი ჩამოაფარონ, ბრალი თვით აიცილონ და თითონ ლიტერატურას დასდვან.

ზემორე ჩვენ კრიტიკის უქონლობის ბრალი თითონ ჩვენს საკუთარს უძლურებას და უღონობას მივაწერეთ, და აი რა საბუთი მიგვიძღვის. ჩვენი ლიტერატურა საერთოდ და პოეზია ცალკედ ჯერ ხელუხლებელი განძია. არც ერთს უცხო ქვეყნის მეცნიერს, რომელსაც ჩვენს თვალში სახელი და აბრუ აქვს, მისთვის ჯერ ხელიც არ მოუკარებია, არავის ამ მხრით თავისი აზრი არ გამოუთქვამს, თავისი ბეჭედი არ დაუსვამს. მაშასადამე, ჩვენს ლიტერატურაზე მზა-მზარეულს აზრს ვერ ამოიკითხავთ ვერც წიგნებში და ვერც გაზეთებში. ამ საგან-

ზედ ერთს სიტყვასაც ვერ იპოვით ვერსად. ეს გარემოება იძულებულ ჰყოფს ყოველს ჩვენგანს, ვისაც-კი მოუწადინია ჩვენი ლიტერატურის კრიტიკა, თავისის საკუთარის ჭკუით, საკუთარის ცოდნით, საკუთარის მსჯელობით შეუდგეს კრიტიკის რთულს და მძიმე საქმესა, რომ თავისი საკუთარი განაჩენი დაადგინოს. ჩვენი უბედურებაც სწორედ ამ იძულებაშია. რას იზამთ? ფეხს ვერ გასძრავთ, თუ საკუთარის ტვინის ძაფები არ ამოქმედეთ, თუ საკუთარი გრძნობა და ჭკუა არ წაიმძღვარეთ, თუ საკუთარი მსჯელობა არ იქონიეთ!.. ჩვენი ეგრედ წოდებული „ინტელიგენცია“ მეტად სუსტია ამ თვით-მოქმედებისათვის. ჩვენნი „სწავლულნი, განათლებულნი“, დარვინის თეორიას ზედმიწევნით გაცოდინებენ, ჰეგელის ესტეტიკას, ლესინგისა და ტენის ფილოსოფიას ხელოვნებისას თავისის ხელის-გულისავით გადაგიშლიან, შექსპირზედ, გეტეზედ, ბაირონზედ და თუნდა ჰომიროსზედაც, რომელნიც, — ჩვენში-კი ითქვას — ათასში ერთს არ წაუკითხავს, თუნდა მთელს უზარმაზარ წიგნებს დასწერენ, და იქნება ისეთი სასწაულიც მოხდეს, რომ წასაკითხად ღირსი წიგნებიც დასწერონ, და ერთს პაწია ლექსს-კი ჩვენის რომელისამე პოეტისას ვერ გაუძღვებიან, როგორც რიგია. ნუ გაიკვირვებთ, რომ ეს ასეა. პატარა რომ ჩაუფიქრდეს კაცი ამ საოცარს ამბავს, მიზეზს მალე მიუხვდება.

შექსპირი, გეტე, ბაირონი სხვა მეცნიერთაგან დიდი ხანია გარჩეულია მრავალგვარად. ამაზედ მრავალი უწერიათ, მრავალი უთქვამთ. მაშასადამე, ამათზედ ასეთისა თუ ისეთის აზრის შედგენა მეტის-მეტად ადვილია და აზრის საბუთის პოვნაც არ არის ძნელი. აქ ყველაფერი, აზრიც და საბუთიც, მზად არის, თქვენ ოღონდ იმოდენა ღონე იქონიეთ, რომ მოჰკრიბოთ, ერთი-ერთმანეთს შეუფარდოთ, შეუწონოთ და ყოველივე შეკრებილი, შეფარდებული და შეწონილი ერთს ძნად შეჰკრათ და ისე მიართვათ მკითხველსა. რა თქმა უნდა, რომ ამასაც ჭკუა, ცოდნა უნდა და მცირეოდენი ხელოვნებაც, მაგრამ აქ თვითმოქმედება უფრო ხელისაა, თუ ესე ითქმის, ვიდრე იმ სულიერის ძალ-ღონისა, რომელიც თითონ ჰქმნის, თითონ სჯის, თითონ სწყლავს, თითონ სჭრის და თითონ ჰკერავს. აქ ყველაფერი უჯრა-უჯრად აწყვია ევროპის ლიტერატურის სალაროში მზა-მზარეულად, ოღონდ იმ სალაროში შესვლის ღონე მოიპოვეთ

და, რაკი ეს გექნებათ, ხელის გაწვდენის მეტი არა არის-რა საჭირო, რომ უჯრა გამოსწიოთ და, რაცა გსურთ, ის გამოიღოთ.

სულ სხვაა, თუ სურვილი დაგეძრათ ჩვენის მწერლობის თუ მწერლების საკრიტიკოდ. აქ ყველაფერი საკუთარის ჭკუით უნდა ჰხიდოთ და ყველაფერს საკუთარის გონების შუქი მიაყენოთ. თქვენს გარე აქ ვერას იპოვნით, ვერას იშოვით, აქ სხვა უნარია საჭირო, სხვა გამჭრიახობა, სხვა ძალღონე. შეიძლება კაცს აუარებელი ცოდნა და სწავლა ჰქონდეს და აქ ერთი ფეხიც ვერ წადგას, თუ ის „სხვა უნარიც“ არა ჰშველის. ის „სხვა უნარი“ იგია, რასაც თვითმსჯელობას, თავისით მოქმედებას, თავისით სვლას ეძახიან. აი, ჩვენი სისუსტე სწორედ ამ თვითმსჯელობის, თვითმოქმედების უქონლობაშია. თუ რომელსამე საგანზედ ჩვენებურს „ინტელიგენტს“ სხვისის აზრისათვის ყური არ მოუკრავს, თუ რომელსამე საგანზე სხვა უცხო ენის წიგნებსა და გაზეთებში აზრი არ ამოუკითხავს, ის საგანი იმისათვის ყოვლად ბნელია და იმ საგნისათვის იგი ყოვლად მუნჯია: ვერას იტყვის, იმიტომ, რომ თვითმსჯელობას, თავისის გონების გაძღოლას იგი ჩვეულ არ არის. რამდენი სასაცილო მაგალითია თითონ ჩვენს ლიტერატურაში, რომ საზოგადო თეორიის გულმხურვალე მქადაგებელს ვერ ეცნოს ცალკე მაგალითი ამავე თეორიისა და, რასაც ზოგადად, თეორიით ამტკიცებდეს თავგამოდებით და მხურვალებით, იმას იმავე თავგამოდებით უარჰყოფდეს ცალკე მაგალითში. რათა? იმიტომ — რომ ამ ცალკე მაგალითს ქვეშ არა ჰქონია წარწერილი, რომ ამა-და-ამა მოძღვრებისაო, და თითონაც მოძღვარს იმოდენა თვითმსჯელობა არა ჰქონია, რომ თავისავე მოძღვრების ერთი მაგალითთაგანი საქმეში ეცნო.

თვითმსჯელობა, თვითმხედველობა გონებრივი უმაღლესი წერტილია ადამიანის განვითარებისა და წარმატებისა. შესაძლოა კაცს მრავალი ცოდნა ჰქონდეს, და ის უნარი-კი, რომელიც თავისით ჭრასა და კერვას მოასწავებს გონების საქმეში, არ გახსნოდეს, არ გაშლოდეს სამოქმედოდ. ამ-გვარის მშრალის და უქმის გონების კაცი სახელოვანმა გეტემ დაგვიხატა თავის ფაუსტში. ფაუსტში რომ გამოყვანილია ვაგნერი, სწორედ ზედგამოჭრილი სახეა იმ-გვარის კაცებისა, რომელთაც ცოდნა აქვთ და საკუთარის ჭკუით ტარების უნარი-კი ღმერთს,

თუ ბედს, იმათთვის არ მიუმადლებია. ნუ გაგვიწყრებიან, თუ ვიტყვით, რომ ჩვენს ინტელიგენციას სწორედ ეგ უნარი თვითმსჯელობისა, თვითმხედველობისა არა აქვს გახსნილი და გადაშლილი. ეგ ნაკლია მიზეზი, რომ ჩვენს საკუთარს საქმეში, ჩვენს საკუთარს ავ-კარგიანობაში ვერაფერი გაგვიგნია, თავი და ბოლო ერთმანეთზედ ვერ გადაგვიბამს. ეგ არის მიზეზი, რომ ჩვენ ჩვენი კრიტიკა არა გვაქვს არა-რომელისამე საგნისა საზოგადოდ, და ლიტერატურისა საკუთრად. ჩვენ იმედს არა ვკარგავთ, რომ ეგ კრიტიკა ჩვენც გველირსება ოდესმე, და მაგის მოვლენა, ვითა შვილი თვითმსჯელობისა, ჩვენის სულიერ ძალღონის აღმატების და განდიდების ნიშანი იქნება.

[1887 წ.]

იოსებ დავითაშვილის გარდაცვალების გამო

„როცა გვაქვს, არ ვინახავთ,
როცა ვკარგავთ-კი, ვსტირით“.

დადუმდა საუკუნოდ კიდევ ერთი „მთქმელი“! მოსწყდა ჩვენს ცას ერთი ცოტად თუ ბევრად მანათობელი ვარსკვლავი! კიდევ ერთი „ჩვენგანი“ შეიწირა ყოველთა შემწირველმა წუთის-სოფელმა!..

ერთი „ჩვენგანიო“ რომ ვამბობთ, განგებ ვამბობთ. ბევრი კვდება ჩვენში ყოველ დღეს, ყოველს წამს, — „სოფელი ასე მქნელია“ — მაგრამ ამ ბევრში ყველაზედ არ ითქმის „ჩვენგანიო“. იმიტომ-კი არა, რომ ჩვენის სისხლისა და ხორცისა არავინ ჰკვდებოდეს, არა. ერი, თუ საზოგადოება, მარტო იმას უნდა ეძახოდეს „ჩვენგანს“, ვისაც რაიმე ღვაწლი მიუძღვის სიტყვით, თუ საქმით და თუ ეს ღვაწლი გაბრწყინვალებულია, შუქ-შესხმულია მაღლითა. აქ სულ ერთია, თქმაა ეს ღვაწლი, თუ ქმნაა, იმიტომ, რომ ზოგჯერ თქმა ქმნა აარის. დიახ, ქმნილია იგი მთქმელიცა, რომელსაც განწმენდილნი აქვს „თვალნი ზე ზეცისა და ქვე ქვეყნისა საიდუმლოთა მხედველად, ყურნი — ზესკნელისა და ქვესკნელისა უცნაურთა

ხმათა მსმენელად, ხელნი — ცისა და ქვეყნის მაჯისცემის შემტყობად და ენა — ყოველ ამის აღმომთქმელად და მთარგმნელად".

რა თქმა უნდა, რომ ერთნაირის უხვებით არ არის ყველა ამ მადლით მიმადლებული. ამაშიაც არის დიდი-პატარაობა. მაგრამ დიდი თუ პატარა, რაკი ცოტად თუ ბევრად ამ მადლის მექონია, იგი რჩეულია მრავალთა შორის და ეს რჩეულობა არის სამართლიანი მიზეზი და საბუთი, რომლის ძალითაც ერს შეუძლიან თავმოწონებით სთქვას: ეს კაცი ჩვენგანიაო. ერთი ამ რჩეულთაგანი იყო იგი გლეხი-კაცი, იგი მდაბიო — და მით უფრო მაღალი, რომ მდაბიოა, — რომელსაც დღეს ჩვენ იოსებ დავითაშვილის სახელითა კურთხევით ვიხსენიებთ და ვგლოვობთ. მეო, ამბობს იგი ერთს ლექსში:

სოფლელი გლეხის შვილი ვარ,
მჭადითა გამოზრდილია,
უქუდო, ჩოხის ამარა,
ქალამნებ გაცვეთილია.
ობოლი დავრჩი დედ-მამას,
დრო მადგა გასაჭირია,
სადაც-კი ვარდსა დავეძებ,
იქ მხვდება ეკლის ძირია.
მამაც ამ-რიგად ტანჯულა,
ვით ვიტანჯები შვილია, —
თუმცა სათქმელი ბევრი მაქვს,
ვერ გამიღია პირია.

ნუ გეგონოთ, რომ მას ჰშურდეს ვისი რამე, ვისმე რასმე სიხარბით შეჰნატროდეს, ვისი რამე უნდოდეს, სხვისაზე რაზედმე ხელი ეტანებოდეს, გული უთქმიდეს. არა; ყოველს ამაზედ იგი მაღლა სდგას, ამაში სჭდერს დიდი სიმი ეროვნებისა და აქა სცემს უბოროტო ძარღვი ჩვენის ერის უბოროტო გულისა. იგი ამბობს:

თავზედ დამექცეს ცა რისხვით,
სხივი ვერ ვნახო მზისა მე,
მაღალი ღმერთი გამიწყრეს,
თუ რამ ვინდომო სხვისა მე.

ნუ გეგონოთ, რომ ან ტანჯვით გამწარებული ვისიმე მტრობას იგი გულში გაიტარებდეს, გულში ადგილს აძლევდეს, ან ტანჯვითვე გაბოროტებული ვისიმე ჯავრის ამოყრას,

სამაგიეროს გადახდას ჰლამოდეს, არა, ამისათვის იგი მეტად სულგრძელია, მეტად ყოველთა შემწყნარებელი და მიმტევებელია, როგორც მარტო დიდბუნებოვანი კაცია ხოლმე. მტრობა, ძულება, ჯავრი, შურისძიება შორს არის მისგან. მისი ნათელი სული არ იკარებს ამ ჭუჭყსა, ამ ჟანგსა. იგი ამბობს:

კაცი ხარ, კაცად შობილი
კაცი გიყვარდესო...
ეკლესიას დახვიდოდე
ყოველ უქმე დღესო;
დავითნი და სახარება
ორიც იქა ძევსო.
იმათში ესე სწერია:
კაცი გიყვარდესო,
კეთილისათვის ბოროტად
თუ ვინმე გხდიდესო, —
სამაგიეროს ნუ უზამ,
დეე თვით მიხვდესო!..
ჩვენსა მჴ'ნელსაც ეს დაჰმართეს,
კაცთა მოყვარესო.

აი, ვის ჩაუხედნია გლეხკაცის გულში, ვის უნახავს იქ მისი საიდუმლონი, ვის გაუგონია მისი გულის-ძგერა და, მაშასადამე, ვინა ტანჯულა კიდეც მათთვის მართლად და ჭეშმარიტად!.. ეს აზრები, ეს გრძნობა, ეს სიტყვა ქარით მობერილი არ არის. ეს მარგალიტები იმ ზღვიდამ არის ამოღებული, რომელსაც ერის გულს ეძახიან. აქ არაფერია ნათხოვარი; არაფერია განგებ ჩაძახილი და მერე ამოძახილი. აქ თავის დიდებას, თავის დიდ-ბუნებოვანობას, სულგრძელობას თითონ ერი მეტყველობს, თითონ ერი ჰლაღადებს ერთის თავის ჭეშმარიტის შვილის ბაგითა! ტყუილი თავმოწონება კი არ არის განსვენებულის მხრით, როცა იგი ამბობს:

მუშა რომ ვარ, მისთვის ვიცი
მუშის გულის-პასუხები.

ეს გულის-პასუხები იცის და მით უფრო გულს მოსახვედრია, გულს ჩასამჩნევია, მით უფრო საკვირველია, რომ მშვიდობის მთქმელი მოციქული იქიდამ მოდის, საცა ესოდენი გულ-ნატკენობაა ჩვენგან, ესოდენი მიზეზია წყრომისა და სამდურავისა. დიახ, იქიდამ მოდის იგი სიტყვითა ყოვლად მხსნელის სიყვარულისა და მოაქვს მწვანე შტო შერიგებისა,

ძმობისა და ურთიერთობისა! ბოროტი არ გვახსოვსო, აჰა, ძმური ხელიო! გიძმობთ და გვიძმეთო! ამისთანა მარგალიტები მარტო ზღვის ძირშია... ერის გული ზღვაზე უფრო ღრმაა და დიდი საქმეა, ვისაც ღონე შესწევნია და თავის საკუთარი გული და თვალი იქამდინ ჩაუწვდენია. ჩვენში ბევრი ვერ დაიქადებს ამასა.

ყველგან, საცა კი რაიმე შემთხვევა ეძლევა, განსვენებული დავითაშვილი სულ ამას იძახის ტკბილისა და მშვიდობიანის სიტყვითა, რომ ჩვენი, მუშა-ხალხის ხსნა სწავლა და განათლებააო. ერთს ლექსში ამას ურჩევს თავის მოძმეთა:

გლეხებმა წიგნი ვისწავლოთ,
ეს არის ჩვენი ვალიო;
გვეყოფა, რაც რომ გვეძინა,
დროა გავაღოთ თვალიო.

ანუ:

მე კარგსა რასმე აგირჩევ,
მიღება შენზედ ჰკიდია:
სწავლაა ბნელის ფანარი,
სწავლა ცხოვრების ხიდია.

მარტო ხელობის რისამე ცოდნა ცოტაა და თუ გინდა, რომ იგი ტვირთი აიხსნა, რაც ეხლა გკიდიაო:

არ დაივიწყო, გახსოვდეს
მხსნელი და შემოქმედია,
მოძმისა ტანჯვა გაიგე,
მამულს არ გადახედია...
კარგა გაიგე დროთ ბრუნვა,
ზე-მყოფი ბევრჯელ ქვედია...
ჩემი რჩევანი ეს არის,
სხვა რამ ვსთქვა, იტყვი ყბედია.

განსვენებული ხელოსანი იყო და ჩუქურთმის ჭრა იცოდა, და თუმცა ლუკმა-პურსა ვშოულობ ამ ხელობითა, მაგრამ უსწავლელი რომ ვარ, ქვეყნის ბარგი ვარო. იგი ამბობს:

მეც მისწავლია რამე,
ხელოსნადა ვწერივარ,
ხელში მიჭირავს ხვედა,
ჩუქურთმისა მჭრელი ვარ...
ყალბად და მატყუარად

არვის დაუჭერივარ,
შრომით ლუკმას ვშოულობ
და მით ბედნიერი ვარ:
მოძმეს რომ შევეწიო,
სულ ყოველთვის მზათა ვარ,
მაგრამ ვსტირი ჩემს ბედსა —
უსწავლელი რათა ვარ.
მხოლოდ ხელობა ვიცი,
შრომაშიაც მარდი ვარ,
მაგრამ ამასა ვწუხვარ,
რომ ქვეყნისა ბარგი ვარ.

სულ ამ ცოდნისა და განათლების უქონლობასა სჩიოდა და მისი მწუხარება და ნაღველი ის იყო, რომ გლეხი უსწავლელია. ეს ჰკბენდა გულში, ესა სტანჯავდა გარდა იმისა, რომ ეს წუთის-სოფელი სხვისათვის მამა იყო და იმ საცოდავისათვის-კი მამინაცვალი. რამოდენად მართალი, გულშემატკივარი და აღმომჩენელი იყო გარდაცვალებული გლეხთა გულისნადებისა, მისისავე მოძმის სიტყვიდამა სჩანს*:

სიცოცხლეს ჰლევდი ტანჯვაში,
გული რაღასაც ელოდა;
თავისზედ გაჭირებულსა,
რითაც შაეძლო, ჰშველოდა.
მიწამ გიმოყმა, ბედშავო,
დღენი ვერ ნახე მზიანი,
ვერც გაზაფხული, ბულბული,
ვერც აგიყვავდნენ იანი.
მოშორდი ცოდვის ქვეყანას,
რომ ცრემლით აღარ გენამა...
დაჰმარხე გულში, წარიღე
რაც ვერ გამოსთქვა ენამა.
მუშა იყავი, მით ჰგრძნობდი
მუშისვე გულის წუხილსა
და შენაც თანაუგრძნობდი
ტანჯულის სისხლის დუღილსა!
მხნეობდი, ძმაო, მათ-შუა,
არ ჰშორდებოდი კრებასა, —
დაზგაზე რანდით ჰლამოდი
მრუდე ხის გასწორებასა...

კიდევ იკითხავთ: ვინ იყო აწ განსვენებული იოსებ დავითაშვილი? ნუთუ ამას კითხვა-ღა უნდა! ცოტად რომ მაინც

* იხ. „ივერია“ № 58, 1887 წ.

დაუკვირდეთ მთელს მის ნათქვამს ლექსებს, ნახავთ, რომ იგი იყო კაცი, რომელსაც ცოტად თუ ბევრად განწმენდილი ჰქონდა თვალნი გულთა გულის საიდუმლოთა მნახველად, ყურნი — გულთა გულის-ძგერის უცნაურთა ხმათა მსმენელად, ხელნი — გულთა მაჯის-ცემის შემტყობად და ენა — ყოველ ამის აღმომთქმელად და მთარგმნელად. გული ერისა იგივ ზესკნელი და ქვესკნელია და ამიტომაც თვალისა, ყურის და ხელის ოქმადინ მიწვდენა, — ხვედრია მარტო რჩეულის კაცისა და ერთი ამათგანი იყო იგიც, ვინც დღეს დავკარგეთ. კურთხეულ იყოს სახსენებელი მისი! კურთხეულ იყავ შენ, ვინც:

დაზგაზე რანდით ჰლამოდი
მრუდე ხის გასწორებასა.

[1887 წ.]

მოკლე ბიოგრაფია იოსებ დავითაშვილისა

იოსებ დავითაშვილი იყო შვილი გლეხის სვიმონა დავითაშვილისა. დაიბადა სოფელს რუისში, გორის მაზრაში, ამბობენ 1852 წელსაო, თუმცა ეს ცნობა ბევრს საეჭვოდ მიაჩნია. მამა მისი სვიმონი საბატონო კაცი ყოფილა, თ. ალექსანდრე ციციშვილის ყმა. სამის წლისა ყოფილა იოსები, რომ ბატონს მამამისი აუყრია და გადაუსახლებია მთელის ოჯახით სოფელს გარდატენში. იოსები ცხრა წლამდე იქ იზრდებოდა თურმე სოფლის გოგო-ბიჭებსა და მწყემსებს შორის. ცხრა წლისა ბატონმა წაიყვანა თურმე შინამოსამსახურედ სოფელ დოესში. სამი თუ ოთხი წელიწადი უმსახურნია და მერე მის ბედზედ მოსწრებია ბატონ-ყმობის გაუქმება, და ამის შემდეგ უფროს ძმას, რომელიც კარგა ხანია უკვე გარდაცვლილია, ჩამოუყვანია თბილისში, რომ რაისამე ხელობის სასწავლებლად მიებარებინა სადმე, თითონ იოსების სურვილისა და თხოვნისამებრ. ძმამ მიაბარა იოსები ერთ რუსს მეჩუქურთმეს, გვარად რუბცოვს. ექვ დაუყვია ხუთი წელიწადი. შერე ქარგლად შესულა მეჩუქურთმე დავით აბდუშელიძესთან და მას შემდეგ ვიდრე 1885 წლამდე სულ მეჩუქურთმე დავით გიგაურთან უმუშავნია.

წიგნის სწავლა შაგირდობაშივე დაუწყია 1874-5 წლებში, და გონება გაუხსნია მარტო ქართულის მწიგნობრობის და ჟურნალ-გაზეთების კითხვით. ლექსების წერა — თუ არა ვცდებით — დაიწყო 1877 წელს: არ არის არც ერთი ჩვენი ჟურნალ-გაზეთი, რომ მისი ტკბილი და მარილიანი ლექსი არ იყოს. „დროება“, „ივერია“, „იმედი“, „ნობათი“, „თეატრი“ — ერთის სიტყვით, ყველგან იპოვით იმის თქმულსა. ცალკე არის გამოცემული ერთი პატარა წიგნაკი, სახელად „სტვირი“. აქ არის ათიოდე მისი ლექსი.

საკვირველი თავდაბალი, უწყინარი, უბოროტო კაცი იყო განსვენებული. იმისაგან წყენა, ავი სიტყვა, ავი საქმე არავის ახსოვს. დიდი მოყვარული იყო თავის ქვეყნისა, ქართულის ლიტერატურისა და სიტყვიერებისა. რაც-კი რამ დაწერილა და დაბეჭდილა ამ უკანასკნელს ათს-თხუთმეტს წელიწადში, ყველა გულმოდგინეობით ჰქონდა გადაკითხული. ბევრი არა უწერია-რა, მაგრამ რაც დაწერა, იმათში ასეთი მარგალიტები ამოირჩევა, რომ კაცს დაატკბობს აზრითაც და სიტყვიერებითაც.

აქეთ-იქით ბევრს დადიოდა განსვენებული, მონასტრებსა და ძველს ნაშთებსა სინჯავდა. საცა-კი რაიმე შესამჩნევს ან ჩუქურთმას, ან წარწერილს ნახავდა, გადმოიღებდა ხოლმე. არა ერთი და ორი კორესპონდენციაც მოუწერია გაგონილისა და თვალით ნახულის თაობაზედ. მეტად საყვარელი, ტკბილი, ჩუმი კაცი იყო. ქალაქის ხელოსნებს და სხვაგანაც, საცა იცნობდნენ, ყველას უყვარდა და ყველა პატივსა სცემდა.

[1887 წ.]

აკაკი წერეთელი და „ვეფხის-ტყაოსანი“

წელს ერთი იშვიათი ამბავი ჩვენში ის მოხდა, რომ ბ-მა აკაკი წერეთელმა წაიკითხა საჯარო ლექცია რუსულად „ვეფხის-ტყაოსანის“ თაობაზედ. ეს აზრი, რომ რუსებსაც აცოდინოს კაცმა — რა ღირსებისაა იგი სულიერი განძი, რომელიც სამკვიდროდ და სასახელოდ უანდერძა ჩვენმა წარსულმა ჩვენს

ერსა, — მეტად მოსაწონი აზრია და დიდის თანაგრძნობის და მადლობის ღირსიცა ჩვენ მიერ.

ჩვენ, ქართველებს, სამართლიანად მოგვაქვს თავი მით, რომ ეგ დიდებული პოემა, შექმნილი ჩვენის ერის დიდებულობის დროსა, ჩვენის კაცისაგან და ჩვენს ენაზედ დაწერილია. ყველამ იცის, რომ ამით ჩვენ თავს ვიწონებთ, ვსახელობთ, ვქადულობთ. ხოლო ყველამ, ნამეტნავად ჩვენის ენის უცოდინარმა, არ იცის — რა გვაძლევს უტყუარს საბუთს ამ თავმოწონებისას, სახელისას, ქადილისას. ყველამ არ იცის, — რითია ეგ სახელოვანი ნაშთი ჩვენის სულისა და გულის მოძრაობისა შემკული, რომ დიდი და პატარა, სრა-სასახლე და ქოხი, ასე ერთნაირად, ერთპირად შეჰხაროდა უწინ და შეჰხარის დღესაც, როგორც დიდს რასმე საუნჯესა, საშვილიშვილოდ საპატიოსა და ამ რვა საუკუნის განმავლობაში არ დაჭკნობილსა, არ გაბათილებულსა, არ დავიწყებულსა. ამიტომაც მეტის-მეტად ბედნიერ აზრად ვსახავთ ბ-ნ აკაკის აზრსა, რომ მოიწადინა რუსულად წაიკითხოს საჯარო ლექცია ამ საგანზედ რუსთა საცოდნელად.

ჩვენ, ჩვენდა სამწუხაროდ, ხელთ არა გვაქვს იგი ლექცია, რომ პატივცემულს ლექტორს კვალ-და-კვალ მივყვეთ და მის მიერ თქმული ისე მოვიყვანოთ, რომ არც მეტი გამოვიდეს, არც ნაკლები. რადგანაც ამ შემთხვევაში მარტო ჩვენს ხსოვნას, ჩვენს მეხსიერებას უნდა ძალაუნებურად დავემყაროთ, ამ მიზეზით ყოველს თქმულს ლექტორისას ვერ გამოვუდგებით იმის შიშით, რომ შეცდომა რაიმე არ მოგვივიდეს. ამის გამო ჩვენ კვალ-და-კვალ მიყოლას თავს ვანებებთ და მარტო დედა-აზრს ბ-ნის აკაკის ლექციისას დავუკვირდებით.

ბ-ნის აკაკის ლექცია, რუსულად თქმული, ქართველთა საზოგადოებისათვის ახალი ამბავი არ არის. ბ-ნმა აკაკი წერეთელმა იგივე ლექცია ქართულად წაიკითხა ამ რამდენისამე წლის წინად და, თუ ხსოვნა არა გვღალატობს, ეხლანდელი რუსული ლექცია მაშინდელს ქართულს შორს არ წასვლია: თითქმის ერთი და იგივეა. თუ რამ ცვლილებაა, ისიც იმისთანაა, რომ არავითარი არსებითი მნიშვნელობა არა აქვს, იმიტომ, რომ როგორც მაშინდელი ქართული ლექცია, ისეც ეხლანდელი რუსული, ერთსა და იმავე დედა-აზრზეა აკინძული თავიდამ ბოლომდე. მართალია, რამდენიმე ამბავი ახალია

ეხლანდელს რუსულში, მაგალითებრ — ის საოცარი საბუთი, როგორც კამეჩის ცემის ამბავია და სხვა, მაგრამ ეგ ორიოდე ახალი ამბავი თუ საბუთი მარტო ერთისა და იმავე დედა-აზრის განსასურათებლად და განსაძლიერებლად მოჰყავს პატივცემულს ლექტორს.

მთელი სამი ლექცია ბ-ნის აკაკისა წარმოადგენს ერთს იმ დედა-აზრის აკიდოს, რომ რუსთაველმა გამოსახა თავის პოემაში სამი, საქართველოს სხვადასხვა ნაწილის, ქართველი. მისი სიტყვით, ტარიელი, რადგანაც ზარმაცია — ქართლელია, ავთანდილი, რადგანაც წინდახედულია და ცბიერი — იმერელია, და ფრიდონი კი — არ გვახსოვს რა მიზეზით და რის გამო — ზღვის-პირის ქართველია: იქნება იმის გამოც, რომ „ცოტა აქვს, მაგრამ ყოველგან სიკეთე-მიუწვდომელი". ამ აკიდოზედ ბევრი მართალი მარგალიტები აასხა ლექტორმა გონება-მახვილობისა, ლამაზის შედარებისა, როგორც ბ-ნ აკაკის ბედნიერის ნიჭის ამბავი მოგეხსენებათ, მაგრამ, ჩვენის ფიქრით, თითონ აკიდოს ღერო კი მეტის-მეტად სუსტი რამ არის და, თუმცა ზედ ასხმულს მარგალიტებს ჰზიდავს, მაგრამ კრიტიკის ხელშეხებას კი ვერ გაუძლებს.

იმ საბუთებით, რომ ტარიელი ზარმაცია, ავთანდილი წინდახედულია, და მებრვე სხვა, ძნელია იმისთანა მარჯვლა სახელოვანი პოეტი, როგორიც რუსთაველია, კაცმა უბრალო ეთნოგრაფის საჩხირ-კედელო საქმეზედ ჩამოახდინოს. ეს მეტის-მეტი დაქვეითებაა პეგასზედ მჯდომ ცხენოსნისა. თუნდ ეგეც არ იყოს, — ეს ამისთანა გზა კვლევისა სად არ მიიყვანს კაცსა?! ფალსტაფს, რომელიც შექსპირს ტყუილებისა და კვეხნა-ბაქიაობის გუდად გამოუხატავს, განა ათას მსგავსს ვერ მოვუპოვებთ ჩვენს საქართველოში?! აკი თითონ ბ-ნმა აკაკიმაც თავის ლექციებზედ დაგვაჯერა, ქართველები ტყუილების და კვეხნა-ბაქიაობის მოყვარენი არიანო. მართალიც არის: ჩვენში ტყუილებისა და კვეხნა-ბაქიაობის ასეთი ფალავნები არიან, რომ თითონ ფალსტაფი, — ეგ ზოგადი ტიპი ცრუ და მკვეხარა კაცისა, — ტაშს დაუკრავს მოწონებისას და შეგირდად მიიბარებდა. ნუთუ ეს გარემოება ნებას მისცემს ვისმეს სთქვას: შექსპირმა ფალსტაფით ქართველები გამოისახაო. მსოფლიო გენიოსნი მწერალნი იმიტომ არიან მსოფლიონი, რომ მათს ნახატში, რომლის ერისაც გინდათ, იმ ერის კაცს იცნობთ,

იმიტომ რომ იგინი ადამიანის საზოგადო ტიპსა ჰქმნიან. ადამიანი ყველგან ყოველთ უწინარეს ადამიანია და ადამიანს ხომ არაფერი ადამიანური არ ეუცხოება.

ფალსტაფი ისეთივე შვილია მთელის კაცობრიობისა, როგორც ჰამლეტი, ოტელო, ტარიელი, ავთანდილი და სხვანი ამისთანანი, დიდის შემოქმედობის ძალით შექმნილნი. რამდენადაც მწერალის შემოქმედობის ძალი სწვდება ამ ზოგადკაცობრიობის ტიპსა, იმოდენად მწერალი დიდია, იმოდენად მსოფლიოა, თქმა არ უნდა, რომ ერი, რომელსაც ეკუთვნის ამისთანა მწერალი, თავისის სამკაულით აკაზმინებს, თავის საფერავით აფერვინებს პოეტს ყოველს ხატს, ყოველს ნამოქმედარს შემოქმედობისას, მაგრამ ეგ მარტო სამკაულია, ფერია და არა იგი შინაგანი ბუნება ხატისა, რომელიც ამ შემთხვევაში ზოგადია და არა კერძო, და რომელიც მარტო თავის საკუთარს კანონებს ექვემდებარება.

ჩვენის ფიქრით, ამ საზომით, ამ საწყაოთი უნდა შესდგომოდა ბ-ნი ლექტორი თავის რთულს და მძიმე საქმეს იმისთანა თხზულების ვითარების გამოძიებისას, როგორიც „ვეფხის ტყაოსანია". ამ საზომისა და საწყაოს უარყოფა, უარყოფაა იმისი, რომ „ვეფხის-ტყაოსანის" გმირნი საერთო-კაცობრიულს რასმე წარმოადგენენ. ნუთუ მართლა ტარიელის ხასიათსა, თვისებასა და ბუნებაში, ანუ ავთანდილისაში, ანუ სხვისაში სხვა არა მოიპოვება-რა საერთო-კაცობრიული იმისთანა, რომლის მეტნაკლები გამოხატვა ერთად-ერთი საზომია, ერთად-ერთი საწყაოა მწერალის შემოქმედობის ძალის მეტ-ნაკლებობისა! განა ამ შემოქმედობის ძალის მეტ-ნაკლებობის გამორკვევა არ არის პირველი და უკანასკნელი საგანი კრიტიკოსისა?! თუ ასეა, ნუთუ ამ გმირების ავ-კარგიანობა ისე ცხოვლად, ისე მთლად და ისე მარჯვედ განსურათებული მათისავე მოქმედებით, ქცევით, სიტყვა-პასუხით, გულისთქმის და საქციელის ერთმანეთზედ დამოკიდებულობით, ეპიზოდების ერთმანეთისაგან წარმომდინარებით, არასფერს ზოგადს საფსიხოლოგიო, საესტეტიკო, საეტიკო, საფილოსოფიო საგანს არ წარმოადგენს?! ნუთუ ის ახოვანი, ღონიერი, ჯანმრთელი, სულითა და გულით ძლიერი, უშიშარი ვაჟკაცი ტარიელი რუსთაველმა თავის ნებაზედ ბოლოს მჭვრად აქცია და ყოველს ამას სხვა მიზეზი არა აქვს-რა, გარდა რუსთაველის თვითნებობისა და ზარმაცის

ქართლელის გამოსახვის სურვილისა?! ეს რომ ასე იყოს, მისი თხზულება ხომ პამფლეტი იქნება, თუ ძაგებაა, და რეკლამა — თუ ქებაა, და არა დიდებული ნამოქმედარი შემოქმედობისა!

ტარიელი, ავთანდილი, ფრიდონი და სხვანი მამაკაცნი და დედაკაცნი „ვეფხის-ტყაოსანისა“, ყველაზედ უწინარეს ადამიანები არიან და, მაშასადამე, ზოგად ადამიანის ბუნების მიხედვით შექმნილნი და აგებულნი. აი, თუნდა ავიღოთ ლექტორის მიერ თითქმის სასაცილოდ აგდებული მაგალითი, რომ ტარიელს ნესტან-დარეჯანის პირველ დანახვაზედ გულს შემოეყარა და დაბნდა. ამ შემთხვევამდე კი რუსთაველმა ბევრგან გვაჩვენა, რა ძლიერი კაცია ყოვლისფრით ტარიელი სულითა თუ ხორცითა. ამ თვალად მცირე შემთხვევაშია მთელი ნასკვი, რომლისაგანაც გამოიხსნება მთელი რთული ხასიათი იმისთანა კაცისა, როგორიც ტარიელია. კარგს, გონებამახვილს და გამჭრიახს ფსიხოლოგს რომ ეს ძლიერება და ძალღონივრობა ტარიელისა აცოდინოთ და ამასთან ეს უეცარი შემოყრა გულისა დაწვრილებით უამბოთ, — პირდაპირ მოგახსენებსთ, რომ ტარიელი დიდის გულისთქმის კაცია, იმისთანა გულისთქმისა, რომელსაც ვეღარც ხორცი უძლებს და ვეღარც სული, და რომელიც ჭკუას, გონებას მთლად იმორჩილებს, როგორც ზარი, ელდა, მეხი. რაკი კაცს ჭკუა და გონება გამოეცლება, ის მკვდარია საქმისათვის, მოქმედებისათვის. ამიტომაც ტარიელისთანა ძალ-ღონიერი კაცი და მისთანავე გულისთქმისა ყოვლად შემძლებელია, თუ გარემოება ცხოვრებისა გულისთქმაში ხელს უწყობს, ესე იგი, თუ გულისთქმას კმაყოფილებას აძლევს და აჩუმებს, — და თუ არა, ამისთანა კაცი სუსტია, უღონოა, უქმია, ერთის სიტყვით, სნეულია. ეს თვისება გულისთქმისა რუსთაველმა ძლიერ კარგად იცის და ამიტომ აქებს იმ კაცს, ვინც გულისთქმას იმორჩილებს და ეურჩება. მინამ გულის-შემოყრის ამბავს აამბობინებს ტარიელს, იგი გვეუბნება:

ვაქებ ჭკუასა ბრძენთასა, რომელნი ეურჩებიან
(საწუთროს ნდომასაო).

ნუთუ ძნელი მისახვედრია, ამით რის თქმა უნდა რუსთაველსა? რა ფსიხოლოგიური შუქი მოჰფინა ამის თქმით გუ-

ლის-შემოყრის ამბავსა? დიდის გულისთქმის კაცის ამბავი ასეაო და ბრძენს კაცს კი, რომელიც გულისთქმას იმორჩილებს, ჭკუას აუფლებს, ეს არ მოევლინებაო. აკი ჭკვიანი და ბრძენი ავთანდილი, რომელსაც გულისთქმა დამორჩილებული ჰყავს, არსად არც ერთს მაგალითს არ წარმოგვიდგენს ან დაბნედისას, ან გულ-შემოყრისას და სხვა ამგვარის მარცხისას გულისთქმისაგან.

ავთანდილმაც ძალიან კარგად იცის, რომ ტარიელი წადილს, გულისთქმას წაუღია, და იმითია სნეული, რომ ვერც ერთი ვერ უძლევია. ამიტომაც ავთანდილი ამ მართლა-და უებარს წამალს ურჩევს ტარიელს:

რაც არა გწადდეს, იგი ჰქმენ, — ნუ სდევ წადილთა ნებასა.

ნესტარი სწორედ შიგ წყლულში ჰკრა ამით ავთანდილმა. თითონ ტარიელმაც ძალიან კარგად იცის, რომ თავი ხელთ აღარა აქვს და რა ყოფაშია ჩავარდნილი გულისთქმისაგან, რომელიც ველარაფრით ვერ დაუდუმებია. ასე იცის გულისთქმამ, როცა კაცი სადავეს ხელთ მისცემს და მიუშვებს. აბა, ყური დაუგდეთ, რა პასუხს იძლევა ტარიელი, როცა ავთანდილი ამ-რიგად დარიგებას აძლევს:

თუ ბრძენი ხარ, ყოვლი ბრძენნი აპირებენ ამა პირსა:
ხამს მამაცი მამაცური, სჯობს რაზომცა ნელად სტირსა;
ჭირსა შიგან გამაგრება ასე უნდა ვით ქვითკირსა.
თავისისა ცნობისაგან ჩავარდება კაცი ჭირსა.
ბრძენი ხარ და გამორჩევა არა იცი ბრძენთა თქმულებ.

მართალია, ტარიელი ბრძენია, მაგრამ ბრძენია მარტო მაშინ, როცა გულისთქმას არ შეუპყრია და გულისთქმით შეპყრობილი კი სნეულია, ცნობა-დაკარგულია. იგი ეუბნება ავთანდილს:

ბრძენი?! ვინ ბრძენი, რა ბრძენი? ხელი ვითა იქმს ბრძნობასა!
ეგ საუბარი მაშინ ჰხამს, თუცაღა ვიყო ცნობასა...

გულისთქმამ ცნობა წაართვა, ცნობის წართმევამ — ღონე და უღონობამ მჩვრად აქცია ეს ახოვანი კაცი. აქ რა შუაშია ან ქართლელი, ან კახელი, ან იმერელი!.. აქ კაცად-კაცია, გულისთქმის ჭარცეცხლში გატარებული თავიდამ ბოლომდე.

ან აიღეთ ერთი მაგალითი კიდევ, საცა რუსთაველმა საოცარი ღრმად ცოდნა ადამიანის გულისა დაგვანახვა. გაიხსენეთ

ის ადგილი, როცა ტარიელი პირველად შეეყრება სალაპარაკოდ ნესტან-დარეჯანსა, რომელიც ისეთისავე დიდის გულისთქმის დედაკაცია, როგორიც მამაკაცი ტარიელი. ტარიელი ამ ამბავს ასე მოგვითხრობს:

ამიგდო ჭალმა ფარდაგი მძიმე თავისა ძალითა,
სადა სდგა კუბო შემკული ბალახშითა და ლალითა.
შიგან ჯდა იგი პირითა, მზისაებრ ელვა-მკრთალითა;
მე შემომხედის ღამაზად მის მელნის ტბისა თვალითა.

დიდხანს ვსდგე და არა მითხრა სიტყვა მისსა მონასურსა,
ოდენ ტკბილად შემომხედის, ვითამცა რამ შინაურსა,
ასმათ უხმო, მოიუბნეს, ქალი მოდგა, მითხრა ყურსა:
„აწ წადიო, ვერას გითხრობს“ და სხვ.

ამისთანაზედ იტყვიან ხოლმე, გენიოსური ქალმის მოსმაო და სწორედაც ესეა. დიდად საგრძნობელს, თუნდ ერთი და იგივე ძირი ჰქონდეს, ისეთი ბოლო და ზემოქმედება არა აქვს, როგორც პატარას. დიდი მწუხარება ცრემლს უშრობს კაცს, პატარა კი ცრემლს ადენს; დიდს სიხარულს ხშირად ცრემლი მოჰყავს და პატარას კი — ღიმილი; დიდი გულისთქმა, ჭეშმარიტი გრძნობა მუნჯია, უტყვია, და პატარა კი — ყბედი და ლაქლაქა.

აი, გულთამხილავი რუსთაველი რამ-სიდიდე გრძნობას ჰხედავს ნესტან-დარეჯანის გულში და რა ხატით გვაჩვენებს ჩვენც მის ძლიერებას, სიდიადეს და ძლევა-მოსილობას: ქალმა ვეღარა სთქვა-რა, სიტყვა შეეკრაო. ეგ რატომ არ მოუვიდა თინათინს, როცა ავთანდილი დახვდა პირველად სალაპარაკოდ? იმიტომ, რომ ღრმად კაცად-კაცს მცოდნე რუსთაველმა იცოდა, რომ თინათინი სხვა ბუნებისაა და ნესტან-დარეჯანი სხვა და ეს ბუნების სხვადასხვაობა სხვადასხვა ზედმოქმედებასაც ექვემდებარება. ერთისა და იმავე მიზეზისაგან წარმომდგარსა, — ამ შემთხვევაში — სატრფოთა პირველად სალაპარაკოდ შეყრისაგან. ასე მართლად მკვლევარია რუსთაველი, ასე საოცრად მართლ-მხედველია მისი თუ, — რა ბუნებამ როგორ უნდა აღიბეჭდოს თუნდ ერთისა და იმავე მიზეზის ზედმოქმედება.

ჩვენ რომ ვსთქვით, ზემოხსენებული მაგალითი გენიოსური ქალმის მოსმაო, იმიტომ-კი არა ვსთქვით, რომ რუსთაველ-

მა ეს ფსიხოლოგიური წუთი შეჰნიშნა და ფსიხოლოგიის მიხედვით მართლადაც დაგვიხატა. ეს ხომ ქების ღირსია და ღირსი. ჩვენ აქ სხვა მხარესაც ვხედავთ. ჩვენ იმაზედაც გვინდა მივაქციოთ ყურადღება მკითხველისა თუ, — რა ხელოვნებით არის ნანიშნი იმა გრძნობის ძლიერება და სიდიადე, რომელსაც იმ წუთს უნდა შეეპყრა იმისთანა გულისთქმის ქალი, როგორიც ნესტან-დარეჯანია. რუსთაველი, სასწაულთმოქმედსავით, ერთის კალმის მოსმით ჰქმნის ამ სასწაულსა და გვეუბნება, — ტარიელი დაითხოვა, ისიც სხვისა პირით: „აწ წადიო, ვერას გითხრობს“. ესე იგი, ქალი დამუნჯდაო, — და, აბა, იფიქრეთ, რა გრძნობაა ამის მომქმედი გრძნობა! შეიძლება-ღა ამაზედ ცხოველად, ამაზედ უკეთესად ოთხის სიტყვით კაცმა კაცს ანიშნოს ძლიერება და სიდიადე გრძნობისა, როგორც მით არის ნანიშნი, რომ იმ გრძნობამ ადამიანი დამუნჯაო მაშინ, როცა თქმა და ლაპარაკი სამოთხესავით სანატრელია და ასე მოსალოდნელი ტრფიალის ქალისაგან, რაჟი პირველად სალაპარაკოდ შეეყრება თავის სატრფოსა? აქ ერთის კალმის მოსმით გამოთქმულია ის, რასაც ეხლანდელი მწერალი მთელს ფურცლებს მოანდომებდა და მაინც ესოდენ ცხოველად ვერ გამოგვიხატავდა სათქმელსა.

სახელოვანი გერმანელი კრიტიკოსი ლესსინგი, დიდად უქებს რა ამისთანა გენიოსურს მანერას მსოფლიო გენიოსს ჰომიროსსა, ამბობს: ჰომიროსმა იცის და იმისთანა ხატს სოცარის მშვენიერებისას, როგორც ელენეა, ისე გვიხატავს, რომ ვერა მხატვრობა მაგას ვერ შესძლებს. გავიხსენოთ შარტო ის ამბავი, რომ ელენე შეჰყავს ჰომიროსს ტროადის ერის მოხუცთა კრებაში. ნახეს თუ არა, დარბაისელნი მოხუცნი ერთმანეთს ასე ეუბნებიან: „არა, განკიცხვა შეუძლებელია, რაჟი ამისთანა ქალისათვის ერთმანეთს ეომებიან ტროადის ძენი და აქეველნი და ამ ხანგრძლივს სისხლის ღვრაში ამდენს ვაებას იხილენენ. ჭეშმარიტად, უკვდავთა ღმერთთათანა შესადრიცხია იგი მშვენიერებითაო“.

მოჰყავს რა ეს ადგილი ჰომიროსის უკვდავის თხზულებიდამ, ლესსინგი ასე ამთავებს: „სხვას რას შეუძლიან ასე ცხოვლად აცოდინოს კაცს ის მომხიბლველობა მშვენიერება, რომელსაც თვით გულცივი სიბერეც კი ჰხედის ლირსად იმ ომებისა, რომელთაც იწოდენ სისხლი და ცრემლი მთელს ერს

დაანთხევინესო“. რით ჩამოუვარდება ზემო მოყვანილი მაგალითი რუსთაველისა ამ ჰომიროსის გენიოსობის მაგალითსა?!

სიმოკლისათვის მარტო ორი მაგალითი მოვიყვანეთ და ისიც იმოდენა განმარტებით არა, რაოდენსაც თითონ საგანი თხოულობს. შესაძლოა, ჩვენი აზრი, ამ ორის მაგალითისაგან გამონასკვილი, შემცდარი იყოს. ამ ჟამად საქმე ამაში არ არის. საქმე ის არის, რომ ეს ორი მაგალითიც საკმაოა, თვით მკითხველიც ჩვენთან ერთად დაარწმუნოს მასზედ თუ, — რაოდენად მდიდარი და ფართო მოედანია „ვეფხის-ტყაოსანი“ ჭეშმარიტის კრიტიკის ფრთის გასაშლელად, თუ ეგ ფრთა-გასაშლელი სარბიელი თითონ კრიტიკამ შეცდომით, თუ განგებ, ვიწრო ფარგალში არ მოამწყვდია და ტარიელის, ავთანდილის და სხვათა ავკარგიანობაში ქართლელს, კახელს, პეტრეს, ივანეს ძებნა არ დაუწყო. ზოგადი სახე ადამიანისა, რამოდენადაც ამ შემთხვევაში უფრო წვრილზედ დახურდავებული იქნება, მაგალითებრ, ზოგადი-კაცი რომელისამე ერის კაცად, ერის კაცი რომელისამე თემის კაცად, თემის კაცი რომელისამე გვარეულობის კაცად, გვარეულობის კაცი ოჯახის კაცად, ოჯახის კაცი ივანედ, ფრიდონად და მებრვე სხვა, — იმოდენად შემოქმედობა მწერალისა მაღლიდამ დაბლა ჩამოდის, იმოდენად მწერალი ნიჭ-ნაკლებია და დაქვეითებული.

შემოქმედობის ძალის ღონიერობა ერთი და იგივე არ არის, როცა ერთი მთელს გადასწვდება ხოლმე და მეორე-კი — მარტო ნაწილსა. მწერალმა, თუ სხვა ვინმე ხელოვანმა, რაც უნდა ზედმიწევნით და მშვენივრად გამოხატოს ერთი რომელიმე ცალკედ სახელ-წოდებული კაცი — ივანე, თუ პეტრე, ყოველთვის უპირატესობა უნდა დაუთმოს იმას, ვინც ზოგადი გამოხატვის შემძლებელია. ამიტომაც პორტრეტების მხატვარი, დიდად სახელგანთქმულიც და გამოჩინებული, ყოველთვის უმდაბლესია, უმდარესია: მასზედ, ვინც ზოგადის კაცის, ტიპის შემომქმედია, თუნდაც ხელთსაქმობით, ტეხნიკით ამისი თანასწორი იყოს. ამიტომაც თითონ პორტრეტების წერას, ესე იგი ცალკე კაცის ხატვას, მხატვრობაში უკანასკნელი ადგილი უჭირავს და თითქმის ხელოვნებადაც არ არის ცნობილი, რადგანაც ეგ უფრო ოსტატობაა, ვიდრე ხელოვნება.

ჩვენ ვერ მიგვიგნია, რისთვის მოჰსურვებია ბ-ნს აკაკის რუსთაველის ადგილზე დაქვეითება? ორში ერთი: ან რუსთაველი

მართლა იმისთანა ხელმოკლე ნიჭია, რომ კაცად-კაცობის ვრცელს მოედანს ვერ გადასწვდენია და, რაკი ესრეა, ლექტორმა მწარე მართალი ამჯობინა ტკბილსა ტყუილსა და შეცდომით განდიდებულს ჩვენ მიერ რუსთაველს თავისი მიუწყო და კუთვნილი ადგილი დააჭერინა. თუ ეს ესრეა, საქებური გაბედულობა ჭეშმარიტების მოყვარისა, მაგრამ ამას დამტკიცება უნდოდა, და ჩვენი გულითადი რწმენაა, რომ ამის საბუთს რუსთაველი და მისი „ვეფხის-ტყაოსანი“ არ იძლევა და ვერც ვერავინ უპოვის. ამით იმისი თქმა არ გვინდა, რომ ან ერთს, ან მეორეს ნაკლი რამ კაცმა ვერ მოუჩხრიკოს, მაგრამ იმ მხრით ხელმოკლეობას ნიჭისას-კი ვერ ვუკიჟინებთ, რა მხრითაც ამ შემთხვევაში უკიჟინებიათ, ან იქნება ბ-ნმა ლექტორმა რუსთაველის განდიდებისათვის მოიწადინა, რომ ტარიელი უსათუოდ ქართლელი ყოფილიყო, ავთანდილი — იმერელი და ფრიდონი — ზღვის-პირის ქართველი? მითამ შექსპირს განა იმითი იწუნებს ვინმე და, პირიქით, განა იმითი არ ადიდებენ ყველანი და მსოფლიო გენიოსად არა სთვლიან, რომ კაცად-კაცნი გამოჰყვანდა თავის სახელოვანს დრამებში და არა შოტლანდიელი, ვალისელი და ინგლისელი!.. ვიწრო მოედანი მარტო პატარა ფალავნის სარბიელია და არა იმისთანა გოლიათისა, როგორიც შექსპირია და თუნდა ჩვენი რუსთაველიცა. რუსთაველის ტიპებს იმ პაწია ჯუჯრუტანიდამ სინჯვა-კი არ უნდა, საიდანაც მარტო ქართლელი, კახელი, იმერელი და სხვა ცალკე სახელ-წოდებული კაცი დაინახება, არამედ იმ უშველებელ სარკმლიდამ, რომ მთელს კაცადკაცობას თვალი გადევლებოდეს, მის სრულს სიგრძე-სიგანესა და სიღრმე-სიმაღლეზედ. და, თუ აქ კრიტიკის შუქს ვერ გაუძლო რუსთაველმა, მაშინ და მარტო მაშინ ჩვენ მიერ უჯეროდ დადგმული გვირგვინი დიდებისა და სახელოვანებისა უნდა მოეხადოს თავიდამ.

კიდევ ვიტყვით, რომ ტარიელი, ავთანდილი, ფრიდონი და სხვანი კაცად-კაცნი არიან, ზოგად ადამიანის ბუნების მიხედვით აგებულნი და სულდგმულნი. არც ერთი მათი მოქმედება, არც ერთი ეპიზოდი მათის ცხოვრებისა ძალად და განგებ ჩართული არ არის და ყოველივე იგი წარმომდგარია იმ კაცობრიულ ზოგად ბუნებისაგან, რომელიც მარტო თავის საკუთარს კანონებს ექვემდებარება და არა სხვასა. ამაშია მთელი სიდია-

დე რუსთაველის გენიოსობისა. ტარიელი მჩვრად იქცა იმიტომ-კი არა, რომ ზარმაცი ქართლელია, არამედ იმიტომ, რომ მაგისთანა ბუნების კაცი უსათუოდ მჩვრად უნდა იქცეს, რაკი იმ გარემოებაში ჩავარდება და ბედი, თუ ქვეყანა, ისე უმტყუნებს და ულალატებს. აქ სიზარმაცე ვითომ ქართლელისა არაფერს შუაშია და მეტის-მეტად უადგილოა. ლომი არ შეიძლება არ დაეტაკოს სპილოსაც-კი და შუა გაგლიჯოს საჭმელად, როცა ჰშიან, მაგრამ იგივე ლომი, როცა მაძღარია, ბატკანსაც-კი ხელს არ ახლებს, ადგილიდამაც არ დაიძვრის; მგელი-კი მაგას არა იქმს. ნუთუ ამ უკანასკნელ შემთხვევაში ლომს ეთქმის ზარმაციაო და არა ბუნებაა მისი ასეთი, როგორც მსუნაგობა და გაუმაძღრობა მგლის ბუნებაა. სვიმონ მესვეტე სვეტზედ ავიდა და რქ მიეცა გახრწნილებას სულის საოხად, და ნუთუ ეს ზარმაცით მოუვიდა და ქვეყანას იმიტომ მოერიდა, რომ ქვეყანა ხელ-ფეხის მოძრაობას, გარჯას და მუშაობას ჰთხოულობდა და სვეტზედ-კი უძრავად შეეძლო დებულიყო. ამისთანა ამბავს სხვა მიზეზი აქვს, რომელიც თავს იმალავს ადამიანის მრავალფერს ბუნებაში და, რამოდენად ეს ფარულნი მიზეზნი შორს არიან უბრალო სიცვდილის შვილთა თვალთათვის, იმოდენად მათი პოვნა და მიგნება ხვედრია მარტო იმისთანა კაცებისა, როგორიც რუსთაველია და სხვანი. ავთანდილი ცხიერი კაცი-კი არ არის, იგი იმისთანა ბუნების კაცია, რომ ჯერ მინამ ერთხელ გამოსჭრას რამე, ათჯერ წინდაწინ გაჰზომავს. ეგ შკუის დამკითხველი კაცია და არა გულისა, გულისთქმისა, როგორც ტარიელი. მთელ პოემაში მარტო ორგან არ დაეკითხა შკუას და გულს ახყვა. ორგანვე ვერ ემარჯვა და მერე ინანა. არც-კი ავთანდილია უგულო კაცი, ესეც მგრძნობიერია, მაგრამ, გული და გრძნობა ამისი შკუის მორჩილია.

აბა, ნახეთ რუსთაველი, ყოველთვის უტყუარი და მართალი ბუნების წინაშე, რა-რიგად გვანიშნებს ავთანდილის გულის მოძრაობას, მის სიყვარულის სიდიადეს. მინამ ავთანდილი ფხიზელია, ესე იგი, როცა შკუას ბუნებითად ღონე აქვს მოქმედებისა; რუსთაველი ავთანდილის ბუნებას უღალატებდა, თუ გულისთქმას გაატაცებინებდა და ავთანდილზედ გრძნობას აუფლებდა. ამასთანავე რუსთაველმა კარგად იცის, რომ კაცი, რომელიც უგულოა, რომელსაც გული ტრფიალებისა და სიყვარულისათვის დახშული აქვს, ის კაცი-კი არ არის, ნახევარ-

კაცია, მოკლებული იმ ღვთაებურს ნიჭსა და მადლსა, რასაც სიყვარულს ეძახიან. როგორ ანიშნოს მკითხველს სიღრმე ამ გრძნობისა, როცა მისი პატრონი კაცი ისე მორჩილად ჰხდის გულსა ჭკუის წინაშე და ზედგავლენას გულისთქმისას ჭკუითა ჰლაგმავს. ძნელია — კაცი ამ ორს ერთმანეთის მოპირდაპირეს, ერთი-მეორის გამაბათილებელს გრძნობას გაუძღვეს ისე, რომ არც ერთს მოაკლოს რამ და არც მეორეს. მოუმატოს ბუნების წინააღმდეგ. ბრძენი რუსთაველი ამ სიძნელესაც ადვილად სძლევს. ამისათვის იგი იმ ყოფაში გვაჩვენებს ავთანდილსა, როცა ჭკუა ბუნებითად უღონოა მოქმედებისათვის: იგი აძინებს ავთანდილსა და, ხომ მოგეხსენებათ, ძილში ჭკუა არ მოქმედობს. რუსთაველი თავისებურად ერთის კალმის მოსმით გვანიშნებს, რა ძლიერ აღბეჭდილია ავთანდილის გულში სიყვარული თინათინისა. იგი ამას ასე გვიხატავს:

რა მადლიანის (1), სიტკბოვე საყვარლისა ეცების (2),
შეჰკრთის, დიდი დარბაისე მით პატიჟი ეცემების (3).

მაგრამ თუ ფხიზლად მყოფია, ნუ ელოდებით, რომ ავთანდილმა ასეთი წება მისცეს გულსა და გულისთქმასა. აი, რა ხელოვანია რუსთაველი, რომ ჭკუაც ჭკუად დაარჩინა და გულიც გულად და ორივე ამოქმედა ერთი-მეორის შეუბღალველად, მათთა ბუნებისამებრ. ამისთანა ბუნების კაცს გონიერება ცბიერობად რათ უნდა ჩამოერთვას, ცბიერობა რათ უნდა შეეწამოს, არ ვიცით. იქნება ქართლის მოძმენი იმერლები ბევრში ჰგვანდნენ ავთანდილსა, როგორც ბევრი ფრანგი ჰგავს, ბევრი ინგლისელი, ბევრი ამერიკელი და სხვა მილეთის ხალხი, რადგანაც კაცად-კაცის ზოგადი ტიპია, მაგრამ ამისათვის რა საჭირო იყო ავთანდილის და იმერეთ-ქართველთა შორის ცბიერობის ხიდის გადება. რაკი ერთხელ ამ ხიდის გადებაზედ მიიქცა ბ-ნი ლექტორი, არ შეიძლება არ ეგრძნო, რომ ეს გზა მოლიპულია და ფეხის მოსასხლტომი და, გვგონია, იმიტომაც მოუნდა „ვეფხის-ტყაოსანისათვის“ თავი დაენებებინა და უადგილო-ადგილას გრძელი ლაპარაკი მოერთო მასზედ თუ — რა არის. ცბიერობა და ხიდის ამბავი იგი შესაწუხარებული და როდის არა. ეს ნაწილი ლექციისა მეტის-მეტად უგემური რამ გამოვიდა და მსმენელთათვის მეტად მოსაწყენი იყო.

---

[1]) რა ჩასთვლემსო. [2]) ესიზმრებაო. [3]) ერთი ოცად ეჭატებაო.

რაკი ის, ჩვენის ფიქრით, შემცდარი დედა-აზრი წარიმძღვარა ბ-მა ლექტორმა წინ, რომ უსათუოდ ტარიელი ქართლელად გამოეყვანა. ავთანდილი — იმერლად და ფრიდონი — ზღვის-პირის ქართველად, იგი სულ ამის დამტკიცებას მოუნდა. სხვა, რაც მწერალის განსაკუთრებულს ხასიათს გვანიშნებს, მის შემოქმედების ძალსა, მის მხატვრობასა, მის სიტყვიერებას, მისთა აზრთა შემოხაზულობას, პოემის აგებულობას, ეპიზოდების ერთმანეთზედ დამოკიდებულებას, ერთის სიტყვით, —მანერას და თვისებას მწერლისას, შინაგან თუ გარეგან სიკეთეს მის ნამოქმედარისას, — ესენი ან სულ არ იყო ხსენებული, ან თუ იყო, ისე გაკვრით და გზა-და-გზაობით, რომ გულში არავის არა ჩასჭდევია-რა, თითქო მართლა ყოველივე ეს უკან დასაყენებელია და მარტო ისღაა წამოსაყენებელი და დასამტკიცებელი, რომ რუსთაველი დიდად სადიდებელი პოეტი კი არ არის, არამედ უბრალო ეთნოგრაფია, ან ამის მსგავსი ერთი ჩურუქი რამ არამკითხე მოამბე.

ჩვენ რუსთაველის სახელი მეტის-მეტად დიდ სახელად მიგვაჩნია და მოგვიტევონ, რომ მის სახელს და დიდებას ადვილად ვერავის დავუთმობთ.

[1887 წ.]

გაბრიელ სუნდუკიანცის „პეპო“ და სომხის ლიტერატორები

ერთი არა-სასიამოვნო თვისება დაეკვება აქაურს სომხის ლიტერატურას და სომხის ლიტერატორებსა, თუ ყველას არა, უფროს-ერთს მაინცა. საცა-კი შემთხვევა ეძლევათ ქართველი ახსენონ, ისე ვერ მოურჩებიან, რომ ქართველი და ქართველობა არ გაჰკინწლონ ცოტად თუ ბევრად. ღვთის წინაშე, უნდა ითქვას, რომ არც ჩვენ, ქართველები, ვაკლებთ რასმე სომხებს და ჩვენც ხელიდამ არ ვუშვებთ შემთხვევას ასე თუ ისე ავად არ ვახსენოთ. ხოლო ჩვენდა გასამართლებლად ესეც უნდა ითქვას, რომ ჩვენ, ქართველები, ავად ვიხსენიებთ ხოლმე მარტო იმ ჯურის სომხებს, რომელნიც წურბელებსავით მოჰკიდებიან აქაურობას, სწოვენ ქვეყანას და რომელთაც

ჰკიცხვენ და ავად იხსენიებენ თითონ გონიერნი და პატიოსანნი სომეხნი. ვერც ჩვენს ლიტერატურაში, ვერც ჩვენს საზოგადოებაში ერთს მაგალითსაც ვერ გვიჩვენებენ, რომ ქართველი ავად იხსენიებდეს მთელს სომხობასა, მის ინტელიგენციას, რომელზედაც დამყარებული აქვს სომხობას მთელი თავისი სამართლიანი სასოება და რომელიც ხსენებულ ჯურის სომხების წრეს გარეთა ჰდგას თავის სასახელოდ და თავის მოძმეთა ნუგეშად. ჩვენში ჩვენგან მთელი სომხობა, როგორც ერი, თავის-დღეში არც გაკითხულა, არც გაკიცხულა და არც ავად ხსენებულა. სულელობაც იქნებოდა ეს ჩვენ მიერ, იმიტომ რომ ქვეყანაზედ არ მოიპოვება იმისთანა ერი, რომ ავთან კარგიც არ იყოს მის შორის. პირიქით, არა ერთი და ორი მაგალითი ყოფილა, რომ ყოველს კარგს სომხისას პატივისცემით დაჰხვედრია ქართველობა და მისი ინტელიგენცია. ამის საბუთს იპოვით როგორც ჩვენს ლიტერატურაში, ისიც ცხოვრებაში.

სამწუხაროდ ჩვენდა, ესე არ იქცევიან აქაური სომხის ლიტერატორები. ვიმეორებთ, ყველაზედ ამას ვერ ვიტყვით და უფროს-ერთი-კი სწორედ უკუღმართად იქცევა ყოველს ამისთანა შემთხვევაში. ჩვენ ამის დასამტკიცებლად შორს არ წავალთ. ამ იანვრის თვიდამ დაიწყო გამოსვლა ახალმა სომხურმა ჟურნალმა, რომელსაც „მურჯი“ ჰქვიან. ამ ჟურნალში დაბეჭდილია ბიოგრაფია პატივცემულ სომხის დრამატურგისა ბ-ნ სუნდუკიანცისა. ამ ბიოგრაფიის ავტორი ბ-ნი ჩიმიშკიანცი ძალიან გაუფიცხებია ხსენებულ თვისებას სომხის ლიტერატორებისას და ამ სიფიცხეს იქამდე გაუთამამებია, რომ შემდეგის თქმა უნებებია:

„პეპომ“* იმოდენად გაითქვა სახელი, რომ პირველ წარმოდგენის შემდეგ გავიდა მცირეოდენი ხანი და ქართველთა ინტელიგენციის ყმაწვილკაცობამ, მოისურვა-რა გამოცოცხლება ქართულის თეატრისა, რომელმაც დიდი ხანია დალია სული, ამ პიესით აღადგინა მკვდრეთით უკვე მიცვალებული ქართული სცენაო“.

საკვირველია ეს სასწაულთ-მოქმედება ხსენებულ პიესისა, და თუ მართლა ეგრეა, ჩვენ მადლობის თქმის მეტი არა გვმარ-

* „პეპო“ ბ-ნ სუნდუკიანცის პიესაა.

თებს-რა. ხოლო მეტი არ იქნება ეს ვიკითხოთ: თუ ეგ პიესა ესეთ უკვდავების წყაროდ გაუხდა ქართულს სცენას და მკვდრეთით აღადგინა ქართული თეატრი, სომხებს რაზედ შემოსწყრა, რომ მის ხელში ცოცხალი სომხური სცენა ეგრე უდროოდ მოკვდა და დღესაც მკვდარია? მკვდარია, ვამბობთ, იმიტომ, რომ მუდმივი სცენა ჰქონდათ და დღეს აღარა აქვთ სომხებსა და ხამუშ-ხამუშად წარმოდგენანი სცენის მოყვარეთაგან ხომ ამ შემთხვევაში ანგარიშში მოსატანნი არ არიან. როგორ მოხდა ეს, რომ „პეპომ“ მკვდარი ქართული გააცოცხლა და ცოცხალს სომხურს-კი იმოდენაც ვერ უშველა, რომ არ მომკვდარიყო. აქ ან ის უნდა ვიგულვოთ, რომ რაც ქართველისათვის მაცოცხლებელია, ის სომხისათვის მომაკვდინებელია, ან ის, რომ ბ-ნ ჩიმიშკიანცის აზრი თავიდამ ფეხამდე ტყუილია. ქართველებიც და სომხებიცა დაგვეთანხმებიან, რომ უკანასკნელი საგულვებელი უფრო ჰკუაზედ ახლოა. ბ-ნი ჩიმიშკიანცი ტყუილად გაუჭირვეულებია წყურვილს ქართულის გაკინწვლისას და მოუფიქრებლად ტყვედ მისცემია თავის გაჯანჯლებულს გულისნადებსა. ბ-ნი ჩიმიშკიანცი შემდეგ ამბობს:

„პეპო“ იმოდენად გაქართველებულია ეხლა, რომ დღესაც-კი მოიპოვება იმისთანა ქართველი, რომელსაც ძნელად დააჯერებთ, რომ „პეპო“ სომხურს ენაზეა დაწერილი და სომხის პოეტის გენიოსობით შექმნილიო“.

არ ვიცით ბ-ნს ჩიმიშკიანცს საიდამ აჰკვიატებია ამისთანა უცნაური აზრი. ჩვენ დავუშოშმანებთ ატკივებულს გულს ბ-ნს ჩიმიშკიანცს და დავარწმუნებთ, რომ მაგისთანა ქართველს მარტო თავის საკუთარს ფანტაზიაში თუ იპოვის. თუნდ რომ ეგრეც იყოს, რა ცუდი უქმნია ქართველს, რომ სომხის კარგი შეუთვისტომებია, საკუთარ შვილად მიუჩნევია. ეგ მარტო ჩვენს სიტყვას ამტკიცებს, რომ ყოველივე კარგი სომხისა ჩვენში ჰპოულობს პატივისცემას და სიყვარულს იმოდენად, რომ თავისას და სომხისას ერთმანეთშიაც აღარ ჰრჩევს. თუ ესეა, ბ-ნი ჩიმიშკიანცივე საბუთს გვაძლევს ვიფიქროთ, რომ ქართველი არ არის დამწყვდეული თავის გვარტომობის ვიწრო წრეში, არამედ სხვა ერის პატივისცემაც იცის და გულგაშლით ეკიდება ყოველს სხვა გვარტომსა. ესეთი თვისება საქებურია და არა საწუნარი. თუმცა ბ-ნი ჩიმიშკიანცი ამ შემთხ-

ვევაში ქართველის საქებელ საბუთს გვაძლევს, მაგრამ არ ესმის, რომ ეს საბუთი მართლა ქების მომასწავებელია. იგი ამას ჰხმაროობს წუნის დასადებად და ქართველთა გასაკიცხად — რათ იშვილეს სომხური ქართველებმაო. აკი მოგახსენეთ, ჩვენ არ ვიცით, ქართველებმა იშვილეს თუ არა და თუნდაც ეშვილათ, ვის რა დააკლეს ამითა? აქ ცუდი რა არის? გონების ნაწარმოები იმისთანა მადლიანი რამ არის, რომ მთელის კაცობრიობის კუთვნილებას შეადგენს და აქ გვარტომობის ჩაჩხერება ჭკუის უღონობას მოასწავებს და სხვას არა-რას. ხელოვნებასა და ერთობ გონების ნაწარმოებსა გვარტომობა არა აქვს. ერთიცა და მეორეც მთელის კაცობრიობისაა და ამ აზრს ვერ მისწვდენია დაქვეითებული ავტორი ბ-ნ სუნდუკიანცის ბიოგრაფიისა.

ბ-ნი ჩიმიშკიანცი, გაჭირვეულებული იმ თვისებისაგან, რომ ქართველს ავად ხსენება უნდაო, სწამებს, ვითომც ჩვენა ვცდილობდეთ ამოვფხვრათ კაცის ხსოვნისაგან, რომ „პეპო“ სომხურ ენაზეა დაწერილი, „სომხის პოეტის გენიოსობით““ შექმნილი.

ამის დასამტკიცებლადაო, ამბობს იგი, შესაძლოა მოვიყვანოთ შემდეგი გარემოებანიო: პირველი, თავის-დღეში, როცა „პეპო“ ქართულად წარმოუდგენიათ, აფიშაზედ არა წერებულა, რომ თარგმანია სომხურიდამა; მეორე გარემოება, შეურაცხმყოფელი სომეხთა ერის თავმოყვარეობისა, გარემოება, რომელიც საზოგადო მაგალითია ქართველის ბაჭიაობისაო, იმაში მდგომარეობს, რომ ქართულს სცენაზედ თითონ „პეპოს“, ამ ზოგად გმირს სომხის „პაჟარნისას“, ქართველ აზნაურად მორთვენ ხოლმე მაშინ, როდესაც ხალხის მყვლეფავი სომხის ვაჭარი-კი, მდიდარი არუთინა, უთუოდ სასაცილო სომხის ვაჭრად გამოჰყავთ. ამ გარემოებათა მიზეზით, რამდენსამე წელიწადს შემდეგ, ვინ იცის მოიპოვება-ღა თუნდ ერთი იმისთანა ქართველი მთელს საქართველოში, რომელსაც დააჯერებთ, რომ „პეპო“ სომხურს ენაზეა დაწერილი და არა ქართულზედ.

გაგიგონიათ სადმე ან ამისთანა ჩივილი და ან ამისთანა საბუთები!.. არა, როგორ მოგწონთ ეგ შეურაცხყოფა სომეხთა ერის თავმოყვარეობისა მით, რომ ქალაქელი კინტო ქართვე-

ლებმა ვითომ-და გააზნაურშვილეს და სომეხი არუთინა გააასომხეს. გაგიგონიათ სადმე ესეთი თავმოყვარეობა, მერე ამრიგად გაუპატიურებული.

ან სად უნახავს და როდის ბ-ნს ჩიმიშკიანცს, რომ წარმოდგენის დროს „პეპო“ ქართველ აზნაურშვილად მოერთვათ და გადაეკეთებინოთ? ჩვენ ბევრჯელ დავსწრებივართ „პეპოს“ წარმოდგენას და ეს არც ერთხელ არ შეგვინიშნავს. ან რას ეგვანებოდა ქალაქელი კინტო მეთევზე, მებადური, ქართველ აზნაურშვილად მორთული! თითონ ბ-ნ ჩიმიშკიანცს არაერთხელ უთამაშნია „პეპო“ ქართულ სცენაზედ და ნუთუ ქართველ აზნაურშვილად ირთვებოდა? ტყუილი იქნება და ასე მოკლე-ფეხებიანი!

ამაებისთანა ნაზუქებს თავი დავანებოთ. ჩვენ ბ-ნ ჩიმიშკიანცის ნაწერს სხვა მხრით მივაქციეთ ყურადღება, და ტყუილს ამბობს თუ მართალს ბ-ნი ჩიმიშკიანცი, ეს, არამცთუ გარჩევისა, ყურადღების ღირსიც არ არის. არც იმის მართლით მოგვემატება-რა, არც იმის ტყუილით დაგვაკლდება. ტყუილიცა და მართალიც ამ შემთხვევაში მისი საკუთარი საქმეა. ჩვენ გვინდოდა გამოგვერკვია მარტო მიმართულება და თვალთა-ხედვის ავ-კარგიანობა ზოგიერთა სომეხთ ლიტერატორებისა, რომელთაც ცოდვად მიაჩნიათ ქართველი გაუკიწლავად ახსენონ. ხომ ჰნახეთ, რა საბუთებით მოგვესია ქართველებს და რა ჩივილით ბ-ნი ჩიმიშკიანცი.

ახლა ვიკითხოთ, ამ საბუთებით და ჩივილით რასა გვწამებს ბ-ნი ჩიმიშკიანცი? იმას, რომ „სომეხთ პოეტის გენიოსობით“ შექმნილს პიესას ჩვენ ვიჩემებთ და დღე-და-ღამ იმ ფიქრში ვართ, რომ ქართველებს აღარ ახსოვდეთ, რომ იგი სომხური პიესაა. როგორ მოგწონთ შიში ბ-ნი ჩიმიშკიანცისა? განა თითონ პიესა იმდენად სახარბიელო-კია, რომ კაცმა მის დაჩემებისათვის თავი იტკინოს. ვის რად უნდა? ღმერთმა მშვიდობაში მოახმაროს სომხობას თავისის „პოეტის გენიოსობით“ შექმნილი პიესა. დავგიჯეროს ბ-ნმა ჩიმიშკიანცმა, რომ მაგ პიესაზედ ხელს არავინ წაიწვდენს და სომხებს ქვეყანაზედ არავინ შეეცილება. ნუთუ ბ-ნს ჩიმიშკიანცს ჰგონია, რომ რაკი „პეპო“ „სომეხთა პოეტის გენიოსობით“ შექმნილია, მართლა გენიოსური რამ არის! სხვა რომ არა იყოს-რა, ჯერ თითონ პიესის გმირი „პეპო“ გასინჯეთ. რა არის „პეპო“? ეგ ზოგადი

სახე-კი არ არის, „სომხის პაჟარნისა“, როგორც ჰგონია ბ-ნს ჩიმიშკიანცს, ეგ ერთი აბელას ფეხებზედ შეყენებული ორფეხია, განგებ გაბერილი და გატენილი მაღალ ფარდების ფრაზებით. სხვას რას ჰხედავთ „პეპოში“? ვერ ვიტყვით, რომ პიესაში ზოგიერთი მართალი სახეც არ იყოს, ცოცხლად გამოხატული, და თუ „პეპოს“ მოთმინებით ისმენენ თეატრში, ამ ზოგიერთა მართალ სახეთა წყალობით მოსდით. ამაზედ მეტსაც ვიტყვით: ჩვენს ქართულს რეპერტუარში, ნათარგმნთა გარდა, „პეპო“ ბევრს პიესას სჯობია, მაგრამ მაინც ეგ პიესა თავის-თავად ბევრი არაფერია და არავის არ მოჰგვრის არც შურს, არც სიხარბეს დაჩემებისას. კიდევ დავუფიცებთ ბ-ნს ჩიმიშკიანცს, რომ მისი შიში ტყუილი მოლანდებაა: მარხვას არავინ გასტეხს დოსთვისა და ქურდობას არავინა იქმს ხბოსთვისა.

რა უნდა ვსთქვათ ყოველ ამის გამგონთა სომხურ ახალ ჟურნალზედ? ჩვენა ვწუხვართ, და გვგონია ყოველი გონიერი სომეხიც შეწუხდება, რომ ახალმა სომხურმა ჟურნალმა პირველ ხმის ამოღებაზედვე საჭიროდ დაინახა მიესიოს ქართველებს და ასეთის სასაცილო საბუთებით უკიჟინოს. ბ-ნ სუნდუკიანცის ბიოგრაფიაში რა მოსატანი იყო, ქართველებმა როგორ ჰთარგმნეს „პეპო“ და როგორ მოჰრთეს წარმოდგენის დროს გმირი პიესისა, ან სწერენ თუ არა ქართველები აფიშაზედ, რომ „პეპო“ სომხურიდამ არის ნათარგმნი? აშკარაა, აქ აშლილს საღერღელს ქართველების ავად ხსენებისას თავბრუ დაუსხამს მწერლისათვის, თორემ ყოველი ეს რა შუაშია ბ-ნ სუნდუკიანცის ბიოგრაფიაში, მერე ეგრე სასაცილოდ აკონკებული? ბ-ნ ჩიმიშკიანცს კიდევ ეპატიება ამისთანა საქციელი, იმიტომ რომ ამისი ჟინი ჰქონია და ჟინს ყველა კაცი ვერ დაიმორჩილებს ხოლმე. რედაქცია-კი, როგორც კრებული მოღვაწეთა, ამისთანაებში უნდა ჰფრთხილობდეს, რადგანაც ეს ერთი იმისთანა საგანია, რომლის გამოც ნათქვამი სიტყვა მიმართულების მანიშნებელია, და თუ ამ-გვარს მიმართულებას იჩემებს ეს ახალი სომხური ჟურნალი, გზა დაგვილოცნია: ბევრს ეგ ერთიც მოემატოს. როგორც იქნება გავუძლებთ.

[1889 წ.]

ახალი დრამების გამო

ამ სეზონში ჩვენს ქართულს თეატრს თითქო კარგი ამინდი დაუდგა. საკმაოდ შესანიშნავი ამბავია, რომ ჩვენმა ღარიბმა სცენამ რამდენიმე ახალი პიესა მოიპოვა და ჩვენმა სათეატრო დასმა ეს ახალი პიესები ითამაშა. ამ ახლებში, სხვათა შორის, ორმა დრამამ მიიზიდა უფრო მეტი ყურადღება, და არ ითქმის, რომ საზოგადოებას ამ დრამების ნახვა და მოსმენა სასიამოვნოდ არ დარჩენოდეს. ერთი დრამა „მტარვალი“-ა და მეორე „ქართვლის დედა“, 9-ს დეკემბერს წარმოდგენილი ჩვენის ნიჭიერ არტისტის ქალის ქ-ნ გაბუნია-ცაგარლის საბენეფისოდ.

ორივე ზემო-დასახელებული დრამა ისტორიულია. ხოლო იმ საბუთით კი არა, რომ თვალ-წინ გაგვიტაროს ან ისტორიული კაცი ვინმე თავის ავ-კარგიანობითა, ან თითონ ცხოვრება, კერძო თუ საზოგადოებური, რომელისამე წარსულის დროსი და ეპოქისა; გვაჩვენოს, რა აზრი, რა გულის-ტკივილი, რა სწრაფვა სულისა, რა გონება-გახსნილობა, რა ზნე-ჩვეულება ხელთ ჰქონია მაშინდელობას კერძო ცხოვრების თუ საზოგადოებურის ასე თუ ისე წასამართავად. არც „მტარვალი“, არც „ქართვლის დედა“, არც ერთი იმისთანას სახეს ადამიანისას, თუ ცხოვრებისას, არ გვიხატავს, რომ მნახველმა სთქვას: აი, ამ დროს რა შესძლებია, რა კაცები შეუქმნია, რა ავ-კარგიანობა, მეტ-ნაკლებობა ჰქონია; აი, მაშინდელი კაცი, რა აზრით, რა ფიქრით, რა გრძნობით, რა ძლიერებით თუ უძლურებით შეჰბმია თავის საკუთარს თუ საქვეყნო საქმეს და რა ზნე-ჩვეულებას უტარებია დროთა ვითარების გზაზე.

ვიმეორებთ, არც ერთს ხსენებულს დრამაში ამას ვერა ვხედავთ და უამისოდ ერთიც და მეორეც წარმოგვიდგენს მარტო წარსულს ამბავს, ავტორისაგან მოგონილს და მასზე აშენებულს ადამიანთა ერთმანეთზე ისეთ დამოკიდებულებას, რომელიც ყოველს დროს და ჟამს, ყოველს ეპოქას ერთნაირად მიეჩემება. აქ ისტორიული მარტო ის არის, რომ ავტორები გვეუბნებიან: საქართველოს თავს წარმოსდგომია მტერი და ყოველგან მუსრს ავლებსო. ეს მტრისაგან ჟლეტა-მუსრვა დღეს ჩვენთვის კარგა ხნის წარსულია და ის დრამები ამით თუ არიან ისტორიულნი, თორემ სხვა თვისება მართლა

ისტორიულისა, ჩვენის ფიქრით, არ მოეპოვება არც ერთს მათგანს.

ჩვენ წუნად არა ვსდებთ ავტორებს, რომ დრამის ამბავი, არაკი (ფაბულა) მოგონილია მათ მიერ. დრამატურგი ისტორიკოსი ხომ არ არის, რომ ისტორია გვასწავლოს, ისტორიული ქრონიკა გვიწეროს. დეე თუნდ ამბავი, არაკი დრამისა თავის საკუთარის ფანტაზიით შეჰქმნას, ხოლო თუ სურს ისტორიული ღირსება მიანიჭოს თავის დრამას, უსათუოდ მოვალეა სული და გული ეპოქისა იმ ამბავში ჩანასკვოს, ჩაჰსახოს და დრამის სცენაში გადაგვიხსნას, გადაგვიშალოს საგრძნობელად და დასანახავად.

ამისთანა დრამის დამწერს წინ უნდა უძღოდეს დიდი **ცოდნა ისტორიისა, დიდი გონება-გახსნილობა,** დიდი განათლება, ღვთივ-მიმადლებულ ნიჭის გარდა და, ჩვენის ფიქრით, **ამაოდ ირჯებიან ისინი,** ვინც ამისთანა დრამის დაწერას მოუმზადებლად და, მაშასადამე, კადნიერად ეტანებიან. ერთოთ **დრამის შექმნა** დიდად ძნელი რამ არის, იმიტომ რომ დრამა სულისა და გულის ცხოვრებაა, სულისა და გულის დიდს ძვრაზეა ასაგებელი და ასაშენებელი. მეტის-მეტი მკვრელი, მეტის-მეტი მძიმე ნიჭი უნდა, მეტის-მეტი ნათელი გონება, რომ კაცი მისწვდეს, შეჭი რამ მიჰფინოს იმ საოცარს, იმ უცნაურს საიდუმლოებას, რომელსაც ადამიანის სულისა და გულის ძვრა ჰქვიან, და რომელიც იმოდენად უფრო დიდ საიდუმლოებად გვევლინება, რამოდენადაც უფრო ახლო მიუვალით. ამიტომაც დრამის შექმნა ყველა სხვაგვარ პოეტურ თხზულებაზე გაცილებით ძნელია და ყველა მწერალი — თუნდ ნიჭიერიც — ვერა ჰბედავს ხელი შეჰმართოს.

ჩვენში ეს საქმე მეტად ადვილად არის მიჩნეული. ოღონდ თხზულება მონოლოგებით და დიალოგებით იყოს დაწერილი, სცენებად და მოქმედებად დაყოფილი, შიგ ორიოდე ალაგას ქალისა თუ კაცის სიკვდილიც ჩაკერებულ იქნას და ავტორს არ უჭირდება სთქვას „დრამა არისო“ და ამ სახელით მოედანზე გამოიტანოს. ის-კი ავიწყდებათ, რომ გარეგანი სახე დრამისა ვერაღროს ვერ დაჰფარავს შინაგანის ცარიელობას, ფუჭსავატობას, არარაობას. აკი ვამბობთ, დრამა უსათუოდ სულისა და გულის უდიდეს ძვრაზე უნდა იყოს აგებული და აშენებული, და ეს უდიდესი ძვრა სულისა და გულისა ერთად-

ერთი საგანია დრამისა, ერთად-ერთი ბუნებაა მისი. ამით იცნობება იგი დრამად. სხვა საწყაო არა აქვს და არც სხვა მიზეზი არსებობისა. სასურველია, ამ აუცილებელს მოთხოვნილებას დრამისას დაუკვირდნენ ისინი, ვისაც დრამის დაწერა სურს და ამ მოთხოვნილებას შეუწონონ თავიანთი ძალღონე, ვიდრე ხელში კალამს აიღებენ.

ამ მხრით რომ შევხედოთ, ამ მხრით რომ თვალი გავუბნიოთ ხსენებულ დრამებს, — რა თქმა უნდა — ვერც ერთი თავს ვერ გაიმართლებს, ვერც ერთი ვერ შეირჩენს ამაოდ დაჩემებულ დრამის სახელსა. ორსავ საგნადა აქვს მამულის-შვილობა და ვაჟკაცობა ქართველობისა და არც ერთს მამულის-შვილობა და ვაჟკაცობა სადრამო განსაცდელში არ ჩაუგდია, რომ გრძნობათა ჭიდილმა გვაჩვენოს, რა ქარტეხილში ჩავარდნილა ამ გრძნობათა მჭონებელი კაცი, რა წვა-დაგვა გამოუვლია და ამ განსაცდელიან ქარტეხილიდამ როგორ გაუტანია თავი გამარჯვებულ გრძნობას. არც ერთს დრამაში სული და გული ადამიანისა თავისით არა მოქმედობს, თვისდა ბუნებისამებრ არ იშლება, არ იხსნება მოქმედებაში. თითონ ავტორები მომქმედთა პირით გვეუბნებიან, ეს ასეა, ეს ისეაო, მაშინ, როდესაც ამაებს ჩვენ თითონ უნდა ვხედავდეთ, ჩვენ თითონ უნდა ვგრძნობულობდეთ საქმითა და არა ავტორების სიტყვითა. კაცი თუ ქალი თავიანთ ავ-კარგიანობას თითონვე მოგვითხრობენ — მე ასეთი და ისეთი ვარო და თავიანთ ასეთ-ისეთობას ან სულ არ გვაჩვენებენ საქმითა, ამ ძალიან იშვიათად, ისიც მეტის-მეტად მკრთალად და გაკვრით, თითქო დრამისთვის ამისთანები მეტი ბარგი იყოს.

ეს ამისთანა ქცევა მომქმედთა პირთა, მათ მიერ ბაქიაობას უფრო ჰგავს, ვიდრე ხასიათების გამოხსნას და გამოშლას, და ისე უამურად და საწყენად მოქმედობს მაყურებელზე, როგორც ცუდ-უბრალო კვეხნა, თავის-თავის ქება და წინდაუხედავი ფართი-ფურთობა ქარაფშუტა კაცისა. ჭეშმარიტი, მართალი გრძნობა — ყბედი როდია, პირიქით, იმოდენად თავდაჭერილია, იმოდენად სიტყვა-ძვირია, რამოდენადაც უფრო ძლიერია და — თუ გნებავთ — ამ სიტყვა-ძვირობაშია იმისი მიმზიდველი ღირსებაცა, მისი გულ-საწვდენი ზემოქმედებაცა მაყურებელზე. არც ერთს ავტორს ზემოხსენებულ დრამებისას ამ მხრით არა აქვს მიქცეული საკმაო ყურადღება

და მათ მიერ სცენაზე გამოყვანილი კაცი თუ ქალი შუბლზე მიკრულ ბილეთებით გამოდიან — აი, ეს ამისთანა კაცია და ეს ამისთანაო. ავტორის მოწმობა შესაძლოა ამ შემთხვევაში ვინმემ იწამოს, ხოლო ამისთანა მოწმობა და დრამა ერთმანეთზე მეტად შორი-შორია, შუა დიდი ზღვარი უდევთ და ერთმანეთში გარევა ამაებისა გაუწურთვნელ გრძნობას თუ ეპატიება და შეენდობა, თორემ სხვას არა-რას.

გარდა იმისა, რომ ამ ორთავე დრამას ერთი და იგივე საგანი აქვთ — მაძულის-შვილობა და ვაჟკაცობა ქართველებისა — სხვა ყველაფერშიაც საოცარს მსგავსებას წარმოადგენენ, თუმცა შიგა-და-შიგ ცოტაოდნად განსხვავებულსა. „მტარვალშიაც“ და „ქართვლის დედაშიაც“ მამულის-შვილობის და ვაჟკაცობის მომასწავებელნი შვილები არიან და შვილების ქვეყნისათვის გამწირავნი — მათი მშობლები. განსხვავება მარტო იმაშია, რომ ერთში მამა იმეტებს ქვეყნისათვის შვილებს და მეორეში — დედა. ორსავეში დრამის ნასკვად, ანუ, უკეთ ვთქვათ, მცირეოდენი ცდა ავტორებისა დრამის ნასკვის გამოსანასკვად, ერთი და იგივე ქსელია გაბმული, სახელდობრ, სიყვარული, რომელსაც ერთი მამული შვილთაგანი ჰგრძნობს მტრის ქალის მიმართ და მტრის ქალი — მამულის-შვილის მიმართ. განსხვავება იმაშია, რომ ერთგან ქალი, ერთ დროს ქართველად ყოფილი, შვილად აყვანილია და გაზრდილი, თუმცა მერე საცოლოდაც ნიშანში ამოღებული გამზრდელისაგან, და მეორეში-კი ღვიძლი შვილია. ორსავ დრამაში — რა თქმა უნდა — მტერნი კაცის-მჭამელნი არიან, ქართველების სისხლის მსმელნი, ყოველს ადამიანობაზე ხელაღებულნი, და ქართველები-კი — ყოვლის ადამიანობით სრულნი.

ასე ყოვლად მხეცობა მტრისა, ყოვლადვე სისრულე და სავსება ქართველებისა. ბავშური წადილია, კაცმა თავი მოაწონოს მაყურებელსა. ბუნება ადამიანისა — ქართველია თუ გარმიანელი — ავ-კარგიანობით არის სავსე და ქვეყანაზე არ არის იმისთანა ერი, რომ მიწყული ჰქონდეს ან მარტო კარგი, ან მარტო ავი. ავი და კარგი ყველგან არის და, ვისაც ეს ავიწყდება, ის დიდ მანძილს ვერ გაირბენს მწერლობაში, თუნდ ეგრეც არ იყოს, თითონ ცალკე, თვითეულ ადამიანის ბუნების ავ-კარგიანობაშია იგი მოძრაობა სულისა და გულისა, რომელიც დრამას საგნადა აქვს და რომლის თვალ-წინ ცხოვ-

ლად წარმოდგენა ასე თუ ისე არყევს ხოლმე მაყურებელს და მთელს აგებულებას შეუძრავს ან სიხარულით, ან მწუხარებით, ან სიყვარულით, ან მძულვარებით.

ჩვენ კარგნი ვართ, ისინი-კი მხეცები და აფთრები არიანო. ეს გრძნობის ჭეშმარიტს გზაზე დაყენება-კი არ არის, გრძნობის წაწყმედაა, გაყალბებაა, დაბრმავებაა, ეგ ცეცხლია, ჩალაში გაჩენილი, რომელიც აპრიალების უმალვე ჩაქრება და ხელში მარტო ფერფლი გვრჩება და ჰაერში — ნატისუსალი. ყალბად და, მაშასადამე, უქმად აპრიალებულ გრძნობაზე უსაძაგლესი არა არის-რა ქვეყანაზე და მით უფრო მოსარიდებელია, რომ წამტყუებელია. ძაცდურია ყოველ გაუწურთნაკ და გონება-გაუხსნელ კაცისათვის.

რა თქმა უნდა, რომ ორსავ დრამაში ქართველებს გააქვთ გამარჯვების ბურთი მოედნიდამ. ერთსაცა და მეორეშიაც მოსეული მტერი არის დამარცხებული, და გამარჯვებას გადაჩვეული ეხლანდელი ქართველი, ამას რომ ჰხედავს, აღტაცებაში მოდის. მართლა რომ ვსთქვათ, სწორედ ამ ავტორებისაგან შეთხზულს გამარჯვებაში უნდა ვეძიოთ მიზეზი ტაშის ცემისა წარმოდგენის დროს და არა თითონ დრამების ღირსებაში. ეს ამისთანა აღტაცება ისე ჰგავს ჭეშმარიტს აღტაცებას, როგორც მართალი სიცილი იმ სიცილს, რომელსაც კაცი კაცს ღიტინით განგებ მოჰგვრის ხოლმე მაშინაც, როცა კაცს სულაც არ ეცინება, როცა სასაცილო არა არის-რა. ესეთი ფესვგაუდგმელი, გულთ-ჩაურჩენელი, ესეთი ტყუილი აღტაცება გროშადაც არა ღირს და უფრო მავნებელია, ვიდრე მარგებელი. თუმცა წამცდენია-კი იმისათვის, ვისაც არ ეთაკილება ადვილად ძომკოს ის, რაც არ უხნავს და არ უთესნია. აქ გრძნობის აღფრთოვანება-კი არ არის, რომ ადამიანი თავის ადგილიდამ მისძრა-მოსძრას სამოქმედოდ, აქეთ-იქით მიახედოს ფხიზელის თვალით, გული ჭეშმარიტის ცრემლით აუტიროს, ან ყოვლთ-მომქმედის სიხარულით, სიყვარულით გაუძლიეროს, გაუღონიეროს. აქ მარტო უქმი აპრიალებაა ყალბის გრძნობისა, უღონო, უთავბოლო და ხანმოკლე. აქ ახოვანი ძახილი-კი არ არის სულთა ბრძვისა, გულის ჭიდილისა, არამედ წრიპინია, წუწუნია ცუდ-უბრალო მტირალასი. ორსავ დრამას ის ერთგვარი და ერთ-სახის ნაკლულევანება აქვს,

რომ გაანგარიშებულია გარეგან ხიზილ-პიპილებით კაცს თავი მოაწონოს და ტაშის-ცემა გამოიწვიოს.

ეს ძით უფრო საწუხაროა შესახებ ცაგარლისა, რომ იგი ცნობილი მწერალია. ავტორი „ქართვლის დედისა“ დღეს-აქამდე გვაჩუქებდა ხოლმე პიესებს, ცოცხლად ამოღებულს აწმყოფის ცხოვრებიდამ. ამ პიესებს საგნადა ჰქონდა სურათები დღევანდელის ცხოვრებისა და ამ გზაზედ ბ-ნს ცაგარელს ჩვენში ჯერ წინ ვერავინ წასწრებია. აქ ბ-ნ ცაგარელს უცილობელი სახელი აქვს მოპოვებული და, ცოტად თუ ბევრად, ღირსეულადაც. ჩვენდა სამწუხაროდ, ვერ ვიტყვით, რომ მისმა დრამამ „ქართვლის დედამ“ ამ სახელს შეჰმატოს რამ.

არ ვიცით, — რამოდენად ჰგავს ეს დრამა მის პირველს დედანს, საიდამაც ავტორს იგი აუღია და გადმოუკეთებია, ხოლო თითონ გადმოკეთებულზე-კი ვიტყვით, რომ მთელს ოთხს მოქმედებაში, ჩვენის ფიქრით, დრამა თითქმის არსად არის. თვით „დედა“, თავი-და-თავი მომქმედი დრამისა, ისეა გამოსახული, თითქო ეტიუდი დრამისაო და სრულადაც გამოკლებული რომ იყოს, პიესას თითქმის არა დააკლდება-რა. ამასთან ეს „ქართვლის დედა“ რაღაც უგრძნობელი და გულქვავი რამ არის. დედა-შვილურს გრძნობას, აგრე მოსალოდნელს, აგრე სასურველსა და საპატიოს, მის გულში არავითარი ადგილი არ უჭირავს. ამიტომაც მის მიერ შვილთა მამულისათვის გაწირვას არაფერი ფასი არა აქვს. გაწირვა მაშინ არის დიდსულოვნობის საქმე, როცა გამწირველი თითონ დიდს რასმე ჰკარგავს ამით, როცა ვხედავთ, რომ ამ გაწირვამ გულში ერთი უმთავრესი ძარღვი ჩასწყვიტა გამწირველსა, ერთი დიდი რამ დააკლო, ძნელად გასაწირი, ძნელად გასამეტებელი, ძნელად დასათმობი ადამიანისაგან. ამ შემთხვევაში გულთა ჭიდილი დედისა უნდა გამართულიყო დედა-შვილურ და მამულის-შვილურ სიყვარულისა გამო, რომელნიც ამ დრამაში ერთმანეთს შეხვდნენ ისე, რომ ან ერთი უნდა გაიწიროს, ან მეორე. ორივე სიყვარული კანონიერია, ბუნებურია, და მით ორივე დიდს გრძნობას წარმოადგენს ადამიანის ბუნებაში, ძნელად გასაწირს, ძნელად გასამეტებელს და, რამოდენად ან ერთი, ან მეორე, ძნელად გასაწირია, ძნელად გასამეტებელი, იმოდენად თვით განწირვა დიდია, საპატიო და სახელოვანი.

„ქართვლის დედა“ ამ შემთხვევაში ავტორმა დაგვიყენა იმ სადრამო განსაცდელს გარეთ, საცა ძლიერს გრძნობას დედა-შვილურ სიყვარულისას წინ წარმოუდგა, თუ არ მეტი, არა ნაკლებ ძლიერი გრძნობა მამულის-შვილურ სიყვარულისა და ეუბნება: იქ შვილის დედა უნდა დაჩუმდეს, უნდა გაიწიროს, საცა ქართვლის დედა უნდა ლაპარაკობდეს და მოქმედებდეს... მე ამას ვითხოვ და, აბა, რას იტყვი, მე თუ შენ? ორში რომელს რჩეობო? აი, განსაცდელიც ორთავ გრძნობისა აქ, ამ საკითხავშია, ამის პასუხშია. ხოლო ავტორს არ მოუნებებია გმირი-ქალი დრამისა ამ ორ დიდთა გრძნობათა ქარტეხილის ქვეშ გაეტარებინა ჩვენს თვალ-წინ და ამ გრძნობათა ჭიდილში ეჩვენებინა დიდსულოვნობა და ადამიანობა დედისა. დედა სცენაზე შემოდის წინათვე გადაწყვეტილის აზრით და გვარწმუნებს, რომ მე ჩემის ქვეყნისათვის გავზარდე ჩემი ხუთი შვილი, საქართველოსათვის ვაწოვე ჩემი ძუძუო და სხვა არაფერი აინუნში აღარ მოსდის, თითქო დედა-შვილური სიყვარული ისე ცოტა რამ იყოს, რომ უომრად, უბრძოლველად ლაჩარსავით დაჰნებდეს, თუნდ იმისთანა დიდ-პატიოსანსა და დიდ-მშვენიერს გრძნობას, როგორიც მამულის-შვილური სიყვარულია.

არც ის მოქმედობს მაყურებელზე სასიამოვნოდ, რომ „დედა“, საცა გინდა და არ გინდა წამ-და-უწუმ გაიძახის — მე ჩემი შვილები ჩემის მამულისათვის გამიზრდიაო. ერთხელ ამისი თქმაც მეტია, იმიტომ რომ ეგ უნდა გვაუწყოს მისმა მოქმედებამ, მისმა საქმემ და არა მისმა სიტყვამ, რომელიც ამ შემთხვევაში უფრო ბაქიაობას მოასწავებს, ვიდრე საქმესა. ხოლო რამდენჯერმე განმეორება ამისი ყოვლად შეუწყნარებელია და დედის მიერ წამ-და-უწუმ ამისი თქმა ისე მოქმედობს მსმენელზე, თითქო გვამუნათებს და გვაყვედრის, რომ ჩვენთვის ამისთანა სიკეთე გაუწევია. დამუნათებული, წაყვედრებული კეთილი, ჩვენის ფიქრით, ბოროტზე უარესია და უმძიმესი ასატანად.

სხვა დანარჩენნი მომქმედნი არასფერს გულის საგრძნობელს არას წარმოადგენენ. ხუთს მამულისათვის გაწირულს შვილს პირველ მოქმედებიდამვე კაცი უგულოდ ადევნებს გულისყურსა. იმიტომ, რომ წინათვე ვიცით, ვის რა კაცობის ბილეთი აკრავს შუბლზე ავტორისაგან. შემოდიან თუ არა

ხუთნივ ერთად სცენაზე, ჯერ დედა ქებულობს თავს იმითი, რომ ჰა, იცოდეთ მამულისათვის გაგზარდეთო, და მერე შვილები მოგვითხრობენ, ვის რა კაცობა დააწერა შუბლზე ავტორმა წინათვე. ხოლო ერთი ვახტანგია, უმცროსი შვილი, რომელსაც უფროსმა ძმამ ჯაშუშობა დაავალა, წადი, შეეტყუე მტერსა და იმათი ამბავი გვიზიდეო. ყმაწვილი კაცი ამისთანა ხელობას თაკილობს და არა ჰნდომობს. დედა უჯავრდება, ბოდიშს ახდევინებს ურჩობისათვის და ისიც ჰნებდება წილადხდომილს ბედსა. ეს სცენა ცოტა-რამ გულ-მოსახვედრია, ცოტა-რამ საგრძნობელი, ხოლო მეტად ხელდახელ გატარებულია. ჩვენის ფიქრით, მეტი არ იქნებოდა, რომ ამ მართლა და ვაჟკაცისათვის სათაკილო ხელობის ავ-კარგიანობაზე ცოტა დიდხანს შეეჩერებინა ავტორს ყურადღება მაყურებლისა და დაენახვებინა, — რა აუცილებელმა გაჭირებამ, რა სხვა უმაღლესმა გრძნობამ გააწირვინა ან დედას, ან შვილს ნამუსი ვაჟკაცობისა. მაშინ ჩვენც ხელში საწყაო გვექნებოდა იმის გამოსარკვევად, თუ რა მსხვერპლი მოიტანა ან დედამ, რომ ვაჟკაცისათვის უკადრისი საქმე აკისრა შვილსა, ან შვილმა, რომ სათაკილო კისრად იდვა და დედის ბრძანებას დაუდუმდა.

უამისობაა მიზეზი, რომ მაყურებელს ვერ გამოურკვევია — რა აწუხებს და ჰქენჯნის ვახტანგსა, როცა იგი მტრის ბანაკშია და ხელში დაჭრილი გამოდის სცენაზე. იგი ჰკვნესის, ოხრავს, მტკივნეულობს, რაღაცასა სწუხს და ვაობს და ვერავის-კი გამოუცვნია მისი ტკივილი გულისა. მაყურებელს ჯერა ჰგონია, უსათუოდ ის აწუხებს, რომ იგი მტრის ბანაკში ჯაშუშობას უნდება, როცა მისი ძმები და მახლობელნი მტერს ებრძვიან გულ-და-გულ. მერე, როცა უსუფ-ფაშის ქალი გამოდის სცენაზე და ვახტანგს შეეყრება, მარტო მაშინ ვტყობილობთ, რომ ამათ ერთმანეთი უყვართ და თითო-ოროლა ფრაზა ვახტანგისა გვაუწყებს, რომ მას ემძიმება საყვარელ ქალთან ალერსი და ნებივრობა მაშინ, როცა მისნი მოძმენი ომში იხოცებიან. ხოლო ეს კვნესა-ვაება ვახტანგისა ორსავ შემთხვევაში ისე გამოუხსნელი და გამოუშლელია, რომ მაყურებელი თეატრიდამ გამოდის და მაინც არ იცის, ორში ერთი რომელი აწუხებდა და აკვნესებდა ვახტანგსა.

თუ გაჭირდა, შეიძლება კაცმა სთქვას, რომ ერთად-ერთი

სადრამო მდგომარეობა უსუფ-ფაშის ყოფაა, იმიტომ რომ მარტო ამ კაცში ვხედავთ გრძნობათა ცოტაოდენს ჭიდილსა, თვით დრამის მიმოსვლით მოვლენილსა და არა ავტორისაგან გახგეა ჩაკერებულსა. ამ კაცში, მხეცობასთან ერთად, თითქო სახელის მოპოების სურვილსაც ვპოულობთ და მამა-შვილურ აიყვაოულსაცა, და ამ მხრით, ცოტად თუ ბევრად, ადამიანად გვესახება თვალ-წინ. და აქ თითქო იმის ცდაც არის ავტორის მიერ, რომ ეს სურვილი და მამა-შვილური სიყვარული ერთმანეთს შესჭიდოს. დაღალული გულისყური მსმენელისა ამ გაკვრით გაძოსახულს ჭიდილზე ცოტაოდნად ფხიზლდება, ჰცოცხლდება. სხვაგან ყველგან, თუნდ ვახტანგისა და უსუფ-ფაშის ქალის ერთმანეთზე დამოკიდებულება რომ ავიღოთ, ან ვახტანგის საწამებლად თავის გამომეტება, ან დედისაგან გაწირვა ვახტანგისა, რომ ნაძრახ სიცოცხლეს, მტრისაგან ჩუქებულს, სახელოვანი სიკვდილი წამებულისა ირჩიოს, — ყოველს ამაში წუწუნს მტირალა ადამიანისას უფრო ვხედავთ, ვიდრე აფორიაქებულ გრძნობათა გრიალ ქროლვას, ვიდრე თავის ბუდიდამ დაძრულ გულის ქარ-ცეცხლსა. ეგ იმიტომ — რომ გული დრამისა ფუჭია და მარტო გარეთი კანი, ნაჭუჭი, ზედ წარწერებით არის აჭრელებული. გული დრამისა უნდა გამოხსნას თითოეულმა სცენამ, თითოეულმა მომქმედმა ისე, როგორც გორგალი ძაფის წვერმა და, საცა ეგ გორგალი არ არის, ან ავტორს არ დაუხვევია, იქ ამაოა ძაფების ტყუილ-უბრალო ცოდვილობა, წევა და გრეხა. შინაგანი ძალი დრამისა უნდა გამომეტყველებდეს გარეთ და არა ავტორი შიგ ჩასძახოდეს გარედამ. ჩვენის ავტორების საერთო ნაკლულევანება ეს არის, და ეს ისეთი ნაკლულევანებაა, რომ იგი და დრამა ერთმანეთში ვერ მოთავსდება, როგორც ცეცხლი და წყალი.

ერთობ დრამა „ქართვლის დედა“, როგორც ხელოვნური თხზულება, ანგარიშში ჩასაგდები არ არის, თუმცა იგი მაყურებელთაგან მოწონებულ იქმნა იმოდენად, რომ ავტორი რომ გაშოვიდა, ხელში აიყვანეს და ისე ჩააცილეს კიბეებს. ეს პატივი ბ-ნ ცაგარლისათვის მეტი არ არის, იმიტომ რომ კარგა სამსახური მიუძღვის ჩვენის სცენის წინაშე, და ამ სამსახურისათვის ჩვენც, სხვასთან ერთად, სიხარულით ტაშს უკრავთ.

ხოლო ამ სიხარულის და ტაშის გამოწვევაში „ქართველის დედა“-ს გრძნობა სამართლიანობისა არავითარს მონაწილეობას არ აკუთვნებს, ჩვენის ფიქრით.

[1890 წ.]

ბ-ნი გამყრელიძე სვიმონ ლეონიძის როლში

ვისაც ჰსურვებია ოდესმე ნახვა ნამდვილ დარბაისელ ძველ ქართველის კაცისა, რომელსაც გულში გამონასკული აქვს დარბაისლურადვე დიდი სურვილი და დიდი გრძნობა, უნდა დასწრებიყო წარსულს კვირა დღეს, 12 აპრილს, „სამშობლოს“ წარმოდგენას ჩვენს თეატრში. ჩვენ არას ვიტყვით სხვა მოთამაშეებზე, რომელნიც უკვე ცნობილ არიან, ხოლო არ შეგვიძლიან არ აღვნიშნოთ ის ფრიად ჭკვიანური, გრძნობიერი, უმეტნაკლებო აღსრულება როლისა, რომლის ცხადი მაგალითი თვალ-წინ გაგვიტარა ბ-ნმა გამყრელიძემ, სვიმონ ლეონიძის წარმომდგენელმა.

ჯერ ერთი ისეა, რომ ისე შესაფერად მორთული იყო, რომ პირველს დანახვაზედვე ჰგრძნობდით, რომ ამრიგად უბრალოდ, სადად, მაგრამ ფაქიზად ტან-ჩაცმული კაცი უსათუოდ შინაგანის ღირსებით უხდა იყოს მდიდარიო. ასეთიც არის სწორედ სვიმონ ლეონიძე „სამშობლოში“. მერე ყოველივე მიხრა-მოხრა ბ-ნ გამყრელიძესი, ყოველივე მოძრაობა, ხელის თუ სახის ასე თუ ისე ხმარება — ისე შეესაბამებოდა ძველს, დარბაისელს ქართველს და ამასთან დიდსულოვანს და დიდგულოვანს კაცს, როგორც სვიმონ ლეონიძეა, რომ სწორედ აკვირვებდა მაყურებელს. არც ჭიმვა, რომ აცა დიდსულოვანის კაცის როლსა ვთამაშობ და გავიბღინძოო, არც გრეზა და პრანჭვა, არც გაჭაჭვა, რომ აცა გმირად გამოვჩნდეო, არც ერთი ამისთანა უმსგავსობა არ მოსვლია ბ-ნ გამყრელიძეს სცენაზედ და იმოდენად იხელოვნა, რომ ყოველ ამ უგემურ უფერ-უმარილოდ დაგვანახვა ნამდვილი გმირი კაცი. არც ბუკი დაუკრავს ამისათვის, არც ნაღარა, და ჭეშმარიტი დიდსულოვანი ძველი ქართველი დაწყნარებით, დიდის ხელოვ-

ნურ თავდაჭერით, გადუმეტებლივ დაგვიხატა გაოცებულ თვალ-წინ. მისი თამაშობა ამ შემთხვევაში თვით ბუნება იყო, არაფერი მეტი, არაფერი ნაკლები. თავიდამ ბოლომდე ერთნაირად თანასწორად, ფრთხილად და ცოდნით, ნამდვილ გმირის ბუნების შეუბღალავად გაატარა თავისი როლი.

სიტყვა-პასუხის კილო მშვენიერი გამოიჩინა. მის ლაპარაკში თითქმის ყოველი სიტყვა თავის ადგილას ისეთის შესაფერის კილოთი იყო თქმული, როგორც ეკუთვნოდა. აუჩქარებლივ, დინჯად, მშვიდობიანად მოლაპარაკემ ისეთი სიმხურვალე და მნიშვნელობა აძლია სიტყვას, რომ არა ერთს და ორს მოჰგვარა ცრემლი და აუდუღა გული დიდის გრძნობის ცეცხლით. უკანასკნელს სცენაში, როცა ლევან ხიმშიაშვილს ეთხოვება და სასიკვდილოდ მიდის, აქ ასეთი ბუნებით სავსე კილო იხმარა ბ-ნმა გამყრელიძემ, რომ პირველ ხარისხოვან არტისტსაც ხშირად გაუძნელდება. სვიმონ ლეონიძის დიდ-ბუნებოვანობის ზარი მთელის თავის ძალმომრეობით იგრძნო მთელმა კრებამ მაყურებლებისამ და იმოდენად გაინაბა ყველამ სული, რომ ბ-ნ გამყრელიძესაგან თქმული: „ლევან, აღთქმა, აღთქმა, არ დაივიწყო აღთქმაო“ — გასავალ კარებში ხმადაბლად, თითქმის ჩურჩულით თქმული, მოეფინა მთელს დარბაზს თეატრისას თავიდამ ბოლომდე.

არც მაყურებელნი დარჩნენ უიმისოდ, რომ თავისის მხრით პატივი არ ეცათ და თავისი აღტაცება არ გამოეთქვათ არტისტისათვის. გარდა იმისა, რომ ბევრჯერ გამოიწვიეს ტაშის კვრითა თამაშობის დროს, მერეც, როცა დასრულდა „სამშობლოს“ წარმოდგენა და ბ-ნი გამყრელიძე, დიდი ხანი თავის როლს მორჩომილი, იჯდა ლოჟაში, დიდის ძახილით ხელახლავ გამოიწვიეს და ერთიანის ტაშის გრიალმა აჩვენა არტისტს, რომ ნიჭის დაფასება ჩვენცა გვცოდნია. ბევრს არტისტს არ უმოქმედნია ასე ძლიერ და ხანგრძლივ მაყურებლებზედ, რომ ორ-სამ მოქმედების შემდეგ, საცა მას აღარ უთამაშნია, მაყურებელი იძულებულ იქმნას წარსულის აღტაცებისაგან ხელახლად გამოიწვიოს პატივსაცემად აღტაცების მიზეზი. ბ-ნი გამყრელიძე კვირას, 12 აპრილს, სწორედ ღირსი იყო ამ სასახელო პატივისცემისა.

[1892 წ.]

წერილები ქართულ ლიტერატურაზე[1]

I

ჩვენს გაზეთში დაბეჭდილი იყო წერილი, რომელსაც სახელადა აქვს: „ხმა შორიდამ“* და რომელიც შეეხება ეგრეთწოდებულს „ახალს და ძველს თაობას“ ჩვენში. ჩვენ გვინდა ჩვენს მკითხველს განვუზიაროთ ჩვენი აზრი ამ წერილის საგანზე, და ვიდრე ამას ავასრულებდეთ, საჭიროდ დავინახეთ მოკლე წინასიტყვაობისავით წარვუმძღვაროთ წინ შემდეგი.

არა ერთხელ ატეხილა ჩვენს ფეხმოკლე ლიტერატურაში საუბარი ახალ და ძველ თაობაზე. ზოგი მწერალი საყვედურს აძლევს ახალს თაობას, — რატომ არას აკეთებო, ზოგი ძველს თაობას, — რატომ არა გააკეთე-რაო. იქნება ერთიც მართალი იყოს და მეორეც, ხოლო დღემდე-კი არავის გამოურკვევია — რა არის და ვინ არის ან ახალი, ან ძველი თაობა, და არავინ იცის — ვისზე ლაპარაკობენ, როცა ან ერთს, ან მეორეს ახსენებენ.

მართლა-და, რა არის და ვინ არის ახალი, ან ძველი თაობა? ამ სახელებ-ქვეშ ვინ და რა უნდა ვიგულისხმოთ? აშკარაა, ვინც ამ სახელებს რაიმე ფასსა სდებს და თუთიყუშივით გაგონილს არ იმეორებს, ახალს თუ ძველს თაობას იმათში ეძებს, რომელნიც საზოგადო სარბიელზე გამოსულან სამოქმედოდ. უეჭველია, ეს სახელები უნდა ეკუთვნოდეს ამ ჯურის ხალხსა, იმიტომ რომ სხვა ყველა, თავის ცალკე ბუდეში კარჩაკეტილი, ამისთანა სახელების წინაშე არაფერს შუაშია. თუ ასეა — და, ვგონებთ, უამისობა არც შეიძლება. — მაშ სიახლეს და სიძველეს ერთისა თუ მეორის თაობისას აქ უნდა მოვუნახოთ საბუთი და საფუძველი.

ხოლო საკითხი ეს არის: რა საწყაო ვიხმაროთ, რომ ან ერთს მივუწყათ ახლობა, ან მეორეს ძველობა? ჰასაკი და წლოვანება? ეგ ხომ მტკნარი ბავშობა იქნება! ან კიდევ ის, რომ ერთი გუშინ მოვიდა და მეორე დღეს მოდის? არც ხომ ეს იქნება საკადრისი ჭკვათამყოფელის მკვლევარისათვის! მაშ სხვა რა ვიხერხოთ, რომ ერთის ჯურის საზოგადო სარბიელზე მომქმედი კაცი გავარჩიოთ მეორისაგან?

აი, როცა ამ საკითხს მივაწყდებით ხოლმე ძალაუნებურად,

* იხ. „ივერია“, № 20 [1892 წ.]

მარტო მაშინ ვხედავთ, რომ ხსენებული სიტყვები ჩვენში ცალიერი სახელებია უსაგნო, ნაჭუჭია უგულო, ფრაზაა უსაქმო. საზოგადო სარბიელზე გაშოსული კაცი უსათუოდ ან აზრის კაცია, ან საქმისა, ან ორისავ ერთად, თუ ისე ბედნიერად მიმადლებულია ბუნებისაგან, რომ შემძლებელია ერთისაც და მეორისაც. საზოგადო სარბიელი მოედანია საზოგადო ცხოვრებისა, რომელიც ამ შემთხვევაში სხვა არა არის-რა, გარდა აზრთა და საქმეთა ერთმანეთთან ბრძოლისა ცხოვრებისავე ესე თუ ისე მოსაწყობად და მისამართავად; იმიტომ, რომ ყოველი აზრი, ყოველი საქმე, ცხოვრებისათვის ასე თუ ისე შესაწყნარებელი, იმავ არსებობისათვის ბრძოლის კანონს ექვემდებარება, როგორც სხვა ყოველი ამ ქვეყნიერობაზე, და ისე არ იჩენს თავს, რომ ან ყოფილს აზრს, ან საქმეს წინ არ შეეხალოს და ომი არ გადაუხადოს ადგილის დასაჭერად.

ყოველს ამისთანა აზრს, თუ საქმეს, სხვა ბევრ ძარღვთან ერთად, ერთი უმთავრესი ძარღვი აქვს, რომელიც, ვითარცა უაღრესი და თვალსაჩინო ნიშანი ცნობისა, ხდება საბუთად სახელწოდებისა. ამ სახელწოდებითვე იწოდება საზოგადო სარბიელზე მომქმედი კაცი იმისდა მიხედვით, თუ რომელის აზრისა, ან საქმის პატრონია და მიმყოლი. მაგალითებრ, როცა იტყვიან: ეს კაცი ნაციონალისტია, კოსმოპოლიტია, ლიბერალია, კონსერვატორია, იდეალისტია, რეალისტია, ფრიტრედერია, პროტექციონისტია, რესპუბლიკელია, მონარქიელია, ამით არამც თუ მარტო მის მიერ დაჩემებულს, შეთვისებულს და მოძღვრებულს საზოგადოებურს აზრს და მიმართულებას გვისახელებენ, არამედ მათდა საპირისპიროსაც.

რადგანაც ყოველს საზოგადო აზრს, თუ საქმეს, ამყოლი, მოსარჩლე და მოძღვარი, ბერიცა ჰყავს და ერიც, ჭაბუკიც და მხცოვანიც, ახალიც და ძველიც, გუშინდელი და დღევანდელიც ერთსა და იმავე დროს, ამიტომაც ვერც ერთი და ვერც მეორე, ვერც ძველი და ვერც ახალი, ვერ მიაკერებს რომელსამე აზრს, თუ საქმეს, ცხოვრებაში ასე თუ ისე მოარულს, თავისს სახელსა; პირიქით, თითონ აზრი, ან საქმე, აკისრებს ხოლმე თავისს სახელს თავის ამყოლსა და გამძღოლსა.

რასაკვირველია, იშვიათი არ არის ქვეყნიერობაზე, რომ ცალკე კაცის სახელითაც იწოდებოდეს რომელიმე აზრი, თუ საქმე, მაგალითებრ, დარვინის სამეცნიერო აზრს და მოძღვრებას დღესაც დარვინიზმობით იხსენიებენ, ბაირონის მიმართუ-

ლებას და აზრთა წყობას — ბაირონიზმობით. ამის მიხედვით იტყვიან ხოლმე, ეს კაცი დარვინისტია, ბაირონისტია და მებრვე სხვა. ამის შემდეგ, რა თქმა უნდა, წინ აგვეტუზება ერთი საკითხი: თუ ცალკე კაცის სახელით საზოგადო სარბიელზე გამოსული კაცი განირჩევა ერთი მეორისაგან, რატომ მთელი წყობა, მთელი კრებული, რომელსაც ან ერთი ან მეორე თაობა წარმოადგენს, თავის სახელით ვერ აღნიშნავს მის მიერ მოძღვრებულს საზოგადო აზრსა, თუ საქმესა? ჩვენ ამის უარს არ ვაძბობთ: ეგეც შესაძლებელია. ხოლო დავაკვირდეთ იმას, რომ ამ შემთხვევაში სახელი ახალის თუ ძველის თაობისა უხდა მიეთვისოს იმ წყობას საზოგადო აზრებისას, მიმართულებისას, თუ საქმისას, რომელთაც აღიარებს, ჰმოძღვრებს და ასულდგმარებს ერთი თაობა, და მეორე ეწინააღმდეგება, ეურჩება და უარობს. ხომ მარტო ამითი უნდა გაირჩეს ერთი თაობა მეორისაგან, და აბა გვიჩვენეთ, ვის რა ამისთანა საზოგადო აზრი, მიმართულება, ან საქმე უწერია თავის დროშაზე? ან ვისი საზოგადო აზრი, მიმართულება, თუ საქმე — ვისას ერჩის და ვისას ებრძვის?

კვლავ ვიმეორებთ: როცა ამისთანა საკითხს წავაწყდებით ხოლმე, ბზოლოდ მაშინ ვცნობილობთ, რომ ჩვენში ამისთანა სიტყვები, როგორც ძველი და ახალი თაობა, ცარიელი და ფუყე სახელებია და დროა თავისს პატრონს ჩაჰბარდნენ და საიდამაც მოსულან, იქ წავიდნენ. ამ სახელების ხმარება ჩვენში სხვა არა არის-რა, ბავშობის მეტი, იმიტომ რომ მარტო უნა-ამოუდგმელს ბავშს შეჰფერის ხმარება იმისთანა სიტყვებისა, რომელთაც არც საგანი აქვთ, არც საბუთი, არც მიზეზი არსებობისა.

ამიტომაც, როცა საყვედურს აძლევენ ახალს თაობას — არას აკეთებთო, ჩვენ ვერ გამოგვირკვევია, ვინ უნდა მიიღოს ეს საყვედური თავისს თავზე. თუ ამით ეხლანდელს დროს ემდურიან, ეგ სხვაა. ეხლანდელს დროში, როგორც წინანდელშიაც, ჰმოქმედობენ ახალნიც და ძველნიც და, მაშასადამე, აქ ან ერთი, ან შეორე არაფერს შუაში არიან ცალ-ცალკე, და თუ არიან, ორნივ ერთად არიან დამნაშავენი. თუ რომელიმე წყობა ცალკე გამდგარა და განგებ დაურქმევია თავის-თავისათვის ძველი, ან ახალი თაობა, და ყოველს სხვას, თავთავის წყობის გარეთ მოქცეულს, ან ერთს, ან შეორე სახელს

ეძახიან, — ეგ ხომ საქმის ვითარებისაგან წარმომდგარი არ იქნება, ეგ ხომ ძალად აკვიატებულს სახელს მოასწავებს, თვითნებობით დაჩემებულს! ამისთანა ხალხზე მარტო ეს ითქმის: დეე ბალღებმა თავი შეიქციონ, ოღონდ-კი ნუ იტირებენო.

რა თქმა უნდა, ამ საგანს ბევრი სხვა ახსნა და გარკვევა სჭირია, მაგრამ რაცა ვსთქვით, ვგონებთ, საკმარისია ჩვენს თავს ვურჩიოთ, რომ დროა თავი დავანებოთ ამ გაცვეთილს სახელებს და მოვიკითხოთ მარტო ის, გუშინ რას ვსდევდით ძველნიცა და ახალნიცა და დღეს რასა ვსდევთ; რას ითხოვდა წინა-დღე და რა პასუხი მისცა დღევანდელმა. ჩვენ ვეცდებით შემდეგ ეს საგანი ამ მხრითაც, ჩვენის შეძლებისამებრ, გამოვარკვიოთ.

II

ჩვენ ჩვენი წინანდელი მეთაური წერილი იმით გავათავეთ, რომ ვირჩიეთ გამოვარკვიოთ: გუშინ რას ვსდევდით ახალნიცა, და ძველნიცა? რას ითხოვდა წინა-დღე და როგორ გაუძღვა იმ თხოვნას დღევანდელი? ჩვენ ესე დავაყენეთ ეს საქმე, იმიტომ რომ ჩვენს ამ საუკუნის ცხოვრებაში ვერა ვპოულობთ ერთს იმისთანა ხანას, რომელიც წარმოგვიდგენდეს აზრთა და მიმართულებათა ერთმანეთთან დაჯახებას, ბრძოლას და ჭიდილსა. პირიქით, მთელს ამ უკანასკნელს საუკუნეს რომ თვალი გადავავლოთ, დავინახავთ, რომ ჩვენს ტაატით მოარულს ცხოვრებაში, როცა კი აზრს ფეხი აუდგამს და უსაქმია, წინ სამტროდ არა სხვა აზრი და მიმართულება არ დახვედრია და მშვიდობიანად უვლია თავის განვითარების გზაზე, გაუფართოებია თავისი მოედანი, გაშლილა, შეფოთლილა, გამოუღია თავისი ნაყოფი, მერე თესლიც დაუყრია შემდეგისათვის და აგრე მოდენილა ჩვენამდე.

მართლაც, მთელი ეს მეცხრამეტე საუკუნე ისე დაგველია, რომ ამ საკმაოდ დიდს მანძილზე არც ერთი ხანა ჩვენის ცხოვრებისა თითქმის არ ყოფილა იმისთანა, რომ ორი სახსენებელად ღირსი აზრი, ორი მიმართულება, ორი საქმე, ერთმანეთის მოპირისპირე, ერთმანეთს დასჯახებოდეს ცხოვრების მოედანზე ადგილის დასაჭერად, თუ სხვა რისთვისმე. ვერ

ვიტყვით, რომ ამ გრძელ დროს განმავლობაში არ ყოფილიყოს ხანა და ხანა, რომელნიც განირჩევიან თვისთა აზრთა წყობით, მიმართულებით, თუ საქმიანობით, ხოლო ჩვენ იმის თქმა გვინდა, რომ ჩვენ ვერ ვიპოვით ერთსა და იმავე ხანაში იმისთანა სხვადასხვაობას აზრთა წყობისას და მიმართულებისას, რომ ცალ-ცალკე ბანაკებად გასვლა-გამოსვლას საზოგადო მოღვაწეებისას რაიმე საჭიროება წინ გასძღოლოდა.

ჩვენ, რა თქმა უნდა, აქ სახეში გვაქვს სხვადასხვაობა მარტო იმისთანა აზრების და მიმართულებისა, რომელნიც სახსენებელად ღირსნი არიან, თორემ ჩხირკედელობის ჰო-არაობა ბევრი იყო, ნამეტნავად ამ უკანასკნელ ხანებში, როცა რუსულ ლიტერატურის ძალმომრეობამ ჩაგვითრია წინ-დაუხედავად, უკრიტიკოდ, და ამ გზით რუსეთის აზრთა და მიმართულებათა ბრძოლა ჩვენში გადმოვიტანეთ და ვლამობდით ჩვენის ცხოვრებისათვის ძალად მოგვეხვია თავზე, ვითომც და ჩვენც ნახირ-ნახირო. ის კი დაგვავიწყდა, რომ ჩვენს ცხოვრებაში ამ ბრძოლას არავითარი მიზეზი არა ჰქონდა არამც თუ არსებობისა, ფეხის ნელად მოკიდებისაც კი.

ამ ბრძოლის ატეხა და მოკლება ჩვენში, ამტეხელთა და მომავლინებელთა უნებურად, იმას მოასწავებდა ჩვენის მოაზრე ცხოვრებისათვის, რაც დროთა ვითარებამ დაჰმართა მოსაქმე ცხოვრებასა, მით, რომ თავით თვისით წინსვლა შეუფერხა და გადაეღობა მის თვითმოქმედების ძალღონესა, თითქო ჰსურთო, არამც თუ მოსაქმე ცხოვრებით, არამედ მოაზრეთიც, ყოველი ჩვენი დაგვკარგოდა, ავყოლოდით სხვისას, სხვას დავმსგავსებოდით როგორც საქმითა, ისეც აზრითა, ჩვენ ჩვენობა აღარ დაგვტყობოდა, ერთის სიტყვით მოვლენილ დროთა ვითარებას მივცემოდით სულითაც და ხორცითაც. მადლობა ღმერთს, ამ ბრძოლის გადმოტანა ჩვენში ქარის მობერვასა ჰგვანდა და ქარსავითვე გაგვექარვა, და ჩვენმა და ჩვენობამ ომ-გადუხდელად თავისი თავი გაიტანა ჩვენდა სანუგეშოდ, როგორც ვნახავთ შემდეგში.

ამიტომაც ჩვენს ცხოვრებას ამ საუკუნეში რომ გულამდე თვალი გავუბნიოთ, ვნახავთ, რომ იგი წარმოგვიდგენს აზრთა და მიმართულების წინსვლას, წარმატებას, მერე ისე, რომ შემდეგი წინაზე უფრო სრულია, უფრო საავსე, უფრო ვრცელი და უკეთესი. აქ ზრდაა, მატებაა აზრისა, გონების თვალ-

თახედვის გაგანიერება, განდიდება, გაძლიერება, და არა ჭიდილი და ბრძოლა, რომელთაც გაბატონება, ბრძანებლობა მოსდევს ერთისა და დაჩაგვრა და ყმობა მეორისა. ამიტომაც ვხედავთ, რომ ჩვენს ცხოვრებაში არც ერთს ცალკედ ფეხადგმულს აზრს, თუ მიმართულებას, ბუნება ჟამთა სიცრულში არ გამოსცვლია, არ დაჰშლია, და ყოველივე იგი, დაწყებიდამ დღევანდლამდე, თითქმის ერთისა და იმავე ბუნებისაა, ერთისა და იმავე თესლისა, ხოლო განსხვავება იმაშია, რომ როგორც ყოველივე მოზარდი, დღეს ისეთი აღარ არის, როგორიც გუშინ იყო: დღეს უფრო დასრულებულია, უფრო ტანადოვანია, თუ ესე ითქმის, უფრო განწმენდილი და გაფაქიზებული. აღეთ რომელიც გნებავთ ცალკე აზრისა და მიმართულების მატება და წინსვლა, ყველგან ნახავთ, რომ ერთს მეორესთან მოთავსებით, ერთმანეთის შეწყნარებით უცხოვრია, ხელშეუშლელად, მშვიდობიანად უვლია, და ამ სახით ყველა მოღვაწენი ერთს დიდს უღელში ჰბმულან, და ვისაც სად, და როგორ ეხერხებოდა, ეს უღელი უწევია, იმიტომ რომ აქ ყოველი გზა რომში იყო მისასვლელი.

აბა მივიხედ-მოვიხედოთ, — მართლა ესეა, თუ არა. მეთვრამეტე საუკუნის ვაი-ვაგლახმა და მეცხრამეტის პირველ წლების წეწვა-გლეჯამ ჩვენი ერი მოჰღალა, ქანცი გაუწყვიტა, თავის-თავის იმედი დააკარგვინა. როცა შემთხვევა მიეცა, თავი თითქო მოსვენებას მისცა: გაუყუჩდა, და თითქმის ხმაამოუღებლივ დაემორჩილა ახლად მოვლენილს ბედსა და გარემოებას. თუ დააკვირდება კაცი იმ საშინელ გარემოებათა, რომელთაც აბეზარს მოიყვანეს ჩვენი ერი, უამისოდაც ილაჯგაწყვეტილი შინაურ ამბოხებისაგან ცალკე, და ცალკე გარეულ მტერთა ზედმოსევისა, ხოცვისა და რბევა-აკლებისაგან, ის არა გვგონია ისე გაკადნიერდეს, რომ ამ წყურვილს დასვენებისას უკიჟინოს. ხანგრძლივ შფოთებს შემდეგ სვენება უპრიანია, როგორც ცალკე კაცისათვის, ისეც მთელი ერისათვის. ამას ბუნება ითხოვს.

მართალია, ამ სვენების ხანაშიაც კიდევ დაჰნათოდა ჩვენს ცხოვრებას შუქი წინა-დღის ჩამავალის მზისა, წინა-დღიდგან გამოყოლილნი და გულში ჩარჩენილნი ანდერძნი კიდევ ასულდგმარებდნენ საზოგადო მოღვაწესა, და თუმცა ამისთანა მოღვაწეებმა ერთად თავი მოიყარეს და იფეთქეს ამ ანდერ-

ძების სახელითა, მაგრამ დაჰმარცხდნენ. მართალია, მაშინდელი აწყმო ისეთი მიზეზიანი იყო, რომ საზოგადო მოღვაწეებს საბუთი ჰქონდათ ცალ-ცალკე ბანაკებად გასვლისა, იმიტომ რომ ეს იშისთანა მოძრაობის დრო იყო, როცა მომხრეობას წარსულთა ანდერძებისას წინ უნდა დაჰხვედროდა იმ აწმყოს გაბომბვევი აზრი და მიმართულება. გარნა რაკი წარსულის მოშხრესი დამარცხდნენ, მთლად დაუთმეს ცხოვრების მოედანი გაბარჯვებულთა. მისწყდა ამ ანდერძთა რიხიანი ხმა და მაშინდელმა მოღვაწეებმა ზურგი შეუქციეს წარსულ ანდერძთა ღაღადებას. დამარცხებულნი სრულად გაეცალნენ ცხოვრების სარბიელიდამ, დაიქსაქსნენ, თუმცა კი გულისტკივილი მათი თესლად დარჩა ცხოვრების ხნულში.

ჩვენა ვწუხვართ, რომ მეტის სავსებით ვერას ვიტყვით ამ თესლად დარჩენილისას, რომელიც, როცა ამინდი დაუდგებოდა, ხელახლად უნდა გაღუებულიყო აღმოსაცენად, თუ ცხოვრებას ჰსურდა თავისი მახლობელი სათავე არ დაჰკარგოდა სამუდამოდ. ხოლო რაცა ვსთქვით, ისიც საკმაოა გვაცოდინოს, რომ ამ თესლზე გასწყდა ჯაჭვი ცხოვრების ზედ-მიყოლებისა, აწმყოსა და წარსულ შუა ჩასტყდა ხიდი, შემდეგს სათავე და დასაბამი მოუწყდა. ამიტომაც ამ ხანაში ბოლოს-და-ბოლოს ვხედავთ, რომ ბუნებური ორკეცი დენა ცხოვრებისა შედგა, გაჩერდა. ჩვენ ორკეცი დენა ვეხსენეთ იმიტომ, რომ ცხოვრება ყოველთვის ორ დიდ ტოტად დადის. ერთი ტოტი მოაზრე ცხოვრებაა*, მეორე — მოსაქმე**, რომელნიც ისე არიან ერთმანეთზე დამოკიდებულნი, რომ ხან ერთია მეორისაგან წარმოდგენილი, ხან მეორე პირველისაგან. თვით აზრიც სხვა არა არის რა გარდა იმისა, რომ საქმეა ჯერ განუხორციელებელი, და საქმეც — აზრია, უკვე განხორციელებული.

ამიტომაც ამ ხანაში ვხედავთ სრულს უკაცურობას. არც ერთს მხარეს ბუნებითად რთულ ცხოვრებისას მოღვაწე აღარ უჩანს. მოსწყდა ორკეცი დენა ცხოვრებისა და დაცარიელდა საზოგადო შომქმედთა სარბიელიცა. რაკი წარსულსა და მაშინდელ აწმყოს შუა დედამიწა გაირღვა, წარსულ ანდერძებთან ერთად ყველაფერი დავკარგეთ. ისიც-კი დავივიწყეთ, — ვინა ვართ და რანი ვართ. ამ გარემოებამ ხომ სრულიად

* Идейная жизнь. (ავტ.)

** Практическая. (ავტ.)

გაგვიუქმა ჭკუა-გონება, ამოგვიშრო ტვინი, იმიტომ რომ საგანი ცხოვრებისა დავკარგეთ ამაების დავიწყების გამო, და ჭკუა-გონებას, სულს და გულსა აღარა ჰქონდა მიზეზი ფრთა გაეშალა, და რა თქმა უნდა მოაზრე ცხოვრება ვეღარ დაიძროდა ადგილიდამ და შედგა, თითქო ერთს ადგილს შეიკრა და გაიყინაო.

არც მოსაქმე ცხოვრებაში შეეძლო თავი ეჩინა საზოგადო მოღვაწესა. ეს მხარეც ცხოვრებისა, თავის საწყლეში მომწყვდეული, შეჰგუბდა და გაჩერდა შეგუბებული, თითქო ახალ გარემოებათაგან გზადაკარგული ელისო, აცა საით გამიხსნიან ნაპირს, რომ იქიდამ დავიძრა და მივედინოო. გახსნა ნაპირისა თვით ცხოვრების შვილთა ხელში აღარ იყო და რა საკვირველია, რომ აღარც საგანი, აღარც საქმე იყო მოსაქმე ცხოვრებისათვის. უსაქმობამ და უსაგნობამ ცხოვრებისაგან გახიზნა მაშინდელი კაცები და შეუხიზნა ახალ ვითარებას. ვისაც რაიმე ნიშან-წყალი ადამიანობისა ჰქონდა, ყველანი ერთობ გაიწივნენ სამსახურისაკენ და მის ფარგალში შეიმწყვდიეს თავი. დანარჩენნი კი შინ, თავის ოჯახებში შეიკეტნენ, ვნახოთ ხვალე რას მოგვიტანსო. პირველნი იმისათვის, რომ ახალ ვითარების კალთას ქვეშ თავი როგორმე გაიტანონ, და მეორენი იმისათვის, რომ თავის პატარა ოჯახების პატარა სანათურიდამ თვალი ადევნონ, — აცა ცოდამ ვაშლი როდის ჩამოვარდება, რომ პირველი მე მივვარდე და მოვკმინჩოო. საზოგადო ცხოვრება-კი უკაცურად დარჩა, არც ერთთა და არც მეორეთა იგი აინუნში აღარ მოსდიოდათ, თითქო რაკი იგი, როგორც მეტი ბარგი, მოიხსნეს, მოხარულნი არიან, რომ მისთვის ზრუნვა, ურვა და გარჯა თავიდამ მოჰშორდათ და სხვამ იდვა კისრადაო.

აი, ჩვენის ფიქრით, ნიშნობლივი ძარღვი იმ ხანისი, რომელმაც მეცხრამეტე საუკუნის ოცდაათიან წლების თითქმის მეორე ნახევრამდე თავი იჩინა ჩვენში.

ჩევნდა სანუგეშოდ, ამისთანა უქმად ყოფნამ, როგორც აზრისამ, ისეც საქმისამ, თავი დიდხანს ვერ შეინახა. ვერც შეინახავდა, იმიტომ რომ, რამოდენადაც ხანი მიდიოდა, იმოდენად ჩვენობა და უცხოობა თუმცა ერთმანეთს იშვნევდნენ, მაგრამ გულში-კი ერთმანეთთან ვერა ჰრიგდებოდნენ.

ამ ამბავს, რა თქმა უნდა, აზრი უნდა დაეძრა ასე თუ ისე სამოქმედოდ, და ის უპასუხოდ დარჩენილი საკითხი: „ვინა

ვართ და რანი ვართ“ — ხელახლად უნდა გამოსულიყო მოედანზე.

პირველი ასეთი ნიშანი ერის ვინაობისა — ენაა და, აი, სწორედ პირველმან ამან აიდგა ფეხი ჩვენში, შემდეგ კარგა ხნის დუმილისა. ამასთან ჩვენს ცხოვრებას, ჩვენს აზრთა სვლას, ჩვენს ზრუნვას და ფიქრსა, მთელის ბუნებითად რთულის ცხოვრების ფართო მოედნიდამ — მცირე კუნჭული-ღა ჰქონდა დათმობილი ჟამთა ვითარებისაგან. მარტო ამ კუნჭულში-ღა გახდა შესაძლებელი ჩვენის ცხოვრებისათვის მოღვაწე კაცს თავი ეჩინა, ეგ იყო მწერლობა, რომელიც ჰხრდის და ინახავს ენასა, და რომელმაც ხელახლად ხმა ამოიღო ამ საუკუნის ოცდაათიან წლებში. ამით დაიწყო, ჩვენის ფიქრით, მეორე ხანა ჩვენის ცხოვრებისა. ჩვენმა აზრთა სვლამ, მიმართულებამ, საქმიანობამ აქ შეიფარა თავი, და ამიტომაც მათის გამონასკვის, ზრდის და მატების ამბავი აქ უნდა ვეძიოთ. აქ გამოჩნდება — გუშინ რას ვსდევდით ახალნიცა და ძველნიცა, აქ დავინახავთ — რას ითხოვდა ჟამთა სიარულში წინა-დღე და რა პასუხს აძლევდა.

ყოველს ამაზე მერე მოვილაპარაკებთ.

III

მწერლობა ჩვენი, ოცდაათიან წლებში ხელახლად ფეხადგმული, პირველ ხანს უფრო შინაური საქმე იყო, ვიდრე საყოველთაო, უფრო შესაქცევარი, ვიდრე გარჯით მკვლევარი. შინაურს ვამბობთ, რადგანაც შინაურობაში იბადებოდა და ისე შინაურობის მოკლე წრეში ჰტრიალებდა, იმიტომ რომ. მაშინ არც ჟურნალ-გაზეთობა იყო, არც ჩვეულობა ცალკე წიგნად ბეჭდვისა. და, სწორედ მოგახსენოთ, არც სათქმელი ჰქონდა საყოველთაო, რადგანაც საყოველთაო საგანი ახლად ახილებულ მწერლობის თვალისათვის მიუწვდენელი იყო, თუნდ რომ თვით ცხოვრებაში ყოფილიყო მაგისთანა საგანი. ყველა ასაკს თავისი შემძლეობა აქვს და ახლად ფეხადგმულს ვერ მოსთხოვთ ნაბადზე გადახტომას. შესაქცევრად იმიტომა ვხადით იმ პირველ-დაწყებითს მწერლობას*, რომ იგი მარტო

* აქ პირველ-დაწყებითად ვრაცხთ ამ საუკუნის მწერლობის დასაწყისსა და გადავიწყებული არა გვაქვს წინა-საუკუნეების ცოტად თუ ბევრად სახელოვანი მწერლობა, რომელიც თითქმის მეთვრამეტე საუკუნემდამ შესწყდა ამ საუკუნის ოცდაათიან წლებამდე.

ერთს, თუმცა დიდ-გავლენიანს შტოს ლიტერატურისას ემსახურებოდა, სახელდობრ, — პოეზიას, ისიც იმ ფარგალში რომელსაც „ლირიკას“ ეძახიან და რომელიც უფრო თითოს მწერლის გულთა წვა-დაგვას, ჭირსა და ლხინს გვიგალობს ვიდრე მოაზრე ცხოვრების აზრთა სვლას და წარმატებას.

ჩვენ ვერ ვიტყვით, რომ ამისთანა მგალობელი მწერლობა მეტი იყოს ადამიანის ერთობ მოწყენილ ცხოვრებისათვის. ქანც-გაწყვეტილი მუშაც კი საჭიროებას ჰხედავს დაიტკბოს სიმწარე თავისი ცხოვრებისა სიმღერით და გაიქარვოს თავის-ჭირ-ბოროტი, — და ერისათვის რატომ აღარ უნდა იყოს საჭირო, თვისთა მწერალთა ტკბილ გალობით ასე თუ ისე გაიქარვოს კაეშანი. ხოლო ამით იმის თქმა გვინდა, რომ რაკი საზოგადო ცხოვრება ჩვენს კაცს ხელიდამ გამოეცალა, რაკი კაცს ხელთ შერჩა მარტო თავის-თავიღა, სხვა რა ექმნა, რომ უსაგნო გარეშემოსაგან ლტოლვილი თვალი — თავის საკუთარს გულში არ ჩაეხედებინა და აქ არ მოეკლა წყურვილი გულთათქმისა და ჭკუა-გონების ხედვისა.

ამისთანა იყო მწერლობა თ. ალ. ჭავჭავაძისა, თუ მარტო მის უმთავრესს ძარღვს მწერლობისას მივიღებთ სახეში, თორემ ამ ტკბილს მთქმელსაც საყ ველთაო უნუგეშ-ყოფამ მაშინდელის დროისამ წარმოათქმევინა ერთგან თვისი სამძიმარი, საცა ისმის ეგრეთ-წოდებული „მოქალაქური გულისტკივილი“ მის გამო, რასაც გულში იმალავდა მაშინდელი ცხოვრება:

ძალი დავალს ღიმით ნაქცევთა ზედა,
სად სიმართლე მისგან შენარაზედა,
მის ყვავილთა ფერხით ჰლახავს გზაზედა,

რომელნი სჭკნებიან
მდაბალთ ჩაგვრით, მტაცებლობით და ხვეჭით.

ეს ძალა, რომ ღიმით დადიოდა ნაქცევთა ზედა და ფეხით ჰლახავდა გზა-და-გზა სიმართლის ყვავილსა, რომელნიცა სჭკნებოდნენ მდაბალთ ჩაგვრით, მტაცებლობით და ხვეჭით, — ნათელი სურათია მაშინდელის ყოფა-ცხოვრებისა. პოეტი უჩიოდის ამ ყოფას და უქადის, რომ დრო მოვა და სხვა იქნებაო, და ამბობს — გაფრთხილდითო:

რომელნიც ამწარებთ ღარიბთ ცხოვრებას
და სთხოვთ ურცხვად, უსამართლოდ, მონებას,
მოელოღეთ მათთან თანასწორებას!..
არ მარადის იშვათ
მდაბალთ ჩაგვრით, მტაცებლობით და ხვეჭით.

ამ სხვა დროთა მოსვლის იმედი გულიდამ ამოღებული არა ჰქონია ჩვენს პოეტს. პირიქით, იგი ამბობს:

რადგან იქნება, სულგრძელება იხმაროთ რად არ!
ნუთუ კვლავ ღმერთმან გაგურნოსთ ერთმან...

და თუ სწუხს, მარტო იმას, რომ ვაი თუ მე ვეღარ მოვესწრაო, იმას ვსტირიო, ამბობს იგი:

.....ვაჰ, თუ ვესწრა ვერ,
თვარა-და ჟამი, გულთ მაამი, კვლავცა იქნების.

ხოლო ამისთანა საზოგადო ყოფისაგან ამოკვნესილი სიტყვა და ნუგეშ-მცემელი იმედი უმთავრესი ძარღვი არ არის ალ. ჭავჭავაძის პოეზიაში, რომელიც უფრო სიყვარულის და ტრფიალების ჭირი და ლხინი, და მაშასადამე, სიყვარულის და ტრფიალების პოეზიაა. და თუ ეს ცალკე მაგალითები მოვიყვანეთ მაშულის-შვილურ გულის-ტკივილისა, მარტო იმისათვის, რომ ვნახოთ, — მაგისთანა გულის-ტკივილს, მერე სამოციან წლებში ეგრე გაძლიერებულს ჩვენს მწერლობაში, სათავე სადა ჰქონია და მცირე ნაკადულად გამონაწური მერე როგორ გაზრდილა და უმატნია.

პირველ ხანებში თ. ალექ. ჭავჭავაძის გზას დაადგა თ. გრ. ორბელიანიცა. ხოლო იმავე დროს პირველმან ამან მიგვახედა ჩვენ მიერ დავიწყებულს წარსულს. იგი ერთს თავის თანამედროვეს მოხუცს სწერს: „ნეტავი ოდეს —

შენ მომითხრობდე,
მე ყრმა გისმენდე
გამოუცდელი მოხუცებულსა, —
თუ ვით ვევრნი,
ლომ-გულნი გმირნი,
ჰბრძოდნენ, სცხოვრებდნენ დროსა წარსულსა.

თითქო იგრძნო, რომ უწარსულოდ აწმყო უფესვო ნერგია, თავ-გაუტანელი, ფეხ-მოუკიდებელი. მართალიც არის: აწმყოს, რომელსაც წარსული არა აქვს, არც მომავალი აქვს,

იმიტომ რომ, ერთის მეცნიერისა არ იყოს, — „აწმყო, შობილი წარსულისაგან, არის მშობელი მომავალისა“. უწარსულოდ იგი უფესვ-უშტოა, რადგანაც ერთის მხრით უდედ-მამოა და მეორეს მხრით უშვილო. დიაღ, მან პირველმან შეჰკვნესა ჩვენს დავიწყებულს წარსულს:

წარსულთა დროთა, დიდების დროთა,
ყოვლი კეთილი თანა წარიღესI..

რა კეთილი? ერთგულება და სარწმუნოებაო, რომელნიც ქართვლის თვისებას შეადგენდაო, და რომელსაც იგი უსათუოდ ვეღარ ჰპოულობდა თვის გარშემო; ვაჟკაცობა და მამაცობაო, რომელნიც ქართვლის სახელს აღარ ადიდებდნენ უწინდელებრ; და ყოველ ამის ვეღარ მნახველი ამბობს:

დავნატრი მათ, ვინც თვისი სიცოცხლე
თვისსა მამულსა შესწირა მსხვერპლად,
დავნატრი დროთა, როს აქვნდათ ტრფობა
მამულისადმი გულს აღბეჭდილად.

ამ სახით თ. გრ. ორბელიანი გამგრძობია თ. ალ. ჭავჭავაძის პოეზიისა; და ამას გარდა, თითქმის ერთგვარი დენა მწერლობისა გაამრავალგვარა, წინ წასწია ჩვენი პოეზია როგორც შინაარსით, ისეც ფორმითაც, რადგანაც ამან სრულიად განდევნა სპარსული კილო და მითოლოგიურ სახელებით აჭრელება სიტყვიერებისა, რომელშიაც, ცოტა არ იყოს, წილი უდევს თ. ალექ. ჭავჭავაძეს. ამას ჩვენ წინწაწევას და წარმატებას საქმისას ვეძახით და ვსთვლით განუწყვეტელ ჯაჭვად აზრთა ზრდისა ზედმიყოლებით, იმიტომ რომ აქ ერთი მეორეს ერთვის, როგორც ცალ-ცალკე ტოტი ერთსა და იმავე მდინარესა, და ერთი მეორისაგან გამოდის, როგორც თესლისაგან ნაყოფი სადღეისოდ და ნაყოფისაგან თესლი სახვალიოდ.

ჩვენ ძალიან ვწუხვართ, რომ უფრო მეტად არ დავასურათეთ მთელი სიმდიდრე თ. გრ. ორბელიანის პოეზიისა. მაგრამ ყოველ იქიდამ, რაც ზემოთ მოვიხსენიეთ, ცხადად დასანახია, რამოდენად ჩააღრმავა და გააგანიერა ბუნებითად დიდი საწყალე პოეზიისა თ. გრ. ორბელიანმა. თუნდ ესეც არ იყოს, ჩვენ საგნად აღებული გვაქვს არა განკითხვა ჩვენის მწერლებისა კრიტიკის თვალითა, არამედ იმის გამორკვევა, თუ რამოდენად იზრდებოდა, მატულობდა ჩვენი აზრი, რამოდენად

შორსა და შორს სცემდა ჩვენი თვალთა-ხედვის ისარი, რამოდენად დიდდებოდა ჩვენი მსოფლმხედველობა, და გუშინდელი რას სთესდა დღეისათვის და დღევანდელი დღე რას ითხოვს ხვალისათვის.

დანარჩენს შემდეგ ვიტყვით.

IV*

გრ. ორბელიანის თანამედროვე იყო ნ. ბარათაშვილი, რომელმაც თავისი პოეტური მოღვაწეობა დაიწყო ოცდაათიან წლებში და, ჩვენდა სამწუხაროდ, გაათავა 1845 წ. ესეც უგალობდა სიყვარულს და ტრფიალებას, როგორც ალ. ჭავჭავაძე და გრ. ორბელიანი, ხოლო იმ განსხვავებით, რომ იგი უფრო სულის მშვენიერებას ჰხადიდა ტრფიალების საგნად, ვიდრე ხორციასას, და მიტომაც ამბობს იგი:

თვით უკვდავება მშვენიერსა სულში მდგომარებს,

და მარტო მშვენიერთ სულთა კავშირი ჰშობს სიყვარულსა, ზეგარდმო მადლით დაუხსნელად დამტკიცებულსაო.

მხოლოდ მათ შორის არის გრძნობა ესთ სანუკველი,
რომ მის უტკბილეს არც თუ არის სასუფეველი;
მას ცისა სხივით აცისკროვნებს მშვენიერება
და უკვდავებით აგვირგვინებს ჭეშმარიტება.

გარდა ამისა, რომ ნ. ბარათაშვილმა განაწმიდავა სიყვარული და სიყვარულში სულიერობას უფრო თაყვანს სცემდა, ვიდრე ხორციელობას, იგი მით იყო უფრო ძლიერი ლირიკაში ალ. ჭავჭავაძესა და გრ. ორბელიანზედ, რომ მისნი გულისთქმანი, მისნი გრძნობანი, მისნი ჭირნი და მწუხარებანი უფრო საყოველთაო, საკაცობრიონი არიან, ვიდრე კერძონი, ვიდრე მარტო მის საკუთარ გულისანი. მისი კვნესა კაცობრიობის კვნესაა, მისი ჩივილი კაცობრიობის ჩივილია, მისი ვერ მიწვდენა სურვილისა კაცობრიობის უღონობაა. ჰხედავს ცას და შეჰკვნესის უღონობის სიმწვავითა:

---

* წერილის ეს ნაწილი დაბეჭდილი იყო ცალკე გაზ. „ივერია“-ში 1892 წ. № 77, ასეთის სათაურით: „ნ ი კ ო ლ ო ზ ბ ა რ ა თ ა შ ვ ი ლ ი. (პატარა ეტიუდი ერთის წერილიდამ ამოღებული)“. რ ე დ.

ჰე, ცაო, ცაო, ხატება შენი აქამდისა მაქვს გულს დაჩნეული,
აწცა რა თვალნი ლაჟვარდს გიხილვენ, მყის ფიქრნი შენდა მოისწრაფიან,
მაგრამ შენამდე ვერ მოაღწევენ და ჰაერშივე განიბნევიან!

განა მარტო მისნი ფიქრნი? მთელის კაცობრიობისა, რომლისათვისაც ცა ჯერ კიდევ საიდუმლოთა საიდუმლოა:

მე შენსა მშვერეტელს მაგიწყდების საწუთროება,
გულისთქმა ჩემი შენს იქითა... ეძიებს სადგურს,
ზენაარსთ სამყოფს, რომ დაშთოს აქ ამაოება,
მაგრამ ვერ სცნობენ გლახ მოკვდავნი განგებას ციურს!

ნუთუ აქ გამოთქმული სურვილი ძიებისა მთელის კაცობრიობის სურვილად არ უნდა ჩაითვალოს და უღონობა ამ სურვილის მიუწვდენელობისა — მთელის კაცობრიობის უღონობად? ამისთანა სურვილი, ამისთანა საქმეში უღონობა, ერთის ცალკე ადამიანის სურვილი და უღონობა არ არის.

ნ. ბარათაშვილს ხშირად მოსდიოდა ფიქრად საყოველთაო საკითხი, რომლის პასუხსაც იგი ეძებდა მარტო თავის გულში კი არა, მთელის კაცობრიობის გულში.

მაინც რა არის ჩვენი ყოფა, წუთის-სოფელი, ჰკითხულობს იგი:

თუ არა ოდენ საწყაული აღუვსებელი?
ვინ არის იგი, ვის თვის გული ერთხელ აღევსოს,
და, რაც მიეღოს ერთხელ ნატვრით, ისი ეკმაროს?

ყურს უგდებს ჩონგურს და იქაც-კი ერთობ ადამიანის გულის ჩივილი ესმის და არა თავისი:

მე შენგან მესმის მოკლულის გულის ოდენ ჩივილი.

ჰხედავს მტკვარს და იმასაც საყოველთაო საკითხის პასუხსა სთხოვს:

ვინ იცის, მტკვარო, რას ბუტბუტებ, ვისთვის რას იტყვი,

მრავალ დროების მოწამე ხარო, მაგრამ ხარ უტყვი და არას მეუბნებიო, და განაგრძობს:

არ ვიცი, ამ დროს ჩემს წინაშე ჩვენი ცხოვრება
რად იყო ფუჭი და მხოლოდ ამაოება?

ფიქრმა ცხოვრების ამაოებისამ ადრე აიჩინა ბინა იმის გულში და, გამოვედი თუ არა ყმაწვილობის ასაკიდამან, ვაც აქეთ რაღაც „იდუმალი ხმა“ —

თან სდევს ყოველთა ჩემთა ზრახვათ და საწადელთა.

ანგელოზი ხარ, მფარველი ჩემი, თუ მაცდური ეშმაკიო, შესძახის იმ „იდუმალ ხმას“.

ბოლოს, როცა ეს „ხმა იდუმალი“, პირველში სუსტი, თანდათან გაუძლიერდა და ყურთა სმენა მისი სრულად დაიმორჩილა, აკი გაიგო, რომ იგი ხმა — მისი მფარველი ანგელოზი კი არ არის, არამედ „ბოროტი სულია“, რომელმაც აურია წრფელნი ზრახვანი და „მოუკლა ყმაწვილის ბრმა სარწმუნოება“. ამისთანა „იდუმალი ხმა“ ხვედრია მარტო მისი, „ვისაც ცეცხლი სული აქვს და ზღვა გული“, როგორც თვით ნ. ბარათაშვილი ნაპოლეონზედ ამბობს.

მისი ფრთა-ასხმული ფიქრი შორსა ჰქრის და სცდილობს მაშინაც-კი, როცა მყუდროებაშია და დაწყნარებული, ცა განსჭვრიტოს გონების თვალითა და შეიტყოს, — რა არის იქ და ამბობს: „ჰე, ცაო, ცაო...—

აწცა რა თვალნი ლაჟვარდს გიხილვენ, მყის ფიქრნი შენდა მოისწრაფიან,
მაგრამ შენამდე ვერ მოაღწევენ და ჰაერშივე განიბნევიან.

განა შეტყობა იმისა თუ, — რა არის ცაში, ან ცას იქით, — მუდამის წყურვით შესატყობარი არ არის ერთობ ადამიანისათვის? განა ამის ვერ მიღწევის უღონობა ზოგად-კაცობრიული ჩივილი არ არის უძლურებისა? განა ამაებში ტრიალი გონებისა არ არის ზოგად-კაცობრიობის გაუთავებელი ტრიალი იმ საიდუმლოების უძირო მორევში, რომელსაც არც თავი აქვს, არც ბოლო, არც ჰო და არც არა?

მისი მშვენიერი „სულო ბოროტო“ სხვა არა არის-რა, გარდა ყოველ იმ ადამიანის ჩივილისა, რომელსაც მოხვედრია „ხელი მსახვრალი“ ეჭვისა, რომელსაც ეჭვ-ქვეშ „მოჰკვდომია ყმაწვილის ბრმა სარწმუნოება“, რომელსაც „ველარც ღელვანი ვნებათანი უკვლენ წყურვილსა“, რომელსაც ბედი უქადა თავისუფლებას ამ სოფლად და უმტყუნა, და რომელიც დარჩენილა „უსაგნოდ მარტო, ჭკუით ურწმუნო, გულით უნდო, სულით მახვრალი“.

სწორედ ამისთანა ყოფას მოსდევს ის საშინელი კივილი გულისა, ის საშინელი სულის კვეთება, ის თავგანწირული გიჟური ლტოლვა და სრბოლა უგზო-უკვლოდ კლდეებსა და ღრეებზედ, რომელნიც მან თავის „მერანში“ გამოსთქვა. განა არა, მინამ „მერანს“ იტყოდა, მისი ჭკუა-გონება თავის მყუდროების სადგურიდამ უკვე დაძრული იყო და სასვენს ბინას ვეღარ ჰპოულობდა დედამიწაზედ და ცას ეუბნება:

გულისთქმა ჩემი შენს იქითა ეძიებს სადგურს,

რადგანაც ქვეყანაზედ ბინა აღარსად ეგულებოდა, რომ ჭკუა-გონებისათვის ეთქო: „აჰა, დასდეგ და შეისვენეო“. ერთს დროს ეგონა, რომ იქნება სიყვარულმა, ტრფიალობამ მაინც შემიხიზნოს და დამიწყნაროს დუღილი სულისაო, და ამბობს:

ვპოვე ტაძარი, შესაფარი, უდაბნოდ მდგარი, და მწირი სოფლისა, დამაშვრალი მისითა ღელვით, მუნ ვეძიებდი განსვენებასაო; გულსა მოკლულსა კაცთ სიავით და ბედის ბრუნვით ლამპარი წმინდა განმიტფობდა ციურის სხივითაო; მაგრამ განჰქრა ტაძარი და უდაბნო ჩემდა მდუმარებს, და სიყვარულის ნეტარების მაგიერ, სევდამ და წყვდიადმა დაისადგურა ჩემს გულშიო:

ვერღა ამიგო სიყვარულმა კვალად ტაძარი!
...და დავალ ობლად, ისევ მწირი, მიუსაფარი.

აქაც ვერ იპოვა საგანი თავისი გულისა და გულის წყურვილისა. მერე მიჰმართა სარწმუნოებას, იქნება ამან მაინც შემიკედლოს და დამინთქას სალმობანი გულისა სენთაო, და ევედრება ღმერთს, დამიურვეო, შემიტკბე, როგორც მამამ შემცოდე შვილიო.

ცხოვრების წყაროვ, მასვ წმიდათა წყალთაგან შენთა,
დამინთქე მათში სალმობანი გულისა სენთა;
არა დაჰჭროლონ ნავსა ჩემსა ქართა ვნებისა,
არამედ მოეც მას სადგური მყუდროებისა!

მაგრამ ვერც აქ იპოვა იგი სადგური მყუდროებისა, რომელსაც ეძებდა, და იმედდაკარგულს მიესია „შავად მღელვარი ფიქრები“ სულისა და გულის უბინაობისა და არ იცის, სად და როგორ მოიშოროს, სად და როგორ გაექცეს, და ეხვეწება თავის „მერანს“, რომლის ჭენებას მართლა რომ ბუნე-

ბით საზღვარი არა აქვს, ვითარცა ჭკუა-გონების ქროლას, გასწიო —

და ნიავს მიეც ფიქრი ჩემი, შავად მღელვარი-ო.

ყველაფერი დამითმიაო: ჩემი მამული, სწორნი და მეგობარნი, მშობელნი, ტკბილად მოუბარი სატრფოც-კი, ერთის სიტყვით ყოველი იგი, რაც შეადგენს ცალკე კაცის ცალკე საგანს გულის ტეხისას, ჭირისას და ლხინისას, ოღონდ —

ვარსკვლავთა თანამავალთა
ვამცნო გულისა მე საიდუმლო-ო.

რაკი კაცს მამული ამოუღია გულიდამ, მშობლები დაუთმია, სწორნი და მეგობარნი, სატრფოც-კი გაუწირავს, განაღა საფიქრებელია, რომ მისი „შავად მღელვარი ფიქრი“, მისი „საიდუმლო გულისა“ ზოგად-კაცობრიულს ვაებას არ მოასწავებდეს, „ჭკუით ურწმუნოებისა და გულით უნდოობისაგან“ წარმომავალს?!

მართალია, ცას იქით ვერ იპოვა სადგური, რადგანაც ადამიანის უძლურ გონებისათვის მიუწვდენელიაო, მაგრამ მაინც თავის „მერანის“ იმედი არ დაჰკარგვია და ეუბნება: თუ ცას იქით ბინას ვერ მიწვდი, შენ შენსას მაინც ნუ დაიშლიო:

გასწი, მერანო, გარდამატარე ბედის საზღვარი,
თუ აქამომდე არ ემონა მას, არც აწ ემონოს შენი მხედარი.

აშკარაა, საზღვარ-დადებული სიგრძე-სიგანე ადამიანის აზრიანობისა ჩვენის პოეტის „სულის კვეთებას“ ვერ იტევს. მას სწყურს ეს საზღვარი ბედისა გაარღვიოს და ნიავს მისცეს თავისი „შავად მღელვარი ფიქრი“, რომ დაუსრულებელი სივრცე ცისა და ქვეყნისა მოიაროს. ბაირონის კაინმა ამისთვის ლუციფერი აიჩინა, გეტეს ფაუსტმა — მეფისტოფელი და ჩვენმა პოეტმა — თავისი „მერანი“, ესე იგი თავისის სულის ქროლა.

ამ სახით, იგი ჰთაკილობს დაემორჩილოს ბედს, რომელსაც ადამიანის გონებისათვის საზღვარი დაუდვია, და განაგრძობს:

დეე მოვკვდე მე უპატრონოდ, მისგან ოხერი,
ვერ შემაშინოს მისმა ბასრმა მოსისხლე მტერი,

და ჰნუგეშობს, რომ ეს გაძალიანება, ეს თავგანწირულება, ეს „სულის კვეთება“, ეს პირდაპირი ომი ბედთან, ცუდად ხომ მაინც არ ჩაივლისო,

და გზა უვალი, შენგან თელილი,
მერანო ჩემო, მაინც დარჩება.

რას გაურბოდა? საით მიიზიდებოდა? სად ემუდარებოდა თავის მერანს მიმიყვანეო, როცა ეუბნება:

გაჰკვეთე ქარი, გააპე წყალი,
გარდაიარე კლდენი და ღრენი?

ამის პასუხს ვერ ვიპოვით „მერანში“, ხოლო თუ სახეში მივიღებთ სხვადასხვა დროს თქმულს მის მიერ ლექსებს, ცხადად დავინახავთ, რომ იგი მიურბის იმ „ჭკუით ურწმუნოებას“, იმ „გულით უნდოობას“, იმ „გონებით და ცხოვრებით“ აღშფოთებას და გაფეთებას, რომელიც შუბის წვერისავით გულს დაესობა ხოლმე აზრგაღვიძებულს ადამიანს, ეჭვით გულ-ღვიძლამდე გაბნეულს, მოუსვენარ და ჭეშმარიტების მუდამ მძებნელ მწყურვალ გონებისაგან. თვითც არ იცის პოეტმა, საით მიიზიდება, სად იპოვის შესასვენებელს სადგურს, ნავთსაყუდარს, რომ იქ შეასვენოს „ვნებათა ღელვანი“. იგი მარტო ამას გვიქადაგებს, რომ ძებნა უნდა ამასაო თავგანწირულად და უშიშრად. ჩვენ ხომ ვნახეთ, რომ იგი ჰლამოდა ცას იქით მიეწვდინა თვალი ამ სადგურის დასანახავად, მაგრამ უქმად ჩაუარა ცდამ. ერთის ბრძენისა არ იყოს, ქვეყანაზედ ზოგი იმისთანა საგანია, რომ თუ არ დაინახე, ვერ ირწმენ, და ზოგიც იმისთანაა, რომ თუ არ ირწმუნე, ვერ დაინახავ. ცასა, თუ ცას იქით, სწორედ იმისთანა ადგილებია მაძებარ გონებისათვის, რომ თუ არ ირწმუნე, ვერას დაინახავ. ჩვენს პოეტს ეს რწმენა დაკარგული ჰქონდა, როგორც მისი „სულო ბოროტო“ გვიმტკიცებს, და რაღა საკვირველია, რომ რასაც იქ ეძებდა, ვერ იპოვა.

ისიცა ვნახეთ, რომ ამავ მის მიერ სანატრელს სადგურს იგი ეძიებდა სიყვარულში, მაგრამ დაეჭცა ეს ტაძარი და ისევ შეუსაფარი დარჩა. მერე მასვე ეძიებდა სარწმუნოებაში, ჯერ მინამ სასოება გულს შერჩენილი ჰქონდა და არ მოეკლა ეჭვსა, მაგრამ ვერც აქ განისვენა, ვერც აქ იპოვა იგი ნუგეში, რომელსაც ასეთის „სულის კვეთებით“ ეძიებდა. ბოლოს მთლად

მიენდო თავის „მერანს“, რადგანაც მის ჭენებას საზღვარი არა აქვს: შენ გასწიე, ნურას მოერიდები, ნურც მე შემიბრალებ დაჭანცულობითა, და თუ ვიპოვეთ რასაც ვეძებთ, ხომ რა კარგი, თუ არა-და, ცუდად ხომ მაინც არ ჩაივლის ეს განწირულის სულისკვეთება, და გზა უვალი, შენგან თელილი, მერანო ჩემო, მაინც დარჩებაო.

და ჩემს შემდგომად მოძმესა ჩემსა
სიძნელე გზისა გაუადვილდეს,
და შეუპოვრად მას ჰუნე თვისი
შავის ბედის წინ გამოუქროლდეს.

ეს მსუსხავი და მწვავი ქროლა გონებისა, ადამიანის ამღვრეულ გულის ქარტეხილისაგან მოვლენილი, განა საკმაო მიზეზი არ არის ესეთის თავგანწირულ სულის კვეთებისა და ეს სულის კვეთება განა ზოგად-კაცობრიული არ არის? მაშ, მაშინ არც ბაირონის დიდებული და ზარიანი ჭექა-ქუხილი ყოფილა ზოგად-კაცობრიული? განა ერთობ მოუსვენარი ცხოვრება ადამიანისა, რომლის ეჭვით გალესილი ჭკუა დღემუდამ ტაძარს აშენებს რწმენისას და ისევ თავის ხელითვე აქცევს, იმავ სადგურს მყუდროებისას არ ითხოვს, რასაც ჩვენი პოეტი? განა ამ ქცევა-შენებით დაღალული გული კაცობრიობისა, ქვეყნის დაწყებიდამ დღევანდლამდე, არ ეძებს მოსვენებისათვის სადგურს და მაგ სადგურის პოვნა განა საყოველთაო წყურვილი არ არის ზოგად-კაცობრიული? განა ვაება კაცობრიობისა ის არ არის, რომ მიზეზი აქვს ძებნისა, ეძებს და ვერ უპოვია? აი სად არის სათავე ადამიანის სასოწარკვეთილებისა, თავგანწირულებისა, ჭკუა-გონების არევისა, ყოვლისფრის უარყოფისა, რომელიც ზოგჯერ, ხანა-და-ხანა, ასე დაიპყრობს ხოლმე მთელს მოაზრე კაცობრიობასა და შავად მღელვარის ფიქრებით ავსებს ადამიანის ცხოვრებასა. ბაირონი და მთელი მის მიერ დაპყრობილი ხანა ევროპის სულიერ ცხოვრებისა განა ამისი მაგალითი არ არის? ჰამლეტის „ვიყო თუ არ ვიყო“ განა სულის უბინაობისაგან არ არის ამოკვნესილი?

შორს რათ მივდივართ, — ეს დღევანდელი სპირიტიზმა, ბუდიზმობა, გრაფ ტოლსტოის „სულის კვეთება“, ის ამბავი, რომ ამერიკაში სადღაც ბავში დაბადებულა და დიდი და პატარა მირბის იმის თაყვანის-საცემლად, და ბევრი სხვა ამის-

თანა, — განა იმას არა ჰმოწმობს, რომ დღევანდლამდე ყოფილს ბინას ადამიანის მყუდროებისას ფუძე დაენძრა და თვით თაღიც მთელის შენობისა გაირღვა და ჭლამის გადმოქცევას? განა ყოველივე ეს იმის მაგალითები არ არის, რომ დღესაც მოუსვენარი გონება ადამიანისა ხან რას ეჭიდება, ხან რას, რომ სადგური რამ მყუდროებისა სადმე და რაშიმე უპოვოს უბინაო სულსა, რომელიც დღეს ნაცარტუტასავით ჰდუღს?

აი, სწორედ ამ თვალთ-გადუწვდენელს სარბიელზედ მიუშვა სადავე ნ. ბარათაშვილმა თავის „მერანსა“.

ჩვენის ფიქრით, „მერანი“ წინასიტყვაობაა „სულო ბოროტოსი“ არა მარტო იმით, რომ წინ არის დაწერილი, არამედ შინაარსითა. „სულო ბოროტოში“ მხოლოდ მიზეზია ნაპოვნი იმ „გონების და სიცოცხლის აღშფოთებისა“, რომელიც შავად მღელვარე ფიქრად მიჰსევია ჩვენს პოეტსა „მერანში“, და ის მიზეზი იგი მსუსხავი და მწვავი ეჭვია, რომელმაც პოეტს მოუკლა „ყმაწვილის ბრმა სარწმუნოება“, დაუკარგა „სულის მშვიდობა“, აღუთქვა და არ მისცა-კი „თავისუფლება ამ წუთის-სოფლად“.

ამ სახით, ნ. ბარათაშვილმა ჩვენს აზრს, ჩვენს გულთა-თქმას, ჩვენს ჭკუა-გონებას დიდი განი და სიღრმე მისცა, კაცობრიობის წყურვილს ქართველიც თანამოზიარედ გაუხადა და კაცობრიულ წყურვილის მოსაკლავ წყაროს ქართველიც დააწაფა. ამ მიმართულებას ჩვენის აზროვნობისას ნ. ბარათაშვილის შემდეგ არც ერთი მწერალი აღარა ჰყოლია ჩვენში და, სწორედაც რომ ვსთქვათ, ბაირონები, ლერმონტოვებიც, მარტონი არიან და მემკვიდრეებს იშვიათად სტოვებენ, რადგანაც ტვირთი მათებრ კაცების მემკვიდრეობისა „არ არს სუბუქ“.

ეს ჩვენი აზრი ნ. ბარათაშვილის შესახებ იქნება მეტის-მეტი ეჩვენოს ვისმე, ხოლო ამაზედ-კი ყველა დაგვეთანხმება, რომ ეს, ჩვენდა საუბედუროდ უდროოდ ჩვენთვის დაკარგული პოეტი, ერთად-ერთი მწერალია, რომელიც სხვაზედ უფრო მეტად, სხვაზედ უფრო მკაფიოდ და თვალნათლად ატრიალებს ჩვენს აზრს და ცნობის წყურვილს იმ თვალ-გადუწვდენელს სფეროში, საცა ზოგად-კაცობრიობის დაუსრულებელი საჭირბოროტო კითხვა-პასუხია რწმენისა და არ-რწმენისა,

მყოფობისა და არ-მყოფობისა, საცა ღაღადებაა ყოველგვარ სულისკვეთებისა და ვნებათა ღელვისა. თ. ნ. ბარათაშვილის დიდი მნიშვნელობა, ჩვენის ფიქრით, ამაშია; ამიტომაც მართალი სთქვა, რომ მის მიერ გავლილი გზა ჩვენში ჯერ უვალი იყო, მან თვისს მერანს გადაათელინა და ნავალიც დააჩნევინა, ვინ იცის ვისთვის და საროდიოდ? ამის პასუხს ჩვენი აზრთა ზრდა შემდეგ როდისმე იტყვის.

არც ნ. ბარათაშვილი იყო უიმისო, რომ გულში დარდად არა ჰქონოდა ბედი ქართლისა, ბედი მის მამულისა,

სად სულსა სული თვისად მიაჩნის
და გულსა გული პასუხი ესმის.

ის დიდებული სახე მეფე ერეკლესი და არა ნაკლებ დიდებული სურათი სოლომონ მსაჯულისა, გამოხატულები „ქართლის ბედში“ იმ განწირულების დროს, როცა საქართველოს ბედი სწყდება, ბევრს საგულისხმოს რასმე გვეუბნება და ქართვლის ამომშრალს გულში ბევრს ნამს ნატვრისას და ნანვისას აწვეთებს. იგიც შეჰნატრის წარსულს, თ. გრ. ორბელიანისავით, იგიც შეჰნატრის უწინდელებს, რომელთაც —

არად მიაჩნით უბედურება,
თუ აქვთ ჭერთ-ქვეშე თავისუფლება.

და, სოლომონ მსაჯულის მეუღლისაგან აღტაცებული, მაშინდელ ქართვლის ღირსეულ დედებს სახსოვარს უშენებს ამ სიტყვებით:

ჰოი დედანო, მარად ნეტარნო,
კურთხევა თქვენდა, ტკბილ სახსოვარნო!
რა იქნებოდა, რომ ჩვენთა დედათ
სულიცა თქვენი გამოჰყოლოდათ!

თუმცა ბოლოს, როცა თვისი მამული დამშვიდებული ნახა და მტერთაგან უშიშარი, შეიფერა მის მიერ ეგრეთ-წოდებული „ახალი ქართლი“ და მის ყოფა-ცხოვრებას თითქოს შეურიგდა, მაგრამ ესეც-კი მისი ნათქვამია:

რა ხელ ჰყრის პატივს ნაზი ბულბული,
გალიაშია დატყვევებული?

V

ჩვენ სახეში არა გვქონდა და არცა გვაქვს ისე ვრცლად გამოკიდება არც ერთის ჩვენის მწერლისა, რომელთაც ცოტა თუ ბევრი ღვაწლი მიუძღვის ჩვენს აზრთა ზრდაში, როგორიც მოგვიხდა ნ. ბარათაშვილის შესახებ. გზა-კვალი მისის პოეზიისა, სიგრძე-სიგანე და სიღრმე მისთა აზრთა დენისა მეტად ღირს-შესანიშნავია, რომ დაუსაბუთებლად ადვილად დასაჯერი იყოს. იგი ობოლი მაგალითია, ობოლი იმიტომ, რომ მარტოდ-მარტოა ჩვენს მწერლობაში. არც წინამორბედი ჰყავს, არც უკან მიმდევი. მართალია, ამ უკანასკნელ ხანებში ერთმა ახალგაზრდამ და, ჩვენის ფიქრით, დიდ-საიმედო პოეტმა ორიოდე სასახელო მაგალითი გვიჩვენა, რომ აპირობს მის კვალში ჩადგომას, მისთა აზრთა სფეროში გახმაურებას, მაგრამ თითო-ოროლა მაგალითი ჯერ საკმაო საბუთი არ არის ეს ახლად გამოსული მწერალი ნ. ბარათაშვილის მემკვიდრედ მივიჩნიოთ.

ესეთი იყო საწყლე ჩვენთა აზრთა დენისა ორმოცდაათიან წლებამდე მთელის თავის სიგრძე-სიგანითა და სიღრმე-სიმაღლითა. მოვიდა ახალი ხანა ორმოცდაათიან წლებისა. სამწერლო მოედანზე დარჩა წინა-ალწერილ სამ მწერალ შორის მარტო გრ. ორბელიანი. ამავე დროს გამოჩნდნენ თ. გ. ერისთავი, თ. ვახტანგ ორბელიანი, თ. რაფიელ ერისთავი.

თ. გ. ერისთავს ორი დიდი სამსახური მიუძღვის ჩვენს წინაშე. ერთი ისა, რომ ჟურნალი შეჰქმნა და ამით ღონისძიება მიეცა ჩვენთა აზრთა დენას შინიდამ გარეთ გამოსულიყო საქვეყნოდ და მწყურვალისთვის აზრთა წყაროო ესმია. მართალია, მაშინდელი „ცისკარი“ მეტად ფეხმოკლე და ხელმოკლე იყო, მაგრამ ეს ეპატიება, როგორც ახალს საქმეს, ჯერ უჩვეულო და უასაკოს. ისიც მართალია, რომ არც მის შემდეგ „ცისკარს“ გამოუჩენია რაიმე თავი ისე შესანიშნავად, რომ ჩვენთა აზრთა ზრდაში ადგილი რამ დაეჭიროს. ხოლო იმისი კარგი ის იყო, რომ არსებობდა. ზოგჯერ მარტო არსებობაც ღვაწლია, ნამეტნავად იმ გაჭირებაში, როგორშიაც იყო „ცისკარი“. ბევრი ავი დღე გამოუვლია, — ზოგი იმისაგან, რომ მეშველი მწერალი არა ჰყოლია და მარტოსათვის ჟურნალის ტვირთი მართლა რომ ღვაწლია, და ზოგიც იმისაგან, რომ სახსარიც-კი არა-

სებობისა არა ჰქონია. მაინც კარგა ხანს თავი დაიჭირა და თითქმის აკვნობა გაუწია იმ ყმაწვილ მწერლებს, რომელთაც მერე, სამოციან წლებში, წინანდელ მწერლებთან ერთად, ისეთი ძლიერი ტალღა ჰკრეს ჩვენს აზრთა დენასა.

მეორე ღვაწლი გ. ერისთავისა ის იყო, რომ შეჰქმნა ქართული თეატრი და სათეატრო მწერლობის მამამთავრად მოგვევლინა. ამით მარტო სიყვარულის და ტრფიალების მორევში მოარული გული ჩვენი და მარტო განლტოლვილ ფიქრებში წასული ჩვენი გონება ჩვენს შინა-ცხოვრებას დააკვირვა, მიახედა: მისი „გაყრა“ ამისი მაგალითია. მართალია, მისი კალამი უფრო სათავადიშვილო არემარეში ატარებდა ჩვენს გონებას, მაგრამ მისგანვე ფრთა-ასხმულმა ანტონოვმა, რაკი იგრძნო, რომ მე ჩემი საკუთარი ფრთები მასხიაო, თავის ოსტატს გაასწრო, მის ვიწრო მოედანს ღობეები შორს გაუდგა, სარბიელი გაუდიდა და ევრეთ-წოდებულ მდაბიო ხალხის ყოფა-ცხოვრება, ავ-კარგიანობა, მისი ზნე-ჩვეულება ცოტად თუ ბევრად დაგვანახვა. მისი „მზის დაბნელება“, „ხევსურთა ქორწილი“, თუ ყოველ ამის სრული სურათი არ არის, მწერლობის ამ მხრივ მიმართულების მაგალითი ხომ არის და არის.

გ. ერისთავი, როგორც პოეტი, იმითია შესანიშნავი, რომ ჩვენს პოეზიას ჩაუმატა ის პირწვეტიანი ეკალი, რომელსაც „სატირას“ ეძახიან და რომელიც ზოგჯერ გამოსაკეთებლად აწყლულებს ხოლმე იმას, ვისაც კი დაეძგერება და სხვას კი ყოველთვის აფრთხილებს. მის მიერ სასაცილოდ აგდებულა ჩვენი თბილისის მაღალი საზოგადოება „შემლილში“ და თითო-ოროლა წვრილი ამავე თვისებისა ლექსი ზემოთქმულის მოწამენი არიან.

თ. ვახტანგ ორბელიანს ამ ორმოცდაათიან წლებში განსაკუთრებულ მიმართულებით თავი არ უჩენია. მან სამოციან წლებიდამ მიიქცია ყურადღება საზოგადოებისა და როგორც ამ წლების ხანაში, ისეც მერმე, თითქმის მარტო ერთი სფერო აუჩინა თავის პოეზიას და მით მოიპოვა სახელი და ადგილი ჩვენს აზრთა მსვლელობის ისტორიაში. ამას თავის ადგილას ვიტყვით.

თ. რაფ. ერისთავმა ამ ორმოცდაათიან წლების ხანაში დაიწყო თავისი მოღვაწეობა. ამანაც, როგორც თითქმის ყველა ჩვენმა პოეტმა, მიიართვა პირველ ხანებში თავისი ხარკი სიყვა-

რულსა და ტრფიალებას, მაგრამ ამასთანავე არ უიმისოდ მორჩა, რომ ეგრეთ-წოდებულ საჭირ-ბოროტო საგანს ცხოვრებისას არ გაჰხმაურებიყოს. ჯერ ბატონყმობის [გადავარდნის] ჩუჩუნიც არსად იყო, რომ კაცმოყვარემ გულმა პოეტისამ იგრძნო უსამართლობა მისი და ყმა-დედა აჩვენა მსაჯულთან: „სხვა რად ჰბატონობს ჩემსა ნაშობსაო, შვილი ჩემია და ბატონმა წამართვა, მიბრძანე: «ვისი უპყრია ძალიო».

ეს პირველი ხმა იყო ჩვენში სამწედ უსამართლოდ ჩაგრულთათვის. რაფიელ ერისთავამდე ეს მწვავი ჩივილი ყმობით გაუპატიურებულ ღმრთის კერძო ადამიანისა არავის გაუთვალისწინებია, არავის უკითხავს თავის-თავისათვის ეს მართლადა ჰეინესი არ იყოს „დაწყევლილი საკითხი“: ერთის ნაშობს მეორე რად ჰბატონობს. „ვისი უპყრია ძალი“? ეს წესით დაჩაგრული — ადამიანი, და ახლა ნახეთ, რა ტკბილის გულისტკივილით ჩვენი პოეტი ბედით დაჩაგრულს მთხოვარას ალაპარაკებს: კვირაობით საყდარს დავალო სათხოვარად, —

სხვა დროს ვგდივარ ერთის კედლის ძირასა
უქალამნო, უშალვრო, თავშიშველი,
ძვირად მაძღარ, ხშირად მშიერი, სველი.
მკერდს არ მწვდება დაგლეჯილი მუნდერი...
თავზე დამდის წვიმა, თოვლი და მტვერი.

ქვეყანას კი აინუნში არ მოსდის ამ საწყლის ჩაგრულყოფა. მიდის-მოდის ხალხი და გათახსირებულს გლახაკს არავისაგან საკმაო ნუგეში არ ეძლევა და სჩივის: მე პურს ვსთხოვო, ის ქვას მიდებს ხელშია!

არიან, რასაკვირველია, იმისთანანიც, რომ ხანდისხან უწყალობებენ რასმე:

ზოგიერთი მოიგონებს მკვდრის სულსა,
სულთაობას სადილს მომცემს და ფულსა,
მაგრამ მცირეს, რომ არც კუჭს ჰხვდეს, არც სულსა!
თუ ცხონდება მკვდარი ერთის ჯამითა,
მაშ აცხონოს ღმერთმა იგი ამითა.

თუმცა ჰხედავს თავის გარეშემო ამისთანა გულქვაობას, რომ გლახა „პურს ითხოვს და ქვას აწვდიან ხელში“, მაგრამ ჩვენი პოეტი მაინც საწყლის გულში ბოროტს არ ატრიალებს,

რომელიც კაცს ხელს გამოაღებინებს ხოლმე სხვის ძარცვაგლეჯად, ან, თუ უღონოა, სხვის საწყევლად და საქოლვად. მისს გლახა-მთხოვარს სწამს, რომ ქვეყანაზე განკითხვა, შებრალება, ქრისტიანობა კიდევ არის და ამ იმედით ნუგეშცემული კი არ იწყევლება, კი არ ჰბოროტობს, შებრალებას ითხოვს: ქრისტიანნო —

შემიბრალეთ, შიმშილმა გამამწარა-ო!

იტყვიან, არც ეგეთი ქედის მოხრა, არც ეგეთი უბოროტო მორჩილობა ბედისა უნდაო, მაგრამ თუ სახეში მივიღებთ გულკეთილობას, გულჩვილობას, რომელიც იშვიათი თვისება არ არის ჩვენებურ მშვიდობის-მოყვარე გლეხკაცობაში, დავინახავთ, რომ ჩვენს პოეტს ბუნებისათვის არ უმტყუნვნია.

ამ სახით ვხედავთ, რომ რაფ. ერისთავმა პირველმა დაჰძრა ენა ადამიანის გაუპატიურებულ ღირსებისათვის და ჩამოაგდო სიტყვა ადამიანურ დატყვევნილ უფლების აღსახსნელად და აღსადგენად. მანვე ყველა...

.....*

...ამ გზით და ამ ყოფით იზრდებოდა ჩვენი აზრი, თან-თან გაძლიერებული და მატებული, როგორც ვნახეთ. ამ სიგრძე-სიგანით, ამ სიღრმე-სიმაღლით მოაღწია მან სამოციან წლებამდე. თვალ-ნათლად დასანახია, რომ სამოციან წლებში ახალი ხანა დაწყებულ იქმნა. ჩვენდა სამწუხაროდ, იძულებულნი ვართ ეს სამოციანი წლები და მათდა შემდეგნი დრონი ერთს საერთო ფარგალში მოვაქციოთ. მიზეზი ის არის, რომ თხზულებანი ორმოცდაათიან წლების შემდეგ მოღვაწეებისა ერთად შეკრებილი არ მოგვეძევება და ცალ-ცალკე გაფანტულები-კი ძნელად საპოვნელია და საძიებელი. ეს გარემოება ხელს გვიშლის გამოვარკვიოთ, რა დროს რამ იმატა ჩვენში, რა დრომ რა განსაკუთრებული ადგილი შემოიხაზა და დაიჭირა, რა დრომ რა წაიმძღვარა და რა იღაღადა. ამიტომაც ხანად და ხანად დაყოფა ჩვენის აზრის ისტორიისა სამოციან წლებიდამ შეუძლებლად დავინახეთ. ეს დავაცალოთ ჩვენზე

---

* აქ ხელნაწერს აკლია ერთი ფურცელი (— დაახლოებით ჩვენი გამოცემის 40—45 სტრიქონი).

რედ.

მეტს მცოდნეს და ჩვენზე მეტად მდიდარს შესაფერის საბუთებითა.

გარდა ამისა, ამ ხანაში გამოსულ მოღვაწეების თხზულებათა უქონლობა სხვაფრივადაც ხელს გვიშლის, — სახსარი არა გვაქვს თვითეულს მათ ცალ-ცალკე კვალში ჩავუდგეთ და მარის ნაღვაწევითვე დავასაბუთოთ ჩვენი აზრი მათდა შესახებ. ყოველ ამ მიზეზის გამო იძულებულნი ვართ ეს სამოციან წლების მდიდარი ხანა, და არანაკლებ ნაყოფიერნი მის შემდეგნი დრონი, მარტო ზოგადის ნიშნებით ზეპირად აღვნიშნოთ, ესე იგი ისე, როგორც ჩაგვსახია გულში, რადგანაც მას აქეთ აქამომდე ჩვენ ჩვენის აზრის მოძრაობისათვის, როგორც დროთა მოწამეს, გვიდევნებია თვალი იმოდენად, რამოდენადაც თითონ თვალი გვიჭრიდა. საცა კრებული რომელისამე მწერლის თხზულებათა ნებას მოგვცემს, ჩვენს თქმულს დავასაბუთებთ კიდეც.

სამოციან წლებში ყველაზე უწინარეს გამობრწყინდა დავიწყებული სიტყვა „მამული“ მთელის თავის გულთ-მიმზიდველ და დიდებულ მნიშვნელობითა. ვისაც-კი რაიმე ნიშანწყალი ჰქონდა ღმრთის მიერ მინიჭებულ მადლისა და კალამი ხელთ ეპყრა, თითქმის ყველანი იმ გზას დაადგნენ, რომ ქართველს გულში ჩაუსახონ მამული, რომელიც ჟამთა ვითარებამ უძრავ ქონების სახელამდეღა დააქვევითა და დაამდაბლა. აგრე გაუპატიურებულმა სიტყვამ სამოციან წლების მოღვაწეთა მეოხებით და ღვაწლით კვლავ დაიჭირა ჩვენში კუთვნილი ადგილი, ვითარცა მზემ, და თავისი სხივოსანი შუქი მოჰფინა მთელს სივრცეს ჩვენის ცხოვრებისას. რაკი „მამულს“ ბინა დაედვა ქართველთა გულში, მისმა ცხოველ-მყოფელმა სითბომ და ნათელმა მთელი მრავალგვაროვნება ჩვენის ცხოვრებისა გაუთვალისწინა თვითეულს მოღვაწეს ცალკე და ყველას ერთად. არ დარჩა არც ერთი მცირეოდენი კუნჭული ეგრეთწოდებულ მოსაქმე ცხოვრებისა, რომ ან ერთს, ან მეორე მწერალს, ძველსა თუ ახალს, თვისი კალმის წვერი არ მიეწვდინა და დიდი სწიდამ დადუმებული ჩივილი დაჩაგრულ ადამიანობისა, მთა-ბარობა უსწორ-მასწორო ცხოვრებისა — არ გაეხადნა თვისის დაკვირვების და გულისთქმის საგნადა და ყოველივე ეს ცალკე თავის კალმის წვერზე არ აეგო.

აღდგენილმა მამულმა დაჰბადა მამულის სიყვარული, მამუ-

ლის-შვილობა, და საკვირველი არ არის, რომ მისი წარსული, მისი აწმყო და მერმისი, კვლევისა და გამოძიების საგნად შეიქმნა. „ვინა ვართ და რანი ვართ“ — ამ ზღვაებრ ფართო საკითხს შემოეჯარა გარს ჩვენი მწერლობა, გვერდ ამოუდგა სხვადასხვა მხრიდამ და ერთიანის ძალ-ღონით ფეხზე წამოაყენა გონების თვალის გულ-ღვიძლამდე გასაბნევად. ზოგი წარსულით გვინათებდა ამ საკითხს, ზოგი აწმყოს განკითხვითა, ზოგი მერმისის გამოსახვითა. პროზით თუ ლექსით, ყველა ჰღაღადებდა ადამიანობის დარღვეულ უფლების სახელითა და თვით მოსაქმე ცხოვრების განკარგების წყურვილითა. ამ ეგრეთ-წოდებულ „რეალურმა მიმართულებამ“ ჩვენის აზრიანობისამ ჩვენი გონება დააკვირვა ჩვენს მიწიერ ავ-კარგიანობას და საზოციან წლებიდამ დღევანდლამდე, ამ ოცდაათის წლის მანძილზე, ბევრი საყურადღებო ღვაწლი დასდო, ბევრი ნაყოფიერი თესლი დაჰყარა სამერმისოდ.

საოცარი ის არის, რომ ამ დროებამდე ჩვენდა სანუგეშოდ მოღწეულთა ძველთა მწერალთა, ის მათთვის უცნობი და ახალი ქროლა ჩვენის აზრიანობისა არა იუარეს, არ იუცხოეს. პირიქით, მთელის თავის ძალ-ღონით მიეცნენ ამ ახალს მდინარეობასა, დროთა ჩაძახილს ღირსეულ მობანედ გამოუჩნდნენ და ახალთან ერთად ძმურად იღვაწეს ამ მიმართულების გასაძლიერებლად. იმ მრავალგვარ საგნებში, რომელიც მამულმა, მამულის სიყვარულმა და მამულის-შვილობამ თვალწინ გამოგვიფინა, თვითეულმა მათგანმა თვისი სხივოსანი შუქი შეიტანა იმისდა მიხედვით, ვის რა უფრო ეხერხებოდა და სადამდე თვალი უწვდებოდა. ვერა ვძლებთ უიმისოდ, რომ ის მართლა-და საკვირველი ამბავი მაგალითებით არ დავასაბუთოთ, მით უფრო, რომ ხელთა გვაქვს ამ ჯურის მწერალთა თხზულების კრებული.

ერთი ამ ჯურის მწერალთაგანი იყო გრ. ორბელიანი, რომელიც თითქო ელოდაო ამ ახალ მიმართულებას, რომ გულს ჩარჩენილი სიყვარული წარსულისა გაჰღვიძებოდა და „ვინა ვართ და რანი ვართ“ — ამის აღსახსნელად ეთქვა:

...ძმანო, მივმართოთ თვალნი
წარსულთა ძველთა საუკუნეთა,
მათში სახენი სჩანან ნათელნი
გმირთა, მამულის განმადიდეთა.

მართალიც არის: ჯერ შინაობაშიაც როცა გვინდა ვისიმე ვინაობა შევიტყოთ, დედა-მამას და წინაპართ ვუკითხავთ ხოლმე, იმიტომ რომ — დედა ნახე, მამა ნახე, შვილი ისე გამონახეო. მხოლოდ იმასა სწუხს, რომ არავინ არის გვითხრას ამბავი ჩვენთა გმირებისაო:

ვინ გვითხრას, ვინა გვიჩვენოს,
სადა სცხოვრობდნენ ძველ-გმირნი?
დრომან შეჰმუსრა, აღგავა
მიწით მათიცა საფლავნი...
მარამ ცოცხალა ჯერედაც
დიდების მათ მოედანი,
მათი სახელი, მათ ხმალი,
საქმენი სახელოვანნი.

იცოდა მაღალ-გონიერმა პოეტმა, რომ

მათთა საქმეთა მოთხრობით
მოხუცს ცრემლ მოედინება,
მხნეობით აღტაცებული
ჭაბუკი ხმალსა მისწვდება.

ეს ცრემლი მოხუცისა იგი ჟუჟუნი წვიმაა, რომელიც ასე ჰშველის თესლსა ნაყოფის გამოსაღებად, და ეგ ხმალთ-წვდენა ჭაბუკისა იგი ომი და ბრძოლაა არსებობისათვის, რომლისათვის მოწოდებულია ყოველი შემძლებელი ღონე.

გრ. ორბელიანის „სადღეგრძელო“, „თამარ-მეფის სახე ბეთანიის ეკლესიაში“ ცხადი მაგალითებია, რომ მან თავისი ძლიერი მხარი მისცა ახალს მიმართულებასა და მამულის სიყვარულს ღრმა კვალი დააჩნევინა ჩვენს გულში. სიყვარულმა მამულისამ, სამშობლო მიწისამ, აღფრთოვანებულმა სამოციან წლებში, სულით და გულით მიიზიდა პოეზია გრ. ორბელიანისა, და ამ სიყვარულის გასაღვიძებლად და დასანერგად ახლებთან ერთად არა ერთი და ორი უთქვამს თავის მშვენიერის ლექსითა. მამულის-შვილობას გრ. ორბელიანმაც შთაჰბერა იგი ღონიერი სული, რომელმაც, როგორც სამოციან წლებში, ისეც მერმე, ჩვენს პოეზიას განსაკუთრებული მიმართულება დაუნიშნა. ესე შეჰღაღადებდა ჩვენი მხცოვანი პოეტი მამულს და ასე გვამცნევდა მამულის-შვილობის უწმინდაესს მოვალეობას:

ჰე, მაჭულო, სასურველო,
ვინ გახსენოს, რომ მის გული
არ ათრთოლდეს სიხარულის
აღტაცებითა აღვსილი?
ვინ გიხილოს დროსა საშიშს,
არ დასთხიოს თვისი სისხლი,
არა დაჰკლას თავი თვისი
შენ დიდებად, ვითა მსხვერპლი!

ჩვენ წინა ვნახეთ მისი სურვილი, რომ ხსოვნა არ დავკარგოთ წარსულისა, და ახლა ვნახოთ, ახალმა მიმართულებამ რომ მიახედა აწმყოს, — რას გვეუბნება. დროთა ვითარებისაგან ძირს დაცემულ საქართველოს მაყურებელი ასეთის გულისტკივილით მოგვითხრობს აწმყოს ამბავსა: ველარა ვცნობო —

დამცირებულსა,
ხმა-მიღებულსა,
ბედ-დაკარგულის ივერიის ძეს,
ეჭვით აღვსილსა,
უსასოდ ქმნილსა,
გულ-უიმედოს, გაუხარებელს!

ეგრეთ გათახსირებულს შვილს სხვა რაღა მამული უნდა ჰქონოდა, თუ არ შვილისათვის დამცირებული, ხმა-მიღებული, ეჭვით აღვსილი, უსასოდ ქმნილი, და მამულის-შვილურ სევდით და მწუხარებით მოსთქვამს: ნეტავი აღარ ვიყო,

რომ აღარ ვგრძნობდე
ჩემის მამულის სულით დაცემას!

ეს წარსული და აწმყო; ხოლო რა მერმისი სწყუროდა თავის მამულისათვის, თავის სამშობლო ქვეყნისათვის, რომელზედაც მამულის-შვილურ აღტაცებით ერთგანა სთქვა: სხვა საქართველო სად არის, რომელი კუთხე ქვეყნისაო? სწყუროდა, რომ კვლავ:

...ივერი
აღსდგეს ძლიერი
და დადგეს ერთად სხვა ერთა შორის.
წმინდის საყდარით,
ენით მდიდარით.
სწავლისა შუქით განათებული.
ზნე-ამაღლებით,
ძლევის დიდებით,
სამშობლოს მიწის სიყვარულითა.

სამოციან წლებამდე — ალ. ჭავჭავაძედამ დაწყებული — ჩვენი პოეზია, თითო-ოროლა მაგალითებს გარდა, ისიც ორმოცდაათიან წლების ბოლო ხანებში, დაჰფუფუნებდა ჩვენის დიდ-კაცობის გულთა-თქმას, თითქო უკადრისობს ამათ გარე რაიმე საგანი უპოვოს პოეზიას. სამოციან წლებმა ამ ვიწროდ შემოღობილს სარბიელს ჩვენის პოეზიისას თავისი ტალღა გაჰკრეს და შემოამტვრიეს ღობეები. ამ ხანაში მოღვაწეებმა მიაგნეს, რომ მდაბიოთა ცხოვრებაშიაც არის ადამიანური გულთა-თქმა; რომ ამ მდაბიოთა გული იგივ ზღვაა, საცა თუ არ მეტი, ნაკლები მარგალიტები არ არის გლოვისა და სიხარულისა, ჭირისა და ლხინისა, ძულებისა და სიყვარულისა; რომ ამ მდაბიოთაცა აქვთ თავისი იდეალები, თავისი სანატრელები, ოღონდ კი კაცს მადლი ჰქონდეს ამაების დანახვისა, ამაების გამოხატვისა. გრ. ორბელიანმა არც აქ უმტყუნა დროთა მიმდინარეობას და ზურგი კი არ შეუქცევია როგორც უღირსს რასმე, თან აჰყვა. მისი „ო — ს დარდები“, „ლოპიანა“, „მუშა ბოქულაძე“, რომელნიც თითო-თითო პოემადა ღირს, ამისი მოწამენი არიან. აი, რა მწვავე სიტყვებს ათქმევინებს იგი ერთს ამისთანა მდაბიოს, „მუშა ბოქულაძეს“:

რად მიყურებ ეგრე გაკვირვებითა?
ნუთუ მართლა კაცი არა გგონივარ?
რადგანცა ვარ სიღარიბის სამოსლით,
არა მჭონდეს კეთილისა გრძნობაცა?
. . . . . .
ღრმადა ვმალავ გულში სიმწარის ოხვრას,
მალვით ვიწმენდ თვალში მორეულ ცრემლსა...
ეჰ, ვის ესმის, თუ სადღაც მუშა ჰკვნესის!..

მართალია, სამოციან წლებამდე — იგინი, „ვის სიცოცხლე ტანჯვად გადაჰქცევია შოვნისათვის მხოლოდ ლუკმა-პურისა“, არავის მოსვლია ფიქრად. ამ ხანამ — ამ უნუგეშო ყოფასაც ადამიანისას თავისი ძლიერი კლანჭი გამოჰკრა და შეჰზარა ქართველთა გული მწვავის სურათებითა. ფხიზელმა პოეტურმა ალღომ გრ. ორბელიანისამ არც აქ იმტყუნა, აქამომდე დამალულ წყლულსა საზოგადოებურ სატკივარისას, სამოციან წლებში გამოქვეყნებულს, თავისებური შუქი მიაფინა. თავისებურს ვამბობთ იმიტომ, რომ მუშა, სამოციან წლებში პირველ-წამოყენებული, უფრო ხორციელობის უნუგეშო-

ბას უჩივის, და გრ. ორბელიანის ბოქულაძე კი ჰკვნესის სულიერობის შევიწროებისათვის. იქ ხორცი მტკივნეულობს, აქ სული იდაგვ-იწვის უნუგეშ მყოფელობისაგან.

ასეა თუ ისე, ახალ მიმართულების ტალღებისაგან გატაცებულმა გრ. ორბელიანმაც მიაგნო ამ ღრმად გულში დამალულს სიმწარით ოხვრას მუშა-კაცისას, ამ მალვით მოწმენდილს თვალში მორეულ ცრემლსა, და სხვებთან ერთად მისმა ყურმაც გაიგონა, სადა ჰკვნესის მუშა:

მკერდით ღია, ოფლით გასვრილ, მტვრიანი,
ფერით რკინა, კისერ-ჩაჟანგებული,

კაცი, გულით დაჩაგრული ბედითა,
სიყრმიდანვე სიღარიბით დევნილი,
ვის სიცოცხლე ტანჯვად გადაჰქცევია
შოვნისათვის მხოლოდ ლუკმა-პურისა.

გარდა ყოველ იმისა, რომ გრ. ორბელიანმა არ იუცხოვა ახალი მიმართულება და, პირიქით, თავისი ძლიერი ბანი მისცა, — მანვე დაგვანახვა პირველი, მაგრამ საუცხოვო და შეუდარებელი მაგალითი ქართულის ურითმო ლექსისა, არა იამბიკოს მსგავსისა, და მით დაგვიმტკიცა, რომ ქართულს სიტყვასაც თავისი ასამაღლებელი ხმა ჰქონია, ეგრე საჭირო ლექსთა-წყობის ხმოვანებისა და მუსიკისათვის. მან ამით გვაჩვენა, რომ ქართულადაც შესაძლოა ურითმო ლექსი, ეგრეთწოდებული „თეთრი ლექსთ-წყობა“, რომელიც ხმოვანებით და მუსიკით არანაკლებია რითმიან ლექსისა. მისი „მუშა ბოქულაძე“ ამ მშვენიერ „მწყობრ-სიტყვაობის“ შეუდარებელი მაგალითია.

მართალია, სამოციან წლებში გამოსულთ მწერალთა დაიწყეს გახსენება წარსულისა და ჩაუდგეს ქვა-კუთხედი იმ ხიდს, რომელიც ჩასტყდა წარსულსა და აწმყოს შუა, და რომლის ხელახლად გადებას სცდილობს დღევანდელი დღე, მაგრამ ისე სულით და გულით არავინ მისცემია ამ წარსულის ნატვრას და სიყვარულს, როგორც თ. ვახ. ორბელიანი. ამისთანა ერთგული მოყვარეც წარსულისა საჭიროა იქ, საცა იგი დავიწყებულია, იმიტომ, რომ ერის დაცემა იწყება იქიდამ, სადაც თავდება წარსულის ხსოვნა. და ამიტომაც ნუ გვიკვირს, რომ ვახ. ორბელიანმა თითქმის მთელი თავისი პოეტური ძალ-

ღონე სულ ამ საგანს მოახმარა და ამით განმსჭვალული ცოტად თუ ბევრად იმ სფერომდე მივიდა, რომელსაც „რომანტიზმს“ ეძახიან, და რომელსაც ერთ დროს ევროპის პოეზიაში მთელი მოედანი ეჭირა და რომლის უდიდესი წარმომადგენელი იყო ვიქტორ ჰიუგო, საფრანგეთის სახელოვანი პოეტი...*

[1892 წ.]

მოკლე ბიოგრაფია ვახტანგ ვახტანგის ძის თავ. ჯამბაკურიან-ორბელიანისა

თავ. ვახტანგ ვახტანგის ძე ორბელიანი დაიბადა 5-ს აპრილს 1812 წ. მამა მისი პოლკოვნიკი თავ. ვახტანგ ორბელიანი თავის შვილის დაბადების წელსავე გარდაიცვალა და შესაძლოა ამ მიზეზით ახლ-დაბადებულს შვილს მამის სახელი ეწოდეს. მამისაგან პირველ წელსავე დაობლებული თავ. ვახტანგ დარჩა მარტო თავის სახელოვანის დედის მზრუნველობის ქვეშ.

დედა მისი ბრძანდებოდა თეკლე ბატონიშვილი, უმცროსი ასული მეფის ერეკლე მეორისა. პირველ ცამეტს წელს თავ. ვახტანგ იზრდებოდა თავის მამის ოჯახში, დედასთან. 1825 წელს-კი იგი მიუბარებია დედას პაჟთა კორპუსში და გაუსტუმრებია პეტერბურგს. იქ თავ. ვახტანგ დარჩენილა ხუთი წელიწადი, და თუმცა კარგი გულისყური და ბეჯითობა გამოუჩენია, მაგრამ ცივი ჰავა ჩრდილოეთისა ვერ აუტანია და შეშინებულს დედას თავისი შვილი დათხოვნით წამოუყვანია პეტერბურგიდამ. როგორც ეტყობა, ვერც მერე გამოუმეტნია შვილი საპეტერბურგოდ, ვაი თუ უფრო ავად გამიხდესო, და თავისთან დაუტოვებია. მაშინ თავ. ვახტანგი 18 წლისა იყო და, თუმცა კურსი არა ჰქონდა შესრულებული, მაგრამ, რადგანაც კარგად უსწავლია რაც ხანი ყოფილა კორპუსში, პირველი სამოქალაქო ჩინი მიუღია.

* წერილი, ჩანს, დასრულებული არ არის.

რედ.

ამ საბით 1830—1832 წლამდე თავ. ვახტანგი თავის ოჯახში ყოფილა. მისნი ტოლ-ამხანაგები ამბობენ, რომ თვრამეტის წლის ყმაწვილ-კაცს თავ. ვახტანგს, თუმცა მხიარულება და საზოგადოებაში ყოფნა ჰყვარებია, მაგრამ ამაზე მეტად უფრო ჰყვარებია წიგნების კითხვა, ნამეტნავად საფუძვლიან და გამოჩენილ წიგნებისაო. ამას უნდა მივაწეროთ ის ამბავიც, რომ, მის სწორ-ამხანაგთა სიტყვით, იგი ყოველთვის ირჩეოდა თურმე მაშინდელ ყმაწვილ-კაცთა შორის თავის ცოდნით და გონება-გახსნილობითაო. ეს სიყვარული წიგნთა კითხვისა არ მოჰკლებია სიკვდილამდე. მისი ლექსი „ძველს მეგობარს“ ამას ცხადად გვიმტკიცებს. ამ ლექსში „ძველ მეგობრად“ იგულისხმება, თუ არა ვცდებით, სახელოვანი დ. ყიფიანი, რომელიც დიდად განათლებული და გონება-გახსნილი კაცი იყო, კარგად მცოდნე ქართულის, რუსულის, ფრანგულის და ინგლისურ ლიტერატურისა. ჩვენი პოეტი განსვენებულს დ. ყიფიანს არაერთხელ იხსენიებს თავის მეგობრად თავის ლექსებში.

მოდიო, — იწვევს თავ. ვახტანგ თავის მეგობარს:

> მოდი, აქ მიძევს თვალთ წინა რუსთველის დიდი ქმნილება,
> იმის ფურჩქვნილის ლექსებით სული და გული დავიტკბოთ;
> გეტე, შექსპირი, შილლერი კვლავ ერთად გადავიკითხოთ.

აი, რა გამოჩენილ ავტორებთან ჰქონია საქმე თავ. ვახტანგ ორბელიანსა და წიგნების კითხვის წყურვილით რა ზღვას დასწაფებია. სჩანს, ხუთს წელიწადს პაჟთა კორპუსში ამაოდ არ ჩაუვლია და მის გრძნობიერს გუნებასა და ბუნებას გარდა საშკოლო, ოფიციალურ ცოდნისა, სხვა უფრო უკეთესი ყვავილიც გამოუტანია კორპუსიდამ, სხვა უფრო უდიდესი თვალთა-ხედვა და სულთა-სწრაფვა. განდიდებულ თვალთა-ხედვით და სულთა-სწრაფვით გაძლიერებული სურვილი გამოჩენილ წიგნთა კითხვისა, რა თქმა უნდა, სიკვდილამდე არ დადუმდებოდა ცნობისმოყვარე კაცის გულში და ამიტომაც ადვილად მისახვედრია, რომ თავ. ვახტანგს საფლავის კარამდე მიჰყოლია ეგ სიყვარული კითხვისა. ამ გზაზე ბევრსა ჰშველოდა ზედმიწევნით ცოდნა ქართულისა, რომელსაც თავის ოჯახშივე თავის დედის ხელმძღვანელობით შეიძენდა, და რუსულის და ფრანგულის ენისა, რომელიც კორპუსში ესწავლა.

1832 წელს თავ. ვახტანგს მოეშალა სამშობლოში შვება

და სიამოვნება. ეს მაშინდელ ყმაწვილ-კაცობისათვის თავმოსაწონებელი, მაგრამ უბედური წელიწადი ყველას მოეხსენება. ამა წლის შემთხვევათა გამო ჩვენი პოეტი, სხვებთან ერთად, იძულებული იყო თავის სამშობლო ქვეყანას გამოჰკლებოდა და 1833 წელსა თავისი ბინა გადაეტანა კალუგაში. აქ 1836 წელს გუბერნატორის კანცელარიაში განწესდა. კალუგაში დაჰყო ოთხი წელიწადი და მარტო 1837 წ. ნაპატიევები და შენდობილი დაბრუნდა თავის ქვეყანაში.

1-ს ივლისს 1838 წ. იგი მიღებულ იქმნა პრაპორჩიკად ნიჟეგოროდის დრაგუნის პოლკში. 1844 წელს ჯერ პორუჩიკი იყო, როცა ოც-და-თორმეტის წლისამ თ. ვახტანგმა შეირთო მაშინდელს დროს გამოჩენილი თავის მშვენიერებით ასული დეისტვიტელნი სტატსკი სოვეტნიკის ილინსკისა ეკატერინე. 1846 წ. გარდაეცვალა სახელოვანი დედა თეკლე ბატონიშვილი.

1838 წლიდამ მიყოლებული 1881 წლამდე თ. ვახტანგს არ დაუნებებია თავი სამხედრო სამსახურისათვის. ბევრი ომები და ლაშქრობა გამოუვლია. 1858 წ. პოლკოვნიკის ჩინი ჰქონდა, რომ დანიშნულ იქმნა ყუბანის მაზრის მმართველად. 30 აგვისტოს 1860 წელს ღენერალ-მაიორობა მიიღო და 1863 წ. დანიშნულ იქმნა დროებით აღმასრულებლად თერგის მხრის უფროსის თანამდებობისა. 1864 წ. შერიცხულ იქმნა კავკასიის არმიაში და თერგის მხარე დასტოვა. ბატონ-ყმობის გადავარდნის ჟამს, 1864 წელს, დაინიშნა ჯერ გლეხთა საკრებულოს წევრად და მერე სხვადასხვა ადგილას ასრულებდა მიროვოი პოსრედნიკის თანამდებობას. ამ თანამდებობაში გარდაიცვალა თბილისში 1890 წელს, სექტემბრის 29-ს, სამხედრო სამსახურიდამ გამოსული 1881 წლიდამ.

*

ჩვენდა სამწუხაროდ, სხვა არავითარი წყარო არა გვქონდა, რომ ცხოვრება თ. ვახტანგისა იმოდენად აგვენიშნა, რამოდენადაც კერძო ცხოვრება და თავგადასავალი პოეტისა ამხსნელია და გამომრკვეველი მისის პოეზიისა. ხოლო იმისთვის, რომ ცოტად თუ ბევრად გამონათლდეს კაცის თვალ-წინ პოეტის სულიერი სახე, სათავე და მიზეზი ეპოვოს მის ჩანგის

სიმთა ძვრას, სულთა სწრაფვას, გულთა ძგერას, ძარღვის ცემას, მის ჭირსა და ლხინს, მის გზას და მიმართულებას, — არა ნაკლებ სამსახურს გაუწევს იგი პოეტის გარე ცხოვრების ავკარგიანობას, რომელთა შორის დიდი ადგილი უჭირავს საზოგადო ყოფა-ცხოვრებას, ჟამთა-ვითარებას, ჭირ-ბოროტს ქვეყნისას, პოეტის ოჯახს, პოეტის მახლობლობას და ნაცნობობას.

თავ. ვახტანგ ორბელიანი დაიბადა და გაიზარდა იმისთანა დროს, როცა ჯერ კიდევ ცხოვრებას ზედ ეჩნეოდა წყლულნი და დაკოდილებანი მეთვრამეტე საუკუნისა, და მეცხრამეტე საუკუნის ქარს ვერ გაეფანტა მათ მიერ მოვლენილი ნაღვერდალი, მწუხარება და სასოწარკვეთილება. ჯერ კიდევ თითო-ოროლა ოჯახში ცოცხალი იყო ხსოვნა მეთვრამეტე საუკუნისა, რომელმაც სული დალია 1795 წ. 11-ს სექტემბერს სოღანლუღს, კრწანისის ბაღებთან და წამების სახელოვანი გვირგვინი დაადგა იმ ქვეყნისათვის თავგაწირულ მამულის-შვილებს, რომელთაც ფიცი დასდეს:

> თუ გაგვიწყრება ღმერთი და ვერა განვდევნეთ მტრის ძალი,
> იყოს შერცხვენილ, ვინც ჩვენგან შინა წავიდეს ცოცხალი!*

და გაფიცებულთაგან ერთიც არ გამოსულა ომიდამ ცოცხალი. ტყუილად-კი არ ამბობს თავ. გრიგოლ ორბელიანი: „ფიცი ვაჟკაცთა წმიდა არს“-ო... ჯერ კიდევ აქა-იქ ანათებდა იმ დიდებულის მეფის შუქი, რომლისა

> ...დღენი ემგზავსნეს ჩასვენებულსა ბრწყინვით მზეს:
> მის შუქი თუმცა გვინათებს, მაგრამ ვეღარ ვსჭვრეტთ მისს სახეს!
> მამული ვეღარ იხილავს ირაკლის ხმალსა მღელვარეს!..
> დიდება ივერიისა მასთან მარხია სამარეს!..**

რა თქმა უნდა, ამ „ჩასვენებულს ბრწყინვით მზეს“ და მასთან „დამარხულს დიდებას ივერიისა“-ს თავის მთხრობელი, მახსენებელი და ჭირისუფალი ეყოლებოდა სხვათა შორის ვახტანგ ორბელიანის ოჯახშიაც. ამისთანა ჭირისუფალი იყო დედა მისი თეკლე ბატონიშვილი.

თეკლე ბატონიშვილი ხელმწიფესით მცოდნე ყოფილა ბევრ დროინდელ ქართულ მწერლობისა, საღმთო წერილისა, კარგად განათლებული მაშინდელი კეთილობაზე. ჭკვით, სიბრძნით

---

* გ. ორბელიანი.

** გ. ორბელიანი.

და სათნოებით შემკული, ამასთან საკვირველი მხნე და გამჭრიახი. ძველ-კაცთაგან ამბად დარჩენილია და თ. გ. ი. ერისთავისაგან არა ერთხელ ნაამბობი, რომ ერეკლე მეფეს თავის უმცროსი ასული თეკლე ბატონიშვილი განსაკუთრებით ჰყვარებია და ხშირად უბრძანებია თურმე: „ჩემს ვაჟიშვილებს ჩემის თეკლეს სიკეთე რომ სჭირდეთ, ბედნიერი ვიქნებოდიო“.

საკვირველი არ არის ამის შემდეგ, რომ ჩვენი პოეტი თ. ვახტანგ ორბელიანი ასეთი გულწრფელი ტრფიალია თავის სამშობლო ქვეყნისა, ასე გულმწუხარე მგოდებელია მის წარსულის დიდებისა, ასე გულაყრილია აწმყოზე. ყოველი ამისი სათავე უნდა ვეძიოთ იმ გარემოებაში, რომ თ. ვახტანგი იმისთანა ოჯახში გაიზარდა, საცა ბრძანებლობდა საყვარელი ასული მეფის ერეკლისა, იმ დიდებულ მეფისა, რომლის შუქი დღესაც კი გვინათებს, და მაშინ უფრო ხომ ცხოველი იქნებოდა, ნამეტნავად მის საყვარელ და ჭკვიან ასულისათვის. ამისთანა დედა, როგორიც იყო თეკლე ბატონიშვილი, რა თქმა უნდა, ბევრს რასმე სანაღვლელს და სანატრელს სახელოვანის წარსულისა ჩააგონებდა თავის შვილს და გაუთბობდა გულს სამშობლო ქვეყნის სიყვარულითა და წარსულის ღრმა პატივისცემითა.

სული მიკვნესის, — ამბობს ერთგანა ჩვენი მგოსანი: —
გული ჩემი მწარედ ღონდება,
რა მაგონდება, რასაც დედა ნორჩს მომითხრობდა.

აშკარაა, ჭკვიანის დედის მოთხრობებმა გამოუნასკვეს ჩვენს მგოსანს იგი სიყვარული სამშობლოსი, იგი სიყვარული და ნაღველი წარსულთა დროთა მიმართ, რომელიც დედა-ძარღვად შეექმნა თავ. ვახტანგ ორბელიანის პოეზიას და ბოლოს ასე უხვად გაიშალა და გაიფურჩქნა მის ლექსებში. ამ სიყრმიდამ ჩანერგულ სიყვარულით შევიდა იგი ცხოვრებაში იმ დროს, როცა უკეთესს ნაწილს მაშინდელ საზოგადოებისას, მაშინდელ ყმაწვილ-კაცობას, უკვე განცხოველებული ჰქონდა იგივე სიყვარული, და როცა აქედამ წამომდგარი ნაღვლიანი ფიქრი და გულმტკივნეული ზრუნვა ქვეყნისათვის უკვე დაძრულიყო.

მართალია, მეთვრამეტე საუკუნის თავზარმა და მეცხრამეტის პირველ წლების წეწვა-გლეჯამ საქართველოს ერი მოჰ-

ღალა, ქანცი გაუწყვიტა, თავის-თავის იმედიც-კი დააკარგვინა და, რასაკვირველია, რომ როცა შემთხვევა მოეცა, ერმა თავი თითქო მოსვენებას მისცა და თითქმის ხმა-ამოუღებლივ დაემორჩილა ახლად მოვლენილ სვე-ბედსა, მაგრამ ამ ილაჯ-გაწყვეტილის, ღონე-მიხდილის ერის ხმა-ამოუღებლობა ემჩნევა მარტო ამ საუკუნის პირველ მეოთხედის წლებსა. მთელი ეს მეოთხედი საუკუნისა ისე გავიდა, რომ თვითეული ცალკე კაცი და მთელი საზოგადოება საერთოდ თავბრუ დასხმულსავით გარინდებული იყო და საქვეყნოდ არც ხალისი, არცა ღონე არ გამოუჩენია — არც უკან მიხედვისათვის, არც წინ დანახვისათვის, თითქო დიდი ნისლი მიხვევიათ და ელიან, აცა გადიყაროსო, ან თავზარი დასცემიათ და გამოურკვეველ ელდას შეუკრავსო.

ასეთი მდგომარეობა დიდხანს თავს ვერ დაიჭერდა და ამ ხანგრძლივ სვენაში უნდა რამ გამონასკულიყო. იმიტომ, რომ ძნელია ერის ცხოვრების მაჯის-ცემა ისე შესწყდეს, რომ არა მოქმედებდეს-რა ასე თუ ისე სახვალიოდ. ჯერ კიდევ იყო, როგორც წინად ვსთქვით, თითო-ოროლა ოჯახი, თითო-ოროლა მამულის-შვილი, რომელთაც ასულდგმულებდა ჩვენის ძველის ცხოვრების ანდერძები, აქა-იქ შერჩათ კიდევ ხსოვნა მეთვრამეტე საუკუნის თავგაწირულ გმირთა, რომელთა საქმენი მოხუცს ცრემლს ადენდნენ და მხნეობით აღტაცებულ ჭაბუკს ხმლის ტარზე უთრთოლებდნენ ხელს. თუმცა ყოველი ეს კარჩაკეტილი იყო, ხმა-ამოუღებელი, დაქსაქსული, აქა-იქა ცალ-ცალკე ბჟუტავდა, მაგრამ არ შეიძლება თავისი საქმე-კი არ ეკეთებინა, თავისი ნასკვი არ გამოენასკვა და ადრე თუ გვიან არ წამოეყენებინა ცხოვრებისათვის გამოსახსნელად.

დაიწყო მეორე მეოთხედი ამ საუკუნისა თუ არა, ეს ნასკვი შეიკრა ახლა-კი საქვეყნოდ და ბოლოს გაიხსნა კიდეც: ცხოვრებამ თავისი უკეთესნი კაცნი, სამშობლოს სიყვარულით თვალ-ახილებულნი, აქეთ-იქით მიახედ-მოახედა, ყოფილსაც თვალი გადაავლებინა და არსებულსაც. მოიკითხეს — რა წაიღო ძველმა და რა მოიტანა ახალმა. ამ მოკითხვამ შესძრა გონება და გული მაშინდელ ყმაწვილ-კაცობისა. მოძრაობამ კიდევ შეჰკრა ის ბრწყინვალე წრე გონება-გახსნილ ყმაწვილკაცობისა, საიდამაც გამოვიდნენ თ. გრ. ორბელიანი, დ. ყიფი-

ანი, ორნი გიორგი ერისთავნი, ზაქარია ერისთავი, იოსებ და კონსტანტინე მაჩაცაშვილები, თ. ნ. ბარათაშვილი, ალ. და დიმ. ორბელიანები, ძმები ჩვენის პოეტისა, და ბევრნი სხვანი, რომელთაც სახელოვნად იჩინეს თავი ზოგმა ლიტერატურაში, ზოგმა საზოგადო და სახელმწიფო სარბიელზე. ამ წრის წმიდათა-წმიდა იყო სამშობლოს სიყვარული, რომელმაც ბოლოს თავდადებულ ტრფიალებამდე გაიწია მათდა სასახელოდ.

ამ მართლა-და ბრწყინვალე წრეში ტრიალებდა სულითა და გულით თ. ვახტანგ ორბელიანი და, რა თქმა უნდა, მის სიყრმიდანვე გამოყოლილს სიყვარულს სამშობლო ქვეყნისას ამ წრეში უფრო აესხმოდა ფრთები, უფრო დიდი სიგრძე-სიგანე მიეცემოდა.

რა ადგილი სჭერია ამ წრეში წარსულს, რა სასურველი ყოფილა მისი ცოდნა და ხშირი ხსენება, — ეს იქიდგანა სჩანს, რომ ჩვენი პოეტი უკეთეს დროს-გასატარებლად სთვლის წარსულის გამო საუბარს და წარსულის სახელით ასე იბარებს და იწვევს თავისთან მეგობარს: „მოდიო,

> გული საუბარს მივანდოთ და მოვიგონოთ წარსული,
> სამშობლო ისტორიისა გადავხსნათ დიდი რვეული.

სხვა, მეორე ლექსში მეგობარსვე ემუდარება:

> მიამბე მე გულსაამო ზღაპრები...
> და ძველ გმირთა საკვირველი ამბები...
> ...მიამბე მე აზათხანთან ომები.
>
> ის ქართველთ ხმალთ დიდებული დროები,
> იმ დროებზე ბევრი გამიგონია...

და მაინც კიდევ სწყურიან ამ ამბების გაგონება.

წარსული უყვარს იმიტომ, რომ დიდ არიან საქმენი წარსულისა, იმიტომ, რომ იქ ბრწყინავენ დიდნი გმირნი, დიდნი მამულის-შვილნი, დიდის ანდერძებით და სურვილებით გულატკივნებულნი. უყვარს იმიტომ, რომ იქა მარხია მისი სახელოვანი და დიდებული პაპა მეფე ერეკლე და მასთან დიდებაც: უყვარს იმიტომ, რომ დღევანდელ ნანგრევთა შუაც კი ანათებს ძველთა მამულის-შვილთა დიდ-ბუნებოვანობის ლამპარიო:

„და თუ აქამდის არ დაბნელდა ჩვენი გონება
და თუ სწავლისთვის, სამშობლოსთვის კვლავად ადგება,
და თუ აქამდის არ დავკარგეთ სითბო გულისა,
იგი მადლია იმ ნათლისა წმინდის ლამპრისა". —

ამბობს თ. ვახტანგ ორბელიანი და გლოვობს, რომ რაც იყო, ის აღარ არისო, და რაკი აღარ არის, დეე მისი ხსოვნაც ნუღარ იქნება ჩემს სატანჯავადაო, იმოდენად გულმტკივნეულია წარსულისათვის და გამწარებული აწმყოსაგან. იგი ასე სწუხს და სწყრება დმანისის დიდებულ ნანგრევების წინაშე:

„ვდგევარ თქვენს წინა თავმოხრილი, ფიქრით მოცული,
ვდგევარ და ფიქრში მიახლდება, რაც არს წარსული;
მაგრამ რისთვისა და რად მინდა მის მოგონება,
რაც რომ ყოფილა, წარსულა და აღარ იქმნება,
რაც ფიქრს აწუხებს, გულს აკვნესებს და სულსა სტანჯავს,
რაც რომ მდიდარსა ფანტაზიას და ზღაპარსა ჰგავს?!..
განჰქრი, დმანისო, და დაინთქე უფსკრულსა შინა,
ჩემს სატანჯავად რომ არ იდგე ჩემს თვალთა წინა!"

ჩვენს მგოსანს უყვარს წარსულის დიდების ამბები, უყვარს, მაგრამ რაკი ჰხედავს, რომ ის დიდება აღარ არის და მის სანაცვლოდ წარმომდგარა ახალი შენობა, რომლის „კირსა და ქვას, ვით სუსტს ასულს, არც ძალი და არც ღონე აქვს", გულამოსკვნით მოსთქვამს:

„მაგრამ რად გვინდა მის ამბავი, რაც არს აღარა,
რაც თვალთ წინა გვაქვს, გულსაკლავად ისიცა კმარა".

მართლაც რომ კმარა... თვალ-წინ ჩვენს ტკბილს და გრძნობიერს მგოსანს მუდამ თვისი სამშობლო უდგა. იგი სამშობლო, რომელიც არის:

...ძველი წინაპართ სადგურის შთენი,
სავსე ღონით და ღონთ სავსით ხელით ნაშენი,
კოშკნი მაღალნი, ციხე ვრცელი, წმინდა ტაძარი,
დიდი პალატი, დიდი არე, რომშე მდიდარი,
დღეს კი უჭერო, უპატრონო, აოხრებული...

„უჭერო, უპატრონო, აოხრებული" სამშობლო, იგი სამშობლო, რომელსაც ოდესღაც თავისი ჭერი ჰქონია, თავისი პატრონი ჰყოლია და სახელით და დიდებით ჰქვეყნებულა. განა ეს მწვავი სურათი საკმაო არ არის, კაცს ეს ამოაკვნესოს:

რაც თვალთ წინა გვაქვს, გულსაკლავად ისიცა კმარა!

უმთავრესი ძარღვი თ. ვახტანგ ორბელიანის პოეზიისა ერთი გულსაკდომი, მაგრამ გულწრფელი გოდებაა წარსულისათვის, თითო სიტყვა მის უკეთეს ლექსებისა თითო ცალკე მარგალიტია ცრემლისა, ღრმად ნატკენ გულისაგან წარმოდინებული. იგი დასტირის იმ წარსულის დამხობილს დიდებას, მაგრამ არც იმას გვიმალავს, რა ჭირი და ვაგლახი გადახედია საქართველოს:

ჩვენი ივერი მშვენიერი არს სისხლის ქალო,
გმირთა აკლდამა, გულსაკლავი და სავალალო, —

ამბობს იგი ერთს თავის სახელოვან ლექსში, რომელსაც ჰქვიან „იმედი“, და რომელიც ერთი უწარჩინებულესი მარგალიტია ქართულ პოეზიაში. ხოლო ეს ჭირი და ვაი-ვაგლახი ყოფილისა, როგორც უკვე გარდასული ამბავი, ისე არა სწვავს ადამიანის გულს, როგორც გარდასული ბედნიერება და დაკარგული დიდება. იმ იმედის გარდასვლას და დაკარგვას იმ უმწვერვალეს ტკივილამდე მიჰყავს ჩვენი პოეტი, როცა ყოველივე გრძნობა დუმდება, სასოებას ადგილი აღარა აქვს და საცა მარტო სასოწარკვეთილება-ღა ჰღაღადებს მთელის თავის საშინელის ზარითა:

გონება ჰხელობს, — იძახის გამწარებული პოეტი: —
გაშმაგებულს აზრი მერევა,
სარწმუნოებას გულის ჭმუნვის ძალა ერევა!..

და რისხვა-წყრომით ამღვრეული იკითხება, — თუ ქვეყანაზედ ღმერთია, „მაშ საქართველო ასე მწარედ რისთვის დაემხო?“...

აქ სჩანს მთელი სიდიადე, მთელი ძალ-ღონე მამულის-შვილურ სიყვარულისა, რომლის რისხვამ თვით სარწმუნოებაც-კი აგმობინა ღრმად-მორწმუნე პოეტსა. რომ იგი ღრმად-მორწმუნე და ღვთის-მოყვარე კაცი იყო, ამას, სხვათა შორის, გვიმტკიცებს მისი „ლოცვა“ და მისი მოთქმა იმავ „იმედში“, საცა თითქო თავისი წარმოთქმული გმობა თითონვე მთქმელმა შეიზარაო და ტკბილის სინანულით მიიხედა ისევ ღვთისაკენ ვედრებით — მომიტევეო:

ღმერთო კეთილო, მომიტევე შენს დაბადებულს,
ნუ მკითხავ გმობას გაშმაგებულს, გულ-გადაგებულს!

რა ვქმნა ცოდვილმა? გულსა და სულს ცეცხლი მედება,
რა საქართველო დანგრეული მომაგონდება,
რა ფიქრს მომივა — თვით ნანგრევნიც იქნება განქრნენ,
და მათ სახელნი, მათ ხსენება აღარსად დარჩნენ.

ვაი თუ წარსულ დიდების იგი სახსოვარნი, იგი დიდებულნი ნაშთნი და ნანგრევნი — ეგ უტყვნი და უტყუარნი მთხრობელნი წარსულისა — განქრნენ და მათი სახელიც და ხსენებაც აღარ დარჩესო, — ამ ცეცხლ-მოსადებმა და ძალ-ღონიერმა ფიქრმა, ამ ელდა-ცემულმა შიშმა შეაჯახა ერთმანეთს პოეტის გულში დიდი მამულის-შვილური სიყვარული და ღრმა სარწმუნოება, ეს ორი უძლიერესი გრძნობა ადამიანისა. დიდი გული უნდა, რომ კაცმა ეს ამისთანა ბრძოლა და ჭიდილი აიტანოს და ომ-გადახდილმა თავის წადილში ისევ მოათავსოს ეს ორი ერთმანეთზე ხმალამოწვდილი გრძნობა. დიდი წუთია ეს ამისთანა წუთი ადამიანის ცხოვრებაში, და მარტო რჩეულთა ამა ქვეყნისათა ეღირსებათ ხოლმე მადლი ამისთანა წუთების განცდისა და გაძლებისა.

ხოლო იმ იმედს, რომელიც ამ დიდს და განსაცდელიანს წუთს ჩვენს პოეტს მოვლინებია ტურფა და მშვიდ ასულის სახით, — დაუწყნარებია საშინელი დრამა გულისა და ერთმანეთთან მოურიგებია რისხვით მგრგვინავნი მამულის-შვილური სიყვარული და მის მიერ გმობილი, მაგრამ მშვიდობიანი სარწმუნოება. მომიახლოვდაო, — მოგვითხრობს თ. ვახტანგ ორბელიანი:

...მაშინ ტურფა, მშვიდი ასული,
გრძნობითა სახე უბრწყინავდა, უძგერდა გული:
„გწამდესო, ღვაწლნი მამა-პაპათ არ განქრებიან,
გწამდეს, ეს შთენნი დიდებულად კვლავც აღსდგებიან:
მართლმადიდებელთ ჭეშმარიტი ღმერთი ძლიერი
მოგფენსთ თვისს სხივსა, თვისს სიუხვეს, და თქვენი ერი,
ქრისტეს ჯვარისთვის წამებული, კვლავ გამრავლდება;
თქვენი სამშობლო დანგრეული კვლავ აყვავდება...“

ამ სახით ყოვლად-მხსნელმა იმედმა დაუამა პოეტს ტკივილი გულის საშინელის ჭიდილისა და „ნათელი და სიცოცხლე სცა ჩემს მოკლულს გულსაო“...

ამ იმედით და ნუგეშით დაგვტოვა ჩვენ ჩვენმა პოეტმა და ამ იმედით და ნუგეშით გადვიდა იმ მსოფლიოს, საცა სარწ-

მუნოება საუკუნო ბინას და სადგურს უქადის ყოველს ადა-მიანს.

მართალია, თ. გრიგოლ ორბელიანმა ჩვენს პოეტზე უწინ მიგვახედა წარსულს და ამით ახალი საგანი გაუჩინა ჩვენს პოეზიას, მაგრამ ამ გზაზედ ისე გადუხვევლად, ისე სისწვრივ ჩვენში არც ერთს პოეტს არ უვლია, როგორც თ. ვახტანგ ორ-ბელიანს. მან თითქმის მთელი თავისი პოეტური ძალ-ღონე სულ ამ საგანს ამსახურა და თვისი უკეთესი ლექსები ამ სა-განს უძღვნა და შესწირა. ამასთან თ. ვახტანგ ორბელიანს, ვი-თარცა მამულის სიყვარულის მადლით მოსილს პოეტს, დიდი წილი უდევს, რომ ამ გრძნობამ ჩვენში ფეხი მოიკიდა და ფრთა აისხა. დედა მის წარსულის სიყვარულისა — მამულის-შვილური სიყვარულია და პირველი გაზრდილია მეორეს ძუ-ძუთი. იგი წარსული უყვარს, როგორც ფუძე ჩვენის მომავ-ლისათვის: „დიდს წარსულს დიდი მომავალი ექნება“ — ამ-ბობს იგი.

*

დასასრულ, მეტი არ იქნება აღვნიშნოთ ის, რომ თ. ვახ-ტანგ ორბელიანი ნამდვილი ლირიკოსია რომანტიულ სკოლი-სა, ეგრედ-წოდებულ „რომანტიზმს“ იგი ჰყავს ჩვენში თითქ-მის ერთად-ერთი წარმომადგენელი. ერთად-ერთს ვამბობთ იმიტომ, რომ მისი პოეზია ამ მხრით თითქმის შეურეველია და აუჭრელებელი. „რომანტიზმს“ ევროპის პოეზიაში იმ ხა-ნებში დიდი ადგილი ეჭირა და მისი უდიდესი დედა-ბოძი იყო ვიქტორ ჰიუგო, საფრანგეთის სახელოვანი პოეტი, რომლის თხზულებათა კითხვა თ. ვახტანგ ორბელიანს, როგორც სჩანს მის ლექსებიდან, ხშირად ჰყვარებია.

[1894 წ.]

სიტყვა,
წარმოთქმული
გრიგოლ
ორბელიანის
დასაფლავებაზე
• 1883 •

სიტყვა,
წარმოთქმული
ნიკოლოზ
ბარათაშვილის
ნეშტის
გადმოსვენებაზე
• 1893 •

სიტყვა, წარმოთქმული გრიგოლ ორბელიანის დასაფლავებაზე

(25 მარტს 1883 წელს)

აჰა, ჩვენ წინაშე მდებარეა საუკუნოდ განსვენებული კაცი, რომლის მიცვალებამ გლოვის ზარით გაიხმაურა მთელს საქართველოში და ყოველის ჭეშმარიტის ქართველის გული შესძრა მართლადა ჭეშმარიტის მწუხარებითა.

მისმა წარჩინებულმა სახელმა შეჰკრიბა აქ ყოველი წარმომადგენელი ჩვენის ქვეყნისა. აქ არიან ქალი და კაცი, უცნობი და ნაცნობი, ნათესავი და უცხო, მოხუცი და ჭაბუკი, ღარიბი და მდიდარი, სოფლელი და მოქალაქე, მცირე და დიდი, გლეხი და მუშაკი, რათა ერთად, შეერთებულის გლოვით, ამ უკანასკნელს ჟამს საქართველოს ერი, მაგათგან ესეთის ერთობით წარმოდგენილი, გამოეთხოვოს თავის სასიქადულო კაცს, სახელოვანს შვილს, სიტყვა-მაღალს მოძღვარს, საუკუნოდ ჩვენთვის დადუმებულსა, საუკუნოდ ჩვენგან წასულსა.

არა მარტო მისმა ხარისხმა და ნამსახურობამ, არა მარტო მისმა ღვაწლმა მხედრობისამ და მოქალაქობისამ მოიწვია აქ, ამ საერთო გლოვის ჟამს, ამდენი ხალხი სხვადასხვა წოდებისა, სქესისა, ხარისხისა და ჰასაკისა, არამედ იმანაც, რომ იგი იყო თვითმპყრობელი ჩვენის ქართულის ენისა, იგი იყო „მეუფე" ჩვენის სიტყვიერების ძალ-ღონისა და სიმდიდრისა. იგი იყო მწერალი და მთქმელი, მაღალის ნიჭით ცხებული, იგი იყო მოძღვარი ჩვენი და ჩვენ — სასოებით მისი მსმენელნი. იგი იყო —

ვის არ შეეხო ზაკვის გესლი ძმისა განკითხვად,
სულითა წრფელი, მშვიდი გულით, ფიქრით განწმენდილ,
ვინც ძლიერებას მძლევის სიტყვით ამცნო სიმართლე
და ძმებს დაცემულთ მისცა ხელი აღსადგენადა.

იგი იყო კაცი, რომელმაც ქვეყანას უანდერძა:

მიეცით ნიჭსა გზა ფართო, თაყვანისცემა ღირსებას!

იგი იყო კაცი, რომელიც —

დაჰნატრდა დროთა, როს აქვნდათ ტრფობა
მამულისადმი გულს აღბეჭდილად.

იგი იყო კაცი, რომელმაც ღაღადებით წარმოსთქვა:

იცოდეთო, რომ არიან ღარიბნიც
არის სადმე სიმწარითა ცხოვრება.

იგი იყო კაცი, რომელსაც სწყუროდა:

რომ ჩვენ განვახლდეთ,
სულით ავმაღლდეთ —
და განჰრეს ბნელი უმეცრებისა.

იქნებ ზოგმა სთქვას, ყოველი ეგე სიტყვაა და არა საქმეო. მაგრამ არიან ქვეყანაზედ იმისთანა რჩეულნი, იმისთანა „ზეგარდმო მადლით ცხებულნი“, რომელთაც მინიჭებული აქვთ ერთი სასწაულთ-მომქმედი ძლიერება. იგი სასწაულთ-მომქმედი ძლიერება თითონ სიტყვასაც საქმედა ჰქმნის. ერთი იმათგანი, ერთი იმ რჩეულთაგანი, ერთი იმ ზეგარდმო მადლით ცხებულთაგანი იყო იგი, ვისაც დღესა ვსტირით და ამიტომაც მისი სიტყვაც თითონ საქმეა.

ჩვენს მშვენიერს ქვეყნით თავმოწონებულმა აღტაცებით წარმოსთქვა: „სხვა საქართველო სად არისო“! და, ეჰა, ეხლა თითონ საქართველო დაჰყურებს შენს საფლავს, და სასოწარკვეთილებით, გლოვით იძახის: „სხვა გრიგოლ ორბელიანი სად არისო“.

შენ აღარ ხარ და შენს საყვარელს საქართველოს გულში ჩასწყდა კიდევ ერთი ძარღვიცა.

ფუჭია იგი სიცოცხლეო, რომელიც ვერა რას არგებსო მამულსაო, — სთქვი შენ.

ჩვენ მაგას შენზედ ვერ ვიტყვით.

შენ განვლე შენის ცხოვრების გზა და აღბეჭდეცა ნავალი.

შენი ქვეყნის შვილი ქართველი რომ დააკვირდება მაგ შენს ბრწყინვალე ნავალს, მაღალის ნიჭით და მაღალის სიტყვიერებით შუქმოფენილსა, ქვეყნის წინაშე თამამად თავს მოიწონებს, რომ საქართველოს შენისთანა კაცი ჰყვანდა და იმავე დროს იგლოვებს კიდეც, რომ შენ ჰყვანდი და აღარ ეყოლები.

მშვიდობით, ჩვენო სასიქადულო მამულის-შვილო, ჩვენო სახელოვანო ქართველო, ჩვენო დიდებულო მწერალო!

სიტყვა, წარმოთქმული ნიკოლოზ ბარათაშვილის ნეშტის გადმოსვენებაზე

(25 აპრილს 1893 წელს)

„თვითეული ცემა გულის ძარღვისა გვჭრის და გვაწყლულებს ჩვენ, და ჩვენი სიცოცხლე ჭრილობიდამ სისხლის შეუწყვეტელი დენა იქნებოდა, რომ ქვეყანაზე პოეზია არ ყოფილიყო“, — სთქვა ერთმა ბრძენმა.

ღმერთი რომ ერს, ქვეყანას, მოწყალების თვალით გადმოხედავს, მოუვლენს ხოლმე კაცს, პოეზიის მადლით ცხებულსა. როცა ადამიანს სურს შეიტყოს ღირსება და დიდება ერისა, ყოვლთ უწინარეს ამას იკითხავს, — რამდენი მთქმელი და მწერალი ჰყავსო. ღირსებას და სიდიადეს ერისას მარტო ამ საწყაოთი სწყავს ადამიანი. რაკი ესეა, ეხლა ცხადი უნდა იყოს, რა ძვირფასი განძია ჩვენთვის იგი მტვერი, რომლის წინაშე ვდგევართ ჩვენ დღეს.

პოეზია მადლია, ნიჭია, რომელიც ეძლევა მხოლოდ კაცთა, ღვთივ რჩეულთა. მადლია, მაგრამ ამასთანავე ტვირთიც არის, — რადგანაც იგი მოვლენილია, რომ ჭრილობიდამ სისხლის შეუწყვეტელი დენა კაცთა სიცოცხლეს შეუყენოს.

ამ მადლს, ამ ტვირთს, დიდი ძალ-ღონე უნდა სულისა და ხორცისა. და ამიტომაც, როცა ღმერთმა გამოგვიგზავნა ჩვენდა ნუგეშად და თავმოსაწონებლად ნიკოლოზ ბარათაშვილი, უკურთხა ენა მეტყველებისათვის, თვალნი ხედვისათვის, ყურნი სმენისათვის, გულს ჩაუდვა გაუჭრობელი ცეცხლი კაცთა

გულის გასათბობლად, და უბრძანა, — წადი და კაცთა ნათესავს ამცნე უზენაესი მცნება ჩემი და სიტყვით გული აუნთეო.

კიდევ ვიტყვი, პოეზია მადლია, ნიჭია, მაგრამ ხომ ჰხედავთ, იგი დიდი ტვირთიც არის. დიდ ტვირთადვე იცნო იგი ამ ჩვენმა სახელოვანმა კაცმა და მას ყველაფერი ანაცვალა. ოღონდ ეგ ტვირთი დაუღალავად ვზიდო, ოღონდ ერთგულად ვემსახურო, და ყველაფერს შევსწირავ განწირულის სულის კვეთებამდეო. ამ განწირულობამ, გარდაცვალების ერთის წლის წინად, ეს სიტყვები ამოაკვნესა, რომლებიც წინასწარმეტყველებად გადაექცა ბოლოს:

ნუ დავიმარხო ჩემსა მამულში,
ჩემთა წინაპართ საფლავებ შორის.
ნუ დამიტიროს სატრფომ გულისა,
ნუღა დამეცეს ცრემლი მწუხარისა!..
შავი ყორანი გამითხრის საფლავს
მდელოთა შორის ტიალის მინდვრის,
და ჭარიშხალი ძვალთა შთენილთა
ზარით, ღრიალით მიწას მომაყრის!..
სატრფოს ცრემლის წილ მკვდარსა, ოხერსა.
დამეცემიან ციურნი ცვარნი,
ჩემთა ნათესავთ გლოვისა ნაცვლად
მივალალებენ სვავნი მყივარნი.

ეს მწვავი წინასწარმეტყველება გაუმართლდა. იგი არ დაიმარხა თავის მამულში, მას არ დაედინა ცრემლი თავის ქვეყნის შვილისა. ეს ჯავრი თან ჩაიყოლია ამ ჩვენმა განმადიდებელმა კაცმა. და დღეს ჩვენ, ჩვენდა სასახელოდ, მოვასვენეთ აქ მისი მტვერი, მისი ნეშტი, რომ დღეის ამას იქით მისმა სამშობლო ცამ თვისი ნამი ცრემლად ზედ ადინოს, მისმა სამშობლო დედამიწამ გული გადაიხსნას და მისი მტვერი მიიბაროს, მისდა განსასვენებლად და ჩვენდა სალოცავად.

მართალია, ეს მოგვიხდა ორმოც-და-შვიდს წელიწადს შემდეგ, და იქნება სთქვან, გვიან არისო, მაგრამ რა არის ორმოც-დაშვიდი წელიწადი უკვდავებისათვის? მხოლოდ ერთი წამია. ნიკოლოზ ბარათაშვილი უკვდავია და უკვდავისათვის არც რაიმე ქვეყნიერობაზე გვიანია, არც რაიმე ადრე. ეს დიდებული წამი, რომელმაც დღეს აქ შეჰკრიბა წარმომადგენლობა მთელის საქართველოსი, მაგალითია იმისი, რომ ჩვენი ერი აღმაღლებულა სულითა და გულითა, რადგანაც მარტო

ჭკუაგახსნილმა და გულგაწმენდილმა კაცმა იცის ესე ღირსეულად დაფასება და ესეთის პატივით ხსენება დიდბუნებოვან კაცისა.

დიდბუნებოვანი იყო იგი, ვის სამარესაც გარს ვარტყიავართ დღეს, და აკი იწინასწარმეტყველა კიდეც:

ცუდად ხომ მაინც არა ჩაივლის
ეს განწირულის სულის კვეთება,
და გზა უვალი, შენგან თელილი,
მერანო ჩემო, მაინც დარჩება...

და დარჩა კიდეც. ეგ გზა უვალი თვითეულ ქართველის გულია, საცა მისმა მერანმა ღრმად ჩააჭდია მისი ანდერძი, მისი ნათქვამი. ვაპირობთ აქ ძეგლის დადგმას; ხოლო რა დასადარია ხელთ-ქმნილი ძეგლი, თუნდ დიდფასიანი, იმ ხელთ-უქმნელ ძეგლთან, რომელიც მისმა დიდბუნებოვანობამ ჩვენ გულში აღაგო.

მე არ ვეტყვი საუკუნოდ ხსენებას, იმიტომ, რომ თვითეულის ქართველის გული მისი საუკუნოდ სახსენებელია.

„სატრფოს ცრემლის წილ დამეცემა ციურნი ცვარნი და ჩემთა ნათესავთ გლოვისა ნაცვლად სვავნი მყივარნი მივალალებენო“. აღსრულდა ეს წინასწარ-თქმული მისი მაშინ, და დღეს-კი მის მტვერს, მის ნეშტს, მის კუბოს, მის საფლავს, დასტირიან მისნი ტრფიალნიცა, მისნი ნათესავნიცა, და ამათს ცრემლს ზედ დასდის დიდებული ცრემლი მთელის საქართველოსი.

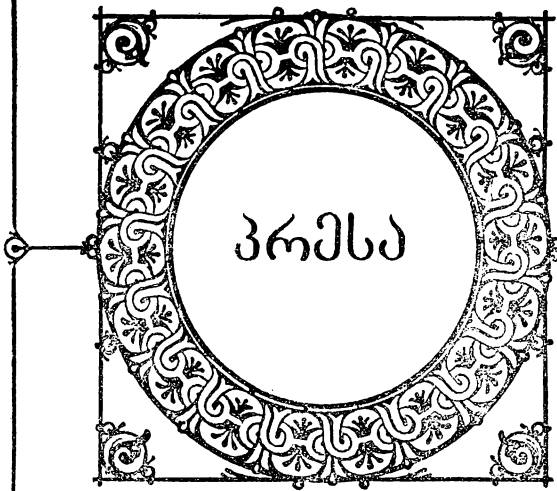
პრესა

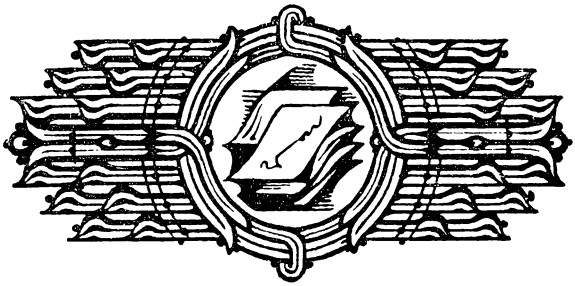

„ივერიის“ წინასიტყვაობა (I)

კვირეული ივერია № 1.
თბილისი, 3 მარტი, 1877 წელი.

ჟურნალ-გაზეთობაში შემოღებულია ერთი ახირებული ჩვეულება. გამოვა ახალი გაზეთი თუ არა, მისი რედაქცია უცილო ვალად ჰრაცხს პირველ ნომერშივე საზოგადოებას აუხსნას თვისი დედა-აზრი, თვისი მიმართულება, აღნუსხოს ყოველი ის, რითაც უპირობს გაზეთს სულის ჩადგმას და ხორცის შესხმასა. ამ ჩვეულების ძალმომრეობით გაზრდილი საზოგადოებაც, დაინახავს ახალს გაზეთს თუ არა, გულდაჯერებულია, რომ პირველს ნომერშივე იპოვის რედაქციის აღსარებას მასზედ, თუ რა აზრი და დანიშნულება აქვს ამ ახალ გაზეთსა: რის შემოტანა ჰსურს მწიგნობრობაში, თუ ცხოვრებაში; რა გზას, რა კვალს დაადგება საზოგადო ცხოვრებისაგან მოვლინებულთ საგანთა გამოძიებაში; რა თვალით განიხილავს ყოველს მას, რასაც ჩვენი თუ სხვის ცხოვრება თავისს დაუდგრომელს მიმდინარეობაში აღმოაჩენს; რას და როგორ ემსახურება და ბოლოს რას გვპირდება და რას გვიქადისო.

ამ ჩვეულებას თვისი მართებული და პატივსადები საბუთი აქვს. საზოგადოებამ, რასაკვირველია, უნდა იცოდეს, რა აზრის კაცთან იჭერს საქმეს, რისა და ვისს მიმდევარს უნდა ათხოვოს თავისი ყურადღება. მაგრამ ყოველს მასზედ, რაც წინ მოვიხსენიეთ, პასუხის მიცემა თითქმის შეუძლებელია. თუნდ ეგ არ იყოს, ცოტა უხერხოდაც მიგვაჩნია. ამ შემთხვევაში პასუხად ხომ ცარიელი ლიტონი სიტყვა უნდა იყოს, —

და ცარიელი სიტყვა რა თამასუქია, ნამეტნავად ამისთანა ეჭვით სავსე დროში, ვინა ვარ, რა აზრისა ვარ, რა საქმის დადგენა მინდა, რისთვის გამოვდივარ მოედანზედ, — ესე ყველა იმისთანა საგანია, რომელზედაც საუბარი ვერ ეხერხება კაცსა. ორში ერთი: კარგს იტყვის კაცი—თავის თავზედ თქმა იქნება, და თუნდ მართალიც იყოს — ტრაბახობაში ჩამოართმევენ, ცუდს იტყვის კიდევ — სულელობა გამოვა, ჰეინესი არ იყოს.

არც ერთი ეს თვისება ისე მიმზიდველი არ არის, რომ კაცმა თავი იტკინოს და იმ ზემოხსენებულს ჩვეულებას თავიდამ ბოლომდე მიეცეს. გაზეთის საქმე დროთა მიმდინარეობისაა. დროს დავაცალოთ მის თქმა, რის მოლოდინიცა აქვს მკითხველს რედაქციისაგან.

ჩვენ დღეს მარტო ზოგიერთს ჩვენს აზრს გამოვსთქვამთ მასზედ, თუ გაზეთ-ჟურნალობა რა ღონეა, რა ძალა, რა ფარხმალია ადამიანისათვის ცალკე და საზოგადოებისათვის საერთოდ, რის უფლებას აძლევს მას, ვინც მაგის ასპარეზზედ გამოვა და რა მოვალეობასა სდებს კისრად.

ჟურნალ-გაზეთობა არის ერთ-გვარი ნაწილი მწიგნობრობისა. როგორც მრთელს მწიგნობრობას, როგორც ყოველს გონებითსა ძალას ადამიანისას და მის ნამოქმედარს, ისე ჟურნალ-გაზეთობას საგნად ადამიანის ცხოვრება აქვს. ცხოვრება დაუდგრომელს დუღილშია, ფეხ-შეუფერხებელს მოძრაობაშია. იგი თვის დუღილში, თვის მიმდინარეობაში ბევრს რთულს საქმეს და საგანს წამოგვიყენებს ხოლმე თვალ-წინ. ამ საქმესა და საგანს გარჩევა უნდა, ახსნა და თავისი ადგილის მიზომვა. ადამიანის გონებითი ძალა, რომელიც დღე მუდამ უნდა დასტრიალებდეს ცხოვრებას, ორ-გვარად შეეხება ამ ცხოვრებისაგან აღმოჩენილს საქმესა და საგანსა. პირველი, — როგორც მასალას, რომლიდამაც მეცნიერებითსა ძალას ადამიანისას გამოჰყავს დედა-აზრი (პრინციპი) და ამ დედა-აზრზედ ამყარებს მეცნიერების შენობასა, საიდამაც ეს დედა-აზრნი ისევ ცხოვრებაში უნდა გადმოვიდნენ. უამისოდ მეცნიერება უხმარი განძია, უქმის ჭკუის უქმი ვარჯიშობაა. მეორე, როგორც წილადებს, რომელთაგანაც შემდგარია დღევანდელი დღე, მის შინაგან-გარეგანი, ერთის სიტყვით — ის ჰაერი, რომლითაც დღეს ვსუნთქავთ, ვცხოვრობთ და ვაივვაგლახობთ, ჩვენ და თქვენ, მკითხველო. რა ღონისძიებაა

იმისთანა, რომ დღე-მუდამის ცხოვრებისაგან მოგროვილი მასალა მეცნიერებას უხიდოს და მეცნიერებიდამ დედა-აზრნი გადმოიტანოს ცხოვრებაში? მეორეს მხრით, რა საშუალებაა იმისთანა, რომ დღე-მუდამის ცხოვრების ავ-კარგიანობა, ვითარება გადიხატოს, გადისახოს? მწიგნობრობა ერთობ და ჟურნალ-გაზეთობა საკუთრივ.

აჰ-სახით, ჟურნალ-გაზეთობას ორ-გვარი დანიშნულება აქვს. ერთის მხრით იგი არის შუამავალი ცხოვრებისა და მეცნიერების შორის, გამავრცელებელი კაცობრიობის ჭკუით მოპოებულის, გამოძიებულის და აღიარებულის სიმართლისა, ჭეშმარიტებისა; მეორეს მხრით, იგი არის სარკე საზოგადოების რთულის ცხოვრებისა, მისი გონებითის, ზნეობითის მოძრაობისა. მასში სჩანს და ისახება ყოველდღიურის აზრის მიდენ-მოდენა.

როგორც აზრისა და ცოდნის გამავრცელებელი, ჟურნალ-გაზეთობა წარმოგვიდგენს ერთს უდიდეს სასწავლებელს, რომლის მეოხებითაც უნდა აღორძინდეს, აღიზარდოს, დაფუძნდეს და გამშვენიერდეს საზოგადოების აზრი და რწმენა, გრძნობა და გემოვნება. როგორც ცხოვრების სარკე, ჟურნალ-გაზეთობა წარმოგვიდგენს მას, რაშიაც უნდა იხატებოდეს თვით საზოგადოების აზრი, გრძნობა, სურვილი ცხოვრების სხვადასხვა საგანთა თაობაზედ. რამოდენადაც იგი ამის ამსრულებელია, იმოდენად იგი საწყაოა საზოგადოების გონებითის, ზნეობითის ძალისა და ნიჭისა, იმოდენად იგი საზომია ცხოვრების მოთხოვნილებისა და საჭიროებისა, იმოდენად იგი საშუალებაა, რომლის ძალითაც თვით საზოგადოება თვისის ცხოვრების სადავეს ხელთ იპყრობს და ცხოვრების თვითრჯულს დენას საკუთარს თაოსნობას უმორჩილებს.

ამ ორ-გვარს დანიშნულებას ჟურნალ-გაზეთობისას ერთი და იგივე ფერი არ ადევს სხვადასხვა საზოგადოებაში, და ერთსა და იმავე საზოგადოებაში სხვადასხვა ისტორიულს დროს. არის დრო და საზოგადოება, საცა ჟურნალ-გაზეთობა, განსაკუთრებით თუ არა, უმთავრესად მაინც მარტო მას მისდევს, რომ აღზარდოს საზოგადოების ჭკუა და გონება, გაუწმინდოს აზრი და გრძნობა, აღორძინოს საზოგადოების თვითმოქმედობითი ძალი და ხალისი თვითცნობისა. არის დრო და საზოგადოება, სადაც ჟურნალ-გაზეთობა საზოგადოების

გამჭრიახობის, ზნეობითის მხნეობის და თაოსნობის გამომეტყველია, ასპარეზია სხვადასხვა ცხოვრების კავშირთა და ძალთა ბრძოლისა. არის დრო და საზოგადოება, საცა ჟურნალ-გაზეთობა და ცხოვრება და-ძმასავით ხელი-ხელს გაყრილნი მიდიან, ჟურნალ-გაზეთობა წინ მიუძღვის ცხოვრებასა და გზას უნათებს, და ცხოვრება კიდევ მწიგნობრობის მოედანსა თავისის უკეთესის ყვავილითა ჰფენს. არის კიდევ დრო და საზოგადოებაო, მეტყვი მკითხველო, საცა ჟურნალ-გაზეთობა ერთმანეთის ლანძღვა და თრევაა. ეგეც არის, ჩვენდა საუბედუროდ, მაგრამ რა ვუყოთ, საცა წვრილია, იქა წყდება ხოლმე. ეს ვეება ტანი ადამიანის ცხოვრებისა ისე როგორ გადარჩება, რომ დროთა ბრუნვამ სადმე მუწუკი და იარა არ აუჩინოს.

ეს სხვადასხვა-ფერობა ჟურნალ-გაზეთობისა დამოკიდებულია სხვადასხვა გარემოებაზედ. იმ ქვეყანაში, საცა საზოგადოების თვითმოქმედობის ძალა მილეულია, საცა გონებითი და ზნეობითი ნიჭი დაძინებულია, იქ, რასაკვირველია, მწიგნობრობა ერთობ, და ჟურნალ-გაზეთობა საკუთრივ, ძნელად თუ იქნება საზოგადოების აზრისა და გუნების გამომთქმელი. აქ უპირველესი მოვალეობა ჟურნალ-გაზეთობისა სწავლისა და ცოდნის გავრცელება უნდა იყოს, მან უნდა ფეხი აუდგას თვითმოქმედობის ძალსა, მან უნდა აღადგინოს გონებითი და ზნეობითი ნიჭი. იმ ქვეყანაში-კი, საცა თვითმოქმედობის ძალი საზოგადოებისა აღორძინებულია, საცა გონებითი და ზნეობითი ნიჭი აწარმოებს ცხოვრებასა და მის გამო ცხოვრება დუღს და სჩქეფს, — იქ ჟურნალ-გაზეთობა აზრის აღებმიცემობაა, იქ იმის ამომძახელია, რასაც ჩასძახებს საზოგადო აზრთა დენა, შეტაკება და ბრძოლა.

ხოლო ამას კი დავუმატებთ, ანუ, უკეთ ვსთქვათ, განვიმეორებთ, რომ ცხოვრება, რაც უნდა უძლური, მიმკვდარი და უღონო იყოს, იმოდენად ღირს-შესანიშნავი რამ არის, რომ ჟურნალ-გაზეთობას არ შეუძლიან თვის ერთგვარს დანიშნულებას აჰყვეს და ცხოვრებას თვალი და ყური არ ათხოვოს. როგორიც უნდა იყვეს ცხოვრება, ძლიერი თუ უძლური, მაღალი თუ მდაბალი, ჟურნალ-გაზეთმა უსათუოდ უნდა თვალი დააკვირვოს, უნდა შეისწავლოს, უნდა განმარტოს. იმიტომ, რომ ადამიანები განა მარტო მაყურებელნი არიან ცხოვრები-

სა, არამედ მომქმედნი პირნიცა. ცხოვრება არის თითონ ამ პირთა ქმნილება, ამ პირთა ნამოქმედარი და ჭირნახული. რა-საკვირველია, მოჭირნახულემ უნდა იცოდეს თვისი ნამოქმედარის ავკარგიანობა, თვისება. ამისათვის ყოველ საგანს, ყოველს მოვლენას ცხოვრებისას, ავს თუ კარგს, დიდს თუ მცირეს, ჟურნალ-გაზეთობამ უნდა მიაქციოს ჯეროვანი ყურადღება და შეძლებისამებრ მისცეს სასტიკს გარჩევას, განმარტებას თავისის რწმენისა, აზრისა და ცოდნის დაკვალად. ამ შემთხვევაში მძიმე საქმეზედ ექნება ლაპარაკი, თუ უმცირეს საგანზედ — ყოველგან და ყოველსფერში ჟურნალ-გაზეთმა უაღრესი და უპირველესი მნიშვნელობა უნდა მისცეს იმ იდეას, იმ დედა-აზრს, რომლითაც თითონ სულდგმულობს, იმ გონებითს მხედველობას, რომლითაც თვით უყურებს საგანსა.

ზემოხსენებული აზრები რომ ჩვენს საზოგადოებას და ჩვენს მწიგნობრობას მივმართოთ, ადვილად გამოსაცნობია, რა გზა უნდა ამოირჩიოს ჩვენში ჟურნალმა, თუ გაზეთმა.

სამეცნიერო ცნობათა გადმოტანა და გავრცელება საზოგადოებაში, ჩვენისა და უცხო ხალხთა ცხოვრების დაკვირვება და განმარტება, — აი რაში მდგომარეობს ჩვენის გაზეთის პროგრამა.

დრომ გამოაჩინოს, რამოდენად შევძლებთ იმ საქმეს, რომლის კისრად აღება ჩვენ დღეს გავბედეთ.

რადგანაც ჟურნალ-გაზეთი ადამიანის ყოფა-ცხოვრებაში უნდა მოქმედობდეს და იმ ყოფა-ცხოვრების საკეთილოდ იღვწოდეს, ამის გამო ადამიანი, ცალკე — როგორც კერძო პირი და ერთად — როგორც საზოგადოება, ხელშეუხებელად ვერ გადურჩება გაზეთსა. იმ გაზეთს, თუ ჟურნალს, რომელსაც აქვს თვისის ღირსების ცნობა, თვისი პატივისცემა და თვისი კეთილშობილური თავმოწონება, იგი იმავე ღირსებით, იმავე პატივისცემით უნდა მოექცეს ყოველს კერძო პირს და ყოველს საზოგადოებას. ეგ პატივისცემა კერძო პირისა და საზოგადოებისა დედა-კანონად უნდა ჰქონდეს ყოველს რიგიანს და მართებულს ჟურნალს თუ გაზეთსა. ხოლო პატივისცემა იმაში კი არ უნდა მდგომარეობდეს, რომ ადამიანი ადამიანს პირმოთნეობით ექცეოდეს. ეგ ადამიანის პატივისცემა კი არა, ეგ შეურაცხყოფა იქნება. ცუდია. თავის მეცნიერების შემაგინებელია, ადამიანის მოღალატეა ის ექიმი, რომ-

ლიც სნეულს უებარს წამალს არ ასმევს მარტო იმის გამო, რომ მწარეაო. არა, ჭეშარიტი პატივისცემა ის არის, რომ პირში, გულახდილად, ადამიანმა ადამიანს მართალი სიტყვა უთხრას. ისე უთხრას, რომ არ შეუგინოს, არ შეურაცხჰყოს მისი ადამიანობა, მისი კაცობრიული გრძნობა, ღირსება და პატივი, არ დაურღვიოს ის ძვირფასი და უკეთესი ზნეობითი კანონი, რომელიც კაცს კაცად ჰქმნის და რომლის მეოხებითაც იგი თავისთავს კაცად სცნობს და აღიარებს.

სხვა რა უფლებაა ადამიანისა იმაზედ უცილო, იმაზედ სანატრელი, იმაზედ წმინდა და უძვირფასესი, რომ კაცმა კაცისაგან პატივისცემა, ღირსეულად და მართებულად მოქცევა ითხოვოს? სხვა რის მეოხედ უნდა იყოს მწიგნობრობა საერთოდ, თუ არ ადამიანის უფლების შემნატრედ, მწედ და მოსარჩელედ? სხვა რით არის ადამიანი სხვა ცხოველზედ წინ წამომდგარი, თუ არ ამ ზნეობითის კანონით, რომ მეც კაცი ვარ, შენც კაცი ხარ, ერთმანეთის პატივისცემა გვმართებსო?

ძნელია ესე ყოველისფერი, ჩვენო მკითხველო, მაგრამ მაგ სიძნელეშია ის საწყაოც, რომლითაც უნდა აიწყოს გაზეთის ღირსება და რომლითაც შენ უნდა მიუწყო მისთა მოღვაწეთა შენი გულითადი თანაგრძნობა, შენი პირუთვნელი პატივისცემა და შენი უანგარო სიყვარული.

„ივერიის“ წინასიტყვაობა (II)

ყოველდღიური გაზეთი ივერია № 1.
თბილისი, 31 დეკემბერი, 1885 წ.

მოგილოცავთ ამ ახალი წლის პირველ დღეს — პირველს ნომერს ახალის გაზეთისას. მოგილოცავთ თქვენ, და ჩვენს თავს-კი მაშინ მივულოცავთ, როცა ამ წლის დასასრულს ჩვენი გაზეთი თავის ეკლით სავსე მანძილს გაივლის ისე, რომ უკეთესის ქართველის იმედს და მოლოდინს არ უმტყუნოს, არ ჩამოურჩეს. ძნელი საქმეა გაზეთის საქმე ყველგან და ნამეტნავად ჩვენში, ნამეტნავად მაშინ, როცა მარტოდ-მარტოა,

ერთად-ერთია. სხვაგან, საცა ცხოვრება მრავალ-კეცია და საცა თვითოეული ნაკეცი იმოდენად გაძლიერებულია, რომ თავის ადგილს და თავის საკუთარს ხმასა თხოულობს ცხოვრების სარბიელზედ, იმდენი გაზეთია, რამდენიც წყობაა, მოწადინე ხმისა და ადგილისა ცხოვრების საომარზედ. ამიტომაც იქ თითო გაზეთს იმოდენად შესუბუქებული აქვს მძიმე ტვირთი გაზეთობისა, რამოდენადაც გაზეთების რიცხვია. იქ, სხვაგან, ერთ-ერთს წყობას საზოგადოებისას, თუ ერისას, თქვენის მიდრეკილებისა დაგვარად ირჩევთ, იმ წყობის შემოფარგლულ მოედანზედ სდგებით. ეს გარემოება წინ გიძღვებათ, რომ თქვენი თვალი იმოდენად გადააწვდინოთ საგანს, რამოდენადაც თქვენის რჩეულის წყობის თვალი იმავ დღეს გასწვდება, თქვენი გონება იმდენად ამოქმედოთ, რამოდენადაც იმავ დროს თქვენის წყობის გონებას ძალღონე აქვს მოგყვეთ; თქვენი გული იმოდენად ამოაკვნესოთ — ნატვრა იქნება ხვალისა, თუ მწუხარება და სამდურავი გუშინდლის — რამოდენადაც იმისი გული შესძლებს ამოიკვნესოს, და იმ სიტყვით ელაპარაკოთ, რომელიც იმ წყობაში ცნობილია და მიჩნეული. ყოველივე ეს ჩვენში შეუძლებელია. იმიტომ რომ ჩვენში ჯერ, ჩვენდა სამწუხაროდ, მარტო ერთად-ერთი გაზეთი გვაქვს და ამის გამო იგი საყოველთაო უნდა იყოს. რაკი საყოველთაო იქნება, ანბანიც უნდა იყოს შიგ და მეცნიერების უკანასკნელი დასკვნა და სიტყვაცა. ჩვენის გაზეთის მკითხველთა საზოგადოება ერთის მხრით შემდგარია მათგან, ვინც არა იცის-რა, მეორეს მხრით, ვინც განსწავლულნი და გამეცნიერებულნი არიან. თუმცა ამ ორთა, რიცხვით არათანასწორთა, წყობათა შორის მრავალი სხვადასხვა ხარისხია, ახლო და შორი ან ერთზედ, ან მეორეზედ, მაგრამ ჩვენ რომ თუნდა მარტო ეს ორი უმწვერვალესი თავი და ბოლო ავიღოთ ჩვენის საზოგადოებისა, მაშინაც ცხადი იქნება, რომ მოვალეობა გაზეთისა ჩვენში უფრო ძნელი და რთული უნდა იყოს. ამ ორ წყობას შუა უდევს უშველებელი ზღვარი. ერთის მხრით ანბანის მწყურვალნი არიან, მეორეს მხრით — ეგრეთ-წოდებული ინტელიგენციაა. ერთის გონება, თვალი და გული ერთს ზომაზედ სჭრის, მეორისა — სხვა ზომაზედ, ამიტომაც, თუმცა მარტო ერთი და იგივე გაზეთია, ერთიც და მეორეც იმ ტანის სჯას და საუბარს თხოულობს, რომელსაც მისის გონების სიგრძე-სიგა-

ნე საჭიროებს. რა ჰქმნას გაზეთმა? ერთსავე და იმავე დროს როგორ აამოს ერთს, რომ მეორე არ მოიმდუროს? ანბანის მწყურვალთ შეუწონავ სჯას და საუბარს, ინტელიგენცია ჰყვირის: დიდი ხნის ნაღეჭსა ხელახლად გვაცოხნინებსო; ინტელიგენციას შეუწონავ, — პირველნი ჰყვირიან: ჩვენ-კი არა გვესმის-რაო და მაგისთანა გაზეთი თუნდა იყოს, თუნდა არაო. გასაჭირი ის არის, რომ ორნივე მართალნი არიან. ამის გამო ჩვენ უნდა ვეცადოთ ერთსაც ვემსახუროთ, ჩვენის შეძლებისამებრ, და მეორესაც, და თუ ვერ შევძელით ორივეს სამსახური, უფრო ანბანთ-მწყურვალთაკენ გადავიხრებით. მაშასადამე, ჩვენის გაზეთის სიკეთე ყველაზედ უწინარეს ჯერ ამ თვალით უნდა გაიზომებოდეს.

ჟურნალ-გაზეთობა ერთ-გვარი ნაწილია ლიტერატურისა. ამის გამო თავის საკუთარის კუთვნილების გარდა უნდა ჰქონდეს ზოგადი კუთვნილებაც ლიტერატურისა. ზოგადი კუთვნილება ჰეშმარიტის ლიტერატურისა და არა იმ ცრუპენტელობისა. რომელიც ჩვენში ლიტერატურის სახელით დაიარება, გულწრფელობაა, უბოროტო განზრახვაა, სინიდისიანობაა, პირმოუფერებლობაა და იმა გრძნობის და რწმენის გამომეტყველობაა, რომელიც სულსა და გულში ნამდვილად ჩაგსახვია, ნამდვილად გამოგკვანძია და შენის სულიერის ღონის შეძლებისამებრ გაგიზრდია, გაგიწურთვნია. ჰეშმარიტი ლიტერატურა ყოველგან და ყოველს შემთხვევაში მართებულობის, ზრდილობის, ადამიანის ღირსებისა ფარიც არის და ხმალიცა. უზრდელობა, უმართებულობა, გაუპატიურება ადამიანისა, უწურთვნელობის, გონება-გაუხსნელობის და უჯიშობის უტყუარი ნიშანია. ლანძღვა-თრევა გოგო-ბიჭების ჩალურშიაც საზიზღარია და გარეთ, მთელის ერის, მთელის ქვეყნის მოედანზედ — რაღა თქმა უნდა! თუ ჩვენში მოიპოვება კიდევ, თითით საჩვენებლად მაინც, უკანასკნელი მოღიკანი იმ სასაცილო და ბავშების სამაცდურო მოძღვრებისა, რომ ერთი წყვილი ჩექმა მთელს შექსპირს მირჩევნიაო და ერთი ჯამი ლობიო მთელს დიდებულს ნაშთს ხელოვნებისას. — არ დაგვინდობს და წამოიძახებს: დახე, „ივერიას“ საზოგადოება „დამად“ გაუხდიაო და ლიტერატურა „კავალერადაო“. ამას ბანს მისცემს იმისთანაც, რომელსაც იქნება ღმერთი რაზედმე გასწყრომია, ლანძღვა-თრევა ზეგარდამო შთაგონებად მიაჩნია

და ამის გამო ჭირვეულობს, გენიოსად რატომ არ მიცანითო. რასაკვირველია, ამ უთავბოლო ჯურის ხალხმა, თუკი არის სადმე, — ასე უნდა სთქვას, თორემ თუ, ჩვენდა საბედნიეროდ, ჭარის მოტანილ ლიბერალობის სახელით მორთულმა ცრუპენტელობამ და იმავ ლიბერალობის სახელით გაკადნიერებულმა ლანძღვა-თრევამ ჩვენის ლიტერატურიდამ ფეხი ამოიკვეთა, იმათ საფანელი მოაკლდებათ, კრიჭა შეეკვრით და ამის გამო ლიტერატურას ძალაუნებურად უნდა დაეთხოვნენ. ეგრე მოსდით ხოლმე ვაჭართა, რომელთ საქონელსაც ბაზარში მაზანდა დაუფოლდა და გასავალი არა აქვს და რომელთაც სხვა საქონლის მოპოვების შნოც ღვთისაგან არა ჰღირსებიათ.

თუ უწურთვნელს, უზრდელს, სხვის გამაუპატიურებელს, ჩვენს შინაობაშიაც, სახლობაშიაც, საცა მარტო ერთი-ორი კაცია, ვერ ვიშვნევთ და ვთაკილობთ, თუ მაგაების პატრონს ჩვენს საკუთარს პატარა ოჯახშიაც ფეხს არ შევადგმევინებთ და კარს ამოვუქოლავთ, მაშ როგორ-ღა უნდა შევიშვნიოთ, შევიწყნაროთ იგი იმ დიდს ოჯახში, საცა არამც-თუ მარტო მე და თქვენა ვართ ჩვენის ცოლ-შვილით, არამედ მთელი ერია, მთელი ქვეყანაა, იმიტომ რომ ლიტერატურას მთელს ერთანა აქვს საქმე, მთელს ქვეყანასთან.

ეს რაცა ვსთქვით იმას კი არა ჰნიშნავს, რომ აღმა მხვნელს და დაღმა მფარცხველს საქციელი უსათუოდ მოვუწონოთ, ანუ გავუჩუმდეთ, ავის მომქმედი არ გავამხილოთ, არ გავკიცხოთ. არა. ხოლო გამხელა და გაკიცხვა წუნის დადების საზღვარს არ უნდა გადასცილდეს. წუნის დადება და ლანძღვა-თრევა შორის-შორია, შუა დიდი მანძილი უდევთ. განა ცუდს ცუდი, ავს ავი არ დაერქმის ადამიანის ღირსების შეულახებლად, ადამიანის გაულანძღველად, თავლაფ-დაუსხმელად? ამ შემთხვევაში ავის მომქმედი არ უნდა გააბოროტო ლანძღვითა და თრევითა, იმიტომ რომ გაბოროტება, ვით ძლიერი თავდაუჭერელი ვნებათ-ღელვა, გულის-ყურის კარს დაუხშობს, და იმ ზნეობით ძალს, რომელსაც ნამუსს ეძახიან და რომელიც ჭეშმარიტი გამკითხავია და მწურთვნელი კაცისა, ხმას აღარ ამოაღებინებს. ავის საქციელის მდევნელი ზრდილობიანი, მართებული, გონება-გახსნილი პატიოსანი კაცი რისთვის აღიძვრის ხოლმე დევნად? იმისთვის ხომ არა, რომ ზოგიერთებსავით

სიხარულით ქუდი ჰერსა ჰკრას, აცა, ჩემს მოძმეს ძლივს ცუდი ვუპოვნეო და ძლივს ჩემს ლანძღვით სავსე გუდას პირს მოვუხსნიო. არამედ იმისთვის, რომ ან ავის მომქმედს ავი მოაშლევინოს, ან ავზედ სხვას აუხილოს თვალი. ორივე შემთხვევაში გულდამჯდარად, აუჩქარებლად, მართებულად, გულმტკივნეულად და გულწრფელად ნათქვამი სიტყვა, თუნდაც წუნისა, უფრო მჭრელია, უფრო შემძლებელი, ვიდრე ნიშნმოგებული, გაწიწმატებული და გაბოროტებული ავყიობითა და წიწლაკიანობითა.

ამისთანა სიტყვას, წუნისა იქნება თუ ქებისა, ვერც ვერავინ ითაკილებს, ვერც ვერავინ იწყენს, იმიტომ რომ რაც გულის-ტკივილით და წრფელობით არის ნათქვამი, ბუნებითად არც სათაკილოა, არც საწყენი.

ის ღვთაებრივი გრძნობა, რომელსაც კაცებურის ღირსების გრძნობას ეძახიან და რომელიც უძვირფასესი და უდიდესი საუნჯეა ადამიანთათვის მომადლებული, უნდა პატივცემულ იყოს ყველგან და ყოველს ადამიანში, გლახაა თუ მდიდარი, ავაზაკია თუ ზნეობა-მაღალი; ასე მოიქცევა იგი, ვისაც თავისის საკუთარის კაცებობის ღირსების გრძნობა მჩვრად არ გადუქცევია. ადრეც გვითქვამს და ეხლაც ვიტყვით: კაცობრიობის დიდებულთა ნაღვაწთა თირკმლები რომ გაუსინჯოთ, მთელს კაცობრიობის ახოვანს პროგრესს თავიდამ ბოლომდე გონების ნესტარი გაუტაროთ, ნახავთ, რომ ყოველივე ეს მართლა-და დიდებული ნაომარი კაცობრიობის ხელისა, გონებისა და მხნეობისა სხვა არა არის-რა, თუ არ ძლევამოსილი სვლა კაცებურ ღირსებათა, გრძნობის აღსამატებლად მიმართული: რამოდენადაც ეს გრძნობა აღმატებულია. იმოდენად ძლიერია, როგორც ცალკე კაცი, ისე მთელი ერიც. ჩვენის ფიქრით, ყოველს-გვარს უბედურებას, უძლურებას ადამიანისას სათავედ ამ გრძნობის ძირს დაცემა აქვს. საცა ეგ გრძნობა ცოტად თუ ბევრად ფეხადგმულია, იქ კაცი არამც-თუ ვისმე ან რასმე გაექცევინება თითონ, არამედ სხვის გაქცევის დანახვაზედაც მთელის თავის სამართლიანის გულის-წყრომით გამქცეველს გულ-და-გულ შეეფეთება, როგორც დამრღვეველს იმ ზნეობითის კანონისას, რომელიც საყოველთაო ღირსების ფარია და, მაშასადამე, მისიცა. როგორც სხივნი მზისაგან, ყველა ნიჭი და მადლი ადამიანისა, სულიერი თუ ხორციელი, ამ გრძნო-

ბიდამ წარმომდინარებს და ყოველივე ისევ უკან მიერთმევა, ვით თავის დასაბამს.

ეს არის ჯერ-ხანად ჩვენი აღსარება, ჩვენი გულის-ნადები. ამ გზას დავადგებით და არას შემთხვევაში არ ვუღალატებთ, სხვა — დროსა და გარემოებას დავაცალოთ.

ფიქრი და შენიშვნა

I

იმ სხვადასხვა საგანთა შორის, რომელთათვის ინიშნება ეს დროგამოშვებითი საუბარი, უმთავრესი ყურადღება მიქცეული იქმნება კავკასიის რუსულს მწერლობაზედ. იმდენად გახშირდა ჩვენში რუსული მწერლობა, თანდათან იმდენად ვრცელს ადგილს იპყრობს და ფესვებს იმაგრებს იგი ჩვენს ცხოვრებაში, რომ მასზედ სიჩუმე შეუძლებელია მისთვის, ვინც ცოტაოდენად მაინც ადევნებს თვალ-ყურს გარემოცულს ცხოვრებას და გულგრილად არ უცქერის ამ ცხოვრების ავკარგიანობას, ბედსა და უბედობას. მართალია,.....* ჩვენი ცხოვრება და ბედ-იღბალი იმგვარად არის მომართული, რომ რუსული ლიტერატურა მთლად, საზოგადოდ, მთის იქით თუ მთის აქეთ, ღირსშესანიშნავია და ცნობისათვის საჭირო. მართალია, ჩვენს ნიადაგზე იქმნება აღმოცენებული რუსული მწერლობა თუ რუსეთში, ორივე უნდა იქონიოს კაცმა მხედველობაში და ორივეს უნდა ადევნოს თვალ-ყური, მაგრამ ამ ორთა შორის განსხვავებაც არის. რუსეთის მწერლობა იმდენად ღირსშესანიშნავია, რამდენადაც ღირსშესანიშნავია თვით რუსეთის ცხოვრება, მისის ჭკუისა და აზრის მიმართულება და წარმატება. რაც ხეირიანი და გამოსადეგი რამ აბადია რუსულს აზრს და ჭკუა-გონებას, არსებობს სატახტო ქალაქის ჟურნალ-გაზეთობაში. ეს არის რუსის საზოგადოების აღმზრ-

---

* ცენზურის მიერ ამოღებულია ტექსტი.

დელი და იმავე დროს მისის სურვილისა და მიდრეკილების გამომთქმელი, მაშასადამე, თუ საჭიროა ჩვენთვის რუსეთის ცხოვრების გაცნობა, საჭიროა იმავე საბუთით იმ ლიტერატურის გაცნობაც, რომელიც დასტრიალებს მას და სულს უდგამს.

რასაკვირველია, რუსეთის ლიტერატურაში მოიპოვება ზოგჯერ ბევრი იმისთანა რამ, რომელიც ერთგვარად შესანიშნავია, რა ენაზედაც და რა საზოგადოებაშიაც უნდა გადატანილ იქმნას. ამაზედ ლაპარაკი საჭირო არ არის. მისი მნიშვნელობა ცხადია, როგორადაც ცხადია ახალის ცოდნისა და აზრის შეთვისების საჭიროება, ვისიც და სადაურიც უნდა იყოს იგი აზრი.

რაც შეეხება ჩვენს აქაურს რუსულს მწერლობას, ე. ი. კავკასიისას, მის მნიშვნელობას და ღირსშესანიშნაობას ჩვენთვის სხვა საბუთი უძევს. მას არ შეუძლიან იქონიოს არც ერთი იმ თვისებათაგანი, რომელნიც მოსდევენ რუსულს მწერლობას რუსეთში და რომელნიც ზემოდ იყვნენ მოხსენებულნი. თუ მოვძებნით ახალს აზრს და მეცნიერების ახალს ღვაწლს ჩვენს, ე. ი. აქაურს რუსულს მწერლობაში, ვერას ვპოვებთ. მეცნიერების ახალი ღვაწლი და ახალი აზრი ნდომულობს ფართო გზას, გაშლილ ადგილს, მრავალ მსმენელს. ჩვენში რა უნდა? ნუ მოჰკითხავთ აგრეთვე ამ მწერლობას ნურც რუსის ხალხისა და საზოგადოების სურვილს და მიდრეკილებას, ნურც მის აღზრდას და წრთვნას. ჩვენი აქაური რუსული მწერლობა მოძრაობს და იღვწის არა იმ ადგილას, სადაც სუფევს რუსეთის ხალხი და რუსეთის საზოგადოების ბუდე. ვისაც რომლისამე ხალხისა და საზოგადოების აღზრდა უნდა, ვისაც ჰსურს საზოგადოებრივის აზრისა და სურვილის მიმართვა, იგი უეჭველად მონახავს იმ ნიადაგს, სადაც მის სურვილს და ნდომას უფრო ვრცელი და უფრო მტკიცე დაკმაყოფილება მოელის. აქაურს რუსულს მწერლობას კი ფეხქვეშ უგია განსაკუთრებული ნიადაგი, აღსავსე განსაკუთრებულის თვისებებით, გარემოცული განსაკუთრებულის ჰაერით. მისი მნიშვნელობაც ჩვენთვის განსაკუთრებულია და ჩვენის აზრით აი რაში მდგომარეობს.

ჯერ უნდა მოგახსენოთ, რომ ჩვენ აქ სრულიად არ ვეხებით სახელმწიფოს და საპოლიტიკო ცხოვრებას. ამ მხრით

ჩვენი ქვეყანა სათრეველაა ერთს დიდს ურემზედ გამობმული. საითაც გაიწევს ურემი, იქით მიდის სათრეველაც. ეს ყველასთვის ცხადი და უეჭვოა. მაგრამ აქ თავდება ერთგვაროვნობა და იწყება მრავალი სხვადასხვა ფერი თვისება, რომლითაც განირჩევა ჩვენი ქვეყანა და რუსეთი. ენა, ჩვეულება, წესიერება, ისტორია, ყველა ეს შეადგენს იმ განსაკუთრებულს ნიადაგს, რომლის მიუხედველად შეუძლებელია ხალხის ცხოვრებაზედ ზედმოქმედება, მისი წარმატება და მისის კეთილდღეობისათვის სარგოიანი მოღვაწეობა. დღეს ამ ნიადაგს დასტრიალებს რუსეთის ცხოვრების ზედმოქმედება, მაშასადამე საჭიროა შუამავალი ამ ნიადაგისა და ზედმოქმედების შორის. ამ შუამავლად უნდა იყოს ადგილობრივი რუსული მწერლობა. იგი იმდენად ღირსშესანიშნავია და ცნობისათვის საჭირო, რამდენადაც იგი გულწრფელად ასრულებს ამ თანამდებობას. თუ არა-და მისი წ.რომა ფუჭია და გამოუსადეგი; უამისოდ იგი არის იგივე რუსეთის გაზეთი ან ჟურნალი, მხოლოდ შინაობაში გამოცემული; კარგია თუ ავი, ჭკვიანი თუ სულელი, მისი არსებობა ტყუილ-უბრალოა, რადგანც ამგვარ მწერლობას აქამდისინაც არ ვყოფილვართ მოკლებული.

მაშ დავაკვირდეთ ჩვენს შინაურს რუსულ მწერლობას, ავადევნოთ თვალი როგორ ასრულებს იგი თვის თანამდებობას, როგორ ემსახურება ჩვენს გზადაბნეულს ცხოვრებას.

რუსული მწერლობა ჩვენში ახალი სტუმარია. გაზეთს „კავკაზს“ არ ვიხსენიებთ, რადგანაც იგი აუცილებელი კუთვნილებაა ჩვენის ქვეყნისა, იმის მსგავსად, როგორც მაგალითად ყოველ გუბერნიაში უნდა იყოს გუბერნატორი, ყოველ სოფელში მამასახლისი და სხვ. გაზეთი „კავკაზიც“ უნდა არსებობდეს ავია თუ კარგი, ემსახურება რასმეს თუ არაფერს. იქნება ეს გარემოება რომ არ ყოფილიყო, დიდი ხანია გაჭარწყლებულიყო კიდეც. რასაკვირველია, ყოველის გაზეთის, აგრეთვე „კავკაზისაც“ ხეირიანი თუ უხეირო მომართვა ცოტად თუ ბევრად მის მოღვაწეებზედ ჰკიდია. ამაზედ შემდეგ იყოს. აქ მარტო იმას ვამბობ, რომ „კავკაზის“ არსებობა უნებურია, და ამის გამო მას ჩვენ სხვაფრივ უნდა დაუწყოთ ყურება, ვიდრე იმ ჟურნალ-გაზეთებს, რომელნიც თავის-თა-

ვად იდგმენ სიცოცხლის სულს, თავის ნებით არსებობენ დედამიწაზედ. ამათ სხვა პასუხიც მოეკითხებათ, რად გამოდის ახალი რუსული გაზეთი? რა მოთხოვნილება და საჭიროება უნდა დააკმაყოფილოს? რა სამსახურს გაუწევს იგი იმ განსაკუთრებულს ნიადაგს, რომელზედაც არის აღმოცენილი და რომლისთვის მოღვაწეობა შეადგენს განსაკუთრებულს მოვალეობას რუსულის მწერლობისას ჩვენში? ამ ნიადაგზედ ახლად მოსულს სტუმარს, ესე იგი რუსულს გაზეთს უხვდება აქაური ქართულ-სომხური მწერლობა, რომელიც შეადგენს ამ ნიადაგის იმისთანავე აუცილებელს კუთვნილებას, როგორც ენა, წესიერება, ჩვეულება, ისტორია და სხვ. როგორ მიეგებება ახალი სტუმარი ამ მწერლობას? ეს კითხვა ყოვლად მძიმეა და არსებითი. ამ კითხვის პასუხი შეადგენს რუსულის გაზეთის ფეროვნობას ჩვენში, ამ პასუხზედ არის დამოკიდებული იმ განზრახვის სიცხოველე, რომლისთვისაც გამოდის რუსული გაზეთი (და მარტო ამ განზრახვითაც უნდა გამოდიოდეს) ჩვენის ცხოვრების მოედანზედ. აი ამ საგანზედ გაგიწევთ ჯერჯერობით საუბარს.

ჩვენში რუსული მწერლობა ახალი სტუმარია მეთქი. ამ ახალთა შორის უახლესი არის უფ. ნიკოლაძის გაზეთი „ობზორი“. მაშ ჯერ ამ გაზეთს მივმართოთ ჩვენი ყურადღება. მასპინძლობაც ამას ითხოვს.

მომწონს კაცი ყველგან ყოველ შემთხვევაში პირმღიმარი, წარბგაშლილი, გულღია. მას ატყვია გულადობის და უშიშროების ნიშანი. იქნება თავზედ ლაფს ისხამს და პირს ირცხვენს საქვეყნოდ, იქნება იძენს თვის მოძმეთა რისხვას და შეჩვენებას, — არას დასდევს. ღმერთმანი წარბს შეიძრავს, ღმერთმანი დაფიქრდება თუ! შენც არ მომიკვდე. იგი დგას პირმღიმარე, გულახდილი, თავმომწონე, თითქო მართლა საქები და სასახელო ღვაწლი დაუდვია. მომწონს ეს თვისება. ამისთანა კაცთან საქმის დაჭერა უფრო ადვილია, ვიდრე იმისთანასთან, ვისაც დაერთვის პირმოთნეობა, მშიშარაობა, თითქო-თვითონაც არ იცის თავის თავისა, — ჭკვიანია თუ სულელი, კეთილია თუ ბოროტი. პირველი გეძგერება გულდაგულ, პირდაპირ გაგიმჟღავნებს თავის იდუმალ აზრს და სურვილს, გაგიშლის თვის ჭკუის და გულის საუნჯეს — აბა გაოცდი და მაქეო. მართლა და საქებიც არის.

საქებია აგრეთვე „ობზორიც“, რომელიც გულდაგულ დასძგერებია იმ საგანს, რომელზედაც გესაუბრებით. გულწრფელად ასრულებს „ობზორი“ თავის მოვალეობას. დახე მის პატიოსნებას: მისთვის არავის არ უკითხავს, როგორ ფიქრობ ჩვენს სამშობლო მწერლობაზედაო, მაგრამ იმდენად სწამს თავისი მოვალეობა, რომ თვითონვე ასწრობს და პირმეიმარე, გულახდილი, აძლევს პასუხს იდუმალს კითხვას. ბარაქალა... დავუგდოთ ყური „ობზორს“. მის № 40-ში დაბეჭდილია მოწინავე წერილი „ადგილობრივი მწერლობა“. მართალია, წერილი შეთხზულია „მშაკის“ თაობაზედ და სომხებისაკენ არის მიმართული, მაგრამ როგორც სათაურის წერილი, აგრეთვე შიგა და შიგ ჩართული აზრი და სიტყვა პირდაპირ გეხვედება ჩვენც ქართველებს და ქართულს მწერლობას.

გაზეთის „მშაკის“ რედაქტორს სამდურავი გამოუცხადებია თურმე თავის მკითხველთათვის, რომ ხელს არ მიმართავთო, და თუ ამას იქითაც ასე ცოტა ხელისმომწერი მეყოლებაო, იძულებულ ვიქმნებიო მოვსპო ჩემი გაზეთიო და სამწუხაროდ აღვიაროო, რომ სომხები ღირსეულნი არ არიანო ცალკე გაზეთის ქონებისაო. ეს სამდურავი უთქვამს „მშაკის“ რედაქტორს, „ობზორის“ სიტყვით.

როგორც სჩანს, ძალიან გამწარებულა უფ. არწრუნის გული და „ობზორი“ ნუგეშს სცემს: სომხების ღირსებას რაც უკიჟინეო, შენს გამწარებულის გულისთქმას მეც დავეთანხმებიო, ამ სიტყვებით რომ იყოს გამოხატულიო: სომხები „მცირე საჭიროებას“ ხედვენ მათთვის ცალკე გაზეთის გამოცემაშიო. ერთის სიტყვით, „ობზორი“ ეუბნება „მშაკს“, სომხებისათვის ცალკე გაზეთის გამოცემა არა ღირსო, რადგანაც მათ იგი არ ეჭირებათო.

რაც შეეხება სომხებს და „მშაკს“, მათი საქმე მათთვისვე მიგვინდვია. თვითონ უფ. არწრუნმა იცეს თავში. რათ მიუშვირა „ობზორს“ ზურგი და რათ აკვრევინა წიხლი. ნეტა რად დაინდობდა პირმეიმარე, წარბგაშლილი, უშიშარი „ობზორი“! ვაი ჩვენი ბრალი, რომ ზურგი არ მიგვიშვერია, მაგრამ „ობზორის“ წიხლი მაინც გვეცა. „ობზორის“ წერილი მიქცეულია საერთოდ ადგილობრივ მწერლობისაკენ და რაც არის თქმუ-

ლი სომხურს მწერლობაზედ, მომართულია აგრეთვე ჩვენკენაც. მაშ ჩვენი საზოგადოებაც „მცირე საჭიროებას“ ჰხედავს თავისათვის ცალკე გაზეთის გამოცემაში? ვინ უთხრა ეს „ობზორს“?. ის ამბობს, ვითომ ადგილობრივ მწერლობაში საზოგადოდ ხშირად მოიპოვება იმგვარივე სამდურავიო, როგორც წარმოუთქვამს „მშაკს“. ქართულ მწერლობაში, როგორც გვახსოვს, არ ყოფილა ამისთანა უცნაური სამდურავი... „ობზორი“ დარწმუნებულია, რომ ქართული მწერლობა ძალიან მცირე თანაგრძნობას ჰპოვებს თავის საზოგადოებაში. ეს მოვლენა მისის აზრით დამოკიდებულია იმაზედ, ვითომ აწინდელი ქართული (და სომხური) მწერლობა იღვწის საზოგადოების იმ ნაწილისათვის, რომელსაც ფეხებზე ჰკიდია ქართული ლიტერატურა და რომელიც თავის ჭკუისა და გულის მოთხოვნილებას აკმაყოფილებს რუსეთისა და უცხოეთის მწერლობით. მოჰყოლიაო ქართული (და სომხური) ლიტერატურა მაღალ-მაღალ სფერაში ფრენას და ჩივისო, რომ თანაგრძნობას არა ვპოვებო. მაღალი ფრენა რა თქვენი საქმეაო, ეგ რუსულს მწერლობას (სხვათა შორის „ობზორსაც“) მიანებეთო. თქვენ მხოლოდ მდაბიო და უმეცარს ხალხს უნდა მიჰმართოთო თქვენი მოღვაწეობაო. მაგრამ საქმე ის არის, რომ არც მაგისი ნიჭი და თავი გაქვთო.

აქ მოყვანილ აზრთა თეორიულ განრჩევას შევუდგებით შემდეგ; აგრეთვე შემდეგ მოგახსენებთ თვით „ობზორის“ ჭკუა-გონების სიმდიდრეზედ და იმ მაღალს სფერაზედ, რომელსაც იჩემებს იგი, როგორც რუსული გაზეთი. აქ მოგახსენებთ მხოლოდ თუ როგორ ასრულებს „ობზორი“ იმ თანამდებობას, რომელიც ზემოდ მოვიხსენიეთ და რომელშიაც სუფევს, ჩვენის აზრით, განსაკუთრებული მნიშვნელობა რუსულის გაზეთისა ჩვენში.

„ობზორის“ აზრით ჩვენ, ე. ი. ქართულ-სომხური მწერლობა, განათლებულს საზოგადოებას არ უნდივართ და უმეცარ ხალხისათვის კი არ ვიცით არც ლაპარაკი, არც მოქმედება. ამას ამბობს შუამავალი ჩვენის თავად ისეც საწყალის ცხოვრებისა, ამას ამბობს ჩვენი წარმომადგენელი იმ ძალის წინაშე, რომელიც დასტრიალებს ამ ცხოვრებას. „მაშ რიღას დამაშვე-

ნებელიაო და რიღასთვის დაეხეტებაო დედამიწაზედ ეს რაღაც ქართული თუ სომხური მწერლობაო“, იტყვის „ობზორის“ მკითხველი. როდის აქეთ, ბატონო, ბატონო!..

(შემდეგი იქნება)*

[1878 წ.]

ᲕᲘᲗᲐᲕ ᲓᲐ „ ᲐᲮᲐᲚᲘᲡ ᲠᲐᲖᲛᲘᲡ ᲙᲐᲪᲘ“

ᲐᲜᲣ

ᲝᲠᲘ ᲤᲔᲚᲔᲢᲝᲜᲘ

(განხილვა)

ძველი ჩვეულება ახალის მწერლებისა. — ახირებული ჭირი. — ახალი მწერალი. — ნიშნები ვითომც და ახალის დროისა. — ჰოცა და არაცა. — რომელი ერთი დავიჯეროთ. — ბოდიში. — სასაცილო წამალი სამწუხარო სენისა. — სხვაში ცოდვა ჩემში მადლიაო. — ახალი მეტოდი ახალის დროის კრიტიკისა. — შენ ჰქმენ და სხვას დააბრალე. — პასუხი. — აღდგენა ძველის თეორიისა: не сметь свое суждение иметь. — რაც გინდოდეს, ის შესწამე. — კატკოვის სისტემა მხილებისა და ბრალდებისა. — „ობისკები“ ადამიანის გულში. — ნუ შეშინდებით. — ვერ ვაღიარებთ და ვერ ვიწამებთ. — „ჩვენ“ რა შუაშია. — განსხვავება. — წინასწარმეტყველების გამტყუნება ასეთი უნდა. — ვიგემეთ და გავიცანით. — რა პირობით. — ძველი გზა და ძველი მეგობარი. — რა მოხდა? — ლოღიკა დანაშაულობა თუა?

ეს ათი-თორმეტი წელიწადია, რაც ჩვენს მწერლებს ერთი საკვირველი ჩვეულება დასჩემდათ: გამოსდგამს ფეხს თუ არა სალიტერატურო ასპარეზზედ, ყველაზედ უწინარეს ამას დაიძახებს ხოლმე: ვინც ჩემზედ წინ იყავით, ძველნი ხართ,

* წერილის ის ნაწილი, რომელიც აქ იბეჭდება, გამოქვეყნდა 1878 წლის „ივერიის“ მე-7 ნომერში. წერილის გაგრძელება ცენზურამ აკრძალა. „ივერიის“ 1878 წლის მე-8 ნომერში რედაქციისაგან დაბეჭდილია ასეთი ცნობა:

„ადვილად გასაგები მიზეზის გამო „ობზორის“ შესახები წერილი არ დაიბეჭდა ამ ნუმერში და საკუთარიც არ დაიბეჭდება იმ გარემოების გამო, რომელიც ჩვენ ხელთ არ არის“.

რ ე დ.

ჩვენ კი ახალნიო; ჩვენ წინ-მომავალნი ვართო და თქვენ კი დროს უკან ჩამორჩითო და თუ გინდათო, „ბოლოზედ ჩასჭიდეთ ხელიო“ და სხვანი.

ვინც ახალი მწერალი გამოსულა ჩვენში, პირველი მისი სიტყვა უფრო ხშირად ესა ყოფილა და ეს არის კიდეც დღესაც. ამას კიდევ კაცი, როგორც იქნება, აიტანდა, მაგრამ ვაი ეს არის, რომ ამ ბოლოს დროს ამ ჩვეულებამ იბარტყა და ერთი სხვა ჭირიც გააჩინა: გინდათ თუ არა მიცანით, რომ გენიოსი ვარო და წინამორბედი ახალის დროისა, ახალის მოძღვრებისაო; საცა შემხვდეთ, თავი მძიმედ დამიკარითო, სუფრაზედ პირველი სადღეგრძელო ჩემი დალიეთო, იმიტომ რომაო, მე პროფესიით ლიტერატორი ვარ და არა გგევარო თქვენ, რომელთათვისაც ხანდისხანობით წერა შექცევააო, შესვენება და არა ჯაფაო.

ახირებული ჭირია, თქვენმა მზემ! ახირებული ძალდატანება!.. რას იზამ? ვის შესჩივლებ? ქვეყანაზედ არ გაგონილა ამისთანა ძალმომრეობით პატივისცემის მოპოება! გაგონილა, გინდათ თუ არა ჩემს წინაშე თავი მოიხარეთო, მაქეთ და მადიდეთო!

აი, ავიღოთ მაგალითად „დროების“ ახალი მწერალი, „კისრულის“ ავტორი. ეგ, ბატონებო, პროფესიით ლიტერატორი უნდა იყოს უსათუოდ, იმიტომ რომ, თუ არ ამისთანა ლიტერატორს, იგი პატივს არა სცემს, და რასაც კაცი პატივს არა სცემს, იმაში არ გაებმის. ამას გარდა, იგი „ახალის რაზმის“ კაცად გვიცხადებს თავსა, იმიტომ, რომ დაუჟინია, — თქვენ აღარაფერში ვარგიხართო, „ნუ გგონიათო, რომ ეხლაც უწინდებურად ვინმე გააცუროთო შაჭარ-მომცვრეულის ფრაზებითაო, დრო ორაკულობისა, დრო კალხასობისა გაფრინდა და, თუ გნებავთ ბოლოზედ მოეჭიდენითო...“ და სხვანი.

თუ ამას ჩვენ გვიბრძანებს პატივცემული ავტორი, რა გვეთქმის? „კისრად ვიღებთ და ვდუმდებით“, რადგანაც ეგ ამისთანა საქციელი ჩვეულებად დასჩემდათ ჩვენის ქვეყნის მწერლებს, როგორც ზემოთა ვსთქვით, და ჩვეულება, ხომ მოგეხსენებათ, რჯულზედ უმტკიცესიაო. ჩვენ მხოლოდ ამის კითხვა გვინდა: ეს ჩვენი დრო დაშაქრულის ფრაზებისა რომ გააფრინა პატივცემულმა ავტორმა, მის სამაგიერო რომელი ახალი დრო მოგვიფრინა? იქნება, მართლა, იმისი მოტანილი

დრო სჯობდეს და ჩვენ ვჯიუტობდეთ, არ ვიცნათ და არ ვიწამოთ. ჩვენ შორს არ წავალთ ამ ახალის მწერლის ახალის დროის ნიშნების საძებნელად. საკმარისია კაცმა მის ორს ფელეტონს გადაავლოს თვალი და შეურყეველი აზრი შეადგინოს იმ დროზედ, რომლის წინამორბედად, „კისრულების“ ავტორი თავის-თავს გვიცხადებს. უეჭველია „კისრულების“ ავტორი „ახალის რაზმის“ კაცია, და მაგ ორ ფელეტონიდამ შევიტყობთ, რის მომავლინებელია ამ „ახალის რაზმის“ კაცი, რომელიც მის გონების თვალ-წინ გამოხატულა. ერთი შევიტყოთ, რა თვისების პატრონად ჰხდის იგი, მითამ და „ახალს რაზმს“ და „ახალს კაცს“.

ამისათვის ჩვენ გავარჩევთ მის ორს ფელეტონს, რომელნიც „დროების“ №№ 116 და 119-შია დაბეჭდილი.

პირველს ფელეტონში ახალის დროის მეთაური ავტორი ემდურის თავის მეგობარს და უკიჟინებს: „ჭკვიანი მეგონე, თხლათა ყოფილხარო. შენა მწერო, რომ ჩვენს ინტელიგენციას რაღაც გამოფხიზლება და მოძრაობა ეტყობაო... შენ იქნება ბრმადაც ჩამთვალოვო, — უპასუხებს „კისრულის“ ავტორი, — რომ ჩვენში ინტელიგენცია ვერ შემიმჩნევიაო, მაგრამ გარწმუნებ, მიკროსკოპიც რომ აიფარო თვალებზედ, მაინც ვერ იპოვი ე რაღაც ინტელიგენციააო“.

ახლა მივხედოთ, ამ „დარწმუნების“ შემდეგ რას ბრძანებს იგივე ავტორი იმავ ფელეტონში მეორე გვერდზედ: „შენ რომ გეთქვაო, რომ ჩვენში ინტელიგენცია თანდათან კვერცხიდამ იჩეკება და თავს იჩენსო, აი, ეს ჭეშმარიტება იქნებოდა და მეც კამათობას არ დაგიწყებდიო, რომ ჩვენში ახალი რაზმი (რისა, თუ არ ინტელიგენციისა?) გამოდის საასპარეზოდ და ნელ-ნელა მატულობს, — ეს ყველა თვალხილულისათვის მზესავით ნათელი ფაქტიაო, თუმცა ჩვენი ცრუ-სამსონები ჰალას-ბიჰლას ფიცავენ და უნდათ ყველა დააჯერონ, რომ ჩვენის მეტი არავინ არისო“.

საწყალი ცრუ-სამსონები, რა ბრმანი და მატყუარნი ყოფილან! მაგრამ რათა? თითონ პატივცემული „კისრულის“ ავტორიც პირველის გვერდზედ ჰფიცავდა და არწმუნებდა თავის მეგობარს, არავინ არისო!.. ნუთუ სამსონებს გვერდი დაუშვენა პატივცემულმა ავტორმა და იმათში იკადრა ჩადგომა!.. აბა, მართლა, კისრული ასეთი უნდა, აი!..

პირველს გვერდზედ ცრუ-სამსონებსავით ჰალას-ბიჰლას ჰფიცავდა, არწმუნებდა თავის მეგობარს, მიკროსკოპითაც ჩვენში ინტელიგენციას ვერ იპოვიო, მეორე გვერდზედ კი იმავე ჰალას-ბიჰლას იძახის, მთელი ახალი რაზმი გამოდისო და მატულობს კიდეცაო და ამას მარტო ცრუ-სამსონები არა ხედვენო. თავი ბოლოს არ ებმის და ბოლო თავსა. ერთს გვერდზედ მიკროსკოპითაც ვერ ჰპოულობს მას, რაც მეორეზედ მთელს რაზმად მოსჩვენებია. რომელი ერთი დავუჯეროთ?

რომელიც გნებავთ, მხოლოდ საქმე იმაშია, რომ ამ მაგალითით ცხადად იხატება თვისება ავტორისაგან ქადებულ „ახალის რაზმის“ კაცისა. ამ მაგალითიდამ სჩანს, რომ იმ „ახალის რაზმის“ კაცი იმისთანა კაცია, რომელშიაც ერთსა და იმავე დროს ერთსა და იმავე საგანზედ ჰოც შეიძლება მოთავსდეს და არაცა.

ნუთუ მართლა „ახალგაზრდა მუშაკნი“ ამ თვისების პატრონები არიან, და თუ არიან, ნუთუ მართალნი არ არიან ისინი, ვისაც „კისრულის“ ავტორი სწამებს, რომ უნდათო ახალგაზრდა მუშაკთ ნდობა დაუკარგონ საზოგადოებაშიო. ჩვენის ფიქრით, ტყუილად გარჯილან ის ცრუ-სამსონები. ამისთანა უთავბოლო მუშაკი, ახალი იქნება თუ ძველი, თითონ მოუღებს ბოლოს თავის-თავსა, თუ ჩვეულებად დასჩემდა თავი დაივიწყოს, როცა ბოლოსა სწერს.

ნუთუ ეს უთავბოლობა იმ დროის ნიშანია, რომელიც „კისრულის“ ავტორმა უნდა მოგვიფრინოს? ნუთუ უთავბოლობა ახალი ამბავია ქვეყანაზედ?!..

იქნება პატივცემულმა ავტორმა გვისაყვედუროს და გვითხრას: იქ ინტელიგენციაზედ ვლაპარაკობდი და აქ კი „ახალს რაზმზედაო“ და ეს სულ სხვადასხვა საგანიაო. იქნება მართლაც აგრე იყოს, მაგრამ მთელის ფელეტონის აზრთა მდინარეობას რომ მიჰყვეთ, უსათუოდ დარწმუნდებით, რომ „ახალის რაზმის“ სახელის ქვეშ ინტელიგენციის რაზმის მეტი სხვა არა იგულისხმება რა. დასამტკიცებლად ვთხოვთ გადათვალიერონ „დროების“ ფელეტონი, № 116.

მაინცა-და-მაინც თუ თავისას არ დაიშლის „კისრულის“ ავტორი და ამასვე იტყვის თავის გასამართლებლად, არც ჩვენ აუხირდებით, ბოდიშს მოვიხდით და ჩვენ სიტყვას უკანვე წამოვიღებთ. მხოლოდ ერთს პირობას კი დავუდებთ, ვთხოვთ

აგვიხსნას, თუ არ ინტელიგენციის რაზმი სხვა რომელი რაზმი ჰყვანდა სახეში, როცა ამასა სწერდა.

„სისტემატიური, მედგარი (დაუდეგარიო, სწერია ფელეტონში, მაგრამ, გვგონია, ეს კორექტურული შეცდომაა) შრომა არ შეუძლიათ იმათაო“, ესე იგი მისგან წოდებულ ცრუსამსონებსა, — ბრძანებს იმავ ფელეტონში „კისრულის“ ავტორი.

აბა გამოიცანით, მკითხველო, რა მიზეზით? უცნაური, ახირებული მიზეზი მოჰყავს. „არ შეუძლიანთ, იმიტომ რომ იმათ არ გამოუვლიათ ის მკაცრი სკოლა ცხოვრებისა, თავისდღეში არ შებრძოლებიან იმ ბოროტს ბედს — დედინაცვალს, სადაც (ბედს და სადაც?) კაცი ან სულ იღუპება, ან არა და ნაწთომი რკინასავით მაგარი გამოვა. ესენი იმ ნიადაგზედ გაიზარდნენ, იმ წრიდამ გამოვიდნენ, სადაც ჩხირის გაწვეტებაც არავის შეეძლო და ყოველთვის მაძღრად იყვნენო“. ამას ბრძანებს ჩვენის ახალის დროის ახალგაზრდა მუშაკი-მწერალი.

რა ადვილი და უებარი წამალი უპოვნია ამ ახალის დროის კაცს ჩვენთვის, რომ სისტემატიური და მედგარი შრომა შეგვძლებიყო, და ჩვენ კი არ ვიცოდით, ვიდრე „კისრულის“ ავტორმა არ გვაუწყა. თუ ტკბილი ცხოვრება გაქვთ — გაიმწარეთ, თუ მაძღარნი ხართ — გაღატაკდით, რომ მშიერი დაიარებოდეთ, და მაშინ, თუ სულ არ დაიღუპებით, ნაწთომი რკინასავით გამოხვალთ და სისტემატიური და მედგარი შრომა შეგეძლებათ, თორემ ჰეჩ! ეს კი მართლა ასეთი ახალი ამბავია, რომ მთელს ქვეყანაში ჯერ არც არავის ფიქრად მოსვლია, არც არავის დაუწერია, არც არავის უთქვამს და, გვგონია, არც არავინ იტყვის.

მაშ რამ გაასულელა ეს კაცობრიობა და რაზედ იმტვრევს თავსა და პირს, რომ ცხოვრება დაიტკბილოს, ყველა მაძღარი იყოს, თუკი დაჰკარგავს ნიჭს სისტემატიურის და მედგარის შრომისას — მაგ ძლიერს ღონეს ადამიანის ცხოვრების ყოველ-გვარად წარმატებისას. ადამიანი რისთვის იბრძვის ქვეყანაზედ ბედნიერებისათვის, მაძღრობისათვის, რისთვისა ღვრის ამოდენა ოფლსა და სისხლს, თუ სისტემატიური და მედგარი შრომა აღარ შეეძლება, რაკი უბედურებიდამ ბედნიერებაში ჩავარდება. ან ის ბედნიერება ბედნიერებაღა იქნებოდა?!..

თუმცა ეს რეცეპტი სასაცილოა, მაგრამ ესეც უთუოდ ნიშანია იმ ახალის დროისა, რომელსაც წინ მოუძღვის „კისრულის“ ავტორი, ალბად მოძღვრებაა იმ „ახალის რაზმისა“, რომელსაც ამისთანა სახელსა სდებს იგივე ავტორი თავის ქეიფისამებრ და რომელსაც ცრუ-სამსონები „ახალ რაზმად“ არა სთვლიან.

„ბარემც ჩვენც სიხარულით და ტაშის-კვრით მოვეგებებით, ბრძანებენო ისინი, ვისაც სამშობლოს ჭირისუფლება თითქო პატენტით აუღიათო, მაგრამ რომ არავინ არის, ძალად ხომ არავის გავაჩენთო“. ამას ამბობს „კისრულის“ ავტორი ცრუ-სამსონებზედ. კარგი იქნებოდა, რომ პატივცემულს ავტორს ამისი საბუთი წარმოედგინა, სადა სთქვეს და როგორა სთქვეს. ჩვენ არ გვახსოვს, რომ ეთქვათ სადმე და თუ უთქვამთ, სხვა ხომ არა დაუშავებიათ რა იმის მეტი, რომ ამით თვით „კისრულის“ ავტორის სიტყვები დაუმტკიცებიათ. ჩვენ ზემოთა ვნახეთ, რომ თითონ „კისრულის“ ავტორი ბრძანებდა გადაჭრით, რომ მიკროსკოპითაც სძებნოთ, ვერ იპოვითო. მაშ რადღა უკიჟინაო ასე უწყალოდ იმ ცრუ-სამსონებსაო, იკითხავს მკითხველი გაოცებული. მად, რომ მისი ნება და ქეიფია. ამაზედ მეტი არა ითქმის-რა ამისთანა უცნაურს შემთხვევაში.

თუ ამ დაუნახაობის გამო უკიჟინებს პატენტიანთ ჭირისუფალთ, თითონ „კისრულის“ ავტორი თავის საკუთარს დაუნახაობას რაღა სახელს არქმევს? მაგრამ იქნება ეს „კისრულის“ ავტორის დროის ნიშანი იყოს, რომ რაც სხვაში ცოდვაა, ის შენში მადლად უნდა აღიარო. ესეც კიდევ ერთი სხვა თვისება „კისრულის“ ავტორისაგან წოდებულის „ახალის რაზმის“ კაცისა.

ახლა მივხედოთ მეორე ფელეტონს იმავე ავტორისას, „დროების“ № 119. ამ ფელეტონს „კისრული“ აღარა ჰქვიან, არამედ „კრიტიკული შენიშვნები“. ვნახოთ ახლა, ახალმა დრომ და ახალმა კაცმა რანაირი მეტოდა მოგვიტანა კრიტიკისა.

გადაუშლია ავტორს „ივერიის“ აპრილის წიგნი და ყველაზედ წინ შეხვედრია ბ-ნი მოჩხუბარიძის დრამა: „წამება ქეთევან დედოფლისა“. „ამ დრამასო, ბრძანებს კრიტიკოსი, გვერდი ჩავუაროთო და გამარჯვების შენი-ს მეტს ვერას ვე-

ტყვითო“, რადგანაც სრულად არ არის დაბეჭდილი ამ ნომერშიო, და მინამ სრულად არ დაიბეჭდება, კრიტიკა ვერას იტყვისო. ეს ერთი და ღმერთი! ჩავუაროთ. აგრეთვე ვერას ვიტყვითო ნათარგმნ მოთხრობაზედ „წერილები ლორენცო ბენონისა“ იმის მეტს, რომ ტურგენიევის „თავზედ ხელაღებულისთანა“ მოთხრობების თარგმანს, ამისთანა მოთხრობებს უფრო დიდი მნიშვნელობა აქვსო“. ამასაც გვერდი ჩაუარა ავტორმა. ეს ორი. ამის მერმედ ავტორი აქებს ბ. რაფ. ერისთავის ორს ლექსს, მართლა საქებს და მოსაწონებს, და ორიოდე მართალს აზრს ამბობს თ. ერისთავის ნიჭიერებაზედ. მერე შეხვდება ბ. ეგ. იოსელიანის წერილს „ქართული ლიტერატურა“ და გატეხილს გვეუბნება, ვერა გავიგე რაო. ამასაც გვერდი ჩაუარა. ეს სამი. მერე ბრძანებს: „პირველი დებიუტისათვის ბ. იოსელიანმა მეტად ძნელი როლი იკისრა: მოინდომა გამოჩენილის რენანისათვის დაემტკიცებინა, ჰბორძიკობსო, მაგრამ იმისი ბორძიკი კი ვერავის გვიჩვენა და იმ კი ყველას დაგვანახა, რომ თითონ ტაბუხს იცემსო... მეორე წერილი კი (ესე იგი ქართული ლიტერატურა) უფრო უგემურია და უფერულიო“. სთქვა ესა და დაჰკრა ბეჭედი. არც საბუთი, არც ჩლავი და არც ფლავი. ესე ლიტონის სიტყვით წუნი დასდო ორს წერილს ბ-ნის იოსელიანისას და ფიქრადაც არ მოსვლია, რომ ყოველს ამას ცოტაოდენი საბუთიც უნდა. კაცი კაცს ეგრე გადაწყვეტილად და ხელაღებით ეუბნებოდეს, მსჯელობაში ტაბუხს იცემო, და ამისთანა სიტყვას მცირეოდენი საბუთი მაინც არ მოუნახოს, — ესე ხომ მარტო ბატონი ელაპარაკება ყმას.

ვაი ახალო დროვ, რა კარგი რამ ყოფილხარ! უწინ კი ბრიყვნი იძახდნენ: უსაბუთოდ არამც თუ გინება, ქებაც კი შეუწყნარებელია ლიტერატურაშიო.

ამას არ აკმარებს ბ-ნს იოსელიანს, უწყრება და ლიტერატორობიდამ სრულებით ითხოვს, შენი საქმე არ არისო. შენ ლიტერატურული ძარღვი არა გაქვსო და რას ახირებულხარ და მაინცა-და-მაინც გალიტერატორობა გინდაო. ბ-ნს იოსელიანს რომ ზოგიერთსავით ცუდ-უბრალოდ ბღაჭნის სითამამე და ხალისი ჰქონდეს, ამ „ახალის დროის მწერალს“ იმავე სიტყვით უკიჟინებდა, რა სიტყვითაც „ახალის დროის მწერალი“ მისგან წოდებულ ცრუ-სამსონებს უკიჟინებს: „ცრუ-სამ-

სონები ჰალას-ბიჰლას ფიცავენ და ცდილობენ ყველა დააჯეროს, რომ ჩვენს მეტი არავინ არისო და არც შეუძლიანთ თავი გამოჰყონ, მინამ ჩვენა ვართო“.

აბა ეხლა გასინჯეთ, — ეს სიტყვები „კისრულის“ ავტორისა იმ კაცს უფრო მოუხდება, რომელიც გაზეთის შემწეობით საქვეყნოდ ეუბნება ახლად გამოსულს მწერალს: შენ ლიტერატურული ძარღვი არა გაქვსო, თავი დაანებე, მაინც-და-მაინც რა ახირებაა გალიტერატორობაო; თუ იმ ცრუ-სამსონებს, რომელთაც არამც თუ ეგ, არასფერი მაგის მსგავსი არც უთქვამთ ვისზედმე, არც ფიქრად გაუტარებიათ. თუ უთქვამთ, საბუთი გვიჩვენონ. თითონ დააშავოს და სხვას კი ახდევინებდეს — ნუთუ ეს ახალის დროის წესია? ღმერთო, გვიხსენ უარესისაგან!

ამის შემდეგ, „ახალის დროის“ კრიტიკოსი შეხვდება წერილს: „სკოლა და კომიტეტი“, და ამბობს: „ესეც პირდაპირ გადავფურცლოთო“.

რა ადვილი ყოფილა, თქვენი ჭირიმეთ, კრიტიკის წერა ამ „ახალის დროის“ წესითა. ერთს გვერდ° ჩაუარეთ, მეორეს გამარჯვება უთხარით, მესამეს გონებას ნუ მიაწვდენთ, მეოთხე გადაფურცლეთ; ერთს უთხარით, ტაბუხს იცემ-თქო, მეორეს — უგემურია და უფერული-თქო, მესამეს, — ვინ შენ, ვინ ლიტერატორობა-თქო, ყოველს ამას „კრიტიკული შენიშვნები“ დაარქვით და გამოვა კრიტიკა „ახალის დროისა“. არც მეტი, არც ნაკლები.

ბოლოს ჩვენი ამ ახალი კრიტიკის შემომღები გადადის „შინაურს მიმოხილვაზედ“ და თავისებურად ლაპარაკობს ჩვენს უიმისოდაც ყბად-აღებულს ბანკზედ. ჩვენ, რასაკვირველია, ყოველს მის ნალაპარაკებს სიტყვის შებრუნებას ვერ გაუბედავთ, მხოლოდ ერთს რასმე გვკითხავს პატივცემული ავტორი და მოვალენი ვართ პასუხი მოვახსენოთ. „სრული თანახმა ვარო, ამბობს ავტორი, რომ საზოგადო ყრილობა არის უმთავრესი ორგანო ბანკის მმართველობისა, ის არის მცველი კანონიერებისა, ის არის სრული უფალი და პატრონი ბანკისა. მაშ ეს როგორ მოხდა, რომ მმართველობის წევრთ, რომელნიც იმავე კრებისაგან არიან ამორჩეულნი, როგორც მისი ნების ამსრულებელი ადმინისტრატიული ორგანო, თითის ფარ-ხმლით წინააღმდეგობა გაუწიეს საზოგადო კრე-

ბას, რომელიც სარევიზიო კომისიას თხოულობდა, და კანონს, რომლის უმთავრესი მცველი საზოგადო კრება ყოფილა, თითონ გაუწიეს პროკურორის მცველობა და მეთვალყურეობა, — აბა ერთი ამისი პასუხი მიბრძანეთო".

ბატონი ბრძანდებით. ვსთქვათ „ივერიამ" სთქვა „შინაურ მიმოხილვაში", რომ საზოგადო კრება კანონის უმთავრესი მცველია. ავტორიც სრული თანახმა არის ამისი. თუ მცველია, მაშასადამე დამარღვეველი კანონისა არ უნდა იყოს, თორემ „კისრულის" ავტორის დროის ლოღიკა გამოვა. თუ დარღვევას მოიწადინებს, შეცდომით, თუ სხვა მიზეზით, ჯერ უნდა ეცადნონ არ დაარღვევინონ, და თუ ცდამ უქმად ჩაიარა, არ უნდა დაემორჩილონ მისნი ორგანონი. თბილისის სათავადაზნაურო ბანკს ერთი შემთხვევა ჰქონდა ამისთანა თავის უფროსთან და ფინანსთა მინისტრმა გამგეობა ბანკისა გაამართლა იმაში, რომ უკანონო განკარგულებას უფროსისას არ დაემორჩილა. ეს საყოველთაო კანონია, რომ არც ერთს უფროსს, მმართველობის ორგანოს, თუ ცალკე პირს, ნება არა აქვს უკანონობა ჩაადენინოს თავის ხელქვეითს უმცროსსა და არც ერთი უმცროსი მოვალე არ არის უკანონობა უფროსისა აღსრულებაში მოიყვანოს. ეს ხომ ანბანია ყველასათვის. ავტორს რომ ალალბედად არ მოეკიდნა ამ საგნისათვის ხელი და თვალი გადაევლო ბანკის წესდებისათვის, იქ იპოვიდა ერთს მუხლს, საცა სწერია, რომ გამგეობა ბანკისა პასუხისმგებელია მხოლოდ მაშინ, როცა მარტო კანონიერს განკარგულებას კრებისას არ აასრულებს. თუ გამგეობამ დაინახა, რომ სარევიზიო კომისია უკანონო მოთხოვნილებაა, არამც თუ შეეძლო, არამედ მოვალე იყო წინააღმდეგობა გაეწია. ჩვენ ვამბობთ, გამგეობას ნება აქვს და მოვალეც არის წინააღმდეგობა გაუწიოს კრებას იმაში, რაც უკანონობად მიაჩნია. ამისი ნება და მოვალეობა არამც თუ მარტო გამგეობასა აქვს, არამედ ყოველს ცალკე წევრს კრებისას, მაშასადამე ყოველს წევრს გამგეობისასაც, რადგანაც წევრი გამგეობისა იმავე დროს წევრიც არის კრებისა. ეგრე რომ არ იყოს, მაშ კასაციის უფლებაც აღარ იქნებოდა და რომ არის, ეგ იმითი მტკიცდება, რომ წევრთ შეუძლიანთ კრების გადაწყვეტილობაზედ საჩივარი შეიტანონ სამინისტროში.

თუნდ ეგეც არ იყოს, ამ „ახალის რაზმის" კაცს რათ მოუ-

კიდნია ხელი ძველის თეორიისათვის, რომელიც უბრძანებდა უმცროსს უფროსის წინაშე: не сметь свое суждение иметь. მაშ აქაო და კრება უფროსიაო და გამგეობა უმცროსი, ეს უკანასკნელი ხმაგაკმენდილი უნდა იყოს და სულ „ბალი აღა“ იძახოს! ესეც კაი წესი მოუსურვებია იმ ახალ დროს, რომელსაც ავტორი გვიქადის. ეგ ხომ მოლჩალინმა ჩვენზედ უკეთ იცოდა და ჩვენზედ ადრეცა. აქ ახალი რა არის? ახალი თაობა ყველგან იმისათვის ცდილობს, რომ თავისუფლება მსჯელობისა ყველას მიენიჭოს და ეს ჩვენი უცნაური ახალის რაზმის კაცი კი ყალხზედ დგება, როგორ გაბედეთო. მოდი და აქ გაარჩიე რამე. ფიცი მწამს და ბოლო მაკვირვებს, სწორედ ამაზედ არის ნათქვამი.

პატ-ვცემულს ავტორს სრულებით ტყუილად წარმოუდგენია, რომ საზოგადო კრება სრული უფალი იყოს ბანკისა. სრული უფლება ის არის, რაც მინდა, ის მოვიქმედო. ნუთუ ჰგონია ბ-ნს ავტორს, რომ საზოგადო კრება რასაც მოისურვებს იმასა იქმს ბანკის საქმეში? კრედიტს, ბატონო, თავისი საკუთარი პირობები აქვს არსებობისა და აი, სწორედ ამ პირობებზედ არავითარი უფლება არა აქვს საზოგადო კრებას. მაგალითებრ, საადგილ-მამულო კრედიტი მამულების გირავნობაზედ არის დამყარებული. საზოგადო კრებას არავითარი უფლება არა აქვს სთქვას: არ მინდა, რომ ეგრე იყოს, მინდა რომ საადგილ-მამულო კრედიტი უმამულოდ გაიცემოდეს. ანუ, საადგილ-მამულო კრედიტი მამულის ღირებულობის გვარად უნდა ეძლეოდეს. კრებას არავითარი უფლება არა აქვს სთქვას: ნუ დააფასებთ მამულებს, ისე აძლიეთ კრედიტიო და სხვანი ამგვარნი.

იმ დროს, რომელიც ბ-ნმა კრიტიკოსმა გააფრინა, წესად იყო, (თუმცა იქნება ბევრი არ ასრულებდა), რომ საქმის კიცხვასა და მხილებაში ვინც შედის, ჯერ საქმე უნდა გაიცნოს და დააკვირდესო. ამ გაფრენილს დროს ვეღარ დაიბრუნებთო, გვარწმუნებს ბ-ნი კრიტიკოსი. შენი მტერი!

გარდა ამისა, ამბობს ავტორი: „შინაურის მიმომხილველის აზრით, ბანკის საქმე ისეთი საიდუმლოებაა, რომლის შესწავლაც არც უნივერსიტეტშია შესაძლებელი, არც ცხოვრებაშიო“. აქ კი გავკადნიერდებით და მოვახსენებთ, რომ ბ-ნს ავტორს, რაც თითონ მოჰგონებია, ის მოზმანებია ეგრე აშკა-

რად გადასხვაფერება სიტყვისა საოცარია, რომ მეტი არა ვსთქვათ-რა. გარწმუნებთ, მკითხველო, რომ „შინაურს მიმოხილვაში“ ცხადად და უცილოდ სულ იმის წინააღმდეგია ნათქვამი, რაც ბ-ნს ავტორს მოზმანებია. აი, ამ საგანზედ რა სწერია „ივერიის“ 106 და 107 გვერდზედ: „ჩვენ ამითი იმის თქმა კი არ გვინდა, ვითომც ბანკის საქმე ისეთი დიდი და მძიმე რამ იყოს, რომ მარტო „რჩეულთა ამა ქვეყნისათა“ შეეძლოთ მისი შესწავლა და სხვას არავის. მაგ საქმეს ყველა ადვილად შეისწავლის“. საიდამ მოუვიდა ფიქრად ბატონს ავტორს ასეთი გადათქმა სიტყვისა, ეგრე გადაკეთება? რას მოასწავებს ამისთანა საქციელი? ნუთუ მართლა ეს ქადებული „ახალი დრო და ახალი რაზმი“ „კისრულის“ ავტორისა ამისთანაების მომავლინებელია?

შემდეგ ავტორი ჰკიცხავს „შინაურ მიმომხილველს“ მასზედ, რომ ვიღაც ახალგაზრდას რაღაც ძველს ანგარიშებს უსწორებსო და ბოლოს ამას ამბობს: „მაგრამ რომ ამ ახალგაზრდას შეურაცხყოფა ახალგაზრდობამ თავის-თავზედ არ მიიღოს, მოხერხებული ავტორი (ესე იგი შინაური მიმომხილველი) იქვე უქასურებს ამ უკანასკნელთ: „ახალგაზრდობაა ჩვენი იმედი, ჩვენი ნუგეშიო“ და სხვანი.

რათ უნებებია ამ ვითამ და „ახალის რაზმის“ კაცს ამისთანა ძველის იარაღის ხმარება? იქნება ეგ სიტყვები გულწრფელად, წმინდის სინიდისის ქვეშ არის ნათქვამი და არა პირფერობით? რა იცით? ნუთუ ღმერთს სხვა სიკეთესთან ერთად, გულთამხილაობის ნიჭიც მოუმადლებია თქვენთვის! ყველასაგან სამართლიანად ყბადაღებული კატკოვი, რომელსაც თვით ეს „ახალი დროის“ მწერალი ჰკიცხავს, სწორედ მაგ სისტემასა ხმარობს მხილებისას თავის მოპირდაპირეთა წინააღმდეგ: თუმცა არა სთქვიო, მაგრამ შენი განზრახვა ასეთია და ისეთიო. აი, კატკოვზედ და მის დამქაშებზედ, ამ სიტყვების გამო, რას ამბობს გაზეთი „Новости“ № 193: „Заявите совершенно объективно, что тогда-то состоится собрание для обсуждения причин неутверждения вновь выбранного товарища Головы, и паразиты печати тотчас-же заберутся в вашу душу и выудят из нее такой задний умысел, от которого у вас волосы дыбом станут“.

აბა ერთი ვიფიქროთ, „შინაურის მიმოხილვის“ ავტორს

რომ მოესურვოს მაგისთანა ბრალისაგან თავის დახსნა, რით და რა საბუთით უნდა იმართლოს თავი? უნდა იფიცოს, არა, ეგ განზრახვა არა მქონიაო? ან თვით ამ „ახალ დროის“ კრიტიკოსს რომ ჰკითხონ: კაცო, გულში როგორ ჩახედეო, განზრახვა როგორ დაუნახეო, რას ეტყვის? რით დაამტკიცებს, რომ რაცა სთქვა, მართალია და არა მოგონილი? ნუთუ ჰალას-ბიჰლას ფიცითა!

მაგისთანა ბუნებითად ხელჩაუკიდებელი, უხილავი, არას გზით არ-შესამოწმებელი საგანი, როგორიც ამისთანა შემთხვევაში ადამიანის განზრახვაა და გული, რა ძალით ჩაიგდო ხელში ავტორმა, რა თვალით დასწვდა იმას, რაც კაცმა გულში დაინარჩუნა, რომ კაცის გულსაც და განზრახვასაც ეგრე გადაჭრით საგიებლად ხდის და თავის სურვილისამებრ ხმარობს. ვინ მისცა შეძლება მაგისთანა გულთამხილაობისა, ან უფლება სხვის განზრახვის ჩხრეკისა? ნუთუ არ იციან, რომ რაც კაცმა სთქვა— სთქვა, და რაც გულში დაინარჩუნა, ის იმისი ზნეობითი კუთვნილებაა, მერე იმისთანა, რომელიც სხვისათვის გამოუცნობელია, უხილავი და მიუწდომელი, ვიდრე არ წარმოითქმება, ვიდრე არ წარმოიქმნება. ეს ხომ ანბანია ზნეობის კანონისა, კაცთა საზოგადოების წესიერად და მშვიდობიანად ყოფნისა. თუნდ ეგ არ იყოს, ერთი ვკითხოთ ბ-ნს ავტორს, რომელს ქვეყანაში უწერია დროშაზედ ახალ-თაობას, რომ ეგრე ხელი ურიოს კაცმა სხვის გულში, სხვის განზრახვაში და ადამიანის გულიც და განზრახვაც ისე მოიხმაროს, როგორც ხელს შეუწყობდეს, ესურვებოდეს? რომელს ქვეყანაში უწერია ახალ-თაობას, რომ კაცმა კაცს ბრალი დასდვას და მარტო იმისთანა საბუთი იხმაროს, რომელიც ბუნებითად არც შესამოწმებელია, არც თვალით დასანახავი, არც ხელით საგრძნობელი და არცა სხვა რაიმე ძალით გამოსაფენი? თუ თვითნებობით სახლების ჩხრეკა მოხელეთაგან, ანუ სხვის ჭაღალდების ქექა ესე გვიმღვრევს სულსა და გულსა, რამოდენად გულის ასამღვრეველი და ამაშფოთებელი უნდა იყოს ადამიანის გულში „ობისკების“ მოხდენა. ვიმეორებთ, კატკოვს ამის მეტს კი არას აბრალებენ, როცა მისის მხილების სისტემაზედ ჩამოვარდება ხოლმე ლაპარაკი. ეგეთი სისტემა მხილებისა და ბრალდებისა რომ მართლა მოიტანოს ამ ახალის კრიტიკოსის ჭადებულმა ახალმა დრომ, ხომ ერთი-ერთმანეთს

ყველამ თავი ციმბირს ვუკარით!.. ნუთუ მართლა ესეც ახალის დროის ნიშანია და ახალის კაცის თვისებაა!..

ნუ შეშინდებით, ბატონებო! ამისთანა ახალნი იქნება ახალგაზრდანი არიან, მაგრამ ახალ-თაობის კაცნი კი არა. აქ ახალის თაობისა და ახალის დროის არ არის რა და, ღვთის მოწყალებით, თავის-დღეშიაც ამისთანა რამ არც იქნება, არც ახალის თაობისა და არც ახალის დროის ნიშნად. ესე ყოველი, რაც თავისის ფელეტონებით ამ ახალმა მწერალმა დაგვანახვა — ყოველივე დიდი ხნის ვაჟბატონები ბრიან. ესე ყოველი არ ახალია — ძველია. ესე ყოველი ახალი დრო და ახალი რაზმი კი არ არის, არამედ „კისრულის“ ავტორის საკუთარი დროა და საკუთარი რაზმი და მართლა ახალს დროს და ახალს რაზმს აქ არაფერი მონაწილეობა არა აქვს.

ერთსა და იმავე დროს, ერთსა და იმავე საგანზედ ჰოს თქმაც და არასიცა, ულოღიკობა, თითონ დააშავოს და სხვას დააბრალოს, სისტემა მხილებისა, უსაბუთობა კრიტიკისა, უფროსთან ხმა გაიკმიდეო, სხვის სიტყვის თავის ქეიფისამებრ გადაბრუნება, ადამიანის გულში „ობისკების“ მოხდენა, — ყოველივე ესე თვითეულად ცალკე და საზოგადოდ ერთად ყოფილან და, ჩვენდა საუბედუროდ, კიდევ კარგა ხანს იქნებიან.

ახალი მარტო იმათში ის არის, როცა დაიჟინებენ, გინდათ თუ არა, ჩამომეცალენითო და გენიოსად მიცანითო, თუ არა და ცრუ-სამსონები იქნებითო. ჩვენ აქამომდე არც ერთი მაგალითი არ გვინახავს ამისთანა ახირებულის ძალდატანებისა, მაგრამ არც ეს არის ახალი. თუ გახსოვთ, ნაცარქექიამ სველი ყველი დაიჭირა ხელში, მოუჭირა, წყალი გაადინა და ჰფიქრობდა, სხვას ისე ეგონება, ასეთი ღონიერი ვარო, რომ ქვასაც კი წყალს ვადენო.

არა, ბატონო, ვინც ყოველ ამის მიმდევარია, ჩვენ, ცრუ-სამსონები, იმას ახალის რაზმის კაცად ვერ ვიცნობთ. იმას იმ მერცხლად ვერ ვიწამებთ, რომლის ჭიკჭიკსაც გაზაფხული მოჰყავს. „შინაურის მიმომხილველის“ შეცდება წინადაც მარტო ეს იყო და დეე დღესაც ეგევე იყოს. „ივერიას“ უკვე გამოუთქვამს ნიშნები ახალის თაობის კაცისა („ივერია“ № 4, გვ. 108). და ვისაც ეგ ნიშნები შუბლზედ არ აწერია, ის ცუდუბრალოდ თავს იცილებს და ჰალას-ბიჰლას ჰფიცავს, ახალის რაზმის კაცი ვარო. მაგ ფიცით შორს მანძილს ვერ გაივლის.

ბოლოს „კრიტიკული შენიშვნების“ ავტორი გვკითხავს ჩვენ: „ვისზედ იყო ნათქვამი, — ვირი წავიდა, ვირი მოვიდა, კატის კნუტებო, საიდამ ჰკნავით, საიდამ სჩხავით“. აფერუმ ციტატას!.. არა მგონია, ამის მთქმელს ამის თქმისათვის შარავანდედი დიდებისა ცოტად თუ ბევრად არ დაჰკლებოდეს. ეს სიტყვები იმიტომ მოჰყავს ბ-ნ კრიტიკოსს, რომ ჩვენთვის ეთქვა: „რა საწყაოც თქვენ მოგიწყეს, იმ საწყაულითაც ეხლა ჩვენ გვიწყავთო“. აი, კიდევ ერთი მაგალითი მეტის-მეტის ახირებისა. ვინ „ჩვენ?“ ღმერთი, რჯული, ბ-ნს კრიტიკოსს იმათში არა ვრევთ, ვისაც ჩვენ ახალს თაობას ვეძახით. რა უთქვამს „ივერიას“ საზოგადოდ და არა მითითებით? თუ „ივერიამ“, სთქვა რამ იმ ვიღაც ახალგაზრდაზედ, რომელსაც, კრიტიკოსის სიტყვით, მითამ ძველს ანგარიშებს უსწორებს, ის ხომ ერთია და არა მრავალი. მაშ „ჩვენ“ აქ რა მოსატანია? კიდევაც ეგ არის განსხვავება კრიტიკოსისაგან მოყვანილ სიტყვების მთქმელის შორის და „ივერიის“ შინაურის მიმომხილველისა, რომ პირველი სრულ უარ-ჰყოფდა ახალთაობას ხელაღებით, მთლად და საზოგადოდ და ახალისა საერთოდ არა სწამდა-რა; ხოლო მეორე მარტო ერთს ეუბნება, შენ ახალი თაობისა ნიშანწყალიც არა გაქვსო, ცუდ-უბრალოდ თავი მოგაქვსო და შენი ახალი ძველზედ ძველია და არ გიწამებთო. თუ ამისთანანი, ჩვენდა საუბედუროდ, ბევრნი არიან, იმათ არც თაობა ეთქმის და არც ფეხობა. ისინი ცხოვრების გზაზედ ნალოებად თუ გამოდგებიან, თორემ უღლის თავში ვერ ჩადგებიან, უღონობის გამო, იმიტომ, რომ ამათ ის აკლიათ, რაც მართალის ახალის თაობის ძალ-ღონეს შეადგენს.

ჩვენ საზოგადოდ ახალს თაობას კი არ ვყოფთ უარს, არამედ იმას, ვინც მაგ სახელს ფართი-ფურთობისათვის ტყუილად იჩემებს. — ახალი თაობა ახალთა აზრთა წინამძღოლობაში, ახალთა აზრთა მოძღვრებაშია და არა იმაში, რომ მე დღეს დავიწყე წერა და შენ გუშინაო. აბა რა ახალის აზრის წინამძღომელი და მოძღვარია ბ-ნი „კისრულის“ ავტორი? მაგრამ ამაო კითხვაა. ეგევე უკითხავს მისთვის მის მეგობარს, როგორც თვით ამბობს თვის ფელეტონში („დროება“ № 116), მაგრამ პასუხის მაგიერად ეს უთქვამს: „გემო ნახე და გაიცან, რა ხილიც არის“. ეს იმას ნიშნავს, — მიყურე და მიცანიო. ღვთის წინაშე უნდა ვაღიაროთ, რომ ძნელი პასუხის საგებე-

ლი კითხვაა ეგ ზოგიერთებთათვის. „ივერიის“ შინაურის მიმომხილველმა აპრილის წიგნშივე სთქვა, რომ ზოგიერთნი, ვინც ახალის თაობის სახელს ტყუილად იჩემებსო, ოფლში გაიწურება და მაგ კითხვას პასუხს ვერ უპოვისო. რასაკვირველია, ამის თქმას „კისრულის“ ავტორზედ ვერ გავბედავ, იმიტომ რომ მას პასუხი დაწვრილებით, ანუსხვით მიუგია და, როგორც ჰხედავთ, კაი პასუხიცაა, თუ თქვენც იტყვით. ამ პასუხს რომ დააკვირდება მკითხველი, თითონ, მიხვდება: ამ შემთხვევაში მართლა უწინასწარმეტყველია „ივერიის“ შინაურ მიმომხილველს, თუ არა?

ნუთუ მართლა ამისთანა „ახალი რაზმი“ გამოდის ჩვენში და მატუელობს კიდეც... ჩვენ გვწამს ადამიანის სიკეთე საზოგადოდ და ამიტომ არა გვჯერა ეგ ამბავი.

ესეც ავტორის სიტყვისამებრ, „გემო ვნახეთ და გავიცანით, რა ხილიც ყოფილა“. იქნება ჩვენმა გემომ გვიმტყუნა, — არ ავხირდებით. მხოლოდ ამას კი ვიტყვით, რომ საბუთები თითონ „კისრულის“ ავტორისაგან გადმოცემული, წარმოგვიდგენია და ყველას ამ გზით ღონისძიება აქვს შეამოწმოს, მართალია ჩვენი დასკვნა, თუ არა.

ვიცით, ამის გამო გამოილაშქრებს ჩვენზედ „კისრულის“ ავტორი და, თუ ლანძღვას და თრევას არ გამოიყოლებს ამალად, და მართებულად ისე, როგორც შეშვენის ლიტერატურის ღირსებას გამოგვემკლავება, ჩვენც არ მოვერიდებით გაბაასებას ზოგიერთხელ, თუ მაინც საგანი ბაასისა ღირსი იქნება ყურადღებისა და ბაასი საგნის არსების ვითარებას შეეხება. თუ არა და წინადვე მოვახსენებთ: ნურას უკაცრაოდ. არავითარ პასუხს ჩვენგან ნუ მოელით. ეხლაც თუ ვილაპარაკეთ რამე „კისრულის“ ავტორზედ, იმიტომ ვილაპარაკეთ, რომ თითონ ნება დაგვრთო: „გემო ნახეთ და გამიცანით, რა ხილიცა ვარო“. ჩვენც დავეწაფენით მაგ უკვდავების წყაროს მისისავე სიტყვისამებრ და თუმცა ამ ჟამად თითქო მარტო ორის ფელეტონის გემო გავიღეთ, მაგრამ სხვა ფელეტონების გემოც, რომელიც „დროებაში“ მისის სახელით იყო დაბეჭდილი, უკვე გაღებულია და იმ ფელეტონების ლაზათიც ცნობილია. იმ სხვა ფელეტონებზედ ჯერ-ჯერობით ვერც კარგს ვიტყვით, ვერც ავსა, იმიტომ, რომ ერთსაც და მეორესაც საბუთი უნდოდა ცრუსამსონების წესისამებრ და საბუთების ჩამოთვლა მეტად გა-

აგრძელებდა ისეც გაგრძელებულს საუბარს, რათ იჭირებ საქმესო, გვეტყვის მკითხველი, რას აჰყოლილხარ ცრუ-სამსონებსო, ახალის დროის კრიტიკის მეტოდა იწამეო. არა, ბატონებო, ჩვენ ძველი კაცები ვართ და ანდაზისამებრ ამ შემთხვევაში არც ძველს გზას დავაგდებთ, არც ძველს მეგობარსა: საგიებელს თუ საქებს სიტყვას საბუთს წინ წაუმძღვარებთ. ამ ჩვეულებას ჩვენ ვერ ვუღალატებთ, თუნდა ცრუ-სამსონები კი არა, ამაზედ უარესი სახელიც მოგვინახონ ბაზრის მდიდარ ლექსიკონში.

[1883 წ.]

ახალი დასის მოლოდინში

ცხოვრებამ ჩვენში ცოტად თუ ბევრად ფერი იცვალა. ახალმა დრომ ახალი მოთხოვნილება დაჰბადა ხალხის ცხოვრებაში. ძველი ცხოვრება თავის ნაკვალევიდამ გამოვიდა და ახალი გზა-კი ჯერ ვერ გაუკვლევია, ახალის ცხოვრების კვალი ვერ მიუგნია. ძნელია, თუ კაცს გზა აერივა: უკან დაბრუნება უძნელდება და წინ წასვლაც ვერ მოუხერხებია...

უმრავლესობას შეიძლება თვალნათლად არც-კი ჰქონდეს გამორკვეული ეს ცვლილება, მაგრამ არ შეიძლება კი, რომ თვით უმეცარიც ბუნდად მაინც არ ჰგრძნობდეს ამასა. მხოლოდ არც ცოდნა აქვს მას და არც იმოდენა გონებითი ძალღონე, რომ თავის-თავს თითონვე უშველოს. აი აქ უნდა მოეშველოს ის, ვისაც იმოდენა ცოდნა და განათლება შეუძენია, რომ ახალის ცხოვრების მოთხოვნილება ესმის და გზის ჩვენებაც შეუძლიან. აი აქ უნდა გამოვიდეს საქვეყნოდ ის, ვისაც გული შესტკივა თავის უმეცარ მოძმესათვის. მადლობა ღმერთს, ამ ბოლოს დროს ჩვენს ბედს ძალიან ვერ დავემდურებით. ცოტად თუ ბევრად ხომ ჩვენში ჰმატულობს ყოველწლივ მცოდნე და განათლებული წყობა ერისა. სად არის, სად იმალება ეს წყობა? რატომ არ ეშველება იმ ხალხს, რომელმაც იგი გამოზარდა და რომელსაც იგი ეკუთვნის?

ნუთუ არ ესმით, ან ავიწყდებათ, რომ ყოველი გროში, რომელსაც ის თავის სწავლაზე ხარჯავს, ხალხის ოფლით, წვითა და დაგვით არის შეძენილი, თუნდა მახლობელთა ხელითაც იყოს მიწვდილი. ხალხი თუ იხდის ამ მძიმე ხარჯს, მხოლოდ იმ იმედით, რომ მისი ამაგი მუქთად არ ჩაივლის, რომ მისის ნაღვაწით და შრომით გამოზრდილი მასვე დაუბრუნდება და რაიმე შველას მისცემს თავის ცოდნით. არა გვგონია, რომ ჭეშმარიტად განათლებული კაცი არ ჰგრძნობდეს ამ-გვარ მოვალეობას, არ ჰფიქრობდეს, რომ იგი ზნეობით მოვალეა ხალხს უკანვე დაუბრუნოს სამაგიერო მისი, რაც მისგან მიუღია. ხოლო თუ ხალხს არ უხდიან სამაგიეროს, სხვა მიზეზი უნდა მოქმედობდეს, იქნება ცოტად თუ ბევრად შესაწყნარებელიცა, მაგრამ, ჩვენის ფიქრით-კი, გასამართლებელი არ იქნება. მწარე ფიქრები წარმოგვიდგება ხოლმე თავში, როდესაც ჩვენს განათლებულს კაცებს ვუფიქრდებით. შეჰხედეთ სხვა ქვეყნებს... ერთობ ყოველ დაწინაურებულ, განათლებულ ქვეყანაში თითქმის ყოველ ათს წელში ცხოვრება ფერს იცვლის... ყოველ ამ-გვარ მოძრაობას... ახალი მოთხოვნილება მოსდევს და საქვეყნო სარბიელზე ახალის დასის ხალხი გამოდის. ძველ თაობას ახალი სცვლის, ან გვერდში უდგება. ახალი — ახალის ცოდნით, ახალის ცხოვრების გამოცდილებით, ზეტის ჯანის და ღონით, ცხოველის ძალით არის შეჭურვილი და ამიტომ ცხოვრების მიმდინარეობას შესამჩნევ მოძრაობას აძლევს. ამ მოძრაობის ტალღები ვრცლად გადის და ცხოვრების ვარამსა და ვაგლახსა ჰრეცხს... სანუგეშოდ ის მაინცა რჩება, რომ ცხოვრება იქ დახავსებულ გუბედ არ გადიქცევა. საცა მოძრაობაა, იქ სიცოცხლეც არის. ჩვენში რაღასა ვხედავთ? ჩვენცა გვყავს თითო-ოროლა მაინც ჭეშმარიტად განათლებული და მცოდნე კაცები, იმისთანებიც, რომელთაც მეცნიერებაში სახელიც მოუპოვებიათ, მაგრამ ისინი, ჩვენდა სამწუხაროდ, ჩვენ გარეთ არიან. და ამ-სახით, ვისაც ზნეობრივი და გონებრივი ძალ-ღონე აქვს წინ-გაუძღვეს თავის საკუთარის ქვეყნის ცხოვრებას, განზედა სდგას. იქნება ამის მიზეზი ჩვენი ცხოვრებაც არის, მით რომ ბევრს სიამოვნებას და ხელის შეწყობას არ უქადდეს, მაგრამ ქვეყნის სამსახური ყველგან მსხვერპლია და არა სეირი. ამ შემთხვევაში დგომა — ცდომაა. ცხოვრება წინ წავიდა... ცარიელი მოედანი ცხოვრებისა ჰლა-

ღადებს და იწვევს იმ განათლებულ მშრომელთა. მაგრამ ღალადი ჯერ არავის ესმის და მოწვევაზედაც ჯერ არავინ მიდის.

[1886 წ.]

ბულვარის აკადემია

ერთ-გვარის ყალიბის მწერალნი არიან ჩვენში, რომელთაც ერთი სასაცილო ზნე სჭირთ, როცა საპოლემიკოდ გამობრძანდებიან ხოლმე მოედანზედ. როცა სურთ თავის მოპირისპირეს წუნი რამ დასდონ, ვითომ სახელი გაუფუჭონ, საზოგადოებაში აბრუ გაუტეხონ, — ამისათვის მარტო ერთი იარაღი აქვთ. აიღებენ და რის და ვისი ათვალწუნებაც უნდათ, იმას მიაკერებენ ხოლმე მარტო ერთს სიტყვას: „ძველიაო“, და საქმე მათის ფიქრით გათავებულია და დამში მოსული. რა თქმა უნდა, ამნაირის ფარ-ხმლით მეომარი დიდის ტყვია-წამლის პატრონი არ უნდა იყოს, იმიტომ რომ თითონ ეგ იარაღი მეტის-მეტი ძველია და დღეს მარტო ბავშვებს-ღა აქვთ ხელში სათამაშოდ და მარტო იმათი შესაფერია და მოსახდენი.

გონებაში ჩავარდნილი ჭკვათა-მყოფელ კაცისათვის-კი სათაკილოა მაგაზედ ლაპარაკი იარაღის ხელში ჭერა, იმიტომ რომ არაფერი ქვეყანაზედ არც იმით დაიწუნება, რომ ძველია, არც იმით მოიწონება, რომ ახალია. ამ სადა ჭეშმარიტებას დიდი ლარი და ხაზი არ უნდა, არც მეტის-მეტი გონების გახსნილობა, რომ კაცმა ახალი ტალახი ძველს ვარდს არ ამჯობინოს მარტო იმის გამო, რომ ტალახი ახალია და ვარდი-კი ძველი.

ხომ ასეა, მაგრამ ზემოხსენებულ ყალიბის მწერლებმა იმოდენა მოედანი მოიპოვეს ჩვენს უმეცარს წვრილფეხობაში, რომ ჩვენის ბულვარის აკადემიაში ეხლა კარგა საკმაოდ დიდი წრეა მკითხველებისა, რომელიცა ჰკმარობს ავისა და კარგის გასარჩევად მარტო ორს სიტყვას: „ძველია, ახალია“. ზემოხსენებულ ყალიბის მწერლებს ეს ორი სიტყვა დაუხვევიათ ხელზე და სხვა ყველაფერში რომ უღონონი არიან, თითონ „ახალობით“ იწონებენ თავს და სხვას-კი „ძველობით“ ჰწუნობენ. მოგახსენებთ, ამისთანა მანერამ მწერლობაში დიდი ხა-

ნია იქაც თავისი დრო მოიჭამა, საცა დაიბადა და საცა პირველ გაჩნდა ქვეყნის სასაცილოდ.

სასაცილოდ, — ვამბობთ, იმისათვის, რომ საქმისა, თუ აზრის ავ-კარგიანობის გარჩევა მარტო ძველ-ახლობითა, ღირსების აწონ-დაწონვა მარტო იმით, რომ ეს გუშინდელია და ეს დღევანდელი, ჭეშმარიტების უარყოფა მარტო იმით, რომ ძველია და ტყუილის ჭეშმარიტებად გაყვანა მარტო იმით, რომ ახალია, რაც გნებავთ ბრძანეთ და, სასაცილოზედაც მეტია. აგეთი სასწორი, აგეთი გარჩევა კარგისა და ავისა, მართლისა და ტყუილისა მარტო იმის მომავლინებელია, რომ კაცს არც კარგი ესმის, არც ავი, არც მართალი უცვნია, არც ტყუილი, და ამაოდა ჰფქვავს მინდ-მოკლებულ წისქვილსავით. სასაცილოზედ მეტი არ არის, მაშ რა ეშმაკი და ჭაჯია!..

ერთად-ერთი ბაზარი, საცა უეჭველად, ესე იგი ფასის გამოუჩხრეკელად და გამოურკვეველად გადის ამისთანა სასაცილო საქონელი, ჩვენის ბულვარის აკადემიაა. არც საკვირველია.

„ბევრს ჰიქას კენჭიც ეყოფა,
უგუნურს — დრამის წონანი“, —

სწორედ ამ აკადემიაზედ არის ზედ-გამოჭრილი; ბევრს არას დაგიდევთ, ცოტასა ჰკმაროს, და თუნდაც არ იკმაროს, ბევრის მოსათავსებელი გოგრაც არა აქვს. თუნდა ჰქონდეს კიდეც, რად უნდა? მეტი ბარგია. აქ ოღონდ სთქვით ვისზედმე და რაზედმე „ძველია“ და კმარა კიდეც: ორს კურდღელს ერთს გამოდგომაზედ დაიჭერთ. ჯერ იმას, რომ „ძველობით“ ხსენებულს მაშინვე შეჰბოჭვენ და სამარცხვინო ბოძზედ გააკრენ: „დახე, დახე, ძველი ყოფილა და არ ვიცოდითო“. აღარავინ ჰკითხულობს: „კაცო, რა ვუყოთ რომ ძველია! იქნება კარგია, იქნება მართალი მაგ ძველშია. თქვე დალოცვილებო, ერთი საქმესაც ჩახედეთ გულში!.. ერთი მოსჩხრიკეთ, სინჯეთ, მთელს სიგრძე-სიგანეზედ მოატარეთ ეგ თქვენი გონების თვალი და!..“ თქვენც არ მომიკვდეთ, იმ წვრილფეხობის აკადემიაში ამ მჩხვრიმალისათვის ყურიც არავინ შეიბერტყოს, „ძველია“ და რაღა კითხი უნდა, არ ევარგებაო. დაჰკრენ კვერს და დაასმენ ბეჭედსა.

ამ-სახით, ძველობით ხსენებული ხომ სამარცხვინო ბოძზეა

გაკრული საჯაროდ, და ერთი კურდღელი ეს არის, რომელსაც იგი აკადემია დაეჭერინებს ხოლმე „ძველობით“ წუნმდებელს მწერალსა. ეს მწერალი ამავე დროს მეორე კურდღელსაც იჭერს წვრილფეხობის აკადემიის მწევრებითა. რაკი მწერლის მიერ ათვალწუნებული აზრი, საგანი, თუ კაცი, ძველი ყოფილა, აშკარაა, თითონ წუნმდებელი მწერალი, მისი აზრი ახალი იქნება და, რაკი ახალია, კარგი უნდა იყოს. მაშ „ტაში-ტაში“ ამ ახალსა, და მაშინ ნახეთ ის წვრილფეხობის აკადემია, თავის აკადემიკოსთან ერთად, როგორ აიკრეფს კალთებს და რა ფერხულს და ბუქნას დაუვლისI..

რა თქმა უნდა, ჭკვათა-მყოფელი ნაწილი საზოგადოებისა, გონება-გახსნილი მსმენელი ნანვითა და ნაღვლით უყურებს ამ ლიტერატურულს ბუქნას დარბაისელის აკადემიისას, მაგრამ მაინც ამ ბუქნისა და ფერხულისაგან აყენებული მტვერი ბევრს თვალს უბნელებს და ამ თვალთა დაბნელებაშია კიდეც ზოგიერთების იმედი გამარჯვებისა.

ჩვენ ყოველ ამას ვამბობთ იმიტომ კი არა, რომ ყოველივე ძველი მოგვწონდეს და ყოველსავე „ახალს“ ვწუნობდეთ. ავკარგიანობა ახალშიაც არის და ძველშიაც. ისიც ძალიან კარგად ვიცით, რომ „რა ვარდმან თვისი ყვავილი გაახმოს, დაამჭკნაროსა, იგი წავა და სხვა მოვა ტურფასა საბაღნაროსა“. ეს ყოვლად მხსნელი წესი და რიგია ადამიანის წინმსვლელობისა და ქვეყნიერობის ბრუნვა-ტრიალისა. მაგრამ ისიც დასავიწყარი არ არის, რომ ზოგჯერ „ახალსა ნამუდრაგალსა ძველის სჯობიან ჩანჩალი“. აი სად არის ის ბეწვის ხიდი, რომელზედაც გავლას საღი ჭკუა უნდა, მართლის სიყვარული და ვაჟკაცური გამბედაობა, ნამეტნავად ჩვენში, საცა უფროსერთი მარტო იმისათვის ჰთრთის და ჰძრწის, ბულვარის აკადემია რას მეტყვისო, მომიწონებს თუ დამიწუნებსო, ესე იგი ახლობაში ჩამომართმევს, თუ ძველობაშიო. ტკივილი ამაშია!

თუნდ ესეც არ იყოს, რით ვერ გაიგეს, რომ ეგეთი საპოლემიკო იარაღი ჭკვათა-მყოფელთათვის არა სჭრის. იგი გამოუდეგარი და ყოვლად უხეირო იარაღია და მერე სხვისაგან წათხოვარი, სხვის გამონაცვალი. მაგას ეროს დროს ძალიან ხშირადა ჰხმარობდნენ რუსეთში, მაგრამ მალე ჰნახეს, რომ მარტო ბეღურების საფრთხალად თუ გამოდგება და დიდი ხანია

თავი დაანებეს, ხოლო გამონაცვალს ჩვენები მიესივნენ და დაეპატრონენ.

დაძველდა, ბატონებო, ეგ იარაღი, გაცვდა, იმიტომ რომ თავდაპირველადვე ხანგრძლივობის უნარი და ღონე არა ჰქონია. ქარისაგან მობერილი იყო და ქარმავე წაიღო და საწყაოდ ავისა და კარგისა, მართლისა და ტყუილისა დარჩა სიაგე და სიკარგე, სიმართლე და სიცრუე და სხვა არაფერი. ნუთუ ამის გამოცნობას დიდი ჭკუა უნდა, რომ ავ-კარგიანობა ტყუილ-მართლობა არც ახალს ახლობით მიეწებება, არც ძველს ძველობით. ავსაც და კარგსაც, ტყუილსაც და მართალსაც თავისი საკუთარი ბუნება აქვს და თვითოეული თვისდა ბუნებისამებრ უნდა გაირჩეს და გამოიზომოს და არა სიახლით და სიძველითა.

ყველას, ძველია თუ ახალი, მინამ მსჯავრს დასდებდეთ. კბილი კი არ უნდა უსინჯოთ, ბუნება უნდა გამოუჩხრიკოთ და მარტო მაშინ დაეჭდევა თქვენს მსჯავრს ადამიანის საკადრისი ღირებულება და ფასი.

ძველობით ხსენება სხვისა, ამით კილვა და ძაგება, ძველი იარაღია უღონობისა, გაცვეთილი ფანდია სახსარ-მოკლებულ ფალავნისა. მწერლისა თუ მთქმელის არაარაობის, ცარიელობის უტყუარი ნიშანი მაგ იარაღის ხმარებაა. რაკი მაგ-გვარს იარაღს ხელი წაავლო კაცმა, იმას თავი დაუკარით და „მშვიდობის მგზავრობა“ დაულოცეთ. იგი წასულია, გარდასულია და ვერც სიმარდე წერისა, ვერც სუსხიანობა კალმისა ვერ იხსნის ამისთანა მწერალს ამ სამწუხარო ბედისაგან. ნუ ენდობით და ერიდენით მაგ უღონო ღონესა. მაგ იარაღის მხმარებელი მწერალი გადაბერებულს გასათხოვარსა ჰგავს, ანუ, უკეთ ვსთქვათ, საპატარძლოდ მორთულს ბებერსა, და ტყუილად კი არ არის ნათქვამი:

„ბებერსა, სასძლოდ მორთულსა,
უფრთხილდი, მოერიდეო“.

უარმყოფელობა ჩვენში

I

ჩვენ ადრევაც გვითქვამს, რომ ეხლანდელს დროს რაღაც ხიფათი შეემთხვა და ადამიანის ლოღიკამ გზა შეიშალა, თითქო ან მართულები მოეშალა, ან ღერძი გაუბრუნდდაო. სულ ყველაფერი აირივ-დაირივა, ტყუილი და მართალი ვეღარავის გაურჩევია, ჭვენა-გრძნობანი ზენა-გრძნობათა ადგილას გამეუფდნენ, ცოდვამ მადლის პირბადე ჩამოიფარა, ყალბი ხალასად გადის და ნაძირალა თავანკარად. თითქო ჭკუისა და გულის აღებ-მიცემობაში აღარ იშოვება საწყაო ცოდვისა და მადლისა, ტყუილისა და მართლისა.

ყველანი ვხედავთ ამას, ყველას თვალ-წინ ათასი ამისი მაგალითი გვიდგა და ყველანი ვიშვნევთ და ვიწყნარებთ ამისთანა ყოფას, თითქო ამითი არავითარი რიგი ურთიერთობისა არ ირღვეოდეს, თითქო ამ არევ-დარევაში, ამ გაურჩევლობაში ვპოულობდეთ მაგარს ტინს, რომელზედაც უნდა აშენდეს ჩვენის ბედნიერების ციხე-სიმაგრე, თითქო კეთილს, მართალს, მადლს უღონობა შეაჩნდათ, და ამის გამო ბოროტს, ტყუილს და ცოდვას-ღა მივენდენით სრულის იმედით, რომ იგი ჰქმნან კაცის ბედნიერებისათვის, რაც კეთილმა, მადლმა და მართალმა ვერ შესძლეს.

ამ უნუგეშო ყოფას ხშირად ჩავუფიქრებივართ ჩვენ და ხშირად მოგვწყურებია გამორკვევა მიზეზისა, უფრო იმიტომ, რომ ეს არევ-დარევა აზრებისა, ეს გაურჩევლობა ტყუილისა და მართლისა, ბოროტისა და კეთილისა, არსად სხვაგან ისეთის თავმოწონებით არ გათამამებულა, არ გაკადნიერებულა, როგორც ჩვენში. ეს ადვილი მისახვედრიც არის: სულელობას, ოღონდ მეცნიერების სახელით-კი გამოვიდეს მოედანზედ და ლიბერალობა მოეწეროს ქვეშ, არსად იმისთანა უვიცობის ხნული არ დახვდება ფესვის მოსაკიდებლად, როგორც ჩვენში. საცა ჭკუა და გული ადამიანისა დღეს-აქამომდე სხვისის ნასუფრალით იკვებება აუწონ-დაუწონველად. ჩვენში, გაიგებენ თუ არა ალია მომკვდარაო, იმას აღარ დაეძებენ, მართლა მომკვდარა თუ არა, და თუ მომკვდარა, რომელი ალიაა. საკმაოა მხოლოდ ყური მოჰკრან ჰოსა თუ არას, და გათავდა საქ-

მე, ყოველს სასაცილობას წამოიყრანტალებენ, გამოუძიებლად, საბუთის უკითხველად, ნამეტნავად მაშინ, თუ ყურში წასჩურჩულეთ, რომ ეს უკანასკნელი სიტყვაა მეცნიერებისა, ახალი მოძღვრებაა, ახალი მიმართულება და უეჭველი ნიშანია ლიბერალობისა.

ამის მაგალითებს ბევრი ძებნა არ უნდა. კაცი, მაგალითებრ, მოგითხრობთ, რომ საქართველოს სამი ათასი წელიწადი უცხოვრია და ამ სამი ათას წელიწადში არც ხელი გაუნძრევია, არც ჭკუა და გონება უმოქმედებია, არც გული და გრძნობა გამოუჩენიაო, არც წესი და რიგი ცხოვრებისა გამოურკვევია, არც არაფრის ცოდნა და გაგება ჰქონია, ერთის სიტყვით, ისტორია არა ჰქონიაო. ეუბნებით, თუ ყოველი ეს მართალია, მაშ როგორ-ღა გაუძლია საქართველოს დღემდე, რას შეუნახავს ამ სამი ათას წელიწადში და რატომ მტვრად არა ქცეულა ამოდენა მტრებ შორის მოქცეული? ეჰ, თქვენ რა იცითო? გიპასუხებთ: თქვენ ჰოს მთქმელები ხართ და მე უარმყოფელიო, თქვენ ძველს მოძღვრებას მისდევთ და მე ახალსაო. გამოდის მეორე და იძახის: შექსპირი რა კაცია, ერთხელ ერთს ვიღაცა სულელს წამოურახუნებია — დიდი მწერალიაო, და თქვენც, არა-ნაკლებ სულელებს, გჯერათო. აბა რა მწერალია, რომ იმდენი რაღაცები დაუწერია და აბა თუ ერთგან ნახსენები ჰქონდეს рабочий вопрос-იო. გამოდის მესამე და იძახის: ჩვენი მწერლები სულ მუხანათები და ქვეყნის მოღალატენი იყვნენო, რადგანაც ბატონ-ყმობის სიმწარეზედ ხმა არ ამოუღიათო. ეუბნები: კაცო, ეგ რა ადლი დაგიჭერია ხელში? არისტოტელი არამც-თუ სწუნობდა დღეს სამართლიანად გაკიცხულსა და მოსპობილს ბატონ-ყმობას, არამედ იგი უფრო უარესის მონობის მომხრეც იყო, და აქედამ განა ის გამოდის, რომ არისტოტელი სულელი იყო და ქვეყნის მუხანათი? ეგრე ხელაღებით უარყოფა გაგონილა! მაშ ჰომეროსიც მჩვარში გასახვევია, რომ ბატონ-ყმობა არ უხსენებია თავის ილიადაში? მაშ დარვინიც ქვეყნის მოღალატეა და ჭკუის-გლახა, რომ თავის სახელოვან თხზულებაში ერთი სიტყვაც არ დაუხარჯავს ბატონ-ყმობის თაობაზედ?

გამოდის მეოთხე, სულ სხვა ჯურისა და მოდგმის კაცი, და იძახის: თქვენ, ქართველები, ვინა ხართო? გუშინ ჩამოთრეულხართ საიდღამაც მთებიდამ და დიდად თავი მოგაქვთ —

ძველი ჭკვიდრნი ვართ საქართველოსიო. თუ დასაბუთებულს სიტყვას შეუბრუნებთ, ის მაინც თავისას არ იშლის და გეუბნებათ: თქვენ თქვენს თავის-მოყვარეობას მთლად გაუტაცნიხართ და მართლ-მოყვარეობა დაგკარგვიათო. თქვენს თვალში მართალს თავისი ფასი არა აქვს, თუ თქვენთვის სასიამოვნო არ არისო. მართალი-კია, რაცა სთქვით? — ეკითხებით დაჟიწებულს უარმყოფელს. მე-კი უარვყოფ და მართალია თუ არა, ეგ ჩემი საქმე არ არისო. მაგისათვის თავი შენ გაიცხელე, თუ გესიამოვნებაო. გამოდის აქაც ივივ ქებული უარყოფა, ხრლო სხვა სარჩულზედ ამობლანდული. ეს უკანასკნელი სხვა ჯურის უარყოფაა და სხვა სათავიდამ მოდის. ამას ყური არ ეთხოვება. სულ სხვაა ჩვენი შინაური უარმყოფელობა. იგი რაღაც სიბრძნესა, ცოდნასა და ლიბერალობას ჩემულობს და თუ გამვლელ-გამომვლელი თავს არ უკრავს და ფუხლს არ უყრის, ყველანი სულელები ჰგონია, უცოდინარი და რეტროგრადი. ამის მსმენელს ბალღებსაც სჯერათ ეს ყველაფერი და ვნებაც აქ არის.

აკი მოგახსენებთ, ჩვენში იმისთანები არიან, რომ სახელად მიაჩნიათ გამოვიდნენ და იყვირონ — დღისით დღე არ არის და ღამით ღამეო. თითქოს მარტო იმისთვის, რომ ბალღებს მოაწონონ თავი და ტაშის ცემით ათქმევინონ: აი უარმყოფელი და, მაშასადამე, ბრძენი, მცოდნე და ლიბერალი. თორემ გონებაში ჩავარდნილი კაცი ამ უარმყოფელს საგიჟეთში ამოუყოფდა თავსა. ამ უარმყოფელს რომ უთხრა: კაცო, რას ჰროშავ! როგორ თუ დღისით დღე არ არის და ღამით ღამე, — გიპასუხებთ: შენ რა იცი, ხურმა რა ხილია! მე უარმყოფელის მიმართულებისა ვარ და ეს მიმართულება უკანასკნელი სიტყვაა მეცნიერებისა, ახალი მოძღვრებაა და განა არ ვიცი, — შენს გაცვეთილსა და დაობებულს მიმართულებას ვერაფრად ეჭაშნიკებაო. ამასაც ხომ არ გაკმარებთ. რადგანაც ტაშს არ უკრავთ, წამების გვირგვინსაც დაიწვნავს ამ სასაცილო მჩვრისაგან, დაიდგამს თავზედ, გამარჯვებულსავით დონჯსაც შემოიყრის და თავმოწონებულად დაიწყებს სიარულს. ბალღები უცქერიან ამ ბერიკად მორთულს დონკიხოტსა და ქება-დიდებას მისძახიან: „აღა ბაღში მიბრძანდება, მიხედ-მოხედვის ჭირიმეო“. დონკიხოტსაც სჯერა ეს „მიხედ-მოხედვის ჭირიმე“ ბალღებისა და შუბლზედ ბუზსაც არ იფრენს.

ჩვენა გვსურს ამ სასაცილო მიმართულებაზედ მკითხველ-თა ყურადღება მივაქციოთ, ამ მოძღვრებას გზა-კვალი გავუსინჯოთ, მიზეზი ვუპოვოთ, თავისი მივუწყოთ და ამ გზით, ჩვენის შეძლებისამებრ, ტყუილი მართლისაგან გავარჩიოთ, გამოვარკვიოთ. დროა ბალღების საცთუნალო სიტყვებს ფერუმარილი ჩამოვაცალოთ, პირისპირ გავუსწოროთ თვალი და ნათხოვარი ფრთები ჩამოვაკვეცოთ. ეს შემდეგისათვის იყოს.

II

ჯერ ეს ვიკითხოთ, — რა არის ბუნებითად ეგრეთ-წოდებული უარმყოფელობა? ამას რომ გამოვარკვევთ, თავისთავად გამომზევდება, რა წითელი კოჭია თითონ უარმყოფელი მიმართულებაცა.

თითონ სიტყვა რო ასო-ასოდ გამოვწლათ, დავინახავთ, რომ უარმყოფელობა „არას“ თქმაა, ანუ, — მდაბიოდ რო მოგახსენოთ, ჩვენებურად, ქართულად, — ჰაშას კვრაა და სხვა არაფერი. არ ვიცით, იქნება ეს სიტყვა ჯეროვანად არ არის შედგენილი ქართულად, ხოლო ეს-კი უეჭველია, რომ იგი თარგმნილია რუსულისაგან. რუსულად ამ უარყოფას, ანუ უარმყოფელობას, отрицание ჰქვიან. თითონ რუსულადაც, საიდამაც ნათხოვარსავით გადმოგვიღია ეს „отрицание“, ჰაშას კვრაა, თუ ამ სიტყვას პატარა ენა არ დავუმოკლეთ და ნება მივეცით მთელის თავის სიგრძე-სიგანით იმეტყველოს. ამიტომაც, ვინც ამ სიტყვას ჰხმარობს რუსულ ლიტერატურაში, იმას ამ სიტყვის სარბიელი ვიწრო ფარგლითა აქვს შემოვლებული, რომ „არას თქმას“ არავინ „ჰაშას კვრა“ არ შესწამოს, რადგანაც „ჰაშას კვრა“ მტყუანისა და სულელის ხელობაა და არა მართლისა და ჭკვათა-მყოფელისა.

ეს-გვარი უარმყოფელობა, რომელიც არსად მიღებული არ არის და მარტო რუსულს ლიტერატურას-კი როგორღაც აეკვიატა, ძველის-ძველი ამბავია, და სტყუიან ისინი, ვინც ახალის სახელით ამ უარმყოფელობას ასაღებენ. მას აქეთ, რაც კაცთა ენამ „ჰო“ და „არა“ მოიგონა და სამეტყველოდ თვის სიტყვიერებაში შეიტანა მყოფობისა და არმყოფობის

გასარჩევად, ეს უარმყოფელობა არის ჭეშმარიტებაზედ და იქნება კიდეც, ვიდრე კაცის გონება არ დასცხრება ჭეშმარიტების ძიებისაგან. ხოლო ამ ძიებაში მარტო „არა“ კი არ მოქმედობს, „ჰო“-საც ისეთივე ღვაწლი მიუძღვის, როგორც „არასა“.

მთელი ისტორია კაცობრიობისა ყოველ-გვარს სფეროში, საცა-კი ადამიანს წარმატების ძლევამოსილობა მიუძღვის და არ მიუძღვის, სხვა არა არის-რა, გარდა გაუთავებელის ჭიდილისა „ჰოსა და არას“ შორის. ყოველივე ჭეშმარიტება, ყოველივე საქმე, რაც კაცობრიობას აღმოუჩენია კაცთა ცხოვრების გულის, გონების განსაკარგებლად, გასაძლიერებლად, წარსამატებლად, ამ ჰოსა და არას ჭიდილით მოუპოვებია. ჭეშმარიტების აღმოჩენას, საქმეს ცხოვრების ასე თუ ისე გაწყობისასა და გარიგებისას, სხვა გზა არა აქვს ამ ერთადერთის გზის მეტი. რა საგანსაც, რა მოვლენასაც-კი, კაცთა ხელიდამ, თუ გონებიდამ გამოსულს, გულში ჩაჰხედავთ, დაინახავთ, რომ ჰო-არაობის ჭიდილსა და ქარცეცხლშია გამოტარებული. მართალია, გამარჯვება ერთისა თუ მეორისა, ჰოსი თუ არასი, ყოველთვის არა ჰნიშნავს ჭეშმარიტების გამარჯვებასა, მაგრამ მაინც ჰოსა და არას ჭიდილია ერთად-ერთი გზა ჭეშმარიტების აღმოჩენისა და პოვნისა. ტყუილად-კი არ არის ნათქვამი ერთის მეცნიერის ბრძნისაგან, რომ ცდომისაკენ ათასი გზა მიდისო და ჭეშმარიტებისაკენ-კი მარტო ერთადერთიო. ეს ერთად-ერთი გზა ჰოსა და არას დაპირისპირებაა.

ამიტომაც, უარყოფა ცალკე, ჰოსთან არ-დაპირისპირებული, არ შეჭიდებული, ჭეშმარიტებისათვის სვის გატანაში სრულად ულონოა, როგორც ჰო, ამ შემთხვევაში ცალკედ უღლის მწეველი. შეჭიდება ჰოსი და არასი, მათი ერთმანეთთან დაპირისპირება და ამ გზით კვლევა მართლისა, კრიტიკაა. კრიტიკა ბუნებითად ისეთი რამ არის, რომ ერთსა და იმავე დროს, ერთისა და იმავე საგნის კვლევაში ჰოსაცა და არასაც ამოქმედებს მართლის გამოსარკვევად და გამოსაჩენად. იგი ნებას არ იძლევა, რომ ან ერთმა და ან მეორემ ცალკე გაიწიოს და ცალ-კერძ სჭიმოს ჭაპანი ძიებისა და კვლევისა. როგორც ურემი სწორედ ვერ გაივლის, თუ ცალმხრივ გააწევინე ხარსა, ისეც ძიება და კვლევა ჭეშმარიტებისა, ცალ-კერძ ტარებული და განზიდული.

აი, ჩვენის ფიქრით, ჭეშმარიტი მნიშვნელობა უარმყოფელობისა და მისის არსებობის მიზეზი, საბუთი და ადგილი. ეგ ერთი მოჭიდავეა კრიტიკის მბრძანებლობის ქვეშ, ერთი ხელია, ხოლო უმეოროდ წარმოუდგენელი და სასაცილოდ ასაგდები. ჩვენ ამაზედ შორსაც წავალთ: უარმყოფელობა, კრიტიკაზედ დამოუკიდებლად ცალკედ დაბინავებული კაცის გონებაში, დიდი სულელობაა. რა არის უარყოფა ცალკედ? ჰოს გაბათილებაა და მის სამაგიეროდ „არას“ გაჰოება, თუ ესე ითქმის. თუ ამ უარყოფას თავის-თავად შეუძლიან რამ, ხომ ამ გაჰოებულს არასაც თავისი ქამანდი უნდა უგდოს და ტახტიდამ გადმოაბრძანოს, თუ ბოლომდე თავის საკუთარს წერას ჰსურს. რომ აჰყვეს და თავის-თავს არ უღალატოს, თავისითავივე უარი არა ჰყოს, არ გააბათილოს. ნუთუ ამისთანა წაჯეგ-უკუჯეგობა, მოძღვრებად გადაქცეული, მომცდარი ჭკუის სასაცილო ცუღლუტობა არ არის! თუნდ ამასაც თავი ვანებოთ: უარყოფა სხვა მხრითაც რაღაც ჭკვა-შეშლილის მასხარაობას მოგვაგონებს, იმიტომ რომ „ჰოც“ ისეთივე უარყოფაა „არასი“, როგორც „არა“ „ჰოსი“, და თუ სიმართლე, სიბრძნე და ლიბერალობა მარტო უარყოფაშია, „ჰოსაც“, ვით „არას“ უარმყოფელს, ისეთივე პატივი უნდა ჰქონდეს, როგორც „არას“, „ჰოს“ უარმყოფელს.

შორს რომ არ წავიდეთ, განა, მაგალითებრ, სქოლასტიკა უარმყოფელობა არ იყო გონების თავისუფლად მსჯელობისა? განა ეგრეთ-წოდებული „ეპოქა განახლებისა“ უარყოფა არ იყო სქოლასტიკისა? განა ერთსაცა და მეორესაც ერთსა და იმავე დროს თავისი ჰო არა ჰქონდათ, რომლის სახელითაც სხვის ჰოს უარსა-ჰყოფდნენ! ორივე ერთმანეთის უარმყოფელნი იყვნენ და თუ ცარიელი უარყოფა სასაცილოა და საპატივო, მაშ განახლების ეპოქის უარმყოფელი სქოლასტიკა ისეთივე სასაცილოდ მისაჩნევი უნდა იყოს უარმყოფელთა მოძღვრებისათვის, როგორც განახლების ეპოქისაგან უარყოფა სქოლასტიკისა. უფრო ახლოდამ მოვიყვანოთ მაგალითს. „Московские Ведомости“ დღეს უარჰყოფენ ყველა იმ სახელოვანს რეფორმებს, რომელიც მოახდინა განსვენებულმა იმპერატორმა ალექსანდრე მეორემ, და მთელი დასი ლიბერალებისა რუსეთში ებრძვის „Московские Ведомости“-ს და ყოველს მის „არას“ ერჩის „ჰოს“ თქმითა. ამ ჭიდილში უარყოფა

რომ ხაშველად მიუშვას კაცმა, — აბა შენს მომხრეს დააძლევინე მოჭიდავეო, არ ეცოდინება ვის მიეშველოს, რადგანაც „ჰოს“ მთქმელნიც ისეთივე უარმყოფელნი არიან „Московские Ведомости“-ს „არასი“, როგორც ეს უარმყოფელია ლიბერალთა დასის „ჰოსი“.

თუ ეს სულელი უარყოფა ამ სასაცილო ყოფაში ჩაიგდებს ხოლმე თავსა, როცა კრიტიკის მბრძანებლობიდამ გამოდის და ცალკე ჰბატონობს, მაშ რიღას მაქნისია, რომ ესე ებღაუჭებიან და მაგ კრიტიკის საბრძანებლიდამ გამოპარულს ყმასა კალთაზედ რაღას ეჭიდებიან, წადი და წაგვათრიე საომრადაო. ეს ხომ იმასა ჰგავს, მკვდარი მკვდარს აეკიდა, სამარემდე წაიღეო. მართლა-და, — რა არის ეს ცალკე უარმყოფელობა, თუ არ „ჰაშას კვრა“ ყველგან და ყველაფერზედ! ეგ „ჰაშას კვრა“ დიდი ხანია შემოღებულია და ნაგეში ყველგან საერთოდ და ჩვენში ცალკედ. ერთს ქურდსა და ავაზაკსაც ვერა ჰნახავთ, რომ ამ „ჰაშას კვრაში“ გაოსტატებული არ იყოს. ნუთუ ესეთი ხელობა, ესეთი ოსტატობა მომასწავებელია სიბრძნისა, ლიბერალობისა და სხვა ამისთანა საქებურ სახელოვანებისა! ნუთუ ეს ჭეშმარიტების ძიება და კვლევაა და არა სოროსა და ხვრელის თხრა, რომ ტყუილი შეძვრეს და თავი შეიფაროს! გვიკვირს, უარმყოფელობა თავის-თავად, როგორც ერთი რამ ცალკე განსაკუთრებული მოძღვრება, — როგორ ჰხოგინობს ადამიანის საღს გონებაში და ან კაცის გონება როგორ იშვნევს და ჰკადრულობს ამ სასაცილობას. ეს ხომ ადამიანის ჰკუის გაუქმება და გაბათილებაა. ამ დუდგულას თოფით სვლას უარმყოფელ მიმართულებას ეძახიან და, წარმოიდგინეთ, არც-კი ჰთაკილობენ...

თუ ჩვენს შინაურ უარმყოფელებს ამის თქმით ისა ჰსურთ აუწყონ ქვეყანას, რომ „არას“ ჭეშმარიტების ძიებაში თავისი კუთვნილი ადგილი უნდა ეჭიროსო, როგორც თანასწორ მოპირისპირეს „ჰოსას“, მაშინ რაღა საჭირო იყო ახალის სახელის მოგონება, როცა უკვე მოგონილი სახელი უფრო უკეთ გვამცნევს საგანს და ყველგანაც მიღებულია, როგორც საგანწის ზედგამოჭრილი სახელი. ეგ სახელი კრიტიკაა და იგი ერთსა და იმავე დროს „ჰო“-საცა და „არა“-საც ერთნაირად და მიუდგომელად ამოქმედებს და როგორც ტალსა და კვესსა ერთმანეთს ახვედრებს ჭეშმარიტების დასაკვესებლად. თუ

მწერლობის სახელ-ქვეშ კრიტიკა ეგულებათ, მაშინ მარ-ტო წს-ღა გვეთქმის ჩვენს შინაურ მწერლობაზედ: ღმერთო, შეუნდე, რამეთუ არ იციან რას იქმან, და სწორედ შესანდობარნიც არიან, იმიტომ რომ არ-ცოდნა არ-ცოდვაა.

[1888 წ.]

„თერგ-დალეულნი“ და ახალი თაობა

I

წარსულს №-ში დაბეჭდილი იყო ბ-ნ ნ. გ — ლის წერილი, რომელსაც შეუძლებელია ყურადღება არ ვათხოვოთ, რადგანაც ეს წერილი ეხება მრავალს საგულისხმო და თან სავალალო საგანს ჩვენის ცხოვრებისას. ბ-ნი ნ. გ — ლი, რომელსაც კვალ-და-კვალ თვალი არ უდევნებია ჩვენის ვითარებისათვის, ადარებს ერთმანეთს ორ თაობას, ძველსა და ახალსა, და ორს ხანას ჩვენის მწერლობისას. ერთის სიტყვით, ავტორი ეხება ისეთს საგნებს, რომელთაც შეუძლებელია კაცმა გვერდზე აუაროს, თუ რომ ქვეყნის ავსა და კარგზე ზრუნავს და გული შესტკივა. მართლადაც, განა საინტერესო და საჭირო არ არის ვიცოდეთ, რა მოიღვაწა ძველმა ან ახალმა თაობამ, რამდენი ფეხის ნაბიჯი გადადგა წინ ან უკან ჩვენმა მწერლობამ, ჩვენმა ცნობიერებამ, რამდენად შევიმატეთ თუ შევისუსტეთ გონებითი და ზნეობითი ძალ-ღონე? დიაღ, ყოველივე ეს მეტად საყურადღებოა, და ამიტომაც ჩვენ ვუძღვნით ჩვენს შენიშვნას ბ-ნის ნ. გ — ლის წერილს და თან ვისურვებთ, მკითხველმა ყურადღება ათხოვოს აღნიშნულს საგნებს.

რა უწახავს, რა შეუნიშნავს ბ-ნს ავტორს წინათ და ეხლა სამშობლო ქვეყანაში, რა აზრისა არის ძველსა და ახალს თაობაზე, ძველსა და ახალს მწერლობაზე? იხსენიებს-რა ავტორი ძველს თაობას, ეგრეთ-წოდებულს თერგ-დალეულებს, ამბობს, რომ თერგ-დალეული მხნე და მამაცი, კარგად მომზადებული და დროების შესაფერად განვითარებული იყოო.

თერგ-დალეული აღიზარდა რუსულს მწერლობასა და მეცნიერებაზე და შეითვისა, შეიხორცა ნათელი აზრები რუსეთის განათლებულის საზოგადოებისა და ხელსავსე მოვიდა სამშობლო ქვეყანაშიო.

„თერგ-დალეულმა ენა შეგვინახა, ცოტათი მაინც გაგვიმდიდრა, და ქართულს ჭკუას, ზნეობას და მწერლობას ბევრი სიმდიდრე შეჰმატა“. რა იყო მიზეზი თერგ-დალეულის გამარჯვებისა? თერგ-დალეულთა თაობაში „არ მოიპოვებოდა არც ძალიან დიდის, უზარმაზარის ჭკუის პატრონი, არც მეტის-მეტად განათლებული კაცი... მაგრამ ძლიერი და გამარჯვებული იმიტომ გამოვიდა, რომ იმ დროის ნათელი აზრები მართლაც შეითვისა და განიხორციელა“.

თერგ-დალეულმა მოგვცა, რისიც მოცემა შეეძლო, და გზა დაუთმო ახალს თაობას, რომელიც დღეს ჰმოქმედობს მწერლობასა და საზოგადოებაში. აქ იწყება ახალი ხანა ჩვენის ვითარებისა; სამწერლო თუ საზოგადო სარბიელზე გამოვიდა სულით და გულით ფუჭი და უღონო, გონებით გაუხსნელი და დროის შესაფერად მოუმზადებელი თაობა, რომლის შუბლის ბეჭედი „გულგრილობა და გულქვაობაა“. ამ თაობამ კარგად და საფუძვლიანად არა იცის-რა, არც უცხო მწერლობა და მეცნიერება და არც საკუთარი ვითარებაო.

ერთის სიტყვით, როგორც ხედავს მკითხველი, სურათი ჩვენის მწერლობისა და ცხოვრებისა სრულიად შეიცვალა და ჩვენც სრულიად დავქვევითდით. „განცვიფრებით ვუყურებ ადრინდელს თერგ-დალეულებს და იმათს ნაყოფს — ამ-ჟამის ახალ-თაობას“, ბრძანებს ავტორი. და მართლაც რომ განსაცვიფრებელია ავტორის მიერ ნათლად დასურათებული გარემოება.

ეხლა ვიკითხოთ, სად და რა არის მიზეზი ამ სამწუხარო გარემოებისა? თუ ეს ახალი თაობა ნაყოფია თერგ-დალეულებისა, როგორც ბრძანებს ავტორი, — როგორ მოხდა, რომ ყოველისფერით კარგმა თაობამ, რომელმაც „მართლა შეითვისა და განიხორციელა იმ დროის ნათელი აზრები, თუმცა მეტის-მეტად განათლებული არ იყო“, რომელმაც შემუსრა სიცრუით, სიბნელით და ფარისევლობით სავსე ოჯახი წინათაობისა, შეარღვია ზღუდე უმეცრებისა, რომელმაც ენაც, ჭკუაც, ზნეობაც და მწერლობაც გაგვიმდიდრა და, სადაც ფე-

ხი გადასდგა, ყოველგან და ყოველს საქმეს დაასვა „პატოსნების ბეჭედი“, — როგორ მოხდა, რომ იმ თაობამ, რომელმაც თავისს „საყვარელსა უჩვენა საქმენი საგმირონია“, ვერ აღზარდა კარგი, მხნე და გონიერი თაობა, ან, უკეთ ვსთქვათ, აღზარდა ისეთი უშნო და გულსაკლავი თაობა, როგორიც დღევანდელია? ვიმეორებთ, სად არის იმის მიზეზი, რომ დღევანდელი თაობა, რომელსაც აღმზრდელად კარგი თაობა ჰყოლია, რომელსაც თვალ-წინ ჰქონდა და აქვს მართლა რომ მშვენიერი და მდიდარი, უფრო ადვილად ხელმისაწვდომელი რუსული და სხვა, თუ გინდ საფრანგეთისა და გერმანიის, მწერლობა, ასე უძლური და უფერულია და არაფრით არა ჰგავს წინა-თაობას? როგორ მოხდა, რომ ჩვენი ახალი თაობა დღემდის ვერ მიმხვდარა, „რას უნდა დაებღაუჭოს ხელით, ფეხით, სულითა და ხორცით“, — რომ რუსულის მწერლობისა და ცხოვრების შესწავლა იმისთვის აუცილებლად საჭიროა და ვერა შეუძენია-რა ვერც აქ, სამშობლოში, და ვერც უცხო ქვეყნებში. „საფრანგეთსა და გერმანიაში ნამყოფიც ბევრი მოიპოვება ჩვენს ახალგაზრდობაშიო, — ბრძანებს ავტორი, — მაგრამ ამათ ფრანგული და გერმანული რუსულს ენაზე უარესად იციანო. ეგ არის-და! როდესაც მთელს ახალს თაობას აზრი არა აქვს, გინდ პეტერბურგში გაგზავნე, გინდ პარიზსა და გინდ ბერლინში, ვერსაიდგან ვერაფერს სარგებლობას ვერ გამოიტანსო...“

„მიზეზი ჩვენის უთავ-ბოლო ხეტიალისა ის არის, რომ ჩვენი ახალი თაობა უაზროა, უსაგნოაო...“ როგორც სჩანს ავტორის სიტყვებიდგან, ჩვენს ახალ თაობას საგანი ცხოვრებისა და ნათელი დედა-აზრი ვერც აქ, სამშობლოში, უპოვნია და ვერც უცხო ქვეყნებში. ვგზავნით თვრამეტისა, ცხრამეტისა და ოცის წლის უსაგნო და უაზრო ყმაწვილებს უცხო ქვეყნებში საგნისა და დედა-აზრის საპოვნელად, მაგრამ სულ ამაოდ. სად უნდა შეიძინოს დედა-აზრი? რა მიზეზია, რომ აზრი ვერ გვიპოვნია ვერც შინ და ვერც გარეთ? ერთის სიტყვით, რამ დასეტყვა და დანაცრა ჩვენი გრძნობა-გონება, რა მიზეზია, რომ „რისხვით მოჰრუნდა ბორბალი ჩვენზედა ცისა შვიდისა“ და რა მიუვალი ჭაჭეთის ციხე ყოფილა ეს ჩვენი ახალი თაობა, თუ რომ ვერც თერგ-დალეულების მაგალითმა და მოღვაწეობამ განსწმინდა და გააფაქიზა იმისი გრძნობა და გონე-

ბა, სული და გული, ზნე და ხასიათი, და ვერც მდიდარმა უცხო მწერლობამ მოხიბლა იმისი თვალი? აი, სხვათა შორის, ის საკითხავი, რომელიც თავში გებადებათ, როცა ბ-ნის ნ. გ — ლის წერილს კითხულობთ.

II

რამ დასეტყვა და დანაცრა ჩვენი ახალი თაობა, ვიკითხეთ ჩვენ წარსულის წერილის დასასრულში. აი, ის რთული საკითხავი, რომლის გამოცნობა მეტად საჭირო და საინტერესოა. ჩვენ აქ ვერ ვიკისრებთ ამ საკითხავის გადაწყვეტას და მხოლოდ გაკვრით აღვნიშნავთ იმ საშუალებას, რომლითაც, ვგონებთ, შესაძლო იქნება ცოტათი მაინც ნათელი მოვჰფინოთ საგულისხმო საგანს და ასე თუ ისე გადავსწყვიტოთ დადგენილი საკითხავი. წარსულსავე წერილში მოხსენებული იყო, რომ დღევანდელს თაობას, რომელიც სამწერლო თუ საზოგადო სარბიელზე ვარჯიშობს და მრჩმედობს, ჰყავდა კარგად გაწვრთნილი და მომზადებული თაობა, თვალ-წინ ჰქონდა და აქვს გადაშლილი მდიდარი რუსული მწერლობა და ევროპის მწერლობა-მეცნიერება, გზა თავისუფალი ჰქონდა პეტერბურგისაკენ, პარიზისა და ბერლინისაკენ, მაგრამ აქედგან არა გამოდნა-რა, რადგანაც, როგორც ბ-ნი ნ. გ — ლი ბრძანებს, იგი ახალი თაობა უაზრო და უსაგნოა. ბ-ნ ნ. გ — ლთან ერთად ჩვენ აღვნიშნეთ ის ორი უმთავრესი ძალა, — საბელდობრ, კარგად მომზადებული, გრძნობა-გონება განწმენდილი და გაფაქიზებული წინა-თაობა და სხვადასხვა ერთა მდიდარი მწერლობა-მეცნიერება, რომელიც ჰქმნის ახალს თაობას. ეს ორი ძალა ხომ მართლა ისეთია, როგორადაც იმათ გვიხატავს ბ-ნი ნ. გ — ლი. მართლადაც, განა ვისმე ნება და საბუთი აქვს თერგ-დალეულების საზოგადო და სამწერლო მნიშვნელობა და უცხო მწერლობათა სიმდიდრე უარჰყოს, ან შეამციროს? დიაღ, ეს ორი ძალა მეტად შესამჩნევად მოქმედებს ყოველს ახალს თაობაზე, მაგრამ, როგორც ავტორის სიტყვებიდგანა სჩანს, ჩვენის ახალის თაობის სულისა და ხასიათის ჯიუტობას-კი ვერ შეემკლავა.

ახლა ნება გვაქვს ვიკითხოთ, რა იყო იმის მიზეზი, რომ ამ

ორმა ძალამ შესაფერი ნაყოფი ვერ გამოიღოს? განა შეიძლება არ არის ვიფიქროთ, რომ ჩვენის ახალის თაობის ვითარებაში კიდევ სხვადასხვა ძალა მოქმედებს? თუ ამ-გვარი ძალა არა ყოფილა, მაშინ საბუთი მოგვეცემა ვიფიქროთ, რომ ჩვენ დედის მუცლიდგან დაგვყოლია „გულქვაობა, გულგრილობა, უაზრობა, უსაგნობა", ერთის სიტყვით, ყველა ის სენი, რომელიც ბ-ნს ნ. გ — ლს თავის წერილში აღუნიშნავს. მაგრამ ეს საბუთი ხომ ტყუილი საბუთი იქნებოდა, რადგანაც შეუძლებელია წარმოვიდგინოთ, რომ მთელი თაობა ბუნებითგანვე უნიჭო, გულქვა და გულგრილი იყოს; რომ მომაკვდინებელი სენი ბუნებითგანვე სისხლსა და ხორცში შეგვხიზნებოდეს. ჩვენის აზრით, მთელი თაობა შუათანა წიჭისა, ჭკუისა და ხასიათისა მხიწც უნდა იყოს, რადგანაც წარმოსადგენი არ არის, რომ სულსა და ხორცში დაბადებითგანვე დაგვბუდებოდეს ყოველ-გვარი მძიმე სენი.

მაშასადამე, როცა ჩვენს ახალ თაობაზე ვლაპარაკობთ, მხედველობაში უნდა მივიღოთ არა ერთი, ან ორი შემომქმედი ძალა, არამედ რამდენიმე, თუ გვინდა, რომ უტყუარი განაჩენი დავსდოთ და შევიგნოთ საკუთარი ვითარება. უნდა აღმოვაჩინოთ ყველა ის ძალა, რომელიც ავად თუ კარგად მოქმედებდა ჩვენს ახალს თაობაზე, ავწონ-დავწონოთ და გავზომოთ თვითეულის სიღრმე და სიგანე და მხოლოდ მაშინ შევიტყობთ, თუ რამ დასეტყვა და დანაცრა ჩვენი ახალი თაობა და ან ააყვავა და ზეციური მადლი შთაჰბერა სულსა და გულში. მაშინ იმასაც შევიტყობთ, თუ რა ძალა რა ზომისაა და რა მონაწილეობა მიუღია ახალის თაობის აღზრდასა და გაწრთვნაში.

როცა, მაგალითად, ახალს თაობაზე ვლაპარაკობთ, განა მარტო ის ორი ძალა — წინანდელი თაობა და უცხო მწერლობა, უნდა ვიქონიოთ მხედველობაში? არა, ეს ყოვლად შეუძლებელია, რადგანაც ცხოვრებაში სხვა მრავალი ძალა მოქმედობს, და დროზე არის დამოკიდებული ერთისა ან მეორის ზედმოქმედების სიღრმე და სიგანე. ეს სხვადასხვა ძალა ზოგჯერ თანაბრად მოქმედებენ და ერთი მეორეს ხელს უწყობს, ხან ერთი მეორეს ეწინააღმდეგება და გზაზედ ელობება, და ამ სად არის მიზეზი ცხოვრების მოვლენათა რთულობისა და მრავალ-ნაირობისა. ავიღოთ, მაგალითად, რომელიმე კერძო

ადამიანი, ან კრებული ადამიანთა, საქმე, ჩავუკვირდეთ თვითოეულის ვითარებას და დავრწმუნდებით, რომ იმათს შექმნაში მოქმედობს მთელი საშინაო და საზოგადო ვითარება. იგივე ითქმის ჩვენს ახალს თაობაზე, რომლის ავი და კარგი დამოკიდებულია რამდენსამე ძალათა კრებულზე და ცხოვრების სხვადასხვა მიმდინარეობაზე. აი, ჩვენის აზრით, ის გზა, რომელიც გაგვიადვილებს ჩვენის ახალის თაობის ვითარების და ავისა და კარგის გამორკვევას; მხოლოდ ამ გზით შეგვიძლიან შევიგნოთ ზოგი რამ, რაიცა ბ-ნს ნ. გ — ლს სრულიად სამართლიანად შეუნიშნავს ჩვენს ახალს თაობაში. ჩვენ აქ არ შევუდგებით ამ ორს წერილში დადგენილის საკითხავის ვრცლად გამორკვევას; მხოლოდ ერთს გარემოებას ჩავუდგებით კვალში, სახელდობრ იმას, თუ რა მონაწილეობა აქვს ჩვენს ძველს თაობას ახალის თაობის შექმნასა და ვითარებაში და დღევანდელის მწერლობის ავ-კარგიანობაში. მეტის-მეტად საინტერესოა გამოვარკვიოთ, თუ როგორ მოქმედობდა ძველი თაობა ახალზე და როგორ დაეტყო ეს ზედმოქმედება. ამისათვის ჩვენ ისევ ბ-ნ ნ. გ — ლს მივყვეთ და განვიხილოთ ზოგიერთი იმის აზრი და შეხედულება.

III

ჩვენა ვსთქვით, რომ ჩვენის ახალ თაობის შექმნაში მოქმედობდა რამდენიმე ძალა, სახელდობრ, მთელი საშინაო და საზოგადო ვითარება, საკუთარი და უცხო მწერლობა. თვითოეულის ძალის გამოკვლევას ჩვენ აქ არა ვკისრულობთ. მხოლოდ ერთი ძალა გამოვყოთ იმ ძალათა კრებულიდგან და ამ ერთს ძალას ჩავუდგეთ კვალში. ხოლო ის-კი უნდა ვაღიაროთ, რომ ეს რამდენიმე ძალა ზოგჯერ ერთმანეთს ხელს არ უწყობდნენ და თუ ამ აზრს მივიღებთ, მხოლოდ მაშინ შეგვიძლიან გამოვიცნოთ, რამ დასტყვა და დანაცრა ჩვენი გრძნობა-გონება და რამ მისცა, ჩვენის ფიქრით, საბუთი ბ-ნს ნ. გ — ლს ისეთი გულსაკლავი აზრი შეედგინა ჩვენის ახალის თაობის შესახებ.

ძველი თაობა, რომელსაც ეგეთის სიყვარულით და სიამოვნებით იხსენიებს ბ-ნი ნ. გ—ლი, აღზრდილი და განსწავლული

იყო რუსულს მწერლობა-მეცნიერებაში და უცხო მწერლობაშიაც, ისიც რუსულის შემწეობით. მაშინ ჩვენი საზოგადოება ხან გონებით ძალიან დაქვეითებული იყო და საკუთარის ვითარებისა თითქმის არა გაეგებოდა-რა. ნასწავლმა თაობამ, გარდა იმისა, რომ მოჰფინა, რამდენადაც შეეძლო, ჩვენს ქვეყანაში საყოველთაო ნათელი აზრები, ხელი მიჰყო საკუთარს ვითარებას. ამ ორს საგანს ერთსა და იმავე დროს ემსახურებოდა და ამ ნათელის აზრების მიხედვით ჩაუკვირდა ჩვენს ცხოვრებას, აღმოაჩინა ზოგი იმისი ღირსება-ნაკლულევანება და ამით აღძრა იმ დრომდე მიძინებული საზოგადო აზრი. ვინც თვალხილული იყო და ყურთა სმენა ჰქონდა, ყველამ შეიგნო, თუ რა იყო მიზეზი ჩვენის დაქვეითებისა, რა იყო ხელჩასაჭიდებელი და საზრუნველი. ასე თუ ისე საზოგადოებამ ცოტათი მაინც იგრძნო, რამდენად საჭიროა საკუთარის ვითარების გამორკვევა და შეგნება. ამის ნაყოფი იყო ისიც, რომ ჩვენმა მწერლობამ ხელი მიჰყო ძველის ვითარებისა და მწერლობის შესწავლასა. საზოგადოების ყურადღება და აზრი მიეპყრო იმანაც, რაიცა იმ დრომდე მივიწყებული და უკუგდებული იყო, და აი მაშინდელმა თაობამ ხელი ჩასჭიდა ამ მივიწყებულსა და საზოგადოებას მისდამი სიყვარული გაუღვიძა. გადაათვალიერეთ საუკეთესო ნაწერები იმ ძველის თაობისა და თქვენ დაინახავთ, რომ ჩვენი აზრი უსაბუთო და ქვიშაზე აშენებული არ არის. მას აქეთ თანდათან ძლიერდება საკუთარის წარსულისა და აწმყოს შესწავლა, რომლის მნიშვნელობას ვერავინ ვერ უარჰყოფს, რადგანაც ის მწერლობა უქმი და მკვდრად შობილია, რომელსაც საძირკვლად საკუთარის ვითარების შესწავლა არ დაუდვია.

ეს საქმე მოიმოქმედა იმ ძველმა თაობამ და ეს არის უმთავრესი იმისი სამსახური. მას აქეთ, როგორც ვსთქვით, დღითიდღე იზრდება, თუმცა წყნარის ნაბიჯით, ის საძირკველი მწერლობისა, დ აი სად არის იმის მიზეზი, რომ ჩვენ თავს დავსტრიალებთ ჩვენს ღარიბს, ახლად ფეხადგმულს ლიტერატურას.

ჩვენ აქ ვეცადეთ დაგვედგინა, რომ ეხლანდელი მწერლობა შთამომავალია იმ ძველის მწერლობისა, და თუ ამ შთამომავალს უსაყვედურებს ბ-ნი ნ. გ — ლი ძველისა და ახალის მწერლობით გატაცებას, არც ის უნდა დაევიწყნა, რომ ეს და-

ნაშაულობა ძველის, თერგ-დალეულთა თაობის საქმეა. ამიტომაც საბუთი არავისა აქვს სთქვას, ვითომ ახალის თაობის მწერლობას ნათესაობა არა ჰქონდეს ძველს მწერლობასთან.

როგორც ჰხედავს მკითხველი, ძველის თაობის მწერლობამ თავისი ფერი დასდო ახალსაც, შესამჩნევი გავლენა იქონია ახალზე და ამ გავლენას ვერას-გზით ვერ მივიჩხევთ მავნებელ გარემოებად. სამწუხარო მხოლოდ ის არის, რომ საკუთარის ვითარების საფუძვლიანად შესწავლა ჩვენში ნელის ნაბიჯით მიდის წინ. ამას ბ-ნი ნ. გ — ლიც ჰმოწმობს, როცა ამბობს, რომ რაკი ეხლანდელი თაობა უცხო ენაზე ლაპარაკში ყბას მოიღლის, მხოლოდ მაშინ წაავლებს ხელს ქართულს ენას, ვითარცა მდაბიო და სამასხარაო ენას, თუმცა „სიტყვით ყველგან ჰყვირის, რომ ქართულისთანა ტკბილი, ყურისათვის სასიამოვნო, მდიდარი და ყოვლად შემკობილი ენა მთელს ხმელეთზე არც დაბადებულა და არც დაიბადებაო".

თუ ჩვენ ქართულს ენასაც-კი ამ-რიგად ვეპყრობით, რა საკვირველია, ყველა იმას უნდა ჩაგვჩიჩინებდეს: ისწავლეთ ქართული ენა და მწერლობა, გამოირკვიეთ საკუთარი ვითარება, თორემ უამისოდ მწერლობის წარმატება ყოვლად მოუხერხებელი და შეუძლებელიაო. მართლაც, ბ-ნს ნ. გ — ლს სამართლიანად შეუნიშნავს ქართულის ენისა და საკუთარის ვითარების ნაკლებად ცოდნა ჩვენის ახალ თაობისათვის. მხოლოდ ის უნდა ვაღიაროთ, რომ ის ცოდნა ენისა და მწერლობისა, რამდენიც დღესა გვაქვს, უმთავრესად ისევ ძველის მწერლობის საქმეა. რაც გვაკლია, იმას ძველს მწერლობას დანაშაულებად ვერ ჩამოვართმევთ, რადგანაც ეს ნაკლი სხვა გარემოებათა საქმეა და არა ძველის მწერლობისა. ერთის სიტყვით, მწერლობა ყველგან ვერ მისწვდა და ვერ შეემკლავა ზოგიერთს საშინაო და საზოგადო გარემოებასა. აქეთგან, ჩვენის აზრით, ცხადია, რომ ჩვენი ახალი თაობა, რომელსაც სჭირს ზოგიერთი სენი, ბ-ნ ნ. გ — ლის მიერ აღნიშნული, დაისეტყვა და დაინაცრა იქ, სადაც მწერლობა ვერა სწვდებოდა. ჩვენთან ერთად ამ გარემოებას ბ-ნი ნ. გ — ლიც ჰმოწმობს, როცა შემდეგს ამბობს: „როდესაც მთელს თაობას აზრი არა აქვს, გინდ პეტერბურგში გაგზავნე, გინდ პარიზსა და გინდ ბერლინში, ვერსაიდგან ვერაფერს გამოიტანს... მიზეზი

უთავბოლო ხეტიალისა ის არის, რომ ჩვენი ახალი თაობა უაზროა, უსაგნოა...“ როგორც წინა-წერილში ვსთქვით, სხვა ქვეყნებში უმეტესად ჯერ კიდევ ყმაწვილებს ვგზავნით, რომელთა ავი და კარგი უფრო სხვა ძალაზეა დამოკიდებული, ვიდრე მწერლობაზე.

IV

ჩვენ, ვგონებთ, საერთოდ ნათლად ვუჩვენეთ მკითხველს, რომ დღევანდელს ჩვენს მწერლობას უნდა ჰქონდეს და კიდევაც აქვს ნათესაობა წარსულ მწერლობასთან; რომ საფუძველი, დედა-აზრი ძველისა და ახლისა ერთი და იგივეა. ვგონებთ ისიც ცხადია, რომ ეს საფუძველი თანდათან იზრდება, თუმცა, როგორც წინათვე ვსთქვით, ჯერჯერობით ენა და მწერლობა იმდენად ვერ შეგვიმუშავებია, რამდენადაც საჭირო და სანატრელია. ამას ისიც დავუმატოთ, რომ, როგორც ბ-ნი ნ. გ — ლი ამბობს, ჩვენ ნაკლებად გაცნობილი და შეთვისებული გვაქვს, მაგალითად, რუსული მწერლობა და ცხოვრება. ხოლო ბ-ნ ნ. გ — ლის წერილიდგან არა სჩანს, რომლის არ-ცოდნას უფრო სწამებს ავტორი ახალს თაობას, ქართულის მწერლობისა და ცხოვრებისას, თუ უცხოისას. ჩვენის აზრით, მეტად საჭიროა ეს საკითხავიც გამოვიძიოთ.. ერთისა და მეორის მეტ-ნაკლებად ცოდნა ძლიერ ჰმოქმედობს ჩვენს ახალს თაობასა და მწერლობაზე. ბ-ნი ნ. გ — ლი ბრძანებს, რომ ახალი თაობა „მარტო ამ ჩვენს ღარიბს, ახლად ფეხადგმულს ლიტერატურას“ ჩასჭიდებია; თანაც გვეკითხება: „სხვები განა ჩვენს ახალ თაობასავით წამ-და-უწუმ მარტო თავის საკუთარს თხზულებებს დასტრიალებენო“. და ჰკვირობს, რომ ჩვენ უყურადღებოდა ვტოვებთ მდიდარს რუსულს მწერლობას, მაგრამ ამ სიტყვებიდგან მაინც ცხადად არა სჩანს, რა უფრო ნაკლებად ვიცით — ჩვენი საკუთარი მწერლობა და ცხოვრება, თუ რუსული.

ჩვენის აზრით-კი ცხადია, რომ უცხო მწერლობა და ვითარება ბევრად უფრო კარგად ვიცით, ვიდრე საკუთარი. განა თვითოეულმა განათლებულმა ქართველმა უცხო მწერლობა საკუთარზე უკეთ არ იცის, რადგანაც სწავლის დაწყებიდგან

ვე თვით დასრულებამდე უცხოსა სწავლობს და არა საკუთარს? ბევრს შეხვდებით, რომლებსაც გადაკითხული და გაცნობილი აქვსთ მთელი, მაგალითად, რუსული სიტყვაკაზმული ლიტერატურა, მაშინ როდესაც სრულიად წაკითხული არა აქვსთ საუკეთესო ნაწერები ქართულის ლიტერატურისა. იგივე ითქმის უცხო და საკუთარს ისტორიასა და ცხოვრებაზედაც. ჩვენ აქ იმას-კი არ ვამბობთ, ვითომ ჩვენ იმდენად კარგად ვიცით უცხო მწერლობა, რომ მეტი საჭიროც არ იყოს; პირიქით, ჩვენ იმ აზრისანი ვართ, რომ რუსულის მწერლობის შესწავლა და ცოდნა ჩვენთვის აუცილებლად საჭიროა, რომ რუსეთის ცხოვრება იმდენად საინტერესო და განსაკუთრებულის ხასიათისაა, რომ ორისავე შესწავლა ჩვენთვის აუცილებელს საჭიროებას შეადგენს. მართლაც, რუსეთი ყოველის მხრით იმდენად შესანიშნავია, რომ დაწინაურებული ევროპა, საიდგანაც რუსეთმა გადმონერგა საკუთარის ნიადაგზე სწავლა-მეცნიერება და საიდგანაც დღესაც ეზიდება წყალსა და ჯავარსა განათლებისას, ჰკვირობს რუსულის მწერლობის სიძლიერეს და თავისებურობას. ჩვენც, რასაკვირველია, ზედმიწევნით უნდა გავიცნოთ რუსული მწერლობა და აგრეთვე უნდა ვსცდილობდეთ, სხვა უცხო მწერლობაც შევისწავლოთ. ჩვენთვის ეს იმდენად აშკარა და ჭეშმარიტია, რომ მეტი ლაპარაკი საჭირო არ არის... ხოლო ჩვენი აზრი ის არის, რომ ყოველს სწავლასა და ცოდნას საძირკვლად საკუთარის მწერლობისა და ვითარების ცოდნა უნდა დაედოს... ახლად ფეხადგმულმა საზოგადოებამ საკუთარი ვითარება უნდა შეისწავლოს... მაგალითად, თუ დიდმა და პატარამ ქართული ენა საკმარისად არ ვიცით, ცხადია, რომ ამ ენის შესწავლა ჩვენთვის აუცილებელი და უმთავრესი საგანია; თუ ეს ენა კარგად შევითვისეთ, მაშინ აშკარაა, უცხო ენასაც და მწერლობასაც უკეთ შევისწავლით.

ჩვენის საუბრიდგან ცხადი უნდა იყოს, რომ ბ-ნი ნ. გ—ლი ტყუილად უსაყვედურებს ჩვენს ახალს თაობას გადაჭარბებულს გატაცებას საკუთარის მწერლობით და უყურადღებობას უცხო მწერლობისადმი. ჩვენის აზრით, არც პირველში გადაგვიჭარბებია იმ ზომამდე, რომ ვინმემ გვისაყვედუროს, და არც მეორეში შეუძლიან ვისმე შეგვწამოს, ვითომ საკუთარს ქერქში გამოვხვეულიყოთ და სინათლისა გვეშინოდეს.

ჩვენ-კი იმ აზრისანი ვართ, რომ ერთისა და მეორის შესწავლა ჩვენთვის აუცილებლად საჭიროა; მხოლოდ იმ პირობით-კი, რომ რაც შეიძლება მეტი ძალღონე მოვახმაროთ ჩვენს მწერლობას და საკუთარის ვითარების შესწავლა გავიხადოთ ქვაკუთხედად ყოველისავე ცოდნისა. ჩვენის ფიქრით, თუ ამ გზას დავადგებით, მაშინ, იმედია, შემდეგი თაობა ზოგში მაინც არ იქნება ისე დასეტყვილი და დანაცრული, როგორც დღევანდელია.

ბ-ნს ნ. გ—ლს ჩვენს მწერლობაში აღმოუჩენია ერთი მეტად კარგი თვისება, რომელსაც შეუძლიან ბევრი ჩვენი ნაკლულევანება შეისყიდოს. მართლაც რომ დიდი საუნჯეა ადამიანთა ცხოვრებაში სინიდისი და ნამუსი. „მარტო ერთი ძალიან სასიამოვნო და საკვეხური ზნე სჭირს ჩვენს ჟურნალგაზეთობას; ეს ის გახლავთ, რომ ყოველგვარს ნაკლულევანებასთან სინიდისი და ნამუსი თავისდღეში არ დაუკარგავს. მაგრამ რა გააწყოს ცარიელმა ზნეობითმა მხარემ, როდესაც კაცის ჭკუას, გულს, გრძნობას და თითონ სულს იგი არას ეუბნება(?)“.

პირველი ნახევარი ამ წინადადებისა იმდენად მართალია, რომ თვით ბ-ნს ნ. გ — ლს, რომელიც სასოწარკვეთილებაში ჩაუგდია ჩვენს ახალს თაობას და მწერლობასა, შეუნიშნავს იგი სასიამოვნო და საკვეხური ზნე. ხოლო მეორე ნახევარი წინადადებისა კარგად ვერ გაგვიგია, მაგრამ ამას ნუ გამოვეკიდებით. ჩვენ აქ ის უნდა შევნიშნოთ, რომ ავტორი ერთს ადგილას ისეთს რასმე ამბობს, რაიცა პირდაპირ უნდა ეწინააღმდეგებოდეს ზემოთ მოყვანილს ადგილს იმის წერილისას. ბ-ნი ნ. გ — ლი, გვიხატავს-რა სურათს ჩვენის ახალის თაობისას, ამბობს: „რაკი ღეჭით ლაპარაკში ყბას მოიღლის (ახალი თაობა)... ქართულს ენას წამოავლებს ხელს, რადგანაც ეს უბედური ქართული ენა უფრო მდაბიო და სამასხარო ენად მიაჩნია; რასაკვირველია, ეს მხოლოდ გ უ ლ შ ი მიაჩნია, თორემ ს ი ტ ყ ვ ი თ-კი ყველგან ჰყვირის, რომ ქართულისთანა ტკბილი, ყურისათვის სასიამოვნო, მდიდარი და ყოვლად შემკობილი ენა მთელს ხმელეთზედ არ დაბადებულა და არც დაიბადებაო“. ამ სიტყვებიდგანა სჩანს, რომ ავტორს ახალ თაობისათვის სიყალბე შეუმჩნევია და, თუ ამისთანა სიყალ-

ბე მართლა სჭირს ჩვენს ახალს თაობას, მაშინ რაღა სახსენებელია სასიამოვნო და საკვეხური ზნე-სინიდისი და ნამუსი. მაგრამ დავარწმუნებთ ბ-ნს ნ. გ — ლს, რომ მის მიერ აღნიშნული გარემოება ქართულის ენის შესახებ სიყალბის ნაყოფიკი არ არის, არამედ სულ სხვა მიზეზისა, რომელიც თვითოეულს ჩვენგანს დიდად სამწუხარო გარემოებად მიაჩნია.

[1888წ.]

ფე-
ლე-
ტო-
ნე-
ბი

ხხარტულა (I)

I

უფალო რედაქტორო!

ბევრს — მე და თქვენ რომ ვიცით — იმისთანა ხალხს ძალიან უკვირს, რომ, როცა თქვენზედ გამოილაშქრებს ხოლმე ყურმახვილა და ენაჩლუნგი ვიღაცა ქერელი ბექა, თქვენი „მოამბე“ ხმას არა სცემს და შორიდამ უცინის დუდგულის თოფით შეიარაღებულს „ცისკრის“ მხედარს — ბექასა. მე ვიცი თქვენი ხმის ამოუღებლობის მიზეზი: არ გინდათ თავი გაუყადროთ იმისთანა სულიერსა, რომლისაგანაც, ჩვენი მდაბიო ანდაზის ძალით, არ უნდა იწყინოს რა კაცმა. მე ძალიან კარგად ვიცი, რომ ის თავზედ ხელაღებული ქერელი ბექა მახვა, რომელსაც ამისთანაებში გაწურთვნილი „ცისკარი“ „მოამბეს“ უგებს. თუ ვინიცობაა თქვენმა ჟურნალმა ხმა გასცა და ბექასთან ლაპარაკი არ ითაკილა, თითონ „ცისკრის“ პატივცემული რედაქტორი მასხარად აიგდებს თქვენს „მოამბესა“ — აკი ვამბობდი — დაიძახებს გაბარებული რედაქტორი, — აკი ვამბობდი „მოამბესა“ მცირედი დარბაისლობა და თავისი პატივი არა აქვს მეთქი! აბა რომელი დარბაისელი და თავისთავის პატივისმცემელი კაცი თავს გაუყადრებს და გაელაპარაკება ჩემგან მოწვეულ ქერელს ბექასა!.. ძლივს მახეში არ გავაბი ჩვენი „მოამბე!“ სახელი და დიდება ჩემს ოსტატობასა!“

„ცისკრის“ ყოვლად პატივცემული რედაქტორი მართალია.

თუ მართლა ქერელს ბექას მახედა ხმარობს; არც თქვენა ხართ მტყუანი, რომ ამ მიზეზით თქვენი „მოამბე“ თაკილობს ბექასთან ლაპარაკსა. მაგრამ ზოგი თითონ ქერელი ბექას უყურეთ, **რა ყოფაშია!**.. მას აქეთ, რაც მარტის სტატია დაწერა, დოინჯს აღარ იშორებს, სიხარულით ლამის ფეხზედ აღარ დადგეს — „ჰი! — გაჰკივის ბაქია ბექა, — ჰი! ჩავაჩუმე „მოამბე“ **თუ არაო!**.. ენა კი ჩაუვარდათ იმ წყეულ თერგდალეულებსა **და! შიშით ხმა კი** ვეღარ ამოუღიათ! რა მოგახსენოს ამ უხეირო ბექამა!“ და სხვა.

ზომას რომ არ გადააცილონ სიხარული, „ცისკრის“ დარბაისელმა რედაქტორმა და მისმა აიარმა ქარიანმა ბექამ, მე მინდა ისე, ოხუნჯობით, გადავამტვრიო ის ღობე, რომლის იქიდამაც დამალულია ბექა და კენჭებს ისვრის და უკვირს კიდეც — რატომ ამ კენჭებით ქვეყანა არ ირყევაო. იმასთან სურიოზნად ლაპარაკს **თაკილობს თქვენი „მოამბე“**. მართალიც არის, — ამიტომაც მე ვისურვე ისე, სხარტულა ოხუნჯობით, **იმის მეცნიერების წარმოდგენა, იმის მასხარად აგდება, ხუმრობა-გაშვებით** და, ბატონო, ისეთის თავმოწონებით მოაქვს თავი, ისეთის გაბედვით ლაპარაკობს ფილოსოფიაზედ, პოეზიაზედ, ამერიკაზედ, საბერძნეთზედ, რატაცის გამოცვლაზედ, რომ ლმობიერ „ცისკრის“ მკითხველებს მართალი ეგონებათ, რომ ორში, თუ სამში ისიც ბრძენი ყოფილა. მეტის-მეტია, ბატონო! მეტად კადნიერად კუნტრუშობს საზოგადოების წინაშე — აქაო და ქართველები გაუნათლებელნი არიანო და ტყუილს ვერ შემატყობენო, მოჰყოლია, ბატონო, დღე — ღამედ გამოჰყავს და ღამე — დღედ*. ჩვენი საზოგადოება იმისი კამათელი ხომ არ არის, რომ როგორც უნდა ისე აყაროს და ხელში ათამაშოს.

მე, უფ. რედაქტორო, ერთხელაც წარმოგიდგინეთ ქერელი ბექაზედ კრიტიკა და უკან დამიბრუნეთ, ჩვენა — გეთქოთ —

---

* სულ ციფრებით დავუმტკიცებ, რომ ჩვენი მარდი ბექა, **ოღონდ კი** „მოამბეს“ უმტროს და საქვეყნოდ ტყუილს არ ითაკილებს. აი მაგალითად: ის ღვარძლიანი ბექა ივნისის სტატიაში, **მგონია** „თავხედის“ **სახელითა** (რომ არ ეთქო თავხედი ვარო, ისე კი არ შეცოდით, რომ თავხედია), „თავხედის“ **სახელითა რაღაც შურიანის სიხარულით ატყუებს** თავის მკითხველებს, **რომ** „მოამბე“ დაჭლეჭდაო. მართალია, „მოამბე“ დაწერილა, მაგრამ მაინც კიდევ „ცისკარზედ“ ბევრით მეტია, თუმცა მაისის

ჭერელი ბექასთან სასაუბრო არც გვაქვსო და არც თავის დღეში გვექნებაო. ეგ მართალია, მაგრამ ეს პატარა სტატია კი უნდა დამიბეჭდოთ, თუნდა ბოლოს მოაქციეთ, მითამ და „მოამბეს“ სულ არც კი ეკუთვნის და მაშინ ჟურნალისათვის სათაკილო სრულობით აღარ იქნება. აი რისთვის მინდა, რომ ეს სტატია დაბეჭდილი იყოს: ეს სტატია უფრო ააყვირებს ბაქია ბექასა და მაშინ სრულიად ეს ბექა ჩვენ წინ გადაიშლება. გაკაპასებული მოჰყვება ბოდვას, მითამ და კრიტიკასა წერს — მოჰყვება ბოდვას და ამ ბოდვაში ასეთს მტვერს ააყენებს, რომ თვალები აებმის და ის სახელოვანი „ცისკრის“ ფალავანი წამოჰკრავს თავის სტატიასვე ფეხს და ყირაზედ გადაივლის. არც დავა და არც დარაბა. სახარებაში არა სწერია, — „სიტყვამან შენმან გამოგაჩინოს შენ“? იქამდინ მივიყვანოთ, რომ ის ავატიტინოთ და მაშინ „სიტყვამან მისმან გამოგვიჩინოს იგი“ და გამოგვიჩენს კიდეცა, ღმერთი, რჯული. ბაქია რომ გონიერებას პატარაობითვე არ გადაჩვეულიყოს, მაგ განზრახვას მიმიხვდებოდა, მაგრამ რადგანაც გადაჩვეულა, მაგას ვერ მიხვდება და გულზედ-მოსული მამაცი გასტე-

---

„მოამბე“ „ცისკარზედ“ პატარა კი ჩანს. მე ძალად შევადარე „ცისკრის“ იანვრის წიგნი — იმოდენა ხომ ჯერ თავის სიცოცხლეში არ გამოსულა „ცისკარი“ — იანვრის „ცისკარი“ შევადარე მაისის „მოამბესთან“, რომელიც ყველაზედ პატარა ნომერია მთელ „მოამბის“ ნომრებში, — და აი რა გამოვიდა: იანვრის „ცისკარი“, ის დიდი და უშველებელი — იანვრის „ცისკარი“, იმ პაწაწა დაჭლექებულ მაისის „მოამბეზედ“ მარტო ხუთმეტ და ნახევარ ფურცლით არის მეტი. მაისის „მოამბეში“ არის 161,600 ასო, იანვრის „ცისკარში“ კი 193,294, ე. ი. 31,694 ასოთი, ანუ ხუთმეტ-ნახევარ ფურცლით მეტია. სხვა „ცისკრის“ ნომრები კი — ნამეტნავად მარტიდამ დღეისამდე, იმ პაწაწა მაისის „მოამბეზედ“ — 35,872 ასოთი, ანუ თვრამეტ ფურცლით ნაკლებია. ჭერელო მარღო ბექავ! რომელი დაჭლექდა, „ცისკარი“, თუ „მოამბე“? „ცისკარი.“ რომ გაბერილია და თვალს ატყუებს, ამითი რაო? წყალმანკის მქონე ჯანმრთელი გგონია, რადგანაც გაბერილია, და გარედამ პირხმელი კი და შიგნით ჯანით სავსე — ჭლექი? ერთი მინდა გკითხო: რათ ატყუებ ხალხსა? „ცისკრის“ რედაქტორმა რომ ერთი ოზმა ცარიელი ქაღალდი შეახვიოს მწვანე ყდაში და დიდის ასოებით „ცისკარი“ დააწეროს, მაგითი თავი რად მოგაქვს? მკითხველები ცარიელ ქაღალდს კი არ ყიდულობენ თქვენგანა, დაბეჭდილს ჟურნალსა გთხოვენ. თქვენ რომ ჟურნალი ისე ფარღალად ბეჭდოთ, რომ სტრიქონებს შუა ჭერელი ბექა თავისუფლად გაძვრეს და გამოძვრეს და გვერდების გარშემო არშიებზედ ურმის გატარება შეიძლე-

ნავს დუდგულას თოფსა, თავის კრიტიკის ფურცლებს აბჯრად აისხამს და გამოვა მოედანზედ; მოჰყვება თავისებურად თოფის სროლას და ჯირითს, ამ ვარჯიშობაში სრულის სამკაულით და ხერხით დაენახვება თავის საყვარელს „ცისკრის“ მკითხველებს — თავისი პოეტი (1), თავისი პუბლიცისტი (2), თავისი კრიტიკოსი (3), თავისი მოზღაპრე (4), და ბოლოს თა-

---

ბოდეს — ეგ ხომ თვალთმაქცობაა და მკითხველის მოტყუება, ჩემო ქერელო ბექავ! „მოამბემ“ კი, რომ არც ითვალთმაქცოს და არც მკითხველი ატყუოს და ისე თვალად ცოტა და საქმით კი თქვენზედ მეტი ბეჭდოს — იმაში შენ მეტი ვინ უნდა შერცხვეს, ავყია ბექავ! თუნდ ეგ არ იყოს: ეს „ცისკარიც“ და „მოამბეც“ ხომ ყველას ხელთა აქვს, სტრიქონში ასოების და გვერდში სტრიქონების დათვლის მეტი ხომ არ უნდა კაცს, რომ შენ ტყუილში დაგიჭირონ. ამ დაჭერისა არ გეშინოდა? ბარაქალა შენს კაცობასა, თუ არა გშინებია. არა, თუ ღმერთი გწამს, რათ ახარე ეგ შენგან შობილი ჰორი შენს მკითხველებსა? რომ მითამ და ბედაური კვდებაო და მე მრჩება ბურთი და მოედანიო -- ეს უნდა გეთქვა მაგ ტყუილითა თუ? არა, შენისთანები „მოამბეს“ ვერ დამარხავენ. შენ, ძმაო, ერიდე, „ცისკარი“ არ ჩაგდო „მოამბისათვის“ გათხრილს ორმოში. შენი მეგობრობა იმას ხეირს არ დააყრის. გახსოვს ის ზღაპარი — კაცი და დათვი რომ დაძმობილდნენ? დათვმა რომ თავის მძინარე მეგობარ კაცს თავში ლოდი დაარტყა, ბუზი აუფრინოვო. მე ვიცი, თუ შენ „ცისკარს“ თავი არ დაგანებებინეს, შენც ამ დღეს მიაყენებ, თუ დღეგრძელი ხარ. რატაციზედ ლაპარაკობ, ამერიკისაკენ გაიკუნტრუშებ ხოლმე და იმოდენა კი არ იცი, რომ რასაც კაცი დაგპირდა, იმაზედ მეტს ვერ მოსთხოვ: „მოამბის“ რედაქცია შვიდიდამ ათ თაბახამდე დაგვპირდა, მაისამდი ათამდინა ჰბეჭდა და მეტსაცა, ეხლა შვიდი გამოსცა — ეგ გაგიხარდა? მტრობა რა ცოტასა სჯერდება ხოლმე, დღე ღამედ ნუ გამოგყავს, ნუ და ნუ!...

(1) მგონი მრავალ-გვაროვანი ანტონ ფურცელაძე პოეტიც არის: იხილეთ იმისი ლექსი, რომელსაც აკ. წერეთელს უძღვნის და რომელშიაც ცხოვრების ტალღა ამ უბედურს აქანებს. ვერ გაუგია, ცხოვრების ტალღა კი არ აქანებს, არამედ ის ქარი, რომელიც ბექას ერთი მხრით უბერავს.

(2) მგონი ანტონ ფურცელაძე იგივე მრავალ-გვაროვანი პუბლიცისტიც არის: იხილეთ იმისი რესპუბლიკაზედ და კონსტიტუციაზედ სჯა; იმისი „ხმოვანი“ სამჯავროზედ ბაასი; იხილეთ იმისი სხვადასხვა ამბები, რომლებსაც სიზმარში, ხედავს და თუ სიზმარმა უღალატა, თითონ მოაჭორებს და ენას მიუტანს „ცისკრის“ რედაქციას, რომელიც ერთგულობისათვის შუბლზედ ხელს გადაუსვამს ხოლმე; იხილეთ ის სტატია, რომელშიაც თავის მკითხველებს ჩვენი ბექა ახარებს, რომ მიხარებია რატაციის სამინისტრო დაეცაო. აი, უფალო ფურცელაძევ, რა ოსტატი ბრძანებულხართ!.. აბა ჩვენ მკითხველებს როდის ეწყინათ რატაციის მინისტრობა, რომ იმისი მინისტრობიდამ გადადგომა გახარებოდათ!.. მაგრამ რა? ეგ სიტყვა „მიხარებია“ პუბლიცისტის მანერაა, კარგია, რომ მიუბაძავს.

ვისი „თავხედი“ (5), რომელსაც ამოუკითხავს ოხუნჯობა რუსულ ჟურნალში, („Искра“) და იმოდენა მოხერხება კი არა ჰქონია რომ ნაქურდალი ცხენისათვის კუდი რიგიანად გაეკრიჭა, რომ არ ეცნოთ, და ისე გადმოეღო თქვენს „საქართველოს მოამბეზედ“.

რედაქტორი და მისი რაინდი გაქცია

(სცენა წარმოადგენს ქართული ტახტით შორთულ ოთახსა. კედელზედ ჰკიდია ირმის რქა, ზედ აწყვია: ჭიანური, თარი და ჩონგური. ამ რქის ზემოდამ ვარაყიან ქაღალდზედ, დიდ ჩარჩოში გაკეთებული, სხვილის ოქროს ასოებით დაბეჭდილია ის სახელოვანი ივ. კერესელიძის მანიფესტი კახელებთან, დაწერილი „ჟამსა“ სიზმარში მეფობისა მისისა*. ერთ მხრივ ამ მანიფესტს უკიდია სურათი, ზედ დახატულია, რომ თაგვს უთხრია და კატა გამოუთხრია... ამ სურათს ზედ აწერია: „ეს სურათი ალლეგორიულად წარმოადგენს ერთის სახელოვანის რაინდის — ქერელი ბექის მდგომარეობას“. მეორე სურათი წარმოადგენს თერგსა ბღვინვარეს, ერთს ქართველ სტუდენტს კისერი წაუწვდია და თერგსა სვამს. ქერელი ბექა მიჰპარვია, ბუჩქებში ამომჯდარა და იმ თერგდალეულსა პურის მარცვ-

---

(3) მგონი ანტონ ფურცელაძე იგივე მრავალ-გვაროვანი კრიტიკოსიც არის. იმიტომ, რომ უფ. ანტონ ფურცელაძე და ქერელი ბექა ერთი და იგივე ნივთები არიან. იქნება დროს უხუმრია და სამასხარაოდ ერთი და იმავე ნივთისათვის სხვადასხვა სახელები უწოდებია. დრომ ბევრი ამისთანა ხუმრობა იცის, აი მაგალითად, თითონ ანტონ ფურცელაძის მოვლენა ხუმრობა არ არის, მა რა ეშმაკია!..

(4)ანტონ ფურცელაძე იგივე მრავალ-გვაროვანი მოზღაპრეც არის: იხილეთ მის კრიტიკულ სტატიებს გარდა, მისი „იმერული ლეგენდა“, მისი ზღაპარი რუსთაველზედ და იმის ცოლზედ.

(5) ანტონ ფურცელაძე იგივე მრავალ-გვაროვანი, მგონი, „თავხედიც“ არის: იხილეთ სულ ყველა სტატიები, რაც თავის სიცოცხლეში დაუწერია, თუ თავხედზედ უარესიც არ იყოს; იხილეთ ივნისის სტატია. მე ესე მგონია იმიტომ, რომ უფ. ანტონ ფურცელაძე მართლა „თავხედია“, მეორედ იმიტომ, რომ ივნისის „თავხედი“ და ანტონ ფურცელაძე თავხედობაში ერთმანეთს არ დაუვარდებიან.

* 1860 წ. ნოემბრის „ცისკარში“ „ცისკრის“ რედაქტორს სიზმარში თავის-თავი მეფედ დასმული ენახა. აი თუ ტყუილია, იმისი მანიფესტი კახელებთან, დაბეჭდილი ნოემბრის „ცისკარში“ 1860 წ.:

ლებს ესვრის და თან იძახის: „ჰი! მტვერი კი ავადინე აქაურობას-და“.

ტახტზედ წამოწოლილია რედაქტორი, თავის მანიფესტს უყურებს და ნებივრობს. თავს ადგა თავისი რაინდი საომარის ტანისამოსით. ერთ ხელში უჭირავს „მოამბე“, მეორე ხელით დუდგულის თოფზედ დაყუდებულა, კალთები აუკეცნია — ერთი სიტყვით ომ-გადახდილობა ეტყობა. როცა „მოამბეს“ შეხედავს, კბილებს აკრაჭუნებს და ემუქრება, როცა რედაქტორის მანიფესტს — მაშინ სიამოვნებით ღიმილობს).

პატარა მოშორებით ერთი იმერელი ბიჭი ქერელი ბექის ჯოხის ცხენს ატარებს, მითამ დაღალულია, და მითამ ისე ნაოფლიც არის, რომ ჩულის მაგიერ დახეული „ცისკრის“ ფურცლები დაუხურავთ.

რედაქტორი

(მოიხედავს ბაქიასაკენ და მთქნარებით ეტყვის)
რას იტყვი ახალსა, ჩემო უკანასკნელო ნუგეშო!

ბაქია

თქვენს სიცოცხლეს და იმ წყეული „მოამბის“ დამიწებასა.

რედაქტორი

ეგ სალამი ხომ ჩვენი ჩვეულებაა, შენ ახალი თქვი რამ.

ჩვენო სასიქადულო და საყვაოელო კახელხო (1)! მე ვიყავ თქვენს კურთხეულს კახეთში (2) წარსულს თვეს, რომლის განმავლობაში მიჩვენეთ ყოველის მხრივ შემწეობა, როგორც მე, აგრეთვე ჩვენს სამშობლოს ლიტერატურას; მე ვიყავ კახოსისგნით დაფუძნებულს თქვენ მდიდარ მხარეზედ (3), სადაცა ერთგულთ იმის

(1) მეფური კილოც რომ აუღია! „ჩვენო კახელნო...“ როგორია!..

(2) ნეტავი კახეთს!

(3) კიდევ იმეორებს, რომ მე მანდ ვიყავიო, სჩანს დიდ მუნათს ადებს კახეთსა, რომ იკადრა და ნახა კახეთი. ნეტავი კახეთს!..

შვილი-შვილთ არ დაუკარგავთ ძველი ჩვეულება, ძველათგანვე შემოსული და სამკვიდროდ გადმოცემული

ბაქია

(გასწორდება და დოინჯს შემოიყრის)

„საქართველოს მოამბეზედ“ იერიში მივიტანე მარტში და ივნისში, რუსულ ჟურნალს „ისკრას“ რომ ყუმბარები მოვპარე, პატარა ზოგიერთგან გადავაკეთე და მივაყარე „მოამბეს“.

რედაქტორი (ღიმილით)

მერე?

ბაქია

„მოამბის“ მცველები ჯერ მაინც-და-მაინც ხმას არ იღებენ.

რედაქტორი

მე ძალიან მეფიქრება, ჩემო ბექავ! ის წყეული თერგდა-

პურადობა და სიხარულით სტუმართ მიღება. ამგვარ თქვენის სასიქადულო ჩვეულებისათვის (4), ამგვარ თქვენის ჩემდამი პატივისცემის, კეთილად მიღების და ყოვლის შესანიშნავ საგანთ ჩვენებისათვის (5) მოგახსენებთ უღრმესი გულით ჩემს (6) უუგულითადეს მადლობას.

თქვენის ყოვლად სანატრელის ძველის ჩვეულების მტკიცედ და შეურყევლად დაცვის გულმხურვალედ მსურველი **ივ. კერესელიძე** (7).

(4) მადლობას უცხადებს ჩვენი სუტ-მეფე. აბა თუ არ მეფე, ვინ გაკადნიერდება ისე, რომ მადლობა დაბეჭდილი ქაღალდით გამოუცხადოს მთელს კახეთის ხალხსა, ისიც ძველის ჩვეულების დაცვისათვის: აბა ივანე კერესელიძე რა მადლობის მთქმელია, თქვენი ჭირიმეთ!

(5) დახე, მთელი კახელები თანა ხლებია და უჩვენებიათ შესანიშნავი საგნები, მეფეა, მა რა არი.

(6) დახე, „ჩემს!“ ნეტავი კახეთს!

(7) ვერა ხედავთ, სწორედ მეფური ხელის-მოწერა არ არის? ეუბნება, რომ თქვენი ჩვეულების შეურყევლად დაცვის სურვილი მაქვსო. მეტი ბედნიერება-ღა უნდა კახელებს, რომ იმათ ჩვეულების დაცვის სურვილი აქვს ივ. კერესელიძესა, ეგ რომ არ იყოს, შენი მტერი!.. ეხლა ვიღას შეუძლიან კახელების ჩვეულება დაარღვიოს, რადგანაც ივ. კერესელიძეს იმათ ჩვეულების დაცვის სურვილი აქვს.

ლეულები შენ არ იცი რა ხალხია! თუ ერთი ხელი შემოგვიბრუნეს, კუდით ქვას გვასროლინებენ.

ბაქია (თავმოწონებით)

ისე ბრძანებთ, თითქო არ მიცნობდეთ, რა კაცი ვარ: ჩემისთანა კაცს — მოდი ისე გააბრიყვე „მოამბის“ მცველები — რომ თავი გაუყადრონ და ხმა გასცენ! თქვენგან არ მიკვირს!

რედაქტორი

მაშ, ჩემო ერთგულო ბოძო, დაჩუმდი, თუ ეგეც იცი, რას წასწვდები ხოლმე იმათ. ხომ ხედავ, ზედაც არ გიყურებენ.

ბაქია

კიდეც ეგ გახლავს კარგი და! რათ დავჩუმდე? ისინი ჩემთან ბრძოლას თაკილობენ და ხმას არ იღებენ და ჩვენ საყვარელ ჟურნალის მკითხველებს კი ჰგონიათ, რომ მე ისინი შევაშინე, ხმა გავაკმედინე და ჩემი მკითხველების თვალში გამარჯვებული ვრჩებით ამ-რიგად. ცუდია თუ?

რედაქტორი (დაღონებით)

კარგია, მაგრამ მე ერთისა მეშინიან: ვაი თუ თერგდალეულებს გაუწყრეთ ღმერთი, ერთი თავზედ ხელი აიღონ და შენთან ლაპარაკი არ ითაკილონ, მერე ხომ შენთან მეც თან გამიტანენ.

ბაქია

როგორ, ბატონო!

რედაქტორი

აი ისა, რომ რაც მე და შენ, ძმაო, ცოდვები ჩაგვიდენია, მოგვიკრეფენ და სულ შხამად ამოგვადენენ! შენ არ იცი, რა დაუნდობელი ხალხია ის თერგელები!..

ბაქია

რა ცოდვები? მე არ მახსოვს.

რედაქტორი

აბა ჩვენი ცოდვები შენ რათ გეხსომება! თუნდ გახსოვდეს, შენ ისეთი ერთგული ხარ, რომ ძალად დაივიწყებ. აი, როგორც ის დაივიწყე, რომ მინამ „მოამბე“ გამოვიდოდა, სულ ვლანძღავდით „მოამბესა“ და შენ კი წააყვედრე „მოამბეს“: აბა, როდის გლანძღავდითო, აკი თავის მკითხველებს ვახარეთო ერთხელ, რომ „მოამბე“ გამოდისო. ის კი არა თუ ეგ ერთხელ ცბიერობით ვახარეთ და წინა თვეებში კი მრავალჯერა გულწრფელობითა ვლანძღეთ. აი, თუნდ გაშინჯე ჩვენი ნომრები აპრილიდამ ოქტომბრამდინ, თუ ნოემბრამდინ 1862 წლისა. ეს, რასაკვირველია, როგორც შეჰფერის შენს ერთგულობას, დაივიწყე. ეგრეთი უხდა კაცი, ჩემო ბაქიავ! მე არ უნდა გამცე. მაგრამ ის წყეული თერგდალეულები შენსავით ერთგულნი ხომ არ არიან, რომ ჩვენი ცუდი დაივიწყონ. სულ ერთი-ერთმანეთზედ ზედ შეგვიკეცენ!

ბაქია (ქვებით გააძაყებული)

აბა რა ცოდვები, მიბრძანეთ.

რედაქტორი

განა ერთი და ორია, ათასია, ჩვენ საუბედუროდ. აი თუნდა 1859 წ. ოქტომბრის თუ ნოემბრის ჟურნალში — ეს ოხერი, მინდოდა კრიტიკის მხიშვნელობა ისე ამეხსნა, რომ ქვა გამეხეთქა — მაშინ ხომ პოეტი ვიყავ? — მაგრამ აი რა წამოვროშე: „კრიტიკა არის პატივი ლიტერატურულ ხნულისათვის მეთქი“.

ბაქია

ეგ პლატონის მჭევრმეტყველობაა სწორედ, მანდ ცუდი რა არის!

რედაქტორი

შენ ეგრე გგონია, ჩემო ერთგულო ბაქიავ, იმიტომ, რომ გიყვარვარ, თორემ აქ კარგი არა არის რა. პატივი, ჩემო ძმაო, ამ შემთხვევაში ნეხვსა ჰქვიან მდაბიურად. აბა კრიტიკა ნეხვია? „ხნული“ რომ არ წამომცდენოდა, მაშინ იქნება ვერ მიხვედრილიყვნენ, რომ მე კრიტიკა და ნეხვი ერთი და იგივე მგონია. მართალია, შენ ჩემის მეგობრობის გამო, შენის კრიტიკებით გულმოდგინეთ მეხმარები, რომ საქმითაც კრიტიკა ნეხვად ვაჩვენოთ, მაგრამ იქნება ჩვენი მოყვარული ხალხი კი მოტყუვდეს ამით, თორემ ის შეჩვენებული თერგდალეულები არ მოტყუვდებიან.

ბაქია

მაგისთანები იმათ კი ცოტა აქვთ!..

რედაქტორი

აბა?

ბაქია

მიმინო?!

რედაქტორი

ეგ აღარ მოაგონო იმ წყეულებს, თორემ ჩვენვე ჩაგვეთვლება ცოდვად.

ბაქია

როგორ?

რედაქტორი

აი ისე, რომ თუ ეგ მიმინოს შემთხვევა ფრანციცულმა ჟურნალმა „Memorial d'Amien“ ღირს-საცნობლად დაინახა და რუსულმა გაზეთმა* გადაბეჭდა, ჩანს მაგაში არის რამე.

* „Очерки“.

თუ შენი გონება ვერ მისწვდა, იტყვიან ჩვენი მტრები, — ჩვენი რა ბრალიაო.

ბაჭია

მე, იცით, რას ვეტყვი მაგაზედ? თქვენ უნდა იცოდეთ მეთქი, რომ მე ავტორიტეტები არ მიყვარს. რა ვუყოთ, რომ რაღაც მორიელმა და რუსულმა გაზეთმა ღირს-საცნობლად დაინახა! მე ჩემი...

რედაქტორი

დაიცა, თუ ღმერთი გწამს, „ავტორიტეტები“ რომელი კუნძულის ხალხია?

ბაჭია

არ ვიცი, თქვენმა მზემ! რა ვიცი, ეხლანდელ რუსულ წიგნებში კი სულ მაგრე ამბობენ: „ავტორიტეტები აღარ უნდა იყვნენო“. მეც იქიდამ ვიცი, რომ ამისთანა შემთხვევაში ხმარობენ ხოლმე და მეცა ვხმარობ იმათის ბაძით. ეგ ხალხი უთუოდ ამერიკაში უნდა სცხოვრობდეს, დიდი ღვარძლიანი ხალხი უნდა იყოს, რომ ყველანი ამბობენ, აღარ უნდა იყვნენო; ყველას იმათი ამოწყვეტა უნდა.

რედაქტორი

ეგრე უნდა იყოს. მაგრამ მე კიდევ იმ მიმინოსთანა ვარ. იმ მიმინოს, — შენ რომ დასცინი, — როგორცა ჩანს იმ გამოცხადებიდამ, ორმოც-და-ცამეტი წელიწადი უცხოვრია. არა, თუ ღმერთი გწამს, საკვირველი არ არის! ეხლა მაგდონს კაციც ძლივა ცხოვრობს და! არა, თქვი, საკვირველი არ არის! თქვი, აქ ხომ არავინ არ არის უცხო.

ბაჭია

(აქეთ-იქით იყურება, ხომ არავინ არისო, და რომ დაინახა იმერელი ბიჭი,

(რომელიც დაცინვით იმის ჯოხის ცხენს ატარებდა, მივიდა და რედაქტორს ჩასჩურჩულა ყურში)

საკვირველია, მე და ჩემმა ღმერთმა!

რედაქტორი (მითამ არ ესმის)

თუ საკვირველია, მაშ რაღად დასცინი „მოამბესა“, რომ ეგ იშვიათი ამბავი თავის მკითხველებს შეატყობინა? მართალია, რომ არ შეეტყობინებინა, მკითხველები ბევრს არ დაჰკარგავდნენ, მაგრამ რაკი შეატყობინა — აქ სასაცილო არა არის რა: იშვიათი ამბავი ყველასთვის საცნობელია.

ბაქია

ეგ მართალია, მაგრამ აბა „მოამბეს“ როგორ მოუწონო რამე, — ეგ ხომ თქვენი ორგულობა იქნება. თქვენ არ მიბრძანეთ, რომ ცხვირის დაცემინებაზედ რომ „მოამბემ“ ღვთის წყალობაც გითხრასო, ტუტა აადინეო! მე თქვენიც მიკვირს, რომ იმათ ამართლებ, აბა ვინ თქვენ და ვინ იმათი გამართლება!

რედაქტორი (თავმოწონებით)

რა ღმერთი გაგიწყრა, რით ვერ მიცანი: რასაც შინ შენთან ვიტყვი, იმას განა გარეთ სხვასთანაც ვიტყვი? ისინი, მართალია, ბევრში მართალნი არიან, მაგრამ აბა ან ერთხელ მითქვამს საქვეყნოდ იმათი სიმართლე? აბა განა ღმერთი ისე გამიწყრება, რომ ჩვენი ჟურნალის მკითხველებს იმათი სიმართლე გავაგებინო, — ეგ ხომ ჩვენი თავის ღალატი იქნება, აი ღმერთმა ნუ აჩვენოთ თერგდალეულებს ის დღე!

ბაქია (აღტაცებით)

ოჰ, თქვენი ჭირიმე, თქვენი! კიდეც იმიტომ თითქმის ყოველს წელიწადს ჟურნალის ახალს გამოცემაზედ ქვეყანას ეუბნებოდით, რომ „ხოლო ჩვენ თავმოწონებით ვაღვიარებთ, რომ ღირსებად უნდა ჩაგვეთვალოს: ამდენს დაბრკოლებაებ-

თან სასიწარუკვეთელობა, დადგრომილობა, სიმტკიცე, მხნეობა, რომელთაც გამოგვიყვანეს თითქმის მძლეველად და მიგვახწევინეს ჩვენდა წინადადებულს საგნამდი“*. მართალიც არის: ასეთი მტკიცე და დადგრომილი ყოფილხართ, რომ ერთი იოტის ოდენა თქვენგან თერგდალეულების ქება არ წაგცდენიათ. დიდება თქვენს სიმტკიცეს, დადგრომილობას და თქვენს „წინადადებულს საგანსა“.

რედაქტორი (თავმოწონებით)

მაშ რა გგონია! ვაი, რომ როცა ჩვენი ჟურნალი მარტო იყო — ახ, რა ნეტარი დრო იყო! — მაშინ რომ მე პირში ლაგამი ამომედო, ეხლა მე რა მიჭირდა. მაგრამ რა ვიცოდი, რომ ღმერთი ჩემზედ ისე ხელს აიღებდა, რომ „მოამბესაც“ გააჩენდა ჩემდა საუბედუროდ. რომ მცოდნოდა, რაც არ ვიცოდი, იმაზედ მე წერას არ დავიწყებდი. 1857 წ. მაისის ჟურნალში ის რაღაც ეშმაკად კუდიან ვარსკვლავზედ დავიწყე წერა, აბა ვინ მე და ვინ ვარსკვლავთმრიცხველობა! მაგრამ არა, ბატონო, თავის გამოჩენა მინდოდა. მე მეგონა, რომ კუდიანი ვარსკვლავი ქვეყნის დასასრულს მოასწავებს მეთქი. თუმცა ასტრონომი არაგო, ბაბინე წინააღმდეგს ამტკიცებდნენ, მაგრამ მე კი მაინც წამოვროშე „ეს (მითამ — იმათი) ხუმრობანი არაფერს არას გვიმტკიცებენ“ მეთქი**. ახლა მე რომ მჯეროდა, რომ კუდიანი ვარსკვლავი ქვეყანას ჩაჰყლაპავს, მიკვირდა, რომ, ეგრე გულგრილადა ვართ და ვამბობდი იმ ოხერ სტატიაში: „ათასი წლის წინად ამგვარს საგანს გონია ჩვენი წინაპარნი ესრედ გულგრილად არ უყურებდნენ სოფლის დასასრულის მოახლოვებასა, როგორც ჩვენ, რომელნიცა ყურადღებას არც კი მივაქცევთ და ყოველნი ჩვენ საქმეს ვასრულებთ უზრუნველად. მართლად, რომ არარაი მიზეზი არა აქვს ჯერედ სოფლის დასრულებას, (ხედავ, ჩემო ბაქიავ, რა ლოღიკაა!) ვნახოთ, რა იქნება 13 ივნისს!“***. 13 ივნისი გავიდა, მაგრამ ქვეყანა ისევ ქვეყნად დარჩა. კარგია, რომ მაშინვე ჩემი ვარ-

---

* 1858, იანვრის თვისა წიგნი.

** 1857, მაისის თვისა წიგნი, გვერდი 51.

*** იხილეთ 1857 წ. მაისის თვის წიგნი, 51 გვერდი.

სკვლავთმრიცხველობა მასხარად არ აიგდეს და ქვეყნის სასაცილოდ არ გამხადეს! აბა ვინ მე და ვინ არაგოს, ბაბინეს აზრზედ თქმა, რომ „ეს ხუმრობა არაფერს არ გვიმტკიცებს მეთქი!“ იმ ოხერ წელიწადს და იმ უბედურ თვეს განა მარტო ვარსკვლავთმრიცხველობაში შევცდი, კიდევ ცოტა რამეშიაც. მაშინ გამოვაცხადე, რომ „ვეფხვის-ტყაოსანს“ ვბეჭდავ მეთქი, „დაწყებაში ჩაურთევით სურათი მთხუზველისა შოთა რუსთაველისა“ მეთქი. „რადგანაც წიგნი — ეწერა ამ გამოცხადებაში — უნდა დაიბეჭდოს რიცხვისამებრ ამა წიგნის მყიდველის მსურველთა, ამისათვის ვითხოვთ, რათა გამოუცხადებდნენ უფალნი მსურველნი რედაქციასა და პირველადვე (ე. ი. წინადვე) წარმოადგენდნენ შესახვედრს ფასსა“*.

ბაქია

მანდ რა გახლავს ცუდი?

რედაქტორი

ისა, ჩემო საყვარელო ბაქიავ, რომ მას აქეთ ექვსი წელიწადი გავიდა და არც „ვეფხვის-ტყაოსანი“ დავბეჭდე და არც რუსთაველის სახე. ეგონებათ, რომ ფულები რადგანაც წინადვე მოითხოვაო, იქნება (?) მიიღო კიდეცა და დაპირებული კი არ აასრულაო.

ბაქია

თუნდ რომ ფულიც მიგეღოთ, — მე ცუდს არასა ვხედავ. აი, თქვენივე სიტყვებით გაგამართლებთ თქვენ: „იცით, რომ ყოველს საგანს (თუ სულიერს) ღონისძიება უნდა“ **. თქვენ ამ სიტყვების წინააღმდეგ არ მოქცეულხართ: კაცსაც ცხოვრების ღონისძიება უნდა.

რედაქტორი

კარგი, ახლა, რაც იყო, იყო: ყოფილს არა ეშველება რა.

---

* იხილეთ 1857 წ. მაისის თვის წიგნი, 52 გვერდი.

** იხილეთ ოქტომბრის წიგნი 1859 წ. გვერდი 184.

(ჩაფიქრდება და ღრმა ფიქრებიდამ რომ გამოვა, იტყვის): ჩემ სიცოცხლეში ბევრი შეცდომები ჩამიდენია. 1861 წ., მგონი ივნისის ნომერში, მკითხველებს უმტკიცებდი, რომ ამერიკა მეთექვსმეტე საუკუნეში გამოაჩინეს მეთქი, თურმე ნუ იტყვით — ეგ წყეული აბბავი მეხუთმეტე საუკუნეში ყოფილა. მე არ ვიცოდი! მთელი ერთის საუკუნით ვიტყუევე. სულ მჭევრმეტყველობას რომ ვჩემობდი, აბა იმის ბრალია ესა, აი! იმისი არ იყოს, რომ იმავე ნომერში ვამტკიცებდი, რომ ქართველები პირუტყვები ვართ მეთქი. აი ის ოხერი სიტყვები: „ჯერ ჩვენი სიტყვიერება არა დაფუძნებულა“ მეთქი. მერე როგორღაც იარმუკაზედ ძველ წიგნებს ვეძებდი, რომ — როგორც „შვილი უმანკოების“ ისე ვთარგმნო და ჩემ სახელად გამოვსცე: ძველი წიგნებიდამ ამოღებულს უფრო ძნელად შეიტყობენ მეთქი.. ახლა რომ ვეძებდი, ერთი რიტორიკა ძველი რაღაცა შემხვდა; გადავშალე და წავიკითხე, რომ „სიტყვიერება“ ჯერ სიტყვის ნიჭსა ჰქვიან, მერე მთელ იმ სიტყვებს, რომელიც ენაში იხმარებიან. გამოდის, რომ ჩვენი სიტყვიერება არ დაფუძნებულაო რომ სთქვა, მითამ გითქვამს, სიტყვები არ დაგფუძნებია, სიტყვის ნიჭი არა გაქვსო, ესე იგი პირუტყვები ვართო. ჩემო დედაბოძო ბაქიავ! გესმის, რა წამომიროშავს!

ბაქია (ნუგეშსა სცემს)

არ-ცოდნა არ-ცოდვააო, ნათქვამია. მაგაზედ რათა სწუხართ. თუნდ ეგ არ იყოს, ნეტავი თქვენ, ბატონო რედაქტორო, რომ მაგისთანაებს აჰყოლიხართ. ჩვენი მკითხველები, ხომ იცით, ისეთი გულკეთილები არიან, რომ მაგისთანაებს არ გამოუდგებიან. მაგისთანაებს რომ გამოუდგნენ, ხომ მე და თქვენ გასავალი აღარ გვექნება, ჩვენი ფარ-ხმალი უნდა დავაწყოთ და შინ მშვიდობით წავიდეთ. ჯერ ღვთის მადლით ისინი იქამდინ არ მისწეულან, რომ ეგენები ჩაიდინონ, — და თუ მე თქვენ მეყოლებით ცოცხალი და მე კიდევ თქვენა, — იმედია, რომ ვერც მიახწევენ ეგრე მალე იქამდინა.

რედაქტორი

რასაკვირველია, — ეგ ჭეშმარიტი სთქვი, მაგრამ მე მაინც გირჩევ ფრთხილად იყო. შენ უფრო ბუნდადა სწერე, საცა გონება არ მიგიწვდეს, ბევრი წერტილები დასვი — იტყვიან, ლიბერალიაო, თორემ გაგპენტამენ, ღმერთი, რჯული, გაგპენტამენ.

ბაქია (თავმოწონებით)

მე ჯერ ყოჩაღადა ვარ.

რედაქტორი

რაღა ყოჩაღადა ხარ, რომ მარტის კრიტიკაში ნ. ბარათაშვილის ლექსსა მშიერი მივარდი, გეგონა ლობიო-შეჭამანდი დაგხვდებოდა, და იმის მაგიერ რომ მშვენიერი ლექსი დაგხვდა — აბა მშიერს რა გელექსებოდა — გაკაპასდი და დაიწყე ყვირილი, რომ მადა გამიღვიძაო და კუჭი კი ვერ გამიძღოო. **პოეზია** ლობიო-შეჭამანდის ქოთანი ხომ არ არის, რომ ლობიო გასვლიპოს! მითამ შენი ლექსი, ჩემო ბაქიავ, ბაირონიდამ რომ გადმოგიღია, იმაზედ უკეთესია! შენ ცოტა ენა შეიკავე, თორემ მე ხეირს არ დამაყრი.

ბაქია

ბატონო რედაქტორო! იქნება მიწყრებით!.. ახლა დავიყბედე ისე, უთავბოლოდ, ამისათვის რათ უნდა გამიწყრეთ? **თუნდ ეგ არ იყოს,** ხომ მე და თქვენ შეგვიფიცნია, რომ მინამ პირში სული გვიდგა, „მოამბე“ უნდა ვლანძღოთ! კლანჭი რომ ვერაფერს გამოვკარ, ეგ მოუგონე, რომ ლობიო-შეჭამანდი არ არის მეთქი ნ. ბარათაშვილის ლექსშია. ჩვენი ჟურნალის მკითხველებს კი სჯერათ, რომ ლექსი კაცს კუჭს უნდა უძღობდესო, — და თქვენ მეტი რა გინდათ. ოღონდ „მოამბე“ კი ვლანძღოთ და იმათთვის სულ ერთია, გინდა ტყუილი თქვი, გინდა მართალი. თუნდ ეს შესწამე, რომ „მოამბე“ საძაგელი **რამ** არის, რადგანაც თივას, ბზეს, პურსა და ღვინოს არ გვიგზავნის-თქო. მოდავე ვინ არის? ვენაცვალე ჩვენს მკითხვე-

ლებს! ღმერთმანი, იმას მოიკითხავენ, თივისა და ბზის გაგზავნა ჟურნალისა რა საქმეაო! იმათ რასაც ჩვენ ვეუბნებით, იმას იჯერებენ. პირმოთნეობაში კი ნუ ჩამომართმევთ და თქვენ დიდი ღვაწლი დასდეთ საქართველოსა, დიდი პატრიოტობა გამოიჩინეთ. შვიდი წელიწადი სულ იმ მეცადინეობაში დაალამეთ, რომ მკითხველი აზრს, აზრიანობას, სჯას გადააჩვიოთ, თორემ, თქვენი მტერი, ჩვენი საქმე იქნებოდა!.. დავიღუპებოდით. ვინ არ იცის აზრიანობა, აზრის ჩხრეკა, სჯა რა მავნებელია ქვეყნისათვის და ნამეტნავად ჩვენის ჟურნალისათვის. აბა თქვენვე იფიქრეთ, ჩვენმა მკითხველმა მე და თქვენ რომ აზრები გაგვიჩხრიკოს და აზრების სჯაში შევიდეს, რა ხეირს დაგვაყრის! ტყუილად კი არა სწერდით ხოლმე, რომ ჩვენი ჟურნალი ჯერ უსუსური ბავშვიაო. აზრს ნუ მოსთხოვთო. ოო! დიდი შორმხედველობა გქონიათ! აბა რა იცოდით, რომ მე მოედანზედ გამოვალ უაზროდ? ეგ თქვენმა გენიამ გიწინასწარმეტყველათ და მკითხველებსაც ისე ჰგონია, რომ ჩვენი ჟურნალი მართლა-და ბავშვია. ის კი არა თუ მე და თქვენ თმაში ჭაღარა გამოგვრევია. მაგრამ ჩვენ რაღ იმათ კი ისე ჰგონიათ და! აზრს ისინი ჩვენ არ მოგვთხოვენ და დაგვრჩა მე და თქვენ ბურთი და მოედანი. ეხლა, ბატონო რედაქტორო, ჩვენ მეცადინეობა უნდა ვიხმაროთ, რომ მაგ თვალთმაქცობიდამ მკითხველი არ გამოვიყვანოთ, თორემ ჩვენი საქმე წახდა. უნდა ვეცადნეთ, რომ არაფერი ჩავაგონოთ, სიტყვისამებრ თქვენისა „ეს ისეთი საუკუნეა, რომელიცა არ მოითხოვს რაიმე ჩაგონებასა“*, რომ დღე ღამედ ვაჩვენოთ და ღამე დღედ. ღმერთი, რჯული და თქვენ მზესა ვფიცავ, რომ ყველაფერს დაგვიჯერებენ. თქვენის შვიდი წლის ღვაწლი უნაყოფოდ არ დაიკარგა მკითხველთათვის, იმათ ეხლა ისე ჰგონიათ,

---

* 1858 წ. ნოემბრის ნომერში, გვ. 2, ქვევიდამ მეორე სტრიქონი. ესე ვრცლად და გარკვევით იმიტომ ვაჩვენებთ, რომ მართლა ნახოთ, რომ რედაქტორის „წინადადებული საგანი“ ის არის, რომ არავის არა ჩააგონოს რა. როგორ მოგწონთ? მაშ მკითხველებო, რა უნდა ქნათ? მაშ თქვენ ჩაგონეთ მაინცა. მაგრამ რად უნდა, აი 1859 წ. ოქტომბრის ნომერში ამბობს რედაქტორი, რომ „მკითხველნო“ ყოველი იმედი წარმატებისა და ამ სახით გამოცემისა თქვენზედ არის დამოკიდებულიო“. — მაშ რაღა გინდათ, მკითხველნო, ჟურნალის წარმატების იმედს თქვენ გახვევთ კისერზედ, თითონვე გეუბნებათ, ჩემი იმედი ნუ გექნებათო. როგორია!..

რომ რაც სხვისთვის დღეა, ის ჩვენთვის ღამეა, თეთრი — შავია, შავი — თეთრია. აი ეგრე მიახწიეთ, ძლევამოსილო, თქვენდა წინადადებულ საგნამდი, როგორცა თქვით 1858 წ. იანვრის თვის ნომერში. მეც — თქვენი უმორჩილესი მონა — მაგ გზაზედ ვადგივარ. აი, მარტის კრიტიკაში ის მართლა-და მშვენიერი ნ. ბარათაშვილის ლექსი მე ცუდად დავანახვე მკითხველსა, გამოგილანძღეთ — ლობიო არ მოგვიხარშა მეთქი. გამოგილანძღეთ ილ. ჭავჭავაძე — კაცის შებრალებაზედ რათა სწერს მეთქი. თუ უნდა ჩვენ შეგვიბრალოს, კაცს რა შებრალება უნდა? მეორედაც გამოგილანძღე ილ. ჭავჭავაძე, ის რაღაცა რომ თქვა — კაცი არავინ არისო, რომ ფიქრი ვანდოვო, გრძნობა განუზიაროვო — ამაზედ კარგად მივარტყი. მაშ? რათ ამაყობს! მე კაცი არა ვარ, თქვენ, ძლევამოსილო რედაქტორო, კაცი არ ბრძანდებით, მა რა ეშმაკი ხართ. მითამ და იმის მეტი პატრიოტი არავინ არის! თქვენ განა პატრიოტი არა ხართ? მაშ რა იყო, რომ თქვენს ჟურნალში იმდენჯერ ეფიცებოდით მკითხველებს, რომ პატრიოტი ვარო! აი, მტრობა ეს არის და! რომ ჩვენ სიკეთეს ვერა ხედვენ! გამოგილანძღე თქვენი მტერი თ. გ. ერისთავი, რა ვიცი რაები არ დაუროშე, მითამ მესმის რამე და ვლაპარაკობ. იმასაც მივწვდი. ეხლა მკითხავთ, რათაო? იმიტომ, რომ ჩვენი „ცისკრის“ მკითხველები იტყვიან: „Ай, моська, знать она сильна, что лает на слона!“* ისეთი დავტრიალდი, ისეთი დავტრიალდი, რომ ციბრუტი, ან ბზრიალა გეგონებოდათ. აი, ოფლი წურწურით ჩამომდის. მომიტევეთ, ორი კაცი კი ვაქე: ვ. თულაშვილი და გ. ჩიქოვანი.

რედაქტორი (რისხვით)

რათ აქე? ვინ გეხვეწებოდა! ჯადო გიყო „მოამბემ“, თუ რა ღმერთი გაჯავწყრა? შენ არ იცი, რომ რუსთაველიც რომ საფლავიდან ადგეს და „მოამბეს“ დაეხმაროს, ისიც უნდა ლანძღო!

ბაქია (შემკრთალი)

მაპატივეთ. დღეის იქით, თუ თქვენი ბრძანებისამებრ არ

* დახე, სჩანს გოშია ღონიერი არისო, რომ სპილოსაცა ჰყეფავსო.

მოვიქცე, უზიარებლად მომკალით. ეხლა კი ნება მიბოძეთ თავი გავიმართლო. ისინი რომ ვაქე, ყური მოვკარ, რომ თერგდალეულები არა ყოფილან, თორემ რათ ვაქებდი. ისინი ჩვენი საყვარელი მტკვარდალეულები არიან, ის მტკვარი დაულევიათ, რომელიც თქვენ ისე მშვენივრად აღწერეთ, როცა ჯერ კიდევ პოეტობაზედ ხელი არ აგეღოთ. აბა ლობიო-შეჭამანდი ის გახლდათ აი, ნივრით შენელებული!.. ღოლო-შეჭამანდის სუნი ასდიოდა! ლექსებშიაც კი გეტყობათ, რომ პატრიოტი ხართ: ღოლო-შეჭამანდი ხომ წმინდა ქართულია — იმის სუნიც კი თან აიყოლეთ. უჰ! სად ვიყავ მაშინ, რომ არ დავიძახე: კუჭი გამიძღო მეთქი!..

რედაქტორი (თავმოწონებით და ამაყად)

კარგი, ჩემ ქებას თავი დაანებე, თორემ ეგონებათ, მეფერებიო. შენ ის მითხარ, სხვაფრივ ჩვენ მკითხველებს როგორ აუბი თვალი.

ბაქია

აი, ღვთის წყალობა თქვენა გქონდეთ! მოვყევი, ბატონო, ეს „ხუდოჟნიკი“ მეთქი, ეს „ფილოსოფია“, ეს „პოეზია“, სულ ასეთი სიტყვები ვიხმარე, რომ არც მე გამეგება, ჩვენ მკითხველს კი, რასაკვირველია, ეგონება, რომ მე ბრძენი ვარ. გადავრიე, გადმოვრიე, ვყვიროდი, რომ **ამ „პოეზიაში“** ფილოსოფია არ არის მეთქი, ფილოსოფია პოეზიას მივახალე, პოეზია ფილოსოფიას შეუკეთე, ასეთი მტვერი ავადინე — თქვენ არ მომიკვდებით — რომ მეც თითონ თვალები ამება, მკითხველს ხომ უარესი მოუვიდოდა.

რედაქტორი

ეგ ვერ მოგსვლია კარგად. შენ არ იცი, რომ ფილოსოფია ფილოსოფიაა და პოეზია პოეზიაა!

ბაქია (შეშინებული)

როგორ, თქვენი ჭირიმე!

რედაქტორი

მაშ, გრ. ბარათაშვილის სტატია არ წაგიკითხავს? იმ გრ. ბარათაშვილისა, რომელმაც დაარღვია ფილოსოფიაც და პოეზიაც და ორივეს თავის საზღვარი დაუდო.

ბაქია (დამნაშავესავით)

არა, ბატონო! მაპატივეთ.

რედაქტორი

იქა სწერია, რომ „კაცი ბოროტია“ რომ სთქვაო — „ფილოსოფია იქნებაო“ და „კაცი ბოროტია, როგორც გველი“ — ესე რომ სთქვაო — „პოეზია იქნებაო“*. ამის შემდეგ როგორ გაბედე, რომ ეს ორი სხვადასხვა-ნაირი საგანი ჭრიანტელასავით ერთი-ერთმანეთში აურიე? ჰა! როგორ გაბედე!

ბაქია

იმისთვის გავბედე, თქვენი ჭირიმე, რომ მკითხველისათვის თვალები უნდა ამება.

რედაქტორი (თითქო ეხლა გამოფხიზლდაო)

ჩემო ბაქიავ! ჩემო ნუგეშო დედა-ბოძო! ბეჩავ! შენა ხარ?.. აი დასწყევლოს ღმერთმა, მე მეგონა, რო „მოამბეს“ ვებაასები მეთქი. ხომ არ გამოგლანძლე? რა ვიცი, „მოამბე“ მეგონე და იქნება წამცდა რამე.

ბაქია (გახარებული)

არაფერი წაგცდენიათ. რომ წაგცდენოდათ, აქ არ გახლავარ, გავიგებდი.

რედაქტორი

მაინც და მაინც ბოდიშის მოსახდელად მე შენ ერთი ლექსი უნდა გიძღვნა, ჩემო ერთგულო! აი, მიყურე, ზეგარდმო შთაგონება მამდის.

(მართლა, თვალებს აბრიალებს, თმას იწეწს, სალოკავს თითს ბაქიასკენ იშვერს, მეორე ხელით კი მუშტს „საქართველოს მოამბის“ რედაქციას უღერებს)

---

* 1861 წ. „ცისკარი“, ნომერი არ მახსოვს, მგონი მაისისა იყო.

ბაქია

ბრძანეთ, შენი ჭირიმე! ერთი, სიბერის დროს თქვენის ლექსით კიდევ დაუტკბეთ ყური თქვენი ჟურნალის მკითხველებსა. „მოამბემ“ რაც უნდა იყროყინოს, მაინც კიდევ „ახალსა ნამუდრაგალსა ბერის სჯობია ჩანჩალი“.

რედაქტორი

(დაიწყებს. ბაქიას ჯერ კი შეეშინდება, მერე კი სასოებით დაუწყებს ყურებას თავის რედაქტორის ღაღადებას და თანაც ტუჩს ილოკს და ნერწყვი მოსდის, რადგანაც რედაქტორის ყოველი სიტყვა ლობიოში ამოვლებული ლუკმა ჰგონია)

აბა ყური დამიგდე.

„ვაი „ცისკრის“ დრონი, ნაქებნი მტკბარად,
წარივლტნენ, გაჰქრნენ სიზმებრივ ჩქარად,
მე კი იგივ ვარ მარად და მარად.
„ცისკრისა“ გარდა „მოამბეც“ გაჩნდა,
არ გიკვირთ, მხედავთ კვლავცა სულმდგარად!
მე იგივე ვარ მარად და მარად.
გლახ ბედისაგან ეგრედ დასჯილი
მე ჩემს ბაქიას ვუწოდე ფარად,
მე კი იგივ ვარ მარად და მარად.
იგიცა იბრძვის, თუმცა ბევრს ცრუობს,
მაგრამ მეც ერთ დროს ვიყავ ამ-გვარად,
ეხლაც იგივ ვარ მარად და მარად.
მას ვრქვი: ჩვენს მკითხველს აუბი თვალი,
თორემ „მოამბე“ ჩვენ გვჯობს აშკარად,
მე იგივე ვარ მარად და მარად.
თუმცა მას ჩემებრ თავში უბზუის,
მაგრამ კი იბრძვის ბრძანების გვარად.
მე იგივე ვარ მარად და მარად.
ჯერ მარტო ვიყავ, რაებს ვჩადოდი,
აწ ბაქიაც მყავს ტაკი-მასხარად,
მეც იგივე ვარ მარად და მარად.
ზოგი აწ ნახე, ჩემო მკითხველო!

თვალთმაქცობას მოვყვეთ რა-გვარად,
მე იგივე ვარ მარად და მარად.
მე ხალხს ვარწმუნებ ყოველ წელს რომა,
ახალ გზაზედა ვადგები მყარად,
მე კი იგივ ვარ მარად და მარად.
მეცა მიჯერებს ჩემი მკითხველი,
ვიბრალებ მკითხველს, შვრების შემცდარად,
მე იგივე ვარ მარად და მარად.
აბა ვინ მე და ვინ ახალი გზა,
შენგან არ მიკვირს: გჯერა ნეტა რად?
მე ხომ იგივ ვარ მარად და მარად.
რით ვერ გაიგეთ არ ვსდევ ჟამთა ცვლას!..
მე ისევ ის ვარ მარად და მარად!“

როგორია?

ბაქია

დიახ ჩინებულია. მაგრამ მე კი მასხარად რომ არ გეხსენიებინეთ, უფრო თქვენი სახელის ღირსი იქნებოდა.

რედაქტორი

ახლა, შე დალოცვილო, არ გინდა, რომ ჩემს სიცოცხლეში ერთი მართალი სიტყვა მაინც მათქმევინო!..

ბაქია

ნება თქვენია, თუ თქვენს ჩვეულებას უღალატებთ, მე არა მეთქმის რა.

რედაქტორი

ეხლა კი მშვიდობით. ეს კი უნდა იცოდე, რომ შენი მახვილი ყური „მოამბის“ რედაქციის კედელს არ უნდა მოაშორო, რაც შეიტყო, ამბავი მომიტანე. მერე — მე და შენ რომ ვიცით — ისე გადავაკეთოთ და ჩვენი მკითხველები გავახა-

როთ. გესმის თუ არა? ჰო, მართლა! ივნისის იერიშის ამბავი, რომ ვერ მიამბე.

ბაქია

(გასწორდება და კისერს მოიღერებს)

მიმინოსი ხომ იცით. ეგ ერთი ყუმბარა, მეორედ კი ორი ყუმბარა ერთად ვესროლე. ერთი, რომელიც ტრედიაკოვსკით იყო გატენილი დ. ყიფიანს შიგ გულის ფიცარში დაუნიშნე, მაგრამ ის წყეული უკან დატრიალდა და მევე მამხვდა; მეორე, სუმაროკოვით გატენილი, ილია ჭავჭავაძეს შუბლში დაუნიშნე და ისიც უკანვე დატრიალდა, მეცა თავში და მას აქეთ ისე დავრეტიანდი, რომ „თავხედი“ გავხდი.

რედაქტორი

დაჭრილობისათვის ჯილდოს მოგცემ, ნუ გეშინიან, შენ სხვა თქვი, რა მოხდა?

ბაქია

მერე, ხომ მოგეხსენებათ, რაღაცეები მოვუგონე „მოამბეს“, რომ ეგება ქართველებმა იმაზედ ხელი აიღონ მეთქი. ხანა ვთქვი: „მოამბე“ ყროყინებს მეთქი, ხან ვთქვი, სიზმარი ნახა მეთქი, რა ვიცი, ხომ მოგეხსენებათ ჭორის ამბავი. მართლა, კინაღამ არ დამავიწყდა: გუშინ სიზმარი ვნახე, რომ იმ შეჩვენებულ „მოამბეს“ სიზმარი უნახავს, ვითომ თქვენ შემოგეწყოთ თქვენი შვიდის წლის ჟურნალები და ისე იჯექით ნავტიკებზედ და მიცურავდით მტკვარში. მეც თურმე ჩანგალზედ გამობმული ნავტიკის უკან ავთრეოდი და წყალში ვფორთხალაობდი. ამისას რას გვიბრძანებთ? გამოუცხადოთ ჩვენ მკითხველებს, თუ არა?

რედაქტორი

რაო? შენა ნახე სიზმარი, რომ „მოამბეს“ მაგისთანა სიზმარი უნახავს?

ბაქია (თავმოწონებით)

აბა მე ვნახე, აი! რას გვიბრძანებთ, გამოუცხადოთ?

რედაქტორი

(შუბლზე სალოკავ თითს მიიდებს და ღრმა ფიქრში შედის)
არა, ჯერ მოვიცადოთ, შენი მეორე სიზმარი რას იტყვის.

ბაქია

რა მოცდა უნდა: წინდაწინვე მოგახსენებ, რასაც იტყვის.

რედაქტორი

ნუ მასხარაობ! აბა რა იცი, სიზმარში რასა ნახავ?

ბაქია

რომ არ ვიცი, განა ვერ მოვიგონებ. აი, ივნისში რომ დავწერე „მოამბეს“ სიზმარი უნახავს მეთქი, რომ ჩვენს ჟურნალს ხელის-მომწერი არ ეყოლება, მაგრამ მგონი თითონვე აუცხადდეს მეთქი, — ისე, ჩემ თავად არ მოვიგონე! ეგრე რომ არ ყოფილიყო, „მოამბე“ თავის სიზმარს მე რათ მეტყოდა? მაგასაც ისე მოვიგონებ, რა! მე ცოცხალი გყვანდეთ, თორემ ბევრს მაგისთანებსა ნახამთ ჩემგან.

რედაქტორი

მაშ კარგი, ჩემო გულითადო მეგობარო ბაქიავ! წადი, შინ მოიფიქრე, რომ თუ რამ გაიგონო, კარგი რამ იყოს, გესმის თუ არა? ისე, ჩვენი მოსაწონი.

ბაქია (თავს უკრავს)

ადვილი სამსახურია! ხელში რომ „მოამბე“ მიჭირავს, ამისას რას მიბრძანებთ?

რედაქტორი

ცეცხლში დაწვი ეგ შეჩვენებული, ეგა.

(ბაჭია ჯერ წიხლით შეადგება, რომ პირველი — ჯავრი ამოიყაროს, და მეორე — გულმოდგინება აჩვენოს რედაქტორს, მერე ანთებულ ბუხარში შეაგდებს უმწეო „მოამბეს“)

(1863 წ.)

ხ ხ ა რ ტ უ ლ ა (II)

(„ივერიის“ რედაქციას)

ბატონებო, როცა ამ ნომერში დაბეჭდილს წერილს „ფიქრი და შენიშვნა“ სინჯავდით მთელის რედაქციის კრებით, დავბეჭდოთ თუ არაო, მეც ვიყავ მსინჯველთა შორის, როგორც ერთი მუდამი თანამშრომელი „ივერიისა“. დიდი ბაასი ატყდა ჩვენს შორის მაგ წერილის თაობაზედ. ზოგი ამბობდა, რომ თუმანიშვილი არა ღირს იმადაო, რომ მასზედ წერილი დაიბეჭდოსო და მერე ისეთის პატივისცემით დაწერილიო, როგორც დამწერს დაუწერიაო; გ. თუმანიშვილი ბავშსა ჰგავს, რომელსაც ენა ეხლა ამოუდგამსო და რაც ენაზედ მოსდგომია, არახუნებსო. ამიტომაც მასზედ დარბაისლურად ლაპარაკი არა პატივსაცემს კაცს არ შეშვენისო. მე ძალიან გამაფიცხა ამისთანა საუბარმა. მეც თითონ, როგორც მოგეხსენებათ, წინააღმდეგი ვიყავ მაგ „ფიქრის და შენიშვნის“ დაბეჭდვისა, მაგრამ იმ მიზეზით კი არა, რა მიზეზითაც ზემოხსენებულნი „ზოგნი“ იყვნენ. როგორ ღირსი არ იყო — დახედეთ იმ „ზოგთა“ სიბრიყვეს — როგორ ღირსი არ იყო გ. თუმანიშვილი, რომ იმისთანა სახელოვანმა მწერალმა, როგორც ბატონი ნიკოლაძეა, რომელიც დაბადების დღიდგანვე ქვეყანას გაჰკივის „მე დიდი ხანია საქვეყნო სახელი მწერლობისა ვიშოვეო“, ამისთანა სახელოვანმა მწერალმა-მეთქი თავისი ძვირფასი ყურადღება მიაქცია გ. თუმანიშვილის „ალმანახსა“. ეგ კიდევ არაფერი: „დროების“ კრიტიკოსმა სამი წერილი უძღვნა ამავე „ალმანახს“. არც ეგ არის არაფერი: გაზეთმა „Кавказ“-მა ქებით შეამკო იგივე „ალმანახი“. ბრმანი იყავით თუ რა ეშმაკია, რომ ამის შემდეგ მაინც ლაპარაკობდით, ღირსია თუ არაო.

მე ვამტკიცებდი გაცხარებით, ღირსია-მეთქი, მაგრამ მაგგვარი წერილი იმისთანა ღირსეულ კაცზედ არ უნდა დაიბეჭდოს-მეთქი. თქვენ კი გადასწყვიტეთ, ღირსი არ არისო, მაგრამ თუ დაიბეჭდება, სწორედ ამისთანა წერილი უნდა დაიბეჭდოსო, და დაბეჭდეთ კიდევ ჩემდა სამწუხაროდ და „ივერიის“ სახელის გასატეხად. მე მაშინვე გთხოვეთ, ნება მომეცით-მეთქი თქვენს გადაწყვეტილობაზედ ჩვენს საზოგადოებას შევჩივლო და ჩემი საბუთები წარვუდგინო-მეთქი. თქვენ ნება დამრთევით და აი, მოგახსენებთ კიდეც ჩემს საჩივარს.

გ. თუმანიშვილი!.. იცით, გესმით, რა დიდი ღვთის წყალობა მოგვევლინა, რომ თქვენგან დაწუნებულმა გ. თუმანიშვილმა ჩვენი ღარიბი ლიტერატურა იკადრა და მის მოღვაწედ გამოვიდა!.. მაგისთანა მწერალი ჯერ არ უნახავს ქართველობას. ქართველობას-მეთქი?!.. ქართველობას კი არა, მთელს ევროპას. აბა, რა მხრით გინდათ გასინჯეთ: აბა ქართული ენა გაუსინჯეთ, აი წერა, ნამდვილი ქართული თუ გინდათ, ეგ არის, აი! აბა აზრები და მსჯელობა გაუსინჯეთ, აბა „ახალი“ დაუმჭკნარი აზრები იმის აზრებია, აი! განა „დროების“ კრიტიკოსმა მიდგომით და ფარისევლობით სთქვა, რომ გ. თუმანიშვილი „ჭკვიანი კაციაო“? განა რუსულმა გაზეთმა „კავკაზმა“ ტყუილად შეუთვალა გ. თუმანიშვილს მთელის ქართველობის მხრით მადლობა, რომ ამისთანა ჭკვიანურ წიგნებსა სწერო ქართველებისათვის? განა იმისთანა პირუთვნელი, მიუდგომელი, სახელგანთქმული მწერალი ბატონი ნიკოლაძე თავის ძვირფასს კალამს ხელში აიღებდა, რომ გ. თუმანიშვილი ცოტათი მაინც არა ჰგვანებოდა ბატონს ნიკოლაძეს ჭკვითა და სიღრმითა? თქვენ ნუ გგონიათ, მე ცარიელის სიტყვების ძალით გამოვიდე „ივერიის“ რედაქციასთან საბრძოლველად. სხვა ქვეყანაში რომ ვიყოთ, ეს სამ-გზით ქებაც გ. თუმანიშვილისა სამყოფი იქნებოდა, რომ მე ჩემი თავი გამემართლებინა და გ. თუმანიშვილი დამეყენებინა თქვენს თვალში იმ სიმაღლეზედ, რომელიც სიმართლით ეკუთვნის. მაგრამ თქვენთან კაცი რას გააწყობს? „დროების“ კრიტიკოსის სიტყვას არ იწუნარებთ, „კავკაზს“ ყურს არ ათხოვებთ, და თქვენი გამბედაობა იქამდის მიდის, რომ ჩვენს ბატონს ნიკოლაძესაც კი არ უჯერებთ ფიცს, რომ დიდი მწერალი ვარო. არა, მე სხვა საბუთებსაც წამოგიყენებთ, რომ თავი მოგაჭექინოთ და სთქვათ:

„ეს რა ღმერთი გაგვიწყრა, გ. თუმანიშვილი რატომ ვერ ვიცანითო“.

ჯერ დავიწყოთ რამოდენად გაამშვენიერა გ. თუმანიშვილმა ჩვენი ქართული სიტყვიერება. რომ ეს მისი ღვაწლი უფრო ნათლად დაინახოთ — მისს ახალს ქართულს დაგანახვებთ. აი ნიმუშები გ. თუმანიშვილის ნათარგმნიდამ, „ჟორჟ დანდენი“ რომ ჰქვიან.

ერთი მომქმედი პირი ამბობს, იმან ფული მაჩუქაო: „რომ მეთქვა იმის სიყვარულზედ აქაურ ქალბატონისთვისაო“ (გვერდი 13).

ახლა თქვენ ახირდებით და იტყვით: ეს გ. თუმანიშვილის ნათქვამი ქართული არ არისო. ვაი უმეცრებავ! ქართულია, მაგრამ „ახალი“ ქართულია, ბატონებო, „ახალი“. აბა რუსულად გადათარგმნეთ, თუ სიტყვა-სიტყვით არ გადითარგმნოს!

გ. თუმანიშვილი 15 გვერდზედ ალაპარაკებს ჟორჟ დანდენს თავის-თავზედ და სურს ათქმევინოს, შენ აზნაურობამ ხელ-ფეხი შეგიკრაო, და ამის მაგიერ აი რა ლამაზად ლაპარაკობს:

„აზნაურობა შენ გინახავს ხელ-ფეხ-შეკრული!“

ახლა კიდევ ახირდებით და იტყვით, გ. თუმანიშვილს ერთის თქმა უნდოდაო და სულ სხვას ამბობსო. სტყუით! თქვენ რომ „ახალი“ არ გესმოდეთ, გ. თუმანიშვილისა რა ბრალია. აბა რუსულად სთარგმნეთ, თუ ცუდად არის ნათქვამი. ახლა კიდევ ამას იტყვით, რომ თუ „გინახავს“ იმის მნიშვნელობისაა, როგორც ვინახავ, ინახავს და სხვა ამ-გვარი, მაშინ უნდა ითქვას „გინახავს“ ხელ-ფეხ-შეკრული კი არა, „ხელ-ფეხ-შეკრულს“. მართალია, ამ აზრის ზმნა ამ კანკლედობაში მიცემითსა ბრუნვას თხოულობს, მაგრამ ეგ ხომ ისევ ის ძველებური ქართული იქნება! გაიგეთ, რომ გ. თუმანიშვილი ახლისათვის არის თავდადებული, ახლისათვის.

იგივე გ. თუმანიშვილი ამბობს ამ-რიგად ჟორჟ დანდენის პირით (გვერდი 15):

„მზადა ვარ შემოვარტყა სილები ჩემს თავსაო“.

უჰ, აი სიტყვის მშვენიერება! „ახალო“, რა კარგი რამ ხარ! თქვენ კი ამის მაგიერ მძიმედ იტყოდით: მზადა ვარ ერთი ლაზათიანად შემოვსილაჭო ჩემი თავიო. იტყოდით, მაგრამ რა? ეგ ძველი ქართული იქნებოდა და არა „ახალი“.

ერთგან კიდევ ცოლი ჰღალატობს ქმარს და საყვარელს ეუბნება:

„ჩუმ-ჩუმად უნდა წავიყვანოთ საქმეო“.

ახლა იტყვით „ჩუმ-ჩუმად საქმის წაყვანა“ რა არისო? ღმერთმა ნუ იცის თქვენი თავი! „ახალი“ ქართულია და ის არის.

ჟორჟ დანდენი 19 გვერდზედ ამბობს:

„მე თქვენ გეუბნებით, რომ კმაყოფილი არა ვარ ჩემის ცოლის შერთვითა“.

ახლა არც ეგ მოგეწონებათ, თქვენი ამბავი რომ ვიცი. მშვენიერი ქართული კია: კმაყოფილი არა ვარ ჩემი ცოლის შერთვითა. ახლა დაიჟინებთ, თუ ეგ მშვენიერია, მაშ ესეც მშვენიერი იქნებაო: კმაყოფილი არა ვარ ჩემი თავითა. ეგ „ახალი“ ქართულია, ბატონებო, თორემ მეც ვიცი, ძველებური ქართული ასე უნდოდა: კმაყოფილი არა ვარ ჩემის თავისა, ჩემის ცოლის შერთვისა. აბა ახლა რუსულად სთარგმნეთ, რა კარგად გამოვა სიტყვა-სიტყვით!..

18 გვერდზედ აზნაურს სიმამრს სურს გლეხს სიძეს უკიჟინოს და უთხრას, რომ თუმცა ჩემი ქალი შენი ცოლიაო, მაგრამ ცოლობით არ უნდა ახსენოო, როცა ჩემს ქალზედ ლაპარაკობო, და ამის მაგიერ გ. თუმანიშვილი აი რა ლამაზს ქართულს ალაპარაკებს:

„მართალია, ჩემო სიძევ, თქვენი ცოლია (ჩემი ქალიო), მაგრამ ნება არ გაქვთ იმას ეს (რა?) დაუძახოთ“.

არც ეს „ახალი“ ქართული მოგწონთ? ფუ, თქვენს სიბრმავეს!

დანდენი 20 გვერდზედ ამბობს:

„ჩემი შვილები აზნაურები იქნებიან და მე კი — მოტყუებული ქმარი“.

ახლა იტყვით, რომ ასე გამოდისო: ჩემი შვილები აზნაურები იქნებიანო და მე კი მოტყუებული ქმარი „იქნებიანო“, რადგანაც მეორე ნახევარს ფრაზისას თავისი საკუთარი ზმნა უნდოდა და არა აქვს. მართალია, ძველი ქართული ასე იტყოდა: ჩემი შვილები აზნაურები იქნებიანო და მე კი მოტყუებული ქმარი ვიქნებიო და მარტო პირველის ზმნის ანაბარად არ დააგდებდა ამ ფრაზას, მაგრამ ეგ ძველი იქნებოდა და არა საყვარელი „ახალი“.

22 გვერდზედ გ. თუმანიშვილი ასე ალაპარაკებს დანდენის სიმაძრს:

„შერე დარწმუნებული კი ბრძანდებით თქვენ ნაამბობის სინამდვილეში?“

ნუთუ არც ეს მშვენიერება მოგწონთ! არ მოგეწონებათ, ვიცი თქვენი ხასიათი. თქვენებურად ასე იტყოდით: „მერე დარწმუნებული ბრძანდებით, რომ რასაც ამბობთ, მართალია?“ მაგრამ ეგ კიდევ ძველი ქართული იქნებოდა და არა „ახალი“. ყურებიდამ ბამბა გამოიღეთ.

ერთს ადგილას (29 გვერდი) ესეთს მუქარას ათქმევინებს გ. თუმანიშვილი ერთს მომქმედს პირს:

„ღირსია, რომ ამას მართალ-მართალი უთხრას“.

ახლა იტყვით, რომ ამას მუქარად ვერავინ ვერ მიიღებსო, ვერც გაიგებენო, რა არის „მართალ-მართალიო“, თუნდა რუსულად სთარგმნონო. უმეცრებას ბევრი რამ შესძლებია!

ერთს ადგილას კიდევ ჩვენი მშვენივრად მეტყველი გ. თუმანიშვილი აი რა მშვენივრად ათამაშებინებს სიტყვას ჟორჟ დანდენს:

„მე, მე უნდა მოვსთხოვო ბოდიში იმის უკან...“

(ამ სიტყვაზედ ათავებს თავის გაოცებას დანდენი).

ძველი ქართული ასე გამოსთქვამდა: „მე! მე უნდა მოვსთხოვო ბოდიში იმის შემდეგ...“ და იმის „უკან“ კი ბოდიშის მოთხოვნა მართლა გასაოცარია: მაგრამ თქვენ რა იცით „ახალის“ ყადრი? მაშინ არის უფრო კარგი, როცა გასაოცარია.

„რაც უნდა თქვან, ფრანტები დასდევენ იმას, ვისაც ეს მოსწონს!“.

ახლა იკითხავთ, რა „ესო?“ თქვენ თქვენებურად ასე იტყოდით: რაც უნდა თქვან, ფრანტები დასდევენ იმას, ვისაც ეს დევნა მოსწონსო. დასდევენ იმას, ვისაც ეს ეწოსწონს, რიღათია ვითომ ცუდი? სიტყვა „ეს“ ან „დასდევენს“ მიერთმევა ან „იმას“. ძველებურ ქართულს სასაცილოდ არ ეყოფოდა „ეს დასდევენის“ მოწონება, ანუ „იმასი“, მაგრამ „ახალ“ ქართულს კი ძალიან უხდება. აბა თუნდა გ. თუმანიშვილსა ჰკითხეთ.

ესეც სამყოფი საბუთი კია, რომ დაგიმტკიცოთ, რა კაცი გამოგვიჩნდა გ. თუმანიშვილი ჩვენის სიტყვიერების აღსაყვავებლად, მაგრამ დამიჭერია ვერ თავი, მოხიბლული, მოჯადო-

ებული ვარ იმ **„ახალის“** სიტყვიერებით, რომლითაც გ. თუმანიშვილმა გაამდიდრა ჩვენი ღარიბი ენა და მისი მიმოხვრა. მაგალითებრ:

„მინდა ცოტად მაინც **ვინანო** (ვერც ძველ ქართულად ეს გვითარგმნია და ვერც რუსულად) **დიდკაცობა** და ვასიამოვნო თავი ჩემ ტკბილ ქების გაგებით“; ანუ: „დარწმუნდნენ ისინი თავიანთ ქალის უნამუსობა(ზედ)ში“; ანუ: „ვგრძნობ ჩემს სისხლს შენს საქციელში“; ანუ: „სწორედ მართებს მაგას ბრაზობა“; ანუ: „ეს ისეთვე მაცინებს, როგორც ამას წინანდელი იმის მიტყეპვა ჯოხითა“; ანუ: „უნდა გავგზავნო ჩემ სიმამრის და სიდედრის დასაძახებლად და ეს (რა ეს?) გავხადო („ეს გავგზავნო“ გავხადო) ჩემ ცოლთან გაყრის მიზეზად“; ანუ: „გამოაშქარდება (ძველებურად გამოაშკარავდება) საქმე“; ანუ: მიზეზი ამ ღამურ (?) მოგზაურობისა (რუსულად ночного путешествия); ანუ: „მე თქვენ გეხვეწებით, ნუ გამცემთ ჩემ ჭირვეულ დედ-მამას“; (ეს კი ძველ ქართულად ვერ ითარგმნება, რუსულად კი კარგად გამოდის: Не выдавайте меня моим упрямым родителям. ახლა იტყვით, რომ გ. თუმანიშვილს რუსულიდამ არამც თუ სიტყვა-სიტყვით უთარგმნია, ბრუნვაც კი გადმოუღიაო, ბრუნვაც! აბა რუსული „Кавказ“-ი ქებას როგორ არ შეასხავდაო ამისთანა „ახალის“ ქართულის მთესველსა. ამის მნახველი „Обзор“-იც აღტაცებაში როგორ არ მოვიდოდაო!..). — ანუ: „დაუსჯელად დააგდონ ჩემი მომკლავი“ (ძველებურად მკვლელი); ანუ: „თქვენ **დაგსაჯავენ**“ (ძველებურად — თქვენ დაგსჯიან); ანუ: „ოღონდ კი დაღუპოს **იმით** ის, ვინც თავის ავკაცობით მიიყვანა ის ამ გაჭირებამდი“ (ვიშ ამ ნაცვალსახელების სიმრავლეს! რა-რიგად უხდება: „იმით“, ის, ვინც, თავის, ის, ამ“! მართლა რომ **ახალია**. რა გესმით თქვენ?

არ გეყოთ ამდენი მაგალითები! ათასი მაგისთანა სხვა მაგალითებია გ. თუმანიშვილის ნაწერში, სულ ანდაზად გადავა ხალხში, თორემ ნახავთ. მე კი მაგას ვერ მოვესწრობი, დღენაკლები ვარ. არც ეხლა დაიჯერებთ, რომ გ. თუმანიშვილს, **აგრე** მდიდარს ქართულის ცოდნით, აგრედ ლაზათიანად მოუ**ბარს**, აგრე „სუბუქს“, აგრე „მჭევრმეტყველობის შუშხუნით“ (გ. თუმანიშვილის სიტყვაა ესეც და ამიტომაც ასე მშვენიერია) აღჭურვილს დიდი საბუთი მიუძღვის, რომ „ივერიას“

ქართულს უწუნებს. ამას გარდა ხედავთ თუ არა, რა ღვაწლსა სდებს ქართულს ენას, რომ მაგისთანა ყოვლისფრით შემკული ენა შემოაქვს ჩვენში „ახალის“ სახელითა. სიმდიდრე ენისა მწერლობაში მაგას ჰქვიან, თორემ მოჰყოლიხართ თქვენ და იძახით — ეგ ქართული არ არისო. ტყუილად კი არ გიკიჟინებთ გ. თუმანიშვილი, რომ თქვენ „ღეჭავთო“; თურმე, ნუ იტყვით, ღეჭვა კი არ სდომებია ქართულს, ყლაპვა სდომებია ისე, როგორც გ. თუმანიშვილი დაუღეჭავად ჰყლაპავს. აბა ბატონი ნიკოლაძე რატომ არ მოუწონებდა, იმანაც კი ისურვა გადეყლაპა ქართული, მაგრამ „დროებამ“ ასეთი ძვალი გაუჩხირა ხახაში, რომ ვეღარ იკადრა.

ეს ხომ დაგიმტკიცეთ, რომ გ. თუმანიშვილი ენის შესახებ პირველი მოენია ჩვენში და „ახალის“ ქართულის დამადგენელი. ახლა მისის სიბრძნისა, ცოდნისა, აზრების და ზნეობის სიახლეს და წარჩინებულებას დაგიმტკიცებთ.

დავიწყოთ ჯერ იქიდამ, რას ეძახის გ. თუმანიშვილი „ახალს ჭეშმარიტებას“, იმიტომ, რომ ეს არის იმისი დედააზრი, საიდამაც, როგორც აბრეშუმის ჭიას, გ. თუმანიშვილს თავისი ქსელი გამოაქვს. გ. თუმანიშვილი ბრძანებს:

„ნუ დაივიწყებთ, რომ ვერც ერთ ისეთ ახალ ჭეშმარიტებას ვერ იტყვით თქვენ დღეში (მე დღეში, თუ ჩემს დღეში), რომელიც კი როდისმე არ თქმულიყო“. (57 გვ.).

გესმით, ბატონებო, ეს ჭეშმარიტება სრულიად, მთლად „ახალია“. ჯერ ეს არავის უთქვამს ქვეყანაზედ, გ. თუმანიშვილის მეტს. მაშასადამე, ეს ჭეშმარიტება ახალზედ უფრო ახალია და ამის შემდეგ კიდევ იტყვით, რომ გ. თუმანიშვილი ღირსი არ არის ქვეყანაზედ იხსენიებოდეს? ახლა თქვენ იტყვით, რა ვუყოთ რომ ახალი რამ სთქვაო? ეგ ახალი ჯერ ყველაზედ უწინარეს ჭეშმარიტება უნდა იყოსო. ეგ კი ტყუილიაო. თუ ტყუილი არ არის, მაშ ნიუტონმა ისეთი ჭეშმარიტება არა სთქვა-რა, რომელიც სხვას არ ეთქვასო, მეტყვით თქვენ? კაცობრიობის მეცნიერება, თითქმის ყოველ-დღე დღესასწაულობს ჭეშმარიტების შეძენას და მაშ მეცნიერნი ტყუილად ფართი-ფურთობენო და წინად-თქმულს ჭეშმარიტებას ახლად გვეუბნებიანო? მაშ კაცობრიობის ტვინი წაჯექუკუჯექობას თამაშობსო და სხვას არაფერსო. მაშ მართლა ქვეყანაზედ ისეთი ჭეშმარიტება არავის უთქვამსო, რომ სხვას

არ ეთქვასო. ათას ამისთანებსა მკითხავთ, მაგრამ ვაი რომ გ. თუმანიშვილის სიბრძნე არა მაქვს, თორემ მე ვიცოდი რა პასუხს მოგცემდით. ერთის სიტყვით, თქვენ სტყუით და გ. თუმანიშვილი მართალია. თუ მართალი არ იყოს, „დროების“ კრიტიკოსი რათ იხსენებდა გ. თუმანიშვილს „ჭკვიან კაცად“? რუსული „Кавказ“-ი რათ გადუხდიდა ქართველობის მაგიერ მადლობას? ბატონი ნიკოლაძე რათ იკადრებდა გ. თუმანიშვილის ნაწერის განხილვასა? ბატონი ნიკოლაძე!.. თქვენ ეს უკანასკნელი საბუთი ცოტა გგონიათ? ერთს დროს ლუიბლანს დარიგებას აძლევდა, როგორ უნდა მოევლოს საფრანგეთსა. ხუმრობაა!..

იქნება ეს არ დაიჯეროთ! თითონ ნიკოლაძემ გვაუწყა „კრებულში“ ეს ამბავი. იტრაბახაო, იტყვით. ნიკოლაძემ და იტრაბახა!.. ვის გაუგონია იმისაგან ამისთანები! იქნება ესეც ტრაბახობა გგონიათ, რომ ამ იანვრის „Обзор“-ის რომელიღაც ნომერში ნიკოლაძემ აუწყა ქვეყანას, რომ მინდოდეს, სენატორის ჯამაგირს დღესვე მამცემენო. თქვე უმეცარნო! საფრანგეთში იანვარში ახალ სენატორების ამორჩევა იყო და რა საკვირველი იქნებოდა, რომ ნიკოლაძე იქ მიეწვიათ და სენატორის ჯამაგირი მიეცათ! აქ შეუძლებელი რა არის, თქვე საწყლებო? საკვირველია, ღმერთმან იცის კაცი! რომ სთქვა შენის პირით, კაცი მოვკალიო, მაშინვე დაგიჯერებენ და ციმბირში გიკრავენ თავს, და შენს თავზედ რომ სთქვა, თუ მინდა დღესვე სენატორობას მომცემენო, არ დაუჯერებენ, ტრაბახობსო, იტყვიან. უგემური რამა ხარ, ადამიანო!

ამას თავი დავანებოთ. გ. თუმანიშვილი მაგარზედ დგას და ამბობს, ახალი ჭეშმარიტება ის კი არ არისო, რომელიც ჯერ სხვას არ ეთქვასო, არამედ „ყოველი ჭეშმარიტება (თუნდა ძველი?) ითვლება ახალ ჭეშმარიტებად მხოლოდ მაშინ, როცა ხალხი იმას ჯერ ვერ შერიგებიაო“. (57 გვერდი).

ახლა ამასაც იტყვით, სიბრძნე არ არისო. ახლა კიდევ ამისთანა მაგალითს მეტყვით: მზე დგას და დედამიწა ტრიალებს. ეს ჭეშმარიტებაა, მეცნიერებით დამტკიცებული. ხალხს იგი არ სჯერა, არ „შერიგებია“ ამ ჭეშმარიტებას, მაშასადამე, ქვეყნისათვის მიწის ტრიალი ახალი ჭეშმარიტება იქნებაო. მამაშასადამე, დღეს გაზეთი „დროება“ და „ივერია“ ამ ჭეშმარიტების გავრცელებას რომ შეუდგნენ, გ. თუმანიშვილი ტაშს

დაუკრავსო და აღტაცებით დაიძახებსო: „აი, ახალ ჭეშმარიტებას ჰქადაგობენო ჩვენი ჟურნალ-გაზეთებიო“. ამისთანა ტაშის-მკვრელს ხომ გიჟს დაუძახებენო. თქვენისთანები დიაღაც დაუძახებენ, თორემ სხვანი კი იტყვიან, რა კაცია ეს ვიღაცა არისო.

ერთის სიტყვით, მე არ ვიცი. ეს კი ვიცი, რომ აქ გ. თუმანიშვილმა ისა სთქვა, რაც სხვას არამც თუ უთქვამს, ფიქრადაც არ მოსვლია, იმიტომ, რომ მეტად „ჭკვიანი კაცი“ ყოფილა. „ახალი“, რომლისათვის აგრე გულმოდგინედ და სამართლიანად წუწუნებს გ. თუმანიშვილი, აი ამას ჰქვიან, აი! თქვენ კი მოჰყოლიხართ და იძახით: „ჭკუასა შენსასა ნუ მისცემ დაძინებასაო“*. ჭკუა რომ არ დააძინოთ და მართლა თქვენი რჩევა ასრულდეს, გ. თუმანიშვილს რაღა გასავალი ექნება. ბატონებო, ის კაცი, რომელიც გამოსულა და თამამად იძახის: „ჟურნალს შეუძლიან უძღვნას თავისი ფურცლები მხოლოდ ძველს, დამჭკნარს ამბებს, მაგალითებრ, ისტორიულ, ეტნოგრაფიულ და საზოგადოდ (???) მეცნიერების (???) სტატიებს“ — თქვენ ის კაცი ხუმრობა კაცი გგონიათ. კაცს, რაც საზოგადოდ ქვეყნის მეცნიერებაა, მჩვრად და მჭკნარ რაღათაც გახდომია და თქვენ აქ მოჰყოლიხართ და ამისთანა საზოგადო მეცნიერების უარმყოფელს, რასაკვირველია, გიჟს დაუძახებთ. ბარაქალა თქვენს კადნიერებას, ბარაქალა!.. აბა თუ კაცები ხართ და ამისთანა ახალს ჭეშმარიტებას იტყვით სადმე, რომ ისტორია, ეტნოგრაფია და საზოგადოდ მეცნიერება—ერთი რაღაც ძველი, დამჭკნარი ამბებიაო. ღმერთი, რჯული, ვერ გაჰბედავთ. მაშ ნურც ამ თავზედ-ხელაღებულს გმირობას მოუწონებთ. აი გმირობა, რომელიც არც ერთს ანბანში არა სწერია. მართალს ამბობს გ. თუმანიშვილი: „მარტო გენიოსს შეუძლიან გამოსძებნოს უეჭვო ჭეშმარიტებაში (ამ ხანად გმირობაში) ახალი, ჯერ არნახული სხვებისაგან კუთხეები“. გ. თუმანიშვილი გენიოსია და ამიტომაც „გამონახა ახალი, ჯერ არ-ნახული მხარე გმირობისა“. თქვენ რას მისწვდებით ამას, ყოვლად ბრმანო!

---

* ეს სიტყვები მოჰყავს გ. თუმანიშვილს „ივერიიდამ“ და აზრს იწუნებს, საანბანოაო. საანბანოა, მართალია, მაგრამ ეგ ანბანი რომ კარგად შეესწავლა გ. თუმანიშვილს, მეტი არ იქნებოდა, თუ შენც იტყვი, მკითხველო. (შენიშვნა „ივერიის“ რედაქციისა).

ახლა ჩვენმა გ. თუმანიშვილმა, როგორც ყოველისფერში ახალის ჭეშმარიტების მქადაგებელმა, ესე იგი იმისთანაების, რომელთაც ხალხი ვერ შერიგებია, ბრძანა: „გმირობა, გიყვარდეს მოძმე შენიო, ვითა თავი შენიო, თავგაწირვით გიყვარდეს სამშობლოო, ქართველების ვაჟკაცობაო, თავისუფლების, ძმობის და სიყვარულის სურვილი ქვეყნისათვის, — ყოველს ანბანში სწერიაო და ამაებზედ სიმღერა ვერაფრად მეჭაშნიკებაო“.

ახლა თქვენ იტყვით, მთელი კაცობრიობის ლიტერატურა კი არა მარტოო, არამედ, მთელი მოძრაობა სულ ამ საგნებს დასტრიალებსო, ყოველი იმაზეა მიმართული ათადამ-ბაბადამ დღემდე, რომ ამ საგნებს ფართო გზა გაუკაფონ ადამიანის ცხოვრებაში; ყოველისფერი, მეცნიერება, ხელოვნება, სულ იმაზედ აღამებს დღეს, რომ თავისუფლება, თანასწორობა და სიყვარული მოძმისა ჩამოაგდოს კაცთა ურთიერთობაში. ყოველი საქმე, რაც უნდა აიღოთ ამ ქვეყნიერობაზედ, ამ საგნებიდამ არის წარმომდგარი და მასვე მიერთმევაო; და მინამ ადამიანი ადამიანად იქნებაო, ეგ ჭეშმარიტებანი ყოველთვის ახალი იქნებიანო და ყოველდღე საჭირონი, თუნდა ათას ანბანში ეწეროსო და გ. თუმანიშვილს კი არ მოსწონსო; გ. თუმანიშვილს კი არ ეჭაშნიკებაო ამ საგანზედ მღერაო, მეტყვით თქვენ — აბა რა ჭკუის პატრონიაო? დიაღ, დიდის ჭკუისა, თუნდა „დროების“ კრიტიკოსსა ჰკითხეთ. ბატონო, ახალი აზრები თუ გინდათ ეგ არის. რით ვერ შეიტყეთ, რომ გ. თუმანიშვილი აგებული კი არ არის ახალის აზრებით, გადაგებულია. მაშ ახალი აზრი არ არის, რომ აქაო და არტაანში ჩინოვნიკები ცუღლუტობენო, და აქ „ალმანახში“ ჩვენი გ. თუმანიშვილი ხტის სიხარულით და სიძველით დაწუნებულს ჩვენს ჟურნალ-გაზეთობაზედ იძახის: „ერთი ალილო ღვდელსაც წასცდებაო“.

ვაი ჭკუის სითხეს გ. თუმანიშვილისას კი არა, თქვენსას, რომ წერილის საგნად გმირობა, მამულისათვის თავის გაწირვა, ძმობა, თავისუფლება, თანასწორობა, სიყვარული ქვეყნისა მოგწონთ და არა ჩინოვნიკების ცუღლუტობა, როგორც გ. თუმანიშვილს.

არა, თქვენ გ. თუმანიშვილს ვერ იცნობთ, ვერა. აბა ეხლა უყურეთ, რა-რიგად ახალ-ახალ ჭეშმარიტებას ჰქადაგობს.

ერთს გვერდზედ რომ ერთს იტყვის, მეორეზედ იმავე საგანზედ სულ სხვას ამბობს და ამით თითონ გვაჩვენებს, რომ ახალი ჭეშმარიტება ცალკე კაცისათვისაც ისა ყოფილა, რაც მთელის ხალხისათვის, ესე იგი, იმისთანა ჭეშმარიტება, რომელსაც ვერ შერიგებია კაცი.

გ. თუმანიშვილი ამბობს, რომ ჩვენი ჟურნალ-გაზეთობა ამ ბოლო დროს ძალიან გამოიცვალაო და ასე განაგრძობს:

„საკვირველი არ არის, რომ ამ ცვლილებაზედ არავინ ხმას არ იღებსო, იმიტომ, რომ ყოველ ახალ საქმეს, ცვლილებასთან მოჰყავთ ახალი კაცები“ (33).

იქავე იგივე გ. თუმანიშვილი ამას ამბობს: „ქართულ მწერლობაში კი ისე წავიდა საქმე, რომ მისი მდგომარეობა თუმცა ძლიერ გამოიცვალა, მაგრამ იმისი მედროშენი კი ისევ ისინი დარჩნენ, რომელნიც იყვნენ ადრე“ (33).

ახლა ამას იტყვით, რომ აქ ლოღიკა არ არისო; ჯერ ამბობსო, ახალ საქმეს, ცვლილებას თან მოჰყავს ახალი კაცებიო, და მერე კი თვითონვე მოჰყავს მაგალითიო, რომ ვსტყუიო, აიო, ქართული მწერლობა თუმცა ძლიერ გამოიცვალაო, მაგრამ ახალი კაცები არ მოჰყვნენო, ისევ ძველები დარჩნენო. ლოღიკა რომ არა ჰქონდეს, ჰკვიან კაცად რათ აღიარებდა „დროების“ კრიტიკოსი! თქვენ სტყუით. ეგ იმასა ნიშნავს, რომ გ. თუმანიშვილი ახალ ჭეშმარიტებას ჰქადაგობს, ესე იგი, იმისთანა ჭეშმარიტებას, რომელსაც თითონაც ვერ „შერიგებია“ და სხვისა კი დავი არა აქვს. თქვენ, მე ვიცი, არც ეს ლოღიკა მოგეწონებათ:

„ჩვენს საზოგადოებაში, — ამბობს გ. თუმანიშვილი, — ისე არ არის გავრცელებული ცნობისმოყვარეობა, რომ შეიძლებოდეს იმ-გვარ დიდ გაზეთების გამოცემა, როგორებსაც ვხედავთ ევროპაშიო“.

იგივე ამბობს შემდეგ: „ქართული პატარა გაზეთი-კი, შეძლებას მოკლებული, ჩვენ ქვეყნის ამბებსაც კი ვერ ასწრობს შეგვატყობინოს დროზე“.

ახლა აქ მეტყვით კიდევ: ერთი შეგვატყობინეთ, რა უნდა გ. თუმანიშვილს: დიდი გაზეთიო, თუ პატარაო. ვაი, თქვე საწყლებო! მებრალებით! აი, ის უნდა, რომ „დიდს ქვაბში არ ეტეოდეს, პატარაში ლაღე იყოს“, როგორც ერთი ქართული

ზღაპარი ამბობს. — ახლა აქაც დაუწუნებთ ლოღიკას, მე ვიცი:

„ჩქარა გაიგო „დროებამ“, — ამბობს გ. თუმანიშვილი, — რა იამება მკითხველებს და მას აქეთ ის ცდილობს ყოველ ღონისძიებით დააკმაყოფილოს იმათი დღიური (?) მოთხოვნილება“ (37).

იგივე ამბობს იმავ წერილში:

„ქართულ ჟურნალ-გაზეთები (მაშასადამე „დროებაც“) არ აჰყვა საზოგადოებას, არ დაუკრა იმას ტაში და არც უკიჟინაო“.

ახლა ამას იტყვით, რომ ორში ერთი ტყუილი უნდა იყოსო. ან აჰყვა, ან არ აჰყვაო, და ჰოც და არაც ერთსა და იმავე საგანზედ რა სათქმელიაო. არა, ბატონო, ახალი ჭეშმარიტებაა, ესე იგი, იმისთანა ჭეშმარიტება, რომელსაც ერთგან ურიგდება თითქო გ. თუმანიშვილი და მეორეზედ „ვერ ურიგდება“. ახალი ჭეშმარიტებაა-მეთქი, რომელსაც მდაბიურად „წაჯექუკუჯექის“ ცეცხლს ეძახიან. — არც აქ არის რაღა, თქვენის აზრით, ლოღიკა:

ეხლანდელს მწერლობას ასე სწუნობს გ. თუმანიშვილი: „გიყვარდეს მოძმე შენიო, თავგაწირვით გიყვარდეს სამშობლოო, ამ-გვარ უეჭვო ჭეშმარიტებაზედ (საეჭვო ჭეშმარიტება, რასაკვირველია, უმჯობესი იქნებოდა) სიმღერა ეხლა, როდესაც თავში გვერევა (მწერლობისა რა ბრალია, რომ გერევათ!) ათასი ძნელი გადასაწყვეტი საგანი, სწორედ მოგახსენოთ, ვერაფრად მეჭაშნიკება“.

წინანდელს ჩვენს მწერლობას კი ამით იწონებს იგივე თუმანიშვილი: „არა, იმას (წინანდელს მწერლობას) სხვა მიზანი ჰქონდა, წავიდოდა, ივლიდა, ივლიდა და ბოლოს მაინც ან გლეხის თავისუფლებაზედ დაჰგუგუნებდა, ან ხალხის სიყვარულზედ და განათლებაზედ“.

რაო? რა გიხარიანთ? ახლა ამას დაიჟინებთ, რომ გ. თუმანიშვილისაგან დაწუნებული, „გიყვარდეს მოძმე შენიო“ უფრო ვრცელი მოძღვრებააო სოყოველთაო სიყვარულისა, თავისუფლებისა და განათლებისა, ვიდრე მარტო გლეხის თავისუფლება, მარტო გლეხის სიყვარული და განათლებაო. ახლა ამას უკიჟინებთ და იტყვით, თუ უწინ ჩვენი მწერლობა, გ. თუმანიშვილის აზრით, მოსაწონი იყო, როცა ისე ფართოდ

არ აშლევინებდა ფრთას საყოველთაო სიყვარულსაო, ეხლა უფრო არ უნდა მოსწონდესო, როცა მისისავე სიტყვით, საყოველთაო სიყვარულს ჰქადაგობსო და არა მარტო გლეხობისასაო. თქვენ ეგრე გგონიათ. ის კი არ იცით, რომ ზოგიერთი აბები, თუ ცოტას ჰყლაპავთ, წამალია, თუ ბევრს — საწამლავია. გ. თუმანიშვილმა ეგ კარგად იცის, როგორც ეტყობა.

რაო? განა ულოღიკობა იქნება კაცმა სთქვას: ეს კაცი გუშინ მომწონდა იმიტომ, რომ ჭკვიანი იყო და დღეს კი არ მომწონს იმიტომ, რომ დღეს უფრო ჭკვიანიაო.

ეგ ეგრე უნდა იყოს ჩვეულებრივ კაცისათვის, და არა გენიოსისათვის, რომელმაც „ახალი“ მხარე გამოუნახა ლოღიკასა. თქვენ რა გესმით. კარგი მეჭურჭლე ის არის, ვინც ყურს იქით გამოაბამს, საითაც სურს. ესეც არა გცოდნიათ, თქვე საწყლებო.

„შექსპირმა ჩაჰმატა (ჩაუმატა რომ იყოს, ძველი ქართული იქნება) ორი-სამი ანგელოზი სული, მაგალითებრ, ლირის უმცროსი ქალი კორდელია და კენტი, რომელნიც თავიანთ კეთილშობილურ მოქმედებაებით (ახლა არც ამ „ბაებს“ მოიწონებთ) თითქმის გვანუგეშებენ: ნუ დავარდებით, გამხნევდით, ცარიელ ღონეს და შეძლებას არ დარჩენიაო ბურთი და მოედანი. ქვეყანა მარტო ავაზაკებით არ არის სავსეო, ვეცადოთ და ამ ჩვენ ცოდვილ მიწაზე აჰყვავდება ძმობა, თავისუფლება და თანასწორობა“.

1879 წელს იგივე გენიოსი გ. თუმანიშვილი ბრძანებს (51 გვ.): „ყველამ კარგად იცოდა აქ. წერეთლის ლექსების გამოსვლამდინაც, რომ ძველი ქართველები განთქმულნი იყვნენ თავიანთ მამაცობით და მეტად მოსაწონი რამ არის თავისუფლება, ძმობის და სიყვარულის სურვილი“. მერე უმატებს: „ამ-გვარ ადამის ჟმის ძველ ჭეშმარიტებაების (ვაი, ყურებო, კიდევ ბაები!) დამტკიცება ვერ დააყრიდა ხეირს ვერც პოეტს, აქ. წერეთელზე უფრო ნიჭიანს“.

არა, თქვენმა მზემ, არც აქ არის განა ახალი მხარე ლოღიკისა, „გამონახული“ გენიოსის გ. თუმანიშვილისაგან! მე თქვენი ხასიათი რომ ვიცი, შურით არც აქ აღიარებთ და დაცინვით იტყვით: შარშან თითონ თუმანიშვილი გვამხნევებდა და გვიქადაგებდაო, ნუ დავარდებითო, ვეცადოთ და ამ ჩვენ ცოდვილ

მიწაზე აჰყვავდება (მაშ შარშან ჯერ არ ყოფილა აჰყვავებული) ძმობა, თავისუფლება და თანასწორობა; წელს კი ის ჯერ არ-აყვავებული ძმობა, თავისუფლება, თანასწორობა „ადამის ჟმის“ ჭეშმარიტებანი არიანო, იმავე თუმანიშვილის სიტყვითაო. არა, ბატონებო, შარშანაც ეგ ჭეშმარიტებანი „ადამის ჟმისანი“ იყვნენ, მაგრამ გიორგი თუმანიშვილმა აქ ერთი ხერხი იხერხა. წაიტყუა აკ. წერეთელი, აბა ერთი მაგაებზედ დაწერე რამეო და მერე მე ვიცი. დააწერინა და მერე უკიჟინა: იი, ეგ ხომ „ადამის ჟმის“ ჭეშმარიტებას ჰქადაგობო, მოგატყუე თუ არაო“! დიაღ, ბატონებო, აკ. წერეთელი გამოიტყუა და მერე უკიჟინა, თორემ თუ ეს ჭეშმარიტება წელს „ადამის ჟმისანი“ არიან, შარშანაც ხომ ისე იქნებოდნენ. ეს, ბატონებო, „ვოენნაია ხიტროსტ“ გახლავთ ის „ვოენნაია ხიტროსტ“, რომელიც ეგრე სასახელოდ ბატონმა ნიკოლაძემ ფერუცვლელად შარშან მოიგონა. თქვენ რა გესმით! სადა ხართ? ამ ქვეყანაში სცხოვრობთ, თუ რა ჯანაბაში ხართ! ქვეყანა იცვლება, ახალ-ახალი აზრები შემოდის, ბავშმაც კი ისწავლა „ვოენნაია ხიტროსტ“ ნიკოლაძის მეოხებით და თქვენ კი რაღაც ძველ ლოღიკას ღეჭავთ. ამის გარდა, გ. თუმანიშვილმა მართალი ბრძანა, რომ ამგვარ „ადამის ჟმის ჭეშმარიტებაების დამტკიცება ვერ დააყრიდა ხეირს ვერც პოეტს, აკ. წერეთელზე უფრო ნიჭიანს“. ხოლო თუმანიშვილს კი კეთილი დააყარა შარშანაც და წელსაც: ბატონმა ნიკოლაძემ აქო, „დროების“ კრიტიკოსმა აქო, „Кавказ“-მა აქო. მეტი კეთილის დაყრა გინდათ? აკ. წერეთელს რათ წაუხდა ეგრე საქმე და გ. თუმანიშვილს რათ გაუკეთდაო, იკითხავთ? იმიტომ, რომ აკ. წერეთელი ნიჭიანი პოეტია და გ. თუმანიშვილი კი — გენიოსი. რაც თუმანიშვილს მოუხდება, ის აწყენს აკ. წერეთელსა, ძალიანაც აწყენს, თუ აკ. წერეთელიც დამეთანხმება.

„გიყვარდეს მოძმე შენიო, ვითა თავი შენიო, თავგანწირვით გიყვარდეს სამშობლოო. ამ-გვარ უეჭვო ჭეშმარიტებაზე სიმღერა, — ამბობს გ. თუმანიშვილი, — ეხლა, როდესაც თავში გვერევა ათასი ძნელი გადასაწყვეტი საგანი, სწორედ მოგახსენოთ, ვერაფრად გვეჭაშნიკება“.

მაშ რა ეჭაშნიკება გ. თუმანიშვილსაო, ბრძანებთ თქვენ. აი, რას ბრძანებს ამაზედ გენიოსი გ. თუმანიშვილი: „აბა ერთი დაეხატა სწორედ ილ. ჭავჭავაძეს რამდენჯერ (ახლა ამას

იტყვით: რამდენჯერს თვლა უნდა და არა ხატვაო!..) ეცემა ხოლმე ტალახში ჩვენებური კაცი; რამდენჯერ (რატომ არა სთვლი, ილ. ჭავჭავაძევ!) ივიწყებს ის თავის წმინდა გრძნობას, რომ შიმშილით არ მოკვდეს; რამდენ (დათვალე, ილ. ჭავჭავაძევ!) სილას სჭამს, რომ უბრალოდ არ დაიღუპოს; რა გარემოება (აქ კი ჰხატე, ილ. ჭავჭავაძევ!) აკვლევინებს თავს საპყრობილეში ახალგაზრდას, შეძლებულ, განათლებულ კაცს; რა ადვილია ჩვენებური გლეხის დაქცევა და დანელება და დარწმუნებული იყავით"... და სხვანი.

ახლა არ შეგრცხვებათ და იტყვით, რომ ახალგაზრდა განათლებული კაცი თავს იკლავს საპყრობილეში სწორედ „იმ ადამის ჟმის ჭეშმარიტებაებისათვის", რომელთაც ასე იწუნებს სიძველით ჩვენი გ. თუმანიშვილი. ახლა იმას იტყვით, რომ „რა ადვილია ჩვენებური გლეხის დაქცევა და დანელება", ახალი ჭეშმარიტება არ არისო? ძმობა, თანასწორობა და თავისუფლება ზღვააო და ეს გლეხისათვის გულის ტკივილი კი პატარა წყაროაო, რომელიც იმ ზღვას ერთვისო, და გ. თუმანიშვილი კიო ზღვას ვერა ხედავსო და მარტო წყაროში გვირჩევს ჭყუპალაობასაო. ბევრს რასმე იტყვით, ენას ძვალი არა აქვს.

გ. თუმანიშვილი სხვა კაცია, არაჩვეულებრივი, თქვენ რა გესმით! აი, თუნდა ერთი კიდევ მაგალითი: „თითქმის მთელი ქართული პოეზიაო, — ამბობს იგი, — ჩაყლაპული იყო ვარდ-ბულბულის, წალკოტის და იადონის, აშიყთ ჭიკჭიკის სიმღერებითაო". ტყუილია, თუ? ეგ მართალიაო, მეტყვით, მაგრამ თუ ეგ პოეზიის წუნია, მაშ რაღად დაბეჭდა თავის სამაგალითო ალმანახში (1879 წ.) სამი ლექსი თ. მ. თუმანიშვილისაო; მაგ ლექსებში მაგ „ვარდ-ბულბულის და აშიყთ ჭიკჭიკის" მეტი სხვა რა არისო? არაფერია, მაგრამ, რასაც გენიოსი იქმს, ის სხვამ არ უნდა ქმნას; აი, ამ მაგალითით გასწავლით თქვენ გენიოსი გ. თუმანიშვილი, რომ შეიძლება კაცი სიტყვით ერთი იყოს და საქმით სხვა.

ბოლოს გ. თუმანიშვილმა უფრო ცხოვლად დაგვანახვა, რა არის პოეზია და რა-გვარი თხზულებანი უნდა ითარგმნოს ქართულად. „მშვენიერი ელენა" 1879 წ. ალმანახში ამის ნიმუშად დაბეჭდა ჩვენმა „ჭკვიანმა კაცმა", და ეს ამბავი ისე მოეწონა „დროების" კრიტიკოსს, რომ, თუმცა პირდაპირ ქება არ შე-

ასხა, მაგრამ ეს კი აუწყა მთელს ქართველობას, რომ მთელმა ევროპამ გათარგმნაო ეს „მშვენიერი ელენა“. მერე რა ნიჭიანი მთარგმნელიც შეხვედრია! 106 გვერდზედ უკანასკნელი სტრიქონები უკეთესი ალმასია იმ გვირგვინისა, რომელიც ძლიერმა ხელმა გ. თუმანიშვილისამ დაადგა თავზედ რ. დ. ერისთავსა, ნეტავი იმას! აკ. წერეთელო, შე დალოცვილო, მოჰყოლიხარ და იძახი: ძმობა, თავისუფლება, თანასწორობაო. ერთი დაავლე ხელი ამისთანა საგანს, როგორც „მშვენიერი ელენაა“ და! მაშ გ. თუმანიშვილის ქება შენთვის მეტია? გულს არ გიფხანს შურით იმისთანა სახელი, როგორც დაინარჩუნა თ. დ. ერისთავმა ამ „მშვენიერის ელენის“ თარგმნითა.

მოდი და „კავკაზი“ მადლობას ნუ განუცხადებდა გ. თუმანიშვილს ქართველების მაგიერ ამ პოეტურ, ამ პატიოსნურ, ამ ზნეობის ამამაღლებელ თხზულებისათვის!.. აი, გენიოსებმა რა იციან! ერთის უბრალო რამით უკვდაებას მოიპოვებენ ხოლმე. დ. ერისთავი დიდი ხანია განზედ გაუჯდა ქართულს ლიტერატურას, ოთხი-ხუთი წელიწადი არა უწერია-რა*, მაგრამ ამ ხანგრძლივმა დრომ უსარგებლოდ არ ჩაუარა ქართველობას. თურმე, ნუ იტყვით, „მშვენიერი ელენა“ უთარგმნია. გიხაროდეს, ქართველობავ! თქვენდა სასიხარულოდ უნდა მოგახსენოთ, რომ ეგ „მშვენიერი ელენა“ არც ერთს პატიოსნურს ჟურნალში, თუ „ალმანახში“, თუ წიგნში არსად ჩართული არ ყოფილა. მაგრამ? აქ გ. თუმანიშვილი ახალის სიტყვით გამოვიდა მოედანზედ და სხვაგან კი ყოველგან სულ „დამჭკნარს და დაობებულს ჰეშმარიტებას ღეჭვენ“. ახალი გინდოდათ და ახალიც ქართველებისათვის „მშვენიერი ელენაა“.

ამით ვათავებთ გ. თუმანიშვილზედ ბაასს. ახლა სხვა მხრივ მოგივლით, ბატონო „ივერიის“ რედაქციავ.

როგორ გაბედეთ და ისე წარამარად ახსენეთ იმისთანა გამოჩენილი კაცები, როგორც დ. ერისთავია და ბატონი ნიკოლაძე? ჰა, როგორ გაბედეთ? „ვიღაც ერისთავიო“. რა პასუხია! როგორ თუ „ვიღაც“! კაცმა ორი ფელეტონი დაწერა

---

* როგორ არ უწერია: ორი ფელეტონი დასწერა.

(შენიშვნა „ივერიის“ რედაქციისა)

„Тифлисский Вестник“-ში და მაინც ამბობთ, ვიღაცაო! კაცს ორი თუ სამი წელიწადი ადმინისტრატორობა ჰქონდა „Тифлисский Вестник“-ისა და მაინც ამბობთ, ვიღაცაო! კაცმა ისე მშვენივრად უადმინისტრატორა, რომ კინაღამ ბოლო არ მოუღო „Тифлисский Вестник“-სა და მაინც ამბობთ, ვიღაცაო! კაცი ერთბაშად მაგ დაბალ თანამდებობიდან ასკუპდა მაღალ რედაქტორობამდე და მაინც ამბობთ, ვიღაცაო! თუმცა მერე თითონვე გაუკვირდა ეს ამბავი და დაიძახა „Обзор“-ის მეოხებით: ვა! მე ვინ და რედაქტორობა ვინაო, და მაინც ამბობთ, ვიღაცაო! კაცმა „მშვენიერი ელენა“ სთარგმნა ზნეობის აღსამაღლებლად და თქვენ მაინც ამბობთ, ვიღაცაო! კაცი ბოლოს „Голос“-ის აგენტად გახდა და მაინც ამბობთ, ვიღაცაო! ვიღაცაო! ფუ, თქვენს სიბრმავეს, რომ რაკი გაჯიუტდებით ხოლმე, არა სამსახურის დანახვა არ იცით!.. ეგრე წარამარად როგორ იხსენიებთ დ. ერისთავსა! შეგშინებოდათ, რომ ჯავრის ამოსაყრელად მაშინვე „Голос“-ში დააძგერებს წერილს და თქვენს რედაქტორს კი არა, იმის ბანკსაც დააბეზღებს საზოგადოების წინაშე. აი, ვნახოთ, თუ არა.

ეგ დ. ერისთავის ვიღაცაობა კიდევ არაფერი. ბატონი ნიკოლაძე ცრუპენტელად გამოგყავთ. ვსთქვათ, ეგ ბავშმა გ. თუმანიშვილმა წამოიყრანტალაო, ამბობთ თქვენ. მაგით თავს ვერ იმართლებთ. პირველი, რომ გ. თუმანიშვილი ბავში არ არის — ეს ერთი, მეორე, რომ ბატონი ნიკოლაძე...

„იყო ქართლ-კახეთს, იმერეთს ნიკოლაძეი სვიანი,
ერთი ცუღლუტი, მანჭანა, გულმშრალი, ენაწყლიანი.
„ობზორ“-ისა რედაქტორი, ტყიბულით ნახშირიანი.
და თვით ტრაბახა, უებრო, რაღაც ჩხავანა ხმიანი.

ერთხელ ბრძანა: „გეტყვით საქმეს ერთგან სასაუბაროსა:
ჩემი სახელი ამ ქვეყნად რამ უნდა დაამჭკნაროსა?
მე ვარ, რაცა ვარ მწერალი მწერალთა საბაღნაროსა,
მინდოდეს, ხვალვე დავჯდები სენატის მაღლა თაროსა.

ცოტა რამ ნაკლი სისუსტე მჭირს, ჭირთა უფრო ძნელია,
ტრაბახი ვიცი ხანდისხან, რა ვქნა, სოფელი ჭრელია,
სხვა რომ არ მაქებს, თვით ვკვეხავ, მითამ რა საწუნელია,
იქ ყველა გამოგვადგება, საცა რომ ხალხი ბნელია.

„დროებამ“ ჰკადრა: „ბატონო, რათ ბრძანეთ თქვენი
მკვეხრობა,
როცა მწერალი ტრაბახობს, უმეცართ ჰმართებსთ ჯერობა.
თქვენივე მეტობს ყოველსა სული და ტურფა ფერობა, —
ამას გვარწმუნებს თითონვე თუმანიშვილის მჭევრობა.

მაგას ნუ ბრძანებთ, ბატონო, ჯერ ვარდი არ დაგჭკნობია,
თქვენი თათბირი ავიცა, სხვისა კარგისა მჯობია,
იკვეხე, მინამა ხალხი თქვენი არ არის მცნობია,
როცა გიცნობენ, მაშინ-კი прощай, გამარჯობია!..“

[1879 წ.]

„კარგი რამ მჭირდეს, გიკვირდეს, ავი რა საკვირველია“

აი ესეც ახალი გაზეთი ჩვენის ძველის სახელითა*. ძლივს არ დაიბადა!.. მაგრამ რაღაც უგემური კი გამოდის. ფხა არა აქვს, ფხა!.. მოჰყოლიან, ბატონებო, ეს მეცნიერებაო, ეს ცხოვრებაო, ეს ისაო, ეს ესაო. ვსთქვათ, რომ მართლაც მეცნიერი იყოს (ტყუის კი, თქვენმა მზემ), ვსთქვათ, რომ ცხოვრების ამწონიც და დამწონიცა, — ვითომ მაგით რაო? არა, ვის წინა თამაშობთ მალაყებსა? მაგითი გინდათ თვალი აგვიბათ, განა? მაშ კარგად გიცვნიათ ქართველები. მოგესევით, ბატონებო, ასეთს კორიანტელს აგიყენებთ, რომ თქვენის საქმისა ვერც თავი გაიგოთ და ვერც ბოლო. ვითომ ბევრი ქექა და თავის-ტკენა დაგვჭირდება თუ!.. ამის მეტი ხომ არა დაგვეხარჯება-რა, რომ ეგ თქვენი „ივერია“ უკუღმა წავაკითხოთ საზოგადოებასა. ეგ სახელი უკუღმა რომ წავიკითხოთ, „აირევი“ გამოვა. აი აგერიოთ გზა და კვალი!.. კაი სახელი დაგირქმევიათ, ო, თქვენმა მზემ!

რაო? მეცნიერება და ცხოვრებაო?!.. აი, მეხი კი დაგეცათ. გაზეთიო მეცნიერებისა და ცხოვრების შორის შუამავალიაო.

* ეს ფელეტონი დაიბეჭდა ახლად დაარსებულ გაზეთ „ი ვ ე რ ი ი ს“ პირველ ნომერში 1877 წელს.

რ ე დ.

მაჭანკალი გეთქოთ, არა, ჯერ ერთი ეს მითხარით: ჩვენს უფერულს, უგემურს, ზლაზვნით მოარულს ცხოვრებას რა აქვს დასაბარებელი მეცნიერებასთან, რომ მოციქული აგიჩენიათ. ან თითონ მეცნიერებას ნუთუ უჩვენოდ ვეღარ გაუძლია, ნუთუ უჩვენოდ ფეხი წინ ვერ წაუდგამს, რომ მის მხრითაც შუამავლის მოგზავნა საჭიროდ დაგინახავთ. ჩვენს ცხოვრებას მეცნიერებასთან რა ხელი აქვს და მეცნიერებას ჩვენს ცხოვრებასთან? ვითომ აქამომდე რომ ესენი უმძრახად იყვნენ და უერთმანეთოდ სუფევდნენ, — რა ცუდი იყო, რა დაგვაკლდა? არაფერი, თქვენმა მზემ. მაშ ისე რა გასჭირებია ან მეცნიერებას, ან ცხოვრებას, რომ ერთმანეთთან მოციქულის მიგზავნა დასჭირებიათ და ამ მოციქულად ამოურჩევიათ ეს ახალი გაზეთი. მაგრამ ვინ იცის? იქნება ერთს მეორის ვალი ედოს, იქნება ეხლა დრო მოვიდა გადახდისა და, ვიდრე ისტორიის წინაშე განიბჭობიან, სურთ რომ მოციქულის პირით როგორმე მოშველდნენ? იქნება თითონ ცხოვრებაც ადამიანისა სესხი და ვალი იყოს? თუ ეგრეა, ჩვენ, ქართველებს, ათას-დამ-ბაბადამ მაგ სესხისა და ვალის მეტი არა გვიკეთებია რა! გვიღია სესხიცა და გვიხდია ვალიცა. ეგ დიდის ხნის ამბავიაო, მეტყვი, მკითხველო! მაშინდელია, როცა ჩვენი ცხოვრება ჩვენს მხრებზედ ეყუდა; როცა ამ მძიმე ტვირთიდამ მხარის გამოცლა ჩვენში სირცხვილი ყოფილა. ეხლაო? ეხლა სესხია ჩვენი ცხოვრება ყველასათვის და ვალია თუ არა ვისთვისმე — ეგ კი ღმერთმა იცის.

შორს წავედი. რაზედ დავიწყე ლაპარაკი და რაში გავები. ქართველი ვარ და ტიტინი მიყვარს. შემინდეთ მეტი სიტყვა.

გაზეთმაო მეცნიერების შენობისათვის ცხოვრებისაგან მოგროვილი ქვა-კირი უნდა ზიდოსო და იქიდამ კიდევ დედააზრები უნდა გადმოიტანოს ცხოვრებაშიო. ნეტა რას მიჰქარავთ!.. მაშ ჩვენი ცხოვრება ქურახანა ყოფილა და თქვენი გაზეთი ტვირთთა-მზიდველი სახედარი და სხვა არა-რა? ეგ ეგრეც რომ იყოს, რათ გიტკენიათ თავი, მაგოდენა ტვირთი რათ აგიკიდნიათ? ორში ერთი: ან უნდა გვაჩვენოთ, რომ ღონივრები ვართო, შემოგვხედეთ რამოდენა ტვირთსა ვძრავთო, ან გინდათ დაგვანახოთ, რომ გაზეთი ტვირთია და არა ქეიფი, შრომაა და არა ცუღლუტობა, საქმეა და არა მასხარაობა. ვითომ თქვენ მართლა მეცნიერების კარი უნდა გაგვიღოთ?.. თუ

ეგ მაგრე ადვილი იყოს, ვითომ ჩვენ უთქვენოდაც მაგას არ ვიქმოდით?.. მეცნიერება სალაროა, საცა აწყვია უკეთესი განძი, ადამიანის უკეთესის ჭკვითა და გრძნობით მოპოებული; იგი უდიდესი ტაძარია, საცა დაყუდებულია დიდებული ხატი კაცობრიობისა, ადამიანის ჭკვითა და გულით ძვირფასის თვლებით შეჭედილი, საცა განუქრობლად ანთია უმშვენიერესი ხომლი ადამიანის ჭკვითა და სულით ანთებულის ჭეშმარიტებისა. თქვენ იქ, ამ უწმინდესს ტაძარში, თქვენი გაზეთი — ეგ ტვირთთა-მზიდველი სახედარი უნდა შეიყვანოთ?!.. ფიცი მწამს და მეშინიან ბოლომ არ გამაკვირვოს.

ფიცს მალე ვიწამებთ ხოლმე, იმიტომ რომ გულჩვილნი ვართ და მალე დამჯერნი, მაგრამ ბოლო კი ყოველთვის გვაკვირვებს, იმიტომ რომ უბედურნი ვართ; ყოველი ჩვენი უკეთესი იმედი მტვრად აუგვია ამ ულმობელს ქვეყნის უკუღმართობას და ცხოვრების მღვრიე წყალთა დენასა წაულამავს, წაულექნია. ვსტირით და ვვალალებთ, რომ ეს ასრე მოხდება ხოლმე, და როცა ღრმად ჩავფიქრდებით, ის კი აღარ გვიკვირს, რომ უბედურნი ვართ, მარტო ის გვიკვირს — როგორღა ვართ ცოცხალნი. შაბაშ, ქართველთ გამძლეობასს..

ნუ დამიღონდი, მკითხველო! რა ვქნა, სიცილით ვიწყებ და გლოვით ვათავებ ხოლმე. სიცილი და გლოვა ვითომ და-ძმანნი არ არიან? ვითომ ხელი-ხელ გაყრილნი არ დაიარებიან იმ მუშტის-კრივში, რომელიც არსებითის პურისათვის დღე-ყოველ გამართულია და რომელსაც ცხოვრებას ეძახიან? ორპირია, ბატონო, ცხოვრება: როცა ერთი პირი უცინის, მეორე უტირის. ნუ დამიღონდი. ავყვეთ კიდევ ამ ჩვენს ახალს გაზეთსა. თუ ეგრეა დაწესებული, დეე სიცილ-ტირილმა, ამ დაძმამა გვდიოს ჩვენ ბოლომდინა.

მოჰყოლია ეს ახალი გაზეთი და ყვირის: ჩვენ არ ვიკადრებთო ადამიანის შეურაცხყოფასაო. ნუ იკადრებთ, თუ გიყვარდეთ. განა ქართველები არა ხართ? ვაი თქვენს ლხენასა, თუ ეგრეა. და თუ ქართველები ხართ, გული გაგიძლებთ, რომ არ იმასხარაოთ!.. ყოველი წესი, ჩემო საყვარელნო, პაჭიჭსა ჰგავს: თუკი ერთი წვერი შემოერღვა, გათავდა კიდეც — სულ ბოლომდე რღვევით წავა. ეს კარგათ დაიხსომეთ და ჩაჭდიეთ გულში.

ეს ადამიანის უფლებაო, ეს ზნეობითი კანონიო!.. ღასწყევ-

ლოთ ღმერთმა. რეებს არ მოიგონებენ კაცის მაცდურებისათვის. გვიხსენ, უკუღმართო წუთო-სოფელო, ამ ბოროტებისაგან! ბევრი კევრი დატრიალებულა ჩვენს თავზედ და ამისთანა კი ჯერ არც ერთხელ. რაებს ბოდვენ!.. ახლა გინდათ ეგ ვალიც დაგვადოთ კისერზედ, რომ კაცის უფლებას, ზნეობითს კანონს საყარაულო გავუმართოთ — ცოტა ვალი გვაქვს, რომ ეგეც ზედ არ დაართათ. ამ საადგილ-მამულო ბანკებს კი გადურჩით, რომ მაგაებისათვის მოვიცალოთ! თუნდ ეგეც არ იყოს, მაშ მასხარაობას ქვეყანაზედ ადგილი აღარ ჰქონია. მაშ ადამიანმა რით უნდა მოიშოს გულიდამ ყოველ ცისმარის დღის ვალალება! რით უნდა გაართოს გული! და თუ მასხარაობას ადგილი აქვს, რაზედ და ვისზედ იმასხარებთ, თუ არ ადამიანზედ, თუ არ ჩვენს მოძმეზედა? დავიჯერო, რომ თქვენ აქ ფეხი არ წაგისხლტებათ და ადამიანის უფლებას და ზნეობითსა კანონსა თქვენ ცოტად თუ ბევრად არ დაარღვევთ? პაჭიჭი გახსოვდეთ, პაჭიჭი! მაგრამ რა? მიგიხვდით, მიგიხვდით თქვენს ოინბაზობას. დახეთ, დახეთ, შიშით რა სოროში შეძვრა დაბადების უმალ ეს „ევერია“? თუმცა სოროში მიმალეთ თავი, კუდი კი გარეთ დაგრჩათ. არ ვიკადრებთო! ეს კაცის უფლებაო, ეს ზნეობითი კანონიო, დამეკარგენით! თქვენ კარგად იცით, რომ თქვენს გაზეთს გამჩხრეკი აუჩნდება ვინმე. უამისოდ გაზეთი უსულოა, უფეროა, უღონოა. რადგანაც თქვენ თქვენის თავის იმედი არა გაქვსთ, რომ თქვენს მოპირდაპირეს სიტყვა შეუბრუნოთ, თვალი გაუსწოროთ, შიშით და სირცხვილით ხმას გაიკმენდთ და იტყვით: არა ვკადრულობთო. თუ ეგრეა, ასე მოვუხჩოლებთ ამ თქვენს „ბურთივით რგვალს“ რედაქტორსა, ასე მოუყეფავთ, რომ აიღოს და თითონვე გამოძვრეს სოროდამა. აბა სეირი მაშინ იქნება, აი! აბა მაშინ ვიცინებთ და ვიხარხარებთ. ჩვენს უგემურს ცხოვრებაში ამის მეტი არც გვინდა. ჩვენ ქართველები ვართ, ბედს ჩვენთვის გული არასფერზედ არ აუსუყებია, ამიტომაც ზოგჯერ ცოტასაც ვიმყოფინებთ ხოლმე.

ადამიანის უფლების დარღვევაო!.. ვიშ, რა მოუგონიათ! რა გაბერილი სიტყვაა!.. რამოდენი ქალთები აქვს! რასაც გინდა, ქვეშ იმას შეაფარებ. აი, აი, აი!. ახლა მაგ ქანდარაზედ რომ შემსხდარხართ, ვითომ ფეხს მოიკიდებთ და თავდაყირა ძირს არ დაეშვებით? ერთი მითხარით, თქვენ ადამიანები ხართ თუ

არა? თუ ადამიანები ხართ, „არა-რა ადამიანური თქვენ არ უნდა გეუცხოებოდეთ“... ვითომ თქვენ უარჰყოფთ ვნებათაღელვის ძალმომრეობასა; ვითომ უმსგავსოდ დაბრეცილი და აწოწვილი თავმოყვარეობა ადამიანისა — არაფრად მიგაჩნიათ, ვითომ ადამიანის შური, მტრობა, შურისძიება თქვენ დაგიმორჩილებიათ; ვითომ გაწუწკებულის გულის ლაქლაქობის სენი — ადამიანის თვისებად არ გიცვნიათ! დავიჯერო, რომ ესენი ყველა ერთად და თვითეულად ცალკე გულიდამ სამუდამოდ გაგიდევნიათ? მაშ ადამიანობისა საერთოდ და ქართველობისა საკუთრივ რაღა დაგრჩენიათ? აი, თქვე ანგარების მოყვარენო! თქვე ადამიანის უარმყოფელნო, თქვე ქართველობის მოღალატენო! მიგიხვდით, მიგიხვდით; რაც ადამიანობის, ქართველობის უბედურებას შეადგენს, იქიდამ თავს ისხლეტთ, და რაც სიკეთეს და ბედნიერებას, იმაში კი წილს იდებთ. ფუ, თქვენს ვაჟკაცობასა, გულშემატკივრობასა, თქვენ სულგრძელობასა! განა ეგრე უნდა? ლხინში მეც შენთანაო, ჭირში კი შენ შენთვისო და მე ჩემთვისო. ამას უცილოდ თქვენ ვინ დაგითმობთ!..

ჩვენი გაზეთიო ჩვენის ცხოვრების სარკე უნდა იყოსო. თუ ეგრეა, მაშ ხომ ჩვენს ცხოვრებაში უნდა ჩაებათ. ის კი აღარ იცით, ხარი ხართან დააბიო, ან ზნეს იცვლის, ან ფერსაო, ვნახოთ, თუ ფერიცა და ზნეც არ გაცვლევინოთ. მე ადამიანის ცხოვრება ცოტად თუ ბევრად მიწვნევია და მწამს, რომ შექსპირი მართალია; „სულელთ თამაშაა ადამიანის ცხოვრებაო, — ამბობს იგი, — გინდათ თუ არა, უნდა ჩავდგეთ და ვიტრიალოთო“. ჩვენც, გვინდა თუ არა, ჩავდგებით, ვიტრიალებთ და თან ჩავითრევთ ამ ახალს გაზეთსაცა. მაშინ ვნახავთ, ეს თქვენი „ივერია“ როგორ გადიხატავს ამ ტრიალსა. ერთი სიტყვით, კარგი რამ გეჭირება — გაგვიკვირდება, ავს კი აღარ გავიკვირვებთ. ვნახოთ, მოვიცდით! ჯერ კი როგორღაც უგემურია. უფხოა, უფხო, თუ შენც იტყვი, მკითხველო. იქნება გემო და ფხა იმაშია, რისთვისაც ამ „ივერიას“ თავი დაუნებებია? ვინ იცის! ეჰა, ქვეყნის უკუღმართობავ, არა იყავ ნება შენი!..

[1877 წ.]

ღმერთმა ნუ დაგაბეროთ

წავიდა ძველი წელიწადი — ეგ უგემური, უმადური, უმადლო, ილაჯ-გაწყვეტილი და პირგამშრალი ბებრუცანა. გუშინ ღამის თორმეტს საათზედ ანდერძი ავუგევით და ჩავაბარეთ მის გაუმაძღარს პატრონს, რომელსაც არც თავი აქვს, არც ბოლო, და საუკუნოება ჰქვიან. ნეტა რა პირით შეეყრება მაგ ულმობელს პატრონს ეგ პირშავი, პირუტყვი წელიწადი? რა ანგარიშებს დაულაგებს, დავთრებს რა მაცდურობით გადაუშლის, სისწორის უღელს როგორ ასწევს და დასწევს? ეს ძველი წელიწადი ჩვენგან, კაცთაგან, ისე გაცუღლუტებული იყო, რომ არა მგონია თავის უტყუარ გამკითხავის წინაშე თავისი ოინბაზობა დაიშალოს, ერთს-ორს მალაყს მაინც გადავა. ხოლო მისი პატრონი საუკუნოება, თუმცა გაუმაძღარია და ბევრად-ბევრი მაგისთანა წელიწადი გადაუყლაპავს, და როგორც ვეშაპს წვეთი, ისე ადვილად მოუნელებია, მაგრამ რომის პაპსავით შეუცდომელი გამკითხავია, და თუ უწინდელ დიამბეგსავით დაუჭრთამებელი არ არის, მაინც უანგაროა. რაც უნდა მალაყებს გადავიდეს, იგი გამკითხავი თავის უანგაროს, უტყუარს და პირმოუფერებელს მსჯავრს დასდებს. ამ მსჯავრს არც აპელაცია აქვს, არც კასაცია, თუმცა-კი ამაებში გავარჯიშებული, გაწურთვნილი და ადვოკატებისაგან გაცუღლუტებული ძველი წელიწადი თავისას ეცდება, რომ ერთიც მოახერხოს და მეორეც. მაგრამ ამაოდ-კი: განაჩენი საუკუნოებისა დაურღვეველი და შეუცვლელია.

საზარელი სახე ჰქონდა ამ მიცვალებულს ბებერსა: კბილები ჩამტვრეული, პირის-სახის კანი მეშსავით შემხმარი, დამჭკნარ ლეღვსავით დანაოჭებული, წელწახრილი, ხელ-ფეხ-გაშეშებული, თვალებ-ჩაცვივნული, უსულო, უგულო, უსისხლო და უსიცოცხლო. შემეზარა, თვალი მოვარიდე, ზურგი შევუქციე, პირი მზის ამოსვლისაკენა ვქენი და რა დავინახე? პატარა ოქროს-თმიანმა, თურაშაულ ვაშლსავით წითურმა, ჩაბურთებულმა, ჩასუქებულმა, ახლად დაბადებულმა ბავშმა შემომცინა თავის უმანკოებით სავსე მშვენიერი ღიმილითა. ზურგთ უკან ძველია, თვალ-წინ ახალი, იქ სიკვდილია, აქ სიცოცხლე, იქ გახრწნილებაა, აქ აღყვავება, იქ მზე ჰშლის, ალპობს და ჰხრწნის, აქ ჰბადავს, ჰზრდის და აკოკრებს, იქ მომწყდარია

წყარო ცხოვრებისა, აქ დუღს და ჩუხჩუხებს, იქ სამარეა, აქ აკვანი. წავიდა ნავარდზედ ჩემი გულისთქმა, როგორც გათამამებული მიმინო და ვსთქვი გულში: ამ ახლად-შობილის აკვანს ნეტა რა-რიგი ბედი დაარწევს-მეთქი. ვაი თუ!.. მაგრამ რა ვაი თუ? დღეს ახალი წელიწადია და შავი ფიქრი შორს ჩვენგან.

ახალი წელიწადია, მაგრამ როგორ მოგილოცოთ ეს პირველი დღე ახალის წლისა, — არ ვიცი. ჩვენს ძველს ჩვეულებას რომ ავყვეთ, უნდა შაქრის-ყინული მოგართოთ და მოგახსენოთ: „ღმერთმა ასე ტკბილად დაგაბეროთ“. მე თუ მკითხავთ, ამის თქმა ვერ მეჯაშნიკება. არ ვიცი, სხვა რას იტყვის და მეკი ეგ წყევლა მგონია და არა დალოცვა. ნეტა რა სანატრელია სიბერე? სიბერე ყველა ჭირზედ უფრო ძნელი ჭირია. სხვა ჭირი ან მოვა, ან არა, სათუო საქმეა. სიბერეს კი სად გაექცევა ადამიანი? დღეს იქნება თუ ხვალე, უსათუოდ მოცოცდება თავის-თავად და ჩვენდა დაუკითხავად იასაულად ჩაგვიდგება ტანში. ვერც ვერავინ გადაუდგება წინ, ვერც ვერავინ გადაურჩება. ეს ერთი. მეორე ისა, რომ სხვა ჭირს, თვინიერ მამულების გამიჯვნის ჭირისა, რაც უნდა იყოს, როგორმე მოევლება, თუ კაცი არ გაბრიყვდა და ჩვენებურ ეჭიმებს არ ჩაუვარდა ხელში, სიბერეს კი წამალი არა აქვს. სიბერე დროთა-ბრუნვის „ისპოლნიტელნი ლისტია“. დროთა-ბრუნვა კიდევ ჩვენს საადგილ-მამულო ბანკზედ უფრო ულმობელი, უფრო შეუბრალებელი მოვახშეა. რაც უნდა ძვირფასს ღერბიან ქაღალდზედ საჩივარი დასწეროთ, მაგ „ისპოლნიტელნი ლისტს“ ვერავინ გააუქმებს! სიკვდილის ბოქაულს, სულთამხუთავს, ხელთ უპყრია აღსასრულებლად. ღმერთმანი, ზოგიერთებსავით დაჰქრთამავ, ხახას ჩაულბობ და უკან გააბრუნებ! მოვა, კარებს დაგიკაკუნებთ, თუ არ გაუღეთ, ისე შემოგეპარებათ, რომ ვერც-კი გაიგოთ. ვერავინ ვერ წაუვა ხელიდამ, თუნდა მთელი რაც მარშლებია, სულ წამოგესარჩლონ.

პრიკაზის ვალი შეიძლება გაპატიონ, შეიძლება საადგილ-მამულო ბანკი იმისთანა ბანკად გადაიქცეს, რომელსაც ჩვენი სანატრელი სახელი ჰქვიან: „ავიღე და აღარ მოგეციო;“

შეიძლება სომეხმა გუთანს მოჰკიდოს ხელი და ქართველმა — დუქანს; შეიძლება ქართველი კაცი ისე დაჭკვიანდეს, რომ ადვილად ასაღებს ვალს ძნელად შეჰბედოს და ხვალინ-

დელი ქათამი დღევანდელ კვერცხს ამჯობინოს. შეიძლება ქართველი კაცი ისე გამოკეთდეს, რომ არამც-თუ ძმამ ძმას უმტროს და აბეზღოს, არამედ სხვის მტრობაც შეეზაროს;

შეიძლება ჩვენმა ქალებმა ქართული ლაპარაკი აღარ ითაკილონ, იქნება რაღაცა დაისწავლონ, იქნება დაისწავლონ კიდეც და ძერა-დედობის სათამაშოდ მოწყობილი ტიურნიურები, როგორც იყოს, ცრემლის ფრქვევით და ვაი-ვაგლახით დასთმონ;

შეიძლება ქართველმა კაცმა სასკოლო ფული, თავის შვილების გასაზრდელად, ჭაპან-წყვეტით როგორც იქნება გამოიმეტოს;

შეიძლება ქართული ლიტერატურა ისე გამოკეთდეს, რომ ლანძღვა და თრევა ლიტერატურად კი არა, უკადრისობად ჩაითვალოს და გაუპატიურება ადამიანისა უწვრთნელობაში ჩამოერთვას გამაუპატიურებელს;

შეიძლება ჩვენი მტკვარი დოდ იქცეს, გორის ციხე ჯამად, იალბუზი ჯამში ჩაყრილ მჭადად, მცხეთის ხიდი კოვზად და ისეთი მუცელიც ჰქონდეს კაცს, რომ ყოველივე ეს ერთ სადილადაც არა ჰყოფნიდეს, — გლეხურის სიმღერისა არ იყოს; შეიძლება —

ზღვა დაშრეს,
ქვიშა გამოჩნდეს,
თევზი მთას ვლიდეს სიარულითა,
ვირი ბჭედ იჯდეს,
ჯორი შვილს ზრდიდეს,
მგელი თავს ადგეს ჭიანურითა*.

ყოველივე ეს შესაძლოა, მხოლოდ ოთხი რამ არის ყოვლად შეუძლებელი: ერთი — ვალში ჩავარდნილ ქართველ კაცის ვალიდამ გამოსვლა, მეორე — ქართველ ლიტერატორის კუჭმაძღრობა, მესამე — აქაურის ექიმებისაგან კაცის მორჩენა და მეოთხე — დროთა-ბრუნვის „ისპოლნიტელნი ლისტის“ გაუქმება და თავიდამ აცდენა.

სიბერე, ბატონებო, რაც გინდა სთქვით, სენია, და სენი ტკბილი იყოს, თუნდა მწარე, ორივ ღმერთმა დასწყევლოს. სხვისა არ ვიცი და მე-კი ღმერთმა თავის-დღეში ნუ დამაბე-

---

* ძველი სიმღერაა.

როს. ღმერთმა ცხოველმყოფელი სიჭაბუკე არ მომაკლოს, არ მომიშალოს, ვინემ პირში სული მიდგა, ანუ ვინემ შევესწრებოდე იმისთანა ქართველის კაცის ნახვას, რომ მოძმესათვის არ ემტროს, სხვის სიკეთე არ შეშურვებოდეს და ვალი თავისდღეში არ აეღოს და, თუ აეღოს, გადაეხადნოს. ბევრი წყალი ჩაივლის მინამდის, მართალია, მაგრამ სიცოცხლე არავის მოსჭარბდება. მეც დიდის ხნით სიცოცხლე მინდა თქვენთვისაც და ჩემთვისაცა.

მართალია, არც იმისთანის ნატვრა უნდა, რაც უიმისოდაც არ აგვცდება, და არც იმისთანისა, რასაც თითონ ბუნება უარყოფს და არ გვითმობს. სიჭაბუკე ბუნებითად წარმავალია, მოკლე ხნით მოსული სტუმარია, დილით მოვა და საღამოთი მიდის და, როგორ შეიძლება ადამიანს სამუდამოდ შეჰრჩესო, მეტყვიან? მართალი ბრძანებაა. სიჭაბუკე მოკლე ხნის სტუმარია. ხოლო ვიკითხოთ: ვისთვის და რისთვის? მარტო ხორცისათვის. დროთა-ბრუნვა მარტო ხორცს ერჩის, ხორცსა სძლევს. ხორცს მაგისათვის არც ფარი აქვს, არც ხმალი. ადამიანი ხატებაა ღვთაებისა განა ხორცითა? ადამიანს ხორცის გარდა ერთი რამ სხვა მოჰმადლებია, რომლითაც იგი ადამიანობს ვით კერძო ღვთისა. ის ერთი — სული და გული, უჭკნობლობის ნიჭით და ღონით დალოცვილი. ეგ ღვთაებრივი ნიჭი, როგორც ყოველივე ღვთაებრივი, დროთა მბრძანებელია და არა ყმა. შესაძლოა, ხორცი დაბერდეს, დაუძლურდეს, სული და გული-კი ისევ ჰყვაოდეს, ზეგარდმო მადლით შუქმოფენილი და მრავალფერად გადაშლილი, თუკი ადამიანი საკადრისად უპატრონებს, ადამიანურად მოუვლის, ხორცის მბრძანებლად გახდის და ხორცს არ გაალახვინებს. მე ვსთქვი — ეგ ნიჭია-მეთქი და ნიჭს ზრდა, წრთვნა, გახსნა და გაშლა უნდა. ყოველი ცოტად თუ ბევრად სხვაზედ აღმატებული კაცი არ შეიძლება ამ გზას ასცდენოდეს, და ამიტომაც მოხდება, რომ ხორცით დაბერებულს სული და გული ჭაბუკისა შერჩება ხოლმე საფლავის კარამდინა. უკეთესნი და უდიდესნი კაცნი ქვეყნიერობაზედ ამისთანანი ყოფილან. საქმე ის არის, ხორცთან ერთად არ დაგიბერდეს სული და გული, სულით და გულით ყოველთვის ჭაბუკი იყო, და მაშინ ფარიც ხელთ გექნება მოსაგერად და ხმალიც სატევრად.

ეხლა-კი შემიძლიან ჩემებურად მოგილოცოთ ახალი წე-

ლიწადი: მაშ ღმერთმა თქვენც თავის-დღეში ნუ დაგაბეროთ, ღმერთმა ყოვლად შემძლებელი, ცხოველმყოფელი სიჭაბუკე არ მოგაკლოთ, არ მოგიშალოთ, ვინემ ცოცხალ ხართ.

„ვინემ ცოცხალ ვართ, ეგრე ვქნათ,
ვახაროთ ჩვენსა იასა,
მოვკვდებით, გაუხარდება
სამარის კარსა ჭიასა“*.

მაინც ვშიშობ, ვაი თუ ეს დალოცვა მიწყინოთ-მეთქი. უწინდელს ისე შევჩვეულვართ, რომ მეც თითონ ტანში ჟრუანტელი მივლის, როცა ვამბობ: ღმერთმა ნუ დამაბეროს-მეთქი. ეს ამისთანა თქმა წყევლად არის ჩვენში მიღებული. ჩვენმა მოხუცებულმა დედაბერმა რომ გამიგონოს, ღვთის გმობად ჩამომართმევს, მომვარდება, პირზედ ხელს ამაფარებს და მეტყვის: „ნუ, ნუ, შვილო, ეგრე თავს ნუ გამოიმეტებ, შენ გენაცვალოს ჩემი თავი, ნუ აწყენინებ ღმერთსა, ნუ იწყევლი თავსაო“. ლამის გული გადამიდგეს და ამ დედაბერს მიემხროს! რა ძნელი ყოფილა ჩვეულება.

მე რომ თვითოეულთან ცალკე მქონდეს ამ შემთხვევაში საქმე, იქნება დედაბერს დაეძლია და მე ჩვენის ძველის ჩვეულებისამებრ მოვქცეულიყავ და ეს ახალი დალოცვა, თუ მოლოცვა არ შემომეღო.

მე სახეში მყევხართ ყველანი ერთად. ყველანი ერთად ხომ ერია, ქვეყანაა. ნუთუ ერს, ან ქვეყანას, მოუხდება ესეთი დალოცვა: ღმერთმა ტკბილად დაგაბეროსო. ღმერთმა ნუ ქნას. ერის სიბერე ერის აღგვაა დედამიწის ზურგიდან. შორს ჩვენგან სიბერე! ერს ერთი სული, ერთი გული აქვს, ხოლო ხორცი იმდენი, რამდენიც ცალკე ადამიანია. როგორც ყველასი ერთად და ერთს დროს დაბერება არ შეიძლება, ისეც ერისა. ივანე ბერდება და მიდის, პეტრე იბადება და მოდის, და ერი კი ისევ ერია, ერთ-სულ, ერთ-გულ. ერი თავისის სულით და გულით იმ ტურფა საბაღნაროსა ჰგავს, საცა, რუსთაველის სიტყვით, ერთი მიდის და მის მაგიერ სხვა მოდის, თითონ ბაღნარი-კი არის და არის მუდამ მწვანე, მუდამ დაუჭკნობელი, მუდამ ყვავილოვანი, ია-ზამბახ-ვარდ-გაშლილი, როგორც ჩვენი ძველი პოეტი ბესიკი იტყოდა.

* ფშაური ლექსია.

მართალია, სან ცა მოუღრუბლებს ხოლმე და მშვიდობიანი, მორცხვი, კდემით-მოსილი ია ნაღვლიანად თავს ჩაჰკიდებს, ყელმოღერებული და თავმომწონე ზამბახი წელში გადიხრება, ეშხით ცეცხლმოდებული არშიყი ვარდი აღარ აკვნესებს თავის ბუჩქებში ტრფიალებით დამთვრალს და გახელებულს ბულბულსა, მაგრამ ბაღნარი მაინც ბაღნარია, მაინც ჰყვავის, მაინც ფშვენს, მაინც სიცოცხლის ძარღვი დაუღალავად უცემს სიცოცხლისათვისვე და ემზადება კარგის დღისთვის, სხვა უკეთეს დროსთვის. აბა ახლა მაშინ ნახეთ ერი, როცა ფირუზის ფრად გადაწმენდილი ცა, უღრუბლო და შუქმოფენილი, თავის უშველებელ ფრთებს ზედ გადმოაშლის ხოლმე, როგორც ფრინველი თავის ბღარტებს; მაშინ ნახეთ ის ტურფა საბაღნარო, რომელსაც მე სული და გული ერისა დავარქვი, რა ყვავილების კონას შეჰკრავს! ნუთუ გინდათ ეს სული და გული დაგვიბერდეს!

ღმერთმა ნუ ქნას.

მაშ გაუმარჯოს დაუჭკნობელს სიჭაბუკესა, აწ და მარადის!

[31 დეკემბერი, 1885 წ., ტფილისი]

საახალწლოდ

ჩვენ გვესმის, და ადვილად გამოსაცნობიც არის, რისთვის გვიხარიან იესო ქრისტეს შობის დღე, გვესმის ეს დიდი დღე რისთვის არის დიდი, რისთვის არის ყოველ-წლივ სიხარულით და მილოცვით მისაგებებელი, რისთვის არის სადღესასწაულო დიდისა და პატარისათვის. ამ დღეს დაიბადა სიკვდილითა სიკვდილის დამთრგუნველი და ცხოვრების მომნიჭებელი მაცხოვარი ქვეყნისა, ღმერთი ყოვლად მოწყალებისა და ყოვლად მხსნელის სიყვარულისა. ღმერთი ნუგეშის-მცემელი უძლურისა და უღონოსი, დავრდომილთა აღმადგენელი, სნეულთა მაურვებელი, ცოდვილთა შემწყნარებელი, მაშვრალთა და ტვირთმძიმეთა მეოხ-პატრონი და მწყალობელი. მან აღამაღლა ღირსება და პატივი ადამიანისა იქამდე, სადამდინაც მისდა მოსვლამდე ვერ მიმწვდარიყო ადამიანის შეშინებული გონე-

ბა და გაუღვიძებელი გრძნობა. „ვით მამა ზეცის იყავ შენც სრულიო“, უმოძღვრა კაცს და ამით გვამცნო, რომ კაცი შემძლებელ არის აღსლვად ღვთაების სისრულემდე. რაოდენი დიდებაა და პატივი კაცის ბუნებისა ამ ექვსს სიტყვაში, ღვთისა ბაგეთაგან წარმოთქმულში!.. იღვაწე და ღვთის სისრულემდე შენც შეგიძლიან ახვიდე და მიახწიოო. ესოდენი განდიდება და აღმატება ადამიანის ღირსებისა ჯერ მინამდე არა ადამიანს არ გაეგონა და საკვირველია განა, რომ ყოველ ამის შემდეგ ყოველ-წლივ იესო ქრისტეს შობის დღეს დიდებით ვადიდებთ, ერთმანეთს სიხარულით ვულოცავთ, ვმხიარულობთ და თვითოეულის გული მოწყალებისათვის და მადლისათვის სძგერს.

ხოლო არ გვესმის, რა მიზეზით ამისთანავე, თუ არ მეტის, სიხარულით ვეგებებით ხოლმე პირველ დღეს ახალის წლისას. აი ესეც ახალი წელიწადი და არ ვიცით რა მოგილოცოთ: წასვლა ძველისა, თუ მოსვლა ახლისა. ან ერთში რა ყრია, ან მეორეში, ვერ გამოგვიცვნია. წასვლა ძველისა თავის-თავად ბევრი არაფერი სასიხარულოა. პირიქით, სანაღვლელი უფროა. ჯერ იმიტომ, რომ კარგი იყო თუ ავი, მაინც შეჩვეული ჭირი იყო და შეჩვეული ჭირი ხომ ზოგჯერ ქართველისათვის შეუჩვეველ ლხინსა სჯობია. მეორე იმიტომ, რომ ძველი წელიწადი წავიდა და სასიცოცხლოდ მოთვლილ დღეთაგან თვითოეულს ჩვენგანს მოაკლდა მთელი სამას-სამოც-და-ხუთი დღე და სამას-სამოც-და-ხუთის დღით ახლო მიუვედით იმ აუცილებელს სადგურს, საცა შესვლაა და გამოსვლა-კი აღარა. ნუთუ ეს მისალოცველია და სასიხარულო!.. ხუმრობაა, მთელი-სამას-სამოც-და-ხუთი თორმეტ-საათიანი დღე და მთელი სამას-სამოც-და-ხუთი თორმეტ-საათიანივე ღამე!.. წავიდა და დაიღუპა ეს ამოდენა დღე და ღამე, ეს ამოდენა დრო და ჟამი იქ, საცა სიცოცხლე უამისოდაც წუთია. დროთა ბრუნვამ რომ ეს ამოდენა ღალა წაართვა ჩვენს სიცოცხლესა, სამაგიეროდ რა ნუგეში მოგვცა, რა გვათესინა, რა მოგვამკევინა, რა დაგვამუნათა? რომ გვეთქმოდეს — ბევრი არაფერიო, ცოტა მაინც საგულვებელი გვექნებოდა. საქმე ის არის, რომ სულ არაფერი მოუცია, და ეს რა ნუგეშია. მიდიან დღენი, მიდიან წელნი და ჩვენ ისევ ისე პირდაღებულნი ვართ, ისევ ისე ხელცარიელნი, როგორც ვყოფილვართ, და ვიძახით: სად წა-

ვიდეთ, ვის შევჩივლოთ, ვის ვუთხრათ, ვინ განგვიღებს დახშულ კარსა ბედისას?..

ბედის კარის გაღებას ვინ სჩივის. ეს ის ძეხვია ჩვენთვის, რომელსაც მშიერი კატა ვერ შესწვდა და თავი იმით ინუგეშა, რომ პარასკევიაო. ჩვენთვის ისიც დიდი ბედნიერება იქნებოდა, რომ უბედურობის კარის დახურვას და შიგნიდამ ჩაკეტას მაინც ვღირსებოდით. ეს რომ მაინც ეწყალობებინა ძველს წელიწადს, კიდევ ღმერთს მადლობას ვეტყოდით და არ დავივანებდით ამისათვის იმ ძვირფას საფასურის გაცემას, რომელსაც დღენი სიცოცხლისანი ჰქვიან, და რომელიც მით უფრო ძნელი გასამეტებელია, რომ ჩვენდა დაუკითხავად მიდის და აღარ ბრუნდება უკან. სხვა ყველა გაცემული ისევ ხელახლად მოიხვეჭება და სიცოცხლის წარსულნი დღენი-კი აღარა. ვაი ფუჭად განვლილს სამას-სამოც-და-ხუთს დღეს და ღამეს! ჩვენს სიცოცხლეს ეს ამოდენა ხანი მოაკლდა და ერთის ბეწვის ოდენიც-კი არა შეგვიმატნია-რა. უნდა ვტიროდეთ და არ გვიხაროდეს-კი, რომ ესე უგემურად, ურგებად დღენი ჩვენნი დავლიეთ. აქ სინანულს უფრო მეტი ადგილი აქვს, ვიდრე სიხარულს, გლოვას და სამძიმარს, ვიდრე მხიარულებასა და მილოცვ-მოლოცვას.

სინანულიც კაი საქმეა, კაი საქონელია, თუ მართლა საგონებელში რაშიმე ჩაგვაგდო და ნამუსი და სინიდისი თავისის უტყუარის სასწორით ხელში კარზე მოგვაყენა ჩვენდა განსაკითხავად. განკითხვა თავის-თავისა ბევრს მიზეზს დაგვანახვებდა ჩვენის უბედურობისას და ქარისაგან მოტანილს სიხარულს ძველის წასვლისას და ახალის მოსვლისას ქარსვე გაატანდა, მაგრამ სად არის. სინანულისა და განკითხვისათვის აღარც გული გვაქვს გულის ადგილას და აღარც ჭკუა ჭკუის ადგილას და ვიძახით წარამარად „დრონი მეფობენო“ მაშინ, როდესაც დრო მხოლოდ იგი ქვევრია, რომელიც მარტო იმას ამოიძახებს ხოლმე, რასაც თითონ კაცი ჩასძახებს.

რაღა საკვირველია, რომ ჩვენ, ძველის წელიწადისაგან გულგატეხილნი და ასე უნუგეშოდ დარჩენილნი, ახალ წელიწადს რაღაც იმედით ვებღაუჭებით, რაღაც სიხარულით შევნატრით. მეტი რა გზაა, წყალწაღებული ხავსს ეჭიდებოდაო, ჩვენც ასე მოგვდის. ხოლო საკითხი ეს არის: ეს კარზე მოსული ახალი წელიწადი ჯერ ხომ გაუჭრელი ნესვია და რა საბუ-

თია, რომ შევხარით. ქრისტეს აქეთ სრული ათას-რვაას-ოთხმოც-და-თვრამეტი წელიწადი გასთენებია ადამიანს საერთოდ და ჩვენ, ქართველებს, ცალკე და ათას-რვაას-ოთხმოც-და-თვრამეტჯერ სიხარულით და მილოცვით მივგებებივართ და ამდენჯერვე მოვტყუებულვართ, იმედი და სიხარული გაგვცრუებია და ათას-რვაას-ოთხმოც-და-მეცხრამეტე წელიწადისაგან რაღას უნდა მოველოდეთ, ჩვენ, ქართველები მაინც.

მართალია, დღევანდელის დღით გამწარებული კაცი ხვალის იმედზეა ხოლმე, მაგრამ ესეც კი უნდა ვიცოდეთ, რომ ხვალე შვილია დღევანდელის დღისა და დღევანდელი დღე შვილია გუშინდელისა. რაკი ესეა, მაშ დედა ვუნახოთ, მამა ვუნახოთ და შვილი ისე გამოვნახოთ, ქართულის ანდაზისამებრ, და მაშინ დავინახავთ, — რა წითელი კოჭი უნდა ბრძანდებოდეს ჩვენთვის ეს ახლად შობილი ახალი წელიწადი, რომლის მზე და მთვარე, ნათელი და ბნელი პირველ შეხედვით თვალად არა სჩანს. აბა ერთი გვიბრძანეთ, — რა მოვუხანით, რა მოვუთესეთ, რომ რა მოგვამკევინოს.

„ყოველი მსგავსი მსგავსსა ჰშობსო“, ნათქვამია, და უხეიროს, უსაქმურ წელიწადისაგან ნაშობი რა ხეირს მოგვიტანს. განა ამისთანა წელიწადი ერთი და ორია!.. ეს რამდენი დრო და ჟამია, რაც ჩვენ ვიძახით: „წახდნენ ყოველნი ჩვენთვისა, რაიც გვქონდა ქონებანიო“. ვინ არის ამისი მიზეზი? არავინ, ჩვენის მეტი, და იმის მაგიერ, რომ ყოველმა ახალმა წელიწადმა ჩვენს თავზე მიგვახედოს, დაგვიჟინია „შემოვდგით ფეხი და გწყალობდეს ღმერთიო“ და გვგონია, რომ, რაკი ესა ვთქვით, ციდამ მანანა ჩამოვა და პირში ჩაგვივარდება. ის-კი აღარ გვახსოვს, რომ ღმერთი მარტო გამრჯელის მწყალობელია და უხეიროს, უქმს, უსაქმურს პირს არიდებს. დღენი დღესა სცვლიან, წელიწადნი წელიწადს, და ჩვენი თავი კი ისევ ისე წყალს მიაქვს, ანდაზისა არ იყოს, — ურია წყალს მიჰქონდა და გზაც ის იყოვო. გაურჯელს კაცს წყალი წაიღებს, მაშ რა მოუვა. ამას დიდი ლარი და ხაზი არ უნდა.

„ღმერთმა ტკბილად დაგაბეროსო“, ერთმანეთისათვის ვნატრულობთ ხოლმე, როცა-კი ახალი წელიწადი კარს დაგვირაკუნებს. რა დიდად სანატრელი რამ არის ეს დაბერება. დაბერებიდამ ერთი ფეხის გადადგმა-ღაა სიკვდილამდე, და რაკი ამაზე მიდგება საქმე, მაშინ ყოველისფერი მწარეა. ან თითონ

სიბერე თავის-თავად მწარეზე უმწარესი არ არის განა? თუ ესეა, აბა ეხლა სთარგმნეთ, რას ნიშნავს ტკბილად დაბერება? აშკარაა, ტკბილად დამწარებას და ნუთუ ამაზე უკეთესი სანატრელი აღარა გაგვაჩნია-რა, ამაზე უკეთესი სანატრელი ვეღარა გვიპოვია-რა. ნატვრის უნარიც-კი დაგვკარგვია, მოდი და წყალი ნუ წაგიღებს ამისთანას. სხვა რა გზაა?

სხვა გზა ის არის, რომ ერთმანეთს ერთმანეთით გული გავუგულადოთ და ამისათვის ღონე ღონეს გადავაბათ, მხარი მხარს მივცეთ, ერთმანეთის სიყვარული ვამოციქულოთ და ამ წინდებულს ახალს წელიწადს იმას ვაქმნევინებთ, რაც ჩვენ გვინდა, და არა იმას, რაც მასა ჰსურს. ვიმხნეოთ ერთად-ერთის გულით, ერთის სულით, ერთმანეთის ნდობით. ვინც მხნეა, ის ძლიერია. მაშ „მხნე იყავ და გაძლიერდი“!.. აი ჩვენი საახალწლო მოლოცვა, ჩვენი საახალწლო ნატვრა.

[31 დეკემბერი, 1898 წ.]

ᲐᲛᲑᲐᲕᲘ

ᲫᲒᲐᲓ-ᲐᲡᲐᲓᲔᲑᲘ ᲓᲐ ᲬᲧᲐᲚ-ᲬᲐᲡᲐᲓᲔᲑᲘ

I

ხომ იცით, რომ ქვეყანაზედ არსებობს Тифлисский Листок-ი. ისიც მოგეხსენებათ, რომ დედა-ბოძი ამ წრიპინა გაზეთისა ვიღაც ტირაცუა ვანუაა. ისიც, რა თქმა უნდა, მოგეხსენებათ, რომ ამ ტირაცუა ვანუამ 31 დეკემბრის ნომერში რაღაც დაბღაჯნა, ვითარცა ვითომდა „журналист-მა обличитель-მა“. ამ ნაჯღაბნით ნიშანწში ამოიღო ვიღაც доморощенные лженародники quasi-патриоты из туземцев და თავის ფაფუკის თათებითა ეს შეთითხნა ამ лженародникებსა და quasi-патриот-ებზედ:

„Спросите у окружающих — чем они выдались? Приютившись в Тифлисе, господа эти сразу раскусили настроение толпы, начали проповедывать, что-де

следует отделить себя китайскою стеною от всего окружающего, что не следует признавать все русское... и под этой мишурною и глупою пропаганд о ю они ловко восседают около общественного пирога...“ და სხვანი და სხვანი.

მოდით და დაიფიცეთ, რომ აქ „დანოსი“ არ არის! ჯერ ერთი, რომ რაღაც толпа-სა სწამებს, ვითომც იგი იმისთანა გუნებაზედ იყოს, რომ გარშემო კედელი ჰსურს შემოივლოს და არა-რა რუსული არ შეიწყნაროსო. ეს ერთი „დანოსი“ იმ საბრალო ხალხის შესახებ, რომელსაც ვანუა толпа-ს ეძახის. მეორე ისა, რომ ვიღაც лженародник-ებს და quasi-патриот-ებს აბეზღებს, ვითომ ალღო აართვეს ამ толпы-ს გუნებასა და იმის ჰანგზედ დაიწყეს ქადაგება და ამ ქადაგებით ხელთ იგდეს ქვეყნის ნაზუქიო... და სხვანი და სხვანი. ეს მეორე „დანოსია“. ამ ჯერობაზე-კი, ვიღაცა лженародник-ებსა და quasi-патриот-ებზედ из туземцев, ეს სიტყვები მოჰყავს ამ ბაჯაჯღანა ტირაცუას და ამბობს უსირცხვილოდ: მარტო ტვინცარიელი და გონებაჩლუნგი კაცი დაინახავს ამ სიტყვებში „დანოსსაო“. მართლა-და ტირაცუობით გამოხრუკული გოგრა ვანუასი უნდა იყოს, რომ აქ „დანოსის“ გარდა სხვა რამ დაინახოს კაცმა. აბა ამისთანა კაცზეა ნათქვამი:

ვერ დაინახავს უტვინო
თავისას, ვერცა სხვისასო.

ბოროტი ენები ამბობენ, რომ უსათუოდ იმ лженародник-ებსა და quasi-патриот-ებს из туземцев ტირაცუა ვანუა და მის ტოლ-ამხანაგი ყეინი ზოილი იმ ნაზუქამდე არ მიუშვიათო, თორემ ნაზუქი ყელში არც იმათ დაადგებოდათ, რადგანაც, ღვთის წყალობა თქვენა გაქვთ, ამათაც კარგად უჭრით კბილი და პირშიაც ნერწყვი ბლომად მოსდით სიმსუნაგისაგანაო. აქ საქმე იმაშია, რომ კატასავით ძეხვს ვერ შესწვდენიან და მეტი რა დარჩენიათ, თუ არ იძახონ პარასკევიაო.

მე არა მჯერა ეს ბოროტის ენების ნათქვამი. მე უტყუარ საბუთთანა მაქვს საქმე და მარტო ამ საბუთს ვუგდებ ყურსა. დააკვირდით რუსულად მოყვანილს სიტყვებს ვანუასას, ნამეტნავად ქვეშ ხაზგასმულებს, და მიბრძანეთ: ამ-გვარს უწმაწურს პირგახეულობას რა უნდა დაერქვას? მართლმოყვარე ზოილსა და ტრუპენტელა ვანუას გარდა, არც ერთს ჰკვათა-

მყოფელს კაცს არ მოუვა ფიქრად, რომ აქ „დანოსი“ არ არი-სო. ნუთუ ამაზედ ვისმე ეჭვი შეუვა, თუ არ თითონვე მაბე-ზღარსა და მატყუარას! სწორედ საახალწლო, „საპრაზნიკო და-ნოსია“, თითქო მაბეზღარს საგოზინაყედ გამოცინცცლა რი-სამე სდომებიაო.

„ივერიამ“ ამ ყოვლად საზიზღარს პირგახეულობას ბეზღო-ბა დაარქვა და უსაყვედურა Новое Обозрение-ს: ე უბეში რომ გველი ჩაგყდომია, რატომ ხმას არ იღებო. შეხტა და შე-მოტრიალდა ამაზედ დევ-გმირი ზოილი. არ ვიცით, კუდი რა-ზედ დაეწვა, ხომ არა ენიშნა-რა? თავისი ძლევამოსილი კალ-თა გადააფარა მაბეზღარსა, მოჰხსნა თავის თავლაფიანს ლექ-სიკონს პირი და მოესია საცოდავს „ივერიას“. რეები არ მო-ხოხნა თავისებურად, რეები არ მოროშა, რეები არ იტყუა, რეები არ იცრუა! ეს уголовные кодексы всех народов-ო, რომელიც, რა თქმა უნდა, ზედმიწევნით გაუზეპირებია, ეს ос-новное правило толкования законов-ო, ეს ესაო და ბოლოს იმითი გაათავა, რომ თითონაც „დანოსი“ შეჰხანხ-ლა. „Не шкуробоязнью-ли вызван этот отчаянный вопль, вырвавшийся у „Иверии“, — თავმოწონებით იკითხება ზო-ილი Новое Обозрение-ს სანათლისღებო ნომერში. აქედამ ის გამოდის, ვითომც „ივერიელნი“ იყვნენ ისინი, ვინც დაუ-სახელებლად დაბეზღებულნი არიან ვანუასაგან, თორემ ბეზ-ღობაზედ ხმა რათ უნდა ამოეღოთო, ჰფიქრობს ზოილი. ამ-სახით, რაც ტირაცუამ დააკლო, დევ-გმირმა შეავსო.

რასაკვირველია, დევ-გმირი ზოილი ვერ მიხვდება იმას, რომ შესაძლოა ნამუსიანმა კაცმა უნამუსო საქმეს სიტყვა შე-უბრუნოს, როგორც კაცთა ურთიერთობაში არ-შესაწყნარე-ბელს საქციელსა, იმისდა მიუხედავად — მე ვიჭყლიტები ქვეშ, თუ შენ. ესეთი თვალთა-ხედვის ისარი არ უღირსებია ღმერთს ზოგიერთისათვის და რათ უნდა ვემდუროდეთ. მაგრამ რას იტყვის თითონ ზოილი, თუ მისივე ლოღიკა ვიხმარეთ. და ახ-ლა ჩვენა ვკითხეთ: Не шкуробоязнью-ли вызвана эта от-чаянная защита доноса, вырвавшаяся у Зоила? აქ ან ორნივ მართლები ვიქნებით, ან ორნივ მტყუანები და, მაშასა-დამე, ყოველ შემთხვევაში ქვითნი.

რა ლამაზად გვიკიჟინა ზოილმა, რომ „ივერიის“ დროშა-ზედ ესა სწერიაო:

„Мы рождены для вдохновенья,
Для звуков сладких и молитв".

თუ ეგრეა, ეგრე იყოს. აღსრულდეს ნება ყეინის ზოილისა, მის ტოლ-ამხანაგის ტირაცუა ვანუასი და მათის მომავლინებელისა „ტუზემცების" საბეზღრად. ხოლო ეს-კი უნდა ვიკითხოთ: ნუთუ უფრო საქებ-სადიდებელია კაცს დროშაზე ეს ეწეროს:

Мы рождены лишь для доносов,
Для сплетен, лжи и клеветы.

II

მას აქეთ, რაც ვანუამ გამოაცხო „საპრაზნიკოდ" თავისი უკბილო „დანოსი" ვიღაც лженародник-ებზედ из туземцев და ქველის-მოქმედმა ზოილმა თავისებური ტააშ, ტააშ! მისძახა გასამხნევებლად, ეს ორი უსახელო სახელი — ზოილი და ვანუა — ამოცანად გაუხდა ჩვენს საზოგადოებას. საითაც-კი მიიხედავთ, ყველანი ამას ჰკითხულობენ: ვანუაა ზოილი, თუ ზოილია ვანუა? ღვთის წინაშე, არც ერთია სახარბიელო და არც მეორე, მაგრამ რაკი ვანუამ მაბეზღარის ხელობა დაიწყო და ზოილმა ამისათვის — რუსები რომ იტყვიან — „ვაზდუშნოი პაცელუი" გაუგზავნა ბედნიერს ტირაცუას, ჩვენც — ცოტა არ იყოს — ღიტინი დაგვიწყო ცნობისმოყვარეობამ.

მართლა-და ვინ არიან ან ზოილი, ან ვანუა? ორნივ ერთსულ და ერთ-ხორცნი არიან, თუ სული, ანუ, უკეთ ვსთქვათ, სუნი ერთი აქვსთ და ხორცი-კი თავ-თავისი? ეს სწორედ გამოცნობის ღირსი საგანია. იმიტომ კი არა, ვითომ ან ბედნიერი ზოილი და ან უბედური ვანუა რადმე მიგვაჩნდეს. არც ერთი და არც მეორე, არც ცალ-ცალკე, არც ერთმანეთზედ შეკეცილნი ჩვენს თვალში ჩალის ოდენასაც არ იწონს, ხოლო ხელობა მათი „ჩოტკში" ჩასაგდები.

მართალია, მას აქეთ, რაც ცხონებულმა კატკოვმა განისვენა „წიაღსა შინა აბრაამისასა", ლილახანა წაუხდა იმ-გვარს ბეზღობას, რომელიც დღეს ვანუას დაუჩემებია და ყოვლადმოწყალე ზოილს სამწე-მქებაროდ გაუხდია, მაგრამა განა ან ზოილი, ან ვანუა პირველი და უკანასკნელი მაგალითები არიან, რომ რუსულის ლიტერატურის ნასუფრალით იკვებებიან!..

ღმერთს რომ თავისი არ უღირსებია, მაშ რა ჰქმნან საცოდავებმა, რომ სხვისის სუფრის ნაბღერტი მაინც არ ჰკენკონ. ეგენიც ადამიანები არიან, ჭამა-სმა უნდათ.

დრო იყო, როცა მაგ ბეზღობით კაცს სვე გაჰქონდა ცხოვრებისა. ზოილს, როგორც დიდ-ნაჭირნახულევს კაცს, უნდა ახსოვდეს, რომ ერთს დროს ჩვენშიაც ერთმა „деятель-მა местной печати“-სამ ხელი მიჰყო მაგ ხელობასა და ორიოდე „დანოსი“ გამოჰხანხლა გორის ყმაწვილკაცობაზედ, მაგრამ — აფსუს! — ფონს ვერ გავიდა და ვერსად მოითბო გასათბობლად გაშვერილი ხელები. თუ ეს მოხდა მაშინ, ეხლა ხომ სულ შეუძლებელია მაგ ხელობით კაცმა თავი გაიტანოს სათბუნალზედ. წაუხდა ბეზღობას მაზანდა, ბაზარში ჩალის ფასადაც აღარ გადის, მუშტარი აღარსად უჩანს.

რუსეთში ამ ბეზღობამ თავისი დრო და ჟამი მოიჭამა და ჩვენში-კი თითქო დღესა ჰლამის ფეხის ადგმასაო. ჭირი ეს არის, რომ რაც რუსეთის ცხოვრების დუღილი ან თავზედ ჭუჭყს მოიგდებს, ან ძირში ლექს გაიკეთებს ხოლმე, და მერე გადაწმენდის დროს ამ უწმინდურებას დაბახანაში ისტუმრებს, იმას და მარტო იმას ჩვენებური ვანუები და ზოილები მისცვივიან ხოლმე, როგორც ახალს ხილსა, თულუხებით გადმოაქვთ ჩვენში, და ჰრწყვენ რა ამით სალიტერატურო ასპარეზსა, ჰქადულობენ კიდეც, — მოვდივართ, მოგვიხარიან, მოგვყავს ყელჭრელი ხოხობი და ახალი მოძღვრება მოგვაქვსო. სხვანიკი, ვინც ამ თულუხჩების უწმინდურებას დღის სავალზედ გაურბიან, ერიდებიან და ჰთაკილობენ, სულ ძველ-ძულებსა ჰლეჭვენო. არა, ბატონებო, обличение-ს სახელით ვერ გააპატარძლებთ კბილებჩაცვივნულს ბებერს ბეზღობას. ბეზღობა ძველის-ძველი ხელობაა და ტყუილადა ჰრთავთ მაგ ბებრუცანას обличение-ს სამკაულით, ეგება ძველი ახლად გავიყვანოთო. წინათვე ვართ გაფრთხილებულნი, რადგანაც ნათქვამია:

ბებერსა, სასძლოდ მორთულსა,
უფრთხილდი, მოერიდეო.

ეს კიდევ არაფერი. ამ საზიზღარს ხელობას თავის კუთვნილს სახელს როდი ეძახდნენ ვანუები და ზოილები არც იქ რუსეთში და არც ჩვენში, იმ მიზეზით, რომ სახელმა სახრავი არ გაამხილოს და მით ხელობას გზა არ შეეკრას. სხვა სახელი

ისესხეს და ამ სახელის ქვეშ ამოაფარეს ის საზიზღარი ხელობა, რომელსაც ბეზღობა ჰქვიან. ეს ნასესხ-ნათხოვარი, თუ მოპარული სახელი „обличение“ გახლავს და ისე ჰგავს ბეზღობასა, როგორც ჭეშმარიტი ლიტერატორი ტირაცუა ვანუასა, ან მართალი დევ-გმირი ტყუილს ზოილსა. ეს ვიღაც კურდღლის ბაჭია ვანუაა, ხომ პირდაპირ იძახის Листок-ის მეოთხე ნომერში, რომ მისი „საპრაზნიკო“ საქციელი ბეზღობა-კი არა, „обличение“ არისო. ამასაც არა ჰკმარობს და ჰწერიპინებს, რომ მე журналист-ი обличитель-ი ვარო. აი მეხი კი დაეცა იმ журналист-обличитель-ს, რომ სატირაცუო სავანუოდ-ღა გამხდარა!.. განა თითონ სახელოვანი დევ-გმირი ზოილი ამაზედ კვერს არ უცემს ვანუასა? აბა ზოილის ნათითხნი გასინჯეთ Новое обозрение-ს სანათლისღებო ნომერში, თუ იმასვე არ იძახდეს, რომ „საპრაზნიკო დანოსი“ ტირაცუა ვანუასი „დანოსი“ კი არა, обличение არისო. აი ამასა ჰქვიან მდაბიურის ენით „აბრუნდი“. ღმერთმა მშვიდობაში მოახმაროს ეს უნარი ერთსაცა და მეორესაც და ჩვენ-კი ამას ვიტყვით: ტყუილად მომცდარა ვანუა, რომ მაბეზღარის ქერქს იძრობს და обличитель-ის ზეწარში ეხვევა. ტყუილად-კი არ არის ნათქვამი:

რა გინდ რომ ქერქი შეიძროს,
გველი აგრეთვე გველია.

III

მე როგორღაც შორს გადავუხვიე გზასა და იმ ჰამლეტისებურ საკითხს პასუხი ვერ მივეცი: ვანუაა ზოილი, თუ ზოილია ვანუა? თქვენ მეტყვით, ორნივე ღმერთმა შეინახოსო. შეინახოს, მე რა დამეხარჯება, მაგრამ მაინც საჭიროა ვიცოდეთ — ვინ ვინ არის? ზოგს ამის ასახსნელად ყოვლთ უწინარეს ერთი უტყუარი საბუთი აქვს. ჩვენ ხომ ვიცით, რომ ვანუა ზოილს აქებს ხოლმე და ზოილი ვანუასა. ამის გამო ბევრსა ჰგონია, რომ ვანუა და ზოილი ერთი და იგივე სულიერიაო, თორემ სხვა ვინ ოხერი იქნება ან ზოილი აქოს, ან ვანუაო, და რადგანაც ეს ორი სახელოვანი ორ-ტყუპა სულიერი ერთი და იგივეაო, გამოდის, რომ ზოილის ქება ვანუას ქებაა და ვანუას ქება ზოილისაო. ჩვენ ამას ვერ ვიტყვით. განა

ერთმანეთის ქება მაშინ-კი შეუძლებელია, როცა ვიგულვებთ, რომ ვანუა პირწავარდნილი ზოილია და ზოილი პირწავარდნილი ვანუა, ესე იგი ერთმანეთის მსგავსნი არიან ფერითა და ზნითა. მე რომ ჩემი მსგავსი ვაქო და ჩემმა მსგავსმა მე, განა იგივე ჩემის თავის ქება არ იქნება. მაშასადამე, ხსენებული საბუთი თუმცა უტყუარია, მაგრამ ამ მხრით გამოსადეგი არ არის.

მე სულ სხვა მგონია. მე მგონია, რომ ზოილი და ვანუა უწინ ერთი სულიერი ყოფილა, ამ სულიერს რაღაცაზედ გასწყრომია იუპიტერი, დაუცია მეხი და ეს ერთი სულიერი ორად გაუპია, ერთი იქით წასულა და მეორე აქეთ. ის დღეა და ეს დღე, ერთი ნახევარი მეორეს ძებნაში ყოფილა, და რაკი დღეს ერთმანეთს შეჰხვედრიან, უცვნიათ ერთმანეთი და ერთმანეთს ჩაჰგრეხიან და ჩასწვნიან. მე არ ვიცი, ხორციელად ჰგვანან ესენი ერთმანეთსა თუ არა, ხოლო ლიტერატურულ თვალტანადობით-კი სწორედ ტყუპნი არიან, ერთსა და იმავე ყალიბზედ ჩამოსხმულნი. ერთი ვერ ეტყვის მეორეს — მე გჯობო. ორნივ ისე კარგნი არიან, და რაღა საკვირველია, რომ ერთმანეთს ესარჩლებიან.

თუნდა დავატოლოთ ერთმანეთს ეს ვაჟბატონები. დატოლებაში ორნივ ერთის ჯურის ლიტერატორები არიან. ორნივ обличитель-ები, ერთის ტანისანი, ერთის ზნისანი, ერთის სუნისანი და ერთნაირად გულადნი და გოლიათნი, რომ ეს გოლიათნი ლიტერატურისა მართლა გოლიათნი არიან, ამას მათის საკუთარის მოწმობითვე დაგიმტკიცებთ. თავის თავზედ მოწმობა რა საბუთიაო, იტყვით. მითამ რატომ არა! თუ კაცი იტყვის, კაცი მოვკალიო, ამას იჯერებთ, და ციმბირში უკრავთ ხოლმე თავსა, რატომ ის-კი არ უნდა დაიჯეროთ, როცა დღედა-ღამ ჰბღავის, — მე დევ-გმირი ვარო. ნუ გამიჭირებთ საქმეს, თორემ თითონ ზოილს მოვიწვევ მოწმად, რომ მე ამაში მართალი ვარ, და ის ასეთს основное правило-ს ამოქექავს თავის საკუთარ კოდექსიდამ*, რომ თავი და ბედი იწყევლოთ.

მაშასადამე, თავის-თავზე მოწმობაც შესაწყნარებელია და თქვენც შეიწყნარეთ, ვითარცა შეწყნარებული აქვს თითონ ზოილსა. ზოილი ხომ დიდი ხანია იძახის შესაფერის თავმდაბ-

* იხილეთ: Уголовный кодекс всех народов, сочинений Зоилом. Издание ни первое и ни последнее.

ლობით და მისებურის მორცხვობით, რომ თუ დევ-გმირი არ გინახავთ, მოდით და მნახეთო. ვანუა-კი, მართალია, ჯერ ასე პირგახეულად არ გათამამებულა, მაგრამ ისიც-კი იძახის: რაკი ქვეყნისათვის სამსახური მიკისრია და ბეზღობაზედ — უკაცრავოდ — მხილებაზედ თავი დამიდვია, მე, როგორც журналист-и обличитель-и*, ყოველთვის მზადა ვარ პირისპირ ვეომოვო ვიღაცა лженародник-ებსა из туземцев. ვერ უყურებთ ამ ბაჯაჯღანას! ვინ ტირაცუა და ვინ ომი და ამისთანა გულადობა! დევ-გმირობაა, მა რა ჯანაბაა. მართალია, აქ ომი და სხვა ამისთანა საშინელება ვანუას მარტო მოჰლანდებია, იმიტომ რომ ძალიან კარგად იცის, იმასთან არამც-თუ ომსა, ერთს ჭერ ქვეშ დახველებასაც-კი არავინ იკადრებს, მაგრამ ისიც დიდი უნარია ტირაცუასაგან, რომ ომი ახსენა და შიშით სული იქავ არ გააფრთხო უომრადვე.

ღვთის წინაშე, მორცხვობით-კი ეს ბაჯაჯღანა ლიტერატორი ბევრით წინ არის ზოილზედა. ნათქვამია, სიტყვამან შენმან გამხილოს შენაო. ეს ნათქვამი მართალია, იმიტომ რომ სიტყვა სარკეა ადამიანის სულისა და გულისა და სარკეში კაცი თავის მახინჯობას ვერ დამალავს, მაშინვე გაამხელს. ამას ცოტა არ იყოს შეუშინებია ჩვენი კურდღლის ბაჭია ვანუა და როცა თავისი „დანოსი“ ანუ ზოილისებური „обличение“ უწერია, უფიქრია: თუ სიტყვამან ჩემმან გაამხილა ჩემი ბეზღობა, რა ვუყოთო? სიტყვისა აქ რა ბრალიაო და წინათვე იხდის ბოდიშსა ამრიგად: Нечего пенять на зеркало, когда рожа крива**. აი ამისთანა თავისის-თავის ცნობა მომწონს. რაკი მართლა სახე დაღმეჭილი ჰქონია, სარკესი რა გადასახადია. მიყვარს ასეთი მართლმოყვარეობა, ასეთი ზნემაღლობა, იმიტომ რომ:

დიდი სიბრძნეა კაცისა
ცნობა თავისის-თავისა.

ამ თავისის-თავის ცნობამდე, ამ მართლმოყვარეობამდე თავის-დღეში ვერ აიწევს ზოილი. ზნე ვერ მიყვება ამ სიმაღლემდე და პირველ ფეხის გადადგმაზედვე მუხლი ჩაეკეცება. არც საკვირველია. თავ-თავქვე სიარულს ჩვეული საიდამ გაი-

* იხილეთ: № 4, Тифлисский Листок.
** იქვე.

მართავდა აღმასვლისათვის მუხლსა. ამ მხრით ტირაცუა ვანუა, ეს მართლა-და კურდღლის ბაჭია, ბევრით წინ არის ქველის-მომჭმედ დევ-გმირ ზოილზედა. ზოილი თავის-დღეში არ იკადრებს სთქვას, რომ მე გენიოსი არა ვარო. თავის გენიოსობაზედ თავის-დღეში ეჭვიც არ შეუტანია, თუმცა იცის, რომ მარტო ტვინ-თხელა კაცი —

Чужд сомнения в себе,
Сей пытки творческого духа.

IV

ეს ამბავი სრულად უარჰყოფს იგივეობას ვანუასას და ზოილისას. მე, სწორედ მოგახსენოთ, არცა მჯეროდა, როცა აქეთ-იქით ამას იძახდნენ. ეს-კი ჭკუაზედ ახლოა, რომ Листок-ისათვის ცომს ვანუა ჰზელავს და ზოილი აფუებს. ამიტომაც საფიქრებელია, რომ ამათ თავ-თავისი გვამი აქვთ და სული, თუ სუნი* კი ერთი უდგათ. კიდევ ვიტყვი, ამასა ჰმოწმობს მათი ერთნაირი სიტყვა-პასუხი, ერთნაირი ზნე, ერთნაირი обличитель-ობა და აზრი-კი ხომ არც ერთსა აქვს და არც მეორესა. აბა თუნდა ჩემს გასამართლებლად, თუ გასამტყუნებლად, გასინჯეთ გულდასმით იგივე ზოილის ნაჯღაბნი Новое обозрение-ს სანათლისღებო ნომერში და ვანუას ნახანხლი 12 იანვრის Листок-ში. ძნელად გამოარჩევთ, რომელი ვისგან არის დაწერილი. მე ამისთანა მწყობრი ერთს და იმავე კილოზე გალობა ჯერ არ გამიგონია, თითქო „შავნი შაშვნი არიან შავგალიას შემსხდარნი, ტურფად მხმობნი, ხმა-ყარიბად მსტვინავნი“.

ამ 12-ს იანვრის Листок-ში ტირაცუა ვანუა აღარა სჩანს. თურმე ნუ იტყვით — ის, ვისაც ჩვენ ტირაცუა ვანუას ვეძახდით, ივანე ხეჩატუროვი ბრძანებულა. თუმცა არც ეს ვაჟბატონია ტირაცუობაზედ დიდ მანძილზედ წინ წასული, მაგრამ

---

* მომიტევოს ზოილმა, რომ „სულს“ და „სუნს ერთმანეთში არ ვარჩევ. მარტო „სული“ რომ მეხმარა, ვაი თუ საანტონ-კათალიკოზოდ გახდომოდა საქმე. რადგანაც „სული“ მაღალ ფარდების სიტყვაა და ვამჯობინე „სუნიც“ ზედ დამეყოლებინა, ვითარცა თარგმანი ძველის ზოილის ახალს ენაზედ.

მაინც, რაკი ნიღაბი აიხადა და დაგვენახა, ჩვენ მის წინაშე ბოდიში გვმართებს, ეს ტირაცუაზედ დიდი კაცია. ეს იგი „ყბედაცუა“ გახლავთ, რომელმაც ბ-ნი დავით კეზელი გაათეთრა სასამართლოს წინ და იქვე გული შემოეყარა, არ ვიცი მეტის სიხარულისაგან, თუ იმისაგან, რომ ვიღაცამ ერთი რაღაც ძნელად მოსანელებელი სიტყვა სტყორცნა და იქავ წააბარბაცა დარეტიანებული.

მე რა დავა მაქვს სად რა სახელი მოუპოვებია ივან ხეჩატუროვსა. ჩემი საქმე მისი „დანოსია“ და მისი ოსტატობა ამ საზიზღარ საქციელისაგან თავის დაძვრენისა. იგი ხსენებულ 12 იანვრის წერილში გვეფიცება, რომ მე „დანოსი“ არ დამიწერიაო, ფიქრადაც არ მომსვლიაო, აბა სად გაგონილა, რომ ლიტერატორი „დანოსებსა“ სწერდესო. მითომ-და მე ლიტერატორი ვარო და მაგას როგორ ვიკადრებდიო. საბუთია, ოღონდაც რომ საბუთია!.. მაგრამ ეს ცოტა ზოილისებური კვეხნა გამოდის. მერე ვინ მოგახსენათ, რომ თქვენ ლიტერატორი ბრძანდებით? თუ თქვენმა მეგობარმა ზოილმა გითხრათ, ზოილმა ცოტა ტყუილებიც იცის და გაუბრიყვებიხართ. ლიტერატორიო!.. მტრის ენაა, ჭორია, და მიკვირს თქვენის კეთილის გულისაგან, ჭორი როგორ დაგიჯერებიათ.

თუნდ რომ ღმერთი გაუწყრეს ქვეყანას და თქვენც ლიტერატორების მარაქაში ერიოთ, რა სათქმელია ის, რაცა სთქვით. ამ ნათქვამიდამ ხომ მარტო ის გამოდის, რომ სურვილი არა გქონიათ „დანოსის“ დაწერისა. თუ ეგრეა, ბარაქალა თქვენს გულწმინდაობას, მაგრამ ამით რომ თქვენს გულსა ჰფარველობთ განკითხვისაგან, თქვენს ჭკუას-კი ვერაფერს სამსახურს უწევთ. მართალია, ზნე-მაღალ კაცისათვის ნამუსი უფრო დიდი საქონელია, ვიდრე ჭკუა, და ამისთანა კაცი სულელის სახელს უფრო ირჩევს, ვიდრე უნამუსოსას, მაგრამ, დალოცვილო, თუ არ გესმის რასა სწერ, რათა სწერ? თუ გული ერთს გეუბნება და ხელი სხვასა ჰბღაჯნის, ჭკუა სადღა ჯანდაბაშია, რომ ამისთანა ურჩს ხელს არ მოსჭრის და ცეცხლში არ ჩააგდებს. აბა რათ გაიჭირეთ საქმე? ძალას ვინ გატანდათ, რომ „დანოსი“ დასწერეთ და ეხლა საქმე ისე გაგიხდათ, რომ ან გულის სიფაქიზე უნდა დაიხსნათ სამართლიან განკითხვისაგან, ან ჭკუაზედ ხელი აიღოთ, ან ჭკუა დაიხსნათ და გული-კი მჩვარში გაახვიოთ. კიდევ სახელი და დიდება თქვენს ჰატიოს-

ნებას, რომ ჭკუაზედ ხელი აგიღიათ, რომ სიკეთე გულისა გამოიჩინოთ. მაგრამ ესეც კია:

უჭკუო კაცის სიკეთე,
ვაი რა ცარიელია.

V

მერე ივანე მეტიჩაროვი, უკაცრავად, ხეჩატუროვი, ჰკითხავს თავის-თავსა: რამ გააწიწმატა „ივერია“, რომ ასე უწყალოდ მომესია და ათასის სახელებით შემამკოვო. იმანაო, უპასუხებს იგი თავის-თავსვე: რომ „ივერიას“ საზოგადოებაში ლილახანა გაუცვდა, საფანელი შემოაკლდა და მითომ თავი გამოიდო ქართველებისათვისა, მე მომესია და ჩემით სახელი უნდა გაეკეთებინა და ამით თავისი ძველი დაფნის ფოთლები, ეხლა დამჭკნარნი, პატარა გაეახლებინაო. რა ყურმახვილი, რა თვალსწრაფი და ბაბა ამირსავით ხელმარდი ყოფილა ეს ვიღაც ივანე ხეჩატუროვი, რომ „ივერიაზედ“ ყური მოუკრავს საზოგადოებაშიაც, „ივერიისათვის“ გულშიაც ჩაუხედნია და „ივერიის“ ჯიბეშიაც ხელები უფაცურებია, და ყოველ ამ ადგილებიდამ ენა მიუტანია თავის Листок-ისათვის. ღმერთს ამდენი უნარი „დანოსისა“ ესე უხვად ერთად მიუნიჭებია და მაინც გვეფიცება — ვინ მე და ვინ „დანოსიო“. ეს მარტო მის მორცხვობას თუ მიეწერება, თორემ განა ვანუა მართლა ისეთი უჭკუოა, რომ ამოდენა ნიჭი და უნარი უქმად დააგდოს და დახლი არ ამოაღებინოს, რადგანაც თქმულ არს:

იცოდეთ, ყოვლი ბუნება
გვართაკენ მიიზიდება.

ხუმრობა-გაშვებით, და ერთი შეხედეთ ამ მამლაყინწა ლიტერატორს, რა მალაყებს გადადის, რომ თავისი შავი გაათეთროს და სხვისა თეთრი გააშავოს. ერთი შეხედეთ-მეთქი ამ ვანუა მეტიჩაროვს — ეჰ, რა მემართება, — ხეჩატუროვს — და! სად გაუტია თავის კოჭლის ცხენით, თითქო-და მართლა უშიშარი და უწუნარი რაინდიაო. ეს რას მიედებ-მოედება, რა ტლინკებსა ჰყრის, რომ აამტვეროს და თვალები დაახუჭვინოს ხალხს თავის საქციელზედ! ბეზღობა უნამუსობაა და ჰკვირობს ჩვენი ვანუა, უნამუსობაზედ რათ ჰწიწმატობენო.

ბეზღობა ყველა პატიოსან კაცისათვის შესაზრზენია, ნამეტნავად მაშინ, როცა ეს საძაგელი ხელობა ლიტერატურაში თავის დუქანს გაიღებს ხოლმე და თავის საქონელს ურცხვად გამოჰფენს რაღაც обличение-ს ფიანდაზზედა. აქ ნაქურდალი სახელი ვერ იხსნის „ბეზღობას“ ადამიანის ზიზღისაგან, თუნდა обличение დაარქვით, თუნდა вдохновение свыше. აქ ვერც ზოილის уголовные кодексы всех народов გიშველით, არც იმის основное правило толкования вкось и вкривь.

ბეზღობა ბეზღობად ჰრჩება და ყოველი კაცი თავის უდიდეს მოვალეობად უნდა ჰხადიდეს, — ამ სამარცხვინო და თავლაფიანს ხელობას მისი საკადრისი დაღი დაასვას. ეს არის მიზეზი, რომ „ივერია“ ბევრს სხვას ტაკიმასხარობას ტირაცუა ვანუასას ყურს არ ათხოებდა აქამომდე და ეს „საპრაზნიკო დანოსი“-კი არ შეარჩინა. იმიტომ რომ ტაკიმასხარობა უვნებელი ხელობაა და მარტო თითონ ვანუას თუ ავნებს. ბეზღობა-კი ყველასათვის მავნებელი ჭირია და საზიზღარი ჭირიცა. ეგ მეტად ავი ჩირქია მეტად ავის მუწუკისა და მაგ მუწუკს ძირიან-ფესვიანად ამოჭრა უნდა და მატლსავით ფეხქვეშ გასრესა.

ხშირად გაგვიგონია, რომ ვანუასთანა და ზოილისთანა „деятель“-ებს კაცმა არ უნდა გაუყადროს თავი და იმათთან ლაპარაკს ყოველ შემთხვევაში უნდა ჰთაკილობდესო. მართალია, მაგრამ რას იზამთ, რომ ამ შემთხვევაში უამისობა არ იქნებოდა. ჩვენცა ვწუხვართ, რომ ვერ გადვურჩით ამ მართლა და სათაკილო საქმეს. მაგრამ თაკილი უკან უნდა დასდგეს იქ, საცა ბიწისაგან აშფოთებული, გამწვავებული გრძნობა ადამიანობისა ჰღალადებს და კაცს ვალად სდებს ბიწს ბიწის კარამდე სდიოს. რა თქმა უნდა, — ზოილისა და პარუნ იოვანე ხეჩატუროვისთანა ვაჟბატონები ბიწის დევნას სხვა ვერაფრით ვერ ახსნიან, თუ არ ჯიბისა და სხვა ამისთანა ანგარიშითა. განა ორივემ ეს ანგარიში არ შესწამა „ივერიას“! რათ უნდა გვიკვირდეს, რომ ან გახეჩატურიანებული ზოილი, ან გაზოილებული ხეჩატუროვი მარტო ანგარიშს გაეტაცებინებიან ხოლმე და სხვა წმინდა უანგარიშო, უსასყიდლო წყურვილი სიკეთისა კი არა სწამთ ქვეყანაზედ. ეგეც ერთი ბუნებაა, გვარია, და რათ უნდა გვეოცოს, რომ „არა შეჯდა მწყერი ხესა, არა იყო გვარი მისი“.

რწმენას ადამიანის სიკეთისას პატარა მეტი ჰკუა უნდა, პატარა მეტი სიფაქიზე გულისა და არა ზოილის уголовные кодексы всех народов და ზოილისავე основное правило толкования. ღმერთს ხომ ამათთვის არც ერთი უღირსებია და არც მეორე და რათ უნდა გვიკვირდეს, რომ ამათის აზრით, ბიწს, თუ არ ჯიბისა და სხვა ამ-გვარის ანგარიშით, სხვით რითიმე ვინ ოხერი იქნება შეეჯიდოს პირქვე-დასამხობლად. აკი მოგახსენეთ, ესეც ერთი ბუნებაა, გუნებაა, და ვინ წაუვა ბუნებას, გუნებას!

რაკი ბუნება, გუნება და ღირსება ერთი და იგივეა, აქ სახელი და გვარი ბევრს თაბაუთს ვერ შეადგენს, — გინდ ზოილს ზოილი ვანუოვი დაარქვით, გინდ პარუნ ვანუას — ვანუა ზოილოვი. საქმე ის არის, რომ არც გავანუებით ზოილს მოემატება და დააკლდება რამ, არც გაზოილებით პარუნ ვანუასა. ეგ ორნივ, როგორცა ვსთქვით, ორი ტყუპი, ნახევარია ერთის ყოფილის სულიერისა და ერთის სახელი მეორეზეა ზედ გამოჭრილი და მეორისა ერთისაზე. თუ დღეს ერთი-ერთმანეთს ჩაჰგრეხიან უსურვაზის წნელივითა და ერთმანეთს ზურგზედ აჰკიდებიან, რათ უნდა გვიკვირდეს? განა ახალი ამბავია, „მკვდარი მკვდარს აეკიდოს, საფლავამდე წამიღეო“.

[1889 წ.]

სახელდახელო

სახელდახელოს დეპეშა

(ყბად-ასაღები და წყალ-წასაღები)

23 მაისი

დღეს „Тифлисский Листок“-ის რედაქციამ ბელინსკობა უბოძა ნიკოლოზ იაკობის ძეს ნიკოლაძეს. ქვეყანა სიხარულით ფეხზე აღარა სდგას. ყველას მოსწონს გულუხვობა „Тифлисский Листок“-ისა. ამბობენ, ჯერ ამისთანა ჯილდო ზოილისათვისაც არ გაუმეტნია „Тифлисский Листок“-ს —

ამ ქადაგს ძლევამოსილ დაბახანისას. აუარებელი მილოცვის დეპეშები მოსდის ბ-ნს ნიკოლაძეს ყოველის ქვეყნიდამ. ყველაზედ შესანიშნავი სამახარობლო დეპეშა თითონ ბ-ნმა ნიკოლაძემ მისწერა თავის-თავს. „Новое Обозрение“-ს განუზრახავს სამადლობელი პარაკლისი გადაიხადოს, დაუბარებიათ მგალობლები „Тифлисский Листок“-ისა „მრავალჟამიერისათვის“. ამბობენ, ლოტბარობა ინება თვით დევ-გმირმა ზოილმა. რადგანაც ხმა გავარდა, რომ ზოილი ჰლოტბარობს, მთელს ქალაქს სურს დასწრება და მის დასატევად ადგილი არ არის, ხალხს ბილეთებით შეუშვებენო. დიდს ცერემონიებს, ზარსა და ზეიმს აპირობენ. შვიდი დღე ჩირაღდნებით განათებული იქნება „Новое Обозрение“-ს რედაქცია. მშვენიერს ვენზელს ამზადებენ. ვენზელის შუაგულზედ ეწერება ჰიეროგლიფებით შემდეგი:

„Полемика для нас должна иметь цель общественную, как. напр., уголь, нефть, кавказская железная дорога, Мани и т. д. тою именно стороною их, какая нужна для частных целей. Да кроме того полемику можно вести с людьми, добивающимися истины, как напр., с газетою „Кавказ“ об раздутых нами, — конечно с целью общественною, — убытках Картвелова и Зеземана и т. п.

მიმლოცველთაგან მთელი კარები „Новое Обозрение“-სი მთლად დაჭერილია: ყველას წყურვილი ჰკლავს ინახულოს თავის თვალით „Тифлисский Листок“-ისაგან გაბედნიერებული ბ-ნი ნიკოლაძე. ხალხისაგან ტევა აღარ არის. ბევრი სიხარულისაგან სტირის. „ურას“ ძახილით ყურთა სმენა გამოჭედილია. ზოილი და ვანუა — ღვთის მადლით — მშვიდობით ბრძანდებიან.

24 მაისი

დღეს Тифлисский Листок-ის რედაქციამ მორთო ძველ რაინდის ტანისამოსით თავისი ტირაცუა ვანუა. ლამაზად უხდება ჟანგიანი მუზარადი დევ გმირის ზოილისა, მისივე რკინის პერანგი, საბახურები, ფარ-შიმშერი და ორად გატეხილი ხმალი. ვანუას ხელთ უპყრია ქუჩის ტალახისაგან მშვენივრად გაკეთებული ტაბაკი, დაფენილი ფერად-ფერადად ზოილის ჭორებისა და ტყუილების ქსოვილით. ქსოვილი ფას-დაუდე-

ბელია. ამ ქსოვილზე ამოქარგულია ძვირფასის ნახშირით, არანაკლებ ძვირფას ნავთის გამონახადით და რკინის გზის ლოკომოტივის ჭვარტლით ახლად ნაბოძები ტიტული „ბელინსკი — ნიკოლაძე, მადლობელი და მოწყალე ზოილი Тифлисский Листок-ის რედაქციითურთ“. ამ ტაბაკის მისართმევად შედგენილი პროცესია წარმოადგენს შემდეგს დიდის ყოფითა და ამბით მორთულს სურათს: ყველაზედ წინ ჟღარუნებით მიაბოტებს დევ-გმირი ზოილი, ხელთ უჭირავს ბაირაღი, რომელსაც ზედ ერთს მხარეზედ აწერია: „почто ты мя оставил еси“ და მეორეზედ „не любо, не слушай, а врать не мешай“. ამის შემდეგ მოცუნცულებს ვანუა მაღალის და წვეტიან ქუდით, ვარაყიანის ქაღალდისაგან გაკეთებულით. ხელი უპყრია ზემოხსენებული ტაბაკი. გულზედ აწერია: не нам, не нам, а имени твоему, შუბლზედ: свободен от постоя და გულზედ: когда я был аркадским принцем. ვანუას მისდევს მთელი დანარჩენი რედაქცია Тифлисский Листок-ისა, რომლის ბაირაღსაც ზედ აწერია: „общество взаимного от ума и правды страхования“.

შუადღისას ეს პროცესია მივიდა Новое Обозрение-ს რედაქციაში. მთელი ეს რედაქცია წინ გამოეგება და გადაეხვია Тифлисский Листок-ის რედაქციას ისე ტკბილად და გულჩართულად, რომ ძნელად გამოიცნობს კაცი, სად იწყება და თავდება ერთი და სად მეორე. ყელში მოწოლილ სიხარულისაგან ერთმანეთისათვის ვეღარა უთქვამთ-რა ამის მეტი: „მე თუ შენ, შენ თუ მე“. Трогательная сцена! ყველანი ტირიან, ამისთანა სიყვარულს და ტრფიალებას რომ ჰხედავენ. ხალხში ისმის ქების ხმა და მხიარულება, აქა-იქ იძახიან აღტაცებულნი: მაშ!..

სული სულს იცნობს
და გული გულსა.

ქალაქში და დაბა-სოფლებში დიდი მხიარულებაა, რომ ბ-ნი ნიკოლაძე ასე სამართლიანად გატიტულიანდა Тифлисский Листок-ის მოწყალებით. დაფა-ზურნა ეს ორი დღეა არ შემწყდარა. შარმანკები ბ-ნ ნიკოლაძეს წინაშე სდგანან და უკვრენ დღის შესაფერს საგალობელს, რომელიც ასე იწყება: „Куда мой друг ты стремишься“. ივერიის რედაქციას შავები აცვია შურისაგან. ამდენმა ქება-დიდებამ და ზარმა-ზე-

იმმა ძალიან მოჰღალა თურმე ბ-ნი ნიკოლაძე, მაგრამ მაინც ყოჩაღადა ჰსუფევს. ზოილი და ვანუა — ღვთის მადლით — მშვიდობით ბრძანდებიან.

25 მაისი, დილით

გაზეთს „ივერიას“ მგლოვიარობისათვის მაშინ, როდესაც ქვეყანა სიხარულით ფეხზე აღარ იდგა ბ-ნ ნიკოლაძის გაბელინსკების გამო, — პატივი აჰყარა Новое Обозрение-მ და გამოუცხადა, მე შენთან ლაპარაკს აღარ ვიკადრებო, იმიტომ, რომ მე თუ ვლაპარაკობ, მარტო და მხოლოდ с целью общественною და თქვენ ამ цель-ებამდე ფეხი სად მოგიწვდებათო. ყველას უხარიან, ნამეტნავად ბულვარის აკადემიკოსებს, ასეთი სამართლიანი წყრომა და რისხვა. ზოილი და ვანუა — ღვთის მადლით — მშვიდობით ბრძანდებიან.

25 მაისი, შუადღით

ეს-ეს არის ეხლა შევიტყე, რომ ამავე დღეს და საათს Новое Обозрение-მ კეთილ ინება და თავისი ძვირფასი მოწონება უბრძანა სომხურს ლიტერატურას ამ სიტყვებით: Молодцы! „армянская литература прогрессирует“. ვანუა ამ წყალობის გამო სიხარულით ყირამალა შემდგარა და აღარ აპირობს თურმე ამ „поз“-ის გამოცვლას. ძალიან თურმე ჰშვენის და უხდება. ამბობენ ეს მოწონება იმისათვის ინებაო Новое Обозрение-მ, რომ „ივერიას“ წყრომა და რისხვა თვისი უფრო გაუმწაროს და გაუორკეცოსო. ახიც არის, მე და ჩემმა ღმერთმა, რა სჯიდა, რომ შავებს იცვამდა მაშინ, როცა მთელი ქვეყანა ასე სადღესასწაულოდ მორთული იყო. ღმერთს არ მიუცია, არა და არა „ივერიისთვის“ ის нюх-ი მიეგნო, რომ ბ-ნ ნიკოლაძის გაბელინსკებაში არის ის Общественная цель, რომელსაც Новое Обозрение ასეთის გამარჯვებით ეძებს და ასეთის დამარცხებით ვერ უპოვნია დღემდე. ზოილი და ვანუა — ღვთის მადლით — მშვიდობით ბრძანდებიან.

დღეს ხმა გავარდა, ვითომ Новое Обозрение, გახარებული მით, რომ ეგრე გაბედნიერდა ბ-ნი ნიკოლაძე Тифлисский Листок-ის წყალობით, ახლა ბ-ნ ნიკოლაძის შუამდგომლობით აპირობს თავისის მხრითაც ჯილდოების დარიგებას. ბ-ნ ნიკოლაძეს წარუდგენია, რომ სახელოვანი ზოილი ორჯელ გამოგდებული Новое Обозрение-დამ, ხელახლად მიღებულ იქმნას ამ რედაქციაში წინანდელის მუნდირით, ჭორებისა და ტყუილების ჯვრებით გულზე და ყელზე, და მხარ-იღლივ ლენტით, რომელსაც ზედ აწერია: „За усердие“. ძალიან მოსწონთ აქ ეს ამისთანა სულგრძელობა ბ-ნ ნიკოლაძისა. ამბობენ, თუმცა Тифлисский Листок-ის წყალობით აგრე გადიდკაცდა და ამაღლდა ბ-ნი ნიკოლაძეო, მაგრამ — დახე იმის სულგრძელობასაო! — თავისი უკან-ჩამორჩომილი მეგობრები დიდკაცობაშიაც არ დაივიწყაო. მთელი ქალაქი სიხარულით ფეხზედ ვეღარა დგება, რომ ძლივს ამ უბრალოდ დევნულს სახელოვანს ზოილს შესაფერი წყალობა ეღირსება Новое Обозрение-საგან, რომელსაც თურმე დიდი მზადება აქვს ამ მის მიერ შერისხულის დევ-გმირის ახლად მიღებისათვის. ტახტად უდგმენ ოქრომკედით ნაკერს ტყუილის გუდას და იმ პატივსაც უპირობენ, რომ ბ-ნს ნიკოლაძეს გვერდით მოუსვან მხარის დასამშვენებლად. ქალაქი ამ დღისთვის ჩირაღდანს ამზადებს. ზოილი და ვანუა — ღვთის მადლით — მშვიდობით ბრძანდებიან.

[1889 წ.]

ჩვენი ეხლანდელი სიბრძნე-სიცრუე

ლექცია პირველი

მოწყალენო ქალბატონებო
და მოწყალენო ბატონებო!

მე არ ვიცი როგორ აღმოვთქვა, რა სიხარული ჰდუღს და გადმოდის ეხლა ჩემს გულში, რომ გხედავთ ამდენს ბრწყინვალე გვამს, აქ მობრძანებულს ჩემდა სასმენლად. ბაგენი ჩემნი

ნამეტანობისაგან სიხარულისა ვერ შემძლებელ არიან აღმობეჭდონ ის, რაც აწ ჩემს გულშია. სწორედ მოგახსენოთ, არც სასურველია. ვშიშობ, რომ ეს გულიდამ აღმობეჭდვა ჩვეულებად არ გაგიხდეთ, აქაო და ასე ჰქმნაო ლექტორმა. ბაძი ხომ კარგია ზოგჯერ, ზოგჯერ-კი ღმერთმა შეინახოს. გულიც არის და გულიც. ვისაც ფაქიზად გული შენახული არა აქვს, იქიდამ ამოსული არც ყოველთვის კეთილ-სასურნელია, არც ყოველთვის სასიამოვნო დასანახი, მაგალითებრ, ბოყინი, ზაფრა და სხვა ამისთანა. ბოყინი. ზაფრა კუჭის საქმეაო, მეტყვით, და არა გულისაო. მართალია, მაგრამ გული, გონება და კუჭი ერთმანეთზედ ჰკიდიან, ნამეტნავად ეხლანდელ დროში. ამას მერმეცა ვნახავთ. ეხლა-კი უკაცრაოდა ვარ, რომ ამისთანა ცუდ-გუნებიანი სიტყვა, როგორც ბოყინი და ზაფრაა, ვიხმარე. სიტყვამ მოიტანა, მაგრამ სიტყვამ ისეთი რამ უნდა მოიტანოს, რომ სასიამოვნო იყოს, ბოყინი და ზაფრა ამისათვის რა გამოსადეგია. კიდევ მოგახსენებთ, უკაცრაოდა ვარ-მეთქი.

მე ვხედავ, ბატონებო, რომ ჩემმა უკაცრაობამ თქვენ გაგაკვირვათ. ნუთუ ამ სიტყვას თქვენში ლილახანა წაუხდა და ხმარებისაგან განდევნილ იქმნა? არც საკვირველია. მე მგონია, ერთი დიდი საბუთი უნდა გქონდეთ ეს უკაცრაობა ჯვარს აცვათ და საიქიოს გაისტუმროთ. თუ ბოყინი და ზაფრა საბოდიშოა, თუ ამისთანა უმანკო სიტყვებისათვისაც უკაცრაობას მოვითხოვთ, მაშინ ხომ ჩვენმა სასიქადულომ „კვალის“ რედაქციამ თავისი დუქან-ბაზარი უნდა აალაგოს, რადგანაც წლითი-წლობამდე, ყოველს საათს, წამ-და-უწუმ ამ უკაცრაობის თქმას მოუნდება. როდისღა მოიცლის იმ მშვენიერ და ტკბილ უშვერ-სიტყვაობისათვის, რომლითაც ასე სამართლიანად იტაცებს ჩვენს სულსა და გულს და რომელიც ობოლ მარგალიტებსავით მოეყვანა ამას-წინათ „დავიწყებულ მწერალს“ „ივერიაში“.

მე მესმის, ბატონებო, თქვენი საბუთიანი შიში, რომ ამ უკაცრაობას არ გადააყოლოს ბ-ნმა გ. წერეთელმა იგი ლაზათი, რომელიც ასე ამშვენებს „კვალსა“ და მით არ მოგაკლდეთ დიდი სიამოვნება „კვალის“ კითხვისა. მართლადაც, უკაცრაობის ცხრილში რომ გაატაროთ „კვალი“, რაღა დარჩება ძირს, რომ ვიკითხოთ, ვისწავლოთ და ვისიამოვნოთ ისე, როგორც დღეს ვკითხულობთ, ვსწავლობთ და ვსიამოვნებთ.

რაკი ეგრეა, მეტი რა გზაა, მეც მოვიხრი თავს ამ შიშის წინაშე და თქვენთან ერთად პანღურსა ვკრავ ამ დროგარდასრულს უკაცრაობას. ხომ ჰხედავთ, ბატონებო, რა დრო და ჟამის ამყოლი და მორჩილი კაცი ვარ. ტყუილად-კი არ არის ნათქვამი, დრონი მეფობენო. დიაღ, მე არა ვგევარ იმ ვიღაც „დავიწყებულ მწერალს“, რომელმაც „ივერიაში“ რაღაც ძველს ზრდილობასა და მართებულობაზე ჩამოაგდო ლაპარაკი. იმიტომაც არის დავიწყებული, რომ ამისთანა ძველ-ძულებზე, ხარა-ხურაზე ჰლაპარაკობს. უკაცრაობა მკვდარი სიტყვაა და დეე მკვდარი მკვდარს ავკიდოთ—საფლავამდე წაიღოს. მე-კი ახალი კაცი ვარ და არა რა ახალი არ მეუცხოების.

ერთის სიტყვით, რა მეტი გზაა, დაგეთანხმებით და ამ მეტხორცს უკაცრაობას თავისს ძველ პატრონებს ჩავაბარებ. იქნება გეგონოთ, ამით მინდოდეს თავი მოვაწონო გ. წერეთელს, რომ მესამე დასში შესასვლელად თავისის ბედნიერის ხელით კარი გამიღოს. სულაც არა. მე უფრო შორს მინდა გადავაბოტო. თუ ღმერთი შემეწევა და მე ჩემით მოგაწონეთ თავი, მე მეოთხე დასს შევადგენ და მეთაურად გავუხდები. ოთხი სამზე ერთით წინ არის და მეც მინდა, თუ ვიქნები, წინ ვიყო. ბ-ნ გ. წერეთლის დიდი ღვაწლი მით არის დაუვიწყარი, რომ ამისთანა ადვილი გზა გვიჩვენა წინაურობისა: საქმე ეხლა თვლაშია, მეოთხეს მეხუთე მოჰყვება, მეხუთეს — მეექვსე და წავა ესე, მინამ ადამიანს სათვალავი შემოაკლდება. ქართული პროგრესი ეს არის და ევროპისა-კი რა მოგახსენოთ.

მეტყვით, რომ მეთაურობას ცოტა რამ სხვა ყუათიანი საფანელიც უნდაო. არ ვიცი, რათ უნდა გეგონოთ, რომ მე ამ საფანელს მოკლებული ვარ. მე, როგორც ვხედავ, მინამ ჩემს განზრახულს საგანზე დავიწყებდე ლაპარაკს, მომინდება მოგახსენოთ ჩემი ვინაობა: რა ვარ და რას უნდა მოელოდეთ ჩემგან. მე, ბატონებო, ასეც მჩვარში ნუ გამახვევთ. მე ბევრი რამ კარგი მჭირს. ვიღაცამ წამოროშა, რომ თავისის-თავის ქება დამპალ კიტრადაც არა ჰღირსო. სტყუის, თქვენმა მზემ. მაშ რამ ააცოცა ჩვენი ბრძენი ბ-ნი გ. წერეთელი და დაასკუპა მუმიასავით „მესამე დასის“ თავზე? ამისთანა ცხადს მაგალითს მარტო ბრმა თუ ეურჩება და იმედი მაქვს, თქვენში ბრმა არავინ არის, ღვთისა და თქვენის წყალობითა.

ერთის სიტყვით, მე ბევრი რამ კარგი მჭირს. ჯერ ერთი,

რომ ბრძენი ვარ, თუმცა თ. მ. მაჩაბელსავით მარტო მე ვიძახი ჩემს თავზე ამას და სხვისაგან ჯერ არავისაგან გამიგონია. რა ვუყოთ, რომ სხვას არ მივაჩნივარ ბრძნად? გალილეი ბრძენი კაცი იყო და კინაღამ ცეცხლში არ დასწვეს, როგორც სულელი. განა გალილეი ბრძენი არ იყო!.. თუ მაშინ ვერ იცნეს, ეხლა ხომ იციან!.. მე და თ. მ. მაჩაბელი ამითი ვნუგეშობთ.

მეორე, რომ თუ ლაპარაკი გავაბი, ცხრა უღელი ხარიც ვეღარ დამაყენებს, თუნდა ენაზე წისქვილის ქვაც დამკიდოთ. ნუ იტყვით, რომ ყბედი ვარ, ან ენის ქავილი მჭირდეს, დღეს ჩვენში ისე გახშირებული, როგორც ინფლუენცა. ნურას უკაცრაოდ, თუ თ. მ. მაჩაბელი ყბედია, მეც დეე ყბედი ვიყო. აბა თ. მ. მაჩაბელზე ვინ იტყვის ყბედიაო. ცოდვა არ არის იმაზე ეს ითქვას. ენა ძირში არ უნდა მოეჭრას ამის მთქმელს!.. თუნდ ვთქვათ, ისიც ყბედი იყოს და მეც. მე ამისი არ მეფიქრება. ამისთანა კაცთან ჯოჯოხეთიც სამოთხეა, თუ ნამეტნავად ყურები დაცმული გაქვს. არ მეფიქრება-მეთქი, იმიტომ რომ თქვენ ისე გაგაჩვიათ და დაგაჩვიათ თ. მ. მაჩაბელმა, რომ მის მერმეთ ძნელია ვინმე დაიწუნოთ, აქაო და ყბედიაო. ამ-სახით, თქვენისა და უფრო თ. მ. მაჩაბლის წყალობით, იმედი უნდა ვიქონიო, რომ მეც იმოდენა მოთმინებას შემაწევთ, რამოდენადაც შეაწევდით ხოლმე ჩემს წინამორბედს თ. მ. მაჩაბელსა, მით უფრო, რომ სად მე და სად ის, რაკი ყბედობაზე მივარდება საქმე. სად კუის ცოცვა და სად გაჭენებული ცხენი. აწი-აწოც რომ იძახო, ვერ მოვეწევი. ვერ ვიტყვი, რომ ყბედობა ჭირი იყოს და თუ ჭირია, შეჩვეული ჭირია, ნამეტნავად თქვენთვის.

მე ვამბობ თქვენთვის, იმიტომ რომ ქართველები ხართ და ქართველებს განა ერთი და ორი ბედნიერი შემთხვევა გქონიათ გეწვნიათ მთელი სიტკბოება ლაპარაკისა, როცა თ. მ. მაჩაბელი მოხსნის ხოლმე პირს თავისს გუდას. ამიტომაც მოგახსენეთ, თქვენ ამ ჭირს შეჩვეული ხართ-მეთქი და შეჩვეული ჭირი ხომ შეუჩვეველს ლხინსაც სჯობია. აი, თუნდა ყბედადაც მიმიჩნიოთ, ჩემი ნუგეში რაშია. მართალია, ბევრჯელ მოუბეზრებია თქვენთვის თავი თ. მ. მაჩაბელს და გიკივლიათ: კაი, თუ ღმერთი გწამს, გეყოფა, გაგვეცალეო. მაგრამ შენც არ მამიკვდე. იმას წარბიც არ შეუხრია, მითამ აქ არ

ფერიაო. ფეხიც არ მოუცვლია, ისე მდგარა. როგორც გაუტეხელი კახე. მეც თუ ასე მოგაბეზრეთ თავი და დაბრკოლეთ, წადი, მოგვშორდიო, რა გგონიათ? განა მე იმაზე ნაკლები ვაჟკაცი ვარ, რომ კალთები ავიკრიბო და გავიქცე. მე თ. მ. მაჩაბლის დარიგებული ვარ: თუ უნდათ, თითონ წავიდნენ და სულ ერთიანად გალაგდნენ, შენ შენსას ნუ დაიშლი, თუნდაც მარტო დარჩეო. ეს უბრალო კაცის სიტყვა ხომ არ არის, რომ ერთს ყურში შეუშვა და მეორიდამ გაუშვა.

მესამე ჩემი კარგი ის არის, რომ როცა გული ფუღუროო მაქვს და შიგ არა-არის-რა, გულში ცემა ვიცი, როგორც თ. ი. მაჩაბელმა, მითამ და იმის ნიშნად, რომ ვიწვი და ვიდაგვი ქვეყნისათვის. მე მირჩიეს, რომ სჯობს ხახვი იქონიო ჯიბეში და როცა მაგისთანა რამ დაგჭირდეს, თვალები ხახვით მოისრისო, ცრემლები მოგედინება და უფრო დაგიჯერებენო. მაგრამ შენც არ მამიკვდე; სად გულში ხელის ცემა და სად ხახვი!.. გულში ცემა ვაჟკაცური საქმეა. ხახვი რას მიქვიან. ეს ჩემი ჩვეულება გულში ხელის ცემისა, ეგრეთ კარგად შეთვისებული თ. ი. მაჩაბლისაგან, იმიტომ მოვიტანე აქ, რომ გაგაფრთხილოთ და ხელის გაშლაზე შორს იყვნეთ ჩემგან. რა ვიცი? იქნება ხელის ქნევაში, როცა ძალიან გავფიცხდები, ველარა გავიგო-რა და ვისმე ხელი მოგახვედროთ. გთხოვთ, თუ ეს მოხდა, მეტის-მეტს ჩემს გულის-ტკივილს მიაწეროთ და სხვას არაფერსა. რა ვქნა? გულში რომ ნაპერწკალიც არ იყოს, მაინც ხანდისხან დამჭირდება გაჩვენოთ, რომ შიგ გახურებული თორნეა. თორნე ხომ იცით: პურს არსებისას აცხობს.

ახლა იმას იკითხავთ: რაზე გააბი ლაპარაკი ასე ქსელსავით და აღარ ათავებო. მასზე, ჩემო მოწყალენო ქალბატონნო და ბატონებო, რომ ხვნაში პირობის დადება სჯობს, თუ გინდა რომ მკაში არ წამოგედავონო. ეხლა რაკი გამოგეცნაურეთ, მე აღარაფრის შიში არა მაქვს. უსათუოდ ჩემთან ერთად იტყვით, რომ მე, ესე იგი თქვენს ყურმოჭრილს მოსამსახურეს, ყოველი ის სიკეთე მჭირს, რაც საჭიროა მეოთხე დასის მეთაურობისათვის. ხუმრობაა, ერთს კაცს წილად ჰრგებოდეს უშვერსიტყვაობა გ. წერეთლისა, ყბედსიტყვაობა თ. მ. მაჩაბლისა, ფუღურსიტყვაობა თ. ი. მაჩაბლისა! მართალია, ზოგიერთი სწავლული და მეცნიერი ამტკიცებს, რომ ეს სამივ ერ-

თად დომხალსავით რომ აურიო, კარგად დაზილო და ერთს კეცზედ გამოაცხო, ის გამოვაო, რასაც რუსები „ნულს“ ეძახიან, ფრანგები „ზეროს“ და ქართველები ილია ხონელს. მაგრამ სცდებიან, ნუ გჯერათ. ამ სამის კაცის ღირსება მარტო მე მარგუნა ბედმა და სამება იგი, ზელით, თუ გათქვეფით ერთ-არსებად ქცეული, მარტო მე ვარ!.. მე ვარ-მეთქი!.. ხომ ხედავთ, რაკი „მე“ ვთქვი, გულში ისე ვიკარ ხელი, რომ კინაღამ გადავიქეცი. ასე იცის თ. ი. მაჩაბელმაც, როცა თავისთაის ახსენებს და თავისს „მეს“ მიეყუდება ხოლმე, როგორც ბოძსა. ეხლა გკითხავთ თქვენ: აბა რა მიმიგავს რუსულს „ნულს“, ფრანგულს „ზეროს“ და ქართულს ილია ხონელს.

მე გავათავე რაც სათქმელი მქონდა, მინამ შევუდგებოდი ჩემს განზრახულს საგანს. იქნება, გიხარიანთ კიდეც, მადლობა ღმერთს, ძლივს გაათავაო. მერწმუნეთ, მე თუ აქ ვიღვწი, მარტო თქვენის გახარებისათვის. მარტო ერთი რამ მედარდება. მე — ჩემის თავის ამბავი რომ ვიცი — თუ ერთი აღვირი მოვუშვი ჩემს ენას, ხშირად მოგინდებათ ნატვრა: უჰ, თქვენი ჭირიმე, როდის გაათავებსო. მაშასადამე, ხშირად მოგეცემათ მიზეზი გაიხაროთ, — მადლი უფალსა, ძლივს არ გაათავაო. ეს გახარების გახშირება და, მაშასადამე, გაიეფება ვერაფერი თამასუქია ჩემთვის. ვიცი, კარგად ვიცი, რომ ოდეს ტურფა გაიეფდეს, აღარა ღირს არცა ჩირად. მაგრამ გულს არ გავიტეხ. საცა თევზი არ არის, იქ კიბოს თევზად ჰხადიანო, იტყვიან რუსები. „დრო მოვა და გატკბილდების, ხილად სჭამენ პანტის ჩირსა“, ამბობენ ქართველები. მეც ვითომ კიბო ვარ უთევზურ ადგილას, ან პანტის ჩირი უხილო ქვეყანაში. გთხოვთ, გამიტანოთ და დამჯერდეთ, რაცა ვარ.

ეხლა დროა შევუდგეთ ჩემის ლექციების საგანს. სმენა და გაგონება!.. საგანი ჩემის ლექციებისა არის ეხლანდელი ჩვენი სიბრძნე-სიცრუე.

იქნება ამ სათაურმა გაგაოცოთ. მე იმდენი თქვენი გაოცება არ მინდა, რამდენიც ის, რომ ამ უთავბოლო დრო-ჟამს, როცა ჩვენში დავთრები აირია, როცა ძაღლს, უკაცრავად არ ვიყო — პატრონი ვერ უცვნია და პატრონს ძაღლი, შესაფერი სახელი რამ დაერქვას. მე ვამტკიცებ, რომ ეხლანდელი დრო დროა სიბრძნე-სიცრუისა, მე ვამბობ ჩვენი, ესე იგი ქართველების დროა-მეთქი ასეთი. სხვებთან მე საქმე არა მაქვს. ყვე-

ლა ერს ეხლანდელს დროში იმდენი თავისი საკუთარი თავში საცემი აქვს, რომ ძნელია სხვისთვის მოიცალოს ვინმემ. მაინც-და-მაინც, დეე სხვამ თავისი იცოდეს, ჩვენ ჩვენი უნდა შევიტყოთ.

გთხოვთ **დაიხსომოთ,** რომ ამ საგანს პირველად მე მივეკარე, ეს საგანი პირველად მე აღმოვაჩინე, თორემ ბოლოს, როცა მე ამით სახელს ვიშოვი, ბ-ნი გ. წერეთელი წამომეცილება, **სახელს პირველობისას** ის დაიჩემებს და სადაოდ გამიხდის საქმეს. ესეთია მისი საქებური ზნე-ჩვეულება.

რას ჰნიშნავს ეს ორი სიტყვა — სიბრძნე-სიცრუე, ერთმანეთზე გადაბმული? ამის **პასუხი,** ამისი **ახსნა შორიდამ** დაწყებას ნდომულობს. ვეცდები ჯერ ყველაზე უწინარეს მოგახსენოთ, რა აზრი უნდა ჰქონოდა ამ ორს ერთმანეთთან განუყოფელად ჩართულს სიტყვას უწინ. ეს ახსნა მოგვინდება, რომ წინანდელი სიბრძნე-სიცრუე ეხლანდელს პირისპირ წავუყენოთ და მით გავიადვილოთ გაგება, ეხლანდელი სიბრძნე-სიცრუე რით არის განსხვავებული. ჰხედავთ, ბატონებო, რა მეცნიერულ გზით მივდივარ. მაშ!.. განა ტყუილი გეგონათ, რომ ვთქვი, ბრძენი ვარ-მეთქი. ბრძენი ვარ, მაშ რა ჯანაბა ვარ.

საბა ორბელიანმა რომ თავისი ზღაპრები დასწერა, სიბრძნე-სიცრუის წიგნი დაარქვა. მე ხშირად ჩავფიქრებივარ ამ უცნაურს სახელს წიგნისას. მართლაც, სადაც სიბრძნეა, იქ სიცრუეს რა ხელი აქვს? სიბრძნესთან სიცრუე რა მოსატანია? რა სიტყვის მასალაა? რა უგავთ ერთმანეთსა? საბა ორბელიანი — ეს ბრძენი, დარბაისელი კაცი, რათ იკადრებდა სიბრძნეში გაერია სიცრუე? ან რა სახარბიელო სახელია სიცრუე?

მე ვფიქრობ, რომ საბა ორბელიანს ამის თქმა უნდოდა: მე ზღაპარს გეუბნები და სიბრძნეს-კი გამცნებო. ზღაპარი მოგონილი **ამბავია, არა-მართალი,** მაშასადამე, სიცრუეა. ამ მხრით წიგნი საბა ორბელიანისა სიცრუეა. ის სიცრუე-კი არა, რომელიც სწამლავს და ჰშხამავს ადამიანს და სიცრუის მთქმელს უფრო სთხრის და აუწმინდურებს, ვიდრე სხვას. ის სიცრუე-კი არა, რომელსაც აუღია ურცხვად თავი და ქურდულად იკბინება გესლიან მორიელსავით და რომელიც ასე საზიზღარია და სამართლიანად დევნული ყოველ პატიოსან კაცისაგან. ის სიცრუე-კი არა, რომელსაც ბუდე გაუკეთებია ჩვენს სასიქადულო „მესამე დასის“ ჟურნალში, ბ-ნი გ. წერეთელის თავ-

მოსაწონებელ „კვალში“, და რომელშიაც იგივ ბ-ნი გ. წერეთელი კრუხადა ზის და სჩეკს ტყუილების წიწილებს და ყოველ-კვირა გამოჰყავს იარმუკაზე გასასყიდად.

საბა ორბელიანის სიცრუე — უჰ, რა ცუდი სიტყვაა! ნეტავი ეს სამი სიტყვა ერთმანეთზე გადასაბმელი არ იყოს!.. საბა ორბელიანის სიცრუე-მეთქი სულ სხვაა. საბა ორბელიანის სიცრუე ზღაპარია, არაკია, იგავია. იგავი, არაკი, ზღაპარი ამისთანა სახეა, კანია აზრისა, რომელიც საჭკუო და საზნეო ჰეშმარიტებას ზედმიწევნით გვიხატავს ხორცშესხმულად, ჭკუას გვასწავლის, გვარიგებს, ზნეს გვიწურთნის, ავსა და კარგს გვანიშნებს ერთმანეთში გასარჩევად. თუ საბა ორბელიანისებური ზღაპარი, არაკი ამას არა სჩადის, განზრახვად, საგნად-კი სწორედ ეს უნდა ჰქონდეს, თორემ ზღაპარი, არაკი, იგავი თავისს მიზეზს არსებობისას მოკლებული იქნება. ამ მხრით ზღაპარი, არაკი, იგავი სიბრძნეც არის და სიცრუეც. სიცრუე თითონ ამბავია, სიბრძნე — შიგ ჩასახული აზრია. ერთიც, მეორეც და მესამეც ხელოვნური ხორცთსხმაა საჭკუო, საზნეო სწავლა-შთაგონებისა, განსახოვნებაა აზრისა, ისეთი განსახოვნება, რომელიც მარტო შემოქმედებითის ნიჭის საიდუმლოებას შეადგენს.

ჩვენი ზღაპარი ტყუილად-კი არ იწყება „იყო და არა იყო რათი“. „იყო“ შიგ ჩასახული აზრია და აზრი ხომ ყოველთვის ყოფილა, არის და იქნება. „არა-კი იყო რა“ ეკუთვნის თვით ამბავსა, რომელიც არც ყოფილა და არც არის. ამიტომაც არა-კი, რომელშიაც ცოცხლად, ცხოვლად არის ჩასახული აზრი, იზიდავს ადამიანის გულის-ყურს იმდენად, რომ თვით არაკის სიცრუეც-კი მართალი გგონია და სულ გავიწყდებათ, რომ ყურს უგდებთ მოგონილ ამბავსა. ამ სასწაულს სჩადის ხელოვნება.

მე მგონია, რომ თვით სიტყვა „არაკი“ წარმომდგარია „არაკი იყოდამ“, მხოლოდ შემოკლებულია.

აქაც გთხოვთ, მემოწმნეთ, თორემ ამასაც ხელიდან გამომგლეჯს ჩვენი გ. წერეთელი, ეგ სიტყვა პირველად მე ავხსენიო და დავიღუპე ხომ კაკალი კაცი. მესამე დასი ხომ დაუჯერებს და დაუჯერებს და ერთს აღლზე კიდევ მაღლა აასკუპებს თავისს მეთაურს.

როცა მთქმელი ასე იწყებს ზღაპარს: „იყო და არა-კი იყო

რაო“, თითქო თავიდამვე ჰსურს გაუწყოთ, რომ არყოფილს, არ-არსებულ ამბავს გეუბნებიო, ხოლო სულს ადევნე გულის-ყური და არა ხორცსაო, აზრსა და არა ამბავსაო, რადგანაც ამბავი მარტო აზრის გამოსასახავად არის აქ ჩართული და მოგონილიო. ამიტომაც, თუ ზღაპარს, არაკს, იგავს აზრი არა აქვს, უგემურია, უმარილოა, როგორც ოხუნჯობა კევი-ღეჭია „გზა-კვალისა“, ამ „კვალის“ უქვითკირო და ბურბუშელა დედა-ბურჯისა.

ზღაპარი, არაკი, იგავი მხოლოდ მაშინ აიყოლიებს ხოლმე გატაცებით ადამიანის გულის-ყურს, როცა გამცნებთ რასმე საჭკუოს და საზნეოს მართალს, რომელიც ისე შიშველად, ხორცშეუსხმელად, უსახოდ, უსურათოდ, უფერადოდ ყველასათვის ადვილად დასანახი არ არის. ვიმეორებთ: სწორედ ამიტომ ზღაპარი, არაკი, იგავი ერთსა და იმავე დროს სიბრძნეც არის და სიცრუეც, სიბრძნე სულით, სიცრუე ხორცით. აქ სიცრუე ხატებაა, განსახოვნებაა სიბრძნისა. ამიტომაც ესეთი სიცრუე არამც-თუ ცოდვაა, ასე სამართლიანად საზიზღარი კაცთა ურთიერთობაში და ასე მოწონებული „კვალში“, არამედ მადლია, რომლითაც ასე გამოჩენილნი არიან ეზოპე, ლაფონტენი, გრიმმები — ძმანი, ანდერსენი, კრილოვი, საბა ორბელიანი და სხვანი, ამ სახით მქადაგებელნი სიბრძნისა და ჭეშმარიტებისა. თითონ საღმრთო წერილის იგავნი ამავე ორკეც თვისებისა და ღირსებისანი არიან.

მთელი ეგრეთ-წოდებული სიტყვაკაზმული ლიტერატურაც ამ საფუძველზეა აშენებული: მოგონილის ამბით ცხადჰყოს მართალი. იგიც ამ სათავიდამ მოდის. ამიტომაც ამგვარს ლიტერატურაში არ არის არც ერთი მოთხრობილი ამბავი, რომ მართლა მართალი იყოს, მართლა ნამდვილი იყოს: სულ ადამიანის ფანტაზიით შექმნილია და ისეთის შემოქმედებით ხორცთშესხმული, სულთჩასახული, რომ კაცს-კი არ ეჯავრება, დიდადაც მოსწონს და ესურვება. ტარიელი, ნესტან-დარეჯანი, ავთანდილ, ფრიდონ, თინათინ არც თავისსა დღეში ყოფილან და არც არიან, არც ოდესმე უცხოვრიათ და არც ეხლა სცხოვრობენ, მაგრამ აბა ჰნახეთ ჩვენი საკვირველი რუსთაველი როგორ სასწაულთ-მოქმედობს ადამიანზე, როცა იმათს ცხოვრებას გვიამბობს, მათის ცხოვრების მაჯისცემას გვატყობინებს!.. შოთამ მის მიერ მოგონილ ამბავს ისეთი სუ-

ლი ჩაატანა, რომ ამ ჭეშმარიტ სულისაგან თვით არაჭეშმარიტი ამბავი მართალი გვგონია. აი ეს საოცარი გარდაქმნა, ანუ უკეთ ვთქვათ, ქმნა არ-ყოფილისა ყოფილად, მარტო შემოქმედს შეუძლიან და ამიტომაც ამ ღვთიურს ძალღონეს ქმნისას შემოქმედობას ეძახიან.

დიახ, ესეთია იგი საიდუმლოება ერთ-გვარის მადლისა, რომელსაც ზეგარდმო-შთაგონება ჰქვიან და რომელიც თვით ცოდვილს სიცრუესაც კი მადლს აქმნევინებს ხოლმე და ყურმოჭრილ მსახურად უხდის სიბრძნესა.

კიდევ სხვა მაგალითს მოვიყვანდი ამისთანა მადლიან შემოქმედობისას, ზეგარდმო-შთაგონებისას, თუნდა „რუხ მგელს“ გ. წერეთლისას, მაგრამ ვწუხვარ, რომ არავის წაგიკითხავთ და თაგვებს დარჩათ შესაჭმელად. თაგვებმა უფრო იციან ამისთანა სანუკბარის ყადრი. რითი ჩამოუვარდება ეს „რუხი მგელი“ ვეფხვის-ტყაოსანს? მარტო იმით, რომ აიღებ ხელში თუ არა, გადააგდებ, სხვით ხომ არაფრით! აი ეხლაც გვპირდება გ. წერეთელი, ოღონდ „კვალზე“ ხელი მომიწერეთო და ჩემს ახალს ნაწერს „გულქანს“ მუქთად მოგართმევთო. მოდით და ამისთანა საჩუქარს ზურგი შეაქციეთ. თაგვებს ეხლავე სუნი აუღიათ, კბილებს თურმე ჰლესენ და სიხარულით იძახიან: რა გვეშველებოდა, რომ ბ-ნი გ. წერეთელი არა გვწყალობდესო.

მართალია, სიცრუეს ისე სამართლიანადა აქვს წამხდარი სახელი, ისეთი საზიზღარი რამ არის ადამიანის ყურისათვის, რომ სჯობდა ამისთანა საქმეში სულაც არ ხმარებულიყო. მე დიდის სიხარულით აქ არც-კი ვახსენებდი. ღმერთმა სიცრუეც შეარცხვინოს და მისი მადლიც. ამ საქმის საკადრისი სხვა სიტყვაა საჭირო!.. ხოლო იმისთანა ბრძენი და სათნო კაცი, როგორიც საბა ორბელიანია, რაკი სიბრძნესთან სიცრუესაც ახსენებს და თავისს გონების ნაღვაწს სიბრძნე-სიცრუის წიგნს არქმევს, ჩვენ ამისთანა სიტყვისათვის ჭკუა უნდა მოგვენახა. უსათუოდ უნდა გვეკითხნა: ამით რის თქმა უნდოდა იმისთანა წინდახედულს, ჭკუიანს და სათნოებით სავსე კაცს, როგორიც საბა ორბელიანია. ამას მოითხოვს იგი სამართლიანი პატივისცემა, რომლითაც ჩვენ აღსავსენი ვართ საბა ორბელიანის მიმართ. საბა ორბელიანის სიცრუე და ერთობ სიტყვაკაზმულ ლიტერატურისა უცოდველია, უმწიკვლოა, უბოროტოა, უბრ-

ყვილოა. იგი ნამუსიანია, არც არავისა ჰმტრობს, არც არავისა ჰგმობს. ამაზე მეტსაც ვიტყვით, იგი მადლიანია იმ მხრით, რომ აზრის ამხსნელია, მაუწყებელია, გაგების გზა და ხიდია, ცოცხალი ხატია, ხელთქმნილი დიდის გრძნეულებით.

ამით ვათავებ ჩემს პირველ ლექციას. თუ ვერა გაგაგებინეთ-რა, ნურას უკაცრაოდ, საქართველოში განა ვინა ჰლაპარაკობს იმისათვის, რომ გაგაგებინოთ რამ? მე რა წითელი კოჭი ვარ? ვისი მეტიჩარა? ამაზე ნუ ამიხირდებით, თორემ გავაჩამ და აღარ გავათავებ ლაპარაკსა. ეხლაც მე თქვენგან მოწონების ტაშს ველოდი და ამის მაგიერ ვხედავ, რომ თავს აკანტურებთ თვლემისაგან და მინამ ხვრინვა არ ამოგიშვიათ, ეკითხოვებით მეორე ლექციამდე.

ლექცია მეორე

მოწყალენო ქალბატონებო და მოწყალენო ბატონებო!

წინა-ლექციაში მოგახსენეთ, რომ საბა ორბელიანისებური სიცრუე ნამუსიანია. არც არავისა მტრობს და არც არავის ჰგმობს-მეთქი, არც არავის ჰყიდის და არც არავის ჰყიდულობს. იგი ერთგული მსახურია სიბრძნისა და ამიტომაც მადლიანიც არის.

სულ სხვაა ჩვენი ეხლანდელი სიბრძნე-სიცრუე. ეხლა სიცრუე, ვით გამოუქნელი ხარი, სიბრძნის უღლიდამ გამოეშვა და გაყალაღნებული დაიარება თავისად. თუ სადმე წააწყდება სიბრძნეს, მარტო იმისთვის, რომ თითონ ბატონად გამოეჭიმოს და სიბრძნე მსახურად გაიხადოს. მაგალითებისათვის შორს არ მოგვინდება წასვლა.

ხომ გახსოვთ 23-ს დეკემბერს მომხდარი კრება სათავადაზნაურო სკოლის საქმეზე. ისიც გეხსომებათ, რომ ჩვენს საზოგადოებას ოდესღაც ამოურჩევია კამისია და მიუნდვია გამოარკვიოს რა სახის სკოლაა უფრო საჭირო ჩვენთვის: ის, რაც ეხლა არის, თუ სხვა-გვარი რამ სკოლა. კამისიას უმუშავნია კარგა ხანს, ბევრი რამ საბუთი და ცნობა შეუკრებია, რაც ძალი და ღონე ჰქონია არ დაუზოგავს, საქმეში ჩაუხედნია, აწონია, დაუღია და ეს დაუსკვნია: აწ არსებული სკოლა დარ-

ჩეს, როგორც დღეს არის და მის სისწორივ საჭიროა გაიმართოს სამეურნეო სკოლაცაო.

მე იმის განხილვაში არ შევალ, მართალია ამაში კამისია, თუ არა. ასეა თუ ისე, — ეს მისი აზრია, მისი დასკვნაა და როგორც თვით სიმძიმე საქმისა ითხოვს, ისე უნდა გამოჰკიდებოდნენ კამისიისაგან დასკვნილს აზრსა. რა თქმა უნდა, ამ საგანზე ბევრი ჰოც ითქმის და ბევრი არაც და არავის არ აეკრძალება თავისი სთქვას. ხოლო ჭკუა-დამჯდარი, წინ-მოფიქრებული, წინ-დახედული, აზრიანი თქმა-კი უნდა და არა ბორბოშელა სიტყვების რახუნი, აქაო და ენა მექავებაო, ანუ სხვის ნაღეჭის ხელახლად ღეჭვა, როგორც ბ-ნმა გ. წერეთელმა იცის და ახალ ამბად-კი ასაღებს თავისის სახელით.

გადასწყვიტეს, რომ აწ არსებული სკოლა იმ სახისა და პროგრამისავე იყოს, როგორც არის და ყოველ-წლივ თითო კლასი მოემატოს, ვიდრე სრულ გიმნაზიად გადაიქცეოდეს. კარგი და პატიოსანი. ამ-სახით, გაიმარჯვა ბერძნულმა და ლათინურმა ჩვენში. ნეტავი ჩვენ!.. ყველაფრით სავსენი ვიყავით, ეს ბერძნული და ლათინური-ღა გვაკლდა და ამასაც ხომ ვისწავლით!.. ერთმა იქ დამსწრემ კაი ნუგეში მოგვცა: რა ძალიან უფრთხით ამ ბერძნულს და ლათინურსაო. ერთიცა და მეორეც მკვდარი ენაა და შორს არ არის ის დრო, რომ დასამარხავი გაგვიხდებაო. დეე იყვნენ, მინამ დაიმარხებიანო. ყველამ სიხარულით პირები დავაღეთ, ეს ნუგეში რომ მოგვეცა.

იყვნენ, მაგრამ ჩვენ რომ ისე მოგვივიდეს — მკვდარი მკვდარს აეკიდა, საფლავამდე წამიღეო? ან მინამ პეტრე მოვიდოდა, პავლეს ტყავი გააძრესო! მაშინ რაღა ვქნათ? თუნდა ეგეც არ იყოს, ეგ მკვდრები ჩვენ რათ უნდა შეგვანახვინონ! იმიტომ ხომ არა, რომ ყვავმა თავისი მკვდარი ბახალა ბუს მიუგდო, დიდი თავი გაქვს და შენ იტირეო. რა დამტირებელნი და ჭირისუფალნი ჩვენა ვართ ბერძნულისა და ლათინურისა. მკვდარი მკვდრის პატრონისათვის ჩაგვებარებინა, უფრო უპრიანი არ იყო? სხვა ველარავინ იშოვეს ჩვენს მეტი?!. მადლობა ღმერთს!.. ცხონებულმა მიხეილ ნიკიფორიჩმა კატკოვმა ბერძნულს და ლათინურს კაი მაგარი აკლდამები აუშენა და ბევრიც: ერთ-ერთგან მიგვესვენებინა!.. ჩვენი რა შესანახნი არიან! ან რა ძალა გვადგია, რომ მკვდრების სუნით

გვინდა მოვშხამოთ საღი ჰაერი სკოლისა. ყოველივე ეს მერე მოგვივიდა ფიქრად, მაგრამ გვიან-ღა იყო. ნუგეშმა თავისი გაიტანა. მკვდრებმა გაიმარჯვეს ცოცხლებზე.

იქნება ეს ასეც უნდა. დეე მართლა იყვნენ ეს მკვდრები, მინამ აიღებს ვინმე და დასამარხავად გაიტანს. ასეა, თუ ისე, ბ-მა გ. წერეთელმა სიხარულით მაშინვე დეპეშა გაუგზავნა საიქიოს ნეტარხსენებულს კატკოვს და მიულოცა, რომ თუმც მოჰკვდი, შენის ანდერძით აწ ისევ ჰსაქმობ მკვდარიო. ჩვენ, ქართველები, ძლივს მივწვდით შენს სიბრძნე-სიცრუესაო. გიხაროდენ, მიხეილ ნიკიფოროვიჩ, შენ მანდ, ვითარცა მიხარიან აქ მე, გიორგი ექვთიმეს-ძესაო". არ ვიცით-კი, ეს სასახელო დეპეშა მარტო თავისის სახელით გაუგზავნა ჩვენმა ღვთით ბედნიერად ბრძანებულმა გ. წერეთელმა, თუ მესამე დასის სახელითაც. არა გვგონია. თუ სასახელო სადმე რამ არის, სხვას ძნელად უწილადებს ხოლმე ჩვენი ბ-ნი გ. წერეთელი, შინ რომ წვრილ-შვილი გიტიროდეს, გარეთ ტაბლას რა უნდაო. ეს თუ აქამდე არ გაუგია მესამე დასს, მალე შეიტყობს, — მაინც-და-მაინც იმაზე ადრე, ვიდრე ბერძნულსა და ლათინურს დაასაფლავებენ ღვთისა და თქვენის წყალობით.

ერთის სიტყვით, მკვდრები ჩვენს სკოლაში დავაყუდეთ. ვუცადოთ, მინამ დასამარხად გახდებიან. მაინც სხვა საქმე არა გვაქვს-რა. ავიღოთ ხელში საცეცხლურები და საკმეველი ვუკმიოთ, მინამ საქმე რამ გამოგვიჩნდება. ცუდად ჯდომას ხომ ცუდად შრომა სჯობია. ამინ და კირიელეისონ. მორჩა და გათავდა. ჩვენ სხვას აღარას ვიტყვით იმაზე თუ, — რამდენად ზედმიწევნილი პასუხია ეს განაჩენი იმისი, რაც ჩვენთვის საჭიროა დღეს. დავდგით ტახტი და ზედ წამოვასკუპეთ მკვდრები, ბერძნული და ლათინური. დრო გამოაჩენს, ვაი ეკუთვნის გამარჯვებულთა, თუ ვაშა.

ბოლოს ჩამოვარდა ლაპარაკი, საჭიროა თუ არა აწ არსებული სკოლაც იყოს და ამასთან ერთად სამეურნეო სკოლაცა. აი აქ გატყდა ტაბიკი. აქ გამოეშო სიცრუე სიბრძნის უღლიდამა. ეხლანდელმა სიბრძნე-სიცრუემ აქ შემოიყარა თავმოსაწონებელი დოინჯი. თ. მ. მაჩაბელი — ეს ყველასაგან ცნობილი მეთოფე თ. ი. მაჩაბლის მეცხოვნეთა, ეს წყნარი და ტკბილი მოუბარი ყოველ აბდა-უბდისა და გადასკუპდისა — წამოდგა... განა ერთხელ და ორჯერ? მე თექვსმეტი დავთვა-

ლე. ბევრი ილაპარაკა, როგორც მოგეხსენებათ იმისი ამბავი, და იქამდე წაიტყუა თავისის საკუთარის სიტყვის ლაზათმა, რომ კინაღამ დაგვაჯერა, ვითომ ჩვენში საკმაოდ გაბრძნობილნი არიან სამეურნეო ცოდნითა და სწავლითა. სხვა რამ სთქვით, თორემ სამეურნეო ცოდნა ჩვენში საკმაოაო. წარმოიდგინეთ, სიცილიც არავის მოსვლია, რომ ამ ბრძენთა-უბრძენესმა ორატორმა ასე ადვილად ამოაჩინა ჩვენში ეს უცნაური ამერიკა.

საკვირველი კაცი ბრძანდება ეს თ. მ. მაჩაბელი. შეჯდება ხოლმე მეტყველების ჯაგლაგს მერანზე, დაეშვება თავთავქვე და როცა საძუე შემოაწყდება, ყირამალა გადადის, თავი ცალკე მიგორავს იქით, ენა ცალკე ლაყლაყებს აქეთ, თავს ენა ვეღარ უპოვნია და ენას თავი. მე როცა თ. მ. მაჩაბელსა ვხედავ მოლაპარაკეს, მამლაყინწა მაგონდება. თ. მ. მაჩაბელიც ისე დახუჭავს ხოლმე თვალებს და ჰყივის უპრაგონოდ, თითქო არ უნდა დაინახოს, რა არის მოსარიდებელი და რა გვერდასაქცევი. იმისთვის სულ ერთია, მართალი და ტყუილი, შესაძლებელი და შეუძლებელი, ოღონდ ნუ დაუშლით-კი, ქვეყნის დასასრულამდე გააბამს და აღარ გაათავებს. ენა რომ გასატეხი იყოს, აქამდე ათას ალაგას გადუტყდებოდა. არც გასაცვეთია ეს ოჯახდაქცეული, თორემ ეს მაინც გვექნებოდა ნუგეშად.

ამ თვალთა ხუჭვაშია მიზეზი იმისი, რომ ხშირად თ. მ. მაჩაბელი თავის ნათქვამს გადასთქვამს ხოლმე, მე ეგ არ მითქვამსო. მართალიც არის: თითონ ყურს რომ არ უგდებს თავისს ლაპარაკს, საიდამ დაახსომდება, რა სთქვა და რა არა.

თ. მ. მაჩაბელმა ის არ გვაკმარა, რომ ჩვენ სამეურნეო სწავლა-ცოდნით საკმაოდ სავსენი ვართ. თავმოწონებით, როგორც მოგეხსენებათ „მერმე და მერმე“ მისი კეთილი ამბავი, წამოარახუნა: საჭიროა თუ არა ჩვენთვის სამეურნეო სკოლა, მე ამაზე ვერას ვიტყვიო, რადგანაც ეს საგანი ჯერ ნათლად არ გამიგდია თვალწინა, ჯერ ნათლად ვერ გამომირკვევიაო და ამიტომ გთხოვთ ამაზე საუბარი შემდეგისათვის გადასდოთო. როგორ? უმაღლეს სამეურნეო სასწავლებელში ნამყოფი კაცი გვეუბნება, საჭიროა თუ არა სამეურნეო სკოლა, ჯერ ვერ გამიგიაო. მაშ რაღად მირბოდა სამეურნეო სკოლაში, მერე უმაღლესში, თუ გაგებული არა ჰქონდა სამეურნეო სწავლა-

ცოდნის საჭიროება? მაშ როდის-ღა გაიგებს და გამოარკვევს ამ საჭიროებას, ან ვინ-ღა გამოურკვევს, თუ უმაღლესმა სასწავლებელმაც ვერ გააგებინა, ვერ გამოურკვია? შენი მტერის იყოს, რომ რაკი უმაღლესს სამეურნეო სკოლაში ასე მომცდარა და აქამდე ასე დარჩენილა, ეხლა ვეღარა გამოირკვიოს-რა, ვეღარა გაიგოს-რა.

ან რა სიტყვის პასუხია, რომ ითხოვა, რადგანაც მე ჯერ არ გამომირკვევია საჭიროება სამეურნეო სკოლისა, სხვა დროსთვის გადასდეთ ამაზე საუბარიო. აშკარაა, ამით ამის თქმა სდომებია: დამაცადეთ, ჯერ მე გამოვარკვიო და მერე დავიწყოთ ლაპარაკიო, თორემ თქვენ რა იცითო. დიდი კადნიერებაა კაცისაგან სთქვას, ამოდენა კრებული წადით, დაიშალენით და მიცადეთ იმ დრომდე, ვიდრე მე სამეურნეო სკოლის საჭიროებას გავიგებდეო. ხომ შეიძლება თავისს-დღეშიაც ვერ გაიგოს, როდემდის ვუცადოთ? ერთი ჰკითხეთ, რა წითელი კოჭი ბრძანდება, რომ რაკი იმას არა გაეგება-რა, სხვამაც ხმა გაიკმინდოს. მითამ რა? უიმისოდ სხვანი, თუნდაც გაგებულნი იყვნენ, საქმეს ვერ მოუვლიან, თავისს გზას ვერ მისცემენ? შენი მტერი, თუ თ. მ. მაჩაბელს ავყევრთ და რაც იმას არ ესმის, იმ საქმეს ხელი აღარ მოვკიდეთ და იმას ვუცადეთ! აბა ბევრს საქმეს მაშინ გავარიგებთ აი, თუ თქვენც იტყვით!.. მაშ დაიღუპა საქართველო რაღა, რომ თუ თ. მ. მაჩაბელს არ გაეგება, სხვამ უმისოდ ისაქმა რამე! აი გასიება, გაბერვა თავისის-თავის მნიშვნელობისა ამასა ჰქვიან.

საწყალო საქართველოვ, ვაი შენს მტერს დაეყაროს, რაც შენ დაგეყრება, თუ საქმე ისე გაგიხდა, რომ თ. მ. მაჩაბლის გაგებას უცადო და ელოდინო. ბევრი წყალი ჩაივლის მინამდე, წყალს ჯანი გავარდეს, იეფია. შენ იმისთანა საქმე მაჩვენე, რომ ცდა და ლოდინი არ მოგვინდეს თ. მ. მაჩაბლის წყალობითა!..

წარმოიდგინეთ, ამ სასაცილო და ამასთანა კრების ღირსებისათვის საწყენო თხოვნამ თ. მ. მაჩაბელისამ იქამდე მიაღწია, რომ კენჭი ჩამოატარეს: ვუცადოთ, თუ არ ვუცადოთ ამ ვაჟბატონის გაგებასაო. სასაცილო და ამასთან საწყენი არ არის ამისთანაებისათვის კრების მოცდენა!.. კიდევ კარგია, მობეზრებულმა კრებამ აინუნშიაც არ გაიტარა — თ. მ. მაჩაბელს გაეგება რამე თუ არა. ეგ მისი საქმეა და არა ჩვენიო,

უმისოდაც ჩვენ იოლად წავალთო. ნურას უკაცრაოდაო, უთხრა კრებამ კენჭითა. აკი ვამბობ, რომ კიდევ ღვთის წყალობაა, რომ კრებამ ამისთანა პასუხი უთხრა, თორემ ლოდინი მეორედ-მოსვლამდე მოგვინდებოდა, რადგანაც, როგორც ვიცი, თ. მ. მაჩაბელი გაგებაზე პატარა მწყრალად და უმზრახად ბრძანდება, თუმცა არც ერთს შემთხვევას არ გაუშვებს, რომ არ გვითხრას მისებური თავმოწონებით და გულში ხელის ცემითა: რაცა ვარ, მე ვარო!

ვთქვათ, დაუჯერებელი არა არის-რა, რომ თ. მ. მაჩაბელს სამეურნეო სკოლის საჭიროებისა არა გაეგება-რა. კაცია და გუნება. ზოგი იმისთანაც არის, რომ თავის-დღეში არა გაეგება-რა არასფერში. ეს ერთი როგორ არ შეენდობა ჩვენს საყვარელს თ. მ. მაჩაბელს. მხოლოდ ღმერთსა ვთხოვთ, რომ ეს ერთი იყოს და სხვა ბევრი არა. ღვთით ასეც არის, თუ ვინმე კარგად იცნობს თ. მ. მაჩაბელს. სხვა ყველაფერი კეცსავით დაუღეჭია, ყველაფერი იცის, სხვა ყველაფერში დიდი ოსტატია. თუნდა თითონა ჰკითხეთ, თუ ჩვენი არა გჯერათ. ის გულახდილი კაცია, არაფერს დაგიმალავთ. ცოტა ამისთანაებში მორცხვია, როგორც მოგეხსენებათ იმისი ამბავი. მაგრამ არა უშავს-რა, მაინც გამოგიტყდებათ. იქნება ცოტაც წაუმატოს რამ, ნურც ამისი შეგეშინდებათ. ყველაფერი ზნე-ჩვეულების საქმეა.

ერთის სიტყვით, ნუ ვაწყენინებთ თ. მ. მაჩაბელს და დავუჯეროთ, რომ მართლა არა გაეგება-რა სამეურნეო სკოლის საჭიროებისა. ეს-კი — უკაცრავად ვიყვნეთ — დასაჯერებელი არ არის, — კაცს უმაღლესი სასწავლებელი გამოევლოს და იქამდე გულისყურ-დაბნეული იყოს, რომ ვერ გაეგოს სამეურნეო სწავლა-ცოდნა საჭიროა თუ არა იმისთანა ქვეყნისათვის, როგორც საქართველოა, რომლის ავლა-დიდება სოფლის მეურნეობაა. ეხლა ვიკითხოთ: როდის იყო მართალი თ. მ. მაჩაბელი? მაშინ, როცა უმაღლესს სამეურნეო სასწავლებელში ეწოფებოდა სიბრძნეს, თუ ეხლა, როცა ამ სიბრძნეზე ასე აშკარად ჰაშა ჰკრა. ორში ერთი: ან სასწავლებელში ვერა გახდა-რა და ამ სამეურნეო სწავლა-ცოდნის ალთაი-ბალთაის გონება ვერ მიაწვდინა, ან ამ სწავლა-ცოდნით აივსო, გაიტენა და ჰნახა, რომ ყველა ესე ამაოა ამაოებათა და სხვა არაფერი.

მე უფრო პირველი მგონია. იგი უფრო დასაჯერებელია და

ი რა მიზეზით. უმაღლესს სასწავლებელში ყოფილა და იმოდენადაც თვალი არ აუხილებია, რომ დაენახა რამოდენად წინ წასულია დღეს სამეურნეო სწავლა-ცოდნა, თორემ როგორ გაკადნიერდა და სთქვა: ჩვენში ეს სწავლა-ცოდნა საკმაოაო. საკმაო კია? მაშ უნდა ვიგულისხმოთ, რომ ჩვენში ბევრი აღარა დარჩენია-რა სათქმელი სამეურნეო მეცნიერებას, რომ თუ ჩვენ წინ არა ვართ ამ საქმეში, ფეხ-და-ფეხ მივდევთ, ან მეცნიერება თუ იმაზე არ შემდგარა, რაც ჩვენ ვიცით, ბევრით წინ აღარ წასულა. განა მართლა ესეა? ესეა მარტო იმის თვალში, ვისაც ამ მეცნიერებისა სუნიც არ მისდენია. შორს გაიტანა და ძალიანაც შორს ამ მეცნიერებამ, ამ სამეურნეო სწავლა-ცოდნამ თავისი საზღვარი და კაცს რომ უმაღლესს სასწავლებელშიც-კი ეს არ დაენახოს, რას უნდა მიეწეროს, — გულისყურის დაბნეულობას, გონების დახშულობას, ჭკუის უილაჯობას, თუ თითონ სწავლა-ცოდნის ამაოებას?

მეტყვიან, მტრობით მოგდის ეს, თორემ როგორ შეეწამება თ. მ. მაჩაბელს უგულისყურობა, ჭკუის უილაჯობა, გონებადახშულობაო. რატომ არ გჯერათ, რომ სამეურნეო სწავლა-ცოდნა იწვნია სავსებით, მხოლოდ დარწმუნდა, რომ ყოველივე ეს ფუჭია და უქმიო? იქნება ასეც იყოს, არ გაგიჭირვეულდებით. რომ არაფერში გამოსადეგია ეგ სწავლა-ცოდნა, თითონ თ. მ. მაჩაბელზედაც აშკარად ვხედავთ. რით არის ამისთანა საქმეში სხვაზე წინ? რომელი ხოდაბუნები მოხნა-მოთესა? რომელი მინდორი აქცია ვენახად? სად უჭირავს გუთანი? მარტო რაღაც პორთფელი ამოუჩრია იღლიაში და დადის, ვითომ მეც ნახირ-ნახირო. განა ცხადი არ არის, რომ მისთვის სამეურნეო სწავლა-ცოდნა ფუჭია და ამაო!..

ეს ყველაფერი ვიცი, მაგრამ მაპატიოს თ. მ. მაჩაბელმა, ისევ სწავლა-ცოდნის პატივი ვირჩიე და ამ ლილოელი ფილოსოფოსის გულისყური გავწირე. ხუმრობაა, გავკადნიერებულვიყავ და ერთობ სწავლა-ცოდნისათვის, თუნდ სამეურნეოც იყოს, უპატიურად წიხლი მეკრა, ფუჭი ხარ და ამაო-მეთქი. მაშინ რას მეტყოდა ჩვენი ავყია „გზა-კვალი“, თუ ბუზან-კალი!.. არა, ისევ სჯობია ყველა ეს თ. მ. მაჩაბლის გულისყურს დაჰბრალდეს, ვიდრე სწავლა-ცოდნის ამაოებას. ამას, მე მგონია, თვით თ. მ. მაჩაბელიც მომიწონებს. იგი ყოველთვის მზად არის ჭეშმარიტებისათვის თავი დასდოს, მაგ-

რამ ისე-კი, რომ ენა შერჩეს სალაპარაკოდ. ამას-კი, სწორედ მოგახსენოთ, არავის დაუთმობს. ძნელიც არის. შეჩვეული ჭირია და შეუჩვევარს ლხინს ურჩევნია.

ეხლა ვიკითხოთ: თ. მ. მაჩაბლის მიერ თქმული, რომ აქამდე ვერ გამიგია, საჭიროა თუ არა ჩვენთვის სამეურნეო სკოლა და მომიცადეთ, ვიდრე გავიგებდეო, უმაღლესის სასწავლებლის სიბრძნეს მივაწეროთ, თუ უმცირესის ადამიანის სიცრუეს? პასუხი ცხადია. ამიტომ ვამბობთ, რომ ეხლანდელი სიბრძნე-სიცრუე სულ სხვაა. მშვიდობით, მესამე ლექციამდე.

ლექცია მესამე

მოწყალენო ქალბატონებო
და მოწყალენო ბატონებო!

ერთი ბრწყინვალე წარმომადგენელი ეხლანდელის სიბრძნე-სიცრუისა მე უკვე დაგისახელეთ წინა-ლექციაზე. ამ ახალს მიმართულებას სიბრძნე-სიცრუისას სხვებიცა ჰყავს, არა-ნაკლებ ბრწყინვალე წარმომადგენელნი. ჩემის ფიქრით, ისტორიას არ უნდა დაუკარგოს კაცმა იმისთანა სახელოვანის კაცების სახელები, რომელნიც ახალის მიმართულების პიონერები არიან. ნუ გგონიათ, ახალი მიმართულება ლილახანა იყოს, რომ მაშინვე გახშირდეს და ვინც გინდათ და არ გინდათ ხელი შიგ წაურიოს. ისტორიაში არც ერთი მაგალითი არ არის, რომ ახალი მიმართულება პირველ ხანშივე ადვილად იკაფავდეს გზას. მარტო „რჩეულნი ამა ქვეყნისანი", მარტო ცით ერთგვარ მადლცხებულნი მიუხვდებიან ხოლმე ახალ მიმართულებას, — რის მომასწავებელია და რაშია გამოსადეგი ამ არსებობისათვის ბრძოლაში. ამიტომაც ცოდვაა ამისთანა კაცებს საუკუნო სახსენებელი არ ეგოს. მეც ამისათვის ვცდილობ, თორემ არც ისეთი მოცლილი კაცი ვარ, რომ ამისთანაებზე გამეწირა ძვირფასი დრო და ეს ჭართველთათვის თავმოსაწონებელი კაცები იმავ ბნელეთში დამეტოვებინა, საიდამაც ეხლა მე გამომყავს სინათლეზე.

მეორე „რჩეული ამა ქვეყნისა" და ბრწყინვალე წარმომადგენელი წამოგვისკუპდა ჩვენ იმავ 23-ს დეკემბერს სკოლის კრებაზე. ხომ მოგეხსენებათ, ვინა ბრძანდება თ. ი. მაჩა-

ბელი. იგი თავია იმისი, რის ფეხებიც თ. მ. მაჩაბელია თავისის პორთფელითურთ. ისე გადაბმულები-კი არიან ერთმანეთზე, რომ ძნელი გამოსაცნობია, — სად თავდება ერთი და სად იწყება მეორე.

მინამ ლაპარაკი იყო იმის თაობაზე, — რა სახის და პროგრამისა უნდა იყოს ჩვენი სკოლაო, ბ-ნმა როსტომაშვილმა წარმოსთქვა, რომ თქვენ დღეს სკოლა არა გაქვთო. ეგ თქვენი სკოლა თავისად-კი არ არისო, მსახურია სხვისა სკოლისაო. თუ გნებავთ თქვენი საკუთარი სკოლა იქონიოთ, სხვის მოსაწონებლად კი არ უნდა იყოს, ჩვენი საკუთარი მოსაწონებელი უნდა იქმნესო, ჩვენ და მარტო ჩვენ უნდა გვახეიროს, მარტო ჩვენი გამოსადეგი, ჩვენი სვე-ბედის ამტანი და გამტანი უნდა იყოსო. თუ ასეთის თვალით დავუწყებთ ყურებას ჩვენს სკოლას, ადვილად დავინახავთ, — რა სახისა და პროგრამის სკოლაა ჩვენთვის საჭიროო.

მართალია თუ არა ბ-ნი როსტომაშვილი, ამის გამოძიება ჩემის ლექციის საქმე არ არის. ხოლო იმისი თქმული იმისთანაა, რომ ვისაც თვალნი აქვს ხედვად და ყურნი სმენად, თვალიც უნდა აეხილნა და ყურებიდამაც ბამბა გამოეღო. ჩემის ფიქრით, ცოდვაა ასე თუ ისე თვალი და ყური არ ათხოვოს კაცმა ამ ბ-ნ როსტომაშვილის მიერ გამოთქმულს დედა-აზრსა და თავისს სასწორზე არ ასწონ-დასწონოს ან საჰოოდ, ან საარაოდ. ამისთანა ძარღვიანმა აზრმა განუკითხველად არ უნდა ჩაიაროს, თუ ჭკუა ჭკუობს და გული გულობს სადმე.

ამისთანავე ძარღვიანი აზრი, ხოლო სხვა თვალთახედვიდამ-კი მოვლინებული, წარმოადგინა ბ-ნმა ცხვედაძემ, რომელმაცა სთქვა, რომ ჩვენც ვიცით რა სახის და პროგრამის სკოლაა ჩვენთვის სასურველიო, ხოლო დრო-ჟამი და ეხლანდელი ჩვენთვის უცხო გარემოებანი იფხოვენ, რომ ჩვენი სურვილი, ჩვენდა სამწუხაროდ, ჯერ-ხანად შაინც დადუმდესო, თუ გვინდა, რომ ჩვენს სკოლაში კურს-შესრულებულთ შემდეგისათვის გზა ჰქონდეთ სწავლის განგრძობისაო. ამიტომაც სახე და პროგრამა ჩვენის სკოლისა ამ დრო-ჟამს და უცხო გარემოებას უნდა შევუფეროთო.

ამ-სახით, ორ-ტოტად დენა დაიწყო აზრმა კრებაში და ორსავე ისეთი მართლა-და მძიმე საბუთი ჰქონდა, რომ ერთიც და მეორეც ღირს იყო განეკითხა კრებას გულდასმით და ჭკუა-დაჯდომით.

არა-ნაკლებ საბუთიანი და ღირს-განსაკითხავი აზრი წარმოსთქვა ბ-ნმა გოგებაშვილმაც, გ. იოსელიანმა, თ. ვ. მიქელაძემ და დეკანოზიშვილმა. თუმცა იმათი აზრები ერთმანეთში განირჩეოდნენ, ზოგი აქედამ უვლიდა საქმეს, ზოგი იქიდამ, მაგრამ ყველამ გარკვეული აზრი სთქვა და მისცა კრებას საბუთი ან ჰო ეთქვა, ან არა. წამოდგა თ. ი. მაჩაბელიცა. ერთმა კუნჭულმა კრებისამ წინათვე მოამზადა ხელები ტაშისათვის.

ეს რომ დავინახე, ვთქვი: ცანგალას ხმაზე ხომ არ აპირობს თ. ი. მაჩაბელი ლაპარაკსა-მეთქი. სწორედ ასე იციან ხელების გამოშვება ტაშისათვის გლეხებმა, როცა ცანგალას აპირობენ. გამიკვირდა. მართალია, თ. ი. მაჩაბლის „დინასტიაში“ (ჩვენი სიტყვა არ არის) მგალობელიც არის, როგორც უკვე შენიშნული იყო ერთს დროს ერთს აქაურს გაზეთში, მაგრამ რომ თითონ თ. ი. მაჩაბელს გალობის უნარი ჰქონოდა, არავის გაეგონა. მეც არ გამიგონია, თუმცა ბევრი სხვა რამ-კი გაგონილი მაქვს. მოგახსენებთ, გამიკვირდა: ვინ თ. ი. მაჩაბელი და ვინ ცანგალა-მეთქი. შევხედე ხელახლად იმ კუნჭულს და ხელები ისევ ტაშისათვის გამოშვერილი ჰქონდათ. ყურები ვაცქვიტე. ერთი ვნახოთ, ეს ახალი უნარი როგორ დააშვენებს თ. ი. მაჩაბელსა და ან თ. ი. მაჩაბელი ამ ახალს უნარსა-მეთქი. ერთშიაც და მეორეშიაც მოვტყუვდი, იმიტომ რომ თ. ი. მაჩაბელმა თავისს-თავს არ უმტყუვნა.

დიახ, თ. ი. მაჩაბელმა არც აქ უმტყუვნა თავისს-თავსა. ერთის იოტის ოდენადაც არ დაუწევია ძირს იმ სიმაღლიდამ, საცა იგი ღვთის განგებას დაუყენებია ყელმოღერებული. ისევ ძველებურად, თავისებურად მოჰყვა სხაპასხუპს, თითქო თავზე წვიმა დასდის და სჩქარობს შალე დაროშოს დასაროშელი და სადმე ფანჩატურს შეეფაროსო. როგორც მოგეხსენებათ ამისი კეთილი ამბავი და ჩვეულება, გაუგორდა და გამოუგორდა ხელის-გულზე კრებას, უკმია შესაფერი საკმეველი სკოლის მასწავლებელთაცა. ბევრი იყო „ჰაი, საქართველოვ!.. ჰოი, ქართველობავ!.. ჰაი, ვინ გაბედავს და შესწამებს, რომ ქართული გული არ უცემთ ჩვენის სკოლის მასწავლებელთა!.. ვინ, აბა ვინ!.. სად არის ის საწყაო, რომ ასწყონ ამათი ღვაწლი!.. სად!.. ეს კრება!.. ოო, ეს კრება!.. ამ კრებამ კარგად იცის, ზედმიწევნით იცის, ვინ არის სკოლის მტერი და ვინ არის

მოყვარე! (აქ თ. ი. მაჩაბელმა და ბ-მა გ. წერეთელმა ერთმანეთს თვალი უყვეს, თუმცა, მგონია, უმზრახად-კი არიან)... მე!.. მე!.. მე, რომელიც (აქ ერთი ორჯერ გულში ხელი ჩაიკრა თ. ი. მაჩაბელმა ჩვეულებისამებრ და გ. წერეთელმა ტუჩები ზევით აიწია) მე!.. რა მე?!.. აქ, აი ამ კრებაში... ოღონდ კარგი რამ დაეწყოს, თორემ ეს კრება... მე... მე... დარწმუნებული ვარ, ან ვინ გაბედავს დარწმუნებული არ იყოს, რომ ეს კრება... არასფერს დაზოგავს სკოლისათვის, უხვად გასცემს, დიახ, უხვად, უხვად გასცემს, არაფერს დაჰზოგავს სკოლისათვის!..“ და სხვანი და სხვანი.

იგრიალა იმ ერთს კუნჭულში წინათვე მომზადებულმა ტაშმა, თუმცა-კი ძალიან თხლად, თითქო ქალების უძლური ტაშია. თ. ი. მაჩაბელსაც მარტო ეს უნდოდა, როგორც ეტყობოდა. იგი გამარჯვებული წავიდა და იმ კუნჭულში ყელმოღერებული გამოიჭიმა, მითომდა ბურთი მოედნიდამ გაიტანა და გაიტანა. ბუხრის ქუდი რომ ჰხურებოდა, თავმოწონებით ჩაიკეცავდა, ყელს უფრო მოიღერებდა და იქნება დოინჯიც შემოეყარა.

რა თქმა უნდა, თ. ი. მაჩაბლის თქმულს სიტყვა-სიტყვით ვერ აღვადგენ. ხოლო ვინც იქ იყო, გულზე ხელი დაიდოს და მითხრას: იმის სიტყვაში იმ ჰაი-ჰოის მეტი ეყარა რამე?.. იმ პირფერობის, ლაქუცისა და კუდის ქნევის მეტი ვის რა დარჩა ხსოვნაში, ვინ რა გამოიტანა?

არა მგონია, იმის გაგორ-გამოგორებასაც კრებისა და სკოლის მასწავლებელთა წინაშე ბევრი რამ კეთილი შეეძინოს თ. ი. მაჩაბლისათვის. ლილახანა დიდი ხანია წაუხდა ჩვენში ამისთანა კუდის ქნევას, ამისთანა მალაყებსა, მით უფრო, რომ ეს ასეთი ამბავი თ. ი. მაჩაბლისაგან არ ახალია, ძველია. წავიდა ის დრო, როცა ამისთანა ბუჩოიან ხორბლის მარცვლითა წაიტყუებდნენ ხოლმე ბეღურა-ჩიტებსა. სხვისა არ ვიცით და სკოლის მასწავლებელნი მაინც ისეთნი არ არიან, რომ თავისი საკუთარი თვალთა-ხედვა არა ჰქონდეთ და თავისი საკუთარი ყურთა-სმენა. ამათ წინაშე ზიზილ-პიპილები და კუნტრუში ვერაფერი ლარი და ხაზია სვის გატანისათვის. ამათ კარგად იციან, — რა ფასისაა, რა ღირებულებისაა იგი მიწანარევი საკმეველი, რომელსაც თ. ი. მაჩაბელი „ვისაც ჯერ არს და სადაც ჯერ არს“ ასე უხვად უკმევს ხოლმე. კიდევ კარგია,

რომ ამისთანა კმევას ჯერ ბაჟი არ ადევს, თორემ დიდი გადასახდელი დააწვებოდა თავზე თ. ი. მაჩაბელს.

პირში ქებას ჭკუადამჯდარ კაცის თვალში დამპალ კიტრის ფასიც არა აქვს, პირში მაქებარს თავისის-თავის პატივმცემელი კაცი აი რას ეტყვის ხოლმე: ეგ ქება შენთვის შეინახე, სხვაგან გამოგადგება. მე-კი, ვაი რა ბალღი გგონივარ, რომ ჰფიქრობ მაამო და მით მომატყუოო...

არა მგონია, თითონ კრებაც მოტყუებულიყოს, რომ უქო და უდიდა გულუხვობა და არ-დაზოგვა სკოლისათვის. კრებამ ძალიან კარგად იცის, — რა უკადრისი გუნდრუკთ-კმევაა ამისთანა ბალღური ლათაიები. კრებამ ძალიან კარგად იცის, რომ თვით არაფერს შუაშია ამ გულუხვობაში და არ-დაზოგვაში. რა დასამალავია, რაც ყველასათვის ცხადია, რომ კრებას თავისი საკუთარი ერთი გროშიც არა აქვს. მაშ რა მოსატანი იყო აქ გულუხვობა და არ-დაზოგვა კრებისა? რაც კაცს თითონ არა აქვს, იმისი უხვად გაცემა და არ-დაზოგვა რა ისეთი ვაჟკაცობაა, რა ისეთი სასახელოა, რომ კაცმა კაცი ამისათვის აქოს და ადიდოს? მითამ რა ეწვის, რომ ეს წვა-დაგვა სამსახურად და ქველობად ჩაეთვალოს? აქ ან ის კაცია სასაცილოდ აგდებული, ვისაც ამ გზით და მიზეზით აქებენ, ან ის, ვინც ამ გზით და მიზეზით აქებს და უნდა ამით ლარი გაიტანოს. ჩვენში-კი რომ ითქვას, არც ერთია მოსაწონებელი და არც მეორე. მაშ ტაში რაღა იყოო? — იკითხავთ: აი ნასკვი ეხლანდელ სიბრძნე-სიცრუისა სწორედ აქ არის და თქვენ გამოხსენით.

როგორც იყო გათავდა ეს ქება-დიდების ზარის რეკაც და თხლად ტყლაშუნი ტაშისა ჩაჰბარდა თავის პატრონს. დაიწყეს ლაპარაკი იმაზე თუ, — საჭიროა თუ არა აწ არსებულ სკოლასთან გამართულ იქნას სამეურნეო სკოლაცა. გამარჯვებული და გამხნევებული თ. ი. მაჩაბელი, რა თქმა უნდა, აქაც წამოხტა თავისებურად. მეგონა, აბა ეხლა იქნება სეირი-მეთქი. ჩემს გაკვირვებას საზღვარი არა ჰქონდა, როცა ბაგეთა მისთაგან წარმოდინდა შემდეგი: ჯერ რადგანაც მე არ გამომირკვევია ნათლად საჭიროება სამეურნეო სკოლისა, ამიტომაც აი აღვსდეგ და მივდივარ და კენჭის ჩამოტარებაში მონაწილეობას ვერ მივიღებო. გავოცდი, და რათ გავოცდი — ბოლოს შეიტყობთ. ადგა ეს ვაჟბატონი და ისევ ვაჟკაცურად და ყელმოღერებით გავიდა კრებიდამ. აიშალა ის ერთი კუნჭუ-

ლიც დედა-ბუდიანად და, როგორც კრუხს წიწილები, უკან გაედევნენ. კრებამ თუმცა არა სთქვა, ვაი უმისოდ რა გვეშველებაო, მაგრამ თითონ თ. ი. მაჩაბელი-კი უსათუოდ იტყოდა: აბა, ეხლა დაიღუპნენო, აი!..

ღვთის მადლით, კრება მშვიდობით გადარჩა ამ ღვთისრისხვა უბედურობას, რომ თ. ი. მაჩაბელმა ასე უნუგეშოდ დასტოვა და კენჭის ჩამოტარებაში მონაწილეობა არ მიიღო. მეც მადლობა შევწირე ღმერთს, რომ თავზე ცა არ წამოგვექცა, თორემ შენი მტერი! წარმოიდგინეთ თ. ი. მაჩაბლის გულქვაობა, მოკითხვის კაციც არ გამოგზავნა შეეტყო — უჩემოდ დაიხოცნენ, თუ კიდევ სული უდგათო. რაც იყო, იყო, მორჩა და წავიდა.

ახლა საქმე რაშიაო? აქ სიბრძნე-სიცრუე რა შუაშიაო? — მკითხავთ. იმაშია, ბატონებო, რომ ამ სამი-ოთხის წლის წინათ სათავად-აზნაურო სკოლის კომიტეტს დაუდგენია, — აწ არსებულ სკოლასთან საჭიროა გამართულ იქმნას სამეურნეო სკოლაცაო. ჩამოთვლილია რა გარემოებანი ჰქონია ხსენებულს კომიტეტს საბუთად იმ დადგენილებისა, რომელიც ასე თავდება: „ამ გარემოების მიხედვით უნდა დაარსებულ იქმნას ქალაქის გარეშე სამეურნეო სასწავლებელი სამი წლის კურსით, სადაც შეეძლოთ შესვლა ყველა იმ მოსწავლე ყმაწვილებს, რომელნიც ათავებენ კურსს სათავად-აზნაურო პროგიმნაზიაში და სხვადასხვა მიზეზების გამო ვერ ახერხებენ სახელმწიფო სასწავლებელში შესვლას“*.

სიტყვა-სიტყვით არის ეს დადგენილება ამოწერილი. როგორ გგონიათ, ვის უწერია ხელი ამ დადგენილებაზე სხვათა შორის? არამც და არამც თ. ი. მაჩაბელს, რადგანაც თითონვე ამ 23-ს წარსულს დეკემბერს დაგვიფიცა, რომ სამეურნეო სკოლის საჭიროების თაობაზე ჯერ აზრი ნათლად არა აქვს გამორკვეული და სამის და ოთხის წლის წინათ სად ექნებოდა, ხომ!.. კარგი და პატიოსანი. წარმოიდგინეთ, რომ სწორედ თ. ი. მაჩაბელს ხსენებულ დადგენილებაზე ხელი უწერია, ვითარცა სათავად-აზნაურო სკოლის კომიტეტის წევრსაც!.. გესმით, ბატონებო, იმ თ. ი. მაჩაბელს, რომელიც 23-ს წარსულს დეკემბერს გვეფიცებოდა, ამ სკოლის საჭიროებისა ჯერ ნათ-

* იხილე მეოექვსმეტე გვერდი სკოლის საქმეზე ამორჩეულ კომისიის მოხსენებისა.

ლად ვერა გამომძრკვევია-რა, აზრი არ შემიდგენიაო! გესმით, ბატონებო, ეხლა ჩემი გაოცება, როცა თ. ი. მაჩაბელის ბედნიერის ბაგისაგან გავიგე, მე ეს „არ გამომძრკვევიაო“.

ვიფიქრე: იქნება ეს თ. ი. მაჩაბელი ერთია და ის თ. ი. მაჩაბელი, რომელსაც დადგენილებაზე ხელი უწერია, მეორე-მეთქი. ვკითხე ერთს ჩემ გვერდით მდგომარეს: ერთი მიბრძანეთ, სხვა თ. ი. მაჩაბელი ხომ არსად არის საქართველოში-მეთქი? იმან ისე შემომხედა, თითქო გამიწყრა: „როგორ არა გცხვენიან და მაგას ჰკითხულობო? განა თ. ი. მაჩაბელი პანტაა, რომ ეგრე წყვილ-წყვილად ცვიოდეს ციდამაო“. პასუხიც არ მაღირსა, მიბრუნდა და ზურგი შემომაქცია. ვიფიქრე, უსათუოდ ბ-ნი ალექ. მირზაშვილი იქნება ეს ვაჟბატონი-მეთქი. ნამდვილად-კი არ ვიცი დღესაც, ვინ იყო.

ამას გრძლად განმარტება არა სჭირია. ეს ორთავიანობა, ეს ორპირიანობა, ეს ორგულიანობა ერთსა და იმავე საქმეში, ეს ასეთი აშკარად ჰაშას კვრა იმაზე, რაც გუშინ უთქვამს და რაზედაც ხელი უწერია, თვის-თავად გვეუბნება რას ჰნიშნავს და რას მოასწავებს. „ასე, ჩემო მანასეო, ხან ისე და ხან ასეო“, სწორედ ამასა ჰქვიან. აღარ იკითხავთ: თუ დღემდე არ გამოურკვევია საჭიროება სამეურნეო სკოლისა, ამ სამისოთხის წლის წინათ სადღა ექნებოდა გამორკვეული? ან თუ მაშინ გამორკვეული ჰქონდა, ეხლა რა ალალმა დაჰკროლა ამისთანამ, რომ რაც სიმღერები იცოდა, სულ დაავიწყა? განა დასაჯერებელია გულმართლობა ამისთანა ადამიანისა ან როცა „ჰოს“ ამბობს და ან როცა „არას“? ადამიანი ბუმბული ხომ არ არის, რომ ქარი ხან აქეთ ატრიალებდეს და ხან იქით!

აღარ იკითხავთ: როდის იყო გულმართალი თ. ი. მაჩაბელი? მაშინ, როცა სამი-ოთხის წლის წინათ ამტკიცებდა, რომ საჭიროა ჩვენთვის სამეურნეო სკოლაო, თუ 23-ს წარსულს დეკემბერს, როცა გვეფიცებოდა, ამ საჭიროებისა ჯერ არა გამომძრკვევია-რაო და აზრი არ შემიდგენიაო? ამბობენ, 1884 წ. ბანკის გამგეობას ამ საგანზევე სჯა ჰქონია და ერთხმად, თ. ი. მაჩაბელთან ერთად, გამოურკვევია და ცხადად და ნათლად მოუხსენებია ზედამხედველ კომიტეტისათვის სა-ბანკო კრებაში წარსადგენად, რომ მეტის-მეტად და აუცილებლად საჭიროა სამეურნეო სკოლა ჩვენთვის, პირდაპირ სარგებლობა მისი ჩვენთა მიწათ-მოქმედთა და მიწათ-მფლობელ-

თათვის ცხადია და ყოველ ეჭვ გარეშეაო. და ამ არსებითს საჭიროებას იმისთანა მიწყათ-მომქმედ გუბერნიისათვის, როგორც ჩვენი გუბერნიაა, უნდა უსათუოდ ეშველოს რამეო, და ეხლა-კი გვეუბნება იგივ თ. ი. მაჩაბელი, ჯერ ამ სამეურნეო სკოლის საჭიროებისა ნათლად არა გამომირკვევია-რაო! რომელი ერთი დავუჯეროთ? თუ მაშინ გონება მისი ამ საჭიროებას ნათლად ჰხედავდა, ეხლა რა ჯანაბამ დაუბნელა? აქ ქარის ძლიერება უფროა საკვირველი, თუ ბუმბულის სისუბუქე და სიმჩატე? ეს თქვენ გამოიცანით, ბატონებო, და მე-კი ამის დავიდარაბისა არა ვიცი-რა.

მე ასე ვფიქრობ: იქნება მას მერმეთ ამანაც, ესე იგი თ. ი. მაჩაბელმაც, იგი ბოღაზი სამეურნეო ცოდნისა იპოვა ჩვენში, რომელიც ტელესკოპით დაუნახავს ლილოელს ვარსკვლავთმრიცხველს თ. მ. მაჩაბელსა და რომელიც 23-ს დეკემბერს ჩვენ გვაუწყა.

ეხლა მაინც გვიბრძანეთ: რასა ჰგავს ამისთანა საქციელი იმისთანა მძიმე საქმეში, როგორც სკოლის და, მაშასადამე, ჩვენის მოზარდის თაობის განათლების საქმეა! ეს არის განა სიყვარული საქმისა? ეს არის განა გულისა და თავის დადება საქმისათვის? ეს არის განა იგი გულმართლობა, რომლის ნიშნადაც ასე ხშირად გულში ხელს იცემს ხოლმე ეს მართლა-და „თამარაშნელი ბულანჟე"! ვინ რას იტყვის, თუ რომ ერთს კაცს ერთის სახის სკოლა მოსწონდეს, მეორეს — მეორის სახისა. ეს სხვადასხვაობა აზრისა კაცთა შორის მარტო ბ-ნ გ. წერეთელს მიაჩნია ცოდვად და სხვას არავის ქვეყნიერობაზედ. ხოლო ეს „ჰო" და „არა" ერთსა და იმავე საგანზე ერთსა და იმავე კაცისაგან ხომ ან ერთია სიცრუე, ან მეორე. აქ სიცრუე ხომ აშკარაა ერთ-ერთში და აშკარა. სიბრძნე სადღაა? ეგ თითონ თ. ი. მაჩაბელსა ჰკითხეთ. აი ამიტომ მოგახსენეთ, რომ ეხლანდელი სიბრძნე-სიცრუე სულ სხვაა-მეთქი.

მშვიდობით, ბატონებო, მეოთხე ლექციამდე.

[1896 წ.]

პატარა საუბარი

ქართველნო დედაკაცნო, დღეს თქვენთან მინდოდა პატარა საუბარი გამემართნა, მაგრამ პირველ სიტყვაზედვე ძალიან შევფრთხი, შევღონდი. აქ დედაკაცად გახსენეთ ჩვენი დედები, ჩვენი დები, ჩვენი მეუღლენი, ერთობ დიდი და პატარა დედათა სქესისანი და შევშინდი. ვაი თუ ეს სახელი ითაკილოთ, იუკადრისოთ, გვიწყინოთ. ვაი რა დრო მოვიდა, რომ კაცობით ხსენება დედათა სათაკილოდ გაგვიხდა!..

ლეკვი ლომისა სწორია, ძუ იყოს თუნდა ხვადიაო, უთქვამს რუსთაველს. ლომი ლომია, ერთია, — ძუ იყოს, თუნდა ხვადიაო, ამბობს დღესაც გლეხკაცი. მართალია, სწორია, ერთია. ამასა ჰმოწმობს ჩვენი ქართული ენაც და ენა ხომ ერთობ იმისთანა რამ არის, რომ მარტო იმას ამოიძახებს ხოლმე, რასაც კაცი ჩასძახებს. ქართველი დედასაც კაცად ჰხადის და ამიტომ „დედა-კაცს“ ეძახის, როგორც მამას — „მამა-კაცს“. განსხვავება მარტო იმაშია, რომ თქვენ ერთის სქესისანი ხართ და ჩვენ მეორისანი, თქვენ დედობითა ხართ კაცნი და ჩვენ მამობით. არსება-კი ერთია, ორნივ კაცნი ვართ, ორნივ ღვთის სახისა და მსგავსებისანი. ასე შეუნახავს დიდი ღირსება დედისა ჩვენს ენას. არა გვგონია, რომელსამე სხვა ენაში დედაცა და მამაც ერთნაირად კაცად წოდებული იყოს.

აშკარაა, კაცობა დედათა ისეთივე საპატიო და დიდი სახელია ქართველის აზრით, როგორც კაცობა ერთობ ადამიანისა, დედაც კაცია, გვეუბნება ჩვენი ენა, და მამაცაო, სხვა რაა ღირსება და უპატიოსნესი კაცობის სახელზედა ადამიანისათვის. რომლის სქესისაც გინდ იყოს! ჩვენო მეუღლენო და ერთობ გასათხოვარნო. თუ გათხოვილნო, შეირჩინეთ ან შეგარჩინეთ-კი ყოვლად პატიოსანი, მაღალ-მნიშვნელობიანი სახელი „დედაკაცობისა?“ ვაი რომ არა!..

ეხლა დედაკაცად თქვენი ხსენება საწყენია, სათაკილოა. ეს დიდი სახელი დაიფუყა, შეიკუმშა, დაპატარავდა. საგანი დადნა, დადნა სახელიცა. დღეს დედა დედაკაცი კი არ არის, ქალია. მთა ბექად გადაიქცა, მუხა ლელწმად, ზღვა წყაროდ, ადამიანი პეპელად. ცოდვა არ არის, სად დედაკაცობა და სად ქალობა!.. დღეს „დედაკაცი“ მდაბიოთა სახელი-ღაა, თითქო „კაცი-დედა“ მარტო მათ-ღა შერჩენიათ. დღეს „დედაკაცი

რომ ან თავადის, ან აზნაურის ქალს, ან ერთობ „შლიაპოსანს“ უწოდოთ, გიწყენთ, იუკადრისებს, ითაკილებს: „მე ქალი ვარ და არა დედაკაცი“, თითქო ქართული „დედაკაცი“ და რუსული „баба“ ერთი და იგივე იყოს. ცოდვა არ არის, „დედაკაცი“ სათაკილო იყოს და „ქალი“ თავმოსაწონებელი!.. „დედაკაცი“ — ეს ბრგე და ახოვანი ადამიანი „ქალად“ დავადნეთ!.. ცოდვა არ არის „დედაკაცი“ დავკარგეთ და „ქალი“ შევიძინეთ!.. ეს რას ჰნიშნავს, წინსვლას, თუ უკან დაწევას? აბა დაუკვირდით, დაუფიქრდით...

ქალი და ვაჟი ყმაწვილებს გვიქვიან და არა მოზრდილებს, არა დამთავრებულს სულითა და ხორცით ადამიანებს, არა უკვე კაცამდე მოყრილს, კაცად დასრულებულს. როგორც კვირტი ჯერ ხილი არ არის, ისეც ქალი, ან ვაჟი, ჯერ კაცი არ არის. ქალი თუ ვაჟი ისევ მოზარდია, კაცი—უკვე გაზრდილი. ჩვენ აქ მარტო ხორციელ ასაკოვანობაზე არ ვლაპარაკობთ. ჩვენ სახეში გვაქვს ასაკოვანებაც სულისა, იმიტომ რომ მარტო ასაკოვნება სულისა ადამიანს კაცადა ჰხდის. სხვა ყოველი მარტო ქალ-ვაჟიანობაა და სხვა არაფერი, თუნდ ერთიცა და მეორეც ას-ასის წლისანი იყვნენ და შვილებ-გარშემორტყმულნი. ქალი გასათხოვარია, თუ გათხოვილი, შვილებიანია, თუ უშვილო, — მარტო სულიერ ასაკოვანებით მიაღწევს „დედაკაცობამდე“ და მინამ არ მიუღწევია, იგი ქალია და არა „დედაკაცი“.

ქართველებისათვის „დედა“ მარტო მშობელი არ არის. ქართველი ღვიძლს ენასაც „დედა-ენას“ ეძახის, უფროსს ქალაქს — „დედა-ქალაქს“, მკვიდრს და დიდ ბოძს სახლისას — „დედა-ბოძს“, უდიდესსა და უმაგრესს ბურჯს — „დედა-ბურჯს“, სამთავრო აზრს — „დედა-აზრს“, გუთნის გამგებელ მამაკაცსაც-კი — „გუთნის-დედას“. რამოდენად განდიდებულია მნიშვნელობა დედისა, რამოდენად გამრავალგვარებული, გაპატიოსნებული, გაძლიერებული, გაღონიერებული და თავმოსაწონებელი!.. სიდიდე, სიმაგრე და სიმკვიდრეც-კი აღნიშნულია დედობით!.. ამაზე მეტი პატივი რაღა უნდა მოუტანოს სახელმა! სიტყვა „ქალი“ განა იმოდენას გვეტყვის, რასაც გვეუბნება დიდებული სიტყვა „დედა“ და მასთან ერთად „კაცი“!

ამიტომაც „დედაკაცის“ „ქალამდე“ ჩამოსვლა და „მამა-

კაცის“ „ვაჟამდე“ — ცხენოსანის დაქვეითებაა, დიდისა პარა-
რად გარდაქმნაა, გარდაცვლაა აზრისა და სამცნების ჩამოდ-
ნობაა, დაფუყვაა. მამაკაცი კიდევ ბევრს არას დაჰკარგავს,
რომ „ვაჟამდე“ ჩამოხდეს. ვაჟს კიდევ მიეკერება სახელი კა-
ცისა, „ვაჟი-კაციაო“. ქალს-კი ჩამოეცალა სახელი კაცისა.
„ქალი-კაცი“არ ითქმის, არ მოდის, არ ეხერხება ენას, იქნება
იმიტომაც, რომ ქალი მეტად სუსტია და თან ვერ ატარებს,
ვერა ჰხიდავს „კაცის“ მძიმე სახელს. თუნდ ეგეც არ იყოს,
აქ სიტყვა არ უხდება საგანს და საგანი სიტყვას. ქალი ქალი-
ღაა და თითქო არა კაცი. სად ქალობა და სად დედაკაცობა!..
ქალი შესანახია და არა შემნახველი, იგი ბარგია და არა ჭირ-
ნახული, იგი პეპელაა და არა ფუტკარი. ქალისათვის ეს წუ-
თისოფელი სასეირნო წალკოტია, დედაკაცისათვის — სახლია
პატიოსანის შრომისა, მინდორია სახნავ-სათესი, ყანაა სამკა-
ლი, ძნაა სალეწი, სარბიელია საომარ ჭკუითა და მარჯვენითა.
ქალი უფარ-ხმალო დედაკაცია. დედაკაცი ფარ-ხმლიანი ქალია
და სად მოვლენ ერთმანეთთან!..

ვაი რომ „დედაკაცნი“ წავიდნენ, აღარ გვყვანან და მარტო
„ქალები“-ღა დაგვრჩნენ და, ჩვენის ფიქრით, აქ არის სხვათა
შორის სათავე ჩვენის უბედურებისა.

[1898 წ.]

გოგართელის ფილოსოფია და არჩილ ჯორჯაძის ფსიხოლოგია

ჩემო მაინც კარგო თეკლევ!

შენი წიგნი მივიღე. მწერ და მემდურები, რომ ამოდენა ხანია მე ჩემი ამბავი არ მომიწვდია შენთვის, და მემუნათები, რომ თუ მე, შენი ჯვარდაწერილი ცოლი არ გაგონდები, ეს შენი ოჯახი მაინც რატომ არ მოიკითხეო.

მე რომ უწინდელებრ ძველის აზრების კაცი ვიყო, შენს საყვედურებს ჩემს თვალში დღესაც ისეთივე დიდი ფასი ექნებოდა, რაც ჰქონდა, და ეხლა-კი, როცა მე ვეღირსე და დავეწაფე ახალ აზრების უკვდავების წყაროსა „კვალისა“ და „ცნობის ფურცლის“ ლოცვითა და კურთხევითა, შენი საყვე-

დურები უმიზეზო წუწუნი-ღა მგონია გუნებანაქცევ დედაკაცისა.

ოჯახი მაინც რატომ არ იკითხეო!.. ვაი შენ, ჩემო თეკლევ, რამოდენა მანძილზე უკან ჩამორჩენილხარ ქვეყნიერობას, ანუ, უკეთ ვთქვათ, ახალთ-ახალს ხანას ადამიანის ცხოვრებისას. შენ, ჩემო კარგო, ცოცხლებში გასარევი აღარა ყოფილხარ... რა ოჯახი! რის ოჯახი! ეგ როდინდელ ანაბანას მიკითხავ! ეგ ძველის-ძველი ტიბიკონი, ეგ ძველთა-ძველი ძილისპირები შენთვის შეინახე, მე-კი ახალ მიმართულების კაცი ვარ და თავზე ლაფს ვერ დავისხამ მაგაების ხსენებით და მოკითხვითა.

ოჯახიო! ეს რომ ძველებსავით ბრიყვმა და გაუნათლებელმა სთქვას, კიდევ ჰო, შენ ხომ განათლებული ხარ, შენ ხომ მუდამ „კვალსა“ კითხულობ, რომ სხვა არა იყოს-რა, და როგორ არა გრცხვენიან, — მაგისთანა ძველ-ძულებს მისდევ და თავს არ ანებებ. რა ოჯახი!.. რის ოჯახი!.. შენ იქნება ეხლანდელი დრო ისევ ის ძველი დრო გგონია, როცა ოჯახების შენება, მოვლა და პატრონობა დიდი სახელი იყო ადამიანისათვის! ვაი სირცხვილო!..

მას აქეთ, რაც ჩვენმა სასიქადულო გომართელმა — ამ დიდის ჭკუის პატარა კოლოფმა, — თავისი წერილი დაბეჭდა „კვალში“*, ოჯახის მოკითხვა და გახსენება რა პატიოსანის კაცის საკადრისია. რა სახსენებელია ეგ შენი ობმოკიდებული „მცნება“, ეგ შენი ოჯახი ეხლანდელ დროში, როცა „კვალისა“ და „ცნობის ფურცლის“ წყალობით ა ხ ა ლ ი მ ე ც ნ ი ე რ ე ბ ა, ა ხ ა ლ ი მ ი მ ა რ თ უ ლ ე ბ ა, ა ხ ა ლ-ა ხ ა ლ ი ა ზ რ ე ბ ი დუღან და გადმოდიან.

რას ამბობ, ადამიანო! ოჯახი მოსაკითხი კი არა ყოფილა, როგორც ხავსმოკიდებულ ძველებს ჰგონიათ, დასანგრევი და დასაქცევი თურმეა, როგორც ამას ჰღალადებს ჩვენის მწერლობის ახალ-ახალი ყარამან ყათილ სააპყირანი ბ-ნი გომართელი. გესმის, — გომართელი-მეთქი!.. მერე იცი რა კაცია ეს გომართელი? ეს ის კაცია, რომელმაც ერთის ლახტის მოქნევით მთლად შეჰმუსრა ფეოდალობა და ერთის კალმის მოსმით გააქრო ქვეყნიერობაზე ხსენება თავად-აზნაურობისა ასე, რომ ამის მერმეთ თვით არჩილ ჯორჯაძესაც-კი შიშით

---

* იხ. „კვალი“ № 2, გვ. 34, სვეტი 2, ბ-ნ გომართელის წერილი.

ენა მუცელში ჩაუვარდა და ხელის-გულზე გაუგორდა გა-
მარჯვებულს გომართელსა, — ოღონდ ძველებში ნუ ჩამწერთ
და თქვენებრ დავიწყებ გალობასაო. აკი დაიწყო კიდეც, ჯერ,
რასაკვირველია, წვრილის ხმით და იმედია, რომ ღვთით თან-
დათან მოუსხვილებს.

გეუბნები, — ოჯახი იმისთანა რამ ყოფილა, რომ დღეის
ამას იქით ყოველი კაცი, ვისაც-კი გომართელის სიბრძნის
სუნი მისდენია, ვინც-კი მისი ფილოსოფიით „აღფრთოვანე-
ბულა“, ყოველი იგი უნდა ჰცდილობდეს ოჯახი ძირიან-ფეს-
ვიანად ამოაგდოს და სამუდამოდ აღგავოს დედამიწის ზურ-
გიდამ. მეც დღევანდელ დღეს იმის ცდაში ვარ, რომ მაგ
წყეულს ოჯახს, მაგ დღევანდელ ბოროტს ბოლო როგორმე
მოვუღო, იმიტომ რომ ახალ მიმართულების კაცი ვარ-მეთქი
და არ მინდა სხვას უკან ჩამოვრჩე, რაკი გომართელს წერაქვი
აუღია ხელში და ოჯახს მისდგომია დასანგრევად. მეც დღეს
იმის ცდაში ვარ-მეთქი, რომ დღეის ამას იქით ოჯახის ხსენე-
ბაც-კი აღარ იყოს ქვეყნიერობაზედ და შენ-კი საყვედურსა
მწერ, — რატომ ოჯახს მაინც არა კითხულობო. მოდი და სი-
ცილით ნუ დაოსდები!

აბა მოთმინებით და დინჯად დამიგდე ყური და იმედი
მაქვს, რომ შენც, როგორც „კვალის“ ფილოსოფიით ჩემებრ
თვალ-ახილებული და ჭკუა-გაჩაღებული, არამც-თუ ჩემს
სიტყვაზე მოხვალ, ინანებ კიდეც, — რატომ მე არ დავასწარ
ჩემ ქმარსა, და მინამ ის მომწერდა, რატომ ჩემი თავი არ გა-
ვიწირე და გომართელის ფილოსოფიას მტლად არ დავუდეო.

აქ თავის გაწირვა და მტლად დადება რა შუაშია, იკითხავ.
აი ძაღლის კუდი სწორედ აქა მარხია, ჩემო კარგო! შენ ხომ
ჩემი ჯვარწერილი ცოლი ხარ და მე შენი ჯვარწერილივე
ქმარი, მაგრამ დღეის იქით მშვიდობით: უნდა ერთმანეთს გა-
ვეყარნეთ, ერთმანეთს დავეთხოვოთ. ნუ გეშინიან: ეს შენის
უსიყვარულობით არ მომდის, და თუნდაც უსიყვარულობით
მომდიოდეს, დიდი ცოდვა არც ესა ყოფილა, რადგანაც, სხვი-
სა არ ვიცი და, ბ-ნს გომართელს-კი „მწარედ ეცინება ხოლმე,
როდესაც კითხულობს აღფრთოვანებულს პოეზიას ძმობაზე,
ერთობაზე, სიყვარულზე (გესმის: სიყვარულზეც-კი!) და სხვა
ამ-გვარს უშინაარსო მცნებებზე“*.

---

* იხ. „კვალი“ № 2, გვ. 34, სვეტი 2, ბ-ნ გომართელის წერილი.

ხომ ჰხედავ, — სიყვარული თურმე უშინაარსო მცნება ყოფილა და ხსენება მისი პოეზიაში მ წ ა რ ე დ ა ც ი ნ ე ბ ს ხ ო ლ მ ე ბ-ნს გომართელსა. არ გებრალება, რომ სიცილიცკი მწარე ჰქონია! სიბრალული იქით იყოს, მე ეს მიკვირს და მაოცებს, ამ სიმწარესთან ასეთი ტკბილი ქართული საუბარი როგორ მოუხერხებია, როგორ სცოდნია. აბა ვის არ მოჰგვრის სიამოვნების და სიტკბოების ჟრუანტელს ეს „სიყვარულზე აღფრთოვანებული პოეზია“, თუნდაც ძმობაზე და ერთობაზე! ძველი ქართველი იტყოდა: აღფრთოვანებული პოეზია ძმობისა, ერთობისა, სიყვარულისა, მაგრამ სად ეს გაცვეთილი ლუღლუღი ძველისა და სად ის მშვენიერი ახალი ჭიკჭიკი გომართელისა! წაწყმდეს ძველი და გაუმარჯოს ახალსა!..

თუმცა სიყვარულს ისე წახდენია ლილახანა, რომ მწარედ აცინებს ჩვენს უცინარს და უწუნარს გომართელსა, მაგრამ მაინც გარწმუნებ, რომ მე შენის უსიყვარულობით არ მომდის, როცა გწერ — უნდა ერთმანეთს გავეყარნეთ-მეთქი. არა, აქ სხვა უდიდესი და უმძიმესი მიზეზი ჰღაღადებს. ყური დამიგდე.

დავიწყოთ იქიდამ, რომ ჯერ ყოველთ უწინარეს გამოვარკვიოთ, — რა არის ოჯახი და რის მომავლინებელია? იგია თურმე მიზეზი ქვეყნის უბედურებისა, იგი რაღაც ეშმაკისა და ქაჯის თესლი თურმეა. მე რომ ყოველივე მისი ბოროტი გითხრა, არ დამიჯერებ. ისევ სჯობია ჩვენს ბრძენთა-ბრძენს გომართელს ვათქმევინოთ. სხვა არა იყოს რა, ჭკვასაც გვასწავლის და ყურსაც დაგვიტკბობს მშვენიერის ქართულითა. ეს ახალთ-ახალი ფილოსოფოსი ბრძანებს, რომ თანამედროვე ოჯახი ადამიანის იდეალურ მისწრაფებათა ბორკილიაო. „ე ს ა ზ რ ი ს რ უ ლ (გესმის: სრულ!) ჰ ე შ მ ა რ ი ტ ე ბ ა დ უ ნ დ ა ჩ ა ი თ ვ ა ლ ო ს ო“... ყოველივე დაწესებულება, რომელიც წინ ეღობება ადამიანის ძალ-ღონეს და არ უშვებს მას საზოგადოებრივი (ვიშ, ვიშ ამ ქართულს) იდეალებისაკენ, დღეს დრო-გადასულ (გესმის: დრო-გადასულსო!..) და მავნე დაწესებულებად უნდა ჩაითვალოსო. ასეთს დაწესებულებათა რიცხვს ეკუთვნის დღევანდელი ოჯახიცაო“*.

---

* იხ. „კვალი“ № 2, გვ. 348.

ხომ ჰხედავ: ოჯახი თურმე ადამიანის იდეალურ მისწრაფებათა ბორკილი ყოფილა, ესე იგი პროგრესის შემხუთავი, პროგრესის დამაბრკოლებელი, გესმის: პროგრესისა!.. იცი-კი, — რა არის პროგრესი? არც მე ვიცი, მაგრამ რადგანაც ჩვენს სასიქადულო „კვალს“ და მის არა-ნაკლებ სასიქადულო გომართელს სულ ეს პროგრესი აკერიათ ენაზე და თუ საქმით არა, სიტყვით მაინც ებღაუჭებიან, ეს პროგრესი სწორედ კარგი რამ უნდა იყოს, უსათუოდ ქვეყნის საბედნიეროდ გაჩენილი.

მაშ გახსოვდეს, რომ ოჯახი ადამიანის პროგრესის ბორკილია. ეს ბორკილი ხომ ბორკილია, გარდა ამისა, ოჯახს სხვა ჭირიც სჭირებია: ადამიანის ძალღონეს თურმე წინ გადაღობებია და არ უშვებს საზოგადოებრივ იდეალებისაკენ, ერთის სიტყვით, კაცობრიობის საზოგადოებრივი წინსვლა შეუყენებია, და, მაშასადამე, ისევ ის კაცობრიობის პროგრესი შეუკრავს და შეუბოჭავს. ჰხედავ: ამ წყეულ ოჯახის ცოდვები სადა სცემს! ხოლო მაგაებს ვიღა სჩივის? ოჯახს რომ მარტო ეგ ავები და ბოროტებანი სჭირებოდა და სხვა არა-რა, წავიდოდით, დავუჩოქებდით და ყოვლად-მოწყალე გომართელი როგორმე აპატიებდა. საქმე ის არის, რომ ყოველ ამასთან ერთი იმისთანა ჭირიც სხვა სჭირებია, რომ მარტო ესეც საკმარისია, კაცმა სამუდამოდ გააჭროს ოჯახის სახსენებელი ქვეყანაზე. თურმე ნუ იტყვი, — დრო-გადასული და, მაშასადამე, ძველი რაღაც რამ ყოფილა. გესმის: დრო-გადასული და ძველი-მეთქი!.. და ეხლანდელს დროში დრო-გადასულის და ძველის ქომაგობა და კეთილად ხსენება ხომ საცომბირო საქმეა, „კვალისა“ და „ცნობის ფურცლის“ პუბლიცისტ-ფილოსოფოსებს რომ ჰკითხო.

აი რა გველი და მორიელი ყოფილა ეგ შენი ოჯახი, აი რა ბალღამი და შხამი სდგმია ტანში მაგ შენ მოწონებულ ოჯახსა! ეხლა შენც, მგონი, ჩემს ჰკუაზე მოხვალ და ჩემთან ერთად იტყვი, რომ ოჯახი მოსაკითხი კი არა, მართლა დასაქცევ-დასანგრევი ყოფილა დედა-ბუდიანად, რათა ამას იქით „ადამიანის იდეალურ მისწრაფებათა“ ბორკილი გამოეყაროს ფეხებიდამ და „ადამიანის ძალ-ღონე საზოგადოებრივი იდეალებისაკენ“ სასრბოლად გაშვებულ იქნას. რა თქმა უნდა, ბ-ნ გომართელის ბრძანების შემდეგ მთელი კაცობრიობა წერაქვებს

ხელში აიღებს და მოჰყვება ოჯახების ქცევა-ნგრევას და ჩვენც ჩვენსას უნდა ვეცადნეთ, რომ ამ საქებ-სადიდებელ საქმეში სხვას უკან არ ჩამოვრჩეთ, თორემ ძველებში გაგვრევენ და სირცხვილით კარში ვეღარ გამოვალთ. ჩვენში-კი დარჩეს და რა ვქნა, ეს ოჯახის ნგრევა-ქცევა ახალი ამბავი, მგონი, არ უნდა იყოს აქ, ჩვენს საქართველოში მაინც. ჩვენ, ქართველები, ათადამ-ბაბადამ სულ ამ ოჯახების ქცევა-ნგრევაში არა ვართ განა! მაშ რომ ოჯახი მავნე და პროგრესის ბორკილი ყოფილა, ჩვენ ძველის-ძველადვე გვცოდნია, თუ არა და საიდამ გაჩნდა ჩვენში ოჯახების ხელაღებით ქცევა-ნგრევა? გომართელი რომ ამ ათასის წლის წინათ გაჩენილიყო თავისის ფილოსოფიით, ვიტყოდი, — ეს ამბავი იმისი ბრალია, იმისი ღვაწლის შედეგია-მეთქი. ჩვენდა საბედნიეროდ და ჩვენის საუკუნის სასახელოდ გომართელი ჩვენს დროშია გაჩენილი და მაშ საიდამ მიხვედრილა ძველის-ძველი ქართველი, რომ ოჯახი შესარჩენი არ არის, რომ ოჯახს ქცევა-ნგრევა უნდა და არა შენება და მაგრება. ნუთუ ძველებსაც სცოდნიათ, რომ ოჯახი ჩაჰბღუჯებია კალთაში ადამიანის ძალ-ღონეს და არ უშვებს „საზოგადოებრივი იდეალებისაკენ!“

აი საკითხი, რომელიც მე ჩემის ჭკუით ვერ გამოვარკვიე და ღმერთმა უშველოს არჩილ ჯორჯაძეს, იმან მიხსნა ბოროტისაგან. ხომ იცი, ვინა ბრძანდება ბ-ნი არჩილ ჯორჯაძე? ეს ის ახალი კაცია, რომელიც მარტო იმის ფიქრსა და ცდაშია, რომ ახლებსაც აამოს და არც ძველები მოიმდუროს. ამიტომაც ამისთანაებში ასე ბრძნულად იტყვის ხოლმე: ძველები, მართალია, მიხვდნენ, მაგრამ საქმე ახლებსავით კარგად ვერ გამოშიგნეს, გულ-ღვიძლი კარგად ვერ გაუჩხრიკესო; მიხვედრა ძველებისაა, გამოჩხრეკა-კი ახლებისაო. აი გომართელის ღვაწლი თურმე სად არის! ოჯახის ქცევა-ნგრევა, მართალია, ძველი ამბავი ყოფილა ჩვენში, ხოლო ფილოსოფიური საბუთი-კი გომართელს დღეს აღმოუჩენია. მე-კი, — ღმერთო შეგცოდე — პირველ ხანში გომართელს შევწამე, — ეს ოჯახის ავად ხსენება და გაპენტვა ძველებს ხომ არ მოჰპარა-მეთქი, და დაილოცა, ღმერთო, შენი სამართალი, ამ ცოდვისაგან მიხსნა „ცნობის ფურცლის“ პუბლიცისტმა.

ახლა იქნება იკითხო: თუ ათადამ-ბაბადამ ჩვენ, ქართველები, ჩვენის ოჯახების ქცევა-ნგრევაში ვართ, ნუთუ აქამომ-

დე ვერ დავაქცივ-დავანგრიეთ? საკვირველიც ეს არის, რომ ვერ დავაქცივ-დავანგრიეთ: აი კიდევ სადა მარხია ძაღლის კუდი! აქ უნდა კვლავ არჩილ ჯორჯაძის ფილოსოფია მივაშველოთ გომართელის ფილოსოფიას, თორემ გზა-კვალს ვეღარ გავიგნებთ. არჩილ ჯორჯაძის ფილოსოფიით — ძველებმა ხომ მარტო ალღოს აღება იცოდნენ და საქმის კეთება-კი ახლებს უნარია. საქმე ის არის, რომ ძველებს არა სცოდნიათ საიდამ მისდგომოდნენ ოჯახს, რომ სამუდამოდ დაექციათ, თუმც ალღო-კი აღებული ჰქონიათ. შენც ხომ იცი და თუ არ იცი, ეხლა მაინც შეიტყე, რომ თუ რისამე დანგრევა-დაქცევა გინდა და ერთბაშად დაფუშვა, საძირკველი უნდა მოუნახო და მთლად გამოუთხარო. ოჯახი რომ გამოშიგნო, გულ-ღვიძლი რომ გაუჩხრიკო, ჰნახავ, რომ საძირკველი მისი ცოლ-ქმრობაა, ასე რომ საცა ცოლ-ქმრობა არა ყოფილა, იქ არც ოჯახი გაჩენილა. ცოლ-ქმრობაზე არის აშენებული ოჯახი. აქედამ განა აშკარა არ არის, რომ ოჯახის ძირიან-ფესვიანად ამოგდება არ შეიძლება, თუ აწ არსებული ცოლ-ქმრობა არ შეიმუსრა, არ დაირღვა, არ გაუქმდა.

ვინ უნდა მისცეს ამ სახელოვანის საქმის მაგალითი ადამიანსა? რასაკვირველია, იმან, ვისაც არ უნდა ძველის აზრების სამარცხვინო ჩაჩი დაიხუროს თავზე და ახალ მიმართულების კაცთაგან გამოირიცხოს თავი. აი, კიდევ ძაღლის კუდი სადა მარხია, ჩვენდა საუბედუროდ. ჩვენდა საუბედუროდ-მეთქი! მაგრამ ჩვენი საკუთარი უბედურება იქ რა სახსენებელია, საცა ახალი ჰღალადებს და გვიწვევს თავი გავიწიროთ და გომართელის ფილოსოფიას გზა გავუხსნათ „ადამიანის იდეალურ მისწრაფებათა ბორკილის“ დასამსხვრევად.

ხომ ჰხედავთ, — რა ჭირსა და ვაგლახში ჩავვარდი მე, შენი ჯვარდაწერილი ქმარი. რომელი უნდა ვირჩიო: გომართელის ფილოსოფია, რომელიც „ადამიანის იდეალურ მისწრაფებათა“ ბორკილს ამსხვრევს, თუ ცოლ-ქმრობა, რომელიც ამ ბორკილს სჭედავს თურმე? ამ სახით, ან ახალ მიმართულების კაცის სახელი უნდა ვგმო და დავკარგო და ოჯახი ვაშენო და ვინახო, ან სახელის ღირსი უნდა გავხდე და მაგ წყეულ ოჯახის დასაქცევად ცოლიც გავწირო, შვილიც და ის ჩემი საკუთარი ბედნიერებაც, რომელიც მე ჩემსა და შენს ცოლ-ქმრობაში მოვიპოვე.

აქ დიდი ლარი და ხაზი არ უნდა იმის გამოსაცნობლად, თუ რომელი ამოვირჩიე. ვინც იცის, რომ ჩემი განმანათლებელი მარტო „კვალი“ ყოფილა, არის და იქნება, მინამ პირში სული მიდგა, ის ვერ იფიქრებს, რომ მე მრუდე გზას დავადგებოდი, ახალს მიმართულებას ვგმობდი და ვუღალატებდი. იმიტომ, რომ დღეს ისეთი დღეა, ოღონდ ახალი კი იყოს, და რაც გინდ იყოს. კაცი ხარ და ქუდი გხურავს და ამაზე მეტი ახალი-ღა იქნება, რომ ოჯახის დასაქცევად ცოლს გაეყარო მარტო იმისთვის, რომ ამას ითხოვს ფილოსოფია ახლად-მოვლენილ გომართელისა.

მაშ მშვიდობით, ჩემო კარგო! დღეის ამას იქით შენ შენთვის, მე ჩემთვის. ხომ ჰხედავ: ჩვენის უვიცობით რა ცოდვაში ვმდგარვართ, რა მძიმე დანაშაული ჩაგვიდენია ქვეყნისა და კაცობრიობის წინაშე. ვაი ჩვენ!.. ჩვენით თურმე არსებულა იგი რკინის ბორკილი ადამიანის პროგრესისა, რომელსაც ოჯახი ჰქვიან და რომელიც ასეთს დიდს პატივში თურმე ჰყავთ დღესაც ზოგიერთს ძველებს თავისდა სამარცხვინოდ და ქვეყნის საუბედუროდ. ჩვენ დღეის ამას იქით ერთად ვეღარ გვეცხოვრება. მშვიდობით, ჩემო კარგო, მშვიდობით, სამუდამოდ. ჩე-კი გული მტკივა, გული მეთანაღრება, „ვსტირ და ვღრიალებ“, რომ გემშვიდობები გომართელის ფილოსოფიის მიზეზით. ჩვენში-კი დარჩეს და, სწორედ გითხრა, ერთის გულით თითქო ვწყევლი კიდეც, ღმერთო შემინდე, გომართელსა, რომ თვალი ამიხილა და მით შენი თავი დამაკარგვინა. მაგრამ ღვთის წყალობა შენა გქონდეს, რამდენი სხვა უჩემო ცოლი და ქმარი ლოცვა-კურთხევას შეუთვლის გომართელსა.

ბევრი ცოლი და ქმარია, რომ ერთმანეთი ჭირივით ეჯავრებათ, უნდათ და ვერ გაჰყრიან ერთმანეთს, რადგანაც, რაც გინდ იყოს, ცოლ-ქმრობის დარღვევა მძიმე და სათაკილო საქმეა და თუ არ დიდად პატივსადები მიზეზი, ძნელი გასაბედია; სირცხვილის შიშისა გამო, კაცი როგორღაც უფრთხის და ცოლ-ქმრობას შეჩვეულ ჭირსავით ითმენს. ეხლა-კი ბ-ნ გომართელის წყალობით ცოლ-ქმრობის დარღვევა არამც-თუ სათაკილო საქმეა, არამედ ქვეყნისათვის დადებული ღვაწლია, სასახელო და საქებ-სადიდებელი, და ჰნახე ამას იქით, რამდენი ცოლ-ქმრობა შეიმუსრება, რამდენი ოჯახი დაიქცევა სამუ-

დამოდ. მაშ წაწყმდეს ძველი და იხაროს ახალმა! გაუმარჯოს გომართელსა! გაუმარჯოს „კვალსა“, — ამ ჩვენის დროის „სიბრძნე-სიცრუის“ წიგნსა!

რა წამსაც წავიკითხე და შევითვისე, როგორც რიგია, ოჯახის ფილოსოფია გომართელისა, მაშინვე შუბლზე თითი მივიკარ და ვთქვი დიდის გულისხმითა ჩემითა: ჰა!.. აი ქვეყანას როდის გაეხსნება-მეთქი გზა „საზოგადოებრივი იდეალებისაკენ“, აი, როდის წაავლო კუდში ხელი ქვეყნის ბოროტს ჩვენმა გომართელმა-მეთქი. მაშინვე დავჯეგ და მინდოდა მომეწერა შენთვის, რომ უნდა ერთმანეთს გავეყარნეთ ქვეყნის სიკეთის გულისათვის, მაგრამ ერთმა გარემოებამ დამაბრკოლა: მომაგონდა, რომ შენი მზითვის ფული ჩემს სახელობაზეა ბანკში მიბარებული და ვაი თუ მომთხოვოს, და მივცე, თუ არა-მეთქი. აქეთ ვეცი, იქით ვეცი და ამ გარემოებას ვერც თავი გავუგე და ვერც ბოლო. აღარც ვაცივე, აღარც ვაცხელე და ავდექ და გომართელთან გავიქეც დარიგებისათვის. გომართელი ტფილისიდან სადღაც წასულა და დავრჩი სახტად. ბოლოს ვიფიქრე: არჩილ ჯორჯაძეც ხომ ქადულობს ახალს მიმართულებას, მოდი და იმას დავეკითხები-მეთქი. ვთქვი და წაველ კიდეც. რაკი ვუამბე ჩემი ჭირი და ვარამი, იმან აიღო და 10-ს იანვრის „ცნობის ფურცელი“ მომაჩეჩა ხელში და მითხრა: შენის დარდის პასუხი აქა სწერია და წაიკითხეო. მე პასუხად მოვახსენე, რომ ჩვენ გაფიცულნი ვართ, „კვალის“ მეტს სხვას არას ვკითხულობთ-მეთქი. შენი ნებააო, მითხრა, ეს-კი იცოდეო, — შენის ჭირისა და ვარამის პასუხი აქ არის და სხვაგან ვერსად იპოვნი, სანთლითაც რომ ეძებოო. ვთქვი, უსათუოდ გასაღება უნდა „ცნობის ფურცლისა“ და ამიტომ მაჩეჩებს ხელში-მეთქი. მეტი გზა არ იყო, ვიყიდე ის ნომერი და შინ წამოვიღე.

წავიკითხე და სიხარულით ფეხზე ვეღარ დავდეგ. აი, ღმერთმა აცოცხლოს არჩილ ჯორჯაძე, მისი ახალი მიმართულება, მისი ახალი მეცნიერება და მისი ახალი ფსიხოლოგია. ვერ წარმოიდგენ, ქვეყანას რა დოვრანი დასცემია, რა იღბალი ჰქონია და დღეს-აქამომდე-კი არა სცოდნია. აქამდე მუშაობით წელს ვიწყვეტავდი, დღესა და ღამეს ვასწორებდი, მეგონა, რომ ერთად-ერთი ნამუსიანი სახსარი ცხოვრებისა

გარჯაა და მუშაობა, მეგონა, რომ კაცი სულ იმის ფიქრსა და ცდაში უნდა იყოს, — პატიოსანის შრომით ლუკმა-პური სჭამოს, და თურმე ნუ იტყვი, ყველაფერი ეს ტყუილი ყოფილა, ეს სულ ძველების ფლასტი-ფლუსტია, ძველების ლათაიებია თურმე. საქმე-კი იმაშია, რომ ვინც თავისას არა სჯერდება, ვისაც თავისი საკმარისი არა აქვს, ის სხვას შეჰყურებს თურმე, ის თურმე სულ იმის ფიქრსა და ცდაშია, რომ „სხვისით“ შეივსოს თავისი დანაკლისი. აი თურმე ახალი ფსიხოლოგია ადამიანისა რას ჰღალადებს!.. ეს მე რომ მეთქვა, არ დამიჯერებდი. ამას არჩილ ჯორჯაძე ამბობს, ის არჩილ ჯორჯაძე, რომელიც თავისს ქადილისამებრ ადამიანის გულში კარგად ჩახედულია. ეს ახლად-გამომცხვარი ფსიხოლოგი გვიქადაგებს, რომ, „კაცი მაშინ არას ინდომებს სხვისას, როცა თავისით (?) სჯერდება, თავისი საკმარისი აქვს. წინააღმდეგ შემთხვევაში, ის სხვას შეჰყურებსო და სულ იმის ფიქრსა და ცდაშია, რომ „სხვისით“ (ფრჩხილები ავტორისაა) შეივსოს თავისი დანაკლისი“ (იხილე „ცნობის ფურცელი“ 10-ს იანვრისა, წერილი არჩილ ჯორჯაძისა).

იქნება იკითხო, — „თავისით სჯერდება“ სადაური ქართულიაო? გარუსებული ქართული გახლავს. მართალია, ძველი ქართველი ამ შემთხვევაში იტყოდა. — „სჯერდება რას? — თავისას“ და არა თავისით; მაგრამ „კვალსა“ და თვით ბ-ნ გომართელს არა-ერთხელ კვერი დაუკრავს და ბეჭედი დაუსვამს, რომ ჩვენ, ქართველები „ვგაევროპიელდით“ და რათ გიკვირს, რომ არჩილ ჯორჯაძემ ქართული გაარუსულა და ამით გაევროპიელა, სურვილისა და ნატვრისამებრ „კვალისა“ და გომართელისა. თუნდ ეგეც არ იყოს, სიტყვას რას დასდევ!.. შენ აზრი გაუსინჯე, აზრი, და სიტყვას თუნდ ჯანაბამდე გზა ჰქონია.

ხომ ჰხედავ: ვინც იმას არა სჯერდება, იმას არა ჰკმარობს, რაცა აქვს, ის სულ იმის ფიქრსა და ცდაშია თურმე, რომ „სხვისით“ შეივსოს დანაკლისი. არა მგონია ქვეყანაზე ბევრი იყოს იმისთანა კაცი, რომ იმას სჯერდებოდეს, იმას ჰკმარობდეს, რაცა აქვს. შორს წასვლა რად გვინდა, თითონ როტშილდი, თვით ამერიკის მილიონერები, ყელთამდე ოქრო-ვერცხლით ავსილები, არა სჯერდებიან იმას, რაცა აქვთ და დღე-და-ღამ იბრძვიან და იღვწიან მეტი შეიძინონ. აქედგან განა აშკა-

რა არ არის, რომ თუ ათასში ერთი არა, დიდად დიდი ნაწილი კაცობრიობისა მაინც არა ჰქმარობს იმას, რაცა აქვს, სჩანს, — დიდი ნაწილი კაცობრიობისა სულ იმის ფიქრსა და ცდაში ყოფილა, რომ „სხვისით“ შეივსოს დანაკლისი. რაკი ასეა, მე, შენი უმორჩილესი მონა, რაღა წითელი კოჭი ვბრძანებულვარ და მე-ღა რატომ არ უნდა ვიყო სულ იმის ფიქრსა და ცდაში, რომ „სხვისით“ იოლად წავიდე. განა ცოტა რამ მაკლია!..

მართალია, პირველ ხანში დიდ საგონებელში ჩავვარდი: ყველა კარგი და ეს „სხვისით“ შევსება დანაკლისისა როგორ უნდა მოხდეს უიმისოდ, რომ ციმბირს იქით არ უკრან კაცს თავი-მეთქი, რადგანაც „სხვისით“ შევსება დანაკლისისა შესაძლებელია მარტო მაშინ, როცა კაცი ან მოიპარავს, ან გასძარცვავს, ან მოიტაცებს. სხვაფრივ „სხვისით“ შევსება დანაკლისისა წარმოუდგენელია, იმიტომ რომ „სხვისი“ სხვისაა და პატრონი თავისის ნებით არ დაგანებებს. ამას სხვისთვის ვამბობ, თორემ მე, რაკი შენი მზითევი ჩემს ხელთ არის, არც მოპარვა მომინდება, არც გაძარცვა, არც მოტაცება და აი არჩილ ჯორჯაძის ფსიხოლოგია რით არის უფრო საამური ჩემთვის.

აბა ეს ახლად-ახლადი ფსიხოლოგია არჩილ ჯორჯაძისა წინ წაიმძღვარე და სწორედ მითხარ: განა ადამიანის სულის მოძრაობას, ადამიანის სულიერ ბუნებას ვღალატობ, რომ, როცა ჩემსას არა ვჯერდები და ჩემსას არა ვქმაროб, სულ იმის ფიქრსა და ცდაში ვარ, — შენის მზითევით შევივსო ჩემი დანაკლისი? ყოველი ადამიანი თურმე ასე იქცევა, რაკი თავისას არა სჯერდება და თავისას არა ჰქმარობს. სჩანს, ბუნება ადამიანისა ასეთია, თორემ არჩილ ჯორჯაძე იმას არ იტყოდა, რაცა სთქვა... და მეც ხომ ადამიანი ვარ და არა-რა ადამიანური არ უნდა მეუცხოებოდეს: ღმერთი, რჯული, მეც, ბევრს სხვასავით, არა ვჯერდები და არა ვქმაროб იმას, რაცა მაქვს. მაშ ღვთით და არჩილ ჯორჯაძის წყალობით ნურას უკაცრაოდ, რომ არც ვაცხელო, არც ვაცივო და ჩემის დანაკლისის შესავსებლად ვსთქვა, აფუ მე-მეთქი და შენი მზითევი შევიტყაპუნო. თუ მე ამაში გამამტყუნოს ვინმემ არჩილ ჯორჯაძის ფსიხოლოგიის შემდეგ, ჩემი კისერი და შენი ხმალი.

ეხლა სწორედ გითხრა, არ ვიცი, — რომელი უფრო დიდი

მეცნიერია და რომელი უფრო წინ მირბის „საზოგადოებრივ იდეალებისაკენ“ — ბ-ნი გომართელი, თუ ბ-ნი არჩილ ჯორჯაძე? ეს-კი ვიცი, რომ ეს მეოცე საუკუნე ჩვენ, ქართველებს, კარგს ეტლსა და ვარსკვლავზე დაგვებადა: ხუმრობაა, ორი ამისთანა კაცი მოგვევლინა, როგორც ფილოსოფოსი გომართელი და ფსიხოლოგოსი — ჯორჯაძე.

ახალ-მოსული
(1902 წ.)

წერილები ლიტერატურასა და ხელოვნებაზე

დაუმთავრებელი წერილები და ნაწყვეტები

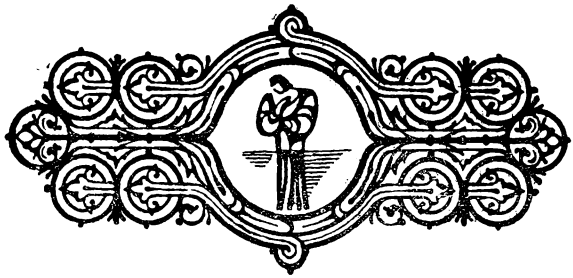

სარდიონ მესხიევის კრიტიკის გამო*

როცა შორიდამ შევიტყე, რომ უფ. სარდიონ მესხიევი ჩემზედ კრიტიკას სწერს, გამიხარდა ძალიან, იმიტომ, — რომ მეგონა, ერთი იმისთანა კრიტიკა მაინც იქნება მეთქი, რომ ღირდეს წაკითხვადა. არ ვიცი კი რა მიზეზით მეგონა ეს ესრეთ, მაგრამ მეგონა კი. ეხლა, როცა გადვიკითხე „უსტარი ანტიკრიტიკული“ უფ. მესხიევისა, ვცანი, რომ ძალიან შევცდი, და მომაგონდა თვით უფ. მესხიევის სიტყვები, — სჯობდა მაგისთანა სუსტი ფარ-ხმალით არ გამობრძანებულიყავით.

უფ. მესხიევს ძალიან გული დასწვია და სტკენია ჩემ ქართულისაგან; უფ. მესხიევი სხვათა შორის ამასა ბრძანებს ჩემს აპრილის სტატიაზედ: გულმტკივნეულად წავიკითხე მე, ქართველმა, ამგვარი ქართული ენაო. ერთგან კიდევ იხდის ბოდიშს, თუ რამ მეტი სიტყვა წამცდაო, იმით რომ გულდამწვარი ბევრს რასმეს იტყვისო. რამ დაუწო გული? რამ ატკინა გული? ამ შემთხვევაში მაგონდება ერთი ზღაპარი ბაბა-ამირიანიდამ: „ბაბა ამირმა, როცა შაგირდად იყო, რაღაცაზედ განარისხა თავისი ოსტატი; ოსტატმა ხელი მოუქნივა და არ კი დაჰკრა. ბაბა ამირმა, წაიფარა-რა ხელი თვალზედ, დაიწყო ყვირილი: ვაიმე თვალიო, ვაიმე თვალიო! მოსცვივდნენ ამხანაგები და ჰკითხეს, რა დაგემართაო? რაღა რა დამემართა, — მიუგო ტირილით ბაბამა, — თვალი კინაღამ გამომთხარაო. ოსტატს წასჭდა სიცილი და უთხრა: რომ არ დამიკრავს, თვა-

* ს. მესხიევის წერილი — „უსტარი ანტიკრიტიკული“ დაიბეჭდა ჟურნალ „ცისკარში“ 1861, № 6.

რედ.

ლი საიდამ გამოგთხარეო? რომ დაგეკრა, ხომ გამომთხრიდიო, და ამისათვისა ვსტირიო, — მიუგო ბაბამა“.

უფ. მესხიევსაც ესე მოსვლია: ჯერ მე ენა არ გამიფუჭებია, და იმას კი გულიცა სტკენია და დასწვია. „რასაკვირველია, — ამბობს უსტარი უფ. მესხიევისა, — კარგად იცით, რომ წერა არის სამგვარი: მაღალი, საშუალო და მდაბალი“. სრულიად არ ვიცი, თქვენმა მზემ, შემიტყვია კი, რომ ძველს რიტორიკებში მაგ-რიგადა ჰყოფდნენ ენასა, რომელიცა ერთი უნდა იყოს ლიტერატურაში და არა სამგვარი. გონიერი და ჭკვის მისაღები საფუძველი მიჩვენეთ, რომ დავიჯეროთ ეგრეთი განყოფა მისი, რაც ბუნებით განუყოფელია. ჩვენ მარტო ეს ვიცით ძალიან კარგად, რომ ლიტერატურას შეჰყავს წარმატებაში ენა, ესეც კარგად ვიცით, რომ ლიტერატურის განზრახვაც ის არის, რომ ერთგვარი ენა შესდგეს და არა მრავალშტოიანი. უწინ რომ ჰყოფდნენ მაგ-რიგად, იმ საფუძვლითა ჰყოფდნენ, რომ არიანო ქვეყნად სამგვარნი საგანნი: მაღალი, საშუალო და მდაბალი, რომელთ გამოსახატავად უნდა იყოს კიდეცო სამგვარი ენაო; მაღალ საგნისთვის — მაღალი, საშუალო საგნისთვის — საშუალო და მდაბლისთვის — მდაბალი. აბა ეხლა ერთი მიბრძანეთ, არიან ქვეყნიერობაზედ ეგ სამგვარნი საგანნი? განა ყოველი საგანი თვის კვალობაზედ არ არის მაღალი, მაღალ ღვთაებრიობის სიბრძნის გამომთქმელი? პოლიპი, რომელიც ძლივს აჩენს თვის სულიერობას, ისე ცხადად მოგვითხრობს ღვთის ძლიერებასა, როგორც მზე, ეს ქვეყნის მაცხოვრებელი მნათობი. ინფუზორია, რომელნიც მილიონობით არიან ერთ მუჭა წყალში, ისევე საკვირველნი არიან, როგორც მოძრაობა მედიდურ ცაში მილიონთა პლანეტთა. ერთი მუჭა ლაფის ნაწილთა დაკავშირება ისეთი საკვირველია, როგორც ვარდის მშვენიერების გამოცხადება. არა, ბუნებაში ღმერთს არ შეუქმნია მაღალი და მდაბალი საგანი, ყოველი საგანი მაღალია თვის კვალობაზე და ერთნაირად მოგვითხრობს იმ დიდ სულზედ, რომელიც აცხოვრებს მთელს ქვეყანასა. მაშასადამე ყოველი საგანი [ღირსია] ერთნაირად გამოთქმისა. ეგ სამგვარად განყოფა ენისა ძველი უსაფუძვლობაა, და გთხოვთ ნუღარ გააღვიძებთ კანონს, რომელიც დიდი ხანია რაც დაიმარხა და რომელიც, ვიდრე იყო თვის მოქმედებაში, რკინის სალტესავით ავიწროვებდა კაცის მეტყველობასა და აზრსა.

მერე უსტარი უფ. მესხიევისა მოგვითხრობს: ჩვენში სადაც იხმარება ნაცვალსახელი „იგი“, ამ მაღალს სიტყვას ზმნისზედა შეეფერება „ოდეს“ და არა მდაბიო „როცა“. მიკვირს, ღმერთმან იცის, რომ ქართველებს ესე-ნაირად ჰყვარებიათ ცარიელი ფორმა; ეს არ ვიცი, უწინდელ დროდგან დაგვრჩა, თუ ეხლახან შემოვიდა. ერთი მიბრძანეთ, სადაც „იგი“-ა, იქ რატომ „როცა“ არ ითქმის, „ოდეს“ მაგიერად, როცა ეს ორივ სიტყვა ერთის მნიშვნელობისაა. განა ენაშიაც არის ღენერალობა და სალდათობა? თუ არის, მაშ მაშინ ღენერალ „იგი“-სთან ვერ გაჰბედავს დგომას სალდათი „როცა“. აი, სადამდინ მიიყვანს კაცს ცარიელი ფორმის პატივისცემა, კაცს, რომელიც მარტო გარეგნობით სინჯავს საქმეს. „ამისთანა არეულობით დაჭრელებულია მთელი თხზულებაო“, — ბრძანებს უფ. მესხიევი. ჯერ აქამდის ხომ ნახეთ, ჩემო მკითხველო, გულის სატკენი არა არის-რა, ეხლა განვიხილოთ შემდეგი.

„ასოებს ჳ, ჱ, ჲ, ჴ, ჯ, აქვსთ მართლწერის მნიშვნელობა: რომ ხელსა (ჭკვიდამ შეშლილსა) არ განარჩევთ თქვენ ჴელისაგან (სხეულის წევრისაგან)“. თუ აქვს ამ კანონებს მართლწერის მნიშვნელობა, რატომ არ გვიბრძანებთ, რა დღისთვის ინახავთ. თუ ამბობთ, რომ ხელსა და ჰელს ვერ განარჩევთ ერთი-ერთმანეთისაგანო, თუ ეგ ასოები არ იხმაროთო, განა ასო აძლევს აზრსა სიტყვასა? თუ ეგრე არის, მაშ „დაარიგე“ (ქაღალდის დარიგება), და „დაარიგე“ (დარიგების მიცემა) სხვადასხვა „დ“-ებით უნდა დაიწეროს. „ააგე“ (ააშენე) და „ააგე“ (ვთქვათ, მწვადი ააგე) სხვადასხვა ასოებით უნდა დაიწეროს. „გავეცი“ (მითამ სხვას მივეო) და „გავეცი“ (ხმა ამოვიღეო) სხვადასხვა ასოებით უნდა იწეროს. ესე რომ მიჰყვეთ, ათასს სხვა მაგალითს გიჩვენებთ. მაშასადამე, თქვენის თეორიით ათასი სხვადასხვა ასო უნდა შემოვიტანოთ, და ჩვენი ახალი მოსწავლენი ძალიან მადლობელნი იქნებიან.

ხომ ხედავთ, ჩემო მკითხველო, რომ უფ. მესხიევს ჯერ კიდევ არ უჩვენებია ჭეშმარიტი ფაქტი, რომ გული მართლა დასწოდეს. განვიხილოთ შემდეგი.

მე მიბრძანებს უფ. მესხიევი: „თქვენი ზედშესრულები კუდა არიან (ესე იგი, ვგონებ, უკუდო უნდა ებრძანებინათ) და არ შეეთანხმებიან თავიანთის არსებითის სახელსა, მაგ, სასიქადულო რუსთაველის“. უფ. მესხიევის კანონით უნდა მე-

თქვა — სასიქადულოის რუსთაველის, მიკვირს, რომ ქართულ ენის კანონების დამცველები ცოდვად მითვლიან, რომ მივდევ წერაში უკეთესს კანონს ჩვენის ენისას. ჩემს ივნისის სტატიაში მოვიხსენიე, რომ ეგ ასოს დაკლება ჩვენის ენის უკეთესი თვისებაა მეთქი. ჩვენი ენა არ არის მდიდარი კანკლედობითა, ბრუნვანი ყოველის სიტყვისა ერთნაირები არიან, არა აქვს ჩვენს ენას მრავალნაირი დაბოლოება ბრუნვებშია. რაც უნდა დაბოლოებით სიტყვა აიღოთ, ყოველს მათგანს ნათესაობით ბრუნვაში „ისა“ აქვს, მიცემითი — „სა“, მოთხრობითი — „მან“ და სხვანი. ერთის სიტყვით ჩვენ ენაში არ არიან მრავალგვარნი მარცვალნი, რომელთაც უნდა აღნიშნონ ბრუნვა, ამისდა გამო ჩვენი [ენა] უნდა იყოს არა კეთილხმოვანი. მართალიც არის; მაგრამ ამ დიდ ნაკლულოვანების მოსაშორებლად არის ენაში კანონი, რომ ზედშესრულში [და] ნაცვალსახელში გაიშოს ბრუნვის მარცვალი, რადგანაც ის მარცვალი განიმეორება სახელი-არსებითში, რომელსაც ეკუთვნიან ზედშესრულნი და ნაცვალსახელნი. ეს ძალიან დიდი სასარგებლო კანონია ჩვენის ენისა; ეს რომ არ იყოს, ჩვენის ენის ხმოვანებით ნურავინ დაიჭადებს. აბა მიბრძანეთ, რა ხმოვანებაა თვით უფ. მესხიევის ამ სიტყვებში: „აპრილის თვეის ჟურნალის ცისკრის“. ერთს ფრაზაში ოთხჯერ განმეორებულია მარცვალი „ის“. რა ხმოვანებაა ამ სიტყვებში: „სასიქადულოის, გამოჩენილის, უკვდავის, სახელოვანის რუსთაველის“? ესე უნდა ვწეროთ? ის არა სჯობს ყურისათვისაც და გამოსათქმელადა: სასიქადულო, სახელოვან, უკვდავ და გამოჩენილ რუსთაველის. ეს უკუდო, ანუ კუდა ზედშესრულები არა სჯობიან იმ კუდიან ზედშესრულებს? ესე არა სჯობს, მერე მაშინ, რომ ენაც გვაძლევს მაგის ნებას და ათასს მაგალითს ვიპოვი თვით ჩვენ ძველ წიგნებშიაც, რომ კეთილხმოვანებისათვის ხმარობენ მაგ ფორმასა. მაგის მაგალითები ათასი აქვს ჩახრუხაძესაც, რომელსაც ესე აქებენ, რუსთაველსაც და ათასგან სხვასაცა.

აქაც ხომ ხედავთ, ჩემო მკითხველო, რომ უფ. მესხიევს ჯერ არ უჩვენებია, რისგან სტკენია გული. განვიხილოთ შემდეგი.

მაგ. ყოველი შტო ხელოვნების და სწავლისა აღყვავდაო ლუი XIV დროსა და არა მეთოთხმეტე საუკუნიდამაო; ჩახრუ-

ხაძეს აქებს და არაფრით კი არ ამტკიცებს. ცარიელი სიტყვაები არ დაგვაჯერებენ, რომ ჩახრუხაძე დიდი მწერალია, ფაქტი უნდა, ფაქტი. სენტიმენტალური ჩვენებურად არისო — სათუთი მგრძნობელი. იქნება თქვენებურად ეგრე იყოს, და სწავლაში და ესტეტიკაში მაგ სიტყვით აღნიშვნენ იმ მწერალთ, რომელნიც მეტად სჭიმავდნენ გრძნობას, ძალად ტიროდნენ, როგორც თქვენი მარმონტელი. კარამზინზედ უფ. მესხიევის მჭევრმეტყველობა თვის პასუხად იპოვის---*.

სწორედ მოგახსენოთ, კიდევ ბევრი რამ არის შესანიშნავი უფ. მესხიევის უსტარშია, მაგრამ არც გული მიმდევს და არც ხალისი. ყოველ ჩემ კრიტიკოსების სტატია ერთ და იგივე ანბანს მამეორებინებს და მომწყინდა მაგ-გვარებზე წერა. თუმცა ვამბობ, რომ ანბანზედ, მაგრამ ჩვენში იმისთანანიც ყოფილან, — დიდი ხნის გამოჩენილნი და დაძველებულნი ჭეშმარიტებანი ასეთი ახალი ამბავი ჰგონიათ, რომ ზეფიროსან ლანდებადაც მიუღიათ. დასასრულ, ამას ვიტყვი, რომ აღარავის პასუხს არ გავცემ იმ დრომდინ, [ვიდრე] ერთი შესანიშნავი და გონიერი სტატია არ დაიწერება ჩემზედ.

[1861 წ.]

„ცისკარი“ 1857 წლიდან — 1862 წლამდინა

* *

(ნაწყვეტი პირველი)

ჩვენ ვიცით, რომ რა წამსაც ჩვენი მკითხველები ამ სტატიის სახელს თვალს მოჰკრავენ, მაშინვე (ზოგიერთი) გულმტკივნეულად წამოიძახებენ: „აი, ბატონო, კიდევ მოჰყვნენ ლანძღვასაო“. საკვირველი კაცია ქართველი!.. ძალიან თვალების აბმა იცის, სხვის თვალებისა კი არა, მაგოდენა არ შეუძლიან, თავის საკუთარის თვალებისა. თუ მოინდომა, და თუნდაც არ მოინდომოს, ისე ხელობად დასჩემებია, რომ რაც უნდა კეთილ-სვინიდისიანი საქმე იყოს, ასეთს კუდს გამოაბამს, ასეთნაირად წაშლის-წამოშლის, რომ შენი გაკეთებული საქმე შენვე ვერ იცნო, შენი ნათქვამი სიტყვა შენვე ვეღარ გაიგო.

* წერილში აქ აზრი დასრულებული არაა.

რათ უყვარს ქართველს ამისთანა სულის კლაკვნა? მრავალი რამ არის ამის მიზეზი, ჩემო მკითხველო, სხვათა შორის ისიცა, რომ სიკეთეს ყველანი გადავჩვეულვართ, კეთილი არა გვწამს, სული და გული ამოგვშრობია. კაცმა რომ პატიოსანს და კეთილს საქმეს თავი შესწიროს, ერთი ჩვენგანი არ დაიჯერებს. რატომ? იმიტომ, რომ ყოველი ჩვენგანი იმ კაცის ალაგას თავის თავსა დააყენებდა და იტყოდა: მე უანგაროდ იმას ვიქმოდი? ამის პირდაპირი პასუხი „არა“ იქნებოდა, რა-საკვირველია... „მაშ არც ის იქმოდა“, — დაასკვნის გონიერი ქართველი; და გამოვიდა, რომ პატიოსანი თავგაწირული კაცი გაუპატიურებული იქნებოდა ქართვლის თვალში. რისთვის? მარტო იმისთვის, რომ თითონ ქართველი იმის ადგილას პატიოსნებისთვის თავს არ გაიწირავდა, თუ რომ სხვა დაბალი განზრახვა გულში არა ჰქონდეს. მე ვიცნობ ერთს კაცს, რომელმაც სიმართლისათვის სამსახური დაჰკარგა, მაგრამ არც ერთმა ქართველმა ეს არ დაიჯერა, და იგი, სიმართლისათვის გამოგდებული სამსახურიდამ, საზოგადოებაში არამც თუ ნუგეშსა, შეურაცხყოფას პოულობდა. ქართვლის შეუსყიდებელი გული ეხლა შეისყიდება ხოლმე. თითონ რომ სიკეთეს გადაჩვეულა, სხვისაგანაც სიკეთე აღარა სჯერა; აღარა სჯერა, რომ იმ დედამიწაზედ, საცა თითონა სცხოვრობს და ათასი კიდევ სხვა მის მსგავსი, აღარა სჯერა — რომ იმ დედამიწაზედ კაცი არის, რომელსაც სიკეთე სიკეთისათვის უყვარს, რომელსაც იმოდენა სულის ძალაცა აქვს, რომ თუ გაჭირდა, სიკეთისათვის თავსაც დასდებს. ქართველი, როგორც თითონ არის, ისე თავის მოძმეც ჰგონია; ამიტომაც ყოველი პატიოსანი საქმე პატიოსნობის სიყვარულისაგან კი არა ჰგონია წარმომდგარი, არამედ რომელიმე დაბალი და სამარცხვინო გრძნობისა და წადილისაგან. ამით ჩვენში ყოველ ბრწყინვალე საქმეს სამარცხვინო ფერს მოაცხობენ ხოლმე, ყოველ კეთილშობილურს განზრახვას ლაფით მოსვრიან, ყოველს თავგამოდებით ხალისს ადრე და მალე ჭუჭყიანის ხელით ფრთას მოჰკვეთენ ხოლმე. დიდი სულის ღონე უნდა, რომ კეთილმა კაცმა თავი შეიმაგროს და საზოგადო განკიცხვის კიჟინამ არ შეაყენოს თავის დანიშნულ საგნის შუა-გზაზედა.

ჩვენი საზოგადოება სწორედ ჭრიანტელია, მერე რუსული ჭრიანტელი, რომელსაც აკროშკას ეძახიან, და რომელშიაც

კიტრიც არის, ისვრიმიც და უფრო რუსული კვასი (რომლის ხმარება ჭრიანტელში თანდათან უფრო მოდაში შედის, ასე რომ დღესა თუ ხვალე ჩვენი საკუთარი ისვრიმის სახელიც გაქრება, არამც თუ გემო), ძმარიც, ხარდალიც, ყინულიც, ხორციც და თევზიც და ათასნაირი სხვა რაღაცაები, მაგრამ არც ერთი მათგანი იმოდენა არ არის, რომ სხვაზედ ნამეტნავად გამოჩნდეს: სუყველანი ხორცით თუ სულით, დაკეპილნი და დანამცეცებულნი არიან. როგორც ჭრიანტელს თავისი მასალა, ისე ჩვენს საზოგადოებას თავისი წევრნი ცოტად თუ ბევრად თავის გემოს აძლევენ, და არ ითქმის — რომ ის გემო ერთობ გემრიელი იყოს. მწარეა, როგორც ხარდალი, ჩემო მკითხველო, ცივია, როგორც ყინული, მჟავეა, როგორც ძმარი, ფხიანია, როგორც თევზი და თევზსავით პირუტყვი, იმ ანდაზის ძალით, რომლითაც თევზი პირუტყვობაში თავს იმართლებს: პირი წყლით არა მქონდეს სავსეო, მეც ვილაპარაკებდიო. აი, ჩვენი საზოგადოება რამდენში ჰგავს ჭრიანტელსა. ერთი მსგავსება კიდევ აქვს: ჩვენი საზოგადოება ისე ადვილად შეიხვრიტება, როგორც ჭრიანტელი, მაგრამ ჭრიანტელი რომ ბევრი შეხვრიტოს, კუჭს მოუშლის კაცსა და ჩვენს საზოგადოებას კი მაგოდენა შნოც არა აქვს. ჭრიანტელი ერთი იმითი მაინც არის კარგი, რომ სიცხის პაპანაქებაში კაცს აგრილებს; ჩვენი საზოგადოება-ღა რისთვის არის? ამის ახსნა მეტად ძნელია. ჩვენმა საზოგადოებამ რომ თითონვე იცოდეს ამის პასუხის გება, ხომ ჭრიანტელი აღარ იქნებოდა, არამედ იქნებოდა გონიერი მწყობრი, რომელმაც იცის, რისთვის არის, ე. ი. ერთი აზრი აქვს თვალწინ, ერთი საგანი, ერთი იდეალი, რომლის მისაწვდომელად საზოგადოდ იბრძვიან. ვაი იმ ხალხს, რომელმაც არ იცის, რისთვის ცხოვრობს, რომელიც ხავსს იკიდებს ერთს დამპალს გუბეში და არ იცის, რომ გუბეს გარეთ მინდვრებია ამწვანებული და ჰაერი ცხოვრების მიმნიჭებელი; უფრო ვაი იმ საზოგადოებას, რომელმაც არამც თუ ეს, ისიც არ იცის, რომ უნდა ცხოვრობდეს უთუოდ რისთვისამე!

რა ვქნათ? ავბედისანი ვართო, ვიტყვით ხოლმე. „რეგვენი საქმეს წაახდენს, ფათერაკს დააბრალებსო“, ნათქვამია. ბედი რა არის? ბედს თითონ კაცი ჰქმნის და არა ბედი კაცსა. ჩვენი თავის მტრები ჩვენ თითონვე ვართ, ამის ღვიარება ჩვენ

გულს გვიძმარებს და ამიტომაც ყველაფერს ბედს ვაბრალებთ. რა მიზეზია, რომ ჩვენ თავს ჩვენვე ვმტრობთ. ათასია, ჩვენ საუბედუროდ, მაგრამ... ეს ხომ ვიცით, რომ მამა-პაპით ეგ თავის მტრობა კაცს არ დაჰყვება ხოლმე, მაშასადამე, ჩვენის ბუნების თვისებაში არა ყოფილა. ესეც გვეყოფა სათქმელად, რომ მიზეზს მივაგნოთ...

მრავალი წელიწადია, ჩვენო დავრდომილო ქვეყანავ, რაც შენს შვილს ერთი ცოცხალი აზრი, ერთი პატიოსანი გრძნობა არ ჩავარდნია გულში. თუნდ რომ თავი გამოედოს ვისმე და აზრი და გრძნობა აღედგინოს, შენივე შვილები მიწასთან გაასწორებდნენ. „გონიერსა მწვრთნელი უყვარს, უგუნურსა გულსა ჰგმირდესო“: ჩვენ გულს გაგვიგმირავს ხოლმე ცხოველი სიტყვა, ჩვენის ძმისვე სიკეთე, ჩვენი ძმისვე ჩვენთვის თავგამოდება. პირველი ქვა, რომელიც თავგამოდებულს მოხვდება ხოლმე, ქართველისაგანვე არის გამოტყორცნილი. წადი აქა და ძლიერი მუხლი ნუ მოგეჭრება. რათა ვართ ესე? იმიტომ, რომ ჩვენ აზრსაც, გრძნობასაც გადავჩვეულვართ. მერე ასე გადავჩვეულვართ, რომ ცოცხალი აზრი, პატიოსნური გრძნობა, უანგარო გულმხურვალება, თავგამოდებული ხალისი რომ ვნახოთ, ვერც კი ვიცნობთ. ეს კიდევ არაფერი, რომ ვერ ვიცნობთ: ავიღებთ და იმასაც ლაფში გავსვრით, — იმ მიზეზით, რა მიზეზითაც დიდხანს ბნელს საპყრობილეში დამწყვდეული კაცი, როცა მზეზედ გამოვა, თვალებზედ ხელს იფარებს, რადგანაც სინათლეს ისე გადაჩვეულა, რომ სინათლე თვალებსა სტკენს, და ამის გამო რაც ნათელია, ბრწყინვალე, იმას თვალების აფარებით აბნელებს. საწყალო ქვეყანავ! შენს ღონიერს დედამიწაზედ იქნება ორიოდე კაცი იმისთანა დადიოდეს, რომელიც სადმე მარტო ჩუმად სტირის შენს მაგ ყოფაზედ, ჩუმადა ტირის იმიტომ, რომ შენ შვილებს რომ თავისი ცრემლი დაანახოს, ის პატიოსანი, მდუღარე ცრემლი, — შენი კეთილი შვილები თითონვე დასცინებენ და პატიოსანს ცრემლს უპატიოდ გაუხდიან. რა გამოვა, რომ შენთვის მტირალთა ხმამ შენ შვილებამდინ მოახწიოს?..

* *

(ნაწყვეტი მეორე)

...სჩანს თითონ ჟურნალსა არა ჰქონია იმოდენა ღონე და მიხვედრა, რომ მიეგნო, რა უჭირს საზოგადოებას, ცხოვრებას, რომ იმას უშველოს; ან მიუგნია და ვეღარ შესძლებია შველა; ან კიდევ ცხოვრებას არ მოუთხოვნია და ის კი ადრეულად გამოსულა ცხოვრების საშველადა. ამას გარდა კიდევ არის სხვა მიზეზიც, რის გამოც ჟურნალი არ მოეწონება ხოლმე ხალხსა. ეგ იმისთანა ჟურნალია, რომელიც დაგვიანებულა და უკან დარჩომია ცხოვრებასა: ცხოვრება წინ წასულა და ის კი უკან მოსჩანჩალებს, როგორც ფეხმოტეხილი ცხვარი თავის ფარასა. თავის ჩანჩალში ის კოჭლი ჟურნალი არამც თუ არ-ჩევს და ხსნის, რაც თვალწინ უტრიალებს საზოგადოებასა, არამედ თავმოწონებით ჰკრეფს, რაც თვით საზოგადოებას თავის განვითარების გზაზედ გადუყრია, როგორც უვარგისი და გამოუსადეგი. აი, სწორედ ამგვარ ჟურნალებს ეკუთვნის ჩვენი ფერმიხდილი, ჭლექი, მამულის-ერთა „ცისკარიცა“.

ჩვენ ვეცდებით ეს წინად თქმული აზრი „ცისკარზედა“ თვით „ცისკრითვე“ დავამტკიცოთ; მაშინ თვით მკითხველსაც შეეძლება შეამოწმოს ჩემი აზრის სიმართლე, თუ სიცტყუვნე, იმ ფაქტებთან, რომელსაც ჩვენ წარმოუდგენთ.

II

რაცა ვსთქვით ჟურნალის მნიშვნელობაზედ საზოგადოდ, გვგონია სამყოფი იყოს „ცისკრის“ სიკეთის გასაზომად; გვგონია, რომ სამყოფად ვიცით ეხლა, როგორ და რის მიხედვით უნდა გაირჩიოს „ცისკარი“. მაგრამ მინამ ჩვენ შევუდგებით „ცისკრის“ განხილვასა, მეტი არ იქნება ვსთქვათ რამე იმ ზოგიერთ პირზედ, რომელსაც თავის უმეცრებით არ ესმის, რომ განხილვა რისამე შეიძლება არ წარმოდგეს არც მტრობითა და არც შურითა. ჩვენ არ ვამტყუნებთ იმ პირთა, რომ ეგრე არ ესმის საქმე: ჩვენმა ცხოვრებამ დააჩვია ქართველი კაცი შურსა და მტრობასა. მაგ ორ დასაღუპავ თვისებათაგან ყოველ ქართველის გული შეშინებულია ასე, რომ სიკეთე რო

გინდოდეს კაცისა, მაშინაც არ გენდობა, თითქო შიშობსო, რომ ეგ სიკეთე ჩემი დასაღუპავი საფთხე არ იყოსო. ქართველს თითქოს ყოველი კაცი გველი ჰგონია, რომელიც ჯერ გულში ჩაეკვრება, რომ ბოლოს დრო იხელთოს და დაშხამოს. ჩვენ არ ვამტყუნებთ იმისთანა პირს, — ყველგან ჩვენ გარეშემო იგი ხედავს მხოლოდ მტრობას, შურსა, ღალატობასა, მოდი აქ და ნუ შეგიშინდება გული; ჩვენ მხოლოდ გვებრალება იგი, რომ ამაობაში ისე გაბეცებულა, რომ იქაცა შიშობს, სადაც შიში არ არის; იქა ხედავს შურს და მტრობას, სადაც გულწრფელი შენიშვნა არის სიკეთისაც და სიცუდისაც.

იმას არ ესმის, რომ ვინც შენიშნავს ნაკლულოვანებას კაცშია, შეიძლება რომ იმასვე უნდოდეს იმისი გასწორება და სიკეთე; იმას არ ესმის, რომ რაც უფრო მკაფიოდ და დაუნდობელად არის გამოთქმული ის ნაკლულოვანება, მით უფრო სჩანს გამომთქმელის გულის სიმხურვალე, მოუთმენელი ცხარი წადილი გასწორებისა. ბევრჯერ იყო გამოთქმული „ცისკარშიც“ და გარეშე პირთაგანაც გაგვიგია, რომ განხილვა მხოლოდ შურია და მტრობაო. ამას მხოლოდ ის იტყვის, ვინც თავის სიცოცხლეში მაგათთან ჩართული ყოფილა, მაგათი შხამიანი ძუძუ უწოვია, ვინც თითონ შურიანია და მტერი. ვინც ლაფში გასვრილია, არ იქნება ისე შეეხოს სხვას, რომ იმასაც არ მოცხოს თავისი ლაფი. ჩვენ არ ვამტყუნებთ იმათ, მსგავსი მსგავსსა შობს, ნათქვამია; ჩვენ მხოლოდ გვებრალებიან, რომ მთელი არსება მოშხამული აქვთ შურის და მტრობის შხამითა. ჩვენ იმითი უფრო გვებრალებიან ეს წამხდარი ხალხი, რომ ბევრი მათგანი ხარისხით, თუ მდგომარეობით, წინწასულები არიან; ჩვენ ურჩევთ იმათ მედიდურობას და გლახა-ამპარტავნობას, რომ თუ თითონ არ ესმით ეს, პატარა დაიხარონ თავიანთი მოუდრეკელი თავი და უბრალო გლეხკაცს მაინც დაუგდონ ყური და მისგან ისწავლონ და აიხილონ დაბრმავებული თვალები. „შვილი მტრულად გაზარდეო, რომ მოყვრულად გამოგადგესო“, ნათქვამია გლეხთაგან. როგორც მტერშია დაუნდობელად შეხიშნავ ნაკლულოვანებასა და მკაცრადა სდევ, ისე შვილშიაც უნდაო, რომ მოყვრულად გამოგადგესო, ამბობს ხოლმე ჩვენი გლეხკაცის გაუნათლებელი ჭკვა, რომელიც უკეთესია ბევრ ცრუ სხივით განათლებულ და ეპოლეტებიან ჭკვაზედა. სჩანს, რომ შეიძლება კაცს უყ-

ვარდეს კაცი და მტერსავით კი მოეკიდოს, როცა მასში სიცუ-
დეს შენიშნავს.

ამას გარდა ჩვენ საწყალ ქართველებს ერთი სხვა საძაგელი სენიც გვჭირს — ყიზილბაშობა. გულის შემაზრზენი, კაცის ღირსების დამმდაბლებელი პირფერობა, ურცხვი ტყუილი ქება, საძაგელი კლაკვნა და პირიდამ თაფლის დენა, რომელსაც ქართველი „ზრდილობას“ ეძახის, — ესენი ერთად შტოები არიან დამპალ ყიზილბაშობისა. ისე უყვარს ქართველს ეს გამრყვნელი და წამახდენელი სენი, რომ თუ არ აქე, თუ არ მიეფერე, პირიდამ თაფლი თუ არ იდინე, სულ ყველაფერი უზრდელობა და ლანძღვა ჰგონია. მაგრამ ამისთანა ცდომილი აზრი არ დააყენებს ხოლმე პატიოსან კაცს, როცა ის შედის რისამე განხილვაში; იმისთვის სულ ერთია, რასაც იტყვის ესა და ეს ბრმა ამა და ამ საგანზედ, ის მხოლოდ ეძებს სიმართლეს და ემსახურება ჭეშმარიტებას; ის ცდილობს გამოაჩინოს შეუბრალებლად რაც ცუდია — ცუდად, რაც კარგია — კარგად. პირფერობა და ურცხვი, უალაგო ქება გლახის და მათხოვარის საქმეა და არა ჭეშმარიტების მსახურისა.

ჩვენც უშიშრად და დაუნდობელად შეუდგებით „ცისკრის“ განხილვასა. ჩვენ არ დავიშურებთ მის ძაგებას, რაც საძაგელია, მის ქებას — რაც საქებია (ჩვენის აზრით, რასაკვირველია), მტრულად მოვეკიდებით „ცისკარს“, რომ, თუ გასწორება უნდა, გასწორდეს და მოყვრულად გამოადგეს სასახელო საქმეს, რომელიც უტვირთვია. ღმერთმა ქმნას და ეგრე მიიღოს ჩვენი განხილვა, როგორც „ცისკარმა“, ისე მის წამკითხველმა!..

III

რო გავაადვილოთ „ცისკრის“ გარჩევა 1857—1862 წლამდინ, ჩვენ ვარჩიეთ განვწილოთ „ცისკარი“ ორ დიდ ნაწილად; პირველი ნაწილი იქნება ლექსთ-თხზულება და მეორე — პროზა. ჩვენ გარჩევას დავიწყებთ ლექსებიდან და რაკი ამას მოვრჩებით, გადავალთ პროზაშიაც.

რაკი ყურადღებით გადავიხილეთ მთელი ლექსები 1857 — 1862 წ., ჩვენ შევნიშნეთ, უფრო მომეტებულნი მოლექსენი

უკაცრაოდ არიან პოეზიაზედ. არამც თუ პოეზია, ენა დამახინჯებული აქვთ, შეუბრალებლად წამხდარი*.

1) ლირიკული მიმართულება ჩვენის პოეზიისა;

2) მიზეზი ამისთანა მოვლენისა — სისუსტე ტალანტებისა;

3) მოლექსეთა შორის მარტო რუსთაველის გენიამ შეიძლო შექმნა ეპოპეისა, თუმცა იმის პოემაშიაც ურევია ბევრი ლირიკა; უნიჭობა ჩვენის მწერლებისა, რომელთაც უნდოდათ მის მსგავსი დაეწერათ რამე, მაგრამ მაინც ლირიკაზედ გადადიოდნენ;

4) იდეა ძველის პოეზიისა და ფორმა გამოთქმისა: ა) ჩივილი, წუთის-სოფლის მდურვა; კაცის ამაოება, აქაურ ცხოვრების ამაოება და ნუგეშით თვალ-შეჩერება ცისა, სადაც მოელიან საუკუნო განსვენებას და მართლ-მსაჯულებას; ბ) სიყვარული უფრო პლატონიური, მუხთლობა სიყვარულისა და დაუდგრომელობა; თუ აქ არ შევხვდით ერთმანეთს — ცაში და-ძმანი ვიქნებითო; გ) ქალი ან ანგელოზია და უფრო ხშირად — დემონი, წამწყმედი კაცისა; დ) ბუნება წმინდა სანთელია იმათ ხელში, რასაც უნდა, იმას გამოსახვენ; ბუნება თუ არის მშვენიერი, — იმათ გრძნობის მიხედვით; ის როგორც ობიექტი, არ არსებობს იმათთვის;

5) ფორმა გამოთქმისა: ფიგურობა და ალლეგორია სპარსულის ლიტერატურის გავლენისა გამო.

დავით გურამიშვილი, რომელმაც სცადა თითქმის პირველად, ზოგიერთგან რასაკვირველია, ევროპეიზმის შემოტანა ქართულ ლექსის გამოთქმაში: ალექსანდრე ჭავჭავაძე, რომელიც უფრო ხშირად ცდილობდა მაგ ევროპეიზმის განვრცელებასა, მაგრამ მაგასაც აქვს ფიგურალი ლექსი; გრ. ორბელიანი, გამგრძელებელი ევროპეიზმისა; ნ. ბარათაშვილი, ბრწყინვალე წარმომადგენელი ევროპეიზმისა; ეხლანდელი მწერლები, რომელნიც ბაძვენ მაგ ევროპიულ გამოთქმასა, მაგრამ თავისი აზრების მიმართულებით, იდეებით, ძველებსა ჰგვანან. დამტკიცება ამისი ფაქტებით.

---

* ამის შემდეგ წერილს კონსპექტური ხასიათი აქვს.
რედ.

* *

(ნაწყვეტი მესამე)

რო გავაადვილოთ „ცისკრის“ 1857—1862 წ. მექმეობის განხილვა, ჩვენ ვარჩიეთ გავყოთ იგი ორ დიდ ნაწილად და ყოველი მათგანი ცალ-ცალკე გავარჩიოთ. პირველ ნაწილში შემოვა ლექსთთხზულება, მეორეში — პროზა. ჩვენ ლექსებიდგან ვიწყობთ განხილვასა.

რაკი ყურადღებით გადავიხილეთ ექვსის წლის ნაწარმოები ლექსები, ჩვენ შევნიშნეთ, რომ „ცისკრის“ ახალ მოლექსეებს, ზოგიერთ გარდა, დიდი კავშირი აქვსთ ძველებზედა, კავშირი ისტორიულ განვითარებისა კი არა, მსგავსებისა. ეხლანდელი მოლექსენი თითქოს იმას იმეორებენ, რაც უწინდელებს უთქვამთ, ისეთ-ნაირად ჰგვანან ამათი აზრები იმათ აზრებსა, ამათი მიმართულება — იმათ მიმართულებასა. რომ თითონ მკითხველმაც დაინახოს ეს მსგავსება, ჩვენ ვეცდებით შეძლებისამებრ წარმოვუდგინოთ მოკლე ისტორია ქართულ ლექსთ-თხზულებითის პოეზიისა იმოდენად, რამოდენადაც ჩვენთვის ამჟამად საჭიროა. თუ ამ საქმეს გაგვიძნელებს, უფრო ისა, რომ ჩვენი თხზულებები, საუბედუროდ, სულ ერთიანად არ არიან ცნობაში მოყვანილნი და დაბეჭდილნი. დაბეჭდილები რო იყვნენ, მაშინ უფრო უშიშრად გამოვსთქვამდით ჩვენს აზრსა, რადგანაც, როგორც მკითხველს, აგრეთვე განმხილავსა, ხელთ ექნებოდათ მრავალი ფაქტი, რომელთზედაც უფრო მტკიცედ დაიმყარებოდა აზრი. ეხლა კი ვსთხოვთ მკითხველმა სახეში იქონიოს, რომ ჩვენ თითონ ჩვენი აზრი იმოდენად მართალი გვგონია, რამოდენადაც შეგვეძლება ხელნაწერების შოვნა და წაკითხვა. ვინც იცის, ხელნაწერი, ნამეტნავად ძველ დროებისა, რა ძნელი საშოვარია, ის რასაკვირველია გაგვამართლებს, თუ ვინიცობაა ჩვენი მოკლე ისტორია იქნება შედგენილი არა სრულ ქართულ ლექსების მიხედვითა.

ძველ დროთაგან დაწყებული აქამომდე ჩვენ ლექსთ-თხზულებითს პოეზიაში შევნიშნეთ განვითარება მხოლოდ ლირიკულ პოეზიისა, რომელიც არის ერთი გვარი პოეზიისა და რომელსაც მუსიკის და პოეზიის შუა-ადგილი უჭირავს, ამისათვისაც ამგვარი ლექსი სულ მუდამ თითქმის უფრო სამღე-

რალია; ასე გგონია — მთელი არ არისო, ასე გგონია — რაღაც აკლიაო, როცა არ დაიმღერება; მუსიკა აქ თითქო ჰშველისო პოეზიასა, პოეზია — მუსიკასა. საგანი ამგვარ პოეზიისა თითონ პოეტის სულის მდგომარეობაა სხვადასხვა შემთხვევებში და გარემოებაში; წუთის გრძნობის, წუთის აღბეჭდილების გამოთქმაა, ერთის სიტყვით თითონ პოეტი აქ მხოლოდ თავის გრძნობას ხატავს, თავის გულის მოძრაობას და აღბეჭდილებას. გარეგანი ბუნება მისთვის არ არსებობს, და თუ არსებობს, იმის ხელში ის წმინდა სანთელსავით ლბილია; გაათბობს თუ არა თავის გულის ცეცხლითა, იმას გამოსახავს ზედ, რაც თითონ უგრძვნია და არა იმას, რაც თვით ბუნებაშია, როგორც აუცილებელი თვისება მისი. ეს მიმართულება ისე გაუფლებულია ჩვენში, რომ არამც თუ ჩვენი სასიქადულო და სახელოვანი პოეტები, არამედ ისიც, ვინც კი უნიჭოდ მოაწყობს ხოლმე ორ რითმას, ისიც კი ამგვარ პოეზიის მიმდევარია. ჩვენ მოლექსეთა შორის მარტო რუსთაველის გენიამ შეიძლო შექმნა ეპოპეისა, ასე რომ აქომამდე მის მეტი თითქმის არავინა ჩანს. თუმცა არიან ზოგიერთნიც ჩვენ ლიტერატურაში, რომელთაც მოინდომეს მიბაძვა რუსთაველისა, მაგრამ არც ერთს მათგანს არც ნიჭი ჰქონდა იმდენი, რომ წარმატებით ევლოთ რუსთაველისაგან ნაჩვენებ გზაზედ და არც განათლება. იგინი ხშირად იწყებდნენ მოთხრობით და ბოლოს მაინც ლირიკისაკენ გადუხვევდნენ ხოლმე...

* *

(ნაწყვეტი მეოთხე)

„ცისკრის“ ლექსთ-მთხზველები

(1857 წლიდან 1862 წლამდე)

ჩვენი საზოგადოება სწორედ ჭრიანტელია, მერე რუსული ჭრიანტელი, რომელსაც აკროშკას ეძახიან და რომელშიაც კიტრიც არის, ისვრიმიც, რუსული კვასიც (ამის ხმარება ჭრიანტელში თანდათან უფრო მოდაში შემოდის, ასე რომ დღესა თუ ხვალე ჩვენი ქართული ისვრიმი თავის ადგილს დაუთმობს სრულიად), ძმარიც, ხარდალიც, ხორციც, თევზიც, ყინულიცა და ათასნაირი სხვა რაღაცაები. მაგრამ ერთი ამათგანი იმო-

დენა არ არის, რომ სხვაზედ ნამეტნავად გამოჩნდეს: სულ ყველანი, ხორცით თუ სულით, ერთნაირად დაკეპილნი და დანამცეცებულნი არიან. როგორც ჭრიანტელს თავისი მასალა, ისე ჩვენს საზოგადოებას თავისი წევრნი ცოტად თუ ბევრად ერთს საზოგადო გემოს აძლევენ და არ ითქმის, რომ ის გემო ერთობ გემრიელი იყოს. მწარეა, როგორც ხარდალი, ცივია როგორც ყინული, მჟავეა, როგორც ძმარი, ფხიანია, როგორც თევზი და თევზსავით პირი წყლითა აქვს გატენილი, თორემ ლაპარაკის შნო ექნებოდა. აი, ჩვენი საზოგადოება რამდენში ჰგავს ჭრიანტელსა. ერთი მსგავსება კიდევ აქვს: ჩვენი საზოგადოება ისე ადვილად შეიხვრიტება, როგორც ჭრიანტელი. მაგრამ ჭრიანტელი რომ ბევრი შეხვრიტოს, კუჭს მოუშლის კაცსა და ჩვენს საზოგადოებას კი მაგოდენა შნოც არა აქვს; — ერთობ უწყინარია, ამიტომაც მადაზედ მოსული იმას არ ერიდება. ჭრიანტელს ერთი კაი შნოცა აქვს: სიცხეში კაცს აგრილებს, ჩვენი საზოგადოება-ღა რისთვის არის? ამის ახსნა მეტად ძნელია. ჩვენმა საზოგადოებამ რომ ამ კითხვის პასუხი მოახერხოს, ხომ ჭრიანტელი აღარ იქნებოდა, არამედ იქნებოდა გონიერი მწყობრი, რომელმაც იცის რისთვის არის, ე. ი. ერთი აზრი აქვს, ერთი საგანი, ერთი იდეალი, რომლის მისაწვდომად ყოველივე ერთად და ყველა ცალკე იბრძვის და ჯაფასა სწევს. ვაი იმ ხალხს, რომელმაც არ იცის რისთვისა ცხოვრობს! უფრო ვაი იმ საზოგადოებას, რომელმაც არამც თუ ეს, ისიც არ იცის, რომ უნდა უთუოდ რისთვისამე სცხოვრებდეს.

ავბედისანი ვართო, ვიტყოდით ხოლმე, რომ ჩვენვე ჩვენი თავი მოვატყუოთ. „რეგვენი საქმეს წაახდენს, ფათერაკს დააბრალებსო“, ნათქვამია. ბედი რა არი? ბედს თითონ კაცი ჰქმნის და არა ბედი კაცსა. ჩვენი თავის მტრები ჩვენ თითონვე უფრო ვართ, ვიდრე სხვანი. ამის აღიარება ჩვენ სირცხვილად მიგვაჩნია და ამიტომაც ყველაფერს ბრმა ბედს ვაბრალებთ. ჩვენა ვართ ცუდნი, მაგრამ ესეც კია, რომ სიცუდე ბუნებით კაცს თან არ დაჰყვება ხოლმე. მაშასადამე, ჩვენის ბუნების თვისებაში სიცუდე არა ყოფილა. ესეც გვეყოფა სათქმელად, რომ მიზეზს მივაგნოთ...

მრავალი წელიწადია, რაც ჩვენს საზოგადოებას ერთი ცოცხალი აზრი, ერთი ფხიზელი გრძნობა არ ჩავარდნია გულში.

ასეთნაირად დავნამცეცდით, რომ დიდი სიტყვა „მამულიც“ გავანამცეცეთ. მამული ერთობ ჩვენ სამშობლო ქვეყანას კი არა ნიშნავდა, არამედ თვითეულის სოფლის საკუთრებასა. არ იქნება ხუთი წელიწადი, რაც მაგ საოცარმა და საყვარელმა სიტყვამ, რომლის ხსენებაზედაც სხვა ბედნიერ ქვეყნებში უღონოსაც ძალი მიეცემა ხოლმე და მტლად დაედება საყვარელს მამულს, არ იქნება ოთხი-ხუთი წელიწადი, რაც მაგ სასწაულთ-მოქმედმა სიტყვამ თავისი დაკარგული მნიშვნელობა ჩვენში ისევ დაიბრუნა. ღმერთმა უშველოს „ცისკარს“, ეგ იმისი მეოხება არის. სიტყვა აღვადგინეთ, ჩვენ-კი ვეღარ აღვდეგით, ვეღარ ავყევით თანა.

თავდაპირველადვე ქართველი კაცი უბედური ყოფილა, დაჩაგრული, უბედური და ყოველთვის ჩაგრული ყოველთვის ეჭვიანია და უნდო. ქართველს კაცსაც ისე დაუშინდა გული, სხვისაგან თუ თავის მოძმესაგან, რომ სიკეთეც რომ გინდოდეს, აღარ გენდობა, თითქო შიშობსო, რომ ეგ სიკეთე ბოლოს ჩემ დასაღუპავ მახედ არ დამეგოსო. მართლაც, ვისაც თავის დღეში სიკეთე არ უნახავს, არ შეუძლიან პირველ ნახვაზედვე არ დაფთხეს. მრავალმა ბოროტებამ, მრავალმა ღალატმა, გმობამ, მტრობამ და შურმა ქართველი იქამდინ დააშინა, რომ ყოველი კაცი მიაჩნივა გველად, რომელიც ძნელად მოგეკარება და თუ მოგეკარა, ჯერ გულში ჩაგიძვრება, რომ მერე უფრო კარგად დაგშხამოს. ჩვენი ცხოვრება ათას მაგალითს აჩვენებდა. ჩვენ სიკეთე აღარა გვწამს, იმიტომ რომ გადაჯერებულნი ვართ, რომ კაცმა კაცს სიკეთე უყოს; იმიტომ გადავჯერდით, რომ ჩვენს გარეშემო სულ ერთი-ერთმანეთის მტრობასა ვხედავთ. ამიტომაც ქართველსა საზოგადოების აზრი დაეკარგა, ყოველი ჩვენგანი ცალკე გადგა, გული აიცრუა სხვაზედ, იმიტომ რომ სხვამაც ამაზედ გული აიცრუა, გული აიგრილა; იშოვა პატარა მიწა, შემოღობა, განზედ გადგა და იმ შემოღობილს დაარქვა სახელად: „მამული“, — იმიტომ, რომ ის დიდი, საზოგადო, სამშობლო ქვეყანა გაირღვა, პატარა მამულებად დაიყო და თვითეულმა წილი ირგუნა. მაშინ ყოველი ფიქრი, ყოველი აზრი იმ წილად-რგებულს მამულს ანაცვალა. ეგრე განამცეცდა ქართველი და განამცეცდა მამულიცა...

* *

(ნაწყვეტი მეხუთე)

(ჟურნალის მნიშვნელობა)

„ცისკარი“ 1857 წლიდან — 1863 წლამდინ*

ყოველი კაცი, რომელსაც კი თვალებზედ ჩამოფარებული არა აქვს რა, ხედავს, რომ ხალხის ცხოვრება რაც გუშინ იყო, ის დღეს აღარ არის, რომ ის თანდათან იცვლება, მიდის წინ და მოაქვს განახლება ყოველფერისა. რაც ადრევ კაცს ჰგონებია დაურღვეველ ჭეშმარიტებად, ხშირად მოხდება, რომ ის დღეს გაუთლელ შეცდომად მიგვაჩნია, ასე რომ კიდეც გვიკვირს, ადრინდელ კაცს როგორა სწამდა ამისთანა ცხადი სისულელე ჭეშმარიტებად, როგორ არა ჰქონია იმოდენა გონიერება და მხედველობა, რომ თეთრი და შავი გაერჩივა, თეთრისათვის თეთრი დაერქმია, შავისათვის — შავი. ეს ასე მოხდება ხოლმე, განა იმისაგან — რომ ჩვენ ადრინდელებზედ გონიერები ვართ, — სხვა სხვის ომში ბრძენიაო, რუსთაველი ამბობს; ჩვენ რომ ამ თავმოწონებულ გონიერებითაც ვყოფილიყავით და იმ ადრინდელ კაცის დროების ვითარება გარს შემოგვრტყმოდა, არა მგონია — ავცდენოდით საზოგადო ცდომილებას, რომელსაც დღეს ეგრე თავმოწონებით დავსცინით. დიდი გენია უნდოდა და იმის მახვილ ჭკვის თამამი გაჭრეტელობა, რომ მსჯელობით დროებაზედ მაღლა დავმდგარიყავით, საზოგადო ცხოვრების წრის გარეთ გავდგომილიყავით და შეუმცდარად, წმინდა აზრითა, დაგვენახა საგანი ისე, როგორიც არის და უნდა იყოს. რუსთაველმა ჩვენზედ წინა სთქვა, რომ მარტო ბრძენი საწუთროს ეურჩებაო, სხვანი კი იმისი მონები არიანო. იმ დროების გარემოების მოწყობილობა, ფიქრი, აზრი, გამსჯელობა, ერთობ ცხოვრების მდინარეობა, ჩვენისთანა ჩვეულებრივ კაცს ჩააყენებდა თავისს რუსხმულში და წაიღებდა თან, რაც უნდა ძალიან ცდილიყო თა-

---

* წერილს პირველად სათაურად ჰქონია: „ჟურნალის მნიშვნელობა“. შემდეგ ეს სათაური ავტორს წაუშლია და მის ნაცვლად დაუწერია: „ცისკარი 1857—1863 წლამდინ“.

ვის შემაგრებასა. შორმხედველობა, დროებაზედ ბატონობა და უფლობა, მარტო გენიის საქმეა; ის თავის თამამ სიარულში შემოიბღერტავს ხოლმე დროების შეცდომაებსა, გულუშიშრად და ცნობიერად ყველაზედ წინ მიდის, და იმას მისდევს დანარჩენი ხალხიც, როცა გაიგებს გენიის თქმულსა. ნურავინ ნუ იფიქრებს, რომ ჩვენ ამით ვამბობდეთ, ვითომც გენია ციდამ იყოს ჩამოსული და თავისი სწავლა და მეცნიერება იმას იქიდამ თან ჩამოჰყოლოდეს. ისიც ისეთივე ნაყოფია თავის დროების ვითარებისა, როგორც სხვანი, მხოლოდ ეს ნაყოფი სრულია, დამწიფებულია, შემოსულია სათესლოდ მომავალ ცხოვრებისათვის. არც ერთი გენია ჩვენ ახალს არას გვეტყვის, ის მხოლოდ გვიხსნის მას, რაც თითონ ცხოვრებას ამოურიყავს თავის მდინარეობითა, რაც თავის დაუდგრომელ დუღილშია მოუგდია ზედაპირზედა.

ცხოვრება, როგორც ყოველი მოზარდი არსება, იზრდება, ჰყვავის, მოაქვს ნაყოფი და მერე ჭკნება; მის ნაყოფის თესლზედ ამოდის სხვა, ახალი ცხოვრება, რომელიც ისევ ისე მიდის თავის განვითარების გზაზედ, როგორც პირველი.

ცხოვრების ძალანი დაუღალავად და დაუყოვნებლად მოქმედობენ, მოძრაობენ და ჰბადავენ მრავალ ფაქტებს, მრავალ ახალ საჭიროებას, მოაგუბებენ მრავალ ნაყოფსა — რომელთაც შეგროვება უნდა, მოაჯგუფებენ მრავალ კითხვაებს — რომელთაც პირდაპირი პასუხი და გადაწყვეტა უნდათ. ესე ყოველიფერი ერთი-ერთმანეთში დარეულები, ცხოვრებისაგან კარზედ მოყენებულნი, ელიან მზრუნველსა ხელსა გასარჩევადა, გამჭრიახ თვალსა — გასამხილებლად; მაგრამ ხალხს, მომეტებულ ნაწილს, იმოდენა მოხერხება არა აქვს, რომ მოიყვანოს ცნობაში, გაიგოს ჟამთა ვითარება. მეცნიერება და ხელოვნება, რომელნიც მუდამ-დღე ზედ დასტრიალებენ ცხოვრებასა და მის მცირედსა ცვლილებასა ცნობიერად გარდმოიცემენ, იკისრებენ ხოლმე ამა ყოველისფერის ახსნასა და ცნობაში მოყვანასა. ამათი უკეთესნი წარმომადგენელნი, ხალხის დაწინაურებული თაობა, მაშინვე მიხვდება ცხოვრების ნაყოფის შემოსვლასა, ჰგრძნობს რომ ამის შემდეგ უნდა მოვიდეს მახარობელიც ახალ გაზაფხულისა, განახლებისა; ჰგრძნობს რომ ძველი ცხოვრება აივსო, დამწიფდა და ჭკნება, მის დამწიფებულ ნაყოფთა მოგროვება, გარჩევა, გაჩხრეკა

უნდა და თესლის გამოკრება ახალის ცხოვრებისათვის. ეს თავგანწირულნი მოჭირნახულენი ცდილობენ აღასრულონ დროების მოთხოვნილება, შეაგროვონ მოსავალი, რომ მეცნიერების და ხელოვნების შემწეობით მოიყვანონ ცნობაში თვითეული მარცვალი იმ მოსავლისა, ყოველი მათგანი გაარჩიონ და დაუნიშნონ თავისი შესაფერი ადგილი, რათა თავის დროზედ ყოველმა მარცვალმა მოიტანოს ახალი ნაყოფი, იმ ნაყოფმა — ახალი თესლი სხვა ახალ ცხოვრებისათვის. მაგრამ ძალიან ხშირად მოხდება ხოლმე, რომ ეგ თავგაწირულნი მოჭირნახულენი ვერ სძლევენ ცხოვრებისაგან მოყვანილ მოსავლის სიმრავლესა, ხშირად მოხდება ხოლმე, რომ თვით მეცნიერება და ხელოვნება უღონონი არიან ერთობ მოსავლის ცნობაში მოყვანისა; თუმცა ზოგიერთს ახსნიან, ზოგიერთს გაგვაგებინებენ, მაგრამ უფრო მომეტებულს ვერ დასდებენ ფასს, ვერ დაუნიშვნენ შესაფერ ადგილსა. მაშინ გამოჩნდება გენია.

ჩვენ არ გვინდა ამით ვსთქვათ, რომ ვითომც სწორედ იმ წამს იბადებოდეს გენია. ის იქნება აქამდინაც იყო და უთუოდაც უნდა ყოფილიყო, რომ ცხოვრებას თავისთან გამოეცადა, შეეზარდა, მოემზადებინა თავის ვითარებისვე ასახსნელად, თავის საჭიროებისვე დასაკმაყოფილებლად. თუ აქამდინ არ გამოჩნდა იგი, იმიტომ, რომ იმის ძლიერის სულის შესაფერი საქმე არსად იყო. გამოჩნდა თუ არა საქმე, იმანაც გაშალა თავისი ძლიერი ფრთები და გამობრწყინდა ცხოვრების გასანათლებლად. ეს გოლიათი გონიერებისა თავის ძლიერის მკლავით გადასწვდება ხოლმე მთელ ცხოვრების მოსავალსა, შეაგროვებს ერთად რაც ცხოვრებას გამოუჩენია, თავის გამჭრიახ თვალით თავიდამ ბოლომდინ განსჭვრიტავს ამ შემოგროვილსა, გაანათლებს თავის ჭკვის სხივებითა, ყოველ ცხოვრების კითხვას მისცემს თავის შესაფერ პასუხსა, ყოველ ფაქტსა — ჰეშმარიტ მნიშვნელობას, ყოველ საჭიროებას — კუთვნილ გზასა და ღონისძიებასა; ერთის სიტყვით, ახსნის და ცნობაში მოიყვანს მას, რაც იმის მოსვლამდინ გაუგებარი და უცნობი იყო მეცნიერებისათვის და ხელოვნებისათვის.

მეცნიერება და ხელოვნება — ეგ სახელოვანნი სალარონი კაცის გონიერებისა — არიან კანონიერნი მემკვიდრენი გენიისაგან დაშთომილ საუნჯისა. იგინი მადლობით მიიღებენ ხოლმე გენიის ახალ გამოკვლეულ ცნობაებს, ახალ აზრებსა, ახალ

ახსნასა, რომელზედაც დაწინაურებული თაობა ხალხისა დაამყარებს ხოლმე თავის შემდეგსა გამოკვლევასა და ცნობიერების წინწაწევასა. მაგათგან, მაგ გამომკვლეველთაგან, ცხოვრებისაგან დაბადებულნი ფაქტები, მეცნიერების და ხელოვნების შემწეობით ცნობაში მოყვანილნი, გადადიან დანარჩენ ხალხშიაც, რომელიც თანდათან მტკიცდება მათ სიმართლეზედ, ამის გამო აძლევს თავის ცხოვრებაში ადგილსა და ამით სცვლის თვით ცხოვრებასა. რამოდენადაც ეს ახალი აზრები, ცნობაები, ადვილად გასაგებნი არიან ხალხისათვის, იმოდენად იგინი განსდევნიან უწინდელებსა, რომ თითონ დაიჭირონ ცხოვრებაში იმათი ადგილი და იწარმოვონ შემდგომში. ეგრე ცხოვრებისვე მოღებულსა, გენიით გადაკეთებულ და ცნობაში მოყვანილს, ცხოვრებავე მიიღებს ხოლმე თავის წარმატებისათვის. რასაკვირველია, მინამ ეს ასე მოხდება და ხალხი, თუ არ სრულიად, უფრო მომეტებული ნაწილი მაინც მიიღებს განახლებასა, — დიდი დრო გადის. ცხოვრება განახლებული ისევ იზრდება, ჰყვავის, ბერდება და მოამწიფებს ახალ სათესლე ნაყოფსა. ის არ მოუცდის ხოლმე ხალხსა, „აცა, ჯერ რაც ამას წინად მოვამზადეო, და რაც მეცნიერებამ და ხელოვნებამ გენიის შემწეობით ცნობაში მოიყვანა, ჯერ ისინი ხალხმა მიიღოსო, დაისაკუთროსო“; არა ცხოვრება ამას არ მოუცდის ხოლმე, ის დაუყოვნებლივ გასწევს თავის წარმატების და განვითარების გზაზედ, ასე რომ მინამ ხალხი მიიღებს დიდიდამ პატარამდინ მის უწინდელ ჭირნახულსა, იგი ხელახლად მოასწრობს ხოლმე ახალ მოსავალის მოყვანასა, სხვა ახალ ფაქტების და საჭიროების შემუშავებას, შემოჯგუფებას. კიდევ მოვა დრო განახლებისა, კიდევ დადგება ახალი პერიოდი, კიდევ ამ-რიგად მეცნიერება და ხელოვნება ახსნის ცხოვრების მოთხოვნილებასა, ცნობაში მოიყვანს „ახალსა“ და ამათ შემწეობით ეს „ახალი“ გადადის ისევ ცხოვრებაში. ამისთანა დამოკიდებულება აქვს ცნობიერებას ცხოვრებაზედა; ცნობიერება მხოლოდ ცხოვრების გამხილავი და გამომეტყველია. ეს დამოკიდებულება მშვენივრად და ცხოველად არის გამოთქმული ერთ ჩვენ დროების ფილოსოფოსის მოსწრობილ შედარებაში: „ხე ცხოვრებისა, — ამბობს იგი, — და ხე ცნობადისა ერთს ფესვზედ ამოდიან, მხოლოდ იმათი აღყვავება სხვადასხვა დროს მოდის. როცა ცხოვრების ხეზედ ჭკნება

ყვავილი, მაშინ ცნობადის ხეზედ მწიფდება ნაყოფი; ამ ნაყოფის თესლი ჰბადავს ახალ ყვავილებსა ცხოვრების ხეზედა".

ჩვენ იქნება დაგვგმონ, რომ გაუკეთეთ ამისთანა შესავალი ამ სტატიასა. ჩვენ გვინდოდა გვეჩვენებინა, რომ ცხოვრება არ გამოიჭრება ხოლმე კაცისაგან მოგონილ რიკრიკაზედ; რომ თუმცა იგი ბერდება, მაგრამ თითონვე გვაძლევს ხოლმე თესლს მომავალ გახალისებულ ცხოვრებისათვის; რომ მეცნიერება და ხელოვნება არ არიან მოგონილნი კაცის ჭკვის და გამოხატულობის ვარჯიშობისაგან, რომ იგინი იბადებიან ცხოვრებისაგან და არსებობენ ცხოვრებისათვის; რომ იგინი წინ მიდიან ცხოვრების მეოხებით და მერე თითონ მიჰყავთ ცხოვრება წინა; რომ რაც მაგათგან არის მოყვანილი ცნობაში, მხოლოდ ის გადადის ხალხში და მხოლოდ იგი სცვლის ხალხის მდგომარეობასა.

მაგრამ ყველამ კარგად იცის, რომ მეცნიერება და ხელოვნება, — ეგ უდიდესნი სალარონი, სადაც კაცობრიობის გენია აწყობს ხოლმე თავის გონიერების საუნჯესა, — არ არიან ყველასათვის გაღებულნი. მაგ სალაროში შედიან ხოლმე მხოლოდ აღმორჩეულნი პირნი, მხოლოდ ხალხის დაწინაურებულს თაობას აქვს იმათ კარის გასაღები, მხოლოდ იგინი სარგებლობენ და ისაკუთრებენ იმათ საუნჯესა, მაშინ როდესაც იმათი განმანათლებელი სხივები საჭირონი არიან ყველასათვის. სადაც, რომელ ხალხშიაც ეგ არის, იქ მომეტებული ხალხი სიბნელეში დადის, მცირედი ნაწილი კი ინათლებს თავის ცხოვრების გზასა. ხალხი ყოველთვის საჭიროებს, რომ იხელთოს მეცნიერების და ხელოვნების საუნჯენი, მაგრამ ვერ მისწვდომია. მაშინ იბადება საჭიროება იმ საშუალებისა, იმ ღონისძიებისა, რომელმაც იმისთანა თვისება უნდა იქონიოს, რომ მრავალთათვის მისაწვდომი გახადოს ის, რაც მეცნიერებაში და ხელოვნებაში დასაკუთრებული აქვს უმცირესსა ნაწილსა; იმ ღონისძიებამ, საშუალობამ უნდა მოჰკრიფოს ნაყოფი მეცნიერების და ხელოვნების ხეზედ და გადმოსცეს ხალხსა. ის საშუალობა, ის ღონისძიება უნდა ცდილობდეს, რომ თუ არ სრულიად ხალხთან, მომეტებულ ნაწილთან მაინც დაიჭიროს საქმე, შეიქმნას შუამავლად მეცნიერების და ხელოვნების ერთის მხრით, საზოგადოებისა და ხალხისა — მეორის

მხრით. მაგ ძნელ საქმეს ასრულებს ყველგან სხვათა შორის ლიტერატურა.

ლიტერატურა, ვრცლად რო გავსინჯოთ, ნიშნავს ყოველფერს, რაც კი რამ არის დაწერილი. იგი განიყოფება ორ დიდ ნაწილად: 1) წმინდა ლიტერატურა, ანუ ბელლეტრისტიკა, ანუ კიდევ როგორც ჩვენა ვბედავთ თარგმანსა, საუცხოვო ლიტერატურა. ამ ნაწილს ეკუთვნიან წერილნი ხელოვნებისანი; 2) სამეცნიერო ლიტერატურა; ამას ეკუთვნის ყოველი წერილი მეცნიერებისა. არის კიდევ ერთგვარი ლიტერატურა, რომელიც უფრო ადვილად ასრულებს ზემოდთქმულს შუამავლობასა, — მაგგვარ ლიტერატურას ჰქვიან „ადვილი ლიტერატურა“, იმიტომ რომ იგი დანიშნულია მხოლოდ იმისათვის, რომ უფრო, რამოდენადაც შეიძლება, გააადვილოს მეცნიერების და ხელოვნების ნაყოფის მოკრეფა საყოველთაო მოსახმარებლად, მეცნიერების და ხელოვნების ძნელი მისახვედრი ცნობაები გაამარტივოს, გაადვილოს საყოველთაო გასაგებად, და ამით განავრცელოს საჭირო სწავლა და ცნობაები ხალხშია. ამგვარ ლიტერატურას ეკუთვნის ჟურნალიცა...

* *

(ნაწყვეტი მეექვსე)

ჩვენი საზოგადოების ფიზიოლოგია

Нет, нет! нигде приюта нет!

. .*

მრავალი, მრავალი წელიწადია, ჩვენო დავრდომილო ქვეყანავ, რაც შენს შვილს ერთი ცოცხალი აზრი, ერთი პატიოს-

---

* დასაწყისი ამ ტექსტისა წარმოადგენს ზემოთ დაბეჭდილი მეოთხე ნაწყვეტის განმეორებას, ზოგიერთი სტილისტიკური ვარიანტებით.

აქ იბეჭდება ის ნაწილი, რომელიც უფრო არსებითს განსხვავებას შეიცავს.

რ ე დ.

ნური გრძნობა არ ჩავარდნია გულში. შენ გადაჩვეულხარ ერთსაც და მეორესაც, იმიტომ რომ სიპ ქვაზედაც რომ წვეთი მუდამ, დაუყოვნებლივ სწვეთდეს, იმასაც გაარღვევს. მერე ასე გადაჩვეულხარ, რომ ნახო კიდეც ცოცხალი აზრი, პატიოსნური გრძნობა, ვერ იცნობ. ეს კიდევ არაფერი, რომ ვერ იცნო, აიღებ და იმასაც ლაფში გასვრი, იმ მიზეზით, რა მიზეზითაც დიდხანს ბნელს საპყრობილეში დამწყვდეული კაცი, როცა მზეზედ გამოვა, თვალებზედ ხელს იფარებს, რადგანაც სინათლე თვალებსა სტკენს, — იგი გადაჩვეულია, და რაც ნათელია — იმას თვალებზედ ხელის აფარებით აბნელებს. შენს ღონიერ დედამიწაზედ იქნება ხუთი და ექვსი კაცი იმისთანა დადიოდეს, რომელნიც სადმე კუთხეში ტირიან შენს ყოფაზედ, მაგრამ იმათი ხმა შენამდინ როგორ მოახწევს. თუნდ მოახწიოს, რა გამოვა? კეთილს რომ გადაჩვეულნი ვართ, იმათ ბოროტების კუდს გამოვაბამთ; სიტყვას, რომელსაც იქნება გულიდამ სისხლიც ამოაყოლა, წაუმურტლავთ, გრძნობას ფეხ-ქვეშ გაუსრესთ, იმედს სასაცილოდ აუგდებთ. რა ქნას იმან? უნდა მოგვშორდეს ჩვენ, წავიდეს სადმე, დაიმალოს და იგლოვოს ის ხალხი, რომელიც უყვარს, რადგანაც თვით იმ ხალხის შვილია, და რომელსაც ისე გასწვრილებია, გასწბილებია გული და გონება, რომ სხვასაც არ ინდობს და, როგორც შურიანი მართალს სიტყვას, პატიოსნურს ქცევას ამურტლებს და ჰრყვნის, კარგია, თუ ვინმე იმათგანი იმისთანა თამამი გულისაა, რომ ხალხის სიყვარულისათვის ამ საძაგლობას არ დაერიდება და ათას ჭირში და ვაი-ვაგლახში გააპობს მკერდით თავის მოძმეთა ბოროტებასა; მაგრამ მაინც კიდევ ხომ სიკვდილია იმისათვის, როცა ხედავს, რომ ვისთვისაც ჭირშია, ვისთვისაც იბრძვის, ვისთვისაც იტანჯება, ის პირველი ესვრის ქვასა სხვათა შორის. რაც უნდა თავგამოდებული იყოს. რაც ღონე და გამბედაობა ჰქონდეს, მაინც და მაინც ღონეც და გამბედაობაც მოაკლდება, მუხლი მოეჭრება ცოტად მაინცა და ხალისიც დააკლდება. თქვენ არ იცით, რა ძალა აქვს საზოგადო ხმას: როცა ის კაცს აქეზებს, კლდეს გაარღვევინებს, სუსტსა ახოვნებას აძლევს; და როცა ისევ ის ხმა ბოროტობს, თვით ახილესსა ქონდრის-კაცად თუ არა ხდის, დაასუსტებს მაინცა. ტყუილად კი არა აქვთ მუშა ხალხთა ჩვეულება, რომ როცა მძიმე რასმესა სწევენ, ერთხმად დასძახებენ: ეს ხმა

ბევრსა ჰშველის, სუსტს თავის უღონობას ავიწყებს. ტყუილად კი არ იციან მეომართა კიჟინა, როცა უნდათ, რომ მტრის რაზმი გაარღვიონ, — ამ კიჟინით მხდალი ლომადა ხდება.

მძიმე საცხოვრებელია ეს ჩვენი ქვეყანა გონიერი კაცისათვის, იმ კაცისათვის, რომელიც თავის-თავის გარეითად, სხვაზედაცა ფიქრობს, სხვაზედაცა სწუხს. ის ჩვენში ფრთას ვერ გაშლის, სულს ვერ მოიბრუნებს. შევა დიდკაცის სახლში, თუ თითონ დიდი კაცია — პატივი აქვს, ე. ი. კანონიერად გაუღიმებენ, კანონიერად ხელს ჩამოართმევენ. თუ პატარა კაცია, მაშინ წელს გაუშინჯვენ, კარგად იგრიხება თუ არა; თუ გაჭირდა, თავს ისე დაუკრავს, რომ შუბლი მიწას დაჰკრას თუ არა; თავი მზეუჭვრიტისა აქვს თუ არა: როგორც მზეუჭვრიტე მზისკენ მიბრუნდება, ისე თავიც იმისაკენ უნდა მიბრუნდეს, ვინც ორი თუ სამი სტრიქონით თავად-აზნაურობის სიაში წინ არის მოხსენებული. ვინც ესე არ არის მოწყობილი და აგებული, ის იმათ ხელს არ მისცემს. ის დიდკაცობა, როგორც სხვაგან, ისე ჩვენში, სწორედ კუბოა, რომელიც გარედამ ხავერდით არის მოსილი და ბუზმენტებით გაბრწყინვებული, მაგრამ ახსენით ის ბუზმენტები.და ახადეთ თავი, შიგ ძვლების და სულის და ხორცის გახრწნილების მეტს ვერას დაინახავთ. ისინი, მართალია, ცხოვრობენ და შურსა მოჰგვრიან ხოლმე ღარიბსა, რომელიც ოფლით შოობს ლუკმასა, მზესთვის ვერ შეუხედნია, იმიტომ რომ თუ თავის საქმეს თვალი მოარიდა, შიმშილით სული ამოუვა. მაგრამ ნუ გშურს, ღარიბო! შენი ძონძები, შენი ცრემლში ამომბალი ლუკმა, გამხმარი პური ირჩიე იმათ ბრწყინვალებასა. შენს ოფლით ჩამწვარ თვალებზედ და მზემოკიდებულ სახეზედ ის მაინცა ჩანს, რომ შენ მოცლა არა გქონია, რომ შენს კაცობაზედ გეფიქრნა, გონება გაგეხსნა, გული გაგეთბო; იმათ ეგეც არა აქვთ. იმათ მინის თვალებში ეტყობათ, რომ მოცალეობა...

[1862 წ.]

ხელოვნება და მეცნიერება

* *

...სიტყვა შემოიტანა. ვსთქვათ მოიგონა შესაფერი სიტყვა, წმინდა ქართული, ან სთარგმნა, ან კიდევ უცხო ენის სიტყვა იხმარა, მაინც-და-მაინც არც ერთს შემთხვევაში მწერალი დაჯერებული არ არი, რომ აზრი, რომელსაც მიანდობს იმ სიტყვას, ადვილად გასაგები იქნება. რაც უნდა კარგად მოიგონო სიტყვა, თუნდა წმინდა ქართულიც იყოს, რაკი იმ სიტყვას ახალს მნიშვნელობას მისცემ, ისიც ისე გაუგებარი იქნება ჯერხანად, როგორც უცხო ენის სიტყვა. ამ უკანასკნელ დროს რამდენი ახალი სიტყვა შედგა წმინდა ქართული: შიგმდებარება (содержание), მიქცევ-მოქცევა (отношение не в смысле математического отношения), წარლტოლვილი (отвлеченный), მოთხოვნილება (требование), გავლენა (влияние), მიმართულება (направление), მეცნიერება (наука), და თვით „მამული" უწინ იხმარებოდა როგორც მარტო დედულ-მამულის სახელი, ეხლა ეგრეც იხმარება და ისეც, როგორც მთელი სამშობლო ქვეყნის საზოგადო სახელი, მაგ. ჩემი მამული საქართველო. აი, ეს სიტყვები ხომ სულ წმინდა ქართულია, მაგრამ მაინც კიდევ ადვილად გასაგებნი არ არიან, იმიტომ რომ ახლები არიან, ე. ი. ახალის აზრით და მნიშვნელობით იხმარებიან. რასაკვირველია, ამ სიტყვების აზრს შევეჩვევით თავის დროზედ, მაგრამ მინამ შევეჩვევით, იმ დრომდე ეგენი ბნელნი იქნებიან და ძნელად გასაგონნი. რაც ხალხი უფრო ნაკლებ განათლებულია, მით უფრო ცოტა სიტყვა აქვს თავის ენაშია. ანგლიაში ერთ პასტორს გამოუკვლევია, რომ ანგლიის გლეხი — თუ ხსოვნამ არ მიღალატა — თავის გრძნობის, საჭიროების, აზრის გამოსათქმელად მარტო 3.000 სიტყვას ხმარობსო. დარწმუნებული ვარ, რომ 3.000 აზრის მეტი იმის გონებაში არ არის, იმიტომ რომ ყოველი სიტყვა აზრის წარმომადგენელია; თუ მეტია — მეტი აზრიც ექნებოდა. ფილოსოფოსი ხმარობსო 10.000 სიტყვას; სჩანს, ეს აზრი მეტია, სიტყვაც მეტია. შექსპირი კიო, — ამბობს იგივე, — შექსპირი, რომლის მსგავსი მწერალი ჯერ არ ყოფილა, ხმარობდაო 15.000 სიტყვასა. რაც ერთზედ ითქმის,

ის მთელ ხალხზედ ითქმის. მე დარწმუნებული ვარ, რომ ერთობ ჩვენი ხალხი ანგლიის ხალხზე უფრო ცოტა სიტყვით იოლად მიდის, იმიტომ რომ ისინი ჩვენზედ განათლებულები არიან: მეტი საჭიროება, მეტი გრძნობა, ერთის სიტყვით — მეტი აზრი აქვსთ და, რასაკვირველია, იმ აზრების გამომთქმელს მეტი სიტყვაც უნდა ჰქონდეს. თუ ხალხი ცხოვრობს, განვითარებაში არის, ე. ი. აზრიანობა, გამსჯელობა ემატება, სიტყვაც მოემატება, ენაც გაუმდიდრდება. ვინც იძახის, ნუ იხმარებთ ახალს სიტყვებსაო, იმან არ იცის, რას ამბობს. ის ამით ამბობს, რომ აზრს ნუ გვმატებთო, გონებას მხედველობას ნუ უვრცელებთო, წინ ფეხს ნუ გვადგმევინებთო, ერთი სიტყვით — კაცნი კაცობას ნუ ჩემობთო.

თუ სტატია ძნელი გასაგები გამოვა, ცოტაოდენად მაინც წინადვე ბოდიში მოვიხადეთ ამ წინასიტყვაობით ეხლა გულუშიშრად შევუდგებით ჩვენს საგანსა.

რა არის ხელოვნება? რა არის მეცნიერება? ხელოვნებიდამ დავიწყოთ. აი, ვსთქვათ, მიდიხართ და ხედავთ ლუსკუმას (статуя), მარმარილოდამ გამოკვეთილს ადამიანის სახეს და აგებულებას. თუ ის ლუსკუმა მართლა-და წმინდა ხელოვნებაა, თანდათან უფრო მიგიზიდავთ, იმიტომ რომ იმ მარმარილოდამ თანდათან გამოსჭვივის შიგ-მდებარე აზრი, რომელიც თან სულსავით ჩაუყოლებია გამომკვეთსა. როგორ გამოსჭვივის და რაში? დააცქერდებით სახის ყოველს ნაკვეთსა, იმიტომ რომ გამომკვეთსა, რაკი ეგ სახე შეუქმნია, ის ფიქრი ჰქონია, რომ მაგ სახით მიგახვედროსთ შიგ-მდებარე აზრსა. ვსთქვათ, ის აზრი ვაჟკაცობის, თავგამოდების, დიდებულების აზრია. რაკი აზრს მიხვდით, მაშინვე იმას ჰგრძნობთ, რომ ამ მარმარილოს სახემ უსიტყვოდ, უთქმელად შეგატყობინათ გამომკვეთელის აზრი. ის აზრი სახეზედ და სახის ნაკვეთებში იყო აღბეჭდილი, მერე ისე ცხადად, რომ თქვენ მაშინვე იცანით. საკვირველია, ქვამ, ქვიდამ გამოკვეთილმა, ისე ცნობიერად როგორ გითხრათ აზრი, რომელიც გამომკვეთსა ჰქონია და სახეზედ აუბეჭდია? საკვირველია, ისე როგორ გამოუყვანია სახე, რომ მარტო ვაჟკაცობას, თავგამოდებას, დიდებულებას ნიშნავს და სხვა არაფერს. საკვირველია და ამ საკვირველებაშია მთელი საიდუმლობა ხელოვნებისაცა. ვსთქვათ, თქვენს ციცოცხლეში გინახავთ ვაჟკაცი, დიდებული, თავგამო-

დებული ადამიანი. ვსთქვათ, ამ ლუსკუმის ყურებაზედ მოგაგონდათ იმ ადამიანის სახეც და შეხედულობაცა. ახლა გინდათ, რომ ეს ორი, ლუსკუმა და იმ ადამიანის სახე, ერთმანეთს შეადაროთ. შეადარეთ, მაგრამ ნახავთ, რომ ეს ლუსკუმა ვაჟკაცობაში, დიდებულებაში, თავგამოდებაში ჰგავს იმ თქვენს ნაცნობსა და სხვაში სრულიად არა, — ერთის სიტყვით ეს მარმარილოს სახე იმ კაცის სახე არ არის; ახლა სხვა ვაჟკაცის, დიდებულის, თავგამოდებულის კაცის სახე მოგაგონდათ, ახლა ისიც შეადარეთ, — ხედავთ ისევ იმას, რომ ეს ლუსკუმა ვაჟკაცობაში, დიდებულებაში, თავგამოდებაში ამასაცა ჰგავს, მაგრამ რომ სთქვათ, რომ ეს სახე იმის სახეა, არ არის იმის სახე; ახლა მესამე, ახლა მეოთხე, მთელი ქვეყნის ვაჟკაცების, დიდებულების და თავგამომდებლების სახეები ამ მარმარილოს სახეს რომ შეადაროთ, არც ერთი არც ეგვანება და ეგვანება კიდეც. გიკვირთ თქვენ, მაგრამ საკვირველი აქ არ არის-რა. ჰგავს იმიტომ, რომ რაც საზოგადო ნიშნები ჰქონიათ მთელ ქვეყნის ვაჟკაცებს, დიდებულებს, თავგამომდებლებს, ისინი სულ არიან გამოკვეთილნი ამ მარმარილოს სახეზედ და ამიტომ გვანან და ამიტომაც ადვილად მიუხვდით გამომკვეთელს აზრსა; და რაც კი კერძოობითი ნიშნები ჰქონიათ, რაც კი ერთსა ჰქონია და მეორეს კი არა, იმათთვის გული არ უთხოვებია გამომკვეთსა, ამიტომ არა ჰგავს. რაც საზოგადო ჰქონიათ, ის მოუკრეფია გამომკვეთსა, და რაც კერძოობითი, მისთვის თავი დაუნებებია, იმიტომაც ისინი ჰგვანან კიდეც და არცა ჰგვანან. ამ საზოგადო ნიშნების ერთად, წყობილად შეკრეფითა იზომება სიბრძნე და გონიერება ხელოვანისა...

[1862—3 წ.]

სფირიდონის და თადეოზის ბაასი.

* *

(1861 წ. 15 თიბათვისას)

— ჩემს სფირიდონს გაუმარჯოს! მადლობელი ვარ, ჩემო სფირიდონ, რომა ხანდახან მაინც მომხედავ ხოლმე. ყოჩაღ,

ყოჩაღ! ჩემი ძმის კეთილი გული შენ გამოგყვა; არა გევხარ ზოგიერთს ძმისწულებსა. დაბრძანდი, ჩემო სფირიდონ.

— როგორ მშვიდობით ბრძანდებით, ბიძა-ჩემო?

— კარგად, კარგად გახლავარ; თქვენ როგორღა გიკითხოთ?

— მე, ჩემო თადეოზ, მადლობა ღმერთსა, კარგადა ვარ, მაგრამა ამდენ საქმეში ვარ გაბმული და ვერ ვიცლი, რომ უფრო მალმალე გნახო ხოლმე, — სახლია, კარია, ყველას გაძღოლა უნდა; როგორც მოგეხსენება, მარტოხელი კაცი ვარ, ვსცდილობ, სუყოველიფერი ხერხიანად მოვიყვანო. ვსწუხვარ ჭეშმარიტად, რომა ასე იშვიათად შემემთხვევა ხოლმე თქვენთან ბაასი. თქვენ ხომა მაგ მუთაქასა და ტახტს არ მოშორდებით მოხუცებული კაცივითა-და.

— მოხუცებული არა ვარ, ჩემო საყვარელო სფირიდონ, მაშ რა ვარ? აღა-მაღამედ-ხანის დროსა ბარე ორი წლისა ვყოფილვარ, როგორც იტყოდა ხოლმე დედა-ჩემი; და ხუმრობა ხანია მას შემდგომა? მაგრამ ესეც კი უნდა მოგახსენო, კვეხნაში ნუკი ჩამომართმევ, რომა ზოგიერთს ახალგაზრდებსა კიდევაცა ვჯობივარ ხალისითა და მხნეობითა.

— რასაკვირველია, გვემჯობინებით: ისე თავისუფლადა და უდარდელად გაგიტარებიათ თქვენი დროება. ეხლა ჩვენ ბევრი ფიქრი გვაწუხებს, მრავალი სხვადასხვა საჭიროება გვაქვს; მაშინ როდესაც თქვენა კმაყოფილი იყავით თქვენის შეძლებისა, ეხლა ჩვენთვის ის საკმაო აღარ არის; რითაც თქვენ უწინდელ დროში ნებიერობდით, ის ჩვენთვის ეხლა ნაკლებულობაა, ერთის სიტყვით დროება შეიცვალა. სურვილი ბევრი გვაქვს, მაგრამ შეძლება კი არა, და ამისათვის ვცოდვილობთ, ჯაფასა ვსწევთ და როდესაც ვერაფერს გავხდებით ხოლმე, დავანებებთ თავსა დაღონებულები, გულმოწყვეტილები და შეუდგებით კიდევ მეორე ფიქრსა. ეს ჯავრი და ეს ფიქრი უდროვოდ გვაუძლურებს; აქ ან შვილი წამოგეზრდება, ან ძმა და ახლა იმათ სწავლა უნდა, და ათასი ცოდვილობა, როგორცა სთქვა ვიღამაცა:

ეს სოფელი სამყო ძნელი, მჩვენებელი ჭმუნვის ალთა,
გიშვებით და მყისვე ვსტირით, ვით წინათ მგრძნი მომავალთა,
მოვიზრდებით, წიგნის კითხვით არ გაგვიშრობს მწვრთნელი თვალთა;
ღამი გვეტყვის, იგი გვიძახს, შეუდექით სიბრძნის კვალთა.

ასაკს შევალთ, მაშინ ახლად ჭირი უფროს გვემატების:
თვალი გულს სცვლის, გული — გრძნობას, გრძნობა — ტრფობას;
სახე რამე საყვარელი დაგვატყვევებს თვისებრ ნების, [ემსჭვალების,
და გლახ შეგვქმნის პატიმარად, მკვნესარედ, მთქმელადა ვაების.

ოდეს შევალთ ხანსა სრულსა, მაშინ კვლავცა სხვა გვაქვს წუხვა;
არა ვკმარობთ საკმაოთა, ნდომა ჩვენი უხმო უხვა,
გვსურს დიდება, გვსურს პატივი, გვსურს სახელი, განთქმა, ქუხვა;
რა ვერ ვპოებთ საწადელსა, შეგვექმნების შურით ჰმუხვა.

ოდეს წელთა ტვირთის ზიდვით ჭედსა მშვილდებრ მოვიხრებით,
ყოველთაჟე მოვსძაგდებით, ზნე გვეცვლება გრძნობის კლებით.
სიკვდილისა წინამძღვარად მოვლენ ზეცით მახვილებით,
მათგან ერთი გვცემს და გვეტყვის: „ახით ნაშნო, მოკვდით ვებით“.

— ეჰ, ჩემო სფირიდონ, მაგას რომ გამოვდგომოდი, ერი< ჰა, აქამდისინ ხსენებაც აღარ იქნებოდა ჩემი, მაგრამ აი, მხე< დავ, ჩემის გულგრილობითა ასე მოვუარე ჩემს თავსა, რომა ეხლა ჯანზედაც კარგადა ვართ და ღონეზედაცა. არა, ხალი- სიც ძლიერა მაქვს, მაგრამ, ვაი ჩემს უბედურებასა, ცოტა ამ სიბერის დროსა თვალებმა მიღალატეს, სათვალეებსა ვხმარობ, მაგრამ ისე ცხადად ვეღარ ვარჩევ ასოსა წიგნში, როგორც ამ ათის წლის წინათა. უწინ ისე ჩავაკრიალებდი ხოლმე დავით- ნსა, დაუჯდომელსა, სახარებასა და სხვა სალმრთო წერილის წიგნებსა, რომა თვალს არ დავახამხამებდი; ეს რამდენიმე წე- ლიწადია ძლიერ მიჭირდება, სიბერე ძნელი ყოფილა. აი, ეხ- ლა, „ცისკარი“ მამდის, მინდა ხოლმე ჩავიკითხო, გავიგო რამე ქვეყნიერებისა, მაგრამა ზოგიერთს ადგილასა ძლიერ ჭრელად მეჩვენება ხოლმე სტამბა, რაღაცა სხვადასხვანაირად არის არეული; ზოგან კი ვკითხულობ ძლივ-ძლიობითა ჩემი სათვა- ლეების შემწეობით. კვეხნით არ მოგახსენებთ და უწინდელს დროში ჩვენა ხარის ბეჭზედა ბატის ფეხითა ასეთი გარკვევი- თა ვსწერდით ხოლმე, რომა ბრმაც წაიკითხავდა.

— სწორედ მართალსა ბრძანებთ, მაგრამ როგორც იყოს მოვითმინოთ და „ცისკრის“ რედაქტორი აგერ გვპირდება, ახა- ლი ასოები მოგვივაო და მაშინ...

— დიაღ, დღეგრძელი ხარ, ჩემო სფირიდონ. მე მინდოდა მომეხსენებია ეგა. მოუთმენლად ველი. კარგი სხვილი ასო- ბით რო იყოს დაბეჭდილი. ხანდახან უშენოდაც წავიკითხავდი ხოლმე, ეხლა-კი, ვიდრე მოგვივიდოდეს, ჩემო სფირიდონ, ნუ დამზარდები, გადმოირბინე ხოლმე ერთს წუთასა და გან-

რკვევით შემატყობინე ხოლმე ემაგ „ცისკრის“ აზრი. ზოგჯერ, როდესაც ასოებს ვარჩევ, აზრს ველარ მიმხვდარვარ; ამისათვის რომა როგორღაც ჩვენებურად აღარა სწერენ. ჩვენ უწინდელ დროში თითო სიტყვასა ოროლ წერტილს დავუსვამდით ხოლმე და ეხლა-კი სიტყვები ერთი-ერთმანეთზე არის მობმული და რომ ველარაფერს ვიგებ! რასაკვირველია, ამითი ბევრს გაწუხებ, მაგრამ რა ვქნა, უმაწვილი კაცი ხარ, რა გახდება რო ბერიკაცი ბიძისათვის შესწუხდე, და ამისათვის უფრო გიბედავ ამ თხოვნასა, რომა შენც როგორღაც გიყვარს ახლანდელი ამ ჟურნალის კითხვა და ეს მწერლობა.

— მაგაზედ არ დაგზარდებით, მაგრამა მე მიკვირს, აგრე გეხალისებათ წიგნის კითხვა თქვენა! მგონია უწინდელ ხალხსა არა გყვარებიათ აგრე რიგათა, რასაკვირველია, სალმრთო წერილ გარდა?

— ეგ ტყუილად გაგიგონია. ყოველთვის ვკითხულობდით ხოლმე წიგნებსა, როცა-კი გვეცალა: „ვეფხვის-ტყაოსანსა“, „ბეჟანიანსა“, „ყარამანიანსა“, „ვისრამიანსა“, „მოურავიანსა“ და სხვებსაცა, განა ცოტა გვქონდა ხელთნაწერები? ეხლა-კი სხვადასხვა სწავლა შამოვიდა, სხვადასხვანაირი მწერლობა, რო აღარა კადრულობს ახლანდელი ხალხი ამ წიგნებსა, რომელსაც ჩვენ დროში ისე მომჭირნედ სწავლობდნენ ზეპირადა, მეტადრე ქალები. მაგრამ უნდა მოგახსენო, რომა ყოველისფერს თავისი შემოდგომა და გაზაფხული ჰქონდა, თავისი დრო და ჟამი და ყოველ დროებას თავისი შესაფერი სწავლა და ყოფაქცევა. კარგა მოზრდილი ვიყავი, როცა შკოლაში მიმაბარეს, შენც გაგეგონება, რასაკვირველია, და დამაწყებინეს რუსული კითხვა, ქართული წიგნი და წერა-კი შინ ვისწავლე. შემდგომ სამსახურში ვიყავი ცოტა ხანსა, როგორღაც ვერ შევეჩვიე ჯარში სიარულსა და მასუკან სახლ-კარობას შევუდექი. კარგად კი ვსცხოვრობ, რაც შეეფერება ჩემს ხარისხსა, მაგრამ ძნელი ეს არის, რომა სიყმაწვილით სწავლას არა დავდიე-რა, რადგანაც შინაურს საქმეში ვიყავი გართული, და როდესაც მოვბერდი და ჩანჩალი აღარ შემიძლიან, ეხლა კი რაღას მოვეწევი; და ასე ჩამოვრჩით, მეცა და ჩემი ამხანაგები ცა მრავალნი, სწავლასაცა და წუთისოფელსაცა და დავრჩით ტოროლა ჩიტივითა მინდორში. ყველა წინ მიდის, ყველა სწავლაშია, ერთი ბეწვა ბავშვები კვერცხში გამოწივიან,

აქეთ გაზეთებსა კითხულობენ, იქით წიგნებსა. ჩვენცა ხან აღარა ვკადრულობთ, რომა იმათში გავერიოთ და ხანდახან თუ ვკითხავთ რასმე ყმაწვილ-კაცებსა. რასაც გვეტყვიან, მეტი რაღა ღონეა, უნდა დავიჯეროთ, ჩვენი განმსჯელობა ახლანდელს სწავლაში დამდგარია. აი ეხლა ამ „ცისკრის“ ჟურნალში“ ბევრს წავაწყდები ხოლმე ისეთს სიტყვებსა, რომა არ მესმის, ჩვენი უწინდებური რუსული აღარა სჭრის და საშინლადაც მეწყინება ხოლმე, რომა რად უნდათ იმ დალოცვილ მწერლებსა ამდენი რუსული სიტყვები, რო ლაპარაკში და წერაში ხმარობენ? აღარც ჩვენებურ ქართულ ენაზედა სწერენ, რაღაცა ანღრევაში არის ხალხი, მეტადრე ამ წვრილფეხობამ გააჭირა საქმე, ამ ყმაწვილმა ხალხმა, ნურას უკაცრავად-კი თქვენთანა, ჩემო სფირიდონ; ნახავთ, ვინც მოესწრობით, სადამდისინ მივა ეს ენის არეულობა, ბაბილონის გოდოლის აშენება იქნება სწორედ.

— რა ვქნათ, ბიძა-ჩემო, უნდა ყოველიფერი გავიგოთ, თორემა თქვენ რომ ბრძანეთ, ჩვენც ისე ჩამოვრჩებით დროებასა. დრო გვითხრობს, ისწავლეთო, და ჩვენცა ვსწავლობთ; ამ სწავლაში, ჩემო თადეოზ, სხვადასხვა აზრები გვესმის, სხვადასხვა ქვეყნების ენაზედა, შემდგომ გვსურს ის აზრი ქართულადა ვსთქვათ, ე. ი. გადმოვიტანოთ იმ ხალხში, რომელსაც ჯერ თავის სამშობლო ენაზე ნათქვამი ის აზრი არ გაუგონია, და ამასობაში, აღნაქვსი ქართული ენისა იცვლება და, ამას-და გარდა, უცხო ქვეყნის სიტყვები შამოდის ხმარებაშია; უამისობა არ შეიძლება, ერთს მხარეს უნდა დაიკლო, რომა მეორე მხარეს შეიმატო.

— ახირებულია, თქვენმა მზემა! განა არ შეიძლება ენის გამოუცვლელად, ქართულად, ჩვენებურად ვსწეროთ კიდეცა და ვისწავლოთ კიდეცა? თუ დააკვირდებით, სიტყვები ამდენი არის, რომა ამიერ უკუნისამდე გეყოფათ. მაშ რას აკეთებდნენ ჩვენი წინაპარნი, თუ სიტყვებსაც ვერ მოიგონებდნენ? აი, ჩუბინოვის ლექსიკონი იხმარეთ, იქიდგან ამოარჩიეთ სიტყვები და ყოველისფერი ხერხიანად მოვა, თუ არა და მოდი გამაფრანცუზე ეხლა, რაღა დროს ჩემი გაფრანცუზებაა?

— სიტყვა მრავალი გახლავსთ, ჩემო თადეოზ, ძლიერ ბევრი, მაგრამ რა ვქნათ, რომა იმ სიტყვებსა დაუმატებლად ბევრჯელ არ შეუძლიათ ზოგიერთი აზრის გამოთქმა? მე, რასაკვირვე-

ლია, იმ აზრის გამოთქმაზედ არ მოგახსენებთ, რომელიცა ჩვენი ხალხის გონებაში დაბადებულა როდისმე; როცა დაიბადებოდა ის აზრი, უეჭველია, მაშინვე იმ აზრის გამომხატავი სიტყვაც აღმოჩნდებოდა, და იმგვარი სიტყვა და აზრი ჩვენ, ქართველებმა, უნდა უთუოდ ვიცოდეთ; მაგრამ როგორ მოვაგვაროთ საქმე მაშინა, როდესაც სხვა უცხო ენაზედ შევიტყეთ რომელიმე აზრი და გვინდა ის აზრი ქართულის ენით ვსთქვათ, და სხვასაც შევატყობინოთ. და თუ ამ შემთხვევაში არ ვიხმარებთ იმ აზრების გამომხატველ სიტყვებსა, უნდა დავანებოთ თავი და დავრჩეთ გაუგებელი და უმეცარი. მსწავლული არავინ დაბადებულა, ყველანი ერთი-ერთმანეთისაგან სწავლობენ, ერთი ხალხი მეორე ხალხისაგანა სწავლობს. ესრეთ საბერძნეთი, როდესაც აიკლეს ოსმალებმა, ბერძნები მრავალი რიცხვი გაიფანტნენ და გავიდნენ დასავლეთ ევროპაში, და გაიტანეს სწავლა; როდესაც სწავლა გაძლიერდა იქა, იქიდგან შეიძინეს დანარჩენმა ევროპის ხალხმა. რასაკვირველია, საბერძნეთიდგან გატანილმა სიტყვამ შემოიარა ევროპა და თითო-თითოდ გადმოდის აზიაშიაცა. და რა იქნებოდა მაშინა, რომ იმ ხალხს, დასავლეთის ევროპისას, ეფიქრნა: აი, ეს პოეზია არ არის ჩვენს ენაზედაო, ეს პროზაო, ეს ტრაგედიაო, კომედიაო — და სხვანი და გაჩერებულიყვნენ ამაზე გულ-ხელ-დაკრეფილები; ან შედგომოდნენ იმათ თარგმნასა, ან ახალი სიტყვების მოგონებასა, უეჭველია, ამიერ უკუნისამდე იმას მოუნდებოდნენ და დარჩებოდნენ უსწავლელნი. ან კი რა წახდა რუსულ ლიტერატურაში იმითი, რომა ხმარობენ მრავლისაგან უმრავლესს ლათინურსა და სხვა დასავლეთი ევროპის ხალხის სიტყვებსა აზრის გამოსათქმელად? მაგრამ შორს რათ მივდივართ, თითონ ჩვენ კი ცოტასა ვხმარობთ აქამომდისინაცა თათრულს სიტყვებსა, და არა ვძრახავთ ერთმანეთსა და არც სასაცილოდ მიგვაჩნია იმათი ხმარება. რამდენჯერ იტყვით ყოველ ცისმარე დღე: უზბაში, მინბაში, სარდალი, ჩიხირთმა, ბოზართმა, ყაურმა, ტოლმა და სხვაც მრავლისაგან უმრავლესი, რა საჭიროა ჩამოთვლა. ამას-და გარდა რამდენ რუსულ სიტყვასა ვხმარობთ ეხლა, რომელნიცა სრულიად არა გვეჩოთირება, და ვხმარობთ ისრე, როგორც ჩვენს საკუთარს ქართულს სიტყვასა: სტოლი, სამოვარი, სალფეთქი, კანცელარია, სუდი, პალატა, კანტორა, სენატი, სინოდი, ჩი-

ნი, ჩინოვნიკი, აფიცერი, პოლკოვნიკი, გენერალი და სხვანი. ყოველ ქვეყანაში ასრე იქნებოდა, ჩემო თადეოზ, ვიდრე არ შეეჩვეოდნენ უცხო სიტყვასა, უეჭველია, იმათთვისაც საჩოთირო იქნებოდა. ამის დასამტკიცებლად წარმოგიდგენ ბელინსკის სიტყვასა; თუ რუსულ ენაზე არ წაგიკითხავთ, ორიოდე აზრს გადმოგითარგმნით ქართულადა და თითონ თქვენ გაშინჯეთ, რა წინააღმდეგები ყოფილან რუსეთის მწერლები უცხო ქვეყნის სიტყვების ხმარებისა: თუ ჭკუაში დაგიჯდესთ, დამეთანხმენით; და მე კი ჩემის მხრით სრულიად არა ვარ ამის წინააღმდეგი.

„.....ილაჯი იყო გაწყვეტილი რუსულში ახალი სიტყვებისა, — მომეტებულად უცხო ქვეყნის სიტყვებისა და ლაპარაკის კილოების შემოტანისაგანა; მაგრამ რომელი ახალი ცვლილება მამხდარა ილაჯ-გაუწყვეტელად, და სასაცილო არ არის, რომა არ დაიწყო კეთილი საქმე უბრალო ლაპარაკის შიშითა? რაღა საჭირონი იქნებიან ექიმები, თუ ავადმყოფებს არ უწამლებენ იმისი შიშითა, რომა წამლებით უფრო ცუდად არ შეიქმნენ ავადმყოფებიო? საქმეში რო შენიშნო რამე შეცდომილება, ეს ჯერეთ იმის დამტკიცებას არა ჰნიშნავს, რომა მთელი საქმე არის ტყუილი და არა მართალი. მოქმედებს ხალხი, მაგრამ დროება კი ასრულებს ყოველისფერსა. რასაკვირველია, ეხლა სასაცილონი არიან ეს სიტყვები: „ვიქტორია“, „სენსაცია“, „ონდიროვატ“ (აღელვება), და სხვანიცა ამათი მსგავსნი. სასაცილო იქნება, რომ დაიწეროს: „სლოჟენიის“ მაგივრად „ადდიცია“, „ვიჩიტანიის“ მაგივრად „სუსტრაქცია“; „უმნოჟენიის“ მაგივრად „მულტიპლიკაცია“; „დელენიის“ მაგივრად „დივიზია“. ამ ზემოხსენებული სიტყვების ხმარება და შემდგომი სიტყვების ხმარება დაიწყეს ერთს დროში, — „გენია, ენტუზიაზმი, ფანატიზმი, ფანტაზია, ოდა, ლირიკა, ეპოპეია, ფიგურა, ფრაზა, კაპიტელი, ფრონტონ, ლინია, პუნკტ, მონოტონი, მელანხოლია“ და სხვანიც მრავლისაგან უმრავლესი უცხო ქვეყნის სიტყვები, მაგრამა აქამომდისინაც დიაღ ჩინებულად იხმარებიან რუსულ ენაში და ამისთვისაც აღარ არიან სასაცილონი, გასაოცარნი და შეუგნებელნი. ხალხი განურჩევლად ხმარობდა ახალ სიტყვებსა, მაგრამ დროებამ გარდაწყვიტა — რომელი სიტყვა უნდა დარჩენილიყო ენაში და ხმარებულიყო და რომელი უნდა გადავარდნი-

ლიყო ხმარებიდგანა: მაგრამ ამ ახალი სიტყვების შემომტანელებმა არ იცოდნენ და არც შეეძლოთ სცოდნოდათ ესა. შიშკოვს (*) არ ესმოდა, რომა კილოსა და სამარადისო კანონებს გარდა, ენას აქვს კიდევა ზოგიერთი უხიაკობა (ხასიათი), რომლის წინააღმდეგობაცა სასაცილო არის; იმას არ ესმოდა, რომა სიტყვის ხმარებასა აქვს უფლება სრულიად გრამმატიკის თანასწორი, და ხანდახან გრამმატიკასაც აჯობებს ხოლმე, თუმცა საქმე აშკარად აჩვენებს, რომა გრამმატიკის წინააღმდეგი არის. ჩვენა გვაქვს სიტყვა ტორგოვლია (ვაჭრობა), რომელიცა სრულად ამბობს თავის აზრსა; მაგრამ იპოვნეთ ერთი ვაჭარი კაცი, რომელსაც არ ესმოდეს და რომელიც არა ხმარობდეს სიტყვასა კომერციასა, თუმცა ეს სიტყვა ყოველის სიმართლით სრულიად მეტი არის. ამის-და გვარად იპოვება მრავალი ნამდვილი რუსული სიტყვები, რომელნიც არიან სრულიად დავიწყებულნი და უხერხულნი სახმარებლად...“

„.....პირველი მიზეზი ახალი სიტყვების ლაპარაკში შემოტანისა, გამოკრებილისა თავისის ან სხვის ენიდგან, არის გაცნობა ახალი აზრისა (ან საგანისა); და უეჭველია, თუ საგანი არ არის, არც სიტყვა იქნება იმის გამოსახატავად; თუ აღმოჩნდა საგანი — საჭირო არის სიტყვაცა, რომლის შემწეობითაც ის უნდა გამოითქვას. ჩვენ გვეტყვიან, რომა აზრი, საგანი და სიტყვა ერთად უნდა დაიბადონო, ამისათვის რომა სიტყვა უახროდ და აზრი უსიტყვოდ ვერ დაიბადებიან. ეს სრულიად მართალი არის: მაშ რა უნდა ჰქმნას, თუ მწერალმა აზრი ანუ საგანი იცნო სხვა უცხო ქვეყნის სიტყვითა — უნდა იპოვნოს სიტყვა თავის ენაზე, ან შეადგინოს ახალი სიტყვა, იმისი შესაფერი? — ამას ბევრნი სცდილობდნენ, მაგრამ ბევრნი მათგანნი ვერას გახდნენ...“

„...რუსის გლეხიკაცებისათვისა „კუჩერი“ ნამდვილი რუსული სიტყვა არის; და „ვაზხიცა“ ისეთი უცხო ქვეყნის სიტყვად მიაჩნიათ, როგორათაც „ავტომედონი“. ამ სიტყვების სათქმელად: „სალდათი“, „კვარტირა“ და „კვიტანცია“, ასე გაშინჯე, გლეხიკაცებსა არა აქვსთ ამაზედ კარგად გასაგონარი

(*) ეს მწერალი საშინელი წინააღმდეგი და მტერი ყოფილა უცხო ქვეყნის სიტყვებისა, და არც უხმარია თავის დღეში ერთი სიტყვის. მეტი „პოპუგაი“, (თუთიყუში), რომელსაც დაარქვა თავისებურად „პერეკლიტკა“.

და ამაზედ უკეთესი რუსული სიტყვა, როგორც სალდათი, კვარტირა და კვიტანცია. რა უნდა უყოთ ამასა? და შესაწუხრად კი ღირს ესა? როგორი სიტყვაც უნდა იყვეს, ჩვენი თუ სხვისა, ოღონდ კი შეეძლოს გამოთქმა იმ აზრისა, რომლისათვისაც არის გამოსახული, — და თუ სხვის სიტყვა უკეთესად იტყვის აღნიშნულს აზრსა, ვიდრე ჩვენი, გვიბოძეთ სხვის სიტყვა და ჩვენი წაიღეთ საკუჭნაოში სხვადასხვა ძველძულებთან შესანახავად...“

— თანახმა ხართ ამაზე, თადეოზ, თუ არა?

— რა ვიცი, რა მოგახსენო, იმდენი ილაპარაკე, რომა კინაღამ დამეძინა; ყურის-გდება მიყვარს, მაგრამა არც აგრე გაჭიანურებული ვარგა. მაგრამა წეღანვე მოგახსენე, მე ძლიერ ჩამოვრჩი-მეთქი დროებასა. რასაკვირველია, შენს სიტყვას დროება გაამართლებს.

— ბელინსკის თქმისა არ იყვეს, ეხლა რო შეუდგეთ იმის ფიქრსა, რომა „სტოლი“ სხვა სიტყვა არისო და დაუწყოთ ლექსიკონებში ძებნა, რა ჰქვიან და ან უწინ რა რქმევია, ძალიან შორს მოგვივა. აი, თუ გინდა, სამაგალითოდ, გადმოვშალოთ ეს ჩუბინოვის ლექსიკონი და ვნახავთ მე-1043 გვერდზედა „стол“ ქართულად არის: ტაბლა, მაგიდა, ტრაპეზი, სტოლი, სუფრა, სანოვაგე და სხვანი, აბა რომელი ერთი მიუდგება ამ სიტყვასა? ხალხში რომ ვსთქვათ: სტოლი და მაგიდა, რომელს უფრო მალე გაიგონებენ? მე მგონია, სტოლი უფრო მალე გაიგონონ, რაც არის, ვიდრე მაგიდა. მაშასადამე უნდა დაუძახოთ ისრევ სტოლი, ან კი რა წუნი აქვს? ისიც შეიძლება ვიფიქროთ, რომა მაგიდასა იქნება ისეთი გარეგანი ფიგურა არა ჰქონდა, როგორიც აქვს ახლანდელს სტოლსა, თორემა რომ ყოფილიყო იმის მსგავსი, როგორც პირველად დაინახავდნენ ქართველები სტოლსა, მაშინვე მაგიდას დაუძახებდნენ; ალბათ განსხვავება იყო რამე სტოლსა და მაგიდას შორის. აი, თუ გსურთ ავიღოთ კიდევ მაგალითად „სამოვარი“. ლექსიკონი ამაზედ სრულიად არაფერს არ გვეუბნება, ვსთქვათ, ჩვენ პირველადა ვნახეთ; აბა რა დავარქვათ, თადეოზ, სამოვარსა? ქვაბსა და ქოთანს არა ჰგავს, არც ქილასა, არც თუნგსა და არც ალთაფასა. მაგრამ ჩვენ გვითხრეს, რომა სამოვარი ჰქვიანო; რა უჭირს სამოვარი ერქვას ისევა. და თუ გინდ მოვიგონოთ და დავარქვათ სხვა სახელი, ვის უნდა დავასწავლოთ,

როდესაც ყველამ იცის იმისი სახელი. უნდა დავსწეროთ ქალალდზედა და დარჩება ისე უხმარებელი, როგორათაც შიშკოვის „პერეკლიტკა“, ამის მიზეზითა, რომა დიდმა და პატარამ იცის იმისი სახელი, კარგად იციან, რა არის იმისი ტრუბა და კრანტი.

— ეგ ვსთქვათ, ჩემო სფირიდონ, რაც არიან, მაგათ რაღა გაეწყობა, მაგრამა ახლა მაინც ნუღარ მოგვიმატებენ. ძალიან ძნელია, ზოგჯერ ისეთი სიტყვა შემხვდება ხოლმე, რომა ასოების ჩათვლითაც ვერ გამომითქვამს. და მეტადრე ჩვენებურად ბრუნვაში და კანკლედობაში ვერ მიიხრებ-მოიხრებიან ხოლმე და უშნოდ არიან წამამსხდარნი თხზულებაში. ეს წინააღმდეგია ენისა.

— დამერწმუნეთ, ჩემო თადეოზ, ისინიც, რაც ახლა მოგვემატებიან, უარესად საჭირონი იქნებიან. რით არიან უშნონი არაბული სიტყვები „ვეფხვის-ტყაოსანში“; თქვენ როგორცა ჰფიქრობთ, მაშ რუსთაველის თხზულება დამცირებული იქნება? მაშ რუსთაველი ძლიერ დამნაშავე იქნება არაბულისა და თათრული სიტყვების ხმარებისათვის? და თუ მაინცადა-მაინც არ დამეთანხმებით, მაშინ ერთი ღონისძიება დაგვრჩება, ერთს ხუმრობას მოგახსენებთ: უნდა მოვიშოროთ თავიდგანა ყველა სხვა ქვეყნის სიტყვები, ავიღოთ ცოცხი, მივაგროვოთ, მოვაგროვოთ ჩალა-ბულასავითა; პოეზია წინ გავიგდოთ, პროზა უკან მივაყოლოთ, ჟურნალიცა, ტრაგედია, კომედია, და ჩავიტანოთ ფოთში, ჩავყაროთ გემში და გავისტუმროთ: ზოგი საბერძნეთში, ზოგი იტალიაში, ზოგი რუსეთში, ერთი სიტყვით საიდანაც მოსულან და დავაყენოთ ყარაულები, რომა მეორედ აღარ შემოგვეპაროს; მაშინ მოვრჩებით და მოვისვენებთ, აღარც ბაასი მოგვინდება და აღარც კრიტიკა. მაგრამ უნდა გახსოვდეთ, რომა, ვინიცობაა, გავრეკოთ ჩვენი ქვეყნიდგან ყველა სიტყვები, რომელნიც აქ დაბინავებულან და რომელნიც კიდევაც აპირობენ დაბინავებასა, მაშინ ის უნდა წარმოვიდგინოთ თვალ-წინა, რომა ქართული ენა ეგვანება კალიისაგან მოჭმულ ყანასა.

— ეგ სასაცილო ხუმრობა არის, ჩემო სფირიდონ.

— მაშ როგორ იქნება, ან ერთზედ უნდა დათანხმდე, ან მეორეზედა. მე კი ამას მოგახსენებ, რომა ყოვლის სიმართლისა სჯობს, რაც ჩვენთვის მიუცილებლად საჭირო არის, უნდა

ვიხმაროთ, კარგი ამბავი უცხო ქვეყნისა, კარგი აზრი ჭკვიანი ხალხის ნათქვამი, ყოველისფერი ამორჩევით გადმოვიტანოთ ჩვენს ენაზედა, დავაკვირდეთ, გავშინჯოთ, შევუფარდოთ ჩვენს ამბავსა და ჩვენს აზრსა და ამ შეფარდებით გავიგოთ, რა არის ჩვენში კარგი და რა არის ცუდი. — რასაკვირველია, მეც საშინელი წინააღმდეგი ვარ „ოსტროვებისა“, „ლინიებისა“, და „ოზეროების“ ხმარებისა; ეს მეტის-მეტი ახირებაა, რადგანაცა ჩვენა ჩვენს სამშობლო ენაზედაც კარგად ვიტყვით და გავიგონებთ კიდეცა კუნძულსა, ხაზსა და ტბასა. მაგრამ ეს სალაპარაკოდ არა ღირს, რადგანაც უმეცრებით მოსვლია ამის დამწერსა, ვეჭობ, შემდგომ აღარ გაიმეორებს.

— არა, სფირიდონ, მე ხომ მაგას არ ვამბობ, მე სხვისაგანაც გამიგონია და ჭართული ისტორიაც ამბობს, რომა ბევრს სხვადასხვა ხალხს გაუვლია საქართველოში და დაუტოვებიათ აზრებიცა და სიტყვებიცა, მაგრამა თითონ ჩვენსავე საკუთარ ჭართულ სიტყვებსა სცვლიან და გრეხენ რაღაც-ნაირადა; ზოგი იძახის, ასოები აღარ გვინდა, ზოგი იძახის, ანბანი უნდა გამოიცვალოსო; ეს არ მოგვწონსო, ის მეტად გვიჩანსო, რაღაებსაც ამბობენ. ახა, ღმერთო ჩემო! მაგრამ სამართლიანად დაუწერეს კრიტიკა ილია ჭავჭავაძესა, ისე ურჩევნია.

— ეგ არაფერი, ყველა თავისებურადა სჯის. ყველას ნება აქვს კრიტიკისა, ყველამ უნდა სახალხოდა სთქვას თავისი აზრი, როგორა ფიქრობს ამა და ამ საგანზედა; მათგანსა ზოგს გაამტყუნებენ, ზოგზედ დაეთანხმებიან, და ამასობაში სტატია გაიწმინდება და დადგება ისე, როგორც უნდა ნამდვილად ყოფილიყო. და თუ ხმას არავინ ამოიღებს, მაშინ ყურის მგდებელმა რა ჰქმნას? და ეგ ასოები...

— ეგ მართალია, მაგრამა კრიტიკებით კი აავსეს ეს ჟურნალი: გადააბრუნებ, კრიტიკა დაგხვდება, გადმოაბრუნებ, მაინც კრიტიკაა; ან რაზედა ცილობენ ეს დალოცვილები, განა ჩვენ არა ვიცით-რა, განა ჩვენ არ გვესმის, მაგრამა ჩუმადა ვართ, არც ქვეყანას ვაწუხებთ და არც ვისმე ვაწყენინებთ. აი, ეხლა, რანაირად შეებნენ ერთმანეთსა: ჭავჭავაძე, ერისთავი, კნეინა ჯორჯაძისა და ბარათაშვილი; რანაირად ებრძვიან ერთმანეთსა.

— ეგ არის კიდეც ძნელი, ჩემო თადეოზ, რომა ყველანი ერთმანეთის შეცდომასა გულგრილად უყურებთ; კიდეც ეგ

არის ცუდი, რომა ყურს უკან კი ვლაპარაკობთ ერთი-ერთმანეთის ცუდზედა, და კარგს მოქმედებაზე პირში თქმას კი ვერიდებით. აი ეხლა შორს ნუ წავალთ, ჩვენ ერთმანეთში ვსთქვათ, თქვენ რომ ხედავდეთ რასმე ჩემს ცუდს, შეცდომილს მოქმედებასა, არა გმართებთ, მოვალე არა ბრძანდებით, რომა მე, თქვენ ძმისწულსა, მიჩვენოთ ჩემი შეცდომა, და მითხრათ: ამას შენ ცუდადა სჯი, ამას ცუდად სჩადიხარ, აგრე არ უნდა მოიქცე, თორემ სხვა ბევრს უმეცარსა კეთილი ეგონება ეგ შენი მოქმედება და მოგბაძებს შენა და ამგვარად, შენის მიზეზით, შევა შეცდომაშია და რომელიც კეთილი ჰგონია, უმეცრებითა, ბოროტად დაუბოლოვდება? არა, მოვალეობა გაქვსთ, როგორც ჩემს მოყვასსა, ძმასა და ნათესავსა, რომა როდესაც დაინახოთ ჩემში ბოროტება, უნდა სცდილობდეთ აღმოფხვრათ ჩემში ის ბოროტება, თქვენის კეთილის დარიგებითა, რჩევითა და ტკბილის სიტყვითა, და თუ თქვენ გულგრილად დაუწყებთ ყურებასა ჩემსა შეცდომასა. მე, რადგანაც უმეცარი ვარ, ის თქვენი დაჩუმება თანხმობის ნიშნად მეჩვენება და სწორ გზაზე სიარულის ნაცვლად მე ბრუნდ გზა-წვრილზედ ვადგევარ და, ვინ იცის, ის გზა-წვრილი რა საშინელს ფლატეზე დამაგდებს და ვინ იცის, რამდენი სხვა ჩემისთანა უმეცარი კაცი მამდევს უკანა. თუ თავისი შეცდომით მე მეცნიერ კაცად მცნობენ ისინი. შეგშვენისთ თქვენა გაჩუმება მაშინ, როდესაც ცხადად ხედავთ ჩემს შეცდომასა? რატომ არ მამკიდებთ ხელსა და არ მეტყვით: ეგ გზა ცუდს ადგილს გაგიყვანს, ნუ მიხვალ აგრე. აი კაი გზა, რომელზედაც უნდა გაიაროს ყოველმა კეთილ-გონიერმა კაცმა. იქნება მე არც კი დაგიჯერო, მაგრამა, შესაძლო არის, რომა ჩემი მომდევართაგანი ოცში ერთი იყვეს დამჯერო და გულისხმიერი და იმან დაგიჯეროს; მაშინ იმ ერთ კაცის კარგს გზაზე დაყენებისათვისაც თქვენ უნდა ხარობდეთ და კმაყოფილი იყვნეთ თქვენი თავისა.

— ვინ მოგახსენებთ, ბატონო, მაგასა? მე ეგ არ მამიხსენებია; რასაკვირველია, ყველანი ვალდებულნი ვართ, მოყვასს ხელი მივაწოდოთ და ჯურღმულიდგან ამოვიყვანოთ, მაგრამა ეს კრიტიკა და ლანძღვა რა საკადრისია? ჯერა შინ, ჩემს სახლში რომ უპატიუროდ მომექცეს ვინმე, ისიც მეწყინება, არამც თუ საქვეყნოდ კრიტიკა დამიწეროს.

— ჯერ ერთი შეცდომა ეგ არის, რომა კრიტიკა და ლანძღვა ძალიან შორის-შორ არიან ერთმანეთზედა თავისი მნიშვნელობითა. ლანძღვა არ შეშვენის კაცსა არას დროს, არც პირად თქმითა და არც ქაღალდზედ გამოცხადებითა. კრიტიკა ნურას დროს ხუ გონიათ ლანძღვა, ნურცა გგონიათ დაცინება; ის არის დარიგება, შეცდომილების ცხადად ჩვენება, ბუნდიანი საქმისა გამორკვევით და ნათლად ჩვენება. აი, ვსთქვათ, ეხლა წავიკითხეთ რამე თხზულება, ან გავიგონეთ რამე ამბავი, რომელიც მამხდარა რომელსამე ადგილასა, მაგრამ ის კი ვეღარ გამოგვიგნია ცხადადა, რომ ვსთქვათ ჩვენი აზრი იმ საქმეზედა, კარგია ის თხზულება, ან ის ამბავი, თუ ცუდი. და ამ თვისების პოვნა არ არის ადვილი. კარგისა და ავის გარჩევა, დამერწმუნეთ, თადეოზ, რომა არ არის ადვილი, მეტადრე იმ შემთხვევაში, როდესაც თხზულებისა, ან მოქმედების ცუდი ან კარგი მხარე ძალიან ცხადად არა სჩანს. მაგრამა კაცი დაუყოვნებლივ და განუწყვეტლადა სჯის ისრე, როგორც ესმის. ყველა გეტყვის დაუყოვნებლადა თავის აზრსა იმ საგანზე, რომელიც კი გაუგონია. აბა, ეხლა ჰკითხე ვისაც გინდა ქართველ კაცსა, რომელიც კი ცოტაოდენადაც მაინც თავის-თავს წიგნის მკოდნეებში აგდებს, რომა რა ღირსებისა არის „ვეფხვის-ტყაოსანი?“ მე თქვენ დაგარწმუნებთ, თადეოზ, რომა მათგანი არც ერთი არ დაფიქრდება ამის პასუხის გებაზე: „დიაღ, ჩინებული, მშვენიერი რამ გახლავსთ, თქვენმა მზემა, იმისთანა არცა რა დაწერილა და არც დაიწერება“. მაგრამ რომ მიუბრუნდე და მეორედა ჰკითხო: რა არის „ვეფხვის-ტყაოსანში“ კარგიო, მე მგონია, ყველამ ვერ მოგცეს ამაზედ პასუხი; ამისათვისა, რომა იქნება არც-კი წაეკითხოს თავის დღეში „ვეფხვის-ტყაოსანი“, და გაეგონოს კია ვისგანმე ქება და სხვის სიტყვით აქებდეს. ან, თუ გინდ წაეკითხოს, განა ყველას შეუძლიან ნათლად გამოარკვიოს, რა არის კარგი „ვეფხვის-ტყაოსანში“ და ცხადად და ნათლად ჩაგაბაროთ ანგარიში, როცა ჰკითხავთ. მარად ჭეშმარიტია ქართული ანდაზა: „კარგს მთქმელსა კარგი გამგონე უნდაო“; კარგის გასაგონებლად კაცი მომზადებული უნდა იყვეს, გონება უნდა ჰქონდეს გახსნილი, განათლებული, თორემა ბნელის გონებით, ბნელაში კაცი რას დაინახავს. გონება-გახსნილი კაცი წაიკითხავს თხზულებასა და იტყვის: ეს ცუდია, ეს კარგია. ეს არც

ძლიერ ავია და არც ძლიერ კარგი; ცხადად იტყვის რის მიზეზით არის ან კარგი, ან ავი, ან საშუალო; ცხადის საფუძველით, საბუთით დაამტკიცებს თავის ნათქვამსა. კრიტიკოსი არის გამრჩევი თხზულებისა, კრიტიკოსი არის ცხადად მაჩვენებელი ავისა და კარგისა თხზულებაში, ან ყოველივე მოქმედებაში, ის არის დამრიგებელი და მსაჯული. რა გამოვა, ჩემო თადეოზ, იმ ბავშისაგანა, რომელსაც არა ჰყავს კარგი დამრიგებელი, ან სრულიად არა ჰყავს დამრიგებელი? რა გამოვა იმ ჟურნალიდგანა, რომელსაც არა ჰყავს კარგი დამრიგებელი, კარგი კრიტიკოსი? ვერც ერთი ჟურნალი უკრიტიკოდ ვერ იცოცხლებს, კრიტიკა არის იმისი გზის მაჩვენებელი, იმისი წინამძღოლი, იმისი სინათლე და დამრიგებელი. იმან უნდა გამოარჩიოს ავი და კარგი ყოვლის სიმართლით და დაანახოს ყველა ჟურნალის წამკითხველსა. ყოველი წამკითხველისათვის, მგონია, სასიამოვნო უნდა იყოს ყოველთვის კრიტიკული სტატია, რადგანაც შეუძლიან თავისი აზრი შეამოწმოს იმ კრიტიკითა; ნახოს, სხვა როგორა ფიქრობს იმ საგანზედა. მაგრამ საწუხარო ეს არის, რომა, როგორც თქვენა ბრძანებთ, ჩემო თადეოზ, საწყენად მიგაჩნიათ კრიტიკა. მაგისი მიზეზი იქნება ის იყოს, რომა ზოგიერთი კრიტიკოსი თავის განრჩევაში ხმარობს ცხოველ სიტყვასა, ან ამაყად და ცხარედა სჯის და უნდა, რომა ერთის ცხოვლის სიტყვით ჩაშალოს შეცდომით ნათქვამი ვისიმე აზრი, და ცოტა მკვახედ გამოდის ლაპარაკი და მოუხეშავად. ან იქნება პირფერობას იყვეთ დაჩვეული და გწყინდეთ პირში-თქმა?

— არა, თქვენმა მზემ, ეგ როგორ შეიძლება? განა არ იცი ქართული ანდაზა: „პირში მაქებელი ეშმაკის მოციქულიაო?“

— დიაღ, იმას მოგახსენებდი, ზოგიერთი კრიტიკოსი თავმოწონებით ლაპარაკობს. იმ ლაპარაკში ძლიერ ცხადად სჩანს, რომა ხალხი უნდა გააცინოს და იმისთვის გეჩვენებათ საწყენად; მაშასადამე, განსჯაში და დარიგებაში ლაპარაკის კილოსა დიდი მნიშვნელობა აქვს: შეიძლება კაცმა გითხრას ტკბილი სიტყვა, მაგრამ იმ დროს ისე გაიღიმოს, რომა იმ ღიმილმა ის ტკბილი სიტყვა გაამწაროს; შეიძლება უკმეხი სიტყვა ისეთს კილოზე გითხრას, რომა საწყენად არ მიიღო, მაშასადამე, ლაპარაკში შნო უნდა ჰქონდეს კაცსა. დარიგებაში დაცინებას ხელი არა აქვს. ან რაღა დროს სიცილია მაშინა, როდე-

საც ყველა საქმის გაკეთებასა სცდილობს. ამაზედ, ვეჭვობ, თანახმა იქნებით, ჩემო თადეოზ, რომა სიცილსა და კასკასსა დარბაისლური ლაპარაკი სჯობია! მეტადრე უადგილო სიცილსა სრულიად არა აქვს ლაზათი. — ზემოთ მოგახსენეთ, კრიტიკოსი არის-მეთქი მსაჯული, მაშასადამე იმან არ უნდა დაფაროს არა-რამე სიმართლე მთხზველისა და შეცდომილება, და მაშასადამე, უსამართლოდ არ უნდა მიუდგეს მტყუანსა და მართალი დასჩაგროს. მაგრამ რა კრიტიკოსი უნდა იყვეს ისა, რომელიცა სწავლით, განათლებით, განმსჯელობით კარგა დაბალი ღირსებისა არის იმაზედა, რომელსაც აძლევს დარიგებასა? კრიტიკოსი ნიჭითა და სწავლით უნდა უთუოდ უმაღლესი იყვეს ავტორზე, თორემა რა დარიგება შეუძლიან?

— თქვენგან არ მიკვირს, სფირიდონ, მაგასა ამბობთ. რა საკვირველია, თუ არ შეუძლიან, ხმასაც არ ამოიღებს. ალბათ გრძნობს თავის შეძლებასა და იმისათვისა სჯის, შეუდგება საგანის სჯასა. მაგრამა მე კიდევ იმას მოგახსენებ, რომა ეგ კრიტიკები მე არ მამწონს და რა ვიცი.

— არა, თადეოზ, ბევრჯელ გარემოება ისეთს შემთხვევას მიაყენებს კაცსა, რომა ნებით თუ უნებლიეთ, კალამს მოაკიდებინებს ხელსა. ავმა კაცმა რომ ბრძოლა დაგიწყოთ, ხელს არ გამოიღებთ?

— აბა, რასაკვირველია.

— დიაღ, აგრე მოხდება ხოლმე ლიტერატურაშიაცა. აი, მაგალითი წინ გვიძევს. აი, ეხლა ჭავჭავაძემ დასწერა ერისთავის ნათარგმანევზედა კრიტიკული განრჩევა, კილო-კავად გაჰკენწლა თხზულება კნ. ბარბარე ჯორჯაძისაცა და ამასობაში გაიმართა ჩვენებური ბაასი. დახე, მცირედი საქმისაგანა რა ამბავი მოხდება. ერთის ნაპერწკალითა მთელი ბულული გადაიწვის ხოლმე. ამასთანავე მეორე შემთხვევაც მოგახსენო: თ. გ. ბარათაშვილს ძალათი დააწერინეს კრიტიკა. ამისი დასამტკიცებელი საბუთი თითონ ავტორის სიტყვები გახლავსთ. დაუგდეთ ყური, რას ამბობს რედაქტორთან მინაწერს წიგნში: „არ ვიცი, რა მიზეზია, რომ ჩ ა მ ა ც ი ვ დ ი თ, დავსწერო რამე „ცისკრისათვისა“. ნუთუ გსურთ ჩემზედაც ალაზღანდარაო ზოგიერთნი მშვევრმეტყველნი და შეამკობინო ჩემი თავი, როგორათაც საბრალო კაზლოვი“. აკი მოგახსენეთ, ჩემო თადეოზ, რომა ბევრჯელ ისეთი შემთხვევა მოხდება, რომა არ შე-

გიძლიან ხმა არ ამოიღო. იქნება თქვენ არ შეგეხებოდეთ ვისიმე მოქმედება, მაგრამა მეგობრის გულისათვისა არ დაიზოგავთ თავსა, როგორც მე გიცნობთ.

— რატომ, მეგობარმა მეგობრისათვის დიაღ უნდა ამოიღოს ხმა.

— ეგ დიაღ ჩინებულია, მაგრამა, რომ ნამდვილად იცოდე ამხანაგის სიმტყუვნე, მაშინ ხომა უკანონოდ უნდა დასჩაგრო მეგობრის წინააღმდეგი? არა სჯობს, რომა თითონ ამხანაგს მისცე დარიგება და მართალს კი სამართალი მისცე. ამასთანავე არ შეიძლება კაცმა ერთს მხარეს არ მიჰკერძოს, ე. ი. თავის ამხანაგსა, და აქედგან წარმოდგება სტატია — ცრუდ მსჯელი, ძალდატანებული და მიმკერძავი. აი, თუ გინდ თითონ ეს „რედაქტორთან“ მინაწერი წიგნი გავშინჯოთ. ავტორი აცხადებს საქვეყნოდ, რომა ძალა დაატანეს და ისე დააწერინეს სტატია. ეს ძლიერ ჩინებული, იქნება მართალიც იყვეს, მაგრამა ამასთან ჩვენ რა დავა გვაქვს: სთხოვეს, ძალა დაატანეს, თუ თავის ნებით დასწერა სტატია; ეს სრულიად არ შეგვეხება ჩვენა. მოკითხვის წიგნში რომ დაწერილიყო, ის სხვა იქნებოდა. ამას-და გარდა ძალდატანებითა და ჩაცივებით სტატიის დაწერა რომ არ იქნება? ავტორი თითონ უნდა ჰგრძნობდეს ძალდაუტანებლად რომელიმე აზრის წარმოთქმის საჭიროებასა; აზრი უნდა გამომდინარეობდეს ლაღად, თავის-თავად გონებიდგანა, სადაც არის მოგროებული და დიდი ხანია აპირებს გადმოხეთქასა, როგორათაც დაგუბებული წყალი, — და სადაც, ჩემო თადეოზ, წყალი ოდნავ ჟონავს, რა ღონისძიება უნდა მოიხმარო, რომა იქიდგან წყალი გამოიყვანო მცირე ხალხისათვისაც სამყოფი? და თუ გინდ სწურო საქაჯავითა და ძალდატანებით გამოიყვანო, მაინც მალე გამოილევა და დაშრება. ეს შეფარდება, ჩემო თადეოზ, იქნებ ძალიან უწინდებური მამივიდა, მაგრამა რა გაეწყობა; კიდევაც მოგახსენებ, რომა ძალად გამოყვანილს წყალსა წისქვილის დაბრუნება არ შეუძლიან: ის არის ულონო, რომელსაცა რაკი მოხვდება თიბათვის მზის შუქი, მაშინვე გაჰქრება. ამ სტატიაში ფრაზები არის დიდად გაჭიმული, სწორედ ძალათ დაწერილი, მაგალითებრ: „...რადგანაც ამ დროს მიაქცია ჩვენი ყურადღება აპრილის „ცისკარმა“, რომელიც შემოიტანა ბიჭმა და სხვანი...“ ამ დროში არა მგონია ამნაირად ლაპარაკობდეს ვინმე; რა სა-

ჭიროა ასეთი სიტყვების შერჩევა იმისთანა აზრის გამოსათქმელადა; ვგონებ შეიძლებოდეს სამარადისო სალაპარაკო ენაზედაც თქმა, მაგრამ არა, უნდა უთუოდ დაიწეროს „მიაქცია, მოაქცია, მივაქციე, მოვაქციე ყურადღება“ და სხვანი. და თუ გინდ რომ ასეც იყვეს, რათ უნდა შესწყვიტოს ავტორმა თავისი სტატია წიგნის შემოტანითა; ჟურნალი შემოიტანა ბიჭმა, — ხომ არ მიჰქონდა? იმისი წაკითხვა შემდგომაც შეიძლებოდა. მაგრამ რას არ უზამს მკათათვის მზის შუქი ძალით გამოყვანილს წყალსა? ეს არის გასაოცარი, რომა ვიდრე ადამიანი კალამს აიღებს ხელში, ლაპარაკობს რიგიანად, სიტყვა-სიტყვაზედ მოჰყავს, თავის აზრს შეგატყობინებს ძლიერ კარგად, არც წაიბორძიკებს ლაპარაკში, არც თავს შეგაწყენს ბევრი ვითარცაებითა დაუკვეებითა ისე, რომა ზოგიერთის ლაპარაკი, გაუწყვეტელი და კილოიანი, გიამება. და ისევ ის ადამიანი, როცა კი კალამს ხელს მოჰკიდებს, სულ დაეკარგება კილოცა, ენაც მაშინ დაებმის, გონებაც სხვანაირად მოჰყვება ფიქრსა და წამოისვრის ისეთს სიტყვებსა, რომელთაცა სამარადისო, შინაურულ ლაპარაკში ყურს ვერ მოჰკრავ, ან არა და მოჰყვება ისეთ მაღალ ფარდებზე ლაპარაკსა, რომა, ერთი სიტყვით, კაცს ვეღარ იცნობ, რომელიცა ორის ან სამის საათის წინათ გელაპარაკებოდა ისე საამურად. არ ვიცი რისთვის, რის მიზეზით სცდილობს ისეთი სიტყვითა სთქვას თავისი აზრი, რომა ყველას არ ესმოდეს: ან უნდა გააკვირვოს წამკითხველი თავისი ცოდნითა და ამისათვის წერაში მალ-მალე დაფიქრდება, მალ-მალე ჩაჰხედავს ლექსიკონში, ან ძველ წიგნებში, ერთი სიტყვით, სადაც ეგულება და იქიდგან ამორჩეული სიტყვებითა ნათელს აზრს დააბნელებს, გაამქისებს და გააუგემურებს, რა არის ამის მიზეზი? მე ვგონებ, ამის მიზეზი ის იყო, რომა ან ავტორსა სურს თავისი თავი დიდად მცოდნედ უჩვენოს წამკითხველებსა, ან არა და სრულიად ვერ მოუხერხებია სამარადისო სალაპარაკო ქართული ენა საქმეში გამოიყენოს, და ჰბაძავს ჩვენ წინაპართა წერაში, და ვეღარც იმათა სწვდება და ვერც ახლანდელს მიმხვდარა და ამისათვის ქაღალდზე გამოყვანილი აზრი არის ცუდად წყობილი. ყოველისფერი თავის ადგილას არის კარგი: სალმრთო წერილში არ გაუკვირდება კაცსა, რომ შეხვდეს სიტყვები: „მიაქცია“, „მოაქცია“, „ვითარცა“, „უკვე“ და სხვანი.

თითქო რაღაცა გეუბნება, რომა იქა თითქო ისე უნდა იყვეს უთუოდ დაწერილი, როგორც არის; მეტადრე იმისათვის, რომა ყური გვაქვს შეჩვეული. თუ გინდ რომ მოვინდომოთ იმ ენაზედ წერა, ვეღარ მოვახერხებთ ამ დროში, და დავრჩებით ორთა წყალთა შუა. ყოველთვის უფრო სასიამოვნოა წასაკითხავად თხზულება, დაწერილი საყოველდღეო, შინაურულს ენაზედა, იმ ენაზედ, რომელითაც ლაპარაკობს ქართველი კაცი თავის სახლში, თავის ცოლ-შვილში, ტოლ-თანა და ამხანაგთანა. ვისგან გაიგონებ, ჩემო თადეოზ: შემოიტანა ბიჭმა „ცისკარი“ და მიაქცია ჩვენი ყურადღება? აი, ბატონო, წაიკითხეთ კომედიები; „გაყრა“, „მინდა კნეინა გავხდე“, „ძუნწი“ და სხვანი და შეიტყობთ, რა სარგოიანად უხმარიათ ახლანდელი ქართული ენა თ. გ. ერისთავსა და უფ. ანტონოვსა თავის თხზულებაში. ყველას ესიამოვნება, ყველა სულ-გამეღული ზის თეატრში და სცდილობს, რომა აქტიორის სიტყვა არც ერთი არ ასცდეს იმის ყურსა. ჟურნალი მაშინ არის სასიამოვნო წასაკითხავი, როდესაც აზრი არის დაწყობილი იმ სიტყვებითა, რომელსაც შეჩვევია ყური. მაშინ მოემატება ჟურნალს მკითხველი, როდესაც ჟურნალი თითონ შეაყვარებს თავსა მკითხველსა. ჟურნალი უნდა იყვეს ადამიანის შემქცევი, ე. ი. გონება უნდა უღვიძოს მკითხველსა და არა თავის მამბეზრებელი; აცნობებდეს ყოველ შესანიშნავ ამბავსა კარგის ტკბილის ენითა. უწინდელი მწიგნობრული ენით დაწერილი, ან იმ არეულ უწინდელი და ეხლანდელი ენით დაწერილი ჟურნალი, არას დროს არ შეიქმნება სახალხო, ან საზოგადოდ ყველასათვის წასაკითხავი. შემთხვევით მრავალჯერ ვხედავ ხოლმე, ჩემო თადეოზ, ერთს მედუქნესა, რომელიცა მოცალების დროსა, როდესაც მუშტარი არა ჰყავს, ზის ხოლმე დუქნის წინა და უჭირავს რაღაც ხელთნაწერი წიგნი ლურჯ ქაღალდზედა. გარშემო უსხედან გლეხიკაცები, მოხუცებულნი და ყმაწვილი ბიჭებიცა, და ის მედუქნე თავმოწონებული კითხულობს ხოლმე და ისინი ყურს უგდებენ. როგორც ვატყობ, ის გლეხიკაცები სრულიად არ უგდებენ იმ მედუქნეს ყურსა, როცა კითხულობს, ამისათვის რომა, როგორც მე მოვკარი ყური, საშინელი ენით არის დაწერილი, მაგრამა ის მედუქნე, როცა წაიკითხავს ერთს მუხლსა, შემდგომ დაანებებს კითხვას თავსა და პირად უამბობს გარეშე მყოფ ხალხსა, რაც წაიკი-

თხა. და უნდა უყურო იმათ მხიარულებასა და თავის ქნევასა, როცა თავის ენაზე გაიგონებენ ხოლმე იმ უცნაურ ზღაპრულ მოთხრობასა. არ ვიცი კია, რა წიგნია ის ხელთნაწერი. დიაღ, იმას მოგახსენებდით, რომა სასიამოვნო იქნება ყოველ წამკითხველისათვისა ჟურნალი, დაწერილი იმ ენაზედა, რომელითაც მუდამ ჟამს ლაპარაკობს. უეჭველია, ძლიერ გონივრად იქცევა ისა, ვინც მუდამ ჟამს კითხულობს საღმრთო წერილსა. იმის წამკითხავი ორნაირად არის სარგებლობაში, პირველად: შეისწავებს ღვთის ვედრებასა და რამდენსაც მომატებულად კითხულობს, იმდენად მკვიდრად დაინერგება იმის გულში სარწმუნოება ქრისტესი; და მეორედ: იქ შეხვდება მრავალ ნამდვილ ქართულ სიტყვასა, რომელნიც ამ ჟამად ბევრნი მათგანნი აღარ იხმარებიან საერო ლაპარაკში, და მაშინ, როდესაც საღმრთო წერილი გადმოუთარგმნიათ ქართულად ბერძნულიდგან, ხმარებაში ყოფილა. მხოლოდ იქიდგან გამოტანილი სიტყვა უნდა მოიხმაროს ისე, იმ კილოზე, როგორც ამ ჟამად ლაპარაკობს ხალხი; მეტადრე არ არის ძნელი სამუდამო ლაპარაკის კილოზე სიტყვის ხმარება მაშინა, როდესაც საგანი თხზულებისა არ შეეხება რასმე ფილოსოფიურსა, ანუ სხვა რომელსამე სწავლასა. ამგვარ თხზულებაში ვერ ასცდება მწერალი უმაღლეს აზრის გამოთქმასა, ვერ დასწერს სამუდამო საზოგადო სახალხო ენაზე, რადგანაც თითონ საგანი ფილოსოფიური თხზულებისა არის ისეთი, რომა ყველას, მოუმზადებლად, არ შეუძლიან მიხვედრა და ამასთანავე უთუოდ დასჭირდება ისეთი სიტყვების ხმარება, რომელნიც ხშირად არ ესმის ხალხსა. აგრეთვე უნდა ვსთქვათ გადმოთარგმნილ სტატიებზედაცა. აქამომდისინ რამდენიც დაბეჭდილა ჟურნალში გადმოთარგმნილი სტატიები, რაც უნდა კარგები იყვნენ ნამდვილში, გადმოთარგმნილს აღარა აქვს თითქმის არც ნახევარი ლაზათი, ისინი ისე არ მოსწყვლენ ხოლმე წამკითხველის გულსა, როგორც კარგი თხზულება, ან საშუალო ღირსების თხზულება, დაწერილი პირდაპირ ქართულ ენაზე. ამის მაგალითი არის ისევ ის კომედიები, რომელნიც წეღანა ვსთქვით. იმ კომედიებს ხალხი უფრო სიამოვნებით კითხულობს და ზეპირადაც ბევრნი სწავლობენ, ვიდრე შექსპირის დრამებსა, გადმოთარგმნილს ქართულ ენაზე, თუმცა დაწუნებით კი არავის დაუწუნებია. რისგან არის ესა? ამისი მიზეზი ისევ ის

არის, რაც მოგახსენე წეღანა: მთარგმნელი ალაპარაკებს ფრანცუზსა, რუსსა, ანგლიჩანსა ქართულად, როგორცა სთქვა ბაქარ ქართლელმა — „ღარიბი ყმაწვილი კაცის რომანის“ მთარგმნელმა. თქვენ იმათგან გესმით ზოგიერთი ისეთი აზრი, რომელიცა ჯერ არ გაგიგონიათ, ან ისეთს კილოზე გეუბნებათ, რომა ძლიერ უნდა ჩაფიქრდეთ, რომ გაიგოთ. ამასობაში, ვისაც არა აქვს დიდი მოთმინება და არ უყვარს ბევრი ფიქრი, ხალისი ეკარგება, მაშინ როდესაც, ჩვენ რომ ვსთქვით, ის კომედია ძლიერ ადვილი გასაგონია ქართველი კაცისათვისა; იმ კომედიაში ხედავს სურათსა ბევრი თავისი მეგობრისასა, ხედავს თავის ცხოვრებასა და სიამოვნობს. ამ კომედიებზე და თარგმანებზე, ჩემო თადეოზ, ბევრი რამ შეიძლება ითქვას, მაგრამ ამ ჟამად ამითი დავასრულოთ, რადგანაც ჩვენი ბაასის საგანი სხვა არის. რასაკვირველია, ყოველი მთარგმნელი უნდა იმასა სცდილობდეს, რომა გადმოიღოს სხვისი აზრი ქართულ ენაზე ისე, რომა ნამდვილსა და თარგმანის აზრს შორის არა იყოს რა იოტის ოდენი განსხვავება; მაგრამ მაშინ რა ჰქმნას მთარგმნელმა, როდესაც ქართული ენა არ არის ჯერეთ იქამდისინ ხმარებაში შესული, რომა ყოველ სიტყვას თავისი პირდაპირი მნიშვნელობა ჰქონდეს და იმავე დროს ევროპიული აზრი გადმოიღოს იმავე მნიშვნელობითა და ცხადად, ერთის მოკლე სიტყვით შეგასმინოს. ბევრს შეხვდება კაცი ნათარგმნებში შეუჩვეველს სიტყვის ბრუნებასა და ეჩოთირება, ვიდრე შეეჩვევა, მაგრამ სადაც ქართველი კაცი, ქართულად მოლაპარაკე, თითონა სწერს თავის თვალით ნახულს საგანზედა, და სურს გააგებინოს თავისი აზრი მკითხველსა, იმას არას დროს არ ეპატიება, რომა იმის დაწერილი სტატია თავით ბოლომდისინ ჰგვანდეს გადმოთარგმნილსა, და არ იყოს დაწერილი იმ ენაზე, რომელზედაც ლაპარაკობს შინა, გარეთა და საზოგადოებაში. აი, ვსთქვათ, შემომხვდა გზაზედა და მოჰყვა ლაპარაკსა; სადა ყოფილა, ვის შეხვედრია, რა უნახავს, რა გაუგონია, ყოველისფერს გეტყვის დაწყობითა, კარგად და სასიამოვნოდ. შემდგომ მოგიტანეს ჟურნალი, გადაშლი, წაიკითხავ იმავე კაცის სტატიასა, და დარჩები გაოცებული. ეს უნდა მივაწეროთ ზოგიერთი ავტორების სურვილსა, რომ უნდათ თავისი კალმით „განთქმა, ქუხვა“. ბევრს აქამდისინაც ვერ გამოუბერტყია გონებიდგან ის აზრი, რომა მაღალი ფრა-

ზითა, მდაბალი ფრაზითა და საშუალო ფრაზით წერასა სრულიად აღარაფერი მნიშვნელობა არა აქვს. თხზულებაში საქმე აზრია, და მაღალს და მდაბალს ფრაზსა არაფერი ღირსება არა აქვს, თუ ბრწყინვალე აზრი არ გამოსჭვივის სტატიაში.

— ახლა რაზედ ლაპარაკობ მაგდენსა, სფირიდონ?

— მე მოგახსენებთ ზოგიერთ „ცისკრის“ თანამემწეებზედა.

— იძახიან, ჯერ ადრეა იმაზედ ლაპარაკიო.

— რასაკვირველია, მაშინ ყველა გაგვამტყუნებს, რომა სასტიკი ანგარიში მოვსთხოვოთ ოთხის წლის ჟურნალსა, ან „ოთხის წლის ქალსა“. როგორცა სთქვა თ. გიორგი ბარათოვმა, იმ ყმაწვილ ქალსა, რომელსაც ფარეზით და წუნარად უნდა ვექცეოდეთ, რომ არაფერი ვაწუენინოთ, მაგრამ საკვირველი ეს არის, რომა თუ პატარაობითვე არ ანიშნე შეცდომა, არ გაუსწორე, ოთხმოცის წლისაც რომ შეიქნეს, ისევ ის ოთხის წლის ბავში არ იქნება? აქაო და ოთხის წლის ბავშიაო, როგორ არავინ არ უნდა ანიშნოს ნაკლულება, თუკი ცხადად ხედავს შარშან, თუ შარშან-წინ, ვიღამაც გამოაცხადა ამ „ცისკარშივე“, რომა „ოღონდ ჟურნალი კი იყოსო ქართულ ენაზედაო და როგორიც უნდა იყვესო“. ეს გასაოცარი სურვილია, სწორედ მოგახსენოთ, რასაკვირველია, სასაცილო იქნება დავემდუროთ იმაზე, რომა რატომ ათიოდე შეცსპირი არა ჰყავს, ან ბაირონები, ან რუსთაველები და სხვანი; ყველას აქვს ნება ის ანგარიში მოსთხოვოს, რომლის პასუხის გებაც შეუძლიან მისცეს ოთხის წლის ჟურნალმა და ორმოცის წლის თანამემწეებმა. აი, თუ გინდათ, გადვიკითხოთ მაისის „ცისკარი“; აქ არის მხოლოდ ორი ლექსთ-თხზულება: „ნაამბობი მოხუცისა“ და მეორე „გამოსალმება“. პირველია თხზულება თავ. რაფიელ ერისთავისა და მეორე — თ. გრიგოლ ორბელიანისა. ეს ორი თხზულება, გალექსილი კარგის ხელოვნებით და გრძნობით, მეტადრე „გამოსალმება“, მოკლედ და მკაფიოდ გამოგიხატავსთ ადამიანსა, ნამდვილ გრძნობის მქონებელსა, რომელიც მიმავალია შორს სადმე და ესალმება თავის სატრფოსა და იქამდისინ გულმოწყლულია საყვარელი საგანის განშორებითა, რომა გულში ალმური ტრიალებს და თავისი წვა და დაგვა ვერ წამოუთქვამს, რადგანაც გული შეჰქმნია ქვად და გრძნობა ცეცხლად აღგზნებია. შემკრთალს და შეჭირვებულსა ვერ

უპოვნია სიტყვა თავის გრძნობის გამოსათქმელად. მხოლოდ ამ შემთხვევაში, ე. ი. გამოსალმების დროს, უძლურს გულს გადმოედინება ცრემლი და იმითი ჩაქრება მჭმუნვარების ალი. მაგრამ ეს გრძნობა ადვილი მისახვედრია და ჩვენი განმარტება საჭირო აღარ არის. ამ ლექსებს შემდგომ დარჩება პრობა. პირველი მათგანი არის „ნამდვილი შემთხვევა“, თარგმანი სამსონ ცაბაშიძისა. ამ სტატიასა აქვს ორი ღირსება: ამბავს კარგს გიამბობთ და უფრო სამუდამო სალაპარაკო ენაზე არის დაწერილი; სიამოვნებით წაიკითხავს ადამიანი, თუმცა აქა-იქა თითო-ოროლა აზრი ძველებურ კილოზეა, მაგრამ არა უჭირს რა, იმედი გვექნება, რომა შემდგომ უფრო ტკბილი ქართულის ენით გადმოგვითარგმნის რასმე. შემდგომ, ჩემო თადეოზ, არის სტატია კნ. ბ. ჯორჯაძისა ილია ჭავჭავაძის კრიტიკაზე; და რადგანაც თქვენ არ გიყვართ კრიტიკების კითხვა, ამისათვის ამისი ბაასი მივანდოთ თითონ თ. ილ. ჭავჭავაძესა. ამ სტატიას მოსდევს მეორე სტატია „ივანე კერესელიძის მოგზაურობიდგანა“. ეს სტატია უნდა წავიკითხოთ: როგორათაც მოგზაურობა კაცისათვის სასიამოვნო არის, ისე აღწერა რომელიმე ქვეყნისა უნდა უთუოდ სანუკვარი იყოს ჩვენთვის. ამგვარი სტატია მარად ჟამს საამურია, რადგანაც გაგვაცნობს ჩვენ მშვენიერ კახეთსა. რამდენი რამე იქნება იქა გონების გასადევნებელი; მეტადრე ჩვენთვის, ვისაც თვალით არ გვინახავს: ადგილის მდებარეობა, კავკაზის მთა, ალაზნის მინდორი, მაზედ გამწკრიებული გალმა-გამოღმა სოფლები, ვენახოვან-ხილიანი (როგორც ამბობს ვახუშტი), ციხეები, მონასტრები, ხალხი, მათი ცხოვრების წესი, ხასიათი, ჩვეულება, ვინ იცის რამდენი რამ არის კარგიცა და ავიცა. კარგის აღწერით შეგვიძლიან ეს ყოველისფერი წარმოვიდგინოთ თვალ-წინა, ისე, თუ გინდ თითონ გვევლოს. აი, წავიკითხოთ ეს სტატია და ის გვეტყვის ამ ამბავსა დაწვრილებითა; თუ მთელი კახეთის ამბავს არ გვიამბობს, ერთსა და ორს საგანს მაინც დაგვიხატავს. მართლაც, ამ სტატიაში არის აღწერილი წმინდა ნინოს ეკლესია.

— ღიაღ, ჩემო სფირიდონ, ძველად ვყოფილვარ მე მაგ ეკლესიაში, და თუმცა ბევრი აღარა მახსოვს რა, მაგრამ ეს კი ჩამრჩა გონებაში, რომა სიღნაღის მახლობლად არის ის ეკლესია. და წაიკითხეთ, სასიამოვნოა ჩემთვისა: ეგ ჩემ სიყმაწვი-

ლეს მამაგონებს. ეჰ, ის დრო სჯობდა, როცა ყმაწვილი ბიჭი ვიყავი, გული მერჩოდა, თოფ-იარაღს ვეწყობოდი, კახეთსაც მოვირბენდი ხოლმე და სომხეთსაცა; ეხლა, რაღა ვართ? სხვას უნდა ვკითხავდე კახეთის ამბავსა!...

— აი, მოიხსენეთ, მგზავრი რას გვეუბნება: „სიღნაღიდგან სამს ვერსტზედ, მარჯვნივ მხრივ*), საიდგანაც იწყობა სამძღვარი ჭიზიყისა, არის მონასტერი, აღშენებული წ. ნინოს სახელზედ. ამავე მონასტერში დაფლულია გვამი ქართველი განმანათლებელისა. — ვიდრე მივა მგზავრი და მიახწევს მონასტრამდინ, გზა არის აღმართ-დაღმართიანი, ცალ მხარეს ხეობა და გადასახედი, რომლით დაჰყურებს ვრცელს მინდორსა“. (რომელ მინდორსა? დავიჯერო სახელი არა ჰქვიან რა!). შემდგომ მოგახსენოთ: ავტორი მისულა ახლოსა და უნახავს მარჯვნივ და მარცხნივ სახლები, ერთს მხარეს ორ-ეტაჟიანები, რომელნიც აუშენებია ბოდბელსა; სხვადასხვა ჩინურის ქვებით ყოფილა შეკრული ეკლესიის კარების თაღი. ზედაწარწერეებითა და სხვანი. ერთი სიტყვით, თავიდგან ბოლომდინ რომ წაიკითხო ეს აღწერილება, თითონ წმ. ნინოს ეკლესიისას ვერაფერს გაიგებთ. აქ უფრო დაწვრილებით არის აღწერილი ბოდბელის აშენებული სახლები. თითონ ბოდბელის ღვინის-სმა. სტუმრების მოწვევა და სხვანი, რომელნიცა მეორე პლანზე უნდა იყვეს მოხსენებული, ე. ი. პირველად უნდა დაწვრილებით აეწერა თითონ ეკლესია და შემდგომ, სხვათა შორის, ეკლესიის ეზოში მყოფი სახლებიცა. ამ აღწერით ვერ წარმოიდგენთ ვერც ადგილის მდებიარებასა, მაღლობზედ არის, თუ ხევში წმინდა ნინოს ეკლესია; ახალია, თუ ძველი, დანგრეულია, თუ მთელი; როდის არის აშენებული. რანაირი გარეგანი შეხედულება აქვს, გუმბათი აქვს ერთი, თუ ორი, თუ სულ არა აქვს; რამდენი რამ არის შესანიშნავი უწინდელს შენობაებში გარედგანა და შიგნიდგანა. მგზავრი რომ ჩინურის ქვებსა და კენჭებს დაუწყებს შინჯვასა, მაშინ დიდსა და უშველებელ შენობას ველარ დაინახავს. არა, არ შეიძლება ასე მსუბუქად გაშინჯვა იმისთანა ეკლესიისა, როგორიც არის წმინდა ნინოს მონასტერი; როგორც მოგახსენეთ, სტუმრებზედა და მეღვინეებზე უფრო დაწვრილებითა სწერს, რომე-

(*) საიდგან უყურებდა?

ლიცა განსაკუთრებით შესანიშნავს არაფერს წარმოგვიდგენს, ვიდრე თითონ ეკლესიაზე, რომელიცა არის სახსოვარი ნიშანი, წინდი ჩვენი წინაპართა ქრისტიანობის სჯულის სიმტკიცისა და გულმხურვალედ ღვთის-მოყვარებისა. ახლა უნდა მოგახსენოთ, ჩემო თადეოზ, კილო წერისა; აბა, რომელი ქართველი კაცი ილაპარაკებს ამბავს ასე: „...მეორეს მხრივ სვეტზედ, მარჯვნივ მხარეს, იხილავთ თითონ უკანასკნელ ბოდბელს, მონაზონის ტანისამოსით, რომელსაცა მხურვალედ გ ა უ პ ყ რ ი ა ხ ე ლ ი ზ ე ნ ა თ, და რომელის წინ საფლავია, თავის სიცოცხლისვე დროს დაუხატვინებია. ამავე მხრივ მეორეს მხრივ დახატულია სრულის მღვდელმთავრის შესამოსელით, ცალ მხარეს უ პ ყ რ ი ე ს სანთლები, ხოლო მეორე მხარეს ჯვარი“. ეს მთელი სტატია სულ ამ კილოზე არის დაწერილი და ამ ერთი მაგალითით შეგიძლიანთ გასაჯოთ მთელი თხზულება. ამ სტატიაში ერთ ადგილას არის მოხსენებული სასწავლებელი წმინდა ნინოს მონასტრისა, სადაც შეუსრულებიათ სწავლა ზოგიერთს ყმაწვილ ხალხსა, რომელნიცა ქართულის ენის მაღალი ფილოსოფიის მცოდნეთა შორის ირიცხებიანო. არ იქნება ურიგო, რომ ავტორმა გამოგვიცხადოს სახელები იმ ფილოსოფოსებისა, რომელზედაც ამბობს, ან საიდგან გაიგო, რომა ფილოსოფოსები გვყოლია და ჩვენ კია აქამომდისინ ვერა გავიგეთ რა. ან რა საკვირველია, რომ ვერ გავიგოთ, ასე იშვიათად სწერენ ხოლმე უწინდელ ამბავსა. გადმოვშალოთ კიდევ რამდენიმე ფურცელი, აქა ვნახავთ სტატიასა: „პირუტყვთ მოშენება“ იოსებ მამაცაშვილისა. რა უნდა მოგახსენოთ ამ სტატიისა? მე არ გახლავარ აგრონომი, რომ შევნიშნო რამე, მხოლოდ ამას მოგახსენებთ, რომა ამგვარი სტატია სჯობს ცალკე იბეჭდებოდეს, და თუ ცალკე არ შეიძლება, ჟურნალის ბოლოში მაინცა, როგორათაც დამატება, და მგონია მაშინაცა და ეხლაცა ეს სტატია დარჩეს ისევ-ისე ქაღალდზე, როგორც არის დაწერილი და ამას საქმეში ვერავინ გამოიყენებს; აბა ვინ არის ისეთი სახლ-კარის მმართავი საქართველოში, რომა ასე დაწვრილებით გამოუდგეს საქონლის მოშენებასა, მაშასადამე, წაიკითხვენ, დაჰკეცენ და დასდებენ ყუთის თავზე. ამ სტატიის დაწვრილებით გაჩხრეკა მივანდოთ აგრონომებსა, რომელნიც სახლოსნობის სწავლაში არიან აღზრდილნი. მხოლოდ ამას კი მოგახსენებთ, ჩემო თადეოზ, რო-

მა საქართველოში აქამომდისინაც პირუტყვის მოშენება მეტ-ბალი ხალხის ხელში არის, რომელნიცა ჟურნალსა და წიგნებს არავინ მათგანი არა კითხულობს, და თუ გინდა რომ ცოტაოდენად კითხულობდნენ, მაინცა ამ სტატიიდგანაც ბევრს ვერაფერს მიხვდებიან. ჩვენმა გლეხკაცმა რომ გაიგონოს „პოხიერება“, „უკვე“, „დაცულ-იქმნას“, „ვითარცა“ და „რათამცა“ და სხვა, ვეღარც კი გაბედავს წიგნში ჩახედვასა.

— ეჰ, ეგ ძალიან გააჭიანურე, სფირიდონ, როგორღაცა.

— ერთი სტატია კიდევ დაგვრჩა: „აზრი აღზრდასა ზედა ყრმათათა დასავლეთ ევროპაში“, ალექსანდრე ზაქარიას ძე სულხანოვისა. ეს სტატია არის კარგს საგანზე დაწერილი. მოზარდი ხალხი ჩვენში მრავალი გახლავსთ: და ვინც კი მოგვცემს დარიგებასა, როგორ უნდა აღვზარდოთ, რა უნდა ჩავაგონოთ ჩჩვილ ბავშსა, რომელ გზაზე უნდა დავაყენოთ, ვიდრე დაიწყებდეს სასწავლებლებში სიარულსა, ამისათვის ყოველთვის მადლობას განუცხადებთ დამრიგებელსა. მაგრამ რა უნდა ვსთქვათ ამ სტატიაზე? ვინ იქნება ისეთი, რომა გულგრილად წაიკითხოს ეს სტატია, ამ საშინელი ძველი კილოთი დაწერილი, სრულიად მოაწყენს კაცსა კითხვასა. საშინელი ქართული ენა არის, იშვიათად შეგხვდებათ ამნაირი სტატია. წარმოიდგინეთ, ჩემო თადეოზ, რომა თქვენთან შამოვიდა თქვენი მეგობარი ელიზბარი, და თქვენ მოიკითხეთ; თქვენი მოკითხვის პასუხად რომ დაგიწყოთ ლაპარაკი ასე: „უკეთუ გწადდესთ ცნობაი ჩემისა გარემოებისა, მიეცით თავსა თქვენსა ნებაი და მოაქციეთ ჩემსკენ ყურადღება თქვენი, რათა ისმინოთ ამბავი უბადრუკებისა ჩემისა: ვიდოდი ბულვარსა ზედან სასეირნოდ, რათა განმექარვებინა კაეშანი გულისა ჩემისა; მუნ დავყავ ხანი მრავალი და შემდგომ მომევლინეს ფიქრნი უკვე ნახვისა თქვენისა და მოვიქეც თქვენდა ამბისა საცნობლად; ჟამსა მას, ოდესცა ვიდოდი ქუჩასა შინა, რომელ აწ თქვენს ქვემორე მდებარე არს, და მის ბნელისა ღამისა გამო ვერ ვიხილე ქვა იგი წინაშე ჩემსა მდებარე და მუნ წავენთხიე ქვასა მას დიდსა, დავეც, და მიიქცა გონებაი ჩემი ამიერიდგან იმიერ და შევიქმენ უგრძნობელ; ჟამსა ამასა შინა მომევლინეს ქურდ-ავაზაკნი და მიიზიდნეს ყოველნი ნივთნი, რაიცა მქონდა მუნ; ვითარ არიან საათი, ქისა ფულით-თურთ“ და სხვანი. ან, ვსთქვათ, თითონ ამ სტატიის ავტორმა გვიამბოს

ამბავი დასავლეთის ევროპიისა ასე: „მივსცემ თავსა ჩემსა ნებასა, შესახებლად ამა საგანსა, წარმოვსთქვა ჩემნი შენიშვნანი...“ ამა, რასა ბრძანებთ, ჩემო თადეოზ, როგორ მოგწონთ ეს საუბარი? თუ ამაში მე შემცდარი ვიყვე და თქვენი მოსაწონი იყვეს ეს საუბარი, ნუ მაძლევთ პირფერობითა, მიბრძანეთ, დამიმტკიცეთ, რომა ეს კარგი კილოა და არა ცუდი; მაშინ მე სრულიად თანახმა შევიქნები თქვენი ბრძანებისა და არც საწყენად მიგიღებ, თუ არა და, ის მაინც მიჩვენეთ, რა იქნა ის ჩინებულად შემაქცევარი ქართული ენა, ის ჩვენებური ტკბილი ჟღურტული, ის ხმები, რომ იციან ხოლმე ქართველებმა ისე კარგად მოწყობილი, ის ხუმრობა გაუწყვეტელი, როდესაც დასხდებიან ხოლმე მოცლით; სად არის? რათ იხლართება აზრი ხაშინლად ასე ქაღალდზედა, რომა თითონ დამწერსაც ძლივს-ღა ესმის თავისი დაწერილი? დავიჯერო, ამ ენით ვლაპარაკობთ? წაიკითხეთ, თუ ღმერთი გწამთ, ეს სტატია და გამამტყუნეთ, თუ შემცდარი ვარ. ჩავიკითხოთ კიდევ ცოტაოდენი ეს სტატია და ვნახავთ ჩინებულს აზრსა: „ერთმა ვინმე ფრიად კეთილად განხაზღვრა აწინდელ ჟამის ყრმათა აღზრდა ხსენებულ ევროპიაში: მან დაარქვა მას სათნოჱბლო სწავლა, რომელსაცა აქუს აზრი, რათა მისცეს სრულობა ზემო პირსა და მით ადვილად დაჰფაროს ნაკლებულობა შიგნითი პირისა“. ე. ი. როგორც მესმის, ისე მოგახსენებთ: მითამ ისე ზრდიანო, რომა ყმაწვილს ჰქონდეს გული გველისა და ზეიდგან ეცვას ტყავი ცხვრისა...

— ეგ ხომ ფარისევლებზედ არის ნათქვამი, სფირიდონ?

— მეც ავრე მგონია. მრავალი თხზულება სხვადასხვა ენაზედ დაწერილი ბავშის აღზრდაზედა ვრცლად და კარგის დარიგებითა და იმათი გადმოღება ქართულად დიდი სასარგებლო იქნება, თუ ვინმე მიჰყოფს ხელსა.

— რა ჰქენი, სფირიდონ, გაათავე?

— დიაღ, გავათავე. მგონია გეძინებათ?

— დრო არ არის თუ?

— ზოგი სხუმის იყოს. ღამე მშვიდობისა.

ვიდრე „ცისკრის“ ჟურნალს წაგიკითხავდე, ჩემო თადეოზ, მიბოძეთ ნება, მოგახსენოთ ორიოდე სიტყვა მთარგმნელზედა და სტატიის ამორჩევაზე. მთარგმნელს უნდა ჰქონდეს შემდგომი ღირსება: პირველად, იმან უნდა იცოდეს ზედმიწევნით ორი ენა; ერთი ისა, რომლიდანაც თარგმნის, და მეორე ისა, რომელზედაც თარგმნის; მეორედ, უნდა ჰქონდეს გაწმენდილი გემო და განათლებული გონება. მთარგმნელი არის თავისუფალი კაცი სტატიის ამორჩევაში: რომელიც უნდა, რომელი სტატიაც მოეწონება — იმას მოჰკიდებს ხელსა და გადმოთარგმნის იმისათვის, რომა რაც თითონ წაიკითხა კარგი და მშვენიერი სხვა ენაზედა, სურს რომა თავისს მოყვასსაც შეატყობინოს იმისი აზრი. გადმოთარგმნის შემდგომ მიიტანს რედაქტორთან და მისცემს დასაბეჭდავად. რედაქტორსაც, რასაკვირველია, უნდა ჰქონდეს ისევ ის ღირსება, რაც მივაწერეთ კარგს მთარგმნელსა. არ არის საეჭვო, რომა რედაქტორიცა თავისუფალია სტატიების დაბეჭდვაში. ის წაიკითხავს სტატიასა, თუ მოეწონება, — დაბეჭდავს, თუ არა და — დაუბრუნებს მთხზველსა, ან მთარგმნელსა, რომელთაც არ უნდა მიიღონ საწყენად ესა, რადგანაც სტატიის დაბეჭდვი ვალდებულია ხელის მომწერლებთა წინაშე, რომ დაუბეჭდოს სასარგებლო ამბავი და არა თავის უვარგი და გამოუსაყენი. სტატიის ამორჩევა გადმოსაღებად არის პირველი და უწარჩინებულესი საქმე; უაზრო სტატია, თუ გინდ ჩინებულადაც იყვეს გადმოთარგმნილი, მაინც არ ექნება ღირსება და ვერაფერს შეჰმატებს ლიტერატურასა; ვერაფერს შესძინებს ამისათვის, რომა წამკითხველებს აუცრუებს გულსა, ასე რომა ვინც გულფიცხი არის, იქნება ერთი ცუდის სტატიის მიზეზითა დანარჩენიც აღარ წაიკითხოს და უპატიურად მოექცეს ჟურნალსა, ე. ი. აიღოს და გადააგდოს იქითა. როდესაც მთარგმნელი წარმოიდგენს, რომა აქვს ღონე თარგმნისა, ან თუ გინდ ესეც არ წარმოიდგინოს, ისე მოუვა სურვილი თარგმნისა, ან მოინდომებს თავისი სახელის გამოჩენასა, მაშინ შეუდგება არჩევანსა და, რასაკვირველია, ამოარჩევს იმასა, რომე-

ლიც მოეწონება. აი, ვსთქვათ, შევიდა მთარგმნელი ბიბლიოთეკაში, სადაც აწყვია მრავლისაგან უმრავლესი წიგნი; რასაკვირველია, ყველა წიგნი არ იქნება ერთის ღირსებისა; უეჭველია, ისა სცდილობს კარგის ამორჩევასა. გადაიკითხა ერთი, მეორე, მესამე, მეოთხე და არც ერთი მათგანი არ მოეწონა; შემდგომ ჩამოიღო ერთი პატარა წიგნი, გადაშალა, ზედ აწერია: „მილორდ გიორგი“, თხზულება კამაროვისა. ჩაიკითხა თავით ბოლომდინ. როცა გაათავა, დაფიქრდა: ვინ იცის, რა სურათები არ წარმოუდგებოდა, სად არ უვლია მილორდსა, რომელ კარალევას არ შეჰყვარებია მილორდი, რამდენს ქალს თურმე უძგერდა იმისათვის გული...

— ეგ რომელ მილორდ გიორგიზედ ამბობ, სფირიდონ, „მილორდიანს“ რომ ეძახიან, იმაზე ხომ არა? მე წამიკითხავს ისა, ჩინებული ამბავი არის.

— დიაღ, სწორედ იმ „მილორდიანზე“ მოგახსენებ, რომელსაც ისეთის სიამოვნებით კითხულობენ ხოლმე ზოგიერთნი; და რამდენს ჯაფასა სწევენ ხოლმე იმის გადაწერაზედა, რადგანაც დაბეჭდილი არ არის ქართულ ენაზედა. ერთი სიტყვით — მოეწონა მთარგმნელსა ამ უფალი მილორდ-გიორგის თავგადასავალი და გადმოთარგმნა. ამას შემდგომ შეგვიძლიან ვიფიქროთ, რომა იქნება ისეთი გემოვნების მქონებელი მთარგმნელიც აღმოჩნდეს, რომ მოეწონოს და გადმოთარგმნოს: „იარუსლან ლაზარევიჩი“, „ბაბა-იაღა“ და „კნიაზ მურომსკი“ და ვინ იცის, რამდენი ამისთანა ზღაპრები არის რუსულ ენაზედ დაწერილი. და შეიძლება ესეც ვიფიქროთ, რომა იქნება ისეთი მესტამბეც აღმოჩნდეს, რომა კიდეც დაბეჭდოს ამისთანა სტატიები. აი კიდეც აღმოჩენილან და დაუბეჭდიათ კიდეცა რუსეთში „მილორდიანი“. ერთი ეს მიბრძანეთ, ჩემო თადეოზ, ის არა სჯობია, რომა ამისთანა ზღაპრების თარგმნასა და ბეჭდვასა, თუ მოცალება, შეძლება, ხალისი და მოხერხება აქვს კაცსა, მოაგროვოს ჩვენი ქართული ზღაპრები და დაბეჭდოს? მე მგონია, ეს უფრო სასარგებლო იყოს და ამგვარი შრომა უფრო ღირსებული იქნება, ვიდრე თხუთმეტი კამაროვის თხზულებისთანების გადმოთარგმნა.

— მე, ჩემო სფირიდონ, „ცისკრის“ ჟურნალის წაკითხვა გთხოვეთ და თქვენ კი ძალიან შორს მოაურეთ, მგონია, რო-

— დიაღ, დამნაშავე გახლავარ მაგაში, მაგრამ რა ვქმნა, ერთი შეცდომა მომივიდა მე: ვიდრე თქვენთან მოვიდოდი, გულმა ვერ გამიძლო და როგორც მამივიდა, მაშინვე წავიკითხე ეს ნომერი, და მასუკან კი ვინანე, ამისათვის, რომა ისეთ სტატიას ვერ შევხვდი, რო გაერთო ჩემი გონება და მეორედ წამეკითხა თქვენთვისა ხალისითა. ჯერ კარგი სტატიის ორჯელ წაკითხვა რა ძნელია, და მერე ამისთანეებისა, რომელიც აქა ვნახე. მაგრამ თქვენი ბრძანება უნდა ავასრულო, ბიძა ჩემო, მხოლოდ ჩემის მხრითაც ამასა გთხოვთ, რომა დამჯერდით იმასა, რასაც მე გამოვკრებ ამ სტატიებიდგანა და მოკლედ მოგახსენებთ, ერთის სიტყვით ამ სტატიებს მოვხდი ნაღებსა. მეორე სტატია ამ ჟურნალში გახლავსთ: „მხეცური შურის-გება“.

— ეგ უთუოდ ოსებზე იქნება ნათქვამი, ან ხევსურებზე? იმათ იციან საშინელი ჩამომტერება კაცისა. მივხვდი, თუ არა?

— ვერ მიხვდით. ეს მომხდარა იტალიაში. აი, როგორ გვაუწყებს ეს თხზულება, რომელიც ისე მოსწონებია მთარგმნელსა და გადმოუთარგმნავს: ყოფილა ერთი აკტრისა, სახელად ჯორჯინა, განთქმული მთელს იტალიაში, ლამაზი და კარგი...

— აკტრისა, მგონია, იმ ქალებსა ჰქვიანთ, სფირიდონ, რომელნიც თრიათში თამაშობენ ხოლმე?

— დიაღ, სწორედ ისინი გახლავან; მხოლოდ ჯორჯინა ყოფილა მომღერალი. იმ ჯორჯინას, არ ვიცი როგორ, რის მიზეზით, ეს არ არის გამოცხადებული ამ თხზულებაში, მიუცია პირობა ერთი მხატვრისათვის, რომ უნდა შეერთო ქმრად. მხოლოდ ჯორჯინას ლაპარაკში ეტყობა, რომა ის მხატვარი არა ჰყვარებია. ამ პირობის მიცემის შემდგომ ჯორჯინას შეჰყვარებია კაპიტანი ჰენრიხი და, რადგანაც მხატვარი ყოფილა საშინელი ეჭვიანი, შეუმჩნევია ჯორჯინასათვის ღალატი, იმას განუზრახავს გულში თავისი მიჯნურის დასჯა. და სწორედ იმ დღეს, როდესაც ჯორჯინას უნდა ემღერნა თეატრში და ყოფილა დიდს მომზადებაში თეატრს წინათ, მისულა იმასთან მხატვარი, რომელსაც ჯორჯინა დახვდა სათეატროდ ჩაცმული, გაბრწყინვალებული და დაშვენებული. როდესაც მომზადებულა თეატრში წასასვლელად, სადაც ელოდა იმასა მრავლისაგან უმრავლესი ხალხი, ჩამსხდარან ერთად კარეტაში ჯორჯი-

ნა და ჯულიო (მხატვარი) და თეატრის მაგიერაჟი, ჯულიოს ძალად წაუყვანია თავისს სამხატვრობში, სადაც ჯულიოს უჩვენებია თავისი მიჯნურისათვის ერთი ჯერ არ გამოცდილი სურათი. ის სურათი ყოფილა სურათი ავაზაკებისა, რომელნიც დახვედროდნენ მგზავრებსა: კაცები სულ დაეხოცათ და დარჩენილიყო მხოლოდ ერთი ქალი ცოცხალი; ამ ქალსა ავაზაკები სჩხვლეტდნენ ხანჯლის წვერებითა და აწვალებდნენ მისთვის, რომ ეთქმევინებიათ, სადა ჰქონდათ შენახული თვალ-მარგალიტი.

— ეგ რა პასუხია? ავაზაკებმა კაცები დახოცეს გზაზე, და თუ ჰქონდათ რამე, სულ იქ არ იქნებოდა; რალას თქმა უნდოდა, თუ იყო რამე, სულ თან წაიღებდნენ ერთიანათა, თვალიც თან გაჰყვებოდათ და მარგალიტიცა; მაგისათვის ქალს რაღათ აწვალებდნენ?

— ეგ თუ გინდ აგრე იყვეს; საქმე ეს არის, რომა მხატვარს ავაზაკებიც დახატული ჰქონდა, მკვდარი კაცებიცა და ვეღარ გამოეყვანა მხატვრობაში სურათი წვალებაში მყოფის ქალისა და უნდოდა თვალწინ ჰქონოდა მაგალითი, ანუ დედანი; და, რა ვიცი, ამის მიზეზითა, თუ თავისი მიჯნურის დასასჯელად, ერთის სიტყვით ჯორჯინა, საცოდავი და საბრალო, ციყვანა და მიაკრა ბოძზედა, დაუწყო ჩხვლეტა ხანჯლებითა და მიჰყო ხელი სურათის ხატვასა; შემდგომ, როდესაც მოკვდა, წაიღო და გადააგდო ზღვაში.

— ეგ არის მხეცური ამბავი? მაგითი თავდება?

— არა, ჩემო თადეოზ, მხეცური ამბავი არ გახლავთ, ეს არის „მხეცური შურის-გება“ და არც ამითი თავდება. მე ამას აღარ გიამბობთ, როგორ და რაგვარად მოკლა მხეცმა მხატვარმა ჯულიომ თავისი რაყიფი კაპიტანი ჰენრიხი, ამისათვის, რომა გულის აღმაშფოთებელია ამისთანა ამბავი. მაგრამ ეს არის გასაოცარი, რომა მთარგმნელს მოსწონებია; და ისე ძლიერ მოსწონებია, რომა მოსვლია სურვილი ამისი გადმოთარგმნისა. მე კი ამასა ვფიქრობ, რომა ამისთანა ამბავი იტალიაშიაც მოსწყინდათ, მგონია, და აღარა კითხულობენ ამისთანა საშუალო საუკუნოების თავრეტიანობის ამბავსა. ან კი რა უნდა მოგვეწონოს ამ მოთხრობაში? ჯულიო მხატვარის ყოჩაღობა ხომ არ უნდა მოგვეწონოს, რომელმაცა თავისი მიჯნური ხანჯლებით დაჰხვლიტა; ან იმისი მხატვრობის ხე-

ლოვნება ხომ არ უნდა მოვიწონოთ, რომა წამებული ქალის სურათის გადმოსახატავად, მართლა-და ცოცხალი ქალი სტანჯა; ან რა გმირი არის უფალი კაპიტანი ჰენრიხი, რომელიც დადიოდა და ყვიროდა ქვეყანაში, რომა ჯორჯინას ის უყვარდა და იმის დასამტკიცებელ საბუთად ჯორჯინას მოცემული ბეჭედი ყელზე ეკიდა და ნაცნობსა და უცნობს უჩვენებდა; რა კარგი სამაგალითო თავდაცული კაცი ყოფილა! რა ზნეობითი სწავლა უნდა გამოიყვანოს წამკითხველმა ამისთანა მხეცური ამბავიდგანა. ღმერთმა ნუ ჰქმნას და ისეთმა თავრეტანმა კაცმა რომა წაიკითხოს, რომელსაც ყოველი დაბეჭდილი სიტყვა დიდ ჭეშმარიტებად მიაჩნია, ხომ გადუქცევს კარგი გზიდგან. ვინ იცის, რა ცუდ გამოურკვეველს ბურანში შეიყვანოს ის კეთილი კაცი, თუ მომატებული გამსჯელობა არა აქვს. მაგრამა, მადლობა ღმერთსა, ჩვენში ისეთი არავინ არ არის, ე. ი. ჟურნალის მკითხველთა შორის, რომა იმისთანა ძველებური ზღაპარი და ასეთი ცუდის ენითა და კილოთი ნაამბობი, მოიწონოს. რომელი ქართული ზღაპარი არის ამაზე მდარე, თუ მეტადრე კარგი მოლაპარაკეც ამბობს, ისე მოგტაცებს გონებასა, რომა სულაც რო არ გინდოდეს ყურის-გდება, მაინც გაგაბამს მახეში: დაუგდებ ყურსა და ელი, რა მამხდარა ამა და ამ საქმის შემდგომ. ეს „მხეცური შურის-გება“ კი, სწორედ მოგახსენო, ძნელი წასაკითხავია, — ის სტატია არის კარგი, რომელშიაც ძევს რომელიმე აზრი, აქვს რამე საგანი, თუ ესეც არ არის, სულ უკანასკნელი ერთი ის ღირსება მაინც უნდა ჰქონდეს, რომა კარგად იყოს მოწყობილი და სასიამოვნო ენა ჰქონდეს, ლაპარაკი იყოს კარგად მოხერხებული, შნოიანად.

— ყველა თავისებურადა სჯის, ჩემო სფირიდონ, როგორ უნდა დააკმაყოფილოს კაცმა ყველანი; ერთს მოსწონს, მეორეს არ მოსწონს: ზოგი უწინდელ დროებას ემდურება, ზოგი ახლანდელსა, ვინ იცის რას ლაპარაკობენ და რას არა. შენ აგრე ამბობ მაგ სტატიაზედა და აბა ახლა სხვასა ჰკითხე, რა ჭება გითხრას; ერთი სიტყვით, თქვენსას კაცი ვერაფერს გაიგებს.

— ეს უეჭველად ასე უნდა იყვეს, რომ ყველამ თავისებურად უნდა განსაჯოს საგანი, ე. ი. ისე, როგორც ესმის, უნდა წარმოთქვას აზრი. ეს კია, რომ კაცს ყოველთვის ეყოლება

შემმოწმებელი: ისე უთქვამს ის აზრი, როგორც უნდა თქმულიყო, თუ არა; და ის აზრი უთქვამს, რაც შეჰფერის საგანს, თუ შემცდარა. ჩვენ ვიცით, რომ რაც კი რამ არის დაარსებული ქვეყანაზედ — ყოველისფერს აქვს თავისი კანონი და მიზეზი; უკანონოდ და უმიზეზოდ არაფერი არც გაჩენილა და არც გაჩნდება. ჩვენი აზრიც მაგ კანონების და მიზეზების ცნობიდამ შედგება. მაგ კანონების და მიზეზების ცნობაზედ ტრიალებს მეცნიერებაცა, სწავლა და განათლება. აი, ადამიდამ დღევანდლამდე კაცი სულ მაგათ გამოკვლევის ცდაში ატარებს დღესა და რაც დღევანდლამდე გამოუკვლევია, ის, ერთად შეგროვილი და რიგზედ დაწყობილი, კაცობრიობის ცოდნას შეადგენს. ჩვენი ცდა რაში უნდა მდგომარეობდეს? იმაში, რომ, რაც ჩვენ წინაპართ გამოუკვლევიათ, უცვნიათ, შეუტყვიათ, ის უნდა ვიცოდეთ, ის უნდა შევიტყოთ, ე. ი. უნდა ვისწავლოთ ის, რაც იმათ კანონები აღმოუჩენიათ, ის, რაც იმათ მიზეზები აუხსნიათ, რომ წმინდა, ნამდვილი საგნის მსჯელობა გვქონდეს. ჩვენი ჟურნალების მოვალეობა ის გახლავთ, რომ ის ახსნილი და გამოკვლეული კანონები და მიზეზნი გვაცნობონ ჩვენ, რომ ჩვენც გაგვეხსნას გონება, ჩვენც დავინახოთ რამე. თორემ ეს „მილორდიანიო“, ეს „მხეცური შურისგება“, ჩვენს გონებას არც ერთს ცოცხალს აზრს, არც ერთს ჭეშმარიტებას არ შემატებს. უნდა გვიშველონ შევიტყოთ ის, რაც ჩვენამდინა ყოფილა, ის, რაც აღმოუჩენიათ. რაკი გვეცოდინება, მაშინ ჩვენ თითონ უნდა შეუდგეთ იმის აღმოჩენას, იმის ახსნას, რის ახსნაც იმათ ვერ მოუსწვრიათ. ეს ჩვენი ვალდებულება გახლავსთ ჩვენი შთამომავლობის წინაშე.

— დამაცა, სფირიდონ, შენ რომ სთქვი, რაც ჩვენ წინაპართ აღმოუჩენიათ, ის უნდა ვიცოდეთო, ამაზედ ერთი რამ მინდა მოგახსენო; ეხლანდელი ხალხი რომ ემდურის, რომ ჩვენ წინაპართ არაფერი სწავლა არ დაგვიტოვესო? ამაზედ რას იტყვი?

— მე მოგახსენებთ განა ჩვენ ჭართველების წინაპარებზედა? ჩვენი წინაპარნი ისინი არიან, ვინც ჩვენზედ წინა ყოფილან; მე სიტყვა ამ აზრით მოგახსენეთ. რაც შეეხება იმაზედ, რომ ეხლანდელი ხალხი ემდურება ჩვენ მამა-პაპათ, ამას მოგახსენებთ, რომ ძალიანა სცდებიან. კაცს, რაც შეუძლიან და როგორც გარემოება ხელს მოუწყობს, ის და ისე უნდა მოს-

თხოვო. შემცდარია ის, ვინც ჩვენ მამა-პაპათ მძინარეებს და ზარმაცებს ეძახის, ეგ სახელი იქნება ჩვენვე დაგვერქვას უფრო სამართლიანადაცა. ჩვენი წინაპარნი ქართველნი იყვნენ ისეთნი, როგორიც უნდოდა იმ დროს: მტრისა და მოყვრის დამხვედრი. გარშამო ეხვიათ მტრები და ნოეს მტრედსავით ეს მშვენიერი ხალხი თავის მშვენიერი მიწა-წყლითა იყო ქრისტიანობის მახარობლად მაჰმადიანობით მოდებულ მტრებთა შორის. მაშინდელი ქართველისათვის ორი გზა იყო: ან ქრისტიანობა, ან არა და ვაჟკაცური სიკვდილი იმავე ქრისტიანობისათვის, ან ქართველობა, ან არა ხმლის პირზედ გულის შეთლა. რომ იმათ ქრისტიანობაც და ქართველობაც ჩვენ შეურყევლად გადმოგვცეს, ამას დღევანდელი დღე გვიმტკიცებს. უბედურებს მარჯვენა ხელი მოცლილიც არ ჰქონდათ, რომ პირჯვარი რიგიანად გადაეწერათ, იმ მარჯვენითა დღე-ღამ ხმალი და თოფი ეჭირათ და სად ეცლებოდათ მწიგნობრობისათვის და სწავლისათვის? წეღანაც მოგახსენეთ, გარშამო მტრები ეხვიათ, მტერს გაძღოლა, მიღება და დახვედრა უნდოდა. ეძინათო!.. მამული, ჩვენი სამშობლო ქვეყანა შეიმაგრეს და ჩვენ სამკვიდროდ გადმოგვცეს; ქრისტიანობა, ჩვენი რჯული, ჩვენი სარწმუნოება დაგვიცეს, მაშინ, როდესაც ათასი ემტერებოდა რჯულსაც და მამულსაცა. მეტი რა უნდათ? შვილი რომ საომრად გავიდოდა, ბრძოლის მინდორზედ მამის ძვლებს ზედ წააწყდებოდა და ხან დააკვდებოდა კიდეც. ამ ყოფაში დალიეს ჩვენ მამა-პაპათა თავისი მოსისხლე დღენი, გონებისათვის ეცალათ-ღა, რომ შეეძინათ რამე, მაშინ, როცა დღე-და-ღამ იმის ფიქრში იყვნენ, სიცოცხლე როგორ დავიცვათო? მშვიდობიანობა. მოცალეობა არის მიწა, რომელზედაც ამოვა ხოლმე მეცნიერების, სწავლის, ლიტერატურის ხე და ნაყოფი.

აკი როცა მშვიდობიანობა და მოცალეობა ჰქონიათ, უსწავლიათ კიდეც, უწერიათ და გონების გასახსნელად ცდილან. საჯეროა, რომ ბევრი ნაწერი გვქონია, მაგრამ ჩვენამდინ ფრიად მცირე რიცხვმა მოაღწია; იმ ომის ცეცხლში, დაწვაში და დაბუგვაში, აშკარაა, ვერ მოუარა ხალხმა და ყველაფერი დაიკარგა, ისე რომ კვალიც აღარ დარჩა. თუ კი მომეტებულმა ნაწილმა თავად-აზნაურებმა ის ვერ მოახერხა, რომ შეენახა მეფის სიგელი თავად-აზნაურობის ღირსების და მამულების

ე. ი. [რაც] ცხოვრების საჭიროს აძლევდა, სად შეეძლოთ შეენახათ ზოგიერთი თხზულება, რომელიც იმათ არ მისცემდა ლუკმა-პურსაცა და რომელიც დროს გასატარებლად მიაჩნდათ.

— ეგა თქვი და ეგა ბრძანე, ჩემო სფირიდონ, რის ლიტერატურა? რაც მე უწინდელი დროება მახსოვს, ოჰ, საშინელება იყო ვერც კი მოვიკეცავდით ხოლმე პურის ჭამის დროსა; ისე ვიყავით ხოლმე ჩაკუნტულები, ერთს ხელში თოფი გვეჭირა და მეორე ხელში კოვზი.

— დიაღ, მხოლოდ მშვიდობიანობის დროს შეიძლება მწერლობაცა. საქართველოსა ჰქონდა ერთი დროება, თამარ-დედოფლის დროსა. მხოლოდ იმან გახსნა საბერძნეთის გზა, და ამ გზაზე გამოიარეს მშვიდობიანად იმ მსწავლულმა ხალხმა, რომლების სახელებიც ეხლა ჩვენ ვიცით. მათგანი ერთი უპირველესი მანათობელი არის შოთა რუსთაველი. ჩვენა გვაქვს ცოტაოდენი ცნობა ზოგიერთ თხზულებაებიდგანა, რომა იმ თამარ-მეფის საუკუნეში ქართველებს სულაც არა სძინებიათ; ისინი მაშინვე დიდი სიყვარულით შეუდგნენ სწავლასა: და ჩვენ შეგვიძლიან ვიფიქროთ, რომა იმ დროებიდამ აქამომდე რომ არ შეწყვეტილიყო ახალი დაწყობილი სწავლა, ამ ექვს საუკუნეში იქნება საქართველოში ყოფილიყო ისეთი განვრცელებული სწავლა და ხელოვნება, რომა ემჯობინებია იმ ხალხის სწავლისათვის, რომელნიც ეხლა არიან განთქმულნი. მაგრამ თამარ-დედოფლის მიცვალების შემდგომ ლანგთემურმა და სხვა მრავალმა მაჰმადიანებმა აოხრეს საქართველო და ამგვარად გაჰქრა საქართველოს ლიტერატურა თავისსავე დასაწყისში. ამ ჩვენ საუკუნეში არის მშვიდობიანობა; მაშასადამე, არის დროება ლიტერატურისა, სწავლისა და ხელოვნებისა, რომელიცა ადამიანმა სარგოიანად უნდა მოიხმაროს. და ამის მიზეზით შეუძლიანთ ჩვენ დაგვემდუროს, მეტადრე მომავალი შთამომავლობა, თუ ჩვენ არაფერს არ მოუმზადებთ, რადგანაც ამისი შეძლება გვაქვს და გარემოებაც ხელს გვიწყობს.

ამ-ჟამად მრავალნი სწერენ, რაც მოხვდებათ, კითხულობენ, ყველანი ლაპარაკობენ ლიტერატურაზედა, მომატებულად პოეზიაზე; ყველანი სჯიან, ბაასობენ, მაგრამ მხოლოდ შინაურულად, თავ-თავის სახლებში, და არა საქვეყნოდ. აი,

ნახვენ ჩვენი შთამამავალნი, რა სალიტერატურო განძებს დაუტოვებთ ჩვენ იმათა! უნდა ვალვიაროთ, რომა შინაური ლაქლაქისა და ლაპარაკის მეტი არაფერი არა გამოგვივა რა ხელიდგანა. ყველას მათგანსა, ე. ი. მკითხველებსა, მწერლებსა და მობაასეებსა აქვსთ თავისი საკუთარი მიზეზი; ზოგი კითხულობს ჟურნალსა ამისთვის, რომა შეყრილობაში დაიწყებენ ხოლმე ლაპარაკსა და სირცხვილი იქნება, რომ არ იცოდეს რა და რა ეწერა ამა და ამ ნომრის „ცისკარში“; ზოგი კითხულობს იმისათვის, რომ გახკიცხოს ჟურნალი, აი, როგორც მე და შენა, თადეოზ; ზოგი კი იმისათვის კითხულობს, რომ გაიგოს რამე ახალი ამბავი, ანუ ძველი, კარგი და მშვენიერი; კითხულობს გულმოდგინებითა, სიამოვნებითა, თუ შეხვდა რამე სასიამოვნო; ამ მესამე ხარისხის მკითხველებს ეკუთვნიან ქართველი ქალები, მომატებულად ის ქართველი ახალგაზრდა ქალები, რომელთაც არ იციან რუსული კითხვა; დიდება და პატივისცემა ეკუთვნის იმ ქალებსა, ამისათვის, რომა რუსული კითხვის მცოდნეები არც რუსულს კითხულობენ და არც ქართულსა, რადგანაც ქართულის კითხვას თაკილობენ, და რუსული... თუმცა ამას ყველაზედ ვერ ვიტყვით, განა არ არიან იმათშიაცა რუსული ლიტერატურის მოძულენი, მაგრამ რომ დავთვალოთ, სამასს ქალში ერთი აღმოჩნდება. ქართულის მკითხველნი კი ბევრნი არიან, რო სწორედ ვიანგარიშოთ, იქნება საქართველოში ქალი წერაკითხვის მცოდნე მეტი აღმოჩნდეს, ვიდრე კაცი; მეტადრე სოფლებში. რომელს თავადისა და აზნაურიშვილის ოჯახში ნახავთ ქალსა, რომელმაც არ იცოდეს წერა და კითხვა, თუკი ჰქონია თუ გინდ უმცირესი ღონისძიება სწავლისა. მრავალს იპოვნით წერაკითხვის მცოდნე გლეხკაცის გასათხოვარ გოგოსა იმ სოფელში, სადაც სცხოვრობენ თავად-აზნაურის ქალები; იმათ აქვსთ ხოლმე ყოველთვის სურვილი გოგოების სწავლისა, არ ეტყვიან უარსა, თუ გლეხკაცმა მოაცალა თავისი შვილი. სადიდებელნი და პატივსაცემნი არიან ის მასწავლებელი ქალები, რომ თავისი ცოდნა არა შურთ მოყვასისათვის და რაც იციან, უანგაროდ ასწავლიან. მაგრამ ქართველ ყმაწვილ ხალხზე და ვერც ბერიკაცებზე, ვერ ვიტყვით ამასა; ისინი თავის შვილებსა და ძმებსაც არ უგდებენ ყურსა, არაშც თუ სხვისას მოჰკიდონ ხელი. ქალების სწავლა, მე ვგონებ, რომა ქართლში უფ-

რო გავრცელებული იყვეს, ვიდრე სხვაგან სადმე; ბევრისაგან გამიგონია, აჭარაშიაც თითქმის ყოველი ქალი თურმე ქართული ასოებით თათრულ სიტყვებსა სწერს; მე ამაზე, ჩემო თადეოზ, ვერ დაგარწმუნებთ, რადგანაც მე თითონ არ მინახავს; მაშინ, როდესაც რომა ქართლში მე თითონ მქონია შემთხვევა და მინახავს, ზოგიერთ სოფლებში მდივანბეგის მოწერილი ბრძანება მიეტანოთ ახალი მოყვანილი პატარძლისათვისა წასაკითხავად.

— ეგ დიაღ, დასაჯერია, ჩემო სფირიდონ, ქალებს უფრო აქვთ მოცალება სწავლისათვისა, ვიდრე კაცებსა; ძველადაც ავრე იყო: კაცები თოფ-იარაღს მივდევდით ხოლმე და ქალები შინ ისხდნენ, წიგნებსა კითხულობდნენ და სწავლაში იყვნენ.

— დიაღ, იმას მოგახსენებდი, რომა ძლიერ არის გახშირებული კითხვა-წერის სურვილი. ბევრს უყვარს წერა, ზოგნი თავის ნაწერს აბეჭდვინებენ, ზოგნი კი ვერა ბედვენ ხოლმე. მომეტებულს ნაწილს ჩვენში, კაცსა თუ ქალსა, ლექსის წერა უფრო უყვარს, პროზა ავრე-რიგად არ უყვართ, მეტადრე ხნიერ ხალხსა. ლექსით მთხზველს დიდი პატივი აქვს, ორიოდე ლექსი რომ დასწეროს ვინმე, მაშინვე ლექსების მოყვარულები უწოდებენ დიდ პოეტად. დიდი ღირსება არის პოეტობა, ჩემო თადეოზ. გაშინჯეთ სხვა ხალხის ლიტერატურა და სცნობთ, რომა ძლიერ იშვიათია პოეტი. ჩვენში კი პოეტები მრავალნი არიან და პოეტის ნიჭი კი ცოტასა აქვს. რისაგან არის ესა? მე ვგონებ, ამისი მიზეზი ის არის, რომა ყოველი ლექსი წამკითხველსა პოეზია ჰგონია და დამწერს პოეტს ეძახის.

— მართლა, სფირიდონ, ძალიან ხშირად მესმის ეგ სიტყვა და არ ვიცი კია, რასა ნიშნავს. არც არავისთვის მიკითხავს, ამიხსენი, გეთაყვა. რა არის პოეზია; ჩვენ უწინდელს დროში, კარგად მოგეხსენებათ, არა ვხმარობდით მაგ სიტყვასა; და ახალი შემოღებული სიტყვა არის და ვერ გავიგე კია, რასა ნიშნავს?

— ოჰ, ჩემო თადეოზ, ძალიან ძნელია მაგისი ახსნა, ძალიან ძნელი საქმე შამომიკვეთეთ და არ ვიცი, როგორ აღგისრულოთ ეგ თქვენი თხოვნა. ეგ ორისა და სამის სიტყვით არ აიხსნება. მაგას მოუნდება დიდი ბაასი. ეგ რომ გეკითხნათ გიორგი თუმანოვისათვისა, ის მსწრაფლად მოგახსენებდა მაგის პა-

სუხსა. თუ გინდ ლექსადაც დაგიწერდა მაგის ახსნასა, და მე კი მიჭირს ძალიანა. მე დარწმუნებული ვარ, ჩემო თადეოზ, რომ თქვენა დიდი მომთმენი ბრძანდებით და მოთმინებით დაუგდებთ ჩემს ლაპარაკს ყურსა; და ამისათვის მე თქვენ გადმოგითარგმნით ბელინსკის თხზულებიდგან ერთ სტატიასა პოეზიაზე, საიდგანაც შეგიძლიანთ გაიგოთ, რა არის პოეზია, თუ ხეირიანად ავასრულე მთარგმნელის ხელობა.

*

ბელინსკი ამბობს: „ყველანი ლაპარაკობენ პოეზიაზე, ყველანი თხოულობენ პოეზიასა. რომ გავშინჯოთ, ამ სიტყვას ისეთი ცხადი და აღხსნილი მნიშვნელობა აქვს, როგორათაც, მაგალითებრ, სიტყვას პურსა, ან კიდევ მომეტებულად, სიტყვას ფულსა. მაგრამ მხოლოდ მაშინ, როდესაც ორნი ერთი-ერთმანეთში დაიწყებენ ბაასსა და სჯასა იმაზედა, რომა რას ნიშნავს სიტყვა „პოეზია“, მაშინ განსჯაში გამოდის, რომა ერთი წყალს ეძახის პოეზიასა და მეორე — ცეცხლსა. რა იქნებოდა მაშინ, როდესაც რომ იმათ, ვისაც პოეზია უყვართ, დაეწყოთ ლაპარაკი თავისს საყვარელ საგანზე! ის იქნებოდა სწორედ ნამდვილი სურათი ბაბილონის ენების არევისა! მართალიც არის: თუკი ამ სიტყვის მნიშვნელობის ახსნა ძნელი არის მეცნიერების ენითა, მაშასადამე უფრო ძნელი იქნება იმისი მნიშვნელობის კილო-კავად აღხსნა სამარადისო საყოველთაო ენითა, ისე, რომ ყოველთათვის ერთნაირად მისახვედრი იყოს. თუ გინდ მოვახერხოთ ესა, თქვენ დააკმაყოფილებთ განა იმ ხალხსა, რომელნიც თქვენის თვალით უყურებენ საგანსა, ან თქვენსავით არიან შეგნებულნი? მართლაც, თუკი მე ზომიერი და გარიფმული სტრიქონები, რომელშიაც კეთილ-ზნეობითი და კეთილ-მოქმედებითი აზრია, მგონია პოეზია, — მაშ როგორ დამარწმუნებთ მე იმაზე, რომა პოეზია არის ქმნილება, მხატვრობა სიცოცხლის გამოჩინებისა? — თუკი მე ზეგარდმო-შთაგონება მგონია ზნეობითი სიმთვრალე, თითქო ბანგი დაულევიაო, ან ღვინისაგან შებრუშულაო, გრძნობის აღტაცება, გულის-ვნების ცხელება, რომელიცა მოუწოდებელ, უნიჭო პოეტსა გამოახატვინებინებენ საგანსა, რაღაც უგუნური ბროწიალითა, ალაპარაკებენ ველურის და ძალდატანებული აღნაქვსებით (ფრაზებით), მიგრეხილ-მოგრეხილი ამბის

თქმითა, ჩვეულებრივ სიტყვებს მიაცემინებენ ძალდატანებულ მნიშვნელობასა, — მაშ როგორღა ჩამაგონებთ მე თქვენა, რომა „ზეგარდმო-შთაგონება“ (вдохновение) არის ის წუთის ყოფა, როდესაც სული ცხადად და ნათლადა ჰხედავს; არის მშვიდი, მაგრამ ღრმა განხილვა სიცოცხლის საიდუმლოებისა, რომა იგი თითქო მისნური კვერთხით გამოიყვანს გრძნობის მიუწვდომელი წარტოლვისაგან (отвлеченность) აზრსა, ნათელს სახესა, სავსეს სიცოცხლითა და ღრმა მნიშვნელობითა, და ჩვენს გარეშე მყოფს მოქმედებას, ცხოვრებას, ხშირად ბნელსა და გაუწყობელს, გამოაჩენს ნათლად და თანხმობით წყობილად?... პოეზია და სწავლა ერთი და იგივე არის, თუ რომ სწავლაში არ ჩავაგდებთ მხოლოდ ერთ ცოდნის სქემასა, არამედ შეგნებას მათში მიმალულის აზრებისას. პოეზია და სწავლა ერთი და იგივე არის, თუ სწავლაში ჩავაგდებთ მთელს სისრულეს ჩვენი სულის არსებისას, რომელიც გამოითქმის „მეხსიერებითა“, და არა მხოლოდ ერთსა რომელსამე ჩვენი სულის ნიჭიერებასა. ამ შემთხვევაში პოეზია და სწავლა მძაფრის სამზღვრით განეყოფებიან იმასა, რასაც ვეძახით „ნამდვილ“ მეცნიერებასა (точные науки), რომელიცა განმსჯელობისა და იქნება თვალ-წინ წარმოდგენის მეტსა არაფერს მოითხოვს ადამიანისგანა. შეიძლება იყოს ძლიერ ჭკვიანი კაცი და არ ესმოდეს პოეზია, ეჩვენოს ფუჭად, რიფმების რახარუხად, რომელიც შესაქცევარია უსაქმო და ჭკუა-მოკლე ხალხისათვისა; მაგრამ არ შეიძლება იყოს ისეთი ჭკვიანი კაცი, რომელიცა ვერ მიხვდეს, მაგალითებრ, მათემატიკის მნიშვნელობასა და დიდის მოწადინეობითა და ჯაფითა იმის სწავლაში დიდად თუ მცირედ არ მიეცეს წარმატებასა. შეიძლება, რომ იყოს ისეთი ჭკვიანი კაცი, ასე გაშინჯე, ძალიან ჭკვიანი კაციცა, და ის კი არ ესმოდეს, რა არის კარგი „ილიადაში“, „მაკბეტში“, ან პუშკინის ლირიკულს ლექსთ თხზულებაში; მაგრამ არ შეიძლება იყოს ჭკვიანი კაცი, რომელიც ვერ მიხვდეს, რომ ორჯელ ორი არის ოთხი, ან ორი ქვეშეთ ხაზი (параллельные линии) არაროდეს არ შეხვდებიან ერთმანეთსა, თუ გინდ დაუსრულებლად დააგრძელო. ცხადია, რომ სიტყვა: „ნამდვილი“ ჰეშმარიტება — ამბობს იმ ჰეშმარიტებაზედა, რომელიც თვალითა სჩანს და მიუცილებლად არის, და არც შეიძლება იმაზედ არ დათანხმდეს არც ერთი კაცი ქვეყანაზე,

თუ რომ იმას აქვს კეთილ-განმსჯელობა, რომელიც არის კაცთა და პირუტყვთა შორის უპირველესი განმასხვავებელი ძიზეზი. ამ შემთხვევაში, უმაღლესი მეცნიერება, ე. ი. ფილოსოფია და პოეზია — განვიმეორებ — ორივე ერთნი არიან: ერთიცა და მეორეცა ერთნაირად მოშორვებით არიან იმაზე, რასაც კი აქვს თუმცა მცირედი შეხედულება „სინამდვილისა“. მაგრამა, როდესაც ხელოვნებითი თხზულების საგანის მიხვედრაზე, ან სხვადასხვა-ნაირს დარწმუნებაზე და კილოზე მოხდება ცილობა, მაშინ მხოლოდ გულისხმიერი ადამიანი, როგორათაც სხვა ყოველ უაღრესს საქმეშიაცა, მიხვდება ერთობის მძლეობასა (торжество единства), რომელიცა მით უმაღლესია და განმმეხავი „სინამდვილის“ მძლეობაზედა, რამდენადაც გარეგანი შეხედულობით ძნელად ასახსნელია და ძნელად მისაწვდომელია გონებისათვის საგანი ხელოვნებისა. აღურიცხველმა დროებამ, რომელმაც განაჭრო დედამიწის ზურგზე საბერძნეთის რესპუბლიკები, გამოიტანა სახელები: გომერისა, გეზიოდისა, ესხილისა, სოფოკლისა, პინდარისა, ანაკრეონისა, — და ეხლაც ყველანი, რომელნიც თავის-თავსა რაცხავენ ნიჭიერების მქონებლებში, ხალისით თუ უხალისოდ, მაინც კიდევ განკვირვებულნი არიან ამ სახელებისაგანა. უზრდელნი, რომელნიც პირდაღებულები უყურებენ ხოლმე შექსპირის დრამებსა და თავის გუნებაში ამჯობინებენ იმათა ფუჭ ვოდევილებსა, ხმამაღლა აქებენ შექსპირსა და სწყინთ, თუ იმას დაადარეს ვინმე. მაგრამ ეს არის დროების საქმე... ჩვენში პუშკინი გამოჩნდა იმ დროს, როდესაც კლასიკური შეტბორება იყო და როგორათაც კეთილად და ალერსიანად დაუხვდნენ იმასა ყმაწვილი ხალხნი, ისე შურით და პირქუშად მიიღო ძველმა ხალხმა, მეტადრე საქვეყნოდ გამოსულმა პოეტებმა, ლიტერატორებმა და იმ დროების მეტყველებმა; მაგრამ ჭეშმარიტებამ გაიმარჯვა, — და თუმცა გაჩნდა არეული ზრიალი და გაცხარებული ბაასი, მაგრამ საზოგადო აზრმა (мнение) მაშინვე აღამაღლა სახელი ახალგაზრდა პოეტისა უმაღლეს ყველა პოეტებზედ, იმის წინად და იმის დროს მყოფებზე.

„არ შეუძლიან ყველას, და არც ყველას უნდა ესმოდეს მშვენიერება; ის ესმის მხოლოდ მცირედ რიცხვს, და ზოგიერთ ამორჩეულებს, — და ამათგანა ცნობულობენ სხვანიცა.

ვინც თავისის ბუნებით არის სული, სულისაგან მოვლენილი, — იმას დაბადებიდგან აქვს ნება თანაზიარ იყოს ყოველი სულის ნიჭისა, რომელსაც ვერ მისწვდება მისი ხორცი და ხორციელი სული, ე. ი. გონება. კაცი ყოველ ცხოველზედ გონებით არის ამაღლებული, მაგრამ მხოლოდ მეცნიერება შეჰქმნის იმას აღმატებულ კაცად. გონება ფეხს ვერ გადასდგამს „ნამდვილ“ სწავლას იქით, და არც ესმის არაფერი, რაც გამოვა „სარგებლობისა“, და „საზრდო-საცხოვრებლის“ ვიწრო წრეს გარეთა; მეცნიერება კი მისწვდება, ხელს მოხვევს სივრცით უსამზღვრო სფერას, რომელიც ვერ გამოიცდება და ვერც იხილება, შეჰქმნის ცხადად, და გონებისათვის მიუწვდომელსა, ცნობაში მოუყვანებელსა — თვალით სახილავად. ხელოვნება ეკუთვნის ამ შექმნის სფერას, რომელიც მისახვედრია მხოლოდ მეცნიერებისათვის, მეხსიერებისათვის — და ამისათვის პოეზიის მნიშვნელობა არ შეიძლება ისწავლოს ადამიანმა ისრე, როგორათაც არ შეიძლება ისწავლოს ლექსების დაწერა. მშვენიერებისა რისამე გულში ჩარჩენა არის თავის-და-გვარად ნიჭი: იგი არ მიიღება არც სწავლით, არც განათლებით, არც გავარჯიშებით, ეძლევა მხოლოდ ბუნებით. პოეზიის მიხვედრა არის სულის საქმე და მაგ საქმის აღმოჩენა დამალულია ადამიანის ბუნებაში. ვიცით, რომა ადამიანის ბუნება არის აღურიცხველად მრავალნაირი, განსხვავებული, და წარმოადგენს უზომოდ გრძელ კიბეს მრავლისაგან უმრავლესის საფეხურებით — ქვეითდგან ზეით, ზეითგან ქვეით, იმისდა კვალად, რომლის დასაწყისიდანაც დაუწყეს ყურებასა. პოეზია თავდაპირველად მიიღება გულით და შემდგომ იმისაგან გარდამიეცემა თავსა. ამისათვის ვისი გულიც ბუნებით მოუხეშავია და უგრძნობელი მშვენიერების გულში ჩანერგვისათვის, — შემოახვიეთ იმას გარშემო სიყრმიდგანვე ქმნილება, თხზულება ხელოვნებისა, ელაპარაკეთ იმას მთელ სიცოცხლეში პოეზიაზე, — ის შეიძინებს მხოლოდ იმისი ფორმის, გარეგანის ვარჯიშსა, და დაეჩვევა იმის გარეგანი შეხედულობის განსჯასა; მაგრამ ქმნილებისა, თხზულების საგანი დარჩება იმისთვის მარადის საიდუმლოდ, ასე რომ ეჭვიც არ ექნება იმაზედ, რაც საგანი იქ არის. იმისთანანი, რომელნიც თვისის ბუნებით პოეზიას ვერ იგულისხმებენ, უფრო მრავალნი არიან ქვეყანაზე, ვიდრე ისინი, ვისაც ბუნებისაგან მინიჭებული აქვთ მშვენიერებისადმი მიდრეკილება. რის მიზეზით არის ეს

ასრე? — იმ მიზეზითვე, რომლის მიზეზითაც ხელოვანთა რიცხვი შეეფარდება მდაბიო ხალხსა, როგორათაც ერთი ერთ მილიონსა“.

აქ. ჩემო თადეოზ, უნდა გადავხტე 253-ს გვერდზედა, ამისათვის, რომ წინ დამხვდა ორი ჩინებული ლექსი, რომლების გადმოთარგმნა მე არ შემიძლიან, რადგანაც მე და ლექსთთხზულების ნიჭი გამწყრალები ვართ. ამ გადახტომით იქნება ცოტაოდენად აზრიც შეიცვალოს, მაგრამ რა გაეწყობა, ძლიერ ცუდად გადმოთარგმნას თავის დანებება სჯობია.

„და ესრეთ, დავსტოვოთ იქით ყველანი, ვინც მშვენიერებას ემტერებიან. დავივიწყოთ ხელოვნების საქმეში ხალხის გულგრილობა, და ნურც შეგვეშინდება, რომ ზოგნი ჩვენ აზრს ვერ მიხვდებიან, ზოგნი არ შეგვექმნებიან თანახმანი, და სხვანი სასაცილოდაც აგვიგდებენ, — და დაუბრუნდეთ საგანსა, რომლითაც დავიწყეთ სტატია: რა არის პოეზია? მხოლოდ ჭაბუკს, რომელსაც სისხლი უდუღს და რომელიც არ არის გამოცდილი სიცოცხლის განსაცდელში, მხოლოდ იმ ჭაბუკს შეშვენის, რომ ჰქონდეს კეთილშობილური, მაგრამ ძნელად აღსასრულებელი სურვილი, — რათა დააჯეროს მთელი ქვეყანა მასზე, რაზედაც თითონ ის დარწმუნებულია, და ამ განზრახვით, ერთნაირის ენით და ერთნაირის სიფიცხით ელაპარაკოს ყველას იმაზე, რაც მისახვედრია მხოლოდ ზოგიერთისათვის; მხოლოდ ჭაბუკს შეშვენის სწყინდეს, რომა ზოგს არ ესმით ისა, რაც არა აქვსთ მინიჭებული, და არც საჭიროა მათთვის, რომ ესმოდესთ... ჩვენ ვილაპარაკოთ ყოველთვის, უთხრათ ყველას, მაგრამ იმედი გვქონდეს მხოლოდ ზოგიერთისაგან პასუხის გებისა... და რა? განა დიდი ბედნიერება არ არის, რომ გავაღვიძოთ ზოგიერთს მიძინებულს სულში უმაღლესი აზრი? განა დიდი ბედნიერება არ არის, რომა დავბადოთ თანამგრძნობელობა იმ გულში, რომელსაც ჩვენ არასდროს არ ვიცნობდით და ვერც გავიცნობთ, რომელიცა იქნება სცხოვრებს შორს ჩვენზე ამ ქვეყნის სადმე კუნჭულში, მაგრამ რომლის გულსაც ჩვენი სიტყვა დააწყებინებს ძგერას ჩვენის გულის თანახმად; და საზოგადო კაცობრიობის სასარგებლოდ აღიარებინებს თვისსა და ჩვენ შორის სულით ნათესაობასა, იმის სახსოვრად, რომ სულმა გაიმარჯვა სივრცის და დროების შეკრულობაზედა!

რომ გაიგოხოთ ახსნა თქვენთვის სახუკვარი საგახისა, თუ უქნება — ცბიერულად გინდოდეთ შეყვანება ჩვენი შეკრთომაში მით, რომ ნახოთ ჩვენი უღონობა ამა უაღრესის და ბნელი საგანის ახსნაში... ან ერთი იქნება, ან მეორე, მაგრამ ორივ ჩვენთვის სულ ერთია; ჯერ, ვიდრე ჩვენ გიპასუხებდეთ, გკითხავთ თქვენცა, თავისდა-კვალად. ბრძანეთ: რა დავარქვათ იმას, რა განსხვავებაც არის კაცის პირის-სახესა და წმინდა სანთლის ფიგურას შორის, რომელიცა რამდენადაც დიდის ოსტატობით არის გაკეთებული, რამდენადაც უფრო-და-უფრო ჰგავს ცოცხალი კაცის პირის-სახესა, — მით უმეტესად და უმეტესად გვეზიზღება? მიბრძანეთ: რა განსხვავებაა ცოცხალი კაცის პირის-სახესა და მიცვალებულის პირის-სახეს შორის? — ნაკვთი ხომ ერთნაირად სწორეა ერთშიაც და მეორეშიაცა, ერთი-და-იგივე ასოა, ერთნაირი მათი თანხმობაა, ერთნაირი განწყობილებაა ასოებისა? რისაგან არის, რომ ეს თვალები ისრე ანათებენ, ისრე სავსენი არიან აზრით და ჭკვით, რომა თქვენ ატყობთ რაღაც აზრსა, რომა მათ უნდა გითხრან რაღაც გულითადი და სატრფიალო; და ისინი კი — ისრე ჩამქრალნი, მინის მსგავსნი!... ცხადი საქმეა: პირველში არის სიცოცხლე და მეორეში კი — არა. მაგრამ ეს „სიცოცხლე“ რაღა არის? ჩვენ ვიცით კანონი ადამიანის სხეულისა, ვიცით რომა სიცოცხლე კაცისა არის მისს აგებულებაში, ვიცით რომა სიცოცხლე განუშორებელად თან დასდევს სისხლის ბრუნვასა ძარღვებში, და განჰქრება იმწამსვე — როდესაც გათავდება სისხლის ბრუნვა; მაგრამ ისიც ვიცით, რომა ჩვენი აგებულება არ არის ოწინარი (მაშინა), რომელიც მოიმართება და დადგება საათივით რომელისამე ჭახრაკით. რამდენსაც ღრმად დაუწყებთ ძებნასა აგებულების საიდუმლოსა, — იმდენად უფრო-და-უფრო დავშორდებით იმასა, მით უმეტესად მიუწვდომელი იქნება ის ჩვენთვისა. მაგრამ ცოცხლებშიაც არიან მკვდრები, ისრე, როგორათაც ცოცხლებიც არიან მკვდრებში, ამისათვის რომა რაც სიცოცხლეა ცხოველისათვის, ის სიკვდილია ადამიანისათვის: რაც სიცოცხლეა იროკეზისათვის*), ის სიკვდილია ევროპიელისათვის; რაც სიცოცხ-

(*) ველური ხალხია, სრულიად მიუმხედარი და კაცზედ დაშორებული გონებითა.

ლეა მსოფლიოს საჭიროებისა და სარგებლობის მონისათვის, რომელიც მომეტებულს ვეღარა ხედავს საზრდოსა და ჯიბის საჭიროების დაკმაყოფილებისა, ან მცირე ამაოდ-დიდების გარდა, — ის სიკვდილია გონიერებისა და მგრძნობელი კაცისათვის. რაც გონებაში არის, ის გამოიხატება ნაკვთით (ფორმით): შეხედეთ, როგორი პირუტყვის ცხვირპირი აქვს იმ კაცსა, ნამძინარევი და მღვრიე თვალები, საზიზღარის შეხედულებით, — სქელი, ძლივს ქშინავს, ეს არის ეხლა მაძღრისად ნასადილევი, — და შეხედეთ, რანაირის სისხამით უბრიალებენ შავი თვალები იმ გამხდარსა, ფერნაკლულს კაცსა, რანაირი მოძრაობა აქვს იმის სახესა, რამდენი მხურვალებაა იმის ხმაში! მართალია თუ არა, რომა პირველი მკვდარია, მეორე — სავსეა სიცოცხლითა? მაგრამ სიცოცხლე თვისის გამოჩინებით დაუსრულებლად სხვადასხვა-ნაირია, ფოცხვერი სავსეა სიცოცხლით კუზე, მაგრამ იმისი სიცოცხლე ნამდვილი ცხოველურია; იმისი მაღორძინებელი არის მხურვალე სისხლი, უხვად სავსეა ძარღვები ელექტროთი. ესრეთ ზოგიერთს ადამიანშიაც ბევრია სიცოცხლე, მაგრამ ის სიცოცხლე მიუცილებლად ვერ დაგიმონებთ თვისის მოხიბლვით...“

„დიახ, სიცოცხლე ის არ არის, რომა ამდენი და ამდენი წელიწადი სჭა და ჭამო, იცოდვილო ჩინებისა და ფულისათვის და თავისუფალ დროს ხოცო ბუზები, სთვლიმო და ითამაშო ქალალდი: ამისთანა სიცოცხლე უსაძაგლესია ყოველს სიკვდილზე, და ამისთანა კაცი უმცირესია ყოველს პირუტყვზე, ამისათვის რომა პირუტყვი, თავის მიდრეკილების მორჩილი, სრულიად ხმარობს იმ ღონისძიებასა, რაც მიუნიჭებია მისთვის ბუნებასა საცხოვრებელად, და მოუხრიდებლად აღასრულებს თავის მწოდნელობასა. სიცოცხლე არის — მგრძნობელობა და განსჯა, ტანჯვა და ნეტარება; ყოველი სხვანაირი სიცოცხლე არის სიკვდილი. და რამდენსაც მომეტებულს საგანს მისწვდება ჩვენი გრძნობა და აზრი, რამდენადაც მომეტებულად და ღრმად შეუძლიან ჩვენს ნიჭსა ტანჯვის და ნეტარების გრძნობა, იმდენად მომეტებულად ვცოცხალვართ: ერთი წამი ამისთანა სიცოცხლისა უმჯობესია, ვიდრე ასი წლის სიცოცხლე, გატარებული საშიზღარ თვლემაში, უბრალო მოქმედებაში, უსაგნოდ დროების გატარებაში. ტანჯვის ნიჭი გვითხრობს

ნიჭს ნეტარებისასა, და ვისაც არ უნახავს ტანჯვა, იმან არც ნეტარება იცის, ვისაც არ უტირნია, ვერ გაიხარებს...“

გადვიდეთ კიდევ, ჩემო თადეოზ, მეორე გვერდზე და აქ კიდევ დავტოვოთ ორიოდ ლექსი.

„...ბუნებასა და თვითეულ კაცს გარდა, არის კიდევ საზოგადოება და კაცობრიობა. რაც უნდა უხვი და მდიდარი იყვეს შიგნეული სიცოცხლე კაცისა, რაც უნდა მჩქეფარე წყაროსაებრ სცემდეს გარეთ. და რაც უნდა ზვირთით გადმოდიოდეს ნაპირზე, — ის არ არის სრული, თუ რომ არ მიითვისა იმან ის, რაც სასარგებლოა იმის გარეშე მყოფ ქვეყანისა, საზოგადოებისა და კაცობრიობისათვის. სრულსა და კარგად მყოფ ბუნების კაცსა მძიმედ აწევს გულსა სვე სამშობლო მამულისა; ყოველ კეთილშობილ ადამიანს ღრმად ესმის თავისიანობა, რომ ის არის სისხლითა და ხორცით ნათესავი მამულისა, სისხლითა და ხორცით მიკავშირებული სამშობლო მამულთან. საზოგადოება არის რაღაც ცოცხალი და შენაწევრებული, ერთი მრთელი, რომელსაც აქვს დროება თვისი გაზრდისა, დროება კარგად-მყოფობისა და ავად-მყოფობისა, დროება თვისის ტანჯვისა და მხიარულებისა და აქვს თავისი მიქცევა და მოქცევა ან სასიკვდილოდ, ან სასიცოცხლოდ. ცოცხალ კაცს თავის სულში, თავის გულში და სისხლში აქვს სიცოცხლე საზოგადოებისა: ის ავად გახდება საზოგადოების ავადმყოფობით, იტანჯება იმისი ტანჯვით, ნეტარებს მისი ბედნიერებით, თავისი თავისა და თავის საკუთარ გარემოებას გარეშე მყოფისათვის. რასაკვირველია, ამ შემთხვევაში საზოგადოება გამოართმევს იმას თავისს ხარჯსა, მოაშორებს თავსა თავის საქმესა ზოგიერთს მის სიცოცხლის ჟამში, მაგრამ არ დაიმონებს სრულიად და განსაკუთრებით. სამშობლო ქვეყნის სიყვარული (патриотизм) უნდა გამოდიოდეს კაცობრიობის სიყვარულიდგან ისრე, როგორათაც ნაწილი მრთელისაგან. სამშობლო მამულის სიყვარული არის ისა, რომა გულით გინდოდეს ნახო, რაც კაცობრიობას გონებაში გამოუხატავს — აღსრულებაში იყოს მოყვანილი, და შენის ძალისა შეძლებისა კვალად შველოდე მის აღსრულებას. თუ ასრე არა, პატრიოტობა (მამულის-მოყვარება) იქნება ის, რომ უყვარდეს თავისი მხოლოდ იმისათვის, რომა თავისია და ეჯავრებოდეს ყოველისფერი სხვისა მხოლოდ იმისათვის, რომა სხვისა არის, და, ვინ იცის, რანაირად უხარიან და მოსწონს თავისი უმსგავ-

სობა და სახიჩრობა. ანგლიელი მორიერის რომანი „ჰაჯი ბაბა“ არის წარჩინებული და ნამდვილი სურათი ამგვარი პატრიოტობისა (მამულის-მოყვარებისა). ადამიანის ბუნებას აქვს თვისება, რომ უყვარდეს ყოველიფერი მისი მახლობელი, მისი სისხლით და ხორცით ნათესავი; მაგრამ ეს სიყვარული პირუტყვთაც აქვსთ. მაშასადამე, კაცის სიყვარული უნდა იყოს უმაღლესი. ეს კაცობრიული სიყვარულის აღმატებულება ცხოველის სიყვარულზე — არის მეხსიერებისაგან, რომელიცა ხორციელებასა და მგრძნობელობასა განანათლებს სულით, და ეს სული არის საზოგადო. მეფე პეტრე პირველის მაგალითი, რომელიც ამბობდა თავის ღვიძლ შვილზე, უკეთესიაო სხვისა იყოს და კარგიო, ვიდრე ჩემი და ავიო, — ყველაზედ უკეთესად აცხადებს და ამართლებს ჩვენს აზრსა. რასაკვირველია, კერძოობიდგან შეუძლებელია დაიდვას კანონი საზოგადოებისათვის, მაგრამ შეიძლება ამ შეფარდებით კერძოობითიდგან ავხსნათ საზოგადო. შეიძლება გძულდეს ღვიძლი ძმა, თუ ცუდი კაცია, მაგრამ არ შეიძლება არ გიყვარდეს სამშობლო ქვეყანა, როგორიც უნდა იყვეს. მხოლოდ ეს სიყვარული არ უნდა იყვეს მკვდარი კმაყოფილება*), ცოცხალი სურვილი უნდა იყოს, რომ ყოველისფერი მოვიდეს სისრულეში, უკეთესობაში; ერთი სიტყვით — სამშობლო ქვეყნის სიყვარული უნდა გამომდინარეობდეს კაცობრიობის სიყვარულიდგან.

„და აი, ჩვენ ვსთქვით სიცოცხლეზე ყოველისფერი, რაც გვქონდა სათქმელი მასზე. და თუმცა ამის გამო, თითქო, დავშორდით ჩვენს საგანსა, მაგრამ მართლა კი მხოლოდ მიუახლოვდით მის ახსნასა.

„პოეზია არის გამოხატვა სიცოცხლისა, ანუ, უკეთ ვსთქვათ, პოეზია არის თითონ სიცოცხლე. ეს ცოტაა: პოეზიაში სიცოცხლე უფრო უკეთეს სიცოცხლედ აღმობრწყინდება, ვიდრე თვით სინამდვილეშია. აქედგან გამოდის ახალი კითხვა, რომლის ახსნაცა იქნება პოეზიის ახსნა, — კითხვა: თუ თითონ სიცოცხლე შეიცავს ამდენ პოეზიასა ასრე, რომა თვისის მნიშვნელობით სიცოცხლე და პოეზია ერთი-და-იგივე არის,— მაშ რაღა საჭიროა კიდევ სხვა პოეზია, და თვით ხელოვნებას

(*) ე. ი. არ უნდა სთქვა, ოღონდ ქართული ჟურნალი კი იბეჭდებოდეს და როგორიც უნდა იყოსო.

ახ რაღა ძიუცილებელი საჭიროება ექნება, და ახ ოღა თავისუფალი მნიშვნელობა?

„მრავალი მშვენიერებაა ცოცხალ სინამდვილეში (действительность), ანუ უკეთ ვსთქვათ, ყოველი ძვენიერება არის მხოლოდ მასში, რაც არის და რაცა სცხოვრობს; მაგრამ მისთვის, რომ ვისიამოვნოთ, დავსტკბეთ ამ სინამდვილით, ჩვენ პირველად უნდა დავიმორჩილოთ ის სინამდვილე ჩვენის მეხსიერებით, და ეს შესაძლებელია მხოლოდ მაშინ, როდესაც გვექნება შემდგომი ორი თვისება: ჩვენ უნდა ზედმიწევნით შევიგნოთ ისა სულ მრთლად, ერთიანად, და მასთანავე ნაწილ-ნაწილ (ანუ თითო-თითო საგნად), ისრე რომა ჩვენმა საკუთარმა თავმა, ჩვენმა მოფარდულობამვე არ დაგვიშალოს იმისი დანახვა. ჩვენ ვსარგებლობთ ხოლმე იმითი, მაგრამ მხოლოდ იშვიათად, მხოლოდ სიხარულით აღტაცების წამსა, რაღაც ჩვენი მსწრაფლ გულის გამოჩინების მოულოდნელს დროსა; მომეტებულად ჩვენ გავერთვით ხოლმე მრავალ რიცხვ საგნებში, და იმ საგნების იქით ვეღარა ვხედავთ მრთელს საგანსა, და მათი აღარა გვესმის რა. ასრე გაშინჯე, ჩვენი საკუთარი გრძნობანი მხოლოდ მაშინ არიან ხოლმე ჩვენი სასიამოვნონი, პირველი, — როდესაც განვთავისუფლდებით მათის მომღალავი ტვირთისაგან ანუ მათის ძრწოლის ღელვისაგან, რომელსაც გაჰყვება ხოლმე სულ-თქმა, რომლისაგან ჰქრება შეგნება; და მეორე მაშინ, როდესაც მოვიგონებთ წარსულს. აწმყო (настоящее) არასდროს არ არის ჩვენი ამისათვის, რომ ჩვენ წარგვიტაცებს ხოლმე თავისათანა; და თვით აწმყო სიხარულიც სამძიმოა ჩვენთვის ისრე, როგორათაც მწუხარება, ამისათვის რომა გვიმონებს, გვკაბნის, გვიპყრობს ისი ჩვენ, და არა ჩვენ იმასა. თუ გინდა რომ დასტკბე იმ სიხარულით, ისიამოვნო, უნდა განშორდე იმასა რამდენსამე მანძილზე, ისრე, როგორათაც უნდა განშორდე სურათსა სინათლის გულისათვის და შორიდან უნდა უყუროთ,— განშორებული, განთავისუფლებული თქვენ ისვ უნდა უყურებდეთ, როგორათაც ჩვენს გარეშე მყოფსა საგანსა. აი, რის მიზეზით მოგვეცემა ხოლმე ჩვენ შვება და განვთავისუფლდებით მწუხარების სიმძიმისაგან, როდესაც ვუამბობთ ვისმე, ან დავსწერთ ქაღალდზე: ჩვენ ვხედავთ იმასა ჩვენგან განშორებულს, ჩვენზედ მოშორვებით მყოფსა, ჩვენი თავი აღარ გვი-

ფარებს, ალარ გვიშლის მისს გაშინჯვასა, — და მაშინ ჩვენთვის საყვარელია ჩვენი მწუხარება, ჩვენ გვიამება როდესაც მოვიგონებთ ხოლმე, გვესიამოვნება როდესაც ვლაპარაკობთ იმაზე, როგორათაც ჯარისკაცს უყვარს თავისი ომში ყოფნის ამბის თქმა და ყოველისფრის განსაცდელისა, რაც მას იქ გადახედია. ყოველიფერი წარსული გვეჩვენება ჩვენ სხვანაირად, თითქო ფერგამოცვლილად, ბედნიერებას ვხედავთ საუკეთესოდ იმაზე, როგორც იყო მაშინ, როდესაც იმითი ვსტკბებოდით; თვით უბედურობაშიაც ვხედავთ ერთს პოეტურ მხარესა. ამის მიზეზი ის არის, რომა სიშორე უმალავს ჩვენს თვალსა ყოველს უთანასწორობასა, შემთხვეულებასა, უწმინდურ ლაქებსა, რომელნიც ახლოს ყოფნის დროს პირველად მოხვდება ხოლმე თვალსა. სინამდვილეში ყოველისფერი დამონებულია სივრცისა და დროების კანონისაგან: გმირები სჭამენ, სმენ, გრძნობენ შიმშილსაცა და სიცივესაცა, როგორათაც სხვა ყოველი კაცი. თქვენა ხედავთ ქვეყანაზედ მშვენიერს დახატულობას რომელისამე ადგილისასა (ლანდშაფტსა), მაგრამ როგორ? — უთუოდ შორიდგან და ამასთანავე ერთის ადგილიდგან, ერთის გასაშინჯავი წერტილიდგან: სიშორე აძლევს ლანდშაფტს მხატვრობის სიმშვენიერეს; გასაშინჯავი წერტილი, რომლიდგანაც უყურებთ, ის აძლევს იმას ერთობას, სიმრთელეს. გადადგით ერთი ნაბიჯი, გამოიცვალეთ საყურებელი წერტილი, — ლანდშაფტიც განიკრება: დარჩება თქვენს თვალწინ რაღაც შეუთანხმებელი, განბნეული უთავბოლოდ, ალარ ექნება ერთობა, სახე. მიდით იმ ლანდშაფტთან ახლოს, რომლის მშვენიერებითაც იყავით განკვირვებული, — და თქვენ დაგხვდებათ რომელიმე გამოუდეგარი ჭოხი, საძაგელი წისქვილი, უბრალო ღელე, სხვაზედ არაფრით განსხვავებული ჭალა, სადაც ყოველ ნაბიჯზე ფეხი გიბორძიკდებათ ოკრობოკროებში, ანუ ჩაეფლობით სალმე წუმპეში. შორიდგან კი სუყოველისფერი იყო ისრე სუფთა, ფაქიზი, მშვენიერი, მრთელი, ჩარჩოში ჩასმული, — ნამდვილი სურათი და მხატვრობა! ამითია სურათი უკეთესი ნამდვილზე? დიახ, ლანდშაფტი, დახატული ტილოზე ნიჭიანი მხატვრისაგან. უკეთესია ქვეყანაში ყოველ ჩინებულ სანახავ ადგილზე. რათა? ამისათვის, რომა იმაში არა არის რა შემთხვევითი და მეტი, ყოველი მისი ნაწილები არის შეერთებული, ყველა არის მიხრილი ერ-

თის საგნისაკენ, ყველანი ერთად შეკრულნი შეადგენენ ერთს მშვენიერს, მრთელს და განუყოფელს აზრსა. სინამდვილე მშვენიერია თავის-თავად, მაგრამ მშვენიერია ის თვისის საგანით, თვისის ნაწილებით, თვისის აზრით და არა ნაკვთით (ფორმით). ამ შემთხვევაში, სინამდვილე არის წმინდა ოქრო, მაგრამ გამოურჩეველი, ერთად არეული ლითონი და მიწა: სწავლა და ხელოვნება განსწმენდენ ოქროს სინამდვილისასა, გადაადნობენ და ჩაასხმენ მშვენიერს ყალიბებში. მაშასადამე, სწავლა და ხელოვნება თავისაგან არ მოიგონებენ ახალსა და არ მოიგონებენ დაუარსებელს სინამდვილეს, მაგრამ იმას, რომელიც ყოფილა, არის და იქნება კიდევაცა, გამოართმევენ მზა მასალასა, მზა კავშირთა, ერთის სიტყვით — მზა საგანსა; მისცემენ მას შესაფერ ნაკვთსა, ყალიბსა, ზომიერის ნაწილებით ისრე, რომ ჩვენ შეგვეძლოს ერთბაშად თვალის გადავლება ყოველმხრივ. პეტრე პირველმა რომ რუსეთში გააჩინა ფლოტი და ჯარი, ეს არის ფაქტი ისტორიულის სინამდვილისა; მაგრამ ისტორია როდესაც გვიამბობს ამ საქმესა, ის არ მოგვიყვება ყოველს ამბავს დაწვრილებით, გამოჰკრებს მხოლოდ იქიდგან უპირველეს იმ დროების ჩვეულების ნიშნებსა: რა იმისი საქმეა იმის აღწერა, როგორ აგროვებდნენ სალდათებსა, მოგემეებსა, როგორ ასწავლიდნენ მათ სათითაოდ და სხვანი. შექსპირს შემოკლებულ დრამაში გამოუყვანია მთელი ცხოვრება ისტორიულის კაცისა, რომელისამე რიჩარდ მეორესი, ანუ უწარჩინებულესი ამბავი გმირის ცხოვრებიდგან, რომელიც ნამდვილად შეიძლებოდა მომხდარიყო მხოლოდ რამდენსამე წელიწადში. იმას გამოუყვანია თავის დრამაში მხოლოდ ის ნიშნები იმისი გმირის სიცოცხლიდგან, მხოლოდ ის (ფაქტი) მამხდარი ამბავი, გამორჩეული დრამატიული სურათისათვის, რომელნიც შესახები ყოფილან პირდაპირ მისი თხზულების აზრისა, და დანარჩენნი, თუმცა საცნობლად სასიამოვნონი არიან თავის-თავად, მაგრამ არ შეეხებოდნენ მის საგანსა, — გამოურიცხავს, რადგანაც არ არიან საჭირონი. თუმცა რომანის ჩარჩო მიუდარებლად ვრცელია შევიწროებულ დრამის ჩარჩოზე, და თუმცა რომანის მწერალს უფრო ვრცელი თავისუფლება აქვს დრამის მთხზველზე, მაგრამ რომელიც გინდათ აიღეთ რომანი ვალტერ-სკოტტისა, ანუ კუპერისა, არ მოუნდებით ერთი დღის მეტი, რომ იკითხოთ გა-

უწყვეტლად, მაშინ, როდესაც დაწვრილებით აღწერა მემუარებივით, ერთის წლის ცხოვრებაც ერთის კაცისა გააცვდა — ათჯერ მომეტებულ ტომსა; ვიდრე გმირისა მთელი სიცოცხლის აღწერა. პოეტი არ არის ვალდებული აღგიწეროთ, რომ იმისი გმირი როგორა სჭამდა სადილსა ყოველთვის, მაგრამ პოეტს შეუძლიან დაგიხატოთ ერთი მისი სადილთაგანი, თუ რომ ამ სადილზე იყო როგორმე დამოკიდებული იმისი სიცოცხლე, ანუ თუ ამ სადილით შეიძლება რომელისამე ხალხის, რომელისამე დროში ჩვეულების ნიშნების წარმოდგენა; თუ რომ რომანის გმირი არის რაინდი (рыцарь), გამოჩენილი მხედარი, მაშასადამე პოეტისათვის, რა საჭიროა, რომ აღწეროს ყველა იმისი ბრძოლა, ომი, რომელიც რაინდებს ისრე ხშირად შეემთხვეოდათ ხოლმე, როგორათაც რუსის ვაჭარს ჩაის დალევა. მაგრამ პოეტს შეუძლიან აღწეროს ერთი შემთხვევა ან გმირის ხმალში გასვლისა, ან ომისა, და სხვა ამგვარი აღწერა ველარას მოუმატებს, იმიტომ, რომ გმირის ხასიათი ერთის შემთხვევითაც გამოიხატება ისრე სრულად, ცხადად, რომ ჩვენ იმისი ერთი ხმალში გასვლით გვეცოდინება კიდეცა, როგორ გავიდოდა ხმალში ათას სხვა შემთხვევაში...

„ამისათვის ყოველი პირი, გამოყვანილი ხელოვნებითს ქმნილებაში, ანუ თხზულებაში, არის წარმომადგენელი მრავლისაგან უმრავლესის ერთნაირის; ერთგვარის პირისა, და ამისთვისაც ჩვენ ვამბობთ ხოლმე: ეს კაცი ნამდვილი ოტელლო არის; ეს (გასათხოვარი) ქალი სწორედ ოფელიაა. ესეთი სახელები, როგორათაც ონეგინი, ლენსკი, ტატიანა, ოლგა, ზარეცკი, ფამუსოვი, სკალოზუბი, მოლჩალინი, რეპეტილოვი, ხლესტაკოვი, სკვოზნიკ-დმუხანოვსკი, ბობჩინსკი, დობჩინსკი, დერჟიმორდა და სხვანი, — არიან თითქო საზოგადო სახელები და არა საკუთარი, საზოგადო განთვისებულებითი წოდებანი, რომელნიც თვით ცხოვრებაში აღმოჩენილან. ამისათვის ხელოვნებაში სინამდვილე ჰგავს სინამდვილეს, მაგრამ ნამდვილი კი არ არის. ხელოვნებითი ქმნილება, ან თხზულება, რომელიც მოგონებაზედ დაიფუძნება ხოლმე, უმაღლესია ყოველ ჭეშმარიტად მომხდარ ამბავზე, — და ისტორიული რომანი ვალტერ-სკოტტისა, რომელისამე ქვეყნის ხასიათისა, დებულების (ადათის) შესახებ, ჭეშმარიტია ყოველ ისტორიაზე...“

— ახლა კი, ჩემო თადეოზ, გადმოვშალოთ ერთი ფურცე-

ლი კიდევ და შევიტყოთ, რა არის პოეზია. მაგრამ რადგანაც სიტყვა გრძელდება, მე ბელინსკისავე სიტყვით ესე მოკლედ მოგახსენებთ: პოეზია არის სიცოცხლე გამჯობინებული, არის სინამდვილე განცხოველებული აზრითა და მხატვრობითა. „მთელი ქვეყანა — ამბობს ბელინსკი — ყოველი ყვავილი, ფერი და ხმა, ყოველიფერი ბუნებისაგან, სიცოცხლისაგან აღმოჩენილი, შეიძლება პოეზიის საგნად იყოს, მაგრამ პოეზიის აზრი, პოეზიის არსი (сущность) ის არის, რაც დამალულია იმ აღმოჩენილს საგანში, რაც აძლევს საგანს დანამდვილის სიცოცხლესა; ის არის, რითაც საგნის სიცოცხლის მოძრაობა ხიბლავს ადამიანსა. პოეზია არის მსოფლიოს სიცოცხლის მაჯისცემა, იმისი სისხლი და ხორცი, იმისი ცეცხლი, სინათლე და შხე".

— უკაცრავად კი ნუ ვიქნები, ჩემო სფირიდონ და, სრულიად ვერაფერი ვერა გავიგე-რა პოეზიისა; მე ასე მეგონა, მთლად მეტყვით-მეთქი და თქვენ კი მეტად გრძელი ბაასი მოგვივიდათ. ეტყობა, ძნელი მისახვედრი და ალბათ ნელი უნდა იყოს პოეზია; მაგრამ რა ვქნა, ჩვენ დროს, ე. ი. როცა სასწავლებელში ვიყავით, არც პოეზიაზე გველაპარაკებოდნენ და არც პროზაზედა, ესლა კი მე ვადარას ვასწავლი. მხოლოდ ეს მიკვირს, ჩემო სფირიდონ, რომა თითქო ქართულად მელაპარაკებოდი, მაგრამა ვერაფერი ვერა გავიგე რა.

— სრულიად თანახმა გახლავართ, ბიძა-ჩემო, მაგისი: მე ვერ ავასრულე კარგად მთარგმნელის ხელობა, და ამისათვის ცხადი ბელინსკის აზრი სრულიად დაბნელდა. და რა გაეწყობა? დარჩეს ჩემი შრომა ამაოდ; შენდობისათვის კი ბოდიშს ვიხდი თქვენთანა.

— არა, თქვენმა მზემ, მაგაზე ლაპარაკი არ მოგახსენოთ.

— მაშ ისევ „ცისკარს" დავუბრუნდეთ. „მხეცური შურისგების" შემდგომ არიან ლექსები სხვადასხვა მოზვეულებისა; აი ერთი მათგანი:

კნეინა ბარბარე ჯორჯაძისადმი.

უცხოს კალმითა განგვიახლე მარტის „ცისკარი",
თვალთ ეუჟეჟნა ქება უძღვენ სწორ-შუასადარი,
ფეხთით დაუფინე ასპინიზი და ალუდარი,
ნუ დადუმდები, გაგვაგონე ტკბილ საუბარი.

— სფირიდონ, ეგ რა დაუწერია მარტის „ცისკარში“, რო-
გორღაც დამავიწყდა?

— რა მოგახსენო, ბიძა-ჩემო, აღარც მე მახსოვს.

ბულბულთ ჭიკჭიკი ვის არ მოჰგვრის ტანთა ჟრჟოლასა?
ვარდთა მიჯნურთა, უხუგეშოთ, კანკალ, თრთოლასა.
ივერიელნი გევედრებით ლექსთ მიყოლასა,
ნუ დაუტევებ შენთ სიტყვების ისართ სროლასა.

— არ ვიცი, თადეოზ, რომელმა ივერიელმა სთხოვა გიორ-
გი თუმანოვსა, რომ ამისთანა თხოვნის არზა მიერთმია იმათ
მაგიერადა კნ. ჯორჯაძისათვისა. თქვენ ხომ არ გითხოვიათ?

სფირიდონ ჩიტორელიძე.

[1863 წ.]

ვისრამიანის დაბეჭდვის გამო

ვისრამიანი — ეს ყოველ მხრით შესანიშნავი განძია ქარ-
თულის ლიტერატურისა — არ ყოფილა დღევანდლამდე და-
ბეჭდილი სრულად. მხოლოდ ზოგიერთი [ხანა] [ამ მშვენიერის
წიგნისა] ბ-ნ ჩუბინოვის ქრისტომატიებშია ჩართული. არც მი-
სი ხელნაწერებია ისე ხშირი ჩვენში, როგორიც თუთ თხზუ-
ლების ღირსება სამართლიანად ითხოვს.

ეს თხზულება ეკუთვნის დიდებულს დროს თამარ მეფისას,
ამას ჰმოწმობს თვით ენის სიკეთე, სიცხოველე და კილო. და-
წერად სარგის თმოგველს ამბობენ, თუმცა მტკიცე საბუთი
ამისი [ჩვენდა სამწუხაროდ], ვერასგზით ვერსად ვიპოვეთ. ეს
კი ცოტად თუ ბევრად საფიქრებელია, რომ ვისრამიანი ვეფხ-
ვის-ტყაოსანზედ ადრეა დაწერილი, იმიტომ რომ რუსთაველი
რამდენსამე ადგილას თვის [პოემაში] იხსენიებს ვისრამიანის
გმირთა: ვისსა და რამინსა, და იმათ ურთმანეთის სიყვარუ-
ლი და ტრფიალება მაგალითებსავით მოჰყავს. [ჭკვანს ამ
თხზულებას დიდი ზედმოქმედება ჰქონია მაშინდელებზედაც,
რადგანაც იმისთანა დიდის პოეტის, როგორიც რუსთაველია,

ყურადღება მიუქცევია და სამაგალითოდ გახდომია, როგორც ამას ქვემორეც შევნიშნავთ].

არ ვიცით, ვისრამიანი საკუთარი ქართული თხზულებაა, თუ ნათარგმნია. ამ საგანზედ ჩვენში სამგვარი აზრია გავრცელებული.

ზოგნი ამბობენ, რომ საკუთარი ქართული თხზულებაა, და ამას ამყარებენ, პირველ, იმაზედ, რომ მეტად თვალსაჩინო მაგალითებია წმინდა ქართულის ჩვეულებისა შიგ მოყვანილიო [მაგალითებრ, ძიძის ავანჩავანობა, შუამავლობა, ტრფიალთა შორის და მისი მოქმედება საერთოდ, და], მეორე, იმაზედ, რომ ენა მეტად ფაქიზია, მკაფიო, სიტყვების გაწყობა ფრაზაში (არც ერთგან) თითქმის არ ჰღალატობს წმინდა ქართულს ენასაო; და თუ თარგმანი იყოსო, რაც უნდა ნიჭიერი მთარგმნელი ყოფილიყო ამის გადმომღებიო, არ შეიძლება ბევრგან არ აჰყოლოდა უნებლიედ იმ ენის წყობილებას და თვისებას, რომლიდამაც ჰსთარგმნიდაო.

ზოგნი ამბობენ, რომ თუმცა თვითონ ამბავი ვისისა და რამინისა სპარსულია, მაგრამ ეგ ამბავი ქართველს მწერალს (მხოლოდ) გაუგონია და თვითონ (მხოლოდ შინაარსი) აუღია და თავისით დაუწერიაო და არა გადმოუთარგმნია სპარსული წიგნიდამაო. ამ აზრსაც ისევ ის ზემოხსენებულის აზრის საბუთები უდგება მოწმად. და ეს აზრი პირველზედ უფრო დასაჯერებელი უნდა იყოს, რადგანაც ნამდვილად ცნობილია ევროპიელთ მეცნიერთაგან, რომ ვისისა და რამინის ამბავი სპარსელებს ეკუთვნისო. და შესაძლოა ჩვენს მწერალს გაეგონოს და მერე თავისით დაეწეროს წიგნად.

მესამე აზრი [და უფრო საბუთიანი] ის არის, რომ ვისრამიანი თარგმანია და არა საკუთარი ქართული თხზულება. ამას ამტკიცებს თვითონ პირველი კარი ამ თხზულებისა, საცა ჰსწერია, რომ [აქ მოხსენებული] ამბავი ფაჰლაურიდამ სპარსულად გადმოთარგმნილია [ო]. ამ გარემოებას მით უფრო მეტი ძალა ეძლევა, რომ დღესაც სპარსულად არის ვისრამიანის ამბავი ქილილა-დამნასავით ლექსად და პროზად შერევით დაწერილი მეთერთმეტე საუკუნის პოეტის ფაჰრალდინ-ასადისა. სპარსულიდამ ეს თხზულება ნემენცურად გადაუთარგმნია კიდეც.

ეს სპარსული, ნემენცური და ქართული „ვისრამიანი“ რომ

ერთმანეთს შეუფარდდეს, მაშინ საბუთი მოგვეცემოდა ან ერთსა, ან მეორეს, (ან) მესამე აზრზედ დავმყარებულიყავით. ჩვენდა სამწუხაროდ, ამისათვის (მასალა ვერ მოვიპოვეთ), ვერც სპარსული ვიშოვეთ და ვერც ნემენცური, რომ ენის მცოდნე კაცთათვის გადაგვესინჯებინა. იმედი უნდა ვიქონიოთ, რომ შემდეგში ამ შესანიშნავის თხზულების სრული ვითარება გამოუძიებლად არ დარჩება, მით უფრო, რომ ეს თხზულება ამისი ღირსია და, ჩვენის ფიქრით, სასახელოც იმ ერისათვის, რომელსაც იგი პირველად შეუქმნია.

[1884 წ.].

წერილი მეგობართან

ჩემო თადეოზ!

28 თიბათვეს შევესწარი რატილის ქართულ ხოროს გალობას, უწინ რომ ნემენცების კალონია იყო, იქაურს ბაღში. სწორედ გითხრა, ძალიან მიამა ეს შემთხვევა. აი, ახალი ამბავი ჩემთვის... გამოცხადებული იყო, რომ ქართული ხორო რატილის ლოტბარობით იმღერებსო შემდეგ სიმღერებს: ნანინასა, ვის რა უნდა, რებასა, გემსა, შევსვათ წითელ-წითელი, ჩუხჩუხით ჩამორბოდა, თამარის დროშა, დელი-ოიდა, უკვე მიხმობს, გალიაში რომ გაგზარდე, დილა, კუჩხა ბედი ბედნიერი და აღსდეგ, გმირთ-გმირო. მე ასე მეგონა, რომ ისე მოაწყდება ამ ბაღს ქართველობა, რომ ადგილსაც ვერსად ვიშოვნი-მეთქი, მაგრამ ძალიან შევცდი. ძუნძულით სიარულმა უსაგნოდ ჩამიარა. როგორც თქვენ, ჩემო თადეოზ, არა ბრძანებულხართ იქ, ისე დანარჩენი ქართველები. თეატრში მივიხედ-მოვიხედე და ერთად-ერთი თავდახურული ქართველი ქალი იყო და ორიოდე კაცი, დანარჩენი რუსები იყვნენ. ახადეს ფარდა და დავინახეთ 10 თუ 12 კაცი, ქართულად ჭულაჯებით მორთულები, კარგი წამოსადეგნი, კარგად, დარბაისლურად მქცევნი, და წინ უდგათ ფრაკ-ჩაცმული თითონ რატილი, ხნიერი, სასიამოვნო შეხედულების კაცი, პატარა ტა-

ნისა და სათვალებიანი. მოჰყვნენ სიმღერას და ერთი-ერთმანეთს მოაყოლეს სხვადასხვა ხმა, ქართული, იმერული, მეგრული, ქახური და რამდენიმე ევროპიულიც.

პირველი განყოფილება რომ შეასრულეს, გამოვედით ბაღში სასეირნოდ. აირია ხალხი, ზოგი აქებდა, ზოგი აძაგებდა. იმათში ერთი ყმაწვილი კაცი მეტად ცერცვივით ხტოდა და ყველას იმას ჩასძახოდა, აი, ჭულაჯები ჩაუცვამთ და რუსეთში უნდა წავიდნენ და ფრანციული ხმები იმღერონო. რადგანაც რუსულად ეცვა და რუსულად ლაპარაკობდა, არ ვიცი ვინა ბრძანდებოდა და რის თქმა უნდოდა ამ სიტყვებით.

თუ ისა სწყინდა, რომ ქართულის ტანისამოსის მქონეთ ფრანციულის ხმების მღერა არ შეშვენითო, აქ ტანისამოსს რა მნიშვნელობა აქვს? რა უჭირთ სლავიანსკის ხოროს მგალობელთ, რომ პადიოვკები აცვიათ და ევროპიულს ხმებსა მღერიან? რა არის აქ ცუდი? თუ იმ გაცხარებულს ყმაწვილკაცს ქართული ხმები უფრო უყვარს სხვა ხმებზე და ის აწუხებდა, რომ ამ სიამოვნებას რათ მოაკლო ქართულმა ხორომა, ესეც დიდი უსამართლობაა, იმიტომ, რომ რატილის ხოროს ქართველები სულ არ ეტანებიან; იმათის იმედით რომ დარჩნენ, შიმშილით დაიხოცებიან ეს მომღერალნი და, არამც თუ რუსეთში, ვგონებ მცხეთამდისაც ვერ მიაღწიონ; მეორე ისა, რომ ევროპიული ხმები, რომელსაც ესენი მშვენივრად მღერიან, განა ქართველებს-კი გულს დასძმარავს, რომ გაიგონონ; მესამე ისა, რომ მარტო ოროველას სიმღერითა და დელა-ოი-დასით განა წინ წავდგებით და კარგის რისამე გემოს გავიგებთ? მეოთხე ისა, რომ ხომ ხედავს ის დალოცვილი ამ არეულ-დარეულ ხალხს, სიმღერები როგორ-ღა გადარჩება შეურეველი? თეატრში იყო-მეთქი ძალიან ცოტა ხალხი, მაგრამ ეს ცოტა ხალხიც შერეული იყო; იქ იყვნენ ძალიან ცოტა ქართველები, ბლომად რუსები, ნემენცები და ფრანცუზებიც. რა დააშავა ხორომ, რომ ყოველგვარი ხმები იმღერა, ყველას მოაგონა თავისი სასიამოვნო სიმღერა? ამ შემთხვევაში ისიც არის შესანიშნავი და სასიამოვნო, რომ რატილის ხორო ევროპიულს ხმებს ქართულის სიტყვებითა მღერის და, როგორც შევნიშნე, სიმღერები კარგადაც არის ნათარგმნი.

სწორედ ასე ფიცხობდნენ ქართველები მაშინაც, როდესაც ცხონებულმა გიორგი ერისთავმა ქართული თეატრი გა-

მართა. ყველას როგორღაც ეჩოთირებოდა, რაღაც უკმაყოფილებასა გრძნობდა, მაგრამ ვერ გამოეკვლიათ-კი, რაში მდგომარეობდა ეს უკმაყოფილება, და ზოგი ალთას იძახდა, ზოგი ბალთას. ბოლოს შეეჩვივნენ და, მგონია, არც ერთს ხალხს არ შეუთვისებია ისე თეატრი, როგორც ქართველებს.

როგორც გიორგი ერისთავია დამაარსებელი ქართულის თეატრის, ვინ იცის, იქნებ ბატონი რატილი შეიქმნეს დამაარსებელი ქართულის ოპერისა. ჩემო თადეოზ, მე იმ კონცერტზე ქართულის ოპერის სუნი მომედინა. ვინ იცის, რამდენმა სხვადასხვა-ნაირმა ფიქრმა და ოცნებამ გაირბინა ჩემს ტვინში, როდესაც ყურს ვუგდებდი რატილის ხოროს სიმღერას. იქნება დადგეს ისეთი დრო, რომ ქართულ ენაზედაც დაიწეროს ოპერის მსგავსი რამ ჩვენის ძველ მატიანედგან, და რატილის შთამომავლებმა მომღერლებმა ჩაგვღიღინონ რამ თამარ-მეფის ცხოვრებიდგან. ან გიორგი სააკაძის მიერ მოქმედებიდგან!..

დავუბრუნდეთ ისევ რატილის ხოროს სიმღერებს. იმის კონცერტი შემდეგაცა ვნახე ქალაქს გარეთ სამჯერ; მაშასადამე სულ ოთხჯერ მოვისმინე ახლად შემდგარ ხოროს სიმღერა. ზემოთ-მოხსენებულ ხმებს გარდა, მოვისმინე: გავლესოთ, ძმებო, ნამგალი; კაცი ის არის; ჯგირი-ჯგირიშა; ორთავ თვალის სინათლევ; ვინა სთქვა საქართველოზე; მოდი, ჩემო კალამო; თვალის ჩინო, გულისავ; ვის რა უნდა (ჩეხური სიმღერა); მაღლა ცაზედ; ფაცხა; აღარ მწადიან ცხვარშია; გლესავ და გლესავ, ნამგალო; სამშობლო (შკრაუპის თქმული); ლაჟვარდ ცაზე (ტოვაჩევსკის ნათქვამი); მუმლი მუხასა და სხვ.

ამათში, ჩემდა სამწუხაროდ, არ ერია არც ერთი ისეთი ხმა, რომ გამეგონოს სადმე და მცოდნოდეს, ორთავ თვალის სინათლეს გარდა. სულ პირველი გაგონება იყო ამ ხმებისა. მომეტებული ხმები — იმერული, მეგრული, გურული და კახური, და ქართლური-კი არ ვიცი რომელია, ვერავინ ვერ გამომირკვია.

ორიოდე ქართველს კაცსა ვკითხე, როგორ მოგწონთ მეთქი ხოროს სიმღერა, და იმათ ერთხმად სთქვეს, რომ ძალიან კარგად, წყობითა მღერიან, მაგრამ ჩვენებური-კი არ არის, თუმცა ჰგავსო.

მართლადაც, ძალიან კარგად დააფასეს ჩემმა თეატრის მე-

ზობლებმა რატილის შრომა. ყველაფერს შეჩვევა უნდა, მესამედ და მეოთხედ ნახვაზედ უფრო მომეწონა ამათი სიმღერა, ვიდრე პირველად. ეს უეჭველად იმას ამტკიცებს, რომ ხორო კარგად არის შედგენილი და მიმხვდარან წყობილს სიმღერას. მეტადრე ევროპიულს ხმებს მშვენივრად მღერიან, იმიტომ, რომ ჯერ თითონ ხმები არის კარგად შედგენილი და მერედ რატილმაც ზედმიწევნით იცის ეს ხმები. რაც შეიძლება ევროპიელის ყურისათვის, რატილს კიდევაც კარგად შეუთვისებია ჩვენი სიმღერები. ეს მითვისება უცხო ხალხის ხმებისა ადვილი ნურავის ეგონება. ერთმა მომღერალმა ქალმა, გვარად ფაბიანმა, მიამბო, რომ მილანში ორჯელ წარმოადგინეს რუსული ოპერა „სიცოცხლე ხელმწიფისათვის“, მაგრამ სრულიად ვერ მოახერხეს, და მეორედ წარმოდგენაზე სტვენით აიკლო ხალხმა მილანის თეატრი; თუმცა ეს ოპერა ნოტებზე არის დაწერილი და, მაშასადამე, წაკითხვა ყოველს ევროპიელს შეუძლიან, მაგრამ რუსულ კილოს მაინც ვერ მიხვდნენ იტალიელები და ეს ოპერა ვერ წარმოადგინეს, რადგანაც იტალიის სიმღერის ან-ბანი და რუსულისა სულ სხვადასხვაა. აგრეთვე იტალიური ოპერები რუსეთში, ვისაც ყური არ აქვს შეჩვეული, არ მოსწონთ, არ ესმით, ისე როგორც იტალიელებს რუსული ოპერა არ მოსწონებიათ.

ამაზე მომაგონდა ერთი ჩემი ამხანაგი რუსი. როდესაც ქალაქში იტალიური ოპერა გამართეს და ხალხი შეეჩვია, იმ ჩემს ამხანაგსაც გაგიჟებით მოსწონდა იტალიური ოპერა და უნდოდა, რომ ეს სიამოვნება ეწილადებინა თავისი მოხუცებული დედ-მამისათვის; ჩააცივდა და ძლივ-ძლივობით მოიყვანა თეატრში, ჩასხა ლოჟაში და გულში უხაროდა, რომ ამისთანა ბედნიერებას ეღირსნენ იმისი საყვარელი მშობლები. უგდეს, უგდეს ყური, ძლივს-ძლივობით პირველი მოქმედება გაატარეს და მერე, როცა გათავდა ეს მოქმედება, გაჯავრებულმა მამამ შეჰყვირა შვილს: „ვიტია, პაიდიომ დამოი, ჩტო ანი, კაკ სვინი პოდ ზაბოროմ ვიზჟატ“. (ვიტია, წავიდეთ შინ, რას ჰყვირიან, როგორც ღორები ღობეს ქვეშაო). ასე გააბიაბრუეს განათლებული შვილი ხურმის უმეცრებმა.

აკი მოგახსენებ, ჩემო თადეოზ, დაჩვევა არის ყველაფერი. ჩვეულება რჯულთ უმტკიცესიაო, იტყვიან ხოლმე ჩვენები. მე მიკვირს კიდეც, რომ რატილს ამისთანა ძნელი საქმისათვის

მოუკიდნია ხელი და ზოგიერთი ყაიდები შეუთვისებია. ორ გარწმუნებ, რომ „ორთავ თვალის სინათლევ“ ისე კარგად იმღერა თითონ რატილმა, რომ ხელის ტკრციალით თეატრი აიკლეს.

ამავე დროსა მომიახლოვდა ერთი ჩეხი, გვარად კინდლი, რომელიც ძალიან გვარიანი მემუსიკეა და მეუბნება: „ყურთა სმენად გადვიქეცი და ამ თქვენებურის სიმღერისა კი ვერა გავიგე-რა, ვერცა-რა დავიხსომე-რა, ვერც ის გავარჩიე, სადა თავდება ერთი ხმა და სად იწყება მეორე. ერთის სიტყვით, ეს მეორედ მოვდივარ და ვერაფერი ვერა გავიგე-რაო“.

ყოჩაღ, რატილ, რომ ამ ძნელი საქმისა არ შეშინებია და საქმე საქმეზედ მოჰყავს. მერე ვინა ჰყავს ხოროში, სულ ყმაწვილი ხალხი, რომელთაც, ვინ იცის, იქნება კეთილწყობილი სიმღერა არც-კი გაეგონათ. სასაცილო ხალხნი ვართ, ჩვენი არა მოგვწონს-რა, არც სიმღერა, არც ჩაცმა, არც დახურვა, არც დარბაისლობა, არც ენა, სულ სხვებისას ვეტანებით და ჩვენი სწავლა და თვისება დამპალ-გნილოი გამოდის და, რადგანაც ბუნების მონიჭებულ თვისებას ვერ ვიცვლით, ამისათვის ვერც აქეთა ვართ, ვერც იქით. სხვა, უჩვენო, რატილისთანა ადამიანს ხელს მოუწყობდა და იმის წადილსა და ცოდნას სარგოიანად მოიხმარებდა. ყოველი ჭკვიანი კაცი, თავისის თავის მოყვარე, ნაშურის ახალუხზე ღილებ-გახსნილ სერთუკს არ ჩაიცვამს და იმავე დროს თავზე ფაფანაკს არ წამოიდებს, მაგრამ რაღაც მახინჯობა დაგვჩემდა, და მზადა ვართ — რომ ოსმალურად სარტყელი თავზე შემოვიხვიოთ და ამითი მოგვწონდეს თავი. ამასთან, ქართულს სიმღერებში ევროპიული ხმები რათ აურიესო, ის-კი გვწყინს; ან ქულაჯა რადგანაც ჩაიცვეს, ფრანციულს რომანსებს რაღადა მღერიანო, ამაზედაც ძალიან წიწმატობენ. სათეატრო ხალხს მარტო „მუმლი მუხასა“ ვერ დააკმაყოფილებს, იმისთვის უთუოდ საჭიროა ახალი რაიმე კარგი სიმღერაც. რაც ძალზე გადათხლეშილს ქორწილში სიმღერა მოეწონება, იმავე ადამიანს თეატრში უფრო სხვანაირი ყურის დასაამებელი ხმა უნდა. ამისათვის არ იქნებოდა ურიგო, რომ ჩვენმა ქორიძეებმა, მიდუმებულთ და მძინარეთ, თავი წაართვან ტკბილს ძილსა, ქართულს ჰანგზე დააწყონ რომელიმე საუკეთესო ხმები და ამით ასიამოვნონ თავის მშობელს ქვეყანას. რატილთან-კი რა სამდურავი გვმართებს, დი-

დის მაჯალობის ღირსია როგორც რატილი, ისე მისი პატარა ხოროც, ვისთვისაც ასე კარგად შეუთვისებია კეთილხმოვანება, ასე რომ ერთი მათგანი, ფალიაშვილი, ერთხმადაც ჰმღერის. ეს ცოტაა? მაშ თუ კმაყოფილი არა ხართ, მოიწვიეთ ქართველის ტომის ხალხი, რომელნიც ამდენს ფულს ხარჯვენ მუსიკის სწავლისათვის, გააღვიძეთ ქორიძე, რომელსაც თავი ღრმა ძილისათვის მიუცია, და ან სხვა ვინმე, ვისაც იცნობდეთ და ვისიც იმედი გქონდეთ. და ესენი, როგორც ნამდვილი ქართველი ხალხი, ოროველასა და ნანინას თქმასა და გაგონებაში აღზრდილნი, დააწყობენ ნოტებზე იმ ხმებს, რომელიც რატილის ხოროში არ მოგწონთ. კარგი არ გვაბადიანო და ავს არ გვაკადრიანო, ამაზეა ნათქვამი, ჩემო თადეოზ. ქართველის კაცისათვის წითელი ღვინო გაუჩენია ღმერთს, გადაღლევს და მოჰყვება ღრიალს. ეს არის იმისი ოპერაცა და ბაიათიც. ან არა და ბანქოს თამაშობას ხომ სად წაუვა; ამაში უნდა ამოირთვას სული. რად უნდა ან გაზეთი, ან თეატრი, ან წიგნი და ან სწავლა. ღვინისა, გარყვნილობისა და ქალალდის სათამაშო ფულს ყოველთვის ვშოულობთ, და ადამიანურის შექცევისათვის-კი არა მოგვეძევება-რა.

ასე, ჩემო თადეოზ... შენ, მგონია, კითხულობ და გიკვირს. რას ამბობს ეს კაციო!..

შენი **სფირიდონ ჩიტორელიძე.**

[1890 წ.]

ფრაგმენტი

მამის მკვლელი*

1) დაწყებული არ არის ურიგო.

2) ბევრი მეტია შიგ ჩართული, მაგალითებრ იხილე სალდათების საუბარი, იაგოს გაქცევის საქმე (გვერდი 145 და შემდეგი. აგრეთვე დიამბეგის სიავის ამბები ერთობ გადამეტებულია და ავტორს არც წესი სცოდნია).

---

* კონსპექტი, ჩანიშნული ილიას მიერ ცალკე ფურცელ ქაღალდზე ნაწილობრივ მელნით (1—5), ნაწილობრივ ფანქრით (6—11).

3) კარგი აღწერის მაგალითი (გვ. 107, 155, 168, 190, 231)**.

4) მანერად კარგია, როცა ეპიზოდია აწერილი და ეპიზოდის ახსნას ავტორი მკითხველს უთმობს. ყაზბეგს ამისი მაგალითები აქვს.

5) მეორე ნაწილი*** არ გვიხსნის ნასკვს მოთხრობისას, ვინ არის მამის მკვლელი და რად ჰქვიან ეს სახელი მოთხრობას.

6) მაგალითი კარგის ნათქვამისა 164, 165, 168, 198.

7) ლამაზი ეტნოგრაფიული სურათი 165.

8) გადახვევა 260, 274, 288, 318, 330 და შემდეგი.

9) გაუგებარი ადგილები 177****, 226, 262, 316, 318, 322, 323, 326, 328, 329****, 331.

10) ენის უხერხობა 180, 182, 195, 208, 212, 216, 222, 229, 256, 257, 264, 272, 285, 288, 312, 314.

11) ჩორა ვინ არის 262, 281. მარტია? 292.

გვერდები ა. ყაზბეგის მოთხრობისა ილიას მითითებული აქვს 1891 წლის გამოცემით [იხ. თხზულებანი ა. ყაზბეგისა (ა. მოჩხუბარიძისა), ტ. II, ქართველთა ამხანაგობის გამოცემა № 6].

** მითითება უკანასკნელ სამ გვერდზე (168, 190, 231) მერმეა ჩანიშნული ფანქრით.

*** ჯერ დაუწერია: „მოქმედებაც“, შემდეგ გაუსწორებია (ფანქრით): „ნაწილი“.

შენიშვნები

წინამდებარე ტომში შევიდა ილია ჭავჭავაძის კრიტიკული და პუბლიცისტური ხასიათის წერილები, რომელთაგან უმეტესობა თავისი შინაარსით ძირითადად ლიტერატურისა და ხელოვნების საკითხებს ეძღვნება. აქვე დავსძენთ იმასაც, რომ ილიას ცალკეული შეხედულებები ზემოთ აღნიშნულ საკითხებზე გაფანტულია მწერლის სხვა ნაშრომებშიც, რომლებიც დაიბეჭდება მომდევნო ტომებში.

წარმოდგენილი ტექსტი ემყარება ილია ჭავჭავაძის თხზულებათა სრულ კრებულს, პ. ინგოროყვას რედაქციით (თბ., 1953 წ.). რიგ შემთხვევაში გამოყენებულია აგრეთვე ილია ჭავჭავაძის თხზულებათა ადრეული პუბლიკაციები, რაც მითითებულია სათანადო ადგილას.

ასევე ადრეულ გამოცემათა მსგავსად, მასალები დალაგებულია ცალკეული განყოფილებების მიხედვით (წერილები ლიტერატურასა და ხელოვნებაზე, პრესა, ფელეტონები და დამატებანი), განყოფილებათა ფარგლებში ძირითადად გამოყენებულია დალაგების ქრონოლოგიური პრინციპი. საჭიროა აქ აღინიშნოს ისიც, რომ ილიას რიგი წერილის სათაური და შენიშვნა ეკუთვნის ილიას თხზულებათა სრული გამოცემის რედაქტორს პავლე ინგოროყვას (დაწვრილებით ამის თაობაზე იხ. ილია ჭავჭავაძის თხზულებათა სრული გამოცემა, ტ. III, 1953 წ. გვ. 510).

წერილები ლიტერატურასა და ხელოვნებაზე

„ორიოდე სიტყვა თავად რევაზ შალვას ძის ერისთავის კაზლოვისმიერ „შეშლილი“-ს თარგმანზედა.

ილია ჭავჭავაძის ერთი პირველი და ამასთან ყველაზე მნიშვნელოვანი საპროგრამო ხასიათის პოლემიკური წერილია. მისი დაწერის თარიღია 1860 წელი, 5 ნოემბერი. ავტოგრაფი არ შენახულა. პირველი პუბლიკაციები იხ. ჟურნ. „ცისკარში“, 1861 წ., № 4. წერილის მომდევნო პუბლიკაციები ემყარება აღნიშნულ ტექსტს.

როგორც ცნობილია, ილიას კრიტიკულ წერილს მოჰყვა რამდენიმე საპასუხო წერილი იმავე ჟურნალ „ცისკარში“ (ბარბარე ჯორჯაძის, გიორგი ბარათაშვილის და თვით რევაზ ერისთავისა. დაწვრილებით იხ. ილია ჭავჭავაძის თხზულებათა სრული კრებული, ტ. III, გვ. 479—480).

„პასუხი“

წარმოადგენს პასუხს ილიას პირველი წერილის გამო დაწერილ გამოხმაურებათა გამო (იხ. წინა შენიშვნა).

წერილის ავტოგრაფი არ შენახულა. პირველი პუბლიკაცია იხ. ჟურნ. „ცისკარში“, 1861 წ., № 6, რომელსაც ემყარება აღნიშნული წერილის მომდევნო პუბლიკაციები.

ილიას აღნიშნულმა წერილმა, როგორც ცნობილია, კიდევ უფრო გაამძაფრა პოლემიკა ძველი და ახალი თაობის წარმომადგენელთა შორის.

ძველი თაობის წარმომადგენელთაგან აღსანიშნავია ამავე წლების

„ცისკარში“ დაბეჭდილი წერილები სარდიონ ალექსი-მესხიშვილის, ბარბარე ჯორჯაძისა („პასუხის პასუხი“) და ეფთვიმე წერეთლისა. ხოლო ახალი თაობის, ანუ „თერგდალეულთა“ მხრიდან იმავე „ცისკარში“ გამოვიდნენ კირილე ლორთქიფანიძე, სამსონ ამაშიძე და აკაკი წერეთელი (დაწვრილებით იხ. ილია ჭავჭავაძის თხზულებათა სრული კრებული, ტ. III, გვ. 480—482).

„საქართველოს მოამბეზედ“

წარმოადგენს ეპოქალური მნიშვნელობის საპროგრამო ხასიათის წერილს, რომელშიც კონდენსირებული სახით იყო გამოთქმული ახალი თაობის მიერ წამოყენებული რეალისტური კონცეფციები.

ილიამ იგი გამოაქვეყნა ხელმოწერის გარეშე (წერილის ბოლოში დასმული იყო ხუთწერტილი.....)

ავტოგრაფის სახით შემონახულია აღნიშნული წერილის ადრეული ესკიზი, ისიც დაუმთავრებელი (ხელნაწ. ინსტ. S — 5029), რომელიც დამატების სახით იბეჭდება წინამდებარე ტომშიც სათაურით: „ცისკარი“ 1857 წლიდან — 1863 წლამდინა“ (იხ. ქვემოთ შენიშვნებში).

წინამდებარე წერილის „საქართველოს მოამბეზედ“ პირველი პუბლიკაცია იხ. ჟურნ. „საქართველოს მოამბეში“ (1863 წ., იანვარი), რომელსაც ეყრდნობა აღნიშნული წერილის მომდევნო პუბლიკაციები, ხოლო თვით წერილი დაწერილი უნდა იყოს 1862 წლის ბოლოსათვის.

„ზოგიერთი რამ“

არსებობს აღნიშნული წერილის რამდენიმე ავტოგრაფი და გვიან გადაწერილი ნუსხა (დაწვრილებით იხ. ილია ჭავჭავაძის თხზ. სრული კრებული, ტ. III, 1853 წ., გვ. 483—485, აგრეთვე „ილია ჭავჭავაძის ავტოგრაფები“, შემდგ. შ. გოზალიშვილი, 1951 წ., გვ. 108).

აღნიშნულ წერილში გატარებული ზოგი იდეა დასტურდება აგრეთვე ადრეულ ესკიზში, რომელიც აქვე იბეჭდება დამატების სახით. იხ. წერილის „ცისკარი“ 1857 წლიდან — 1862 წლამდინა“ მეოთხე ნაწყვეტი (სათანადო შენიშვნები იხ. ქვემოთ).

რაც შეეხება წინამდებარე წერილს, იგი, როგორც ჩანს, იწერებოდა 1866—1876 წწ. (მისი პირველი რედაქცია სათაურით „ტფილისი“ დაწერილია 1866 წ.). მთლიანად წერილის პირველი პუბლიკაცია განხორციელდა 1876 წელს, გაზეთ „დროებაში“ (№ 27, 14 მარტი).

ხელნაწერებზე დაყრდნობით ტექსტი აღდგენილია პ. ინგოროყვას მიერ. წინამდებარე ტექსტი ეყრდნობა ილიას თხზულებათა სრულ კრებულს, 1953 წ. ტ. III.

„ჩვენი ლიტერატურის დღევანდელი ყოფა“

წინამდებარე წერილი გაზეთ „ივერიის“ მეთაური წერილია (1886 წ., № 6) და დარწმუნებით შეიძლება ითქვას, რომ ილიას ეკუთვნის.

წერილი გამოხმაურებაა იმავე წლის „ივერიის“ ფელეტონებზე, რომლებიც, პ. ინგოროყვას ცნობით, ეკუთვნოდა მიხეილ ნასიძეს და ალ. მირიანაშვილს (დაწვრილებით იხ. ილია ჭავჭავაძე, თხზულებათა სრული კრებული, 1953 წ., ტ. III, გვ. 485—482).

აქ გამოქვეყნებული ტექსტი ემყარება აღნიშნულ გამოცემას, რომელიც თავის მხრით იმეორებს 1886 წლის „ივერიის“ (№ 6) მეთაურ წერილს.

„გოგოლის „რევიზორის“ საიუბილეოდ“

ეს წერილიც 1886 წლის გაზეთ „ივერიის“ (№ 100) მეთაურ სტატიას წარმოადგენს და ყველაფრიდან ჩანს, რომ ილიას ეკუთვნის. ტექსტი ემყარება ილიას თხზულებათა 1953 წლის გამოცემას (ტ. III). აქვე იხ. ცნობები ტექსტის ისტორიასთან დაკავშირებით (გვ. 486).

„პოეზიის ახალგაზრდა მოყვარულთ“

ეს წერილიც 1886 წლის გაზეთ „ივერიის“ (№ 139) მეთაური სტატიაა და დანამდვილებით შეიძლება ითქვას, რომ თვით ილიას ეკუთვნის. აქედანაა იგი შესული ილიას თხზულებათა სრულ კრებულში (ტ. III, 1953 წელი), რომელსაც ემყარება წინამდებარე გამოცემაც. ტექსტის ისტორიასთან დაკავშირებული საკითხები იხ. ზემოთ აღნიშნულ 1953 წლის გამოცემაში (გვ. 486).

„ქართული თეატრი“

წერილების სერია, რომლებიც ფელეტონების სახით იბეჭდებოდა გაზეთ „ივერიაში“ 1886 წელს. სულ ხუთი წერილია (იხ. ამავე წლის „ივერიის“ №№ 239, 251, 257, 269, ხოლო მეხუთე წერილი დაიბეჭდა სამ ნაკვეთად. იხ. №№ 273, 275, 278).

ეს წერილებიც ხელმოუწერელია, მაგრამ ჩანს, რომ მათი ავტორი გაზეთის იმჟამინდელი რედაქტორი ილია ჭავჭავაძეა (ამის თაობაზე დაწვრილებით იხ. ილია ჭავჭავაძე, თხზულებათა სრული კრებული, ტ. III, 1953 წ., გვ. 486—488).

წერილში სახელებით არიან მოხსენიებული ქართული თეატრის გამოჩენილი მსახიობები: ლადო (იგივე ვლადიმერ მესხიშვილი), ვასო (იგივე ვასილ აბაშიძე), მაკო (იგივე მარიამ საფაროვ-აბაშიძისა), ნატო (იგივე ნატალია გაბუნია-ცაგარელისა), კოტე (იგივე კონსტანტინე ყიფიანი), დავით აწყურელი (იგივე დავით გამყრელიძე), ბაბო (იგივე ბარბარე ხერხეულიძე-ავალიშვილისა), კონსტანტინე (იგივე კონსტანტინე მძინარაშვილი), აგრეთვე მსახიობი ქალები ლეონიძისა და თამარაშვილისა, რომელთა სახელები ჩვენთვის უცნობია.

პ. ინგოროყვას ცნობით, წერილში საუბარია აგრეთვე აქვსენტი ცაგარელის პიესაზე „ხანუმა“, გაბრიელ სუნდუკიანცის პიესაზე „ხათაბალა“, სარდუსა და ნაჟაკის პიესაზე „უნდა გავიყარნეთ“ (გადმოკეთებული ვასო აბაშიძის მიერ, ილია იხსენიებს სათაურით „გავიყარნეთ“),

პიესაზე „შეშლილია“ (გადმოკეთებული ვასო აბაშიძის მიერ), პიესაზე „ჯერ დაიხოცნენ, მერე დაქორწილდნენ“ (გადმოკეთებული რაფიელ ერისთავის მიერ), ბულაცელის პიესაზე „ბარაქალა, მასწავლებელო“ (გადმოკეთებული მაკო საფაროვ-აბაშიძის მიერ), პიესაზე „დავიდარაბა“ (იგივე „ორღანო და ლეკვი“, გადმოკეთებული დავით ერისთავის მიერ კრილოვიდან) და „ალერსთა ბადე“ (პეტრე უმიკაშვილის მიერ გადმოკეთებული კრილოვიდან).

გაზეთ „ივერიის“ აღნიშნული ნომრებიდან ეს წერილები გადმობეჭდილია ილია ჭავჭავაძის თხზულებათა ზემოთ დასახელებულ კრებულის III ტომში, რომელსაც ემყარება წინამდებარე ტექსტიც.

„ქართული ხალხური მუსიკა“

დაიბეჭდა გაზეთ „ივერიაში“ მეთაურ წერილებად (1886 წელი, № 250, № 251).

წერილი ეხება ლადო აღნიაშვილისა და ჩეხი მუსიკოსის იოსებ რატილის ღვაწლს ქართული ხალხური სიმღერების აღორძინებისა და მომღერალთა გუნდის შექმნის საქმეში.

ყველა ნიშნით, წერილის ავტორია ილია ჭავჭავაძე. აღსანიშნავია ისიც, რომ ილია საერთოდ დიდად იყო დაინტერესებული ქართული ხალხური სიმღერების აღდგენა-გავრცელებით (იხ. აგრეთვე „წერილი მეგობართან“ წინამდებარე გამოცემაში).

წერილი „ქართული ხალხური მუსიკა „ივერიის“ ზემოთ აღნიშნული ნომრებიდან გადმობეჭდილია ილიას თხზულებათა სრულ კრებულში (1953 წ. ტ. III), რომელსაც ემყარება წინამდებარე ტექსტიც.

„რა მიზეზია, რომ კრიტიკა არა გვაქვს“

პირველად გამოქვეყნდა მეთაური სტატიების სახით გაზეთ „ივერიაში“ 1887 წელს (№ 29 და № 30), საიდანაც გადაიბეჭდა ილია ჭავჭავაძის თხზულებათა კრებულებში.

ყველაფრიდან ჩანს, რომ აღნიშნული მეთაური წერილები ილიას ეკუთვნის (დაწვრილებით იხ. ილია ჭავჭავაძე, თხზულებათა სრული კრებული, ტ. III, 1953 წელი, გვ. 488—489).

„იოსებ დავითაშვილის გარდაცვალების გამო“

პირველად გამოქვეყნდა მეთაური სტატიის სახით გაზეთ „ივერიაში“ 1887 წელს (№ 61), საიდანაც გადაიბეჭდა ილია ჭავჭავაძის თხზულებათა კრებულებში.

სხვადასხვა მონაცემებით დადგენილია, რომ აღნიშნული წერილი ილიას ეკუთვნის (დაწვრილებით იხ. ილია ჭავჭავაძე, თხზულებათა სრული კრებული, ტ. III, 1953 წელი, გვ. 489).

„მოკლე ბიოგრაფია იოსებ დავითაშვილისა“

პირველად დაიბეჭდა ხელმოუწერლად გაზეთ „ივერიაში“ 1887 წ., საიდანაც გადაიბეჭდა ილია ჭავჭავაძის თხზულებათა კრებულებში.

ტრადიციული ცნობებით (მათ შორის აღსანიშნავია იოსებ დავითაშვილის თხზულებათა 1890 წლის გამოცემაზე დართული ბიბლიოგრაფია), წერილი ილიას მიეწერება, თუმცა ამის გამო პ. ინგოროყვა ერთგვარ ეჭვს გამოთქვამდა (დაწვრილებით იხ. ილია ჭავჭავაძე, თხზულებათა სრული კრებული, 1953 წ., გვ. 489—490).

„აკაკი წერეთელი და „ვეფხის-ტყაოსანი"

პირველად დაიბეჭდა გაზეთ „ივერიაში" 1887 წ. რამდენიმე წერილად (იხ. №№ 75, 76, 77).

პოლემიკური წერილების სერია გამოიწვია აკაკის ცნობილმა ლექციებმა „ვეფხისტყაოსანზე", რომელიც წაკითხულ იქნა 1887 წლის მარტის თვეში (თვით ეს ლექციები და აკაკის პასუხი კი, როგორც ცნობილია, გამოქვეყნდა ბევრად გვიან. იხ. აკაკის „კრებული", 1898 წელი, № 5 და № 6).

წერილების სერია „აკაკი წერეთელი და „ვეფხის-ტყაოსანი" თუმცა ხელმოუწერლად დაიბეჭდა, მაგრამ ის რომ ილიას ეკუთვნოდა, იმთავითვე იყო ცნობილი. ილია ჭავჭავაძის თხზულებათა სრულ კრებულში (ტ. III, 1953 წ.) ეს წერილები დაიბეჭდა მცირე რედაქციული ცვლილებებით. აქ წარმოდგენილი ტექსტი ამ შემთხვევაშიც აღნიშნულ გამოცემას ემყარება.

„გაბრიელ სუნდუკიანცის „პეპო" და სომხის ლიტერატორები"

პირველად დაიბეჭდა მეთაურ წერილად გაზეთ „ივერიაში" (1889 წელი, № 27), საიდანაც გადაიბეჭდა ილია ჭავჭავაძის თხზულებათა კრებულებში. სხვადასხვა მონაცემების მიხედვით, წერილი ილიას ეკუთვნის. (დაწვრილებით იხ. ილია ჭავჭავაძე, თხზულებათა სრული კრებული, ტ. III, 1953 წ., გვ. 491).

„ახალი დრამების გამო"

წერილში განხილულია აქვსენტი ცაგარელის ისტორიული დრამა „ქართვლის დედა" და ასევე ისტორიული დრამა იაკობ ლაზარაშვილისა „მტარვალი", რომლებიც ოთხმოციანი წლების ბოლოს დაუდგამთ ქართულ თეატრში.

წერილი პირველად დაიბეჭდა გაზეთ „ივერიაში" 1890 წელს (№ 268), საიდანაც გადაიბეჭდა ილია ჭავჭავაძის თხზულებათა სრულ კრებულში (ტ. III, 1953 წ.).

წერილი თუმცა ხელმოუწერელია, მაგრამ სხვადასხვა მონაცემებით დადგენილია, რომ ილიას ეკუთვნის (დაწვრილებით იხ. ზემოთ აღნიშნულ თხზულებათა სრული კრებული, ტ. III, გვ. 491—492).

„ბ-ნი გამყრელიძე სვიმონ ლეონიძის როლში"

პირველად დაიბეჭდა გაზეთ „ივერიაში" 1892 წელს (№ 77), წერილი ხელმოუწერელია, მაგრამ ტრადიციული ცნობებით იგი ილიას მიე-

წერება. წერილი ეძღვნება ვიქტორ გამყრელიძეს, მსახიობ დავით აწყურელ-გამყრელიძის ძმას (იხ. შენიშვნებში ზემოთ), რომელსაც ჩიანებულად შეუსრულებია სვიმონ ლეონიძის როლი „სამშობლოში“. (დაწვრილებით იხ. ილია ჭავჭავაძის თხზულებათა სრული კრებული, ტ. III, 1859 წ., გვ. 492).

„წერილები ქართულ ლიტერატურაზე“

იგი წარმოადგენს ერთ ყველაზე მნიშვნელოვან კრიტიკული ხასიათის ნაშრომს ილია ჭავჭავაძის შემოქმედებაში. ფაქტიურად „წერილებში“ შეჯამებულია ილიას აზრი მე-19 საუკუნის მწერლობის ძირითად მიმართულებასა და მის უპირველეს წარმომადგენლებზე.

წერილების ბეჭდვა ილიას დაუწყია 1892 წელს. მაგალითად, პირველი წერილი, მეთაურის სახით, დაიბეჭდა 1892 წლის „ივერიაში“ (№ 39), ხოლო მეოთხე წერილი იმავე წელს, ოღონდ „ივერიის“ 77-ე ნომერში.

ირკვევა ისიც, რომ აღნიშნული „წერილები“ ამ ხანებში გამოქვეყნდა მხოლოდ ნაწილობრივ. როგორც ჩანს, მათ გამოქვეყნებას ხელი შეუშალა საცენზურო პირობებმა.

„წერილების“ დაუბეჭდავი ნაწილები შემონახულია ხელნაწერის სახით (იხ. ხელნაწ. ინსტ. S — 5297). ჩანს, რომ „წერილების“ აღნიშნული სერია არ არის ბოლომდე დასრულებული. წინამდებარე ტექსტი, როგორც ითქვა, იბეჭდება ისე, როგორც ეს აღდგენილია ილია ჭავჭავაძის თხზულებათა სრულ კრებულში (ტ. III, 1953 წ. დაწვრილებით იხ. იქვე, „წერილებთან“ დაკავშირებული ტექსტოლოგიური საკითხები, გვ. 492—495).

„მოკლე ბიოგრაფია ვახტანგ ორბელიანისა“

პირველად დაიბეჭდა 1894 წელს გამოცემულ ვახტანგ ორბელიანის ლექსების კრებულში. წერილის შავად ნამუშევარი შენახულია აგრეთვე ილიას ავტოგრაფულ ნუსხაში, ხელნაწ. ინსტიტუტი, S — 5298, (იხ. „ილია ჭავჭავაძის ავტოგრაფები“, შედგ. შ. გოზალიშვილის მიერ, 1951 წ., გვ. 164).

აღსანიშნავია, რომ წერილში „მოკლე ბიოგრაფია ვახტანგ ორბელიანისა“ აქა-იქ გამოყენებულია ილიასავე ადრეული ნაშრომი „წერილები ქაროულ ლიტერატურაზე“, რომლის ერთი ნაწილი დაიბეჭდა 1892 წელს გაზეთ „ივერიაში“ (იხ. წინა შენიშვნა).

ტექსტი პირველი ნაბეჭდისა და ავტოგრაფის მიხედვით აღდგენილია პ. ინგოროყვას მიერ, რომელსაც ემყარება წინამდებარე გამოცემაც (დაწვრილებით იხ. ილია ჭავჭავაძე, თხზულებათა სრული კრებული, ტ. III, 1953 წ., გვ. 495—496).

„სიტყვა, წარმოთქმული გრიგოლ ორბელიანის დასაფლავებაზე“

ილიამ ეს სიტყვა წარმოთქვა 1883 წლის 25 მარტს. პირველად დაიბეჭდა გაზეთ „დროებაში“, 1883 წელს (№ 65), საიდანაც შევიდა იგი ილია ჭავჭავაძის თხზულებათა კრებულებში.

„სიტყვა, წარმოთქმული ნიკოლოზ ბარათაშვილის ნეშტის გადმოსვენებაზე“

სიტყვა წარმოითქვა 1893 წლის 25 აპრილს, პირველად დაიბეჭდა გაზეთ „ივერიაში“ (1893 წ., № 86), საიდანაც შევიდა იგი ილიას მომდევნო გამოცემებში.

თემატური სიახლოვის გამო, ორივე ეს სიტყვა (იხ. ზემო შენიშვნა) აქაც, ილიას თხზულებათა 1953 წლის გამოცემის მსგავსად, იბეჭდება ერთმანეთის შემდეგ.

პ რ ე ს ა
„ივერიის“ წინასიტყვაობა“ (I)

პირველად დაიბეჭდა როგორც მეთაური წერილი ყოველკვირეულ გაზეთ „ივერიაში“ 1877 წელს (№ 1, 3 მარტი). შემონახულია აგრეთვე ილიას თხზულებათა ხელნაწერ კრებულში (ხელნაწ. ინსტ. S — 5168. დაწვრილებით იხ. ილია ჭავჭავაძე, თხზულებათა სრული კრებული, 1953 წ., ტ. III, გვ. 497).

„ივერიის“ წინასიტყვაობა“ (II)

ეს წერილიც მეთაური სტატიაა, ოღონდ დაიბეჭდა მაშინ, როცა გაზეთი „ივერია“ ყოველკვირეულიდან გადაკეთდა ყოველდღიურ გაზეთად. იხ. „ივერია“, 1885 წელი, № 1, 31 დეკემბერი (გამოვიდა 1886 წელს). აღნიშნული წერილი შემონახულია აგრეთვე ზემოთ დასახელებულ ხელნაწერში (იხ. წინა შენიშვნა). დაწვრილებით იხ. ილია ჭავჭავაძე, თხზულებათა სრული კრებული, 1953 წ., ტ. III, გვ. 497. აღნიშნული გამოცემის მსგავსად, აქაც ორივე ეს „წინასიტყვაობა“ იბეჭდება თანმიყოლებით.

„ფიქრი და შენიშვნა“

პირველად დაიბეჭდა 1878 წელს ყოველკვირეულ გაზეთ „ივერიაში“ (№ 7). როგორც ჩანს, გამოქვეყნებულია წერილის მხოლოდ პირველი ნაწილი (წერილი წყდება, იხ. შენიშვნა აქვე, წერილის ბოლოს).

წერილი თუმცა ხელმოუწერელია, მაგრამ სხვადასხვა მონაცემებით, იგი ილიას ეკუთვნის. წერილში კარგად ჩანს ილიას განსაკუთრებული ფაქიზი პოზიცია ეროვნულ საკითხებში.

წერილის დაწერის საბაბისა და ტექსტის ისტორიის გარშემო დაწვრილებით იხ. ილია ჭავჭავაძე, თხზულებათა სრული კრებული, ტ. III, 1953 წ., გვ. 497—500.

„მითამ და ახალი რაზმის კაცი ანუ ორი ფელეტონი“

პირველად ხელმოუწერლად დაიბეჭდა „ივერიაში“ 1883 წელს შინაური მიმოხილვის სახით („ივერია“ № 7—8), საიდანაც შეტანილ იქნა ილიას თხზულებათა კრებულებში.

წერილი რომ ილიას ეკუთვნის, მტკიცდება სხვადასხვა მონაცემებით, მათ შორის აღსანიშნავია, რომ იგი ადრევე იყო შეტანილი ქართველთა საგამომცემლო ამხანაგობის შეკვეთით გადაწერილ კრებულში გასული საუკუნის 90-იან წლებში (დაწვრილებით იხ. ილია ჭავჭავაძე, თხზულებათა სრული კრებული, ტ. III, 1953 წ., გვ. 500—501).

ორი ფელეტონი, რომელთაც ეხება ილია ამ წერილში, დაბეჭდილი იყო გაზეთ „დროების“ 1883 წლის № 116 და № 119-ში (ფელეტონების ავტორია დავით სოსლანი (იგივე დავით კეზელი).

„ახალი დასის მოლოდინში“

პირველად დაიბეჭდა მეთაურ წერილად გაზეთ „ივერიაში“ 1886 წელს (№ 89), საიდანაც შეტანილ იქნა ილიას თხზულებათა კრებულებში.

„ბულვარის აკადემია“

პირველად დაიბეჭდა მეთაურ წერილად გაზეთ „ივერიაში“ (1887 წ. № 213), საიდანაც შეტანილ იქნა ილიას თხზულებათა კრებულებში.

„უარმყოფელობა ჩვენში“

პირველად დაიბეჭდა მეთაური წერილების სახით გაზეთ „ივერიაში“ 1888 წელს (იხ. № 261, 263), საიდანაც შეტანილ იქნა ილიას თხზულებათა კრებულებში.

„თერგ-დალეულნი და ახალი თაობა“

პირველად დაიბეჭდა მეთაური წერილების სახით გაზეთ „ივერიაში“ 1888 წელს (იხ. №№ 101, 102, 104, 105), საიდანაც შეტანილ იქნა ილიას თხზულებათა კრებულებში (დაწვრილებით იხ. ილია ჭავჭავაძე, თხზულებათა სრული კრებული, ტ. III, 1953 წ., გვ. 501).

წინა მეთაური წერილების მსგავსად, სხვადასხვა მონაცემთა გათვალისწინებით, ეს წერილებიც ილია ჭავჭავაძეს ეკუთვნის, ისინი შეტანილია აგრეთვე ილიას ზემოთ დასახელებულ ხელნაწერ კრებულში (ხელნაწ. ინსტიტუტი, S — 5168), ილიას თხზულებათა კრებულში (ტ. III, 1953 წ.) სარედაქციო შენიშვნებში 1888 წლის ნაცვლად შეცდომით მითითებულია თარიღი 1886 წ.

ფ ე ლ ე ტ ო ნ ე ბ ი
„სხარტულა“ (I)

პირველად დაიბეჭდა ჟურნალ „საქართველოს მოამბეში“ 1863 წელს (№ 7). წერილი გამოქვეყნებულია ფსევდონიმით „გ. ჩ.“

როგორც გარკვეულია, ფელეტონის ავტორია ილია ჭავჭავაძე და დაწერილია იგი 1863 წლის ივლის-აგვისტოში. შემონახულია აგრეთვე ხელნაწერული ტექსტიც (იხ. ხელნაწ. ინსტ., S — 5029). ფელეტონის ტექსტი გაიმართა პირველნაბეჭდისა და ხელნაწერის შეჯერების შედეგად

(დაწვრილებით იხ. ილია ჭავჭავაძე, თხზულებათა სრული კრებული, ტ. III, 1953 წ., გვ. 502—503).

„სხარტულა“ (II)

პირველად დაიბეჭდა ჟურნალ „ივერიაში“ 1879 წელს (№ 2). წერილს ავტორის ნაცვლად ბოლოში მიწერილი აქვს: „თქვენი თანამშრომელი“.

ყველა მონაცემით, ეს პოლემიკური სტატია ილიას ეკუთვნის. მათ შორის აღსანიშნავია გრიგოლ ყიფშიძის ცნობა (იხ. ილიას თხზულებათა 1914 წ. გამოცემა, გვ. XLI). როგორც ცნობილია, ამ პოლემიკამ, რომელიც ძირითადად ნიკო ნიკოლაძესა და ილიას შორის გაიმართა, შემდეგში მეტად მწვავე ხასიათი მიიღო (დაწვრილებით იხ. 1914 წლის გამოცემაზე დართული გრიგოლ ყიფშიძის „ილია ჭავჭავაძის ბიოგრაფია“ და ილიას თხზულებათა სრულ კრებულზე დართული სარედაქციო შენიშვნები, ტ. III, 1953 წ., გვ. 503—504). წინამდებარე ტექსტი ემყარება ილიას აღნიშნულ გამოცემას, რომელიც მომდინარეობს 1897 წლის „ივერიის“ ტექსტიდან.

„კარგი რამ მჭირდეს, გიკვირდეს, ავი რა საკვირველია“

პირველად დაიბეჭდა ჟურნ. „ივერიაში“ 1877 წელს (№ 1), საიდანაც შეტანილ იქნა ილიას თხზულებათა კრებულებში. წერილის ტექსტი შემონახული აქვს აგრეთვე ხელნაწერ კრებულებს (მაგ., ინსტ. S — 5168, A — 1722; (დაწვრილებით იხ. ილია ჭავჭავაძის თხზულებათა სრული კრებული, ტ. III, 1953 წ., გვ. 504).

„ღმერთმა ნუ დაგაბეროთ“

პირველად დაიბეჭდა გაზეთ „ივერიაში“ 1886 წელს (№ 1), საიდანაც შეტანილ იქნა შემდეგ ილიას თხზულებათა კრებულებში. წერილის დაწერის თარიღია 1885 წ. 31 დეკემბერი.

„საახალწლოდ“

პირველად დაიბეჭდა მეთაური წერილად გაზეთ „ივერიაში“ 1899 წელს (№ 1), საიდანაც შეტანილ იქნა შემდეგ ილიას თხზულებათა კრებულებში. წერილს თარიღად აქვს 1898 წლის 31 დეკემბერი.

„ამბავი ყბად-ასაღები და წყალ-წასაღები“

პირველად დაიბეჭდა გაზეთ „ივერიაში“ 1889 წელს (№ 131), საიდანაც შეტანილ იქნა შემდეგ ილია ჭავჭავაძის თხზულებათა კრებულებში.

„სახელდახელო“

პირველად დაიბეჭდა გაზეთ „ივერიაში“ 1889 წელს (№ 109), საიდანაც შეტანილ იქნა შემდეგ ილია ჭავჭავაძის თხზულებათა კრებულებში.

„ჩვენი ეხლანდელი სიბრძნე-სიცრუე“

პირველად დაიბეჭდა გაზეთ „ივერიაში“ 1896 წელს რამდენიმე წერილის სახით (№№ 20, 21, 22), საიდანაც აღნიშნული წერილები შეტანილ იქნა ილია ჭავჭავაძის თხზულებათა კრებულებში.

„პატარა საუბარი“

პირველად დაიბეჭდა გაზეთ „ივერიაში“ 1898 წელს (№ 41), საიდანაც შეტანილ იქნა ილია ჭავჭავაძის თხზულებათა კრებულებში.

„ი. გომართელის ფილოსოფია და ა. ჯორჯაძის ფსიხოლოგია“

პირველად დაიბეჭდა 1902 წელს გაზეთ „ივერიაში“ (№ 21), საიდანაც შეტანილ იქნა ილია ჭავჭავაძის თხზულებათა კრებულებში.

დაწვრილებით ცნობები ზემოთ აღნიშნული ფელეტონების **ტექსტსა** და ავტორობის საკითხებზე **იხ. პ.** ინგოროყვას სარედაქციო შენიშვნებში (ილია ჭავჭავაძის თხზულებათა სრული კრებული, ტ. III, 1953 წ, გვ. 504—505).

დ ა მ ა ტ ე ბ ა ნ ი

ამ განყოფილებაში, ისევე როგორც ილიას ზემოთ აღნიშნულ გამოცემაში (ტ. III, 1953 წ.), შეტანილია დაუმთავრებელი წერილები, ესკიზები თუ ნაწყვეტები ლიტერატურისა და ხელოვნების საკითხებზე. გარდა ამისა, აქ აღნიშნული გამოცემიდან განსხვავებით, იბეჭდება აგრეთვე ამავე საკითხებისადმი მიძღვნილი ზოგი წერილი, რომელთა ავტორობის საკითხი ჯერ კიდევ ბოლომდე არაა გარკვეული. ამის შესახებ სათანადო მითითებები იხ. აქვე, შენიშვნებში.

„სარდიონ მესხიევის კრიტიკის გამო“

წერილი წარმოადგენს ილიას საპასუხო წერილს სარდიონ მესხიევის წერილზე „უსტარი ანტიკრიტიკული“, რომელიც დაიბეჭდა „ცისკარში“ 1861 წ. (№ 6).

მიუხედავად დაპირებისა, „ცისკარმა“ აღნიშნული წერილი აღარ გამოუქვეყნა ახალგაზრდა ილიას. წერილი არც შემდეგ, ილიას სიცოცხლეში არ გამოქვეყნებულა.

წერილი შემონახულია ავტოგრაფულ ხელნაწერში (ხელნაწერთა ინსტ., S — 5297, დაწვრილებით ტექსტის ისტორიაზე იხ. ილიას თხზულებათა სრული კრებული, ტ. III, 1953 წ., გვ. 505—506). წინამდებარე გამოცემა ემყარება 1953 წლის ზემოთ აღნიშნულ კრებულში გამოქვეყნებულ ტექსტს.

აღსანიშნავია, რომ ამ წერილის ზოგი პასაჟი თუ ცალკეული მოსაზრება გამოყენებულია ილიას შემდეგი დროის წერილებში (მაგ., იხ. წერილები „საქართველოს მოამბეზედ“ და სხვ.).

„ცისკარი“ 1857 წლიდან — 1862 წლამდინა“

წარმოადგენს ნაწყვეტებს ესკიზებისა და ფრაგმენტების სახით. აქ იბეჭდება ექვს ნაწყვეტად და ფაქტიურად შეიცავს ბევრს ისეთ ჩანა-

ფიქრს, რომლებიც შემდეგში ილიამ განავითარა სხვა წერილებში (მაგ., „საქართველოს მოამბეზედ“, „წერილები ქართულ ლიტერატურაზე“ და ა. შ.).

აღნიშნული ესკიზები დაცულია ხელნაწერების სახით (დაწვრილებით იხ. ილიას თხზულებათა III ტ., სარედაქციო შენიშვნები, 1953 წ., გვ. 506—508). წინამდებარე ტექსტი იბეჭდება აღნიშნული გამოცემის მიხედვით.

„ხელოვნება და მეცნიერება“

ნაწყვეტი დაცულია ავტოგრაფულ ხელნაწერში (ხელნაწ. ინსტ., S — 5297). იგი აშკარად დაკავშირებულია ამავე ხასიათის ილიას სხვა წერილებთან, მაგ., „საქართველოს მოამბეზედ“, „ცისკარი“ 1857 წლიდან — 1862 წლამდინა“ და ა. შ. თარიღდება დაახლოებით 1862—1863 წლებით. წინამდებარე ტექსტი იბეჭდება ზემოთ აღნიშნული გამოცემის III ტომის მიხედვით.

„სფირიდონისა და თადეოზის ბაასი“

პირველად დაიბეჭდა ჟურნალ „საქართველოს მოამბეში“ 1863 წელს (№№ 5, 6, 7, 8). წერილები გამოქვეყნდა ფსევდონიმით „სპირიდონ ჩიტორელიძე“.

აღსანიშნავია აქ ის გარემოება, რომ წერილების ავტორის ვინაობა დღესაც სადავოდ ითვლება. ზოგი ცნობით, იგი მიეწერება ილიას ერთერთ თანამებრძოლსა და „საქართველოს მოამბის“ ახლო თანამშრომელს მიხეილ ზაალის ძე ყიფიანს (1833—1891 წ. წ.). არსებობს აგრეთვე სხვა ცნობები, რომელთა მიხედვითაც წერილების ავტორი თვით ილია ჭავჭავაძეა. სადავოდ თვლიდა აღნიშნული წერილების ავტორობის საკითხს ილიას თხზულებათა კრებულების რედაქტორი პ. ინგოროყვაც. მაგალითად, მან ეს წერილები შეიტანა ილიას თხზულებათა 1927 წლის გამოცემის მე-4 ტომში, ხოლო ამავე გამოცემის მე-5 ტომში უარყო ეს თვალსაზრისი და წერილების ავტორად მიხეილ ყიფიანი მიიჩნია (იხ. მე-5 ტომის სარედაქციო შენიშვნები, 1927 წ., გვ. 280—290). აქედან გამომდინარე, მან ეს წერილები აღარ შეიტანა ილია ჭავჭავაძის თხზულებათა მომდევნო კრებულებში.

უკანასკნელ ხანებში კვლავ წამოიჭრა აღნიშნული წერილების ავტორის ვინაობის საკითხი (იხ. ალ. კალანდაძე, საქართველოს მოამბე, 1963 წ., გვ. 35—50, დ. გამეზარდაშვილი, განსაჯოს კაცმან პირუთვნელმან, 1980 წ. და სხვ.).

მიუხედავად ამისა, აღნიშნული წერილები დამატების სახით ჩვენ მაინც შევიტანეთ წინამდებარე კრებულში (ტექსტი იბეჭდება ილიას 1927 წლის გამოცემის მე-4 ტომის მიხედვით).

ამ მოსაზრებას მხარს უჭერს შემდეგი გარემოება. აღნიშნული წერილები მთლიანად მოქცეულია იმ პრობლემატიკის ფარგლებში, რომლებიც წამოაყენა ილიამ გასული საუკუნის 60-იანი წლებიდან. გარდა სხვა მკვლევართა მიერ მოხმობილი არგუმენტებისა, აშკარად შეინიშნება ზო-

გიერთი საერთო რეალია ილიას სხვა წერილებთან მიმართებით, რაზედაც აქ დაწვრილებით ვერ შევჩერდებით. მომავალი კვლევა-ძიება ამ მიმართულებით ალბათ საბოლოოდ გაარკვევს ამ სადავო საკითხს. იქნებ სიმართლესთან ყველაზე ახლოა პ. ინგოროყვას ვარაუდი, რომ „სპირიდონისა და თადეოზის ბაასს“ აშკარად ატყვია ილიას მიერ გაკეთებული რედაქციის კვალი, რის გამოც იგი აღნიშნული წერილების თანაავტორადაც კი ჩაითვლება (იხ. ილიას ნაწერების სრული კრებული, ტ. V, 1927 წ., გვ. 280—290).

„ვისრამიანის“ დაბეჭდვის გამო“

ტექსტი წარმოადგენს „ვისრამიანის“ 1884 წლის გამოცემაზე დართულ წერილს, რომელსაც ილიას გარდა ხელს აწერენ ალ. სარაჯიშვილი და პ. უმიკაშვილი.

არსებობს თვით ილიას ხელით ნასწორები ტექსტი (იხ. ხელნაწ. ინსტიტუტის S — 4915). აღნიშნული ტექსტი უდევს საფუძვლად ილიას თხზულებათა სრულ კრებულში (ტ. III, 1953 წ.) მოთავსებულ ტექსტს, რომელსაც ეყრდნობა წინამდებარე გამოცემაც.

„წერილი მეგობართან“

ეს წერილიც ხელმოწერილია ფსევდონიმით „სპირიდონ ჩიტორელიძე“ (იხ. შენიშვნა წერილისა „სპირიდონისა და თადეოზის ბაასი“). პირველად დაიბეჭდა გაზ. „ივერიაში“ 1890 წელს (№ 179). ზემოაღნიშნული სადავო საკითხის გამო პ. ინგოროყვამ ამოიღო იგი ილიას თხზულებათა ბოლო გამოცემებიდან.

აქაც პირობით, დამატებათა განყოფილებაში ვბეჭდავთ აღნიშნულ წერილს, რომელიც გადმობეჭდილია ილიას ნაწერების 1927 წლის გამოცემიდან (ტ. IV, გვ. 357—363). აქვე დავსძენთ იმასაც, რომ ეს წერილი ძალზე ეხმაურება ილიას ერთ-ერთ წერილს ამავე საკითხებზე (იხ. აქვე წერილი „ქართული ხალხური მუსიკა“ და წინამდებარე კრებულის ბოლოს დართული შენიშვნები ამ წერილზე).

„მამის მკვლელი“

წარმოადგენს მცირე ფრაგმენტს. საგულისხმოა იმით, რომ აღნიშნული ფრაგმენტიდან აშკარად ჩანს ილიას განზრახვა — დაეწერა კრიტიკული წერილი ალექსანდრე ყაზბეგის „მამის მკვლელზე“. ფრაგმენტი ინახება ხელნაწერთა ინსტიტუტში (Q — 190), რომელსაც ეყრდნობა ილიას კრებულში მოთავსებული ტექსტი (ტ. III, 1953, გვ. 516).

სარჩევი

წერილები ლიტერატურასა და ხელოვნებაზე

ორიოდე სიტყვა თავად რევაზ შალვას ძის ერისთავის კაზლოვის-მიერ „შეშლილი“-ს თარგმანზედა 7

პასუხი 26

საქართველოს მოამბეზედ 51

ზოგიერთი რამ 66

ჩვენი ლიტერატურის დღევანდელი ყოფა 76

გოგოლის „რევიზორის“ საიუბილეოდ 78

პოეზიის ახალგაზრდა მოყვარულთ 80

ქართული თეატრი 83

ქართული ხალხური მუსიკა 131

რა მიზეზია, რომ კრიტიკა არა გვაქვს 137

იოსებ დავითაშვილის გარდაცვალების გამო 142

მოკლე ბიოგრაფია იოსებ დავითაშვილისა 147

აკაკი წერეთელი და „ვეფხის-ტყაოსანი“ 148

გაბრიელ სუნდუკიანცის „პეპო“ და სომხის ლიტერატორები . . 160

ახალი დრამების გამო 165

ბ-ნი გამყრელიძე სვიმონ ლეონიძის როლში 175

წერილები ქართულ ლიტერატურაზე 177

მოკლე ბიოგრაფია ვახტანგ ვახტანგის ძის თავ. ჯამბაკურიან-ორბელიანისა 208

სიტყვა, წარმოთქმული გრიგოლ ორბელიანის დასაფლავებაზე . 221

სიტყვა, წარმოთქმული ნიკოლოზ ბარათაშვილის ნეშტის გა-მოსვენებაზე 223

პრესა

„ივერიის“ წინასიტყვაობა (I) 229

„ივერიის“ წინასიტყვაობა (II) 234

ფიქრი და შენიშვნა 239

მითამ და „ახალი რაზმის კაცი“ ანუ ორი ფელეტონი 245

ახალი დასის მოლოდინში 260

ბულვარის აკადემია 262

უარმყოფელობა ჩვენში 266

„თერგ-დალეულნი“ და ახალი თაობა 273

ფელეტონები

სხარტულა (I) 287

სხარტულა (II) 311

„კარგი რამ მჭირდეს, გიკვირდეს, ავი რა საკვირველია“ . . 328

ღმერთმა ნუ დაგაბეროთ 333

საახალწლოდ 338

ამბავი ყბად-ასაღები და წყალ-წასაღები 342

სახელდახელო 354

ჩვენი ეხლანდელი სიბრძნე-სიცრუე 358

პატარა საუბარი 383

გომართელის ფილოსოფია და არჩილ ჯორჯაძის ფსიხოლოგია . 385

დამატებანი

წერილები ლიტერატურასა და ხელოვნებაზე (დაუმთავრებელი წერილები და ნაწყვეტები)

სარდიონ მესხიევის კრიტიკის გამო 399

„ცისკარი“ 1857 წლიდან — 1862 წლამდინა 403

ხელოვნება და მეცნიერება 423

სფირიდონის და თადეოზის ბაასი 425

„ვისრამიანის“ დაბეჭდვის გამო 475

წერილი მეგობართან 477

ფრაგმენტი — მამის მკვლელი 482

შენიშვნები 484